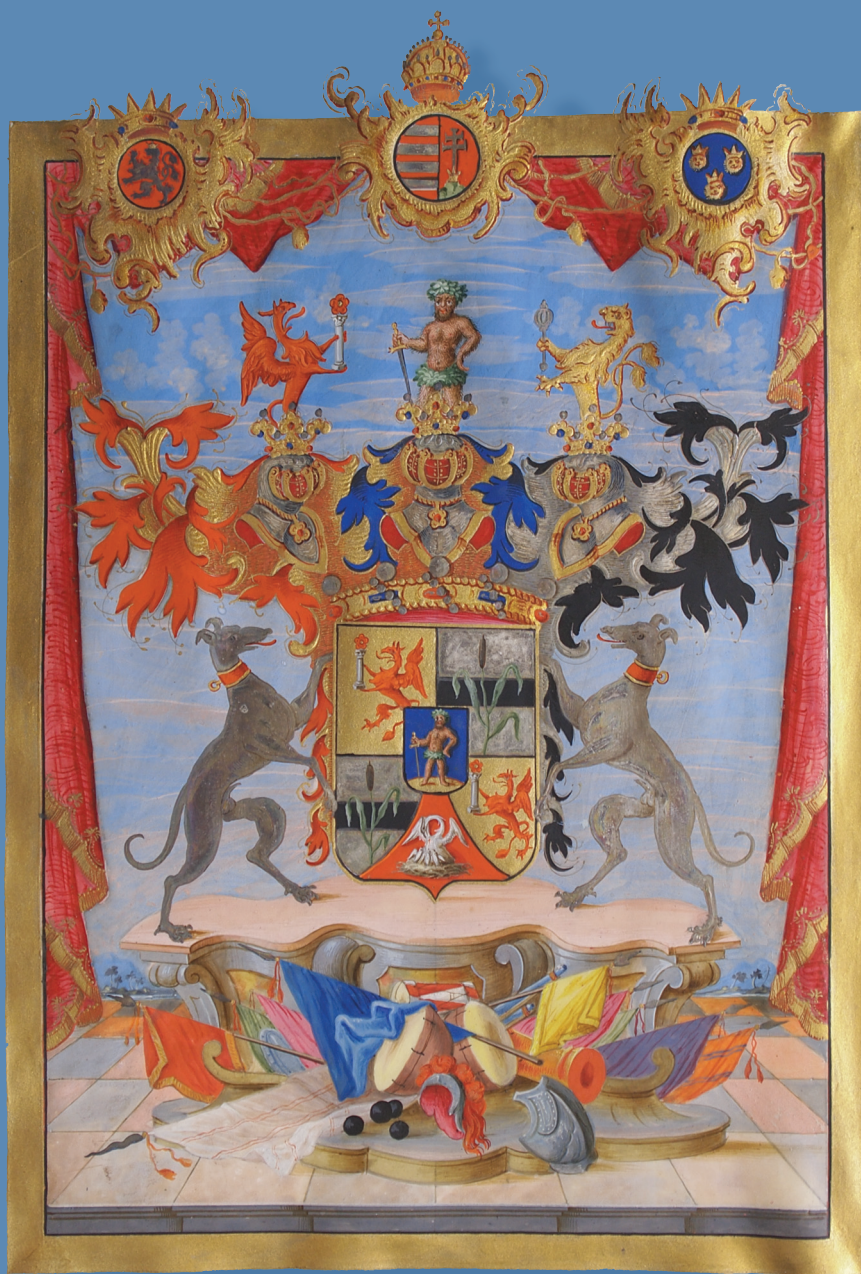

Iskra Iveljić
ANATOMIJA JEDNE VELIKAŠKE PORODICE
RAUCHOVI

Iskra Iveljić

ANATOMIJA JEDNE VELIKAŠKE PORODICE

RAUCHOVI

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
FF press

Godina tiskanog izdanja: 2014.
Godina elektroničkog izdanja: 2019.

Iskra Iveljić
ANATOMIJA JEDNE VELIKAŠKE PORODICE. RAUCHOVI

Za izdavača
Prof. dr. sc. Vlatko Previšić

Recenzenti
dr. sc. Stjepan Matković
dr. sc. Mario Strecha

Prijepis dokumenata
Iskra Iveljić
Dejan Zadro

Lektura
Marta Mihaljević

Računalni slog
Ivanka Cokol

Grafičko oblikovanje naslovnice
Boris Bui

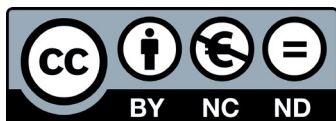
Izrada kazala i genealoške karte
Snježana Štefok

Slika na naslovnici
Barunski grb iz grbovnice Pavla Raucha, Hrvatski državni arhiv, Zagreb

ISBN 978-953-175-531-3
978-953-175-753-9 (PDF)

[DOI 10.17234/9789531757539](https://doi.org/10.17234/9789531757539)

CIP zapis dostupan u digitalnom katalogu Nacionalne i
sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000900182

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons Autorstvo-Neko-mercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

Tiskanje knjige pomognuto je sredstvima Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske - projekt prof. dr. B. Vranješ-Šoljan br. 130-0000000-3108

Iskra Iveljić

**ANATOMIJA JEDNE VELIKAŠKE PORODICE
RAUCHOVI**

 FF press

Zagreb

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	7
<i>RODOSLOVLJE KAO SUDBINA. STUDIJA O RAUCHOVIMA.....</i>	<i>9</i>
1. UVOD.....	11
2. RODOSLOVLJE KAO SUDBINA.....	14
3. ŽENSKA LOZA.....	25
4. PRO REGE ET PATRIA. RAUCHOVI U POLITICI.....	40
5. GOSPODARSKA PODLOGA.....	78
6. ŽIVOT NA VLASTELINSTVU.....	105
7. KULTURA STANOVANJA.....	120
8. VIZUALNA PREZENTACIJA.....	129
9. SIMBOLI ČASTI.....	142
10. KULTURA SMRTI.....	150
11. ZAKLJUČAK.....	156
<i>IZABRANI DOKUMENTI.....</i>	<i>159</i>
1. IMOVINSKO-PRAVNI SPISI.....	161
2. POLITIČKI SPISI.....	215
IZVORI I LITERATURA.....	264
POPIS KRATICA.....	275
SUMMARY.....	276
PRILOG: RODOSLOVLJE.....	278
KAZALO IMENA.....	281
POPIS ILUSTRACIJA.....	289
BILJEŠKA O AUTORICI.....	311

Mirjani Gross

Predgovor

Iskreno priznajem da sam u mlađim danima izbjegavala čitati predgovore smatrajući ih dosadnima. Kako to obično biva, životno i istraživačko iskustvo ublažilo je nestrpljivost i samodostatnost mladosti, podučivši me da je svaka knjiga, usprkos autorovom imenu na koricama, rezultat kolektivnog truda. Danas prvo pročitam predgovor i/ili autorove zahvale, jer kazuju puno o samom djelu. Svaki se autor otiskuje u svojevrсну odiseju, nesiguran čeka li ga doista nakon brojnih peripetija sretan ishod kao u antičkom epu. Kako u kreativnim poticajima tako i u lutanjima i nesigurnostima, upućen je na baštinu prethodnika i konkretnu pomoć suvremenika.

Tijekom višegodišnjih istraživanja nailazila sam na brojne prepreke: zbunjujuće i kontradiktorne podatke, nedostupnost građe, tragove koje nisam mogla dokrajčiti. Da mi je netko rekao kako ću se u istraživanjima povijesti jednog velikaškog roda u modernom i suvremenom periodu latiti i oralne historije, ne bih mu vjerovala. No rekonstrukcija nekih sudbina i događaja jedino je na taj način bila moguća. Svoja istraživanja mogla sam dovršiti tek uz pomoć niza pojedinaca i institucija, od potomaka same velikaške familije, kolega i stručnjaka do istraživača-amatera i župnika.

Na prvom mjestu spomenula bih potomke Rauchovih, Branimira Vučetića, Christiana Steeba, pokojnu Mariju Iveković rođ. Vučetić i Henriette von Deym rođ. Steeb. Tijekom istraživanja pomogli su mi Mirjana Gross, Mira Kolar, Vlasta Horvat-Gmaz (Kajkaviana), Magdalena Lončarić, Spomenka Težak i Ljerka Šimunić (GMV), Marina Bregovac Pisk, Dora Bošković i Ela Jurdana (HPM), Željka Kolveshi i Slavko Šterk (MGŽ), Vanja Brdar Mustapić (MUO), Tea Rosić (Muzej grada Crikvenice), Vida Pavliček (DAVŽ), Marija Jenić (Ministarstvo kulture RH), Ladislav Dobrica (HDA), Dragan Damjanović (Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta), Branka Molnar i Katarina Horvat (DAŽG), Pavao Maček, Enver Ljubović, Marijan Tenšek, Branko Šmrček (vlasnik dvorca Martijanec), sestra Berislava Grabovac (Lužnica), te župnici u Brdovcu, Donjoj Stubici, Pušći i Marija Gorici.

Zahvaljujem sljedećim institucijama i pojedincima na dopuštenju objave građe: Hrvatskom državnom arhivu, Državnom arhivu u Zagrebu, Muzeju grada Zagreba, Gradskom muzeju Varaždina, Kajkaviani, Ministarstvu kulture RH, Christianu Steebu i Nevenu Budaku. Zahvalnost dugujem i osoblju čitaonica HDA, DAŽG, NAZ te Pučkog učilišta Dragutina Novaka u Ludbregu.

Knjiga ne bi ugledala svjetlo dana bez voditeljice projekta MZOS-a *Hrvatska modernog i suvremenog doba: europski modeli i hrvatski identiteti*, Božene Vranješ-Šoljan, jer je ona rukopis, koji je dvije godine stajao kod izdavača, odlučila tiskati sredstvima svoga projekta. Naposljetku izražavam zahvalnost recenzentima te svima koji su pomogli da rukopis poprimi oblik knjige.

Knjigu posvećujem profesorici Mirjani Gross koja me otisnula na uzburkano historiografsko more.

U Zagrebu, 25. lipnja 2014.

Iskra Iveljić

**RODOSLOVLJE KAO SUDBINA.
STUDIJA O RAUCHOVIMA**

I. RODOSLOVLJE KAO SUDBINA. STUDIJA O RAUCHOVIMA

1. UVOD

Na početku svojega bavljenja Rauchovima¹ bojala sam se kako ću naići na obilje arhivskoga materijala koji neću lako moći savladati. Moj se zazor pokazao neopravdanim. Premda su posrijedi velikaši koji su dali čak dva bana u relativno kratkome vremenu moderne hrvatske povijesti, ispostavilo se da se većina historiografskih tekstova odnosi na političku ulogu banova Levina i Pavla Raucha. Moja prvotna bojazan tako se ubrzo pretvorila u prkos i odlučnost da pokušam baciti više svjetla na povijest ove porodice u 19. i 20. stoljeću.

Većina povjesničara u svojim osobnim istraživačkim interesima ostaje u okvirima razdobalja čvrsto ograničenih velikim prijelomnicama koje su napose obilježile 20. stoljeće. Tako se nerijetko specijaliziraju za „dugo 19. stoljeće“ koje završava 1918. godinom, za međuraće, 2. svjetski rat ili pak za period nakon 1945. godine. Dakako, u najnovije vrijeme izdvojeno je i razdoblje nakon sloma SFR Jugoslavije i osnutka samostalne Republike Hrvatske. Navedene prijelomnice koje označavaju kraj jednoga i početak novog razdoblja neupitne su, međutim često donose i pomak u interpretaciji i vrednovanju prošlosti vodeći čak i znanstvenike, privržene načelu rada *sine ira et studio*, da nehotice iz vida ispuštaju položaj starih elita u novim socijalno-političkim konstelacijama. Drugim riječima, promatramo li plemstvo možemo ustvrditi da mu je hrvatska historiografija posvećivala nedovoljno pozornosti nakon 1918., kao da ono nije preživjelo Prvi svjetski rat. Rezultat toga je činjenica da je plemstvo puno bolje obrađeno u srednjemu vijeku i ranom modernom razdoblju negoli u 19. i 20. stoljeću.

Takav odnos prema plemstvu nije hrvatska specifičnost. Može se reći da je ono na neki način podijelilo sudbinu Habsburške Monarhije. Historiografije pojedinih njezinih država nasljednica nisu se uvijek znale nositi s habsburškim nasljeđem interpretirajući ga u znatnoj mjeri s gledišta vlastite nacije ili interesa novoformirane države. Interpretaciju cjeline Habsburške Monarhije zamijenila je ona povijesti pojedinih njezinih naroda pri čemu su pozitivna dostignuća često ocijenjivana kao rezultat vlastitoga nacionalnog djelovanja, a negativna pripisivana nadnacionalnomu zajedničkom okviru. U interpretativnome smislu cjelina Monarhije pretvorena je zapravo u periferiju nacionalnih narativa. Takve tendencije nisu se pojavile samo među bivšim nevladajućim narodima Monarhije, nego su zamjetne i u Mađarskoj i Austriji. Dovoljno je samo podsjetiti na oštre mjere Republike Austrije prema dinastiji čijim je članovima bilo zabranjeno stupiti na njezino tlo ukoliko nisu priznali novu državu i odrekli se prava nasljedstva, a sva im je imovina, osim privatne (poput carske vile u Bad Ischlu) zaplijenjena. Nadalje, i u austrijskoj historiografiji pozitivna ocjena Monarhije bila je povezana upravo s naglašavanjem njezinoga austrijskog značaja. Među slavenskim narodima Monarhije, napose Južnima, situacija je bila još složenija jer je stvaranje Jugoslavije nametalo interpretaciju Monarhije kao države u kojoj su Slaveni bili izloženi ugnjetavanju vladajućih Nijemaca i Mađara i onemogućavani u prirodnome državnom povezivanju sa svojom „braćom“.

¹ Opređijelila sam se za termin Rauchovi a ne Rauchi, konzultirajući pritom više kolegica i kolega. Također napominjem da ne koristim termin „rod“ jer se bavim i potomcima po ženskoj liniji.

U takvoj negativnoj imagologiji o Monarhiji stradalo je plemstvo jer je shvaćeno kao zatočnik staroga režima što je razumljivo prisjetimo li se da su ključni akteri novih država nakon 1918. uglavnom bili građanski slojevi. Njemu je prilijepljena etiketa „narodnoga neprijatelja“ koju su nerijetko prihvaćali (ili morali prihvaćati) i pripadnici sljedećih generacija političara i povjesničara kao nasljeđe koje ne treba propitivati. Osobito je to bio slučaj u zemljama u kojima su nakon Drugoga svjetskog rata uspostavljeni komunistički režimi. Nakon pada Berlinskoga zida došlo je do stanovitoga oživljavanja Srednje Europe koje je značilo i djelomičnu revalorizaciju Monarhije (doduše, valja upozoriti da je Milan Kundera još 1984. objavio članak u kojem se založio za važnost Srednje Europe ističući kao njezinu tragediju što Zapad nije uspio spoznati specifičnost i važnost tog prostora u europskim razmjerima. Pritom je evocirao i austroslavističke zamisli F. Palackoga koji je Habsburšku Monarhiju 1848. vidio kao zajednički državni okvir manjih naroda Srednje Europe).² Izvjesna revalorizacija cjelokupnoga habsburškog nasljeđa, a ne samo pojedinih segmenata promatranih kroz nacionalnu optiku, potrebna je. Zanimljivo je kako u novije vrijeme pojedine takve tendencije potječu od američkih istraživača.³

Urušavanje Istočnoga bloka i komunističkih režima u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi rezultiralo je i promjenom paradigme u kojoj plemstvo više nije bilo klasni neprijatelj. Promatramo li hrvatski primjer, može se reći da se klatno zaljuljalo u suprotnome smjeru. Plemstvo je preko noći postalo „in“, traženje (ili izmišljanje) plemenitih predaka te mahanje plemićkim poveljama i grbovima postalo je znakom potrage za uljepšanim identitetom. U javnome životu pojavili su se ne samo pripadnici izvornih velikaških rodova koji su nerijetko ponovo došli u Hrvatsku iz inozemstva, nego i oni koji to nisu bili.

U tom, hobsbawmovski rečeno, iznalaženju vlastite tradicije, plemstvo i njegova kultura poslužili su kao skladište ordenja, počasti, plemićkih povelja i grbova, zastava, magnatskih gala, staleških portreta, lovova, raskošnih zabava i reprezentativnih nekretnina poput dvoraca, kurija ili gradskih palača. Nakon iskustva dviju Jugoslavija odijeljenih tragičnim periodom NDH, i hrvatska javnost ali i historiografija krenule su u potragu za starim elitama pa su i plemstvo i građanstvo postali ponovo „politički podobni“. No, barem što se plemstva tiče, počele su se javljati tendencije da se svaki oblik njegove djelatnosti okarakterizira kao nacional-

² M. Kundera, Tragedija Srednje Europe, Gordogan 17-18, 1985., 289–305. (Izvornik je objavljen u: The New York Review of Books, 26. travnja 1984.). V. i cijeli tematski blok o Srednjoj Europi u: Gordogan 17-18, 1985., 212–305. i Gordogan 23-24, 1985., 3–106.

³ Gary Cohen, Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy 1867-1914, Central European History, 40, 2007., 271-278; David Godsey Jr., Aristocratic Redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 1999.; Valja spomenuti i interpretacije bečke *fin de siècle* krize identiteta kao nagovještaja postmoderne. Jacques Le Rider, Das Ende der Illusion. Die Wiener Moderne und die Krisen der Identität, Beč, 1990.; Jean-Francois Lyotard, Das postmoderne Wissen, Beč, 1986.; U najnovije vrijeme analiziraju se višestruka kodiranja identiteta u Monarhiji koja zapravo pokazuju kako njezini narodi nisu bili samo „rogovi u vreći“, nego su nerijetko bili povezani nizom elemenata funkcionalnih u svakodnevnici. Moritz Csáky, Gedächtnis, Erinnerung und die Konstruktion von Identität, u: Nation und Nationalismus in Europa. Kulturelle Konstruktion von Identitäten. Festschrift für Urs Altermatt, ur. Catherine Bosshart-Pflugger et al., Stuttgart-Beč, 2002., 25-49.; Moritz Csáky-Klaus Zeyringer, ur., Ambivalenz des kulturellen Erbes. Vielfachkodierung des historischen Gedächtnisses. Paradigma: Zentraleuropa, Innsbruck-Beč-München, 2000.

no pregalaštvo. Nemali broj radova koji se bave lokalnom poviješću s pravom je isticao mar plemića kao utemeljitelja i pomagača crkava, škola, udruga, institucija itd., ali intepretirajući ga mahom kao nacionalno motiviranu djelatnost. Primjerice, plemićko patronatstvo nad crkvama i župama prikazuje se kao svjesna akcija usmjerena ka boljitku hrvatske nacije, a ne kao integrativni dio staleških prava i obaveza feudalaca usmjerenih prema poboljšanju prilika u lokalnoj sredini u kojoj i oni žive. Njihovi napori upravo trebaju potvrditi važnu ulogu plemstva u društvu te su stoga često funkcionalno, a ne nacionalno profilirani. Dakako, ova kritička primjedba ne znači da nije bilo plemića koji su svjesno djelovali u nacionalnome pogledu, nego da se svakoj njihovoj aktivnosti ne treba *a priori* pridavati hotimičan nacionalni značaj.

Rauchovi su eklatantan primjer svojevrsne *damnatio familiae*. Preciznije rečeno, za njihovu sudbinu nakon 1918. gotovo da i nije bilo interesa, a njihova povijest u doba Monarhije uglavnom se svodila na prikaz političke djelatnosti Levina i Pavla Raucha stigmatiziranih kao eksponenata stranih centara moći.⁴ Upravo je negativna recepcija njihova banovanja kao *pars pro toto* postala ključnim čimbenikom odiuma prema cijeloj porodici. Rauchovi su tako postali školski primjeri „nenarodnih“ plemića nasuprot hrvatski orijentiranim Jelačićima ili Draškovićima. Osim simplificirane stereotipizacije takav je pristup nekorektan i zbog toga što se Rauchovi predstavljaju kao nametnuto strano tijelo ne samo u političkome nego i u socijalnom te kulturnom pogledu. U tako insceniranoj percepciji nevidljive ostaju mnogobrojne spone među navodno suprotstavljenim taborima poput rodbinskih veza, zajedničke nepolitičke aktivnosti, odnosa prema dinastiji, kulture svakodnevice, kodeksa časti itd. „Nenarodni“ Rauchovi bili su familijarnim vezama povezani s Jelačićima, Oršićima i Sermagima. S druge strane, plemići istoga roda nerijetko su zastupali oprečne političko-nacionalne stavove, pa je nećak „rodoljubnoga“ Janka Draškovića, Aleksandar, bio inicijator osnivanja mađaronskog Kazina u Zagrebu.

Rauchovi su još prije 1918. godine bili izloženi negativnoj recepciji, a nakon sloma Habsburške Monarhije promjena političkih, nacionalnih i socijalnih okolnosti takvu je predodžbu zapečatila. Potisnuti su na političku marginu, ostali su bez dijela dobara, nakon 1945. bez svih imanja, a njihovi protivnici bili su na vlasti ili pri vlasti ili u svakom slučaju dovoljno utjecajni da stvaraju javno mnijenje. Nije slučajno što u izdanjima poput Grlovićevog *Albuma zaslužnih Hrvata* nema natuknice Rauch ili što Đuro Szabo nije propuštao priliku negativno pisati o toj obitelji kao surovoy i nepravičnoy okarakteriziravši Levina kao grobara stare države o kome se ni nakon tolikih godina sud ne može ublažiti⁵, a Pavla kao onoga koji je još za života upoznao svu ispraznost časti pa se „zavukao“ u Hrvatsko primorje, sagradio dom i stavio natpis „Nemo“ te se bavio umjesto „banovanjem po tudjem komandu“ gojenjem povrća.⁶ Nakon jedne cijele generacije negativna se slika učvrstila i stekla status činjeničnosti pa je imagologija postala faktologijom.

Povijest Rauchovih danas predstavlja pravi izazov za povjesničare jer zahtijeva pomno odvagivanje prosudbi i senzibilitet za sudbine pojedinih članova. Pritom nema govora o reviziji političke djelatnosti Levina i Pavla Raucha. Dosadašnja hi-

⁴ U novije se vrijeme političko-ekonomskom djelatnošću generacije Levina i njegovih sinova pozabavila Mira Kolar. V. njezine radove u Popisu izvora i literature.

⁵ Đuro Szabo, Instalacija nagodbenoga bana barona Levina Raucha godine 1869., Zagreb, 1938., p.o. iz Narodne starine, 9.

⁶ Đ. Szabo, Kroz Hrvatsko zagorje, Zagreb, 1940., 26.

storiografska ocjena i jednog i drugog banovanja počiva na solidnim temeljima pa je zbog toga ova studija tek manjim dijelom usmjerena na politiku, a većim na socijalno-kulturnu povijest same porodice. Njezin je cilj da prikaže na primjeru Rauchovih da su plemići na hrvatskome prostoru nastavili živjeti i nakon velikih promjena 1918. godine, iako u za njih bitno nepovoljnijim okolnostima. Stoga je vrijeme da ih u cijelosti inkorporiramo u vertikalnu hrvatske povijesti do suvremenosti bez obzira na njihovo etničko / nacionalno podrijetlo i političko-nacionalne stavove.

2. RODOSLOVLJE KAO SUDBINA

Rauchovi su njemačkoga – saskog – podrijetla, a nakon husitskih ratova početkom 16. stoljeća došli su u Erdelj (Sedmogradsku, Siebenbürgen) gdje su plemstvo stekli sredinom 16. stoljeća.⁷ Ferdinand I. podijelio je 28. svibnja 1557. ugarski plemićki naslov s predikatom „de Nyék“ (prema njihovom posjedu) braći Levinu, Gregoru i Blasiusu (Blažu)⁸, građanima Sibirja (Sibiu, Hermanstadt, Nagyszeben) zbog zasluga u borbi protiv pristaša Izabele Zapoljske.⁹ Najviše se istakao Levin koji je morao napustiti kuću i obitelj u Sibirju, ali je zato od vladara nagrađen pokretnom i nepokretnom imovinom svojih četiriju nevjernih sugrađana.¹⁰ Blaž je bio čelnik magistrata Sibirja, a umro je 1581. godine.

Dio obitelji naseljava se u Hrvatskoj još prije sredine 17. stoljeća. Prvi dolazi Levinov potomak¹¹ Daniel Rauch de Nyék koji se 1635. spominje u građi Hrvatskoga sabora kao glavni zakupnik tridesetnice u Nedelišću („supremus tricesimae Nedeliczensis exactor“).¹² Daniel je izvrsno odabrao lokaciju jer je Nedelišće najvažnija tridesetnica na cijelomu prostoru od Požuna do Jadrana.¹³ Nakon dobivanja indigenata 1644. – 59. vrhovni je zakupnik tridesetnice za cijelu Kraljevinu („supremus tricesimarum huius Regni et Nedeliczensis exactor“).¹⁴ Godine 1636. dobio je neke

⁷ Genealoški podaci o Rauchovima u literaturi su djelomice proturječni. Budući da se za potrebe ovog istraživanja, uglavnom usmjerenoga na 19. i 20. stoljeće, nisam mogla upuštati u opsežna istraživanja za 17. i 18. stoljeće, moguće je da se i u mom tekstu nalaze neki netočni podaci. U slučajevima kada nisam bila sigurna ili kada sam uočila nepodudarnosti, nastojala sam na njih upozoriti. Dio nejasnoća i netočnosti otklonila sam uz velikodušnu pomoć dr. sc. Christiana Steeba koji mi je ustupio kratak nacrt povijesti roda Rauch koji je mahom sastavio barun Vuk Steeb.

⁸ Podatak iz teksta u grbovnici Pavlu Rauchu iz 1763., HDA, OF Rauch, k. 1; Ivan Bojničić, *Der Adel von Kroatien und Slawonien, Nurnberg, 1899.* (pretsinak Zagreb, 1995.), 157-158, krivo navodi ime Gregoriusa kao Georgius.

⁹ Prema rukopisnoj zabilješci u HDA, Mape hrvatskog plemstva, Rauch.

¹⁰ Prijepis (iz 1743.) darovnice sibirjskih dobara Levinu 1557. (HDA, Fond Rauch, k.1), a isprava Maksimilijana II. iz 1563. (HDA, Zbirka rodoslovlja, k. 4, Rauch).

¹¹ Sigurno je da je Daniel Levinov potomak jer se u grbovnici Pavla Raucha iz 1763. spominje upravo Levin kao njegov predak. Prema podacima u nacrtu povijesti roda Rauch, koji je uglavnom sastavio barun Vuk Steeb, Daniel se navodi kao Levinov sin, što mi se ne čini vjerojatnim zbog velike vremenske razlike.

¹² ZHS sv. 1, Zagreb, 1958., 52; Adam Baltazar Krčelić, *Annuae ili historija*, Zagreb, 1952., 478.

¹³ Na ovoj informaciji zahvaljujem kolegici Nataši Štefanec, a na tumačenju je li „exactor“ zakupnik ili pobirač kolegi Andreju Hozjanu.

¹⁴ ZHS sv. 1, 121. U građi Sabora zadnji se put spominje 1659. godine (isto, 232). U bilješkama u zbirci Mape hrvatskoga plemstva u HDA, na listu papira zabilježeno je ime Petar Rauch

posjede u Nedelišću od Baltazara Gereczyja.¹⁵ Sačuvana je Danielova oporuka od 25. IX. 1664.¹⁶

Danielov sin Stjepan, kapetan prekokupske straže, poginuo je 29. VI. 1688. u borbi protiv Turaka kod Zrina, a jedini se put spominje u zaključcima Sabora 1681. godine.¹⁷ Stjepan se oženio Evom Barbarom Pethö de Gerse, a imali su četiri sina: Josipa Baltazara (*1685.)¹⁸, Adama Daniela¹⁹, Stjepana II. (*1687.)²⁰ i Sigismunda (†1832.). U tome su naraštaju Rauchovima postale dostupne visoke dužnosti pa je Adam Daniel bio zagrebački i križevački župan i podban. Njegov brat Sigismund bio je zagrebački podžupan, ali i kapetan banderija te županije.²¹

Adam Daniel ženio se čak triput i imao sina Ivana i kćer Katarinu. Izgleda da je najbolje materijalno prosperirao ženidbom s Anom Gothal 1692. stekavši Lužnicu, Stari Dvor, Botinec, Rakitje (koje će morati ustupiti Vojkovićima) i Jakovlje. Također je sigurno do 1725. bio vlasnik kuće u Varaždinu.²² Njegova treća žena²³ navodno je loše postupala sa svojim pastorkom Ivanom pa je on u adolescentskoj dobi zbog toga nakratko pobjegao od kuće našavši utočište kod strica Žigmunda u Sigetcu. Maćeha je očito nastojala prikratiti Ivana za dio nasljedstva pa je došlo do spora između oca i sina o čemu se govori o poglavlju o gospodarskoj podlozi.

Već su u ovoj generaciji Rauchovi demonstrirali prodornost, politički uspon, spretnu ženidbenu politiku, ali i tvrdoglavost, surevnjivost, sklonost sukobima i parničenju što sve dakako nije bilo neuobičajeno u njihovom staležu. Ivan (? – Zagreb, 27. V. 1762.) nastavio je politički prodor svojega oca. Bio je zagrebačkim i križevačkim županom, podbanom (1743. – 1756.), predsjednikom Sudbenoga stola i od 1744. savjetnikom Ugarske dvorske kancelarije. Ivan je Rauchove doveo do praga stjecanja velikaškoga naslova i proširio njihovu materijalnu osnovicu. Pre-

1658., Ana Genzić, djeca Suzana, Barbara 1658. No nigdje drugdje zasad nisam naišla na Petra Raucha. U HPM (br. 31392) pak postoji portret Emerika Raucha iz 18. stoljeća o kojem nemam podataka.

¹⁵ HDA, OF Čikulini-Sermage, k. 5, br. 468. Dokument je na kajkavskome, a Gereczy sebe naziva slugom grofa Petra i Nikole Zrinskog.

¹⁶ DAZG, OF Rauch br. 55. Oporuka je na mađarskome uz poneke fraze na latinskom.

¹⁷ ZHS sv. 1, 396.

¹⁸ Kršten je 23. IV. 1685., kumovi su bili Jakob Ilijašić i Ana Pettheo (Pethö). Vjekoslav Noršić, Genealoški podatci o plemićkim porodicama iz matica župe Brdovec, ZG 1999., 265.

¹⁹ Prema Krčeliću, Adam Daniel je Danielov sin, ali to ne može biti točno zbog vremenskog raspona.

²⁰ Kršten je 28. VII. 1687. Ime majke navodi se u obliku Eva Pettheo, kumovi su bili Martin Vernić i Susana Mogorić. Noršić, 265.

²¹ Prema tekstu u podjeli barunata Pavlu 1763., Žigmund se 1717. (?) borio protiv Rakoczyjevih pobunjenika te sudjelovao u bitki kod Divuše (u ratu protiv Osmanskog Carstva), teško je ranjen, ali svejedno se uspio spasiti. Budući da je cilj teksta nakriti vrlinama pretke novoga baruna podaci su nepouzdati, a neki su evidentno netočni.

²² Riječ je o jednoj od triju kuća koje su se nalazile na mjestu barokne palače Patačić-Puttar u Zagrebačkoj 2/ Kapucinski trg 2. Rauchova se kuća prostirala u produžetku prema Cesarčevoj ulici i ne zna se kada ju je prodao Patačićima. Ivy Lentić Kugli, Zgrade varaždinske povijesne jezgre, Zagreb, 2001., 165.

²³ U maticama župe Brdovec (Noršić, 268) spominje se kao kuma na jednomu krštenju 28. XI. 1712. Eva Elizabeta Greguroczy, udovica Jurja Jelačića. I P. Maček u svojoj raspravi o Gregurovečkima spominje Elizabetu kao ženu Adama Daniela, ali i Đure Jelačića. Pavao Maček, Rod Orehovečkih od Svetog Petra Orehovca, Zagreb, 2008., 47, 57 i 59.

dosjećajući svoju smrt sastavio je oporuku u veljači 1762. godine, a ubrzo je i preminuo u svojoj palači na Markovome trgu 2. Pokopan je u grobnici franjevačkoga samostana u Mariji Gorici čiji je bio sindik i dobročinitelj. Paradoksalno je da je taj bahati i silovit plemić na kraju svojega ovozemaljskog puta pokopan odjeven u franjevački habit.

Ivan Rauch iz braka s Katarinom Ilijašić imao je tri kćeri (koje su doživjele odraslu dob) i sina Pavla (1726.²⁴ – Lužnica, 21. X. 1815.). Pavao Rauch bio je isprva natporučnik u 1. banskoj pukovnici, a prilikom povlačenja kod Leipziga 1760. istakao se odvažnošću pa je postao pukovnik 2. banske regimente tada sa sjedištem u Kostajnici, a kasnije postaje i generalmajor.²⁵ Marija Terezija podijelila mu je ugarski barunat 6. travnja 1763.²⁶ Tako su se Rauchovi uzdigli u velikaški sloj. Pavao je proširio i ekonomsku bazu porodice stekavši posjed Gračec i Šišljavić od rođaka svoje majke Ilijašića²⁷ te sagradivši dvorac Lužnicu²⁸ na ključnom imanju, ujedno sjedištu roda.²⁹ Zao glas Pavla naveo je neke autore da navode kako je upravo on zauzeo imanje Martijanec iskoristivši izumrće muške loze Patačića³⁰ 1817. godine što ne može biti točno jer je umro 1815. Pavao je bio poklonik umjetnosti, poglavito glazbe, a čini se i da je posjedovao zbirku umjetnina.

Pavao je imao sinove Franju i Daniela II. i sedam kćeri. Franjo je rođen 20. ožujka 1767. i kršten je u crkvi sv. Marka.³¹ Pohađao je Akademiju u Đuru gdje je 1783. branio teze iz opće fizike i gospodarstva,³² a njegova dalja sudbina nije mi poznata. Daniel II. (Lužnica, 19. XI. 1778. – Vukšinec, 31. VIII. 1831.) nije se isticao javnim dužnostima, ali je uspio proširiti posjede vjerojatno stekavši Martijanec te kuću na

²⁴ Umro je u dobi od 90 godina, pa bi onda bio rođen 1726. Noršić, 281.

²⁵ Sačuvana je svjedodžba hrabrosti koju mu je 6. II. 1759. napisao čuveni Ernst Gideon Laudon. DAZG, OF Zrinski, br. 12, k. 1.

²⁶ I. Bojničić, 157-8.

²⁷ Marija Winter, *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, sv. 1, Koprivnica, 2000., 201, 228. Ista navodi Pavla i kao vlastelina Vrbanovca.

²⁸ Rauchovi već otprije imaju Lužnicu, a prema nekim podacima i posjed Vrbanovec. M. Kolar, Baruni Rauch u hrvatskoj povijesti, ZG 2006., 289. Ponegdje se navodi kako je barokni dvorac u Lužnici dao sagraditi Ivan što se vjerojatno temelji na godini 1761. kada je posvećena kapelica dvorca.

²⁹ Sačuvano je jedno vrlo tajanstveno i zasad nerazjašnjeno pismo upućeno Danielu od njegovog oca baruna Nepomuka Ladislava Raucha. Pismo nema datuma, a kao mjesto je navedena Lužnica. Budući da se spominju barunski naslov i Lužnica, u obzir kao adresat dolazi samo Pavlov sin Daniel II. Ime Nepomuk Ladislav Rauch nisam zasad nigdje pronašla. Tajanstven je i sadržaj pisma, jer otac obavještava sina da je kod njega bio mjernik te ga moli da iz obiteljskog spremišta uzme zapisnik parnica u vezi somborskih posjeda i donese je ocu, a da to ne vidi nijedan od ovdasnjih mjernika. DAZG, OF Rauch, br. 71. Objavljeno u: Branka Molnar et al., *Knjiga pisama*, Zagreb, 2005., 9.

³⁰ Bartol Patačić umro je 2. travnja 1817. u Martijancu, a pokopan je u kapeli sv. Antuna u Remetincu. Njegova supruga Eleonora umrla je 9. lipnja 1834. i pokopana je u obiteljskoj grobnici u Vidovcu. Pavao Maček, *Rod Patačića od Zajezde*, Zagreb, 2004., 167 i 188-189.

³¹ HDA, Zbirka mikrofilmova, *Matična knjiga rođenih župe sv. Marko 1743.-1836.*, mikrofilm M-334. Puno mu je ime bilo: Franjo Paulski Josip Ivan Baptist, naveden je kao zakoniti sin Pavla i supruge ali potonja nije poimence navedena.

³² NSK R IIF-8o-1250-adl. 23 i 24, «Positiones ex physica universa...» i «Positiones ex elementi rei rusticae...in regia Academia jaurinensi», Györ (Đur), 1783. Franjo je naveden kao Franjo Paulski, slobodni barun Rauch iz Lužnice.

zagrebačkom Gornjem gradu, a ženidbom je dobio Vukšinec i Vukovo selo. Daniel je već 1797. ubijeljen kao posjednik kuće na Markovu trgu 2/ Kapucinska 12 (danas Matoševa), a nakon njegove smrti kuća je glasila na ženu Elizabetu sve do 1837. kada je postala svojinom zemlje („Domus regnicolaris“) te je u nju smješten banski prezidijal.³³

Daniel i Elizabeta imali su petoricu sinova: Levina (12. III. 1811. – Lužnica 6. IX. 1817.), Đuru (20. III. 1812. – umro do 1816.), Aleksandra (9. I. 1814.³⁴ – ?), Đuru (9. XII. 1816. – Varaždin, 23. I. 1897.) i Levina Emerika Pavla (7. X. 1819. – Lužnica 25. VIII. 1890.). Sva su djeca krštena u crkvi sv. Marka u Zagrebu.³⁵ Dvojica prvorode-
nih umrli su kao djeca, a roditelji su novorođenim sinovima nadjenuli posve iden-
tična imena. Imena pokazuju da se poštuje obrazac nadjevanja imena uobičajenih u
obitelji te davanje jednog imena po kumu. Odabir kumova svjedoči da su Rauchovi
etablirani u velikaškom sloju. Kumovi su istom ugledni velikaši od kojih su neki i
komornici ili pak nositelji važnih dužnosti, poput protonotarske.

O najstarijem preživjelom sinu Aleksandru nije poznato mnogo.³⁶ Premda je u
početku Aleksandar bio uz Levina aktivan u mađaronskom Kazinu, ubrzo se na
političkom podiju javljaju Đuro i Levin koji su se istaknuli kao ključne ličnosti Hor-
vatsko–vugerske stranke. Godine 1848. i Đuro i Levin morali su napustiti Hrvatsku
i silom prilika odstupiti od politike, Levin joj se kasnije vratio, ali Đuro više nije
bio tako politički aktivan kao do 1848. godine. Poput svog brata, i Đuro je bio dje-
latan u Hrvatsko–slavonskom gospodarskom društvu, i to u njegovoj varaždinskoj
podružnici te je bio članom pododbora Gospodarske izložbe u Zagrebu 1864. Go-
dine 1868. bio je član konzorcija Guide Pongratza i L. Pejačevića koji se natjecao za
gradnju pruge Karlovac - Rijeka³⁷ očito pokušavši iskoristiti činjenicu da mu je brat
bio banom. Kao što je poznato upravo je Đuro bio članom konzorcija za isušivanja
Lonjskoga polja. Đuro se kasnije povukao na Martijanec te je u lokalnoj sredini bio
važna ličnost i crkveni pokrovitelj. Crkvi je prepustio vinograde bez naknade, a
nakon požara u župnom dvoru 1865. naručio je građu za krovšte. Nadalje, kako je
Martijancu pripadao i marof u Hrastovljanu, a stambena se zgrada držala kapele,
na molbu župnika Đuro je dao skinuti i cijeli prvi kat starog samostana te su tako
razdvojene kapela s prizidanom novom sakristijom i družinska kuća.³⁸ Također je
dao na dvorcu Martijancu podignuti kat. Po naravi Đuro je ostao zapamćen kao

³³ Lelja Dobronić, *Stare numeracije kuća u Zagrebu*, Zagreb, 1959., 34-35.

³⁴ Zahvaljujem Pavlu Mačeku koji me uputio na pravi trag u vezi krštenja Aleksandra i njegove
braće.

³⁵ Kumovi prvorodenog Levina Pavla Daniela, namjesto Pavla Raucha i Julijane Kollenbach
rođ. Keglević, bili su protonotar Josip Kušević i barunica Renata Burić rođ. Schönthal. Alek-
sandar Pavao Daniel Ferdinand imao je za kumove komornika Ferdinand Kulmera i ženu
Josipu. Kumovi Đure Wilhelma Josipa Daniela su grof Đuro Oršić i supruga Wilhelmina rođ.
Hiller, a isti su bili kumovi na krštenju njegova istoimena brata, koji jedino nije nosio ime
Josip. Krštenju Levina Emerika Pavla Daniela kumovali su komornik Emerik Inkey i žena
mu Josipa rođ. Kiss. HDA, Zbirka matičnih knjiga, matica br. 1290 i 1291, mikrofilm M-335.

³⁶ Aleksandar je prikazan 1840. na Stroyevom portretu zajedno s Levinom i Đurom te potpisan
na majčinoj osmrtnici 1858. Upravo je Aleksandar s Levinom naveden kao jedan od molitelja
za osnutak mađaronskog Kazina u Zagrebu. Budući da nije uopće spomenut 1890. kada je
Levin umro, može se pretpostaviti da je tada bio mrtav ili da obitelj s njime više nije imala
kontakta.

³⁷ I. Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800-1941*, Zagreb, 1991., 160.

³⁸ M. Winter, sv. 1, 229.

miran gostoljubiv čovjek, „poštenjak u pravom smislu riječi, čovjek golubinjne ćudi, opće visoko štovan“.³⁹ Bio je neženja, a pod starije dane se povukao u Varaždin. Imanje je još prije smrti predao na upravu nećaku Gezi uz isplatu doživotne rente. S bratom Levinom bio je cijeli život tijesno vezan pa ga je ovaj spomenuo u svojoj oporuci kao voljenoga brata prema kojem je cijeli život osjećao nepodijeljenu simpatiju i srdačno prijateljstvo.⁴⁰

Levin je vjerojatno najpoznatiji član obitelji. Pohađao je gimnaziju u Đuru (Győr) gdje je 1838. stupio u pravoslavnu akademiju koju je završio s odličnim uspjehom.⁴¹ Tijekom školovanja morao je upoznati godinu dana mlađeg Kolomana Bedekovića koji je studirao pravo u Kaniži i Đuru te potom u Pečuhu. Po povratku u Hrvatsku postao je jednim od najviđenijih mađarona. Godine 1848. morao je otići u emigraciju u Austriju zbog sukoba s kmetovima. Rauch je bježao ne samo pred razjarenim kmetovima nego i pred novom političkom klimom u Hrvatskoj jer je tijekom „proljeća naroda“ glavnu ulogu imalo liberalno krilo Narodne stranke. Godine 1849. vratio se iz Austrije u Hrvatsku, ali nije bio politički aktivan do 1861. godine. Tijekom neoapsolutizma Levin se posvetio obitelji i imanjima. Dana 14. ožujka 1850. oženio se Donatom Antonijom Sermage od Medvedgrada i Susedgrada, kćeri grofa Ljudevita Sermagea i Ane Novosel. Anina majka Franjica Novosel bila je sestra biskupa Maksimilijana Vrhovca pa je Antonija donijela Rauchovima imanja Stubicu i Golubovec. Nakon smrti svoje sestre naslijedila je i kuću na Gornjem gradu u Opatičkoj 14. Ženidba s Antonijom Sermage donijela je Levinu ugled orođavanjem s poznatom velikaškom porodicom, ali i znatno proširenje ekonomske baze. Levin i Antonija veoma su se potrudili oko reprezentativne kulture stanovanja pa su tijekom 1850-ih uredili Lužnicu. Nakon što su Rauchovi 1870. stekli i uredili palaču u Kapucinskoj ulici, ljeta su provodili u Lužnici a zime u Zagrebu. Posjedima je pridodana i Pušća koju je Levin 1850. stekao na kartama.⁴²

Levin se angažirao u Hrvatsko-slavonskome gospodarskom društvu u kojem je od 1860. bio član središnjeg odbora, a od 1864.-67. i predsjednik. Bio je i pokrovitelj Društva čovječnosti.⁴³ Njegova aktivnost u udrugama tipična je za plemića i to orijentiranoga prema Ugarskoj. Sudjeluje u gospodarskome društvu i na Gospodarskoj izložbi 1864. u Zagrebu, ali ne u 1. hrvatskoj štedionici, Hrvatskoj eskomptnoj banci i Trgovačko-obrtničkoj komori. Nema ga ni među utemeljiteljima krajiškog konzorcija u Sisku, ali ni među utemeljiteljima Sveučilišta u Zagrebu.

Premda se nakon 1848. nije aktivno bavio politikom, pomno je pratio situaciju na tom području, a održavao je tijesne veze s Kolomanom Bedekovićem. Nakon obnove ustavnosti vraća se u politički život te sudjeluje na Saboru 1861. kao zastupnik kotara Stubica. Levin pripada najustrajnijim unionistima, a 1867. postaje banskim namjesnikom sa zadatkom da učvrsti dualizam u Hrvatskoj i provede u Saboru Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Za to je nagrađen banskim položajem, a u znak podrške postdualističkom položaju Hrvatske u Zagreb je 8. ožujka 1869. došao vladarski par. Levin nije dugo uživao na banskoj stolici te je mađarskoj vladi uskoro postao smetnjom jer nije uspijevao pacificirati Hrvatsku. Stoga je afera s Lonjskim poljem

³⁹ S. Belošević, *Županija varaždinska i slob. i kr. grad Varaždin*, Zagreb, 1926., 129.

⁴⁰ DAZG, OF Jelačić, br. 426. Oporuka Levina Raucha objavljena je u ovom svesku.

⁴¹ NN 194, 25. 8. 1890. Prema M. Kolar (Baruni Rauch, 307) u gimnaziju je išao u Zagrebu, a u pravoslavnu akademiju u Kaniži i Đuru.

⁴² S. Laljak, Rauchov dvor u Gornjoj Pušći, ZG 2002., 96-99.

⁴³ Diploma od 15. 1. 1869. o imenovanju pokroviteljem društva, HDA, OF Rauch, k.1.

bila dobar povod da ga se udalji s banske časti. Samouvjereni, tašti i častohlepni Levin nije se lako pomirio s gubitkom vlasti pa je i nadalje pokušavao biti važnim političkim čimbenikom kujući u krugu svojih istomišljenika planove o pokretanju političkoga glasila i dolasku na vlast. Međutim, vremena su se promijenila i Levinov politički utjecaj više nije mogao biti prisposodiv onome iz kasnih 1860-ih godina.

Mali uvid u Levinovu svakodnevicu 1870-ih godina pruža dnevnik zagrebačkoga kanonika Stjepana pl. Vučetića, njegovog političkog saveznika i osobnog prijatelja.⁴⁴ Levin i obitelj rado primaju goste zimi u palači u Kapucinskoj a ljeti u Lužnici, družu se s Hellenbachovima, Vilimom Hatzom, Stjepanom pl. Vučetićem, grofom Nugentom, grofom Robertom Oršićem, barunom Kavanaghom, Hinkom Khuenom, Kolomanom Mikšićem, Julijem Jelačićem, Đurom Deželićem, Hrvoićem i drugima. Redovito se slave imendani članova obitelji, odlazi se u lov, priređuju večere na kojima se, dakako, raspravlja i o politici. Levin često ide u kazalište u Zagrebu (tako u svibnju 1874. gleda *Ljubav i zlobu!*), a 1873. posjetio je sa sinom Gezom svjetsku izložbu u Beču. Bivši ban redovito održava političke kontakte u Budimpešti i Beču, a da nisu posrijedi obični posjeti svjedoči činjenica da primjerice 20. svibnja 1873. prvo ide u Beč, potom u Peštu. Održava tijesne kontakte s istaknutim političarima Mirkom Bogovićem, L. Pejačevićem i A. Vakanovićem, a 6.–7. rujna 1873. posjetio ga je ugarski ministar domobranstva Bela Szende. Levin već ima zdravstvenih tegoba pa često odlazi u toplice, primjerice u Lipik (srpanj 1873.) ili Bad Wartenberg u Češkoj (srpanj 1875.).

Krajem 1883. opet se u Zagrebu pričalo da je Levin jedan od kandidata za bana, no da je njegova žena Antonija odlučno bila protiv.⁴⁵ Dakako, pravi je razlog bio što je Budimpešta imala puno jačeg i sposobnijeg političara za bansku stolicu.

Barun Levin Rauch, pravi tajni savjetnik, *commandeur* reda sv. Stjepana, član Hrvatskoga sabora i Gornjega doma Ugarskog sabora, bivši ban i počasni član grada Zagreba preminuo je u Lužnici 25. kolovoza 1890. u 71. godini nakon duge bolesti zbog srčanih tegoba, a pokopan je u obiteljskoj grobnici u Pušći. Kako to obično biva, nekrolozi u tadašnjem tisku bili su različiti. Službene *Narodne novine* istaknule su iskrenost, pronicavost, odlučnost i načelnost pokojnika te mu u zasluge upisale razvojanje Krajine. Priznale su, doduše, da je ban Mažuranić obrazovaniji i popularniji, ali su navele da je Levin znamenitiji jer je utemeljio „narodno politički sustav“ (tj. Hrvatsko–ugarsku nagodbu), a Mažuranić je došao na gotovo. Istaknule su da Levin nije bio manje Hrvat ili Slaven od iliraca, nego je bio protiv „koketiranja“ s bečkim centralizmom i protiv maglovitih težnji. Naglašeno je kako je njegovo djelovanje protiv iliraca bilo defenzivno, a ne agresivno. Taj navod nije bio slučajan jer se njime isticalo kako Levin ne snosi krivnju za srpanjske žrtve. Nadalje, označen je kao žrtva agitacije, a kako mu je manjkalo iskustva u upravnim poslovima, njegovoj su odlučnosti zamjerali u Pešti.⁴⁶ Suprotno su mišljenje imali u *Obzoru*, u kojem su isticali Levinov bijeg iz Hrvatske 1848., njegovu nesretnu ulogu u nametanju Nagodbe, ali su mu priznali oštromnost i odlučnost.⁴⁷

⁴⁴ Dnevnik se nalazi u posjedu obitelji pl. Vučetić i pisan je na hrvatskom. Zahvaljujem gospodinu Branimiru pl. Vučetiću od Brinja i Cseneya koji mi je omogućio uvid u tu građu za 1870-e godine.

⁴⁵ Rački u pismu Strossmayeru od 11.X.1883. Korespondencija Rački-Strossmayer, sv. 3, ur. F. Šišić, Zagreb, 1930., 83.

⁴⁶ NN 25. VIII. 1890.

⁴⁷ *Obzor*, prilog broju 195, 25. VIII. 1890.

Levinov je nasljednik najstariji sin Geza (Lužnica, 3. travnja 1852. – Lužnica, 17. srpnja 1923.). Kršten je 7. travnja kao Geza Pavao Ljudevit Nikola Marija, kumovi su mu bili Nikola pl. Mikšić, savjetnik vrhovnog kasacijskog suda, i baka barunica Elizabeta Rauch.⁴⁸ Gezin je privatni učitelj bio Slovenac Valentin Zarnik, pravnik i mladoslovenac, koji je od 1862. do 1867. podučavao njega i njegove sestre.⁴⁹ Zarnik je bio doktor prava i poliglot koji je znao francuski, talijanski, njemački i engleski te nešto ruskog. Otišao je zbog novonastalih političkih prilika.⁵⁰ Geza je maturirao na zagrebačkoj Klasičnoj gimnaziji 1870. godine.⁵¹ U zimskom semestru 1871. upisao je studij prava u Beču⁵² stekavši doktorsku titulu promocijom 10. travnja 1876.⁵³ Bio je 1892. potpredsjednik Hrvatsko–slavonskog gospodarskog društva te je pomagao dobrotvorna društva poput *Društva čovječnosti*, *Dobrotvora* i *Stolčeka*.⁵⁴ Politički se nije angažirao, više je volio čitati knjige i proučavati dokumente. Kao gospodar imanja nije bio osobito uspješan premda je imao i tvornicu žestice u Kalinovici. Geza je naslijedio većinu obiteljskih posjeda, no oni su bili raspršeni i dijelom otprije financijski opterećeni, a on se oko njihova gospodarenja i nije osobito trudio, oslanjajući se na upravitelje. Nakon 1918. zbog slaboga gospodarenja i zaduženja te zbog agrarne reforme velik dio imanja bio je u teškom stanju. Geza je umro iznenađeno, nije imao biološke djece nego je posvojio sina svoje druge supruge⁵⁵, a njih dvoje je potom prodalo naslijeđenu imovinu.

⁴⁸ V. Noršić, 277.

⁴⁹ Dolazak „ultranacionalista“ Zarnika, najavilo je Ljubljansko redarstveno ravnateljstvo još 2.10.1861., no potom je 3.10. javilo kako je ovaj odustao od puta vrativši se noću iz Zidanog Mosta u Ljubljano. Prema podacima Redarstvenog ravnateljstva u Zagreb, Zarnik je u tom gradu viđen siječnja 1862. Zabilježeno je da je posjetio gimnazijskog profesora Bradašku te nastavnika realke Erjavca i da ničim nije dao povoda za sumnju te da podučava Rauchovu djecu u Lužnici. HDA, Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu, fond 120, spis br. 527, fasc. 21, k. 3.

⁵⁰ Rauch mu je sredio i namještenje na zagrebačkoj Akademiji, a u Zagrebu je redovito susretao Slovence F. Erjavca, I. Tuška i A. Kosa-Cestnikovega. Članak u Slovenskom biografskom leksikonu (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi857216>) spominje da je već ujesen 1861. došao na preporuku Metela Ožegovića, Rauchova šogora.

⁵¹ Zbornik zagrebačke Klasične gimnazije, Zagreb, 1957., 1031.

⁵² Arhiv Sveučilišta u Beču, Hauptmatrikel M 17. Upisan je kao „Freiherr Geysa Rauch“ iz Brdovca u Hrvatskoj. Tijekom studija prava Geza je mogao susretati studente koji će kasnije biti istaknute ličnosti poput Stjepana Speveca, Nikodema Jakšića, Milutina Kukuljevića, Slavka Aranickog, Dušana Popovića, Bogdana Medakovića, Teodora Georgijevića, Ladislava Mrzovića, Adalberta Šeka, Josipa Pliverića i Hinka Hinkovića. Neki od njih bit će politički protivnici (Medaković, Popović, Hinković) ili suradnici (Aranicki, Georgijević) njegova brata Pavla kao bana. Među studentima je bilo i sinova istaknutih obitelji koje je Geza mogao poznavati poput Ivana i Teodora Mallina, Aurela Halpera, Alexandra Schauffa. U obzir sam uzela studente upisane na pravo od akademske godine 1865.-66. do 1875. Pritom treba imati u vidu da su na studiju Filozofskog fakulteta bili tada Hugo Badalić, Oton Kučera i Izidor Kršnjavi.

⁵³ U protokolu promocija Pravnoga fakulteta upisan je kao „Freiherr Geysa von Rauch“ iz Lužnice, u Hrvatskoj. Arhiv Sveučilišta u Beču, M 32.2., Juristisches Promotions-Protokoll 1875/76-1889.

⁵⁴ M. Kolar, Baruni Rauch, 313.

⁵⁵ Gezin posinak Ivan Hans Friedrich Alpi Rauch bio je eksponiran za NDH a stradao je na Križnom putu te je navodno pokopan u Crngrobu kod Škofje Loke. Žena mu je bila Helena, kći Ljudevita Gayera, zakupnika ludbreškog posjeda Batthyányja, znanca Pavla Raucha. Otuda i plan o ženidbi. Alpi Rauch je imao umjetničkih sklonosti, svirao je u jazz kvartetu O. Miletića te nastupio u njegovom filmu *Poslovi konzula Dorgena* iz 1933.

Mlađi Levinov sin Pavao Alojzije Koloman Maria (Lužnica, 20. veljače 1865. – Zagreb, 29. studenoga 1933.) dobivao je od malih nogu privatnu poduku. Zasiurno znamo da mu je početkom 1870-ih učiteljem bio Aleksandar pl. Vučetić, nećak Levinova prijatelja i političkog saveznika kanonika Stjepana. Iz dnevnika Stjepana pl. Vučetića saznajemo da je mali Pavao volio učiti latinski. Polagao je ispite na Klasičnoj gimnaziji kao privatni učenik, a maturirao je 1882.⁵⁶ E. Laszowski, koji je 3. listopada 1878. također kao privatni učenik polagao ispite, zapisao je kako je kod Josipa Jande prirodopis tada polagao Pavao Rauch. Prema riječima Laszowskog «vrlo lijepi dečko. Slušao sam njegove odgovore iz botanike, to je išlo kao iz puške – odriješiti divni odgovori. Instruktor njegov (VI. r.) bio je dr. Šalamun.»⁵⁷

U zimskom semestru akademske godine 1884./5. Pavao je upisao studij prava u Beču.⁵⁸ Čini mi se važnim istaknuti kako Levinovi sinovi Geza i Pavao stječu kvalitetnu naobrazbu pa obojica postaju doktorima prava, prvi na bečkome, a drugi na peštanskom sveučilištu. Za razliku od akademije u Đuru, koju je pohađao njihov otac, Geza i Pavao studirali su na bečkome sveučilištu koje je tada vrvilo od studenata ne samo iz civilne Hrvatske i Slavonije, nego i iz Dalmacije i Istre. Također valja imati na umu da je Beč tada pravi magnet za slavenske narode Monarhije, ali privlači i studente izvan nje, iz Srbije, Bugarske, Bosne i Hercegovine. Sasvim sigurno su tijekom studija mladi baruni Rauch mogli steći pravi dojam o višenacionalnosti Monarhije. Pavao je studij nastavio u Budimpešti gdje je postigao titulu doktora prava. Nakon smrti oca Levina zajedno s bratom Gezom postaje virilist Hrvatskoga sabora gdje se doskora profilira kao protivnik bana Khuen – Héderváryja. Godine 1906. zastupnik je Hrvatsko–srpske koalicije u Ugarskome saboru, ali ubrzo napušta Koaliciju. Njegov najveći uspon predstavlja imenovanje za bana 8. siječnja 1908. i za tajnoga kraljevskog savjetnika 30. rujna iste godine.⁵⁹ Iza njegova imenovanja stajao je plan o slabljenju Hrvatsko–srpske koalicije i priprema aneksije Bosne i Hercegovine. Njegovo banovanje u cjelini nije bilo uspješno, iako se poglavito trudio oko gospodarskih inicijativa. Sam ban nije bio politički dorastao pregnantnoj situaciji u kojoj se našao: doveden je sa zadatkom da pripremi aneksiju, ali pritom nerijetko izložen surevnjivosti između Beča i Pešte pri čemu ga je vlada Šandora (Sándor) Wekerlea nerijetko dovodila u nezavidnu poziciju na unutrašnjem političkom planu. Budući da ban nije imao političku podršku u Hrvatskoj na izborima 1908. nije osvojio nijedan mandat, raspustio je Sabor. Kao što je poznato, njegovo je banovanje najviše zapamćeno po blamaži s Veleizdajničkim

⁵⁶ Zbornik zagrebačke Klasične gimnazije, 1037.

⁵⁷ HDA, RO E. Laszowski, 1.4.1. Dnevnik 1868.-1888, k. 2. V. i Mario Stipančević, Neznani svijet Emila Laszowskog, Arhivski vjesnik 53, 2010., 279-310.

⁵⁸ Arhiv Sveučilišta u Beču, Hauptmatrikel M 19. Upisan je kao „Freiherr Paul Rauch“ iz Zagreba u Hrvatskoj. Ovdje je naveden Zagreb, a ne kao kod Geze Brdovec ili Lužnica zato što je obitelj u međuvremenu stekla palaču u Kapucinskoj ulici. Tijekom studija mogao je upoznati grofa Jakoba Eltza, grofove Alfonsa i Huga Borellija, Miška Derenčina, Hinka Sachsa, Dominika Trinajstića, Aleksandra Badaja, Mirka Breyera, Valentina Brlića, Igora Čepulića, viteza Iginija Scarpu, Milana Amruša, Antu Trumbića, Ivana pl. Hrvojića, Eugena Laxu, Alexandra pl. Musulina, Stjepana Pompera, Milana Živkovića Fruškogorskog, grofa Tomu Erdödyja, Josipa Smodlaku, na medicini Velimira Deželića, na filozofiji Eugena Kumičića, Josipa Brunšmida, Marcela Kušara, Jakoba Pliverića, Gavru Manojlovića, Josipa Pasarića i Josipa Florschütza. Paradoksalno je da će upravo Pavao Rauch kao ban otpustiti Manojlovića, tada sveučilišnog profesora povijesti staroga vijeka.

⁵⁹ HDA, OF Rauch, k.1.

procesom, politički motiviranim potezom kako bi se Srbi, pristaše Koalicije, pokazali kao antidinastički, izdajnički element. Ipak valja naglasiti da je Rauch nastojao unaprijediti gospodarstvo, kulturu i školstvo pri čemu su pojedini planovi nerijetko propadali ne zbog banske uprave nego iz objektivnih razloga. Pavao Rauch dobio je 5. veljače 1910. otpusno pismo. Premda je s banske stolice otišao na neslavan način, nije prestao gajiti velike političke ambicije. Nakon bana Tomašića, njegovo se ime pojavilo kao kandidata za bana pri čemu je vjerojatno imao podršku ministra vanjskih poslova Aehrenthala, ali zasigurno ne svojega starog neprijatelja Khuena koji je tada bio ugarski premijer.

Pavao je odmah nakon očeve smrti kupio imanje Martijanec koje mu je bilo izuzetno priraslo srcu i koje je gospodarski uzorno vodio. Njegov gospodarski interes pokazuje i članstvo u podružnici Gospodarskoga društva u Ludbregu. Svesrdno je pomagao lokalnu zajednicu, a sukladno i svojim patronskim obavezama financijski je podupirao škole i crkve. Sa ženom Rozinom pl. Baechle imao je dvoje djece, Pavla mlađeg i Elizabetu. Brak nije bio sretan pa je supruga naposljetku otišla u Beč.

Kao osoba, Pavao je bio dobroćudan, društven, odan prijateljima, ali i sklon užicima, nerijetko velikaški nadmen. Vrlo se zanimao za kulturu i umjetnost te je, poput svog istoimenog pretka, bio glazbeno nadaren. Nije stoga čudno što je za njegova banovanja obnovljena opera u HNK ili započeto osnivanje NSK-a. Iza sebe je čak ostavio i pojedina glazbena i književna djela. U *Prosvjeti* i *Domaćem ognjištu* objavio je dva teksta: „Iz beskrajnih prostora“ i „Zasužnjena ptičica“.⁶⁰ Od glazbenih komada skladao je koračnicu „Podgorac“ čija je autorska prava poklonio pjevačkom društvu u Gračanima.⁶¹

Općenito rečeno, Rauchovi su poput mnogih drugih velikaša voljeli raskošne zabave. Primjerice, Pavlov imendan 1909. slavio se kod Geze u Stubičkim toplinama, svirala je vojna glazba, a cijeli je perivoj bio raskošno iluminiran.⁶² Pavao je volio dolaziti na Medvednicu na kojoj je bila i Rauchova lugarnica (spojena sa zagorskim posjedom Rauchovih), ali je imao i sklonost egzotici i velikim putovanjima što pokazuju planovi za safari u britanskoj istočnoj Africi kao i put u Južnu Ameriku 1914. godine.⁶³ Pisma koja je slao I. Kršnjavome s toga puta, pokazuju s jedne strane oduševljenje egzotičnim krajolikom, bujnom vegetacijom i opuštanim životom, a druge strane na stanovnike gleda skoro kao na plemenite divljake, nesputane jarmom civilizacije.⁶⁴ Sasvim u velikaškom stilu, Pavao je priređivao i početkom 20. stoljeća velike lovove tijekom kojih bi bilo odstrijeljeno i više od 1.000 životinja.⁶⁵

⁶⁰ *Prosvjeta* br. 23, 1901.; *Domaće ognjište* sv. 8., knj. 2, 1902.

⁶¹ Notni zapis u: HDA, OF Rauch, k.1.

⁶² M. Kolar, *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, Osijek, 2001., 135.

⁶³ Put u Afriku morao je otkazati zbog bolesti suputnika i zbog spriječenosti mladog Miroslava Kulmera pa je otputovao u Južnu Ameriku. Boravak u Južnoj Americi imao je političku pozadinu o čemu je više riječi u sljedećem poglavlju. Memoari bana Pavla Raucha, 125. HDA, RO I. Kršnjavoga, k. 19, fasc. I, pismo Pavla Raucha od 29. XII. 1913. Zahvaljujem kolegi Stjepanu Matkoviću jer me upozorio na navedenu građu.

⁶⁴ HDA, RO I. Kršnjavoga, k. 19, fasc. I, pisma Pavla Raucha iz Mendose 13. III. i Asunciona 13. IV. 1914. Oba su objavljena u ovom izdanju.

⁶⁵ Takav veliki lov priređen je na martijanečkom vlastelinstvu 5. – 8. XI. 1908., ubijeno je 1069 životinja pa je oporba napala bana zbog rastrošnosti.

Možda bi se moglo reći kako Pavao, napose tijekom i nakon banovanja u Zagrebu nije bio obljubljen pa su se o njemu širili neugodni tračevi, ali je u Podravini lokalna predaja bila bitno povoljnija za njega što pokazuje da je kao martijanečki vlastelin bio uspješan i rado viđen. Tradirana nam je tako slika o brižnom vlastelinu kojemu ostaju na brigu djeca, koji skrbi o lokalnoj sredini i koji podupire dobrotvorne akcije. Čak i tijekom svoga banovanja Pavao je stalno dolazio u Martijanec prašeći selom u crvenom „beskobilu“⁶⁶, kako su seljaci zvali auto.

Kraj Prvoga svjetskog rata za Pavla je doista značio kraj jednog svijeta. Njegov položaj će se stubokom promijeniti u političkom, socijalnom i ekonomskom pogledu. Početkom studenoga 1918. na Martijanec je žestoko navalio zeleni kadar, a krajem toga mjeseca i sam je Pavao u Zagrebu interniran. Ubrzo je u prosincu oslobođen, no zasigurno je bio krajnje ogorčen. Razočarani Pavao predaje imanje kćeri i zetu i povlači se prvo na imanje Kaštel⁶⁷ kraj Karlovca a kasnije u vilu u Crikvenici gdje živi od godišnje rente što mu kći šalje. Krajem 1928. piše memoare koji odaju ostarjelog i ogorčena čovjeka koji umire kao zadnji muški izdanak Rauchovih, kao političko–ekonomski i nacionalni gubitnik. Memoari su političkoga značaja i odišu ogorčenošću zbog razvoja situacije u kojoj su se Rauchovi našli: Levinova pada, poraza unionizma, blamaže s Veleizdajničkim i Friedjungovim procesom, Pavlova pada s banske stolice te konačne pobjede ljutih protivnika – pobornika jugoslavenske opcije. Rat, pljačke zelenoga kadra, stvaranje jugoslavenske države, zatvor, agrarna reforma – sve su to udarci koji su Pavao i njegova obitelj morali podnijeti. K tome je Pavao ostao bez sina jedinca (znakovito je da u memoarima o tome nema niti riječi!). U silnom ogorčenju, ostarjeli Pavao u memoarima nudi vrlo pristranu verziju događaja pa primjerice povlači uzročno–posljedičnu vertikalnu od ilirskoga pokreta do propasti Monarhije. Pavao Rauch je umro 29. studenoga 1933. *Jutarnji list* njegovu je smrt popratio kratkim i prilično odmjerenim tekstom (premda se Pavao naziva sinom nagodbenoga bana) ne spominjući Veleizdajnički proces, ali istodobno pokazujući njegovo banovanje kao politički neuspjeh.⁶⁸ Jednako je interniran i članak Julija Pfeiffera koji je istaknuo kako ban nije htio slušati savjete nego se tvrdokorno držao zadatka uništavanja Koalicije i optužbe Srba.⁶⁹

Kratka crtica o zadnjem biološkom potomku muške loze Rauchovih, Pavlovu sinu Pavlu Antunu Josipu Levinu Mariji (Martijanec⁷⁰, 16. svibnja 1889. – Samoa ili Tihi ocean?, 10. ožujka 1918.?)⁷¹ mogla bi nositi naslov „Od Martijanca do Samoe“. Pavao je očito bio tipičan primjer mladoga velikaša koji kao sin razmetni nimalo ne mari za etiketu i svoj socijalni status. Odrastao je u Martijancu, dobrim dijelom bez utjecaja majke koja je napustila oca. Dobivao je privatnu poduku (odgojitelji Pavlo-

⁶⁶ Winter, sv. 2, 213.

⁶⁷ U pismu I. Kršnjavom od 12. veljače 1919. napominje kako je u Zagrebu postao „ein lästiger Fremder“, da su se u Martijancu nastanila njegova djeca a da se sredinom ožujka kani trajno preseliti u Kaštel. HDA, RO I. Kršnjavoga, k. 19., fasc. I.

⁶⁸ *Jutarnji list*, 30. XI. 1933.

⁶⁹ J. Pfeiffer, Uspomene na bana Pavla Raucha, *Hrvatski list*, 3. XII. 1933.

⁷⁰ Kršten je 16. lipnja, a kumovi su bili članovi obitelji: ujak Josip Baechlé, tada husarski časnik u pričuvu, i baka Antonija Rauch. HDA, Zbirka mikrofilmova, Matična knjiga rođenih župe Martijanec, M-1820.

⁷¹ Godine smrti se u različitim verzijama razlikuju. M. Winter navodi 1917., (sv. I., 231), S. Belošević 1916., (129). U pismu upućenom meni (Frankfurt na Majni, 5. 5. 2008.) gospođa Marija Iveković, unuka bana Pavla, navela je 1919.

ve djece bili su Toni Schlegel i Miroslav Hirc), a gimnaziju je pohađao u Varaždinu gdje je stanovao kod očeva znanca, profesora Adolfa Jurinca.⁷² Nije držao do svoje plemićke titule i družio se sa suučenicima. Posvetio se studiju gospodarskih nauka, no uoči rata napustio je školovanje. Kad je bio na studiju, majka mu je navodno dala oveću svotu novca. Oženio se 15. veljače 1915. na otočju Samoa za Elisabeth (Elsu) Moretti (Graz, 24. travnja 1893. – Oberursel, 9. srpnja 1975.), kćer građevinskoga majstora Maximiliana Morettija i Marije Petek. Pavao i supruga živjeli su na otoku Samoa gdje su navodno imali farmu šećerne trske. Na odabir Samoe vjerojatno je utjecalo što su je od 1899. Nijemci praktički uređivali kao svoju koloniju pa je tamo 1912. bilo već 300-injak plantažera i ostalih poduzetnika. Pavao se doskora razbolio i nije jasno je li umro na Samoi ili na brodu pa je sahranjen u Tihome oceanu.⁷³ Otac je navodno govorio: „Sin mi se utopio u dubokom moru a žena na visokom brdu novca.“ Njegova mlada žena jednog se dana najavila svom bivšem svekru Pavlu u pratnji starijeg gospodina koji joj je bio zaručnik.⁷⁴ Vjenčali su se u Martijancu, gdje im je pripremljena i svadbena večera, no otputovali su nakon par dana bez traga pa su se u porodici javile sumnje u smrt Pavla mlađeg. Pavlov nekonvencionalni život završio je daleko od domovine smrću o kojoj i u samoj obitelji postoje brojne nedoumice. Očito bježeći od ratnoga vihora i novačenja, u potrazi za brzom zaradom u egzotičnim krajevima, Pavao je stradao u nerazjašnjenim okolnostima. Ocu je sinovljeva smrt morala biti strašan udarac jer je, bez obzira na sva svjetonazorska neslaganja, bio njegov sin jedinac bez kojeg više nije bilo muške loze obitelji.

⁷² Jurinac je vrlo zanimljiva ličnost, doktorirao je prirodoslovlje u Jeni te od 1876. bio profesor, a od 1908. (početne godine banovanja Pavla Raucha!) ravnatelj varaždinske gimnazije. Budući da je studirao na bečkom sveučilištu 1872.-75., mogao je možda tamo upoznati Pavlova brata Gezu, studenta prava. Iako isprva pravaš, Jurinac već za Khuena dolazi na glas kao mađaron jer javno djeluje. Njegov brat Ljudevit bio je varaždinski načelnik 1908.-10., dakle opet za Pavlova banovanja. A. Jurinac surađivao je s Pavlom i u gospodarskim inicijativama jer je bio jedan od vodećih domaćih stručnjaka koji su bavili problemom filoksere. Jurinac je sastavio i katalog izložbe i s izložbom spojenih sajмова konja i stoke kotara Ivanec, Ludbreg, Novi Marof, Varaždin i Zlatar 20. – 21. rujna 1905. Siniša Horvat, Adolf Jurinac, prosvjetno-pedagoški i društveni radnik, u: Adolf Jurinac i njegovo djelo 1854.-2004., Zagreb – Varaždin, 2004., 39-58; Nikola Mirošević, Vinogradarstvo u vremenu Adolfa Jurinca, u: isto, 103-110.

⁷³ Verzija o pokopu u oceanu preuzeta je od M. Winter (sv. 1, 231-2) koja je zapisala kazivanja martijanečkoga upravitelja Adolfa Zarijana. Prema Branimiru pl. Vučetiću, Pavao je umro od ozljeda dobivenih od morskog psa, a prema podatku njegove nećakinje Marije Iveković rođ. Vučetić, Pavao uzima zajam i odlazi sa ženom Elzom na Samoa otočje i sadi lukrativne kulture poput šećerne trske. Kako je Samou Novi Zeland okupirao tijekom rata, nitko nije smio napustiti otočje, Pavao se teško razbolio, ali je smio tek 1919. napustiti otok da otputuje u N. Zeland, no na putu nestaje s broda. Prema podacima obitelji Steeb Pavao je umro na Samoi 10. ožujka 1918.

⁷⁴ Elsa se 1. 10. 1921. u Martijancu udala za Roberta von Blumenthala (Wandsbeck 1874. – Boitzenburg/Elba 1946.), pruskog poručnika izvan službe, protestanta. Svjedoci su bili Pavao Rauch i Stjepan Vučetić. HDA, Matična knjiga vjenčanih 1908.-25., Martijanec, DVD br. 89.

3. ŽENSKA LOZA

O ženama prvih naraštaja Rauchova znamo vrlo malo, ponekad tek imena, a o ženi prvoga Raucha u Hrvatskoj, Daniela, čak ni ime ne znamo sa sigurnošću. Prema Krčeliću, Daniel je oženio barunicu Malakoczy, a prema nekim drugim podacima žena mu je Anna Justina von Fűrberg.⁷⁵ Danielov sin Stjepan oženio se Evom Barbarom, kćeri Stjepana Pethö de Gerse i Suzane Oršić Slavetičke s kojom je imao četiri sina. Nakon muževljeve pogibije Eva Barbara je ostala udovicom, a o tom njezinom statusu svjedoči i podatak kako je njezin sin Adam Daniel od nje zatražio novac kako bi mogao voditi parnice zbog imanja svoje žene Ane Gothal. Adam Daniel ženio se tri puta: Anom Helenom Gothal, kćeri Katarine Vojković i Đure Gothala, Magdalenom Praunsperger i Elizabetom Gregurovečki (Greguroczy). Magdalena je bila kći Daniela Ruperta Praunspergera, trgovca željezom koji iz Kranjske dolazi u Hrvatsku te postaje varaždinski građanin i senator, 1676. dobiva ugarsko-hrvatsko plemstvo, a već sljedeće godine postaje vrhovni zakupnik poreza za cijelu Kraljevinu podsjećajući u načinu uspona upravo na početke Rauchovih u Hrvatskoj. Magdalena je, kao i Adam Daniel, već imala iza sebe jedan brak. Umrula je iznenada u Lužnici 1718.⁷⁶

Već je bilo govora kako se treća supruga Elizabeta prema svom pastorku Ivanu mačehinski ponašala (zbog čega je on s 14 godina pobjegao) te da ga je potom pokušala lišiti majčinoga nasljeđa. Elizabeta je bila kći Petra i Ane rođ. Orehovečki (Orehoczy), a iza sebe je već imala brak s Đurom Jelačićem. Svojega drugog supruga Adama Daniela je također nadživjela.⁷⁷ Kći Adama Daniela, Katarina Rozalija se dvaput udavala, 1717. za kapetana Adama Zebića⁷⁸ i kasnije za Gabriejela Škrleca. Katarina se vrlo umješno znala brinuti za svoje interese. Tako se nije odmah uključila u spor brata Ivana protiv oca jer je dobila dio isplate izvan suda, ali se s bratom suprotstavila Heninnzima i svima koji su željeli dobra Marte Gregorijanec - Rakitje i Lužnicu.⁷⁹ Premda se s bratom 1731. dogovorila o podjeli imanja, među njima je izbio dugotrajan spor dovršen tek u sljedećoj generaciji. Posrijedi je očito bila samosvjesna žena što pokazuje i njezin osebujni portret koji se detaljnije raščlanjuje u tekstu o vizualnoj prezentaciji.

Regina Rauch,⁸⁰ kći Adamova brata Sigismunda i Ane Jelačić, udala se u kasnoj dobi za Sigismunda I. Vojkffyja, odlučnoga i beskrupuloznog plemića koji se nije

⁷⁵ Krčelić, 478. Krčelićev navod preuzeli su neki autori poput R. Horvata, M. Kolar i drugih. Podatak o A. Fűrberg potječe iz već spomenute povijesti roda Rauch što se čuva u obitelji Steeb.

⁷⁶ HDA, OF Praunsperger, k.1. sadrži njezin ženidbeni ugovor s prvim mužem, zagrebačkim podžupanom Ivanom Uzulinom, sklopljen u Ptuju 31. 10. 1693. te fragment njezine oporuke na kajkavskome iz 1716. U oporuci spominje svojega sina te pastorka i pastorku. Iz građe Hrvatskoga sabora znamo da je bila skrbnica sina Adama o kojem je brigu nakon njezine smrti preuzeo njezin suprug Adam Daniel. ZHS sv. 3, 49; sv. 5, 53.

⁷⁷ Pavao Maček, Rod Orehovečkih, 47, 57 i 59.

⁷⁸ Antun Zebić je u marijaterezijanskim urbarima donjopoljskoga kotara naveden kao vlastelin suposjednik u Vrbanovcu (sučija Martijanec) i Gornjoj Poljani (sučija Poljana). Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije 1774.-1784., sv. 2, Donjopoljski kotar, ur. Vida Pavliček, Varaždin, 2011., 855.

⁷⁹ ZHS sv. 4, 337; HDA, Mape hrvatskog plemstva, Rauch.

⁸⁰ Postoji podatak o 1699. kao o njezinoj godini rođenja (Život u palači, 60-61) temeljen vjerojatno na Krčelićevoj tvrdnji da se udala 1754. u dobi od 55 godina. No njezin je otac rođen 1689.

libio materijalnu podlogu steći ženidbama s vremesnim damama. Prva mu je žena bila udovica prabilježnika Jurja Branjuga, a nakon njezine smrti 1754. oženio se Reginom.⁸¹ Poput prvoga, i drugi je brak očito bio lišen osjećaja. Naime, Regina je bila višegodišnja ljubavnica Gabrijela Gothala koji je uzdržavao nju i njezine roditelje te joj zapisao 12.000 forinta za stare dane. Oženivši se Reginom, Sigismund je pokrenuo parnicu protiv nove Gothalove supruge nastojeći utjerati navedenu svotu. Dakako da vladanje plemstva nije uvijek bilo uzorno, no pokretanjem spora Sigismund je narušio ugled svoje supruge. Nesretna Regina nije čak mogla uživati ni u barunskoj tituli i baroknoj palači u Kapucinskoj ulici jer je oboje častohlepni Sigismund stekao nakon njene smrti. Ona je umrla u tijeku parničenja u Petrinji, a pokopana je u Hrastovici.⁸²

Ivan Rauch bio je oženjen Katarinom (1733. – 1763.), kćeri Adama pl. Ilijašića i Ane Budachky de Buča i Gorica. Adam je bio major, a od Rabatte je kupio imanje Gračec u Brdovcu.⁸³ Spominjem taj podatak jer je očito da je važan čimbenik u odabiru supruge bila činjenica da je ona pripadala obitelji susjednoga vlastelina. Kasnije će Rauchovi od Ilijaševićevih preuzeti Šišljavić i Gračec. Prema Krčeliću, Ivan se često svađao sa suprugom, a ona je naposljetku skrenula umom. Ivanove tri kćeri, Marija Cecilija, Barbara i Ana Marija udale su se u obitelji Škrlec, Žuvić i Vojković, ali je srednja kći Barbara priredila obitelji skandal. U očinskoj je kući održavala spolne odnose sa Stjepanom Žuvićem te je rodila izvanbračnog sina Franju prije negoli se za njegova oca udala.⁸⁴ Ivan Rauch silno je bio pogođen tim postupkom svoje kćeri i povrijeđenim ugledom cijele obitelji, ali je na nagovor Adama Batthyányja uspostavio s njom kontakt. Barbara je umrla prije svoga oca koji je nije spomenuo ni u svojem smrtnom času, ali je odredio svotu za održavanje zadušnica za pokoj duše te svoje kćeri razmetne. Barbarina sestra Marija Cecilija Rauch bila je suprugom istaknutoga reformno orijentiranog plemića Nikole Škrleca Lomničkog, Krčelićevog gojenca.⁸⁵ O

pa to ne može biti točno. Prema Krčeliću Žigmund osim Regine ima i Anu (Leopoldinu), ali nema sina. U građi Hrvatskoga sabora (ZHS sv. 4, 253-254) spominju se 1740. Magdalena i Regina, kćeri Žigmunda, Ivanova strica. Magdalena je kod varaždinskih uršulinki, a prema Krčeliću (478) i Ana, ali pod imenom Leopoldina. Isti podatak o Ani, tj. redovnici Leopoldini navodi i rodoslovlje Rauch (HDA, Zbirka rodoslovlja, k. 4). Međutim, u popisu predavača u školi uršulinskog samostana navodi se Leopoldina (Magdalena) Rauch, umrla 1767. Ista se spominje i među predavačima u konviktu kao druga magistra. Spomenka Težak, Škole pri uršulinskom samostanu u Varaždinu 1703.-1946., u: Varaždinske uršulinke. 300 godina od dolaska u Varaždin, Varaždin, 2003., 48 i 51.

⁸¹ Regina je kuću u Zagrebu 1754. prodala Petru Sermageu, a dvije godine prije ustupila mu je i stenjevečki posjed. Vjerojatno je posrijedi ista kuća koju su 1732. Ivan i sestra mu Katarina Rauch prodali Žigmundu i njegovoj supruzi. HDA, OF Čikulini-Sermage, br. 1582, k. 17, br. 2256 i 2275, k. 26. Sačuvano je Reginino pismo na kajkavštini A. B. Krčeliću od 6. X. 1749. iz kojega saznajemo da mu je poslala 300 cekina kako bi nabavio srebrninu i jedan ljepši sat. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 30, 1901., A. B. Krčelić Annuae i dodaci, prir. T. Smičiklas, 589; NSK, RO Krčelić, R 3673.

⁸² Krčelić, 453.

⁸³ Ta veza vidljiva je u krsnom kumstvu Ivana i Katarine za sina upravitelja Rabattinog imanja 1732. godine. V. Noršić, 271.

⁸⁴ Krčelić, 434. U izvorima zasad nisam našla potkrijepu za Krčelićevu tvrdnju. Jedini Franjo Rauch koji mi je poznat, naveden je u matičnoj knjizi kao Pavlov sin.

⁸⁵ Iz tog braka su sigurno potekli: Agneza Josipa udana za Nikolu Vojkovića (*21. 1. 1760. u Zagrebu) i Toma (*22. 12. 1761. u Zagrebu). Bračni par Škrlec Lomnički pozitivno je opisan u Šenoinom *Diogenesu*, Cecilija kao moralna i brižna a Nikola kao uman i trezven političar.

postupnom usponu obitelji svjedoči i podatak da je kuma na krštenju Marije Cecilije 30. listopada 1740. bila barunica Barbara Patačić. Marija Cecilija spominje se na više mjesta u Dnevniku biskupa Vrhovca, prijatelja njezinoga muža. Kod biskupa je i kao udovica dolazila u posjete sama ili u većem društvu (u kojem je ponekad bila i njezina nećakinja Katarina Komáromy rođ. Rauch), a ponekad se i sama znala pozvati na objed. Osim razgovora znali su i kartati tarok. Očito je pripadala krugu dobrih biskupovih znanaca jer ju je počastio posjetom na samu novu godinu 1802., darovao joj sliku Bogorodice 1806., a njezino pobolijevanje i smrt je pomno pratio. Premda je još početkom 1808. sudjelovala u društvenom životu, pa je 20. siječnja bila na plesu u biskupskom dvoru, Vrhovac je zapisao kako ju je posjetio bolesnu 13. ožujka, a 3. srpnja je primijetio kako je počela opasno pobolijevati. Bio je u pravu jer je preminula 8. srpnja 1808., a zahvaljujući njemu znamo da se to dogodilo u 2 sata ujutro, da je tiho pokopana u zagrebačkoj katedrali dva dana poslije, a da je treći dan održana misa zadušnica. Biskup nije propustio pribilježiti kako su nakon smrti uslijedile glasine o nasljednicima Škrlec.⁸⁶ Osim Katarine i Marije Cecilije, kontakt s Vrhovcem imala je i Ana Marija Vojković rođ. Rauch, od čijeg je muža biskup kupio Stubičke Toplice,⁸⁷ njezina kći Leonardina Oršić te dakako biskupova nećakinja Ana Sermage čija će se kći udati za Levina Raucha. Ti podaci pokazuju gusto isprepletenu socijalnu mrežu u kojoj su tijekom samo nekoliko godina u krugu oko zagrebačkog biskupa čak četiri pripadnice porodice Rauch, a muž pete, Genoveve Peharnik, bio je s njim u službenome kontaktu.

Ipak, najvažnija je bila još jedna spona Rauchovih s Vojkovićima ostvarena 10. travnja 1747. ženidbom Ane Marije i Kristofora Vojkovića († 1806.), Sigismundova brata. I samo vjenčanje je bilo na višoj razini jer ga je uz dopuštenje župnika obavio kanonik Josip Čolnić, pouzdanik Ivana Raucha, a svjedoci su bili grof Kristofor Oršić i Sigismund Vojković.⁸⁸ Njihovoj kćeri Leonardini Suzani (1759. – 1792.) je već od rođenja omogućen socijalni prestiž.⁸⁹ Leonardina je krštena 6. studenog 1759., a kumovi su joj bili podban Ivan Rauch i Elizabeta Vojković rođena Malatinszky (treća žena Sigismunda Vojkovića) kao zastupnici bana Franje Nádasdyja i grofice Suzane Draškovića rođ. Malatinszky.⁹⁰ Leonardina je i brakom potvrdila visoki status jer je postala ženom grofa Adama Oršića s kojim je imala četvero djece: Juricu (poznatog kao pristašu preporoda), Josipu, Reginu i Petra, koji je umro u dobi od jedne godine. Ovom ženidbom Rauchovi su ostvarili rodbinsku vezu s vrlo prestižnim i dobrostojećim velikaškim rodom. Adam Oršić u svojim je memoarima zabilježio kako mu je otac dao do znanja da je vrijeme da se oženi te mu je predložio nekoliko kandidatkinja, od kojih je Adam odabrao Leonardinu. Prema opisu svojega supruga ona je bila „liepa, dobro raštena djevojka, zdrava razbora, brza i živah-

⁸⁶ M. Vrhovac, Dnevnik, sv. 1, (1801-1809), ur. J. Kolanović i M. Hrg, Zagreb, 1987., 5, 17, 15, 115, 151, 289, 305, 323 i 325. Ovo su samo zapisi iz objavljenog dijela Dnevnika.

⁸⁷ Kupio ih je 15. VII. 1806. za 8.000 forinti. Isto, 139.

⁸⁸ V. Noršić, 261. Ana će se također parničiti, i to s Kristoforom Oršićem uglavnom zbog dobra Marchinkovo i Ivanichevo (Stubica) 1770., i s gradom Zagrebom 1765. godine. HDA, OF Rauch, k. 1.

⁸⁹ Osim Leonardine imali su i kćer Tereziju Francisku krštenu 23. 10. 173. u crkvi sv. Marka.

⁹⁰ V. Noršić, 273. Elizabeta je sestra Suzane, žene Josipa Kazimira Draškovića, kasnije preudane za bana Nádasdyja. Suzana je bila vrlo osebujna i samosvjesna ličnost. Dala se portetirati s visokim odlikovanjem za žene – Redom zvjezdastog križa, iako ga nije dobila. Bila je rastrošna i samosvjesna, a sina je oženila svojom mlađom sestrom pa joj je njihov potomak Janko Drašković bio istodobno unuk i nećak.

na [...] vrlo dobra gospodarica“.⁹¹ Adam Oršić ostavio nam je i kratki opis ženine smrti. Leonardina se tijekom šetnje u Slavetiću „ugrijala i oprala noge u hladnoj kupelji“ dobivši tako sušicu i umrijevši nakon više godina bolovanja. Adamove i Leonardinine kćeri očito su školovane u samostanu. Naime, čim su stasale do dobi kada ih je „trebalo izvaditi iz samostana“, otac je odlučio kako im je bolja dobra maćeha negoli nepoznata odgajateljica. Taj postupak bio je vrlo trezven jer je Adamova druga supruga Franciska, kći Josipa Keglevića, dodijeljenu ulogu zdušno ispunjavala izvrsno se slažući s pastorčadi koja ju je nakon muževljeve smrti uzdržavala. Adam Oršić bio je zadovoljan svojom djecom ocijenivši da su dobra vladanja. Jurica se oženio barunicom Wilhelminom Hiller koja je dijelila njegova preporoditeljska nagnuća, Regina se udala za grofa Heinricha Sermagea, a Josipa (1782. – 1874.) za baruna Ferdinanda Kulmera. Prema očevu mišljenju obje su bile sretne u braku.

Prvi barun Rauchovih, Pavao, bio je oženjen plemkinjom iz Ugarske, Anom Marijom, kćeri Franje Szegedyja de Mezö-Szeged i Rozalije Somogyi de Dergh et Karcsa s kojom je osim dva sina imao i sedam kćeri. Prvorođena kći Ana krštena je 1. travnja 1766. u crkvi sv. Marka, a 10. siječnja 1802. udala se u Lužnici za pravoslavca Ivana Lončara, kapetana Ličke pukovnije.⁹² Čini se da su iza Ane bile neuspješne zaručke koje su završile sudskim procesom jer je zaručnik tražio povrat materijalnih dobara danih bivšoj zaručnici.⁹³ Drugorođena kći, krštena 21. srpnja 1768. u crkvi sv. Marka kao Innocentia Daniela Walpurga Anna, postala je redovnicom.⁹⁴ Pavao je imao i kćeri Katarinu Anu Mariju (rođenu 10. travnja 1770.) udanu za Petra Komáromyja⁹⁵, Margaretu (rođenu 9. srpnja 1773.) udanu za generala Rebrovića⁹⁶, Mariju Tereziju (Lužnica, 11. listopada 1777. – Lužnica, 14. studenog 1779.), Magdalenu Evu (rođenu 24. prosinca i krštenu na sam Božić 1779.)⁹⁷ i Genovevu koja se 27. siječnja 1799. udala za kapetana Adama Peharnika⁹⁸, slobodnoga baruna, a živjeli su u Vrbanovcu.

Čak pet žena iz porodice Rauch imalo je 1832. pravo na Hrvatski sabor poslati kredencionaliste: udovica Genoveva Peharnik rođ. Rauch iz Vrbanovca, udovica Ana Rauch, udovica Elizabeta rođ. Farkaš, Margareta udana Rebrović i redovnica Innocentia Rauch.⁹⁹ Pravo su iskoristile Genoveva, Ana i Elizabeta. Igram sudbine upravo na tom Saboru nije bilo nijednoga muškog predstavnika Rauchovih.

⁹¹ Adam Oršić, *Rod Oršića*, Zagreb, 1943., 60.

⁹² V. Noršić, 261.

⁹³ Posrijedi je barun Henrik Malord, a sudski proces tekao je 1791. HDA, RO Rudolfa Horvata, br. 3.5.2.1., k. 8.

⁹⁴ HDA, Zbirka mikroflimova, M-334.

⁹⁵ On se 1791. spominje u Hrvatskom saboru kao aktuar deputacije te od 1796. kao zagrebački podžupan. ZHS IX, 92, 207.

⁹⁶ Vjerojatno je posrijedi Matija Rebrović–Razbojski (1756.–1830.) koji je sudjelovao u ratu protiv Francuza, a vojnu je karijeru završio kao brigadir u Slavoniji 1813.

⁹⁷ V. Noršić, 273-277; M. Bregovac Pisk (*Život u palači*, 60-61) navodi pet kćeri: Katarinu, Margaretu, Innocentiju, Genovevu i Anu. Prema saborskoj građi 1832. Innocentia je redovnica, a Margareta je udana Rebrović.

⁹⁸ On se 1820. navodi kao posjednik Opatičke 16 i 18, a nakon njega ubilježeni su 1824. Josip Sajdacher i Franjo Vojković. L. Dobronić, *Stare numeracije*, 41; Peharnik je s Mihaelom Saićem bio u sporu s Vinkom Jelačićem radi nasljeđa Malenić-Mesić za što je 1806. tražio materijalnu i moralnu pomoć biskupa Vrhovca. Peharnik je dospio do čina pukovnika i sudjelovao je 1809. u ratu protiv Francuza istaknuvši se zaposjedanjem Krka, Cresa i Malog Lošinja. Tada je ranjen te napušta vojsku. Vrhovac je komentirao kako hvali sebe, a kritizira druge. ZHS IX, 365; M. Vrhovac, *Dnevnik*, 123, 413, 415, 487.

⁹⁹ Zvezdana Sikirić Assouline, *U obranu hrvatskih prava*, 120.

U sljedećoj generaciji nije bilo kćeri jer su Daniel II. i Elizabeta imali samo si-nove. Danielova je žena Elizabeta (1788. – 21. lipnja 1858.)¹⁰⁰ bila kći Ivana Baptista Farkasa de Nagy Jóka aliter Hügye i Elisabeth Foglár de Tésa, a u miraz je donijela Vukšinec i Vukovo selo. Pripadala je plemkinjama koje su znale voditi gospodarstvo pa je sama upravljala Martijancem prije negoli ga je preuzeo sin Đuro podigav-ši i mlin na vodeni pogon 1840. godine.¹⁰¹ Po svemu sudeći, upravo se ona pravno morala boriti za Martijanec nakon smrti Eleonore Patačić 1834.¹⁰² Također se zna da je 1840. kupila kuću u Varaždinu, no ubrzo ju je prodala.¹⁰³ Čini se da je revno shvaćala svoje patronatske dužnosti i prava. Znamo da je utemeljila altarijsku glavnicu u Donjoj Stubici kako bi se za nju održavale mise zadušnice i da se odazvala pozivu bistranskog župnika da doprinese osnutku škole priloživši 80 forinta.¹⁰⁴ Materijalno je pomogla i osnutak škole u Martijancu 1846. godine.¹⁰⁵ Umrla je u Martijancu u 4 ujutro 21. lipnja 1858. u 71. godini života nakon dugogodišnje bolesti od klije-nuti pluća („Lungenlähmung“). Pokopana je u obiteljskoj grobnici u donjostubičkoj župnoj crkvi. Premda je Elizabeta rodila isključivo sinove, a koliko mi je poznato imala je samo jednu snahu, žensko društvo vršnjakinja mogla je naći u brojnim se-strama svojega muža. Nakon Elizabete glavnom ženom obitelji postala je Levinova supruga Antonija Donata Sermage (2. lipnja 1824.¹⁰⁶ – 23. travnja 1913.). Taj je status stekla ne samo pripadnošću velikaškoj porodici po rođenju i udaji, boga-tim mirazom, nego i značajem.¹⁰⁷ Po svemu sudeći, Antoniju je njezina majka dala odvesti u salezijanski samostan u Beču gdje je ostala od svoje 10. do 17. godine ne

¹⁰⁰ Prema podacima Christiana Steeba, rođena je u Puszta Föemes 12. VII. 1784., što ne bi odgo-varalo godinama u osmrtnici, u kojoj piše da je umrla u 71. godini, NSK R 4017.

¹⁰¹ M. Winter, sv. 1, 201; Ludbreg, ur. V. Mađarević, 252.

¹⁰² Opsežna dokumentacija u HDA, OF Patačić, k. 2.

¹⁰³ Posrijedi je kuća u Bakačevoj 4, podignuta 1807. Prvi je vlasnik bio krojački majstor. Elizabeta Farkaš kupila je kuću 8. I. 1840. a prodala ju je 28. 6. 1845. gumbaru Albertu Mikulčiću. Ivy Lentić Kugli, Zgrade varaždinske povijesne jezgre, 23.

¹⁰⁴ Spomenica škole Bistra, ZG 2007., 215-335.

¹⁰⁵ Školskoj su općini pripadala sela Hrastovljan, Čičkovina, Mađaraševac, Poljanec, Rivalno, Slanje, Sudovčina i Vrbanovec. U jednoj seljačkoj kući podučavalo se djecu još od 1825., a 1846. sagrađena je školska zgrada. Ludbreg, ur. V. Mađarević, 416.

¹⁰⁶ Podatak sam preuzela iz Status animarum župe sv. Vida, Brdovec, međutim u novinama se navodi da je umrla u 88. godini što bi značilo da je rođena 1825. U literaturi se spominje i 1826. godina. B. Čičko, Novi prilozi za povijest vlastelinstva Golubovec, u: Osamsto godina pisanoga spomena Stubice (1209.-2009.), ur. A. Jembrih, Donja Stubica, 2011., 64.

¹⁰⁷ Antonijina majka Ana rođ. Novosel (Zagreb, 15. III. 1787. – 14. V. 1860.) zanimljiva je ličnost. Bila je nećakinja biskupa Vrhovca, a 1805. udala se za komornika Ljudevita Sermagea. Anu je jako potresla prerana smrt sina jedinca, a čini se da se odgojem kćeri nije previše zamarala. Bila je odvažna i odlučna žena, a tradirana je priča kako je ostala pribrana prilikom upada jednog razbojnika u Golubovec. Dočim su se njezini službenici sklonili a upravitelj se sakrio u dvorcu iza barikada davši na brzinu izrezati otvore u vratima kako bi lugari s puškama mogli kroz njih pucati, Ana je prijestupnika počastila večerom. Kako bi se i moglo očekivati, priča ima sretan završetak pa je razbojnik otišao neobavljena posla. Možda je i ta epizoda s razbojnikom navela Anu da pomno sakrije vrijednosti, tako da su nakon njezine smrti 1860. njezina tri zeta u pratnji kotarskog suca došli isprazniti skrovišta. U dvorcu Golubovcu bila je knjižnica Lj. Sermagea čiji su ex libri sačuvani, a Ana ju je oporučno ostavila zetu M. Ože-goviću. V. ovdje objavljeni dok. br. 1; DAZG, OF Jelačić, br. 336, k.7; Marina Krpan Smiljanec, Plemstvo i knjižnice, Hrvatsko zagorje 13, br. 1-2, 21-35.

dolazeći kući ni za blagdane niti ju je itko od obitelji posjećivao.¹⁰⁸ Budućega supruga upoznala je u zagrebačkom kazalištu, a prosidba je navodno bila vezana uz nemili događaj. Naime, Levin je svojoj izabranici odao kako će svoj dolazak najaviti pucanjem biča. Ponosni prosac sam je upravljao kočijom s četiri konja, a kad je zapucnuo bičem ozlijedio je po licu buduću punicu Anu koja se skrivala u grmlju.¹⁰⁹ Antonija je prva od žena obitelji za koju mi je poznato da je bila „pridvorna gospodja carice i kraljice“, što je tada bila važna čast, a ukazana joj je prigodom posjeta vladarskoga para Zagrebu 1869. kada je njezin suprug postao pravim tajnim savjetnikom. Brak Antonije i Levina bio je skladan. U svojoj oporuci Levin je supruzi osigurao materijalnu egzistenciju, ali i jasno izrazio svoje duboke osjećaje. Istaknuo je kako mu je njegova ljubljena supruga uvijek pružala nježnu ljubav, vjernost i besprimjernu brižnost te joj najtoplije zahvalio na istinskoj i plemenitoj ljubavi te prijateljstvu preporučivši je brizi Geze i ostale djece. Izrazio je želju da ona nakon njegove smrti živi kao dotad te da kao „glava obitelji ima isti nezavisni i bezbrižni položaj“. Obvezao je svojega nasljednika Gezu da joj omogući uzdržavanje, stan, slike, porculan itd., dakle sve elemente reprezentativne svakodnevice koje je i prije uživala. Budući da je u oporuci palaču u Kapucinskoj ulici ostavio sinovima, posebnim kodiciplom ispravio je tu odredbu ističući kako je palača Antonijina.¹¹⁰ I iz prijepisa uspomena Pavla Raucha može se zaključiti da je Antonija imala veliki utjecaj u obitelji te je sinovima pričala o nepravdama nanesenim njihovom ocu.¹¹¹ Očito je bila u obitelji autoritet poput svoje majke, a nastojala je po svaku cijenu održati ugled i materijalnu egzistenciju obitelji u vremenima u kojima to više nije bilo jednostavno. Svojom je oporukom (bolje rečeno oporukama) nastojala materijalno osigurati baštinika Gezu, a budući da je postojalo nekoliko verzija njezine zadnje volje, nasljednici su se još dugo parničili oko ostavine.¹¹² Antonija je očito poseban odnos imala prema najstarijoj kćeri Alice s čijom obitelji je krajem 19. i početkom 20. stoljeća i stanovala u Golubovcu, a ostavila joj je i izmijenjenu verziju oporuke, o čemu je riječ u zasebnom poglavlju.

Antonija i Levin imali su petoro djece, sinove Gezu i Pavla te kćeri Mariju (Marie), Ivanu (Jeanne) i Alice. Sve tri kćeri udale su se na zadovoljstvo roditelja primjereno svome staležu. Marija Ana Georgina Aleksa, koju su zvali Alice, rođena je u Lužnici 31. prosinca 1850. nakon samo devet i pol mjeseci braka, a krštena je 4. siječnja 1851. Kumovi su bili članovi obitelji, stric Đuro Rauch i baka Ana Sermage. Alice se udala za viteza Christiana Steeba¹¹³ (Petrovaradin, 11. svibnja 1848. – Golubovec, 8. studenoga 1921.) s kojim je imala kći Elsu i sina Raoula (Rudolfa). Druga kći Rauchovih zvala se Marija Elizabeta Alojzija Doroteja. Rođena je u Lužnici 2.

¹⁰⁸ Wolfgang-Vuk barun Steeb, Odlomci iz autobiografije, Hrvatsko zagorje. Časopis za kulturu, sv. 13, 2007., 132; Mladen Obad Šćitaroci - Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, Dvorac Golubovec u Donjoj Stubici – prostorno-konzervatorska studija revitalizacije i obnove dvorca, perivoja, perivojne šume i vilinskih poljana, Zagreb, 2008, 34, prema navodima baruna Vuka Steeba.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ DAZG, OF Jelačić, br. 426 i 427. Oporuka i kodiciel objavljeni su u ovom izdanju.

¹¹¹ Primjerice, v. njezinu verziju izjave generala Mensdorffera. Memoari bana Pavla Raucha, 19.

¹¹² V. ovdje objavljene dokumente.

¹¹³ On je 1874. kao kapetan 2. klase bio dodijeljen Vrhovnom vojnom zapovjedništvu u Zagrebu, gdje je ostao sve do 1877. kada je premješten u Beč. Ostvario je dojmljivu vojnu karijeru, pri čemu valja istaći i njegove kartografske kompetencije, pa je bio i ravnateljem Vojno-geografskog instituta u Beču.

prosinca 1854., a krštena devet dana kasnije. Zanimljivo je da su joj krsni kumovi bili seljaci – Juraj Gergac i udovica Dora Pismarović.¹¹⁴ Marija se 20. svibnja 1879. udala za Julija Jelačića (sina Karla Jelačića i Franciske Sermage) s kojim je imala četvero djece: Margaretu, Janka, Vuka i Mariju. Marija je bila nositeljica Reda zvjezdastog križa (*Sternkreuzorden*), a njezin suprug je bio c. k. komornik, član Ugarskoga gornjeg doma i Hrvatskog sabora. Treća kći, Ivana Aleksandrina Marija Rauch (Lužnica, 26. rujna 1857. – Klagenfurt 2. lipnja 1924.) krštena je 1. listopada. Kumovi su bili dvorski savjetnik Metel Ožegović i žena mu Ivana.

Sve tri kćeri Antonije i Levina na fotografijama i portretima pokazuju nam se kao bezbrižne velikašice duge kose koja Mariji čak seže ispod struka. O lagodnomu životu razmaženih velikašica svjedoči i raskošno vjenčanje koje su Levin i Antonija 28. travnja 1877. priredili za Alice. Sačuvan nam je djelomičan popis predmeta koji su u tu svrhu nabavljeni u Beču te pjesma posvećena mladenki. U kupnju je krenula majka Antonija odsjevši u prestižnom bečkom hotelu *König von Ungarn*. Između ostalog je kupila jedaći pribor i servis za kavu, a sačuvana dva računa ukupno iznose oko 1400 forinta.¹¹⁵ Ženidba je bila skupa i zbog kaucije od 24.000 guldena koju je Christian Steeb, kao časnik, morao položiti pa su i tu pomogli Rauchovi. Alice i njezin suprug živjeli su u Golubovcu. Nakon njihove smrti u dvorcu su nastavili živjeti njihova djeca i unuci sve do nakon Drugoga svjetskog rata.

Marijin muž, Julije Jelačić, bio je velikaš staroga kova i važan politički saveznik Levina Raucha, kasnije i njegova sina Pavla¹¹⁶. Liječnik dr. Schwarz je prema navodu I. Kršnjavog opisao njegovu kuću kao „starotrpnju“ i punu starih obiteljskih portreta, a Julije bi stalno ponavljao „autoritet“ i „sve je podrovano“ i tome slično. Kršnjavom je rekao da je toliko ponosan na svoje plemstvo da svoju kći ne bi ni crnogorskom knezu dao za ženu.¹¹⁷ Ponosni velikaš Julije imao je velikih financijskih problema pa se zaduživao kod imućnih poduzetnika poput Guide Pongratza i to znatnim iznosima, a 1880. morao je staviti svoje dobro Jankomir pod hipoteku.¹¹⁸ Neugodnih situacija zbog financijskih neprilika nije bila pošteđena ni Marija. Naime, bilježnik Arnold pozvan je u njezinu kuću 26. ožujka 1900. zbog mjenice od 1.000 forinti koju je trebala platiti, ali je odbila pa je bilježnik napisao prosvjedni-

¹¹⁴ V. Noršić, 277.

¹¹⁵ Račun *V. Mayer's Söhne* Beč 16. 4. 1877. glasi na Levina, 816,20 for., račun *Regenhart/Raymann* glasi na barunicu Rauch, Beč 2. 3. 1877., 602,95 for. (MGZ 7081 i 7082). Pjesma posvećena barunici Alice Rauch na dan vjenčanja s državnim vitezom Ch. Steebom, satnikom generalnoga štapskog zbora, potpis *odani štovatelji*, 28. 4. 1877., tisak Albrecht, (MGZ 7080). Sve izloženo u stalnome postavu.

¹¹⁶ O Julijevu teškom stanju podban Crnković je brzojavio Pavlu u Martijanec 8. prosinca, a dva dana kasnije i o njegovoj smrti. Ban je potom, kako i dolikuje, obavijestio ured vrhovnog komornika (Oberstkämmereramt) te preko svojega prijatelja, odjelnog predstojnika kabinetske kancelarije u Beču, Daruváryja, i vladara. HDA, PrZV, 6-14, 4841, k. 749

¹¹⁷ Kršnjavi, Zapisci, sv. 1, 505.

¹¹⁸ DAZG, OF Jelačić, br. 400 i 401. Založnom ispravom (Pfandbestellungs-Urkunde) od 13. 11. 1880. dobio je Jelačić „Wechsel- und Conto Corrent Kredit“ do iznosa od 20.000 forinta uz 7% kamata od G. Pongratza za što je založio dobra Jankomir, Konjščicu i Samobor što je uneseno u gruntovnicu 31. 3. 1881.; 22. 7. 1883. dobio je kredit od 6.000 forinti od Guide Pongratza, a sačuvane su i tri mjenice Pongratza od 1. 11. 1885., prva na 9.000, druga na 7.500, a treća na 9.000 forinti te zadužnica Adalberta Schaufa. Posuđeno nije mogao vraćati pa su nakon smrti G. Pongratza 1890. dugovi postali stečevina njegovih nasljednika; 3. 3. 1893. postoji hipoteka na dobro Jankomir u korist A. Schaufa, Marije barunice Hipsich i Henriette pl. Cuculić.

cu.¹¹⁹ Marija će očito trošiti iznad svojih mogućnosti pa je od zemaljske naukovne zaklade uzela hipotekarni zajam od 6.000 na dio kuće u Opatičkoj 14, naslijeđen od tetke Lujze Sermage. Tužena je 1894. zbog nevraćanja zajma. Kako je nestašica novca kronično mučila i nju i njezina supruga, Marija je 1900. založila nekretnine u Gornjem i Donjem gradu 1. hrvatskoj štedionici za mjembenu veresiju od 22.000 K, a Julije i Marija su zajedno uzeli kredit od 70.000 za nekretnine Gornjeg i Donjeg grada te posjed Jankomir.¹²⁰ Vjerojatno je zaduženja bilo još.

Osim financijskih, Marija će imati i obiteljskih teškoća sa sinom Vukom, od 1904. poručnikom 5. ulanske regimente, od lipnja 1909. stacioniranom u Mostaru. Vuk je dospio u loše društvo i nagomilao veliki kartaški dug koji je namirio pokradenim državnim novcem, a onda je u panici napustio svoj garnizon i pobjegao u Split. Pušten je na slobodu, položio je „Officier-charge“, došao u Lužnicu i javio se nadležnoj vojnoj komandi. Prebačen je 24. siječnja 1910. u pričuvni sastav ulanske regimente br. 12 te se podvrgnuo liječničkom pregledu kojim je utvrđeno da nije sposoban za vojsku. No iznenada je pozvan po Vrhovnome vojnom sudu u Beču temeljem rekvizicije garnizonskoga suda u Mostaru zbog bijega iz listopada 1909. te je uhapšen i otposlán u Mostar. Stoga Marija piše vladaru opravdavajući sina time što je kao mali pretrpio meningitis te imao česte padove s konja popraćene potresom mozga. Sukladno obiteljskoj tradiciji slijedio je vojni poziv usprkos činjenici da zdravstveno za nj nije sposoban. Ako riječima majke možemo pripisati namjeru da gane vladara i opravda sina tvrdnjama da je sve počinio zbog „Sinnesverwirrung“ izazvanima njegovim narušenim zdravljem, zanimljiva je njezina tvrdnja da Vuk kani zasnovati egzistenciju preko oceana. U svakom slučaju, Vuk je aboliran, a šteta nadoknađena.¹²¹ Pritom zasigurno nije bilo nevažno što je Vukov ujak Pavao tada bio hrvatski ban. Vuk je naposljetku završio u Južnoj Americi.¹²²

Drugi Marijin i Julijev sin Janko bit će poput svog oca važan politički saveznik svojega ujaka Pavla Raucha. Slovio je kao sposoban i obrazovan političar, ali je zazor izazivala njegova rodbinska i politička povezanost s Pavlom Rauchom. Janko, rođen 1881., kako i doliči malom velikašu, sve do 3. razreda gimnazije bio je privatni učenik, tj. nije pohađao školu nego je polagao gradivo pojedinoga razreda. Školovao se u Kapošvaru¹²³ i Zagrebu i po struci je bio pravnik.¹²⁴ Mladoga doktora prava je njegov ujak uzdigao na položaj velikoga župana varaždinskog i cijeli su Pavlov život bili vrlo povezani pa je Janko bio i izvršiteljem njegove oporuke.

Marijina kći Margareta nije se udavala i stanovala je s majkom i bratom Jankom u obiteljskoj kući Jelačićevih u Basaričekovoj 22, a druga Marijina kći Marija, udana za Stanislava Barca Repenjskog, stanovala je u Kuševičevoj 6.

Treća kći Levina i Antonije, Jeanne, udala se 26. rujna 1882. u crkvi sv. Katarine za baruna Franza Paula Aichelburg–Labia od Bodenhofa i Greiffensteina, c. k.

¹¹⁹ Isto, ad 401. Posrijedi je mjenica od 1.000 forinta „Innsbrucker Sparkasse“ Julija Jelačića od 25. 9. 1899. Isti slučaj se ponovio još jednom.

¹²⁰ DAZG, OF Jelačić, br. 434.

¹²¹ DAZG, OF Jelačić, br. 354 i 452.

¹²² To saznajemo iz pisma Pavla Raucha I. Kršnjavome od 29. XII. 1913. u kojem navodi kako je jedan od motiva puta u Južnu Ameriku, želja njegove sestre da još jednom vidi sina. HDA, RO I. Kršnjavoga, k. 19, fasc. I.

¹²³ Ne znam postoji li poveznica, no u Kapošvaru je postojala obitelj Josipa Raucha, poreznog nadzornika, oročena s Mikšićima. NSK R 4017, osmrtnica Emilie Adelheid Rauch rođ. Hengl iz 1863.

¹²⁴ DAZG, OF Jelačić br. 456.

komornika i počasnoga viteza malteškog reda, tada bilježnika moravskog namješništva, pa su im djeca, Franciska (Fanika) i Vuk (Wolfgang), rođena u Moravskoj. Franciska se (Brno, 26. kolovoza 1883. – ?) 15. rujna 1908. u Linzu udala za Paula grofa Scapinelli di Leguino i imala je sigurno barem jednu kćer Renatu kojoj je kum bio ujak Geza. Vuk (Znojmo, 21. listopada 1887. – kod mjesta Wolka-Bielinska, 20. listopada 1914.) bio je činovnik i pričuvni časnik dragunske pukovnije „Princ Eugen“ br. 13, a poginuo je na bojišnici. Vuk se nije ženio niti je imao djece pa se njegovom smrću muška loza tog ogranka ugasila. Možemo samo zamisliti kako je bilo njegovim roditeljima koji su na tragičan način izgubili sina jedinca i nasljednika dan uoči njegova 28. rođendana. O Jeanne i njezinoj obitelji ne znamo puno zbog toga što je živjela izvan Hrvatske, u Koruškoj, gdje je i umrla u Klagenfurtu. Njezin je suprug, koji je bio i zastupnik Koruškog sabora, preminuo godinu dana nakon nje, ali u Meranu.¹²⁵

Dakle, svi zetovi Levina i Antonije Rauch bili su staleški prihvatljivi, a Marijin i Jeannin suprug su kao komornici pripadali najelitnijem dijelu plemstva – dvorskom plemstvu. Za razliku od izbora zetova, Antonija Rauch nije imala sreće sa snahama. Pavao se, doduše u bečkoj katedrali, 26. travnja 1888. oženio „dobrom partijom“, Rosalie (Rosinom) pl. Baechlé (Pischk kod Brucka/Muri 2. kolovoza 1869. – Abatos Szakalos, 1. studenoga 1922.¹²⁶), kćeri bogatoga industrijalca i zemljoposjednika Josipa i Rosine Eleonore Thavonat von Thavon. Rosalie je bila Bečanka, ali je obitelj bila podrijetlom iz Alzasa-Lotaringije. Njezin je brat, dr. Josip, bio član austrijske Kršćansko-socijalne stranke i služio je Pavlu kao politički posrednik u kontaktima.¹²⁷ Rosalie nije nikad naučila hrvatski i vjerojatno se nije mogla prilagoditi životu u podravskoj provinciji. Rodila je dvoje djece, Pavla mlađeg i Elizabetu. Brak nije bio skladan, a o razlozima rastave postojale su dvije verzije, zagrebačka i podravska. U Martijancu se pričalo kako je Rosalie varala muža kojem je prekipjelo pa ju je potjerao kad je doznao tijekom velikog lova da ga vara s nekim časnikom.¹²⁸ U Zagrebu se pak širio trač kako je supruga napustila Pavla jer da je pijanac i perverznan, a posjećuju ga nage djevojke. Tobože je tijekom rastave supružnika svakakve neugodne tajne doznao Josip Frank zastupajući Rosalie.¹²⁹ No budući da je riječ o zapisu I. Kršnjavoga iz 1908. kada je Rauch bio banom, može se zaključiti kako je posrijedi način da se politički oslabi i dezavuiraju bana. Kršnjavi je i inače bio sklon prepričavanju raznih glasina i tračeva. Bilo kako bilo, supružnici su se rastali.

Geza je dugo bio neženja, potom se u Požunu 1893. oženio čak 17 godina mlađom Elizabetom Benyovsky de Benyóv et Urbanóv¹³⁰. Brak je trajao tek par mjeseci jer novopečeni muž nije mario za ženu, nego za knjige i dobro društvo. Supružnici su dobili sudsku rastavu.¹³¹ Geza je ipak iskusio veliku ljubav, i to u poznijoj dobi. Njegova druga supruga udovica Anny (Ančica) Alpi rođ. Žigrović

¹²⁵ Na podacima zahvaljujem dr. sc. Christianu Steebu.

¹²⁶ Prema Statusu animarumu župe Martijanec (HDA, Zbirka mikrofilmova, M-2033) Rosina je rođena 1870., a umrla je 20. 3. 1915.

¹²⁷ Vjerojatno je istoj obitelji pripadala supruga Milutina Kukuljevića Sackinskog, Paula pl. Baechle. S. Belošević, 56.

¹²⁸ Winter, sv. 1, 231.

¹²⁹ I. Kršnjavi, Zapisci, sv. 2, 509.

¹³⁰ Ime se ponegdje navodi kao Bengovski ili Bonyovsky.

¹³¹ Ona je rođena 6. I. 1869. Status animarum župe sv. Vida, Brdovec; Winter, sv. 1, 230-232; Obzor, 26. VIII. 1893.

Pretočki¹³² je bila žena narušene reputacije, a u brak je dovela i sina Ivana Hansa Friedricha Alpija¹³³ kojeg je Geza posvojio 1922. godine. Anny je bez sumnje u Gezi uspjela pobuditi duboke osjećaje o kojima svjedoči i njegova oporuka iz 1923. kojom ju je ne samo imenovao univerzalnom nasljednicom nego nije propustio naglasiti koliko ju voli, zahvalivši i njezinim roditeljima jer su „položili temelj njegovoj sreći davši mu svoju dragu i nadasve voljenu kćerkicu za ženu“.¹³⁴ O toj dragoj *kćerkici* u javnosti je vladalo drukčije mišljenje, čak toliko loše da su se nakon Gezine nenadane i nagle smrti širile glasine kako ga je supruga otrovala.¹³⁵ Te su glasine pothranjivane podatkom da je Geza umro nakon što je posvojio malog Alpija i sastavio oporuku čiji su glavni korisnici bili Anny i njezin sin. Oni su prodali palaču u Zagrebu, imanje u Lužnici i kuriju u Pušći, a Anny se preudala za dr. Roberta Peičića. Nakon Gezine smrti tako je došlo do velike rasprodaje obiteljskog srebra, a i sam ugled obitelji bio je narušen, s jedne strane neuspjelim Pavlovim banovanjem, a s druge raznoraznim većim ili manjim aferama vezanima uz Gezin i Pavlov privatni život. Usprkos glasinama, čini se da je Anny gajila osjećaje prema Gezi. U svakom je slučaju 9. listopada 1966. u dubokoj starosti posjetila Lužnicu. Prema zapisu u samostanskoj spomenici, bila je vrlo uzbuđena i sretna što je našla objekt lijepo očuvan. Izjavila je kako je htjela i prije navratiti, ali se bojala da neće biti dobro primljena. Prilikom molitve u kapelici, ta je starica sva drhtala od uzbuđenja, jer su joj navrle uspomene na pokojnog muža. Na odlasku je duboko ganuta zahvalila i šapnula „Molite se malo za moga Gejza!“.¹³⁶ Iako je obećala ponovo navratiti, do ponovnog posjeta nije došlo.

U međuratnom razdoblju ključna žena obitelji postala je Pavlova kći Elizabeta Antonija Rozina Marija zvana Eržika (Martijanec, 1. prosinca 1891. – Semmering, 12. travnja 1977.).¹³⁷ Elizabeta je od svoje odgajateljice dobila tuberkulozu pa je stalno pobolijevala i često odlazila na liječenje, napose na Semmering.¹³⁸ Prema podat-

¹³² Potjecala je iz ugledne obitelji Žigrović Pretočki, ali je stekla reputaciju *femme fatale*. Prema podacima obitelji Steeb, prije braka s Gezom vodila mu je domaćinstvo. Bila je rodbinski povezana sa slikaricom Ankom Krizmanić, čija je tetka po majci bila Anka Gušić, žena Franje Žigrovića Pretočkog, banskoga savjetnika. Nakon smrti oca A. Krizmanić je zajedno s majkom doselila u Zagreb, gdje je uživala svesrdnu potporu obitelji Žigrović Pretočki. Ivanka Reberski, Anka Krizmanić, Zagreb, 1993., 276.

¹³³ Prema informaciji dr. sc. Josipa Kovačića, on se oženio Helenom Gayer, kćeri Alajosa Gayera, zakupnika ludbreškog imanja i prijatelja Pavla Raucha. Dr. Kovačiću je Helena pričala o Anny, a o svekri je imala vrlo loše mišljenje.

¹³⁴ DAZG, OF Jelačić, 2548. Dokument je ovdje objavljen.

¹³⁵ U pismu M. Winter od 16. VII. 1977. brdovečki župnik spominje kako su stariji župljani govorili da je Geza umro pod čudnim okolnostima i da ga je otrovala druga žena kojoj župnik nije znao ime. RO Marije Winer, Pučko otvoreno učilište „Dragutin Novak“, Ludbreg.

¹³⁶ Rozalija Ugarković, Spomenica samostana u Lužnici, rukopis iz 1966., str. 113. Čuva se u Marijinom dvoru u Lužnici. Zahvaljujem časnoj sestri Berislavi Grabovac koja me upozorila na posjet Anny te dala Spomenicu na uvid.

¹³⁷ Krštena je 12. XII., a kumovi su bili članovi majčine obitelji, ujak Josip Baechlé i baka Rosina rođena barunica Thavonat. HDA, zbirka mirkofilmova, Matična knjiga rođenih župe Martijanec 1886.-98., M-1820. Presliku objave Elizabetine smrti dao mi je gospodin Branimir pl. Vučetić kojemu na tome zahvaljujem. Navedena je kao Elisabeth v. Vuchetich de Brinje et Cseney. Potpisana su djeca Helene, Marie i Paul, unuke Elisabeth, Rosemarie i Stella te navedene i Doris i Nicolette. Zanimljivo je da u jednom kutu piše Semmering, a u drugom Martijanec, čime se naglašavala Elizabetina veza s Hrvatskom.

¹³⁸ Podatak iz pisma Marije Iveković upućenom meni 5. 5. 2008.

ku u memoarima svojega oca pohađala je internat u Pešti. Elizabeta je, po svemu sudeći, bila dobre čudi, spremna pomoći i oprostiti drugima. Udala se 22. lipnja 1916. u Martijancu za dr. iur. Vuka pl. Vučetića od Brinja i Cseneya¹³⁹ (Budimpešta, 19. rujna 1885. – Graz, 29. svibnja 1973.),¹⁴⁰ sina Aleksandra i Jelene rođ. pl. Dávid od Turocz Szent Petera i Isztebnye. Vuk je član obitelji koja je s Rauchovima bila u tijesnim odnosima: njegov otac Aleksandar (Šandor) bio je neko vrijeme odgajatelj Levinove djece i boravio je u Lužnici, kasnije je bio veliki župan zagrebački, a Vukov prastric Stjepan bio je Levinov pouzdanik i politički saveznik. Vuk je bio kotarski predstojnik u Crikvenici i Osijeku. Tijekom rata bio je natporučnik 10. husarske pukovnije i sudjelovao je u bitci kod Limanove protiv Rusa. Elizabeta i Vuk živjeli su nakon ženidbe prvo u Osijeku, a potom u Martijancu koji je Pavao predao kćeri. Osim Martijanaca imali su i utvrđeni dvor Borl (Ankenstein) kod Ptuja koji je Vuk kupio od grofa Bombellesa.¹⁴¹ Elizabeta se dosta trudila održati imanje Martijanec u čemu je teškom mukom i uspijevala, iako, dakako, u međuratnom razdoblju to više nije išlo lako zbog agrarne reforme. Neko je vrijeme kod sina i snahe boravio i Aleksandar pl. Vučetić. Elizabeta i Vuk imali su četvero djece rođene od 1917.-24. godine: Helenu, Pavla, Huberta i Mariju.¹⁴² Prema riječima Marije Vučetić udane Iveković, djeca nisu često viđala majku koja je odlazila na liječenja izvan Hrvatske, a kad je bila kod kuće, dosta se bavila imanjem. Tako je mala Marija do svoje 4. godine bila uglavnom s odgajateljicom, a tek potom i s drugom djecom.

Osim s održavanjem imanja, Elizabeta je imala neprilika sa suprugom, sklonom ženskom društvu i životu na visokoj nozi. Vuk se družio s groficom Beroldingen, bogatim tvorničarima iz Varaždina, posebice vlasnikom svilane Friedländerom. Navodno ga nakon još jedne ljubavne afere Elizabeta više nije htjela pustiti u kuću pa se morao penjati po ljestvama.¹⁴³ Naposljetku su djeca nagovorila majku na rastavu, pa se Vuk povukao u Borl¹⁴⁴ i ponovo oženio uoči rata.¹⁴⁵ Godine 1941. Vuk je reaktiviran te postaje generalni konzul NDH u Pragu.¹⁴⁶ Pokušava sina Huberta, sklonoga partizanima, učiniti njemačkim špijunom te Hubert pogiba u nerazjašnjenim okolnostima tijekom rata. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata Elizabeti i Vuku došla su izuzetno teška vremena. On je zbog svog angažmana tijekom NDH

¹³⁹ Svjedoci su bili grof Tomo Erdödy i barun Emil Kušević.

¹⁴⁰ Podaci iz preslike osmrtnice (Dr. Wolfgang v. Vuchetich de Brinje et Cseney, Leutnant d. res. im k. u. k. Hus. Reg. Nr. 10; Generalkonsul a. D.) koju mi je ljubazno dao Branimir pl. Vučetić. Vuk je umro u pansionu Schweizerhof na Semmeringu, a pokopan je na Središnjem groblju (Zentralfriedhof) u Grazu. Osmrtnica je na njemačkome jeziku, a završava zazivom Krista na hrvatskom.

¹⁴¹ Branimir Vuchetich od Brinja i Cseneya, Plemići Vuchetichi (Vučetići) od Brinja i Cseneya, Zagreb, 2007., 38.

¹⁴² Helena je rođena 1. svibnja 1916. u Osijeku, Pavao 1. prosinca 1917. u istom gradu, a Hubert Aleksander 27. veljače 1920. i Marija Elizabeta 31. srpnja 1924. u Martijancu. HDA, Zbirka mikrofilmova, mikrofilm Matice i Status animarum župe Martijanec, M-2033 i DVD 89. Hubertovi kumovi bili su Geza Rauch i Fanny Scapinelli, kći Jeanne Aichelburg-Labia, a Marijini Aleksije Várady i Marija Kiss.

¹⁴³ Još prije toga uzdržavao je jednu od članica ženske kapele „Wiener Schwalben“ u dvoru Borlu na Dravi.

¹⁴⁴ Prema podacima Marije Iveković, dvorac Borl dijelio je napola sa Zorom Weiss.

¹⁴⁵ Druga žena Louise Stuart, prema Mariji Winter (sv. 1, 232), bila je zapravo Friedländerova sekretarica koja se predstavljala kao da je Engleskinja.

¹⁴⁶ Branimir Vuchetich, 3; M. Winter (sv. 1, 232) navodi Split a ne Prag.

morao pobjeći iz Hrvatske. Zatražio je od Njemačke mirovinu, ali ju nije dobio dok ju nije izborio preko Međunarodnoga suda u Haagu. Elizabeta se pak morala suočiti s gubitkom ogromnoga dijela imanja i dvorca Martijanec. Doduše, ostala joj je kuća gdje je boravio upravitelj, a smjela je iz dvorca uzeti namještaj i uspomene. S obzirom na to da je tijekom rata davala hranu i primala partizane, nitko ju nije dirao, premda kao velikašica nije bila politički podobna, tim više što se njezin bivši muž politički aktivirao tijekom NDH. Elizabeta je slovila kao žena dobra srca, oduvijek korektna spram namještenika. Svoju je sudbinu dostojanstveno prihvatila bez pritužbi. Živjela je s prijateljicom¹⁴⁷ sve dok ju k sebi u inozemstvo nije pozvao bivši muž kojemu je u međuvremenu umrla druga supruga. Elizabeta se odazvala pozivu, napustila Martijanec i otišla Vuku u Graz. Nadživjela je supruga nekoliko godina, a umrla je u hotelu *Schweizerhof* na Semmeringu gdje je i pokopana, a pogrebno slovo držao je njezin zemljak dr. Branko Vahtarić, liječnik iz Radkersburga, koji se brinuo o njezinom zdravlju.

Tijekom međuraća održano je i imanje u Golubovcu gdje su živjela djeca Alice Steeb – Elsa (Beč, 20. svibnja 1878. – Graz, 15. listopada 1965.) udana od 1905. za Ernesta pl. Henneberga (Venecija, 25. prosinca 1873. – Golubovec, 17. ožujka 1941.) i Raoul Alois Geza Maria (Beč, 22. srpnja 1879. – Graz, 3. prosinca 1958.) oženjen od 1925. za Hildegarde pl. Chavanne (Ljubljana, 4. prosinca 1901. – Graz, 29. studenog 1988.).¹⁴⁸ Oni su nakon Aličine smrti dijelili Golubovec te tamo živjeli sa svojom djecom, Annom pl. Henneberg (Golubovec, 27. srpnja 1908. – Graz, 13. siječnja 1996.) te Vukom¹⁴⁹ (Zagreb, 15. lipnja 1926., – Graz, 23. ožujka 2010.), Jankom¹⁵⁰ (Graz, 25. lipnja 1927. – Klagenfurt, 3. kolovoza 2007.) i Marijom-Aleksijom (Alice) Steeb (Zagreb, 30. rujna 1931.).¹⁵¹ Kad je došla u Hrvatsku, Raoulova žena Hildegarde nije znala ni riječi hrvatskoga, no ubrzo se uklopila u lokalnu sredinu. Bila je dobročiniteljica pa je prva u Donjoj Stubici organizirala doručak prvopričesnicima i darove školskoj djeci za Nikolinje. Hildegarde je bila i hrabra pa je za rata spasila dvije židovske obitelji prebjegle iz Beča, a nakon rata skrivala je njemačke zarobljenike.¹⁵² Nije stoga čudno što su na vijest o njezinoj smrti zazvonila stubička zvona.

¹⁴⁷ Možda je posrijedi Laura Jurinac (1909. – 1987.). Ona je u pismu Mariji Winter (RO M. Winter, Pučko otvoreno učilište „Dragutin Novak“, Ludbreg.) od 28. srpnja 1977. dala podatke o Elizabetinoj sudbini opisujući „svoju dragu kumicu“ kao krasnog čovjeka kojeg je svatko morao voljeti. Napomenula je da je upravo ona, Laura, morala „rastepsti“ Elizabetin skromni dom u Martijancu nakon što je ona otišla u Austriju. Nedostaje dio pisma u kojem pojašnjava kako je upoznala Rauchove, no to je vjerojatno bilo preko oca, profesora A. Jurinca, prijatelja Pavla Raucha, kod kojeg je njegov sin stanovao u Varaždinu. Upravo je Laura Hrvatskom državnom arhivu darovala notni zapis Pavlove koračnice „Podgorac“.

¹⁴⁸ Ona je kći generala Rudolfa von Chavanne i Marije Ane Künigl grofice zu Ehrenburg i barunice von Warth.

¹⁴⁹ Punim imenom Wolfgang Christian Rudolf Stephan, od 1951. oženjen groficom Madeleine Zichy de Zich et Vásonykeő, s kojom ima rano preminulog sina i dvije kćeri.

¹⁵⁰ Johannes-Evangelist Georg Ernst. Zanimljivo je da se oženio ženom iz porodice svoje bake po majci, pa je njegova supruga Felicitas Daublebsky barunica von Sterneck zu Ehrenstein kći Marie Hermine Künigl grofice zu Ehrenburg barunice von Warth. Iz tog braka potječu tri sina, od koji je jedan, dr. sc. Christian Steeb, povjesničar, kojemu zahvaljujem na svim ovim podacima.

¹⁵¹ Maria Alexia Regina pohađala je gimnaziju u Grazu. Od 1957. udana za grofa Georga Lodron-Laterano i Castelromano, s kojim ima dvije kćeri.

¹⁵² Uz pomoć muža uspjela je čak i u tome da jedan od tih Židova otvori zubarsku ordinaciju u Stubici, no nažalost pred sam kraj rata obitelji su odvedene u logor. U znak zahvalnosti

Nasuprot svojoj šogorici, Elsa je bila pomalo neobična i ekstravagantna osoba, osobito nakon tragične smrti svoje kćeri Christe. Elsa se odijevala staromodno, imala je fotografsko pamćenje i mogla je satima recitirati francuske, engleske i njemačke pisce.¹⁵³

Znakovito je da u sljedećoj generaciji, svi potomci Rauchova odlaze u inozemstvo (osim Huberta koji je stradao tijekom 2. svjetskog rata). Helena pl. Vučetić je nakon završene gimnazije u Beču radila kao činovnica i dječja odgajateljica, potom je otišla u Beč gdje je radila isti posao. U drugom braku bila je udana Fontaine von Felsenbrunn¹⁵⁴. Helena je i umrla u Beču, a ima kći Elisabeth. Vrlo je zanimljiv put druge kćeri Marije koja nakon mature nije mogla upisati fakultet pa je radila, a potom joj se ukazala prilika da studira kemiju na Tehničkom fakultetu u Zagrebu. Tijekom studija upoznala je budućeg supruga, par godina starijeg od nje, Branka Ivekovića. Nakon nekoliko godina novopečeni je bračni par otišao u Njemačku gdje su oboje radili kao inženjeri kemije u Frankfurtu na Majni.¹⁵⁵

Elizabetin i Vukov sin Pavao imao je sa suprugom, učiteljicom Laurom Compárom († 1999.) dvije kćeri – Stellu i Rosemarie. Stella je radila u školi, potom otišla u Aziju i pokušala na Baliju voditi hotel. Rosemarie nakon školovanja ide na Bali, ali se zbog manjka novca vraća u Njemačku. Ima četvero djece.

U inozemstvo su bili prisiljeni otići i Aličini potomci. Nakon konfiskacije Golubovca 1945. Hildegard Steeb i Marija Aleksija napuštaju dvorac i idu u Austriju, Janko i Vuk zatekli su se na Bleiburgu odakle se spašavaju bijegom, dok Raoul završava u logoru iz kojeg je pušten 1948. i prevezen u Austriju. U istoj su zemlji završile 1947. i Elsa i Ana Henneberg, nakon što je izašla iz logora. Usprkos brojnim stradanjima, članovi obitelji Steeb i Henneberg nisu zaboravili svoj zavičaj u koji su nakon osamostaljenja Hrvatske često navraćali. Hildegarde je došla čak i prije, očito predosjećajući smrt koja ju je zatekla 1988. Ugodno se iznenadila kad su je stariji stanovnici prepoznali.

Sumarno bi se moglo reći kako je za položaj plemkinja vrlo važna bila matrimonijalna strategija. Njome se ostvaruje ili potvrđuje socijalni i materijalni status, ali i stječe širi krug potencijalnih pristaša ili saveznika za neku političku, ekonomsku ili kulturnu akciju. Stoga bismo svaku plemićku, a poglavito velikašku familiju, mogli vizualizirati kao dio gusto isprepletene mreže povezane rodbinskim odnosima koji se operacionaliziraju na različitim područjima. Do sredine 19. stoljeća Rauchovi su najčvršće rodbinski povezani s Vojkovićima i Škrlčevima. Nameću se izvjesne sličnosti između Rauchovih i Vojkovića. I jedni i drugi uzdigli su se u 18. stoljeću, prvi do barunskoga, a drugi do grofovskog naslova (Vojkffy od Vojkovića i Klokoča) koji je Sigismund kupio za 6.000 forinti za sebe i brata Kristofora (Krstu). Pritom su pokazivali odlučnost, ponekad i beskrupuloznost; materijalnu podlogu vješto su stjecali ženidbama ili (polu)nasilnim preuzimanjem posjeda. Oba su roda vezana i baroknom gornjogradskom palačom koju je dao sagraditi Sigismund, a 1870. stekao Levin Rauch čija je obitelj bila i njezinim zadnjim vlasnikom iz plemićkih redova.

Raščlamba matrimonijalne politike Rauchovih pokazuje da je sve do početka 20. stoljeća odabir bračnoga partnera bio u skladu s njihovim velikaškim statu-

židovske su organizacije Hildegardi i njezinoj kćeri Alice omogućile da se s grupom židovskih emigranata isele u Austriju. Wolfgang-Vuk barun Steeb, Odlomci iz autobiografije, 129.

¹⁵³ Isto, 131.

¹⁵⁴ Preslika osmrtnice dobivena od Branimira Vučetića.

¹⁵⁵ Podacima gospođe Marije Iveković.

som. Drugim riječima, posrijedi su bili plemići ili plemkinje solidnoga materijalnog stanja. To što je dio potjecao od novoga plemstva i nije pripadao velikaškom sloju razumljivo je, i sami Rauchovi velikaški su naslov stekli relativno kasno i nisu pripadali starim koljenovićima. Među novopečenicima članovima bili su zastupljeni pripadnici stranoga i domaćeg plemstva, među kojim se ističu brakovi s uglednim velikaškim porodicama Sermage i Jelačić. Valja spomenuti da je bilo i slučajeva sklapanja brakova između bliskih rođaka, pa se Marija Rauch udala za svojega bratčića Julija Jelačića koji je od nje bio stariji čak devetnaest godina. Također se može istaknuti kako je od sredine 19. stoljeća obično postojao muški član koji se ili nije ženio ili, ako jest, nije imao djece (Aleksandar?, Đuro, Geza). Tek u 20. stoljeću pojedini članovi sklapali su brakove koji nisu bili dolični njihovom socijalnom ugledu zbog građanskog podrijetla ili narušenog ugleda izabranika/izabranice. Zanimljivo je pritom kako su žene više poštovala tradicionalnu matrimonijalnu strategiju od muškaraca.¹⁵⁶ Tako su se sve Levinove kćeri udale sukladno svom staležu pazeći da i njihova djeca to učine, dok je Levinov sin Geza oženio raspuštenicu narušena ugleda koja je u brak donijela svojega sina, a Pavao II. se oženio na Samoi kćeri građevinskoga majstora.¹⁵⁷ Kod žena do promjene u izboru bračnog partnera dolazi tek u drugoj generaciji u 20. stoljeću.

Žene nisu bile samo čuvarice plemićke ženidbene strategije, nego su se nerijetko pokazale i kao dobre gospodarice koje čuvaju ili svojim imetkom proširuju ekonomsku bazu obitelji. Od njih se očekivala predanost obitelji i poslušnost roditeljima, pa je Ana Sermage u oporuci jasno razlikovala svoje dobre kćeri (Ivanu, Antoniju i Lujzu) od „zle“ Marije. Nemali dio žena ostajale su udovicama koje su u mnogočemu morale zamijeniti glavu obitelji. Po više od 20 godina udovicama su bile Ana Sermage, Elizabeta i Antonija Rauch, Marija Jelačić i Hildegarde Steeb a prava „rekorderka“ je bila Josipa Kulmer s udovičkim stažom od čak 58 godina! Vrlo rijetko su se udovice preudavale što je bio slučaj s Katarinom Zebić i Anny Alpi Rauch Pečić, koja se preudala dvaput. Plemkinje su pokazivale široku paletu aktivnosti i osobina. Školovane u samostanskim internatskim školama ili privatno kod kuće, trebale su se udati dostojno svome staležu, roditi djecu i voditi brigu o njima i kućanstvu što nije podrazumijevalo radni angažman, nego nadziranje i organizaciju jer su se o djeci brinule dadilje, guvernante i kućni učitelji. Dakako, to ne znači da mnoge nisu bile predane majke emocionalno vezane uz svoje potomstvo. Bavile su se dobrotvornim radom jer je on bio dio habitusa velikašice, a proizlazio je i iz patronatstva nad školama i crkvama. Supruge su imale socijalne reprezentativne obaveze pa priređivanje vlastitih ili sudjelovanje na tuđim zabavama i soarejama nije bilo nužno pokazateljem ispraznosti i želje za provodom nego društvena obveza. Upravo su žene bile te koje su zapravo imale znatan utjecaj na etiketu i načine socijalizacije elite pa su u kulturi plemićkih salona imale važnu ulogu. Žene će sve izraženije oblikovati plemićku dokolicu jer će upravo one biti glavne organizatorice socijalizacije od kostimiranih balova, svečanih večera do ležernoga druženja u salonima. Tako je sredinom 18. stoljeća prva u Zagrebu počela priređivati kosti-

¹⁵⁶ Prema podacima kojima zasad raspolazem jedini brak koji nije odgovarao navedenim kriterijima je onaj Pavlove kćeri Ane Rauch koja se 1802. udala za kapetana Lončara koji ne samo da nije plemić nego nije niti materijalno dobro stajao. U fondu obitelji Rauch u Hrvatskome državnom arhivu sačuvana je obveznica Ane (Nanette) Lončar na 1.000 forinti koje joj je posudio biskup Vrhovac.

¹⁵⁷ Prema nekim podacima ona je bila plesačica.

mirane plesove Marija Stubenberg, žena Ljudevita Erdödyja. Upravo je to razdoblje u Banskoj Hrvatskoj značilo pomak od rustikalnoga ladanjskog života k rafiniranoj etiketi i širem društvenom obzoru plemstva. Tako su dojučerašnje „hisne tovarussicze“ koje su se brinule za „teška dugovanja, za interes, za med, za prasce i svinje, za paripa dopeljati, za sluge i za peneze“¹⁵⁸ postale sofisticirane i uglađene dame koje njeguju kulturu salona kojima odjekuje zvuk cimbalu, pošalica, amaterskih predstava, plesa u kojima se karta „patience“, ogovora, kuju planovi i artikulira etiketa visokog društva. Dame puno pažnje posvećuju elegantnoj odjeći i obući, ukrasima i nakitu (dijademama, venecijanskim ogrlicama, grivnama, pariškom prstenju...), a sve to uglavnom dolazi iz inozemstva. Sve se češće laćaju pera kako bi vodile privatnu korespondenciju, ali i zapisivale svoje misli, pjesme, praktične savjete. Stoga su obaveznim dijelovima namještaja sekreteri s tajnim pretincima za novac, dokumente ili za neke intimne tajne, poput ljubavnih pisama.

Neke plemkinje postupno će prerastati čvrste granice svojih rodni uloga pa će se latiti ili prevođenja ili pisanja vlastitih djela (nabožnih, lirskih ili pak medicinsko-veterinarskih), poput Josipe Oršić r. Zichy, autorice priručnika na kajkavskom za liječenje životinja, ili Katarine Patačić, autorice *Pesama horvatskih* iz 1781. Nažalost, o plemkinjama nemamo uvijek dostatnih podataka, pogotovo o onima čiji je život protekao bez skandala ili problema. Do sredine 19. stoljeća o njima najčešće saznajemo iz portreta i grafika, oporuka, grobnica, školskih i župnih spomenica te sudskih sporova premda su neke od njih bile gotovo stupovima svojih obitelji.

U širem krugu Rauchovih i s njima rođenih obitelji kao sposobne gospodarice mogu se spomenuti Josipa Oršić r. Zichy, Elizabeta Rauch i Elizabeta Vučetić. Josipa je bila svekrva Leonarde Vojkffy, kćeri Ane Rauch. O Josipi, koja je rodila čak jedanaestoro djece, njezin je sin grof Adam Oršić zapisao kako je „imala mnogo talenta, bila prilično brza, marljiva i djelotvorna gospodarica; njoj naša obitelj mnogo zahvaljuje, a mi njezini sinovi moramo s poštovanjem hvaliti ovu dobru majku.“¹⁵⁹ Josipa nije imala lak zadatak jer su imanja bila u teškom stanju. Sina je dala odgajati strogo. Drugi primjer gospodarice je Elizabeta Rauch koja je samostalno upravljala martijanečkim vlastelinstvom nakon smrti supruga 1831. sve do sredine 1840-ih kada je u posjed ušao njezin sin Đuro. Sačuvan je i gorni list iz 1837. s njezinim potpisom.¹⁶⁰ Naposlijetku, oko martijanečkoga gospodarstva puno se trudila njegova zadnja gospodarica, Elizabeta Vučetić. Preuzela je imanje u teškim vremenima nakon 1. svjetskoga rata, kada je zahvaćeno agrarnom reformom. Ipak, nije posustala te je zajedno sa suprugom nastojala oko njegova održanja. Pokušali su i s novim industrijskim inicijativama, poput pokretanja pilane uz mlin 1921. godine, no pothvat se pokazao bezuspješnim. Usprkos svemu, Elizabeta je uspjela održati imanje i voditi ga sama nakon što ju je suprug napustio. Nadalje, plemkinje nisu prezale pred sudskim sporovima kako bi očuvale svoje posjede, pa znamo za spor Ane Rauch udane Vojkffy protiv grada Zagreba (1765.) i Krste Oršića (1770.) zbog dobra Marčinkovo i Ivaničevo, spora oko podjele dobara između brata i sestre Ivana i Katarine Rauch iz 1731. koji se kao parnica Antonija Zebića protiv Pavla Raucha otegnula sve do 1792. godine. Pritom ne impliciram da su u svim navedenim sporovima žene bile u pravu, nego ističem njihovu spremnost da brane vlastitu materijalnu podlogu *de iure* i *de facto*. Dakako da ne treba idealizirati plemkinje kao

¹⁵⁸ J. Matasović, *Iz galantnog stoljeća*, 113.

¹⁵⁹ A. Oršić, 56.

¹⁶⁰ HDA, OF Rauch, k.1.

dobre gospodarice. U svojoj žalbi iz 1783. seljaci Jablanovca naveli su da ih ugnjetavaju Pavao Rauch i žena.¹⁶¹

Često su plemkinje obitelj držale na okupu požrtvovnošću i nesebičnom brigom za njezine članove. Sjetimo se grofice Franciske Keglević koja je bila izvrsna maćeha djeci Adama Oršića i Leonardine Vojković, kćeri Ane Rauch, ili pak njezine pastorke Josipe Oršić udane Kulmer koja je brinula o svojoj maćehi Franciski kad je ona oboljela.

Istodobno, premda „plave krvi“, plemkinje nisu dakako uvijek mogle biti besprijeekorna ponašanja, pa su uz neke vezani skandali, neke su živjele odvojeno od muževa, imale ljubavnike, neumjereno su trošile ili iskazivale druge mane, a među najskandaloznijima su bile Regina ud. Vojkffy, Barbara ud. Žuvić te Ana Alpi Rauch rođ. Žigrović Pretočki. Budući da su živjele u dogovorenim brakovima, često bez ljubavi, nije čudno da su zadovoljstvo tražile izvan bračne ložnice. Premda sputane mnogim ograničenjima i neravnopravne s muškarcima, plemkinje su zadugo bile u mnogočemu slobodnije od građanki. Kao prvo, bolje su obrazovane, ne moraju se radno angažirati u kućanstvu, mogu njegovati svoju plemenitu dokolicu (slikanjem, pjevanjem i sl.), organiziraju društveni život obitelji, a često imaju nemali utjecaj na etiketu visokoga društva u svojim salonima. I u ekonomskome pogledu su u boljem položaju, supruhu donose nekretnine u miraz kojim raspolažu i u pravilu tradiraju svojim kćerima. Nerijetko se sklapaju i ženidbeni ugovori. Dok su čak i žene elite staleškog građanstva nerijetko sputane obiteljskim i kućnim životom, velikašice putuju, sudjeluju u lovovima i ostalim oblicima društvenog života na visokome nivou, a rodbinskim su vezama povezane s brojnim porodicama ne samo hrvatskoga nego i (srednjo)europskog područja. Sve je to doprinosilo širem kulturnom obzoru velikašica negoli građanki. Dakako, situacija će se početi mijenjati, poglavito nakon ukidanja staleškog društva i formiranja modernog građanskog društva. No, plemkinje će i tada imati važnu ulogu. One će sve više sudjelovati u radu pojedinih udruga koje će se širiti od 1830-ih i 1840-ih godina te će potpomagati i utemeljenju ključnih kulturnih institucija. Primjerice, već spominjana Josipa Kulmer Oršić bila je najvažnijim darovateljcem Narodnoga muzeja u početku njegova postojanja poklonivši osim brojnih portreta familije i jedinstvenu galeriju ugarsko-hrvatskih kraljeva s ukupno 47 slika.

4. PRO REGE ET PATRIA. RAUCHOVI U POLITICI

Politički uspon Rauchovih počinje s Adamom Danielom koji ulazi u forume visoke politike – Kraljevinsku (Bansku) konferenciju i Hrvatski sabor. Prvi se puta spominje na Banskoj konferenciji 1698. godine i na Hrvatskom saboru 1705. godine.¹⁶² Već 1709. je zagrebački podžupan, a 1714. godine postaje podbanom i poklisarom za Ugarski sabor te križevačkim i zagrebačkim županom.¹⁶³ Istaknuo se tijekom nemira u vojsci kada je uspio zarobiti jednog važnog pobunjenika, a 1717. je uz podbana za vojne poslove Ivana Draškovića sudjelovao u pohodu protiv Osmanskoga Carstva.¹⁶⁴ Rauchovi će od vremena Adama Daniela biti zagrebački

¹⁶¹ HDA, OF Rauch, k.1.

¹⁶² ZHS sv. 2, 1958., 161 i 289; HKK sv. 1., 1985.

¹⁶³ ZHS sv. 2, 1987., 372.

¹⁶⁴ Podaci potječu iz teksta grbovnice iz 1763.

podžupani pa je 1714. od svojega brata tu dužnost preuzeo Sigismund i obnašao je do svoje smrti kada ju je pak 1832. stekao njegov nećak Ivan. Za razliku od brata i nećaka Sigismund se nije politički isticao u Saboru i konferencijama te je bio izabiran u odbore koji su rješavali neka manje važna gospodarska pitanja.¹⁶⁵

Adamov sin Ivan više je od tri desetljeća bio izuzetno politički aktivan postavši jednim od najmoćnijih plemića Banske Hrvatske. Ivan je bio jednim od artikulato- ra hrvatske politike, poglavito od 1743. do 1755. godine. Karijeru je započeo 1725. funkcijom tajnika Kraljevske konferencije¹⁶⁶ nanizavši potom impozantan niz: zagrebački i križevački župan, podban (1743.), prisjednik, a od 1740. predsjednik Sud- benoga stola, predsjednik Banskoga stola (1748.). U zaključcima Hrvatskoga sabora se od 1744. spominje i kao vijećnik Ugarske dvorske kancelarije. Kao visoki dužno- snici Adam Daniel i Ivan često se spominju u *Annuama* Adama Baltazara Krčelića kojemu je Adam Daniel bio krsni kum¹⁶⁷. Ivan Rauch jedna je najmoćnijih ličnosti Banske Hrvatske sredinom 18. stoljeća, napose za bana Batthyányja, čije je imenova- nje svesrdno zagovarao. Čuvena je Krčelićeva fraza o „bogovima Hrvatske“ – Ivanu Rauchu, protonotaru Adamu Najšiću, blagajniku Ivanu Bužanu te Josipu Raffayu.¹⁶⁸ Na Hrvatskim saborima od 1743. do 1755. Ivan je u svim važnim izaslanstvima, bilo da je riječ o uručivanju svadbenoga dara kćeri Marije Terezije, pregovora s Turcima o razmjeni zarobljenika ili pak odlasku na Dvor kako bi se promicalo i branilo politi- ku hrvatskih staleža i redova. Potonje je posebice došlo do izražaja u listopadu 1747. kada je Ivan član delegacije koja ide u Beč kako bi se protivila izdvajanju prekokup- skih i prekosavskih krajeva iz Banske Hrvatske¹⁶⁹, potom u kolovozu 1748. kada se zaputio na Dvor kako bi se zauzeo za bana Batthyányja te u studenom iste godine kada ga Sabor šalje u Beč kako bi tamo konferirao s banom o hrvatskoj politici.¹⁷⁰ Zanimljivo je također da je kr. namjesnik Ljudevit Erdödy pisao podbanu Ivanu Rauchu 20. srpnja 1752. zbog pretjeranog progona vještica u Banskoj Hrvatskoj.¹⁷¹

Prema Krčelićevoj ocjeni Ivan je Rauch „sposoban i pronicav muž, gotovo rođen za državničke poslove“, „neobično rječit u govoru i pismu, povišeg stasa a isticao se načitanošću“ ali „nedostajao mu je onaj dio etike, kojim bi umio obuzdati svoj duh i sudržavati srdžbu“.¹⁷² Rauch je stvarao klijentelistički krug sebi odanih, a njegov utjecaj na bana izazivao je zazor. Nепrestance je dolazio u sukobe, bilo zbog imanja, politike ili osobnih pitanja. Sporio se tako između ostalih, s groficom Julija- nom Sermage, Ivanom Saićem, Ivanom Matačićem, grofom Josipom Draškovićem, ali i s vlastitim ocem.¹⁷³ Krčelić čak spominje da se pričalo kako ga je otac prokleo.

¹⁶⁵ HKK sv. 2, 37 i 64.

¹⁶⁶ HKK, sv. 2, 123 et passim.

¹⁶⁷ Adam Daniel bio je i kum Baltazarovoj sestri Julijani, a Ivan Rauch bratu Ignacu. Noršić, 268 i 270.

¹⁶⁸ Krčelić, 124. Raffay je bio sin Bužanove sestre i muž Najšićeve štićenice Ane Škrlec.

¹⁶⁹ U sličnom ga je već poslu u delegaciju odaslala i Kraljevska konferencija srpnja 1746. koja je princu Hildburghausenu iznijela svoja gravamina u vezi s Varaždinskim generalatom. HKK, sv. 4, 1992., 36.

¹⁷⁰ ZHS, sv. 6, 1966., 23, 118, 139, 253, 290-291.

¹⁷¹ Učinio je to na poticaj bana, koji je takvu uputu očito dobio u bečkom središtu. Neizdane isprave o progону vještica u Hrvatskoj, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, 6, 1904., 238-239.

¹⁷² Isto, 268.

¹⁷³ Kopijariji parnica Matačić (zbog dobra Orosavlje), Drašković (zbog Šišljavića) i Saić (zbog Bistre i Jakovlja) u DAZG, OF Rauch, br. 11-14.

Njegov politički pad očito je velikim dijelom bio posljedica silovite i neobuzdane, konfliktne naravi pa se zamjerio utjecajima, a previše vjerovao laskavcima. Ivan je ostao zapamćen kao bezobziran i okrutan podban, a njegovo postupanje u gušenju seljačkih nemira 1755. imalo je dalekosežne posljedice. Iako su ga njegovi pristaše na konferenciji u biskupovom dvoru prozvali ocem domovine i osloboditeljem, bezmjerno nasilje i pljačkanje čak i vlastelinstava nije se dalo sakriti.¹⁷⁴ O šteti koju je u Steničnjaku nanio ljudima grofa Josipa Draškovića te o ubojstvima, paležima i prodaji dviju žena Turcima raspravljalo se i na Hrvatskom saboru 1756.¹⁷⁵ Zbog izuzetno svirepoga postupanja vladarica je poslala komisiju na čelu s grofom Michaelom Althanom da istraži uzroke i predloži rješenja. Rad te komisije i stalni otpori hrvatskih staleža da se učvrsti autoritet bana i kraljice kao i da se uredi odnosi feudalaca i podanika urodili su 1756. odlučnim potezima Marije Terezije. Rezultat je uspostava novoga hrvatskog županijskog sustava temeljenog na ugarskom iz 1723. godine. Otad podban više nije bio zagrebački i križevački župan, a Rauch je lišen časti. Krčelićev opis tih zbivanja nije tako povoljan kako se negdje navodi. Dovoljno je navesti nadnaslove: „Pod podbanovim vodstvom provodi se pljačkanje nesretnika. Isto tako vrše se ubistva. Podban određuje krvnike“ ili pak „Podban pljačka koga hoće, a štedi one, kojima je naklon“.¹⁷⁶ Nadalje i Krčelić navodi da je Rauch pokuđen i da mu je oduzeto vršenje službe te da je morao platiti novčanu naknadu za plijen, kao i da je ugarski kancelar odbio Rauchu već obećan barunat jer „velikaški stalež nije takav, da se na nj uzdižu oni, koji su svrgnuti s neke časti, i to po kazni“.¹⁷⁷ Nasilno postupanje Ivana Raucha postalo je oglednim primjerom bahatoga ponašanja plemića i dužnosnika koje je komentiralo niz različitih autora. U postupcima Ivana Raucha Đ. Szabo je razaznao da se već pojavila „ona značajna crta Rauchovaca: nepravičnost i okrutnost“,¹⁷⁸ ali je njegovo postupanje osudio i velikaš Adam Oršić jer je „opljačkao kuće buntovnika i prisvojio sebi mnogo toga, osobito stoke“¹⁷⁹. Da izvještaji nisu bili pretjerani pokazuje i Ivanovo pismo u kojem nalaže da se svi koji bježe postrijeljaju, njihovu robu neka među sobom podijele i kao što pristoji tim životinjama (seljacima) ako ih nađu na okupu, neka ih zapale. Nije tako čudno da je ubrzo na jednom stablu visjelo po nekoliko seljaka.¹⁸⁰ Ipak, valja primijetiti kako je Rauchov politički pad također i posljedica napora bečkoga središta da tu priliku iskoristi kako bi obuzdalo otpor hrvatskih staleža centralizaciji.

Ivan je okrutnošću i bahatošću zapečatio svoj daljnji politički uspon te dobivanje barunata pa je taj naslov stekao njegov sin Pavao. Premda je u povijesti obitelji Pavao vrlo značajan, na političkom polju nije slijedio očeve stope te je pripadao sudionicima visoke politike, ali ne i njezinim oblikovateljima. U zaključcima Hrvatskoga sabora Pavao se tako spominje u vezi stjecanja barunata te sporovima s kmetovima u Šišljaviću.¹⁸¹ U tom pogledu donekle sličan mu je bio sin Daniel II. koji pripada

¹⁷⁴ I. Karaman, *Seljačke bune i terezijanska urbarijalna regulacija sredinom 18. stoljeća*, u: *Priredni život banske Hrvatske, 19-49*; Ljudevit Ivančan, *Buna varaždinskog generalata i pograničnih kmetova god. 1755.*, *Vjesnik Zemaljskog arkiva, 1902.*, 240-248.

¹⁷⁵ ZHS, sv. 7, 170-171.

¹⁷⁶ Krčelić, 177-178.

¹⁷⁷ Krčelić, 203.

¹⁷⁸ Gjuro Szabo, *Instalacija*, 9.

¹⁷⁹ Adam Oršić, 62.

¹⁸⁰ Igor Karaman, *Seljačke bune*, 41.

¹⁸¹ ZHS sv. 8, 1971., 168 i 235.

važnim velikašima, ali ne i kreatorima politike. Godine 1806. izabran je u izaslanstvo Sabora koje je išlo u Peštu pozdraviti bana.¹⁸² Daniel je prvi i jedini komornik među Rauchovima, a tu je prestižnu čast dobio 1819. godine. U Hrvatskom saboru se spominje kao komornik Njegova Veličanstva 1825. godine kada je bio član odbora zaduženog da formulira naputke za hrvatsku delegaciju na Ugarskom saboru.¹⁸³

U sljedećoj generaciji Rauchovi će već biti na razini protomoderne politike koja više nije ograničena samo na djelatnost u županijama i Saboru te će Levin Rauch postati perjanica Horvatsko–vugerske stranke osnovane 1841. godine. No valja upozoriti kako u vrijeme preporoda još nema modernih političkih stranki jer su posrijedi tabori istomišljenika bez čvrste stranačke organizacije i strukture. Organiziranje mađaronskog tabora započelo je zahtjevom za osnutkom Horvatsko–vugerskog kazina u kojem bi se članovima osim socijalizacije i čitanja raznovrsne periodike moglo ponuditi učenje mađarskoga. Kazino je stoga bio antipod ilirskoj čitaonici. Inicijator je bio nećak Janka Draškovića, Aleksandar Drašković, a molbu za osnutak su 6. veljače 1840. osim njega potpisali od velikaša i Dioniz Sermage, Antun Erdödy te Aleksandar i Levin Rauch.¹⁸⁴ Budući da od vladara nije stizalo dopuštenje, inicijatori su se obratili zagrebačkom magistratu koji je tražio da se izbaci učenje mađarskoga te da se djeluje samo na lokalnoj razini. Kazino je tako mogao biti zagrebački, a ne horvatsko–vugerski i *de facto* je počeo radom studenoga 1841. Iako u pravilima nije postojalo nikakvo staleško ograničenje, čak je dvije trećine od ukupno 125 članova u 1841. dolazilo iz redova plemstva od kojih opet dvije trećine iz njegova srednjeg sloja.¹⁸⁵ Elitniji socijalni sastav od ilirske čitaonice vidio se i po tome što je Kazino raspolagao restoranom. U Kazinu je u početku bilo i plemića sklonih ilircima, i po svemu sudeći fronte između iliraca i mađarona usprkos izgredima na županijskim restauracijama 1842. i 1843., sve do 1845. godine, nisu bile tako zaoštrene. Štoviše, tijekom 1844. došlo je izgleda i do pokušaja približavanja, a jedan od ključnih aktera je bio upravo Levin Rauch. D. Rakovcu je tako stigla informacija da je održan „sabor“ u Lužnici radi pomirenja te da Josipović i Jelačić nisu bili pozvani na sastanak.¹⁸⁶ Uvjet mađarona bio je da se Hrvatska nikada ne odvoji od Ugarske i da ilirci prestanu nositi crvenkape i surke, a uvjet narodnjaka bio je da se mađaroni zalažu za štokavštinu kao službeni jezik. Do sporazuma nije došlo iako se još početkom 1845. na njemu radilo na poticaj utjecajnih i visokopozicioniranih ličnosti, a očito je svemu tome bio sklon i sam kancelar Metternich.¹⁸⁷

¹⁸² HKK sv. 5, 1993., 109. I godine 1814. u izaslanstvu je koje svečano dočekuje bana prilikom dolaska u Zagreb. Isto, 283.

¹⁸³ ZHS sv. 11, 1976., 7.

¹⁸⁴ Za razliku od nekih drugih hrvatskih velikaša Aleksandar i Levin nisu bili članovi peštanskoga Kazina. Aleksandar se kasnije više ne spominje, ali se zato brat Đuro politički aktivira. Arijana Kolak Bošnjak, Horvatsko–vugerska stranka 1841.–1848. godine, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2012., 52.

¹⁸⁵ Isto. HDA, RO Rudolfa Horvata, br. 3.2.5.4., k. 2.

¹⁸⁶ Dragutin Rakovac, Dnevnik, priredili E. Laszowski i V. Deželić, Zagreb, 1922. (p.o. iz Narodne starine), 36, nadnevak je 10. siječnja 1844.; Navodi kako su Levin Rauch i Rikard Jelačić 11. siječnja otišli u Požun, vjerojatno po instrukcije. Na drugom mjestu (33) piše kako Stjepan Jelačić kani pomiriti stranke u Hrvatskoj te (42) da su mađaroni spremni preimenovati Kazino u hrvatski.

¹⁸⁷ Barun F. Kulmer šalje siječnja 1845. Gaju instrukcije što da radi kako bi se ostvario dogovor: neka se odustane od surki, crvenkapa, ilirskoga imena kao političkoga, od *Branislava* i od napada na biskupa Schrotta. Gaj u tom smislu pregovara s Antunom Erdödyjem.

Levinovo izbjegavanje Josipovića pokazuje da, barem u početku, Josipovićeви radikalni stavovi nisu bili ni u vlastitom taboru uvijek dobrodošli. Također treba uzeti u obzir i da je između Raucha i Josipovića posrijedi razlika između jednog velikaša, koji je *ipso facto* član Sabora te sitnoga plemića koji u to tijelo može ući jedino ako ga njegova plemićka općina izabere za svojega predstavnika.

Levin Rauch jedan je od politički najaktivnijih mađarona, a od 1845. smatran je praktički njihovim vođom. Sudjeluje u svim važnim mađaronskim akcijama i organizacijama, od Kazina i same stranke do Zagrebačke županije te Hrvatskoga i Ugarskog sabora. Primjerice, vrlo je aktivan na Ugarskom saboru 1843.-44. na kojem je usvojen zahtjev da se u raspravama u Donjem domu govori samo mađarskim jezikom,¹⁸⁸ predloženo da Turopolje direktno bude zastupano na Ugarskom saboru, te osporavana zakonitost hrvatskih poklisara.

Posebno je burno bilo na županijskim restauracijama od 1842. do 1845. Nezadovoljni obnovom zagrebačkoga županijskog magistrata i nemirima na njoj 31. svibnja 1842.,¹⁸⁹ mađaroni su se lipnja 1842. žalili vladaru, Ugarskoj dvorskoj kancelariji i velikom županu pa je 25. srpnja iste godine imenovan kraljevski povjerenik za istragu, J. Šišković. On dugo ništa ne poduzima, a nakon što je dovršio istragu, njezini rezultati nisu bili objavljeni. Mađaroni nisu odustajali te su predmet stavili i na dnevni red Ugarskog sabora osporivši legitimitet zagrebačkog županijskog magistrata kao i izbor hrvatskih poklisara za Ugarski sabor. Potonje je pitanje bilo vezano uz zahtjev da se sitnom plemstvu dade pravo osobnoga zastupanja na Hrvatskom saboru po uzoru na Ugarski sabor čime bi si mađaroni osigurali saborsku većinu. Vladar je naposljetku 1845. odbacio taj prijedlog. Jedan od razloga tomu bilo je povezivanje Narodne stranke s konzervativnim ugarskim magnatima što je Dvoru bilo itekako po volji.¹⁹⁰

Godina 1843. obilježena je daljnjom oštrom politizacijom pa je tijekom restauracije Zagrebačke županije 9. prosinca 1843. došlo do teških fizičkih sukoba iliraca i mađarona. Premda je župan N. Zdenčaj pokušao spriječiti sukob i odgoditi restauraciju, naoružani turopoljski plemići nasrnuli su na svoje protivnike. U strahu od daljnjeg zaoštavanja konflikta cenzura je hrvatskim novinama zabranila da pišu o tom nemilom događaju,¹⁹¹ a vladar je imenovao J. Rudića za svojega povjerenika te tražio da se uspostavi red i prizna zakonitost restauracije iz 1842. dopustivši ujedno primjenu vojne sile u eventualnim budućim sukobima što će se 1845. pokazati kobnim. Mađaroni nisu bili zadovoljni povjerenikom te su se u veljači 1844. i službeno požalili vladaru. Rudić si je dao jako puno vremena pa je izvještaj vladaru podnio tek 1846. godine označivši kao pokretače sukoba naoružane turopoljske plemiće

¹⁸⁸ Hrvatski su poklisari na licu mjesta izjavili da moraju tražiti dodatne instrukcije te da će uputiti predstavku kralju, a napisana predstavka uručena je palatinu. HKK sv. 5, 1993., 381-383.

¹⁸⁹ *Ilirske Narodne novine* 1. i 4. VI. 1842.; *Agramer politische Zeitung* 4. i 8. VI. 1842.

¹⁹⁰ Nakon što je na saborskoj sjednici 25. IX. pročitana vladareva odluka od 14. IX. 1845., mađaroni napuštaju Sabor kao i svi zastupnici Zagrebačke županije. O Levinovu istupu na Saboru 1845. v. ZHS sv. 12, 1980., 193.

¹⁹¹ Takva je odluka posljedica političkog pritiska. Ugarsko namjesničko vijeće tražilo je ukor za zagrebačkog cenzora zbog pisanja i oglasa u Gajevim novinama 3.1.1843. HDA, Fond Josipović-Vojković, k. 40. Arnold Suppan, *Der Illyrismus zwischen Wien und Ofen-Pest. Die illyrischen Zeitungen im Spannungsfeld der Zensurpolitik (1835 bis 1845)*, u: Andreas Moritsch (ur.), *Der Austroslavismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*. Wien, Köln, Weimar 1996., 102-124. Isti, «Mjere cenzure protiv ilirskih listova Ljudevita Gaja», u: *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj /1835-1918./*, Zagreb, 1999., 82-83 et passim.

jer su ispalili prve hlice. U izvještaju je Levin Rauch apostrofirao jer je Turopoljcima davao oružje i prah.¹⁹² On je na to vrlo oštro odgovorio odbacujući sve optužbe. Njegova je izjava¹⁹³ pisana 16. kolovoza 1845., dakle nakon tragične restauracije 1845. tijekom koje su pale srpanjske žrtve. Usprkos svemu tome, ton Levinove deklaracije iz 1845. daleko je od pomirateljskog, a krvoproliće na Markovu trgu uopće ne spominje! Premda se trsi dokazati da nije imao nikakva udjela u poticanju sukoba 1843. godine, njegov inače kičeni diskurs odaje neprijeporni animozitet prema političkim protivnicima jer postaje oštar i izuzetno subjektivan čim komentira politiku. Dovoljno je ukazati na fraze poput „seljačka kohorta“ ili „ilirski sektaši“. Cijeli tekst odiše velikaškom nadmenošću pa Rauch piše kako je nastupao u formaciji s ostalim plemićima jer su smatrali da, vide li ih protivnici kako prednjače mirno i opasani samo sabljama, neće ih pokušati napasti i tako će skupština biti održana u miru. Priznaje da je stupao među prvima, no to dolikuje njegovome velikaškom značaju. Na drugom mjestu o svojoj fizičkoj intervenciji prosinca 1843. kaže kako se plemiću to ne može uzeti kao manu osim ako se dopusti da se nekažnjeno napadaju vrlina i plemenština od „gnjusne ilirske kohorte“. Njegova subjektivnost kad piše o „ilirskoj kohorti“ je tim više očita prisjetimo li se da su mađaroni imali svoju vrlo brojnu kohortu od oko 700 pripadnika turopoljskoga seljačkog plemstva.¹⁹⁴ Iz Rauchovih riječi proizlazi i strah od ugroženosti staleškoga plemićkoga položaja pa ponavlja fraze o napadu na plemstvo (kao da među ilircima nema plemića). Raucha i njegove istomišljenike zabrinjavala je plemićko–građanska suradnja u redovima iliraca te potpora koju su uživali među nemalim dijelom svećenstva, čak i pripadnika katoličke hijerarhije, stoga se u deklaraciji vrlo oštro obrušio na zagrebačkog biskupa Haulika. Mađaronima je Haulik bio trn u oku zbog istupa na Ugarskom saboru, napose 18. travnja 1844. Međutim vladar je odbacio sve pritužbe protiv biskupa.¹⁹⁵

Kao što je poznato, vrhunac sukoba dogodio se tijekom restauracije Zagrebačke županije 1845. godine. S ciljem pripreme sazvana je županijska skupština na kojoj je zaključeno da se pri popisu plemića uzme izborni red iz 1835. Budući da su se mađaroni tome protivili, izabran je odbor za popis na čelu s biskupom Schrottom i uglavnom mađaronski orijentiranim pojedincima među kojima je bio i Levin. Usprkos prigovorima da su s popisa plemića izbačeni pristaše iliraca, restauraciji se pristupilo prema popisu koji je predočio odbor.

Nakon što je 29. srpnja proglašena pobjeda mađaronskoga kandidata Josipa Žuvića za prvoga podžupana, iz kuće mađarona Tadije Ferića odjeknuo je hitac.¹⁹⁶

¹⁹² Ilirci su pak smatrali braću Rauch odgovornima za smrt Đure Mrzljaka, Nugentova vrtlara iz Bosiljeva, koji je zadobio više rana (15 ili 18) zadanih sjekirama, sabljama i maljem! Verzije događaja se razlikuju, no da se razabralo kako je bio pogođen hicem (vjerojatno A. Kuševića), a potom su se u napadu na njega Kuševiću pridružili A. Erdödy i Levin (ponegdje se navode i braća Rauch). U dnevniku je D. Rakovac uz vijest o njegovom sprovodu zabilježio kako su ga „razciepali“ Rauch, Kušević, Kovačić i Ignjat Tučić. D. Rakovac, Dnevnik, 33, nadnevak 20. prosinca 1843.; Kušević je uspio dovesti 30 svjedoka koji su tvrdili da nije kriv za Mrzljakovu smrt. V. i Velimir Deželić, Plemenita općina Turopolje, knj. 1, 1910., 129-142.

¹⁹³ Objavljeno u ovome izdanju.

¹⁹⁴ U ostavštini Josipović-Vojković sačuvan je popis turopoljskog plemstva iz 1845. sa 769 imena. HDA, Josipović-Vojković, k. 36.

¹⁹⁵ O izgredima 9. siječnja 1843. te pritužbama turopoljskog plemstva na Haulika v. HDA, Josipović-Vojković, k. 46 i 48.

¹⁹⁶ U obitelji je tradirana verzija prema kojoj nije pucao Tadija nego njegova surpuga Amalija rođ. Zerpak, gorljiva mađaronka. Marta Fiočić, Nikola Seiwerth, Genealogija plemenite obitelji Ferić de Hudibitek, u tisku za *Pro tempore* 10-11, 2012.-13.

Budući da su ogorčeni ilirci nahrupili u tu kuću, ban Haller (ujedno i kraljevski povjerenik) zapovjedio je vojsci da isprazni trg i zabrani pristup njemu. Ilirac Mirko Bogović se u naguravanju sukobio s jednim časnikom zbog čega je vojni zapovjednik (a ne ban!) naredio paljbu. Budući da je vojska nemilice pucala usprkos bubnjanju da se paljba obustavi, na mjestu je poginulo trinaestero osoba, a 27 ih je ozlijeđeno. Više osoba umrlo je kasnije od posljedica ranjavanja. Među žrtvama su bili i vojnici te nedužni promatrači. Izbori nisu bili prekinuti i na njima su pobijedili mađaroni. Premda su ilirci bili ogorčeni ne samo na mađarone nego i na samoga bana, utvrđeno je da on nije odgovoran za krvoproliće. Veliku ulogu u svemu je odigrao nesporazum – naime, vojni zapovjednik dao je naredbu samo četi u kojoj je bio časnik s kojim se sukobio Bogović, a počeli su pucati svi, ne prestajući dok nisu ispalili svu municiju.¹⁹⁷

Krvavi sukob na Markovu trgu duboko je potresao ne samo Zagreb nego i širu javnost, a ogorčenje na bana Hallera, mađarone (poglavito turopoljsko plemstvo) i vojsku prelazilo je okvire preporoditeljskog tabora.¹⁹⁸ Desetero žrtava pokopano je u zajedničkoj grobnici na Jurjevskom groblju s prijetećim natpisom na lijesu „Hodie mihi, cras tibi“ («Danas meni, sutra tebi»), a 1855. izrađen je i monumentalni spomenik s likom lava. Srpanjske su žrtve postale prvim modernim nacionalnim martirima u Hrvatskoj, a obljetnice događaja bit će prilikama za političke manifestacije. Za razliku od 1843. novine su ovom prilikom iscrpno izvještavale o krvoproliću.¹⁹⁹ Biskup Haulik je nastojao smiriti situaciju a prosinca 1846. usprotivio se i inicijativi skupljanja doprinosa za spomenik srpanjskim žrtvama kako se ne bi opet uznemirili duhovi.

Godina 1845. pokazala se prijelomnom u odnosima između dva tabora. Ako su dotad postojale bar neke naznake da bi moglo doći do približavanja, ono više nije bilo moguće. Krvava restauracija, suradnja iliraca s ugarskim konzervativcima te vladarevo odbijanje da sitno plemstvo osobno sudjeluje na Hrvatskome saboru uvjerali su mađarone da neće dobiti značajniju podršku bečkog središta te su ih potpuno okrenuli Ugarskoj i političkoj radikalizaciji. Ona je prepoznatljiva u odlukama i postupcima Zagrebačke županije koja je bila u njihovim rukama. Već 5. kolovoza županija je zahtijevala da plemstvo dolazi u uobičajenom ugarsko-hrvatskome ruhu (mislilo se na atilu), zabranila je novi pravopis te odlučila zatražiti da se u Hrvatskoj uvede učenje mađarskoga. Svojim predstavnicima za Sabor naložila je da se opiru odcejpljenju od Ugarske i stvaranju samostalne hrvatske vlade. Štoviše, županija je krenula oštrim pa i nelegitimnim smjerom marginalizacije Hrvatskog sabora. Proglasila je sama zaključke Ugarskoga sabora te se direktno obraćala za potporu ugarskim županijama, odustavši na kraju i od toga da šalje svoje predstavnike na Hrvatski sabor.²⁰⁰ Naposljedku u rujnu 1847. proglasila je mađarski službenim na svojem teritoriju, a u studenome iste godine Ugarskom saboru požalila se protiv odluke Hrvatskoga sabora o službenosti hrvatskoga jezika. Na Ugarskom saboru Josipović je zatražio osnivanje odbora za „hrvatske smutnje“. Premda je to tijelo i osnovano, a na čelu mu je bio L. Kossuth, nije uspjelo dovršiti svoju zadaću.

¹⁹⁷ Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb, 1962., 412-414; J. Šidak, „Srpanjske žrtve“, Enciklopedija Jugoslavije, sv. VIII., 1971.

¹⁹⁸ Prvo dobrotvorno društvo, koje je u Zagrebu osnovao J. Epstein, potaknuto je upravo srpanjskim žrtvama.

¹⁹⁹ *Agramer politische Zeitung*, 30.VII., 2., 6., 16. i 20. VIII. 1845.

²⁰⁰ Arijana Kolak Bošnjak, Horvatsko-vugerska stranka, 149-150.

Važno je istaknuti da mađaronski tabor nije gotovo ni pokušavao ilirskome parirati agitacijom: pjesmama, simbolima, novinama pa čak niti ostalim oblicima stampata poput letaka. Nisu preporoditeljima bili dorasli niti organizacijom raznoraznih priredaba, poput plesova ili kazališnih predstava (poput Kukuljevićeva *Jurana i Sofije*). Dok je napose civilna Hrvatska bila 1830-ih i 1840-ih preplavljena preporoditeljskim političkim i književnim djelima, novinama, simbolima, budnicama, davorijama i karikaturama, mađaronski tabor bio je bitno tiši i nije pokušavao mobilizirati širu javnost za svoje ciljeve što je vrlo vjerojatno posljedica njegova pretežito plemićkoga sastava. Značilo je to da se računalo na podršku važnih dužnosnika te ugarskoga reformnog plemstva, ali ne i na, makar i skučenu, javnost. Ilirski simboli, zvijezda Danica i polumjesec, koristili su se na predmetima svakodnevice poput čaša, torbi, ukosnica i pribadača šaljući vizualnim putem jasnu poruku kako muškarcima tako i ženama, dok je mađaronski tabor bio vizualno neprepoznatljiv. Ilirci i ilirkinje ponosno su u javnosti paradirali odjeveni u surke, crvenkape pa neki čak i opanke, a mađaronima je preostajalo tek da pokušaju političkim putem pokušati tome stati na kraj. Preporoditelji su također upotrijebili i moć karikature, pa se prvom modernom karikaturom smatra ona u kojoj pas (ban Haller), kojeg na uzici drži jelen s glavom čovjeka (Kossuth), ljulja u kolijevci nakazno dijete s repom gmaza (mađarona)²⁰¹. Zanimljivo je da se historiografija zapravo nije pozabavila pitanjem jesu li mađaroni krivo procijenili metode borbe smatrajući da je dovoljno održavati važne političke veze u Hrvatskoj i izvan nje i mobilizirati isključivo one koji sudjeluju u restauracijama županija. Možda je dakle jedan od razloga toj defanzivnosti mađarona njihovo mahom plemićko podrijetlo. Dakako, i među preporoditeljima bilo je plemića, no važnu riječ vodilo je građanstvo. Možda su velikaši poput Levina Raucha vjerovali da će se stvari odlučiti u odabranome elitnom krugu, a ne i u javnosti čiju podršku očito nisu tražili.

Ukratko, u početku Aleksandar i Levin a potom Đuro i Levin odupirali su se preporoditeljskim nastojanjima održavajući tijesnu vezu s Ugarskom te podržavajući „horvatski“, tj. kajkavski nasuprot „ilirskom“, tj. štokavskom. Djelatnost preporoditelja vidjeli su kao panslavensku smutnju i kao spletku bečkoga središta protiv Ugarske. Znakovito je da u svojim memoarima Levinov sin Pavao izuzetno tendenciozno prikazuje ilirski pokret kao djelo ruske propagande koju je omogućila kratkovidnost Beča, koji nije shvatio što se pod ilirskim imenom stvarno krije. Pavao je povukao uzročno–posljedičnu vertikalnu od ilirskoga pokreta do Prvoga svjetskog rata²⁰². Vjerojatno je takvu interpretaciju ilirizma čuo u roditeljskoj kući.

Godine 1848. braći Rauch došla su teška vremena, a Levin je došao i u sukob s kmetovima. Kao mađaroni nisu bili politički podobni jer je Bansko vijeće, privremena hrvatska vlada koju je u odsutnosti bana vodio banski namjesnik Mirko Lentulaj, oštro i odlučno postupalo protiv svih za koje se sumnjalo da bi mogli biti na strani Mađara. Tako je na Lentulajevu inicijativu i uz Jelačićevo odobrenje izdana naredba o pokretanju istraga i podastiranju dokaza sudovima protiv svih koji

²⁰¹ U detaljnoj novoj interpretaciji te karikature F. Dulibić ističe kako je ban predstavljen likom psa a ne lisice, kako se ponekad navodilo. Jasno je, naime, da jelen drži bana na uzici, a ovaj gleda pokornim, snishodljivim pogledom nimalo nalik lisičjem. Dijete–gmaz ima lice odrasla muškarca s brkovima pa je Dulibić sklon u njemu vidjeti mali portret turopoljskog kneza Josipovića. Dataciju pomiče u razdoblje nakon 1846. godine jer se u pozadini vidi Lančani most u Pešti, a smatra da Havličekovo autorstvo nije dokazano te da je grafika vjerojatno otisnuta u Beču. Frano Dulibić, *Karikatura u Hrvatskoj do 1940. godine*, Zagreb, 2010., 86-91.

²⁰² Memoari bana Pavla Raucha, 13-14.

su izdali domovinu. U pregnantnoj situaciji 1848. u Banskoj Hrvatskoj postojao je veliki strah od djelovanja mađarona i njihovih simpatizera. Zato je izdana navedena naredba i imenovani su banski povjerenici za pojedina područja koji su trebali voditi brigu o svemu što se na njihovom teritoriju događa. Posebno se pazilo na prougarski nastrojene plemiće pa su se i neki velikaši našli u nezavidnom položaju, poput Đure i Levina Raucha, Dragutina Jelačića, P. Pejačevića i Dioniza Sermagea. Kao što je navedeno, Đuro i Levin su napustili Hrvatsku otišavši prvo u Graz, a potom u štajerske Brežice gdje je njima bliska obitelj Krčelić imala posjed. Napuštajući Hrvatsku, nisu mislili da će ta situacija dulje potrajati. Našavši se izvan domovine i odsječeni od nadzora i upravljanja svojim imanjima, obratili su se banu Jelačiću u svibnju 1849. preko odvjetnika Franje Kelemena. Istaknuli su da se nisu ni na koji način ogriješili o domovinu, što se može utvrditi službenom istragom, ukazavši na svoj težak položaj u tuđini. Ban je predmet prosljedio Banskom vijeću koje nije odobrilo povratak upozorivši bana da je upravo on izdao naredbu o pokretanju istraga protiv izdajica domovine. Ipak, Vijeće je moralo priznati da nijedna oblast još ništa nije poduzela da podastre konkretne dokaze te je uputilo gradovima i županijama strogu naredbu da to učine. Kako se ni nakon toga neke oblasti nisu latile posla, Levin i Đuro obratili su se banu ponovo u srpnju, ali odvojenim dopisima jer je Đuro bio u povoljnijem položaju nakon što mu je Varaždinska županija dopustila povratak na Martijanec pa je od bana tražio dopuštenje da posjeti bolesnu majku u Zagrebu. Levin se još uvijek nije smio vratiti pa se u svojem novom dopisu poslužio i racionalnim argumentima, ali i patetičnim diskursom apelirajući na „hrvatsko dakle pravednost ljubeće sardce Visokog banskog Veća“. U konceptu odgovora Vijeće je 19. srpnja zaključilo kako oblastima valja narediti da u kratkom roku provedu istrage bez čega se nekome ne može zabranjivati povratak. Uputilo je dopis Zagrebačkoj županiji da Rauchu dopusti povratak, ali uz uvjet da potpiše revers.²⁰³ Braći Rauch nije bilo lako jer su imanja prepuštena upraviteljima i to u razdoblju kad je ukinut feudalni sustav. To je značilo da je na njihovim imanjima vladao kaos i da seljaci nisu htjeli davati i ona davanja koja nisu bila ukinuta. Levin je kao jedan od razloga što se nije vratio naveo „nahustanja“ bivših podložnika. Međutim, kako se smirila politička situacija tako su se i braća Rauch mogla vratiti u Hrvatsku. Već je napomenuto da Rauchovi nisu jedini koji su okarakterizirani kao politički protivnici. Izvjesnih problema imali su Dragutin (Karl) Jelačić kojeg se nije htjelo usuprot mišljenju samog bana primiti u Unutrašnji odjel Banskog vijeća,²⁰⁴ Dioniz Sermage koji je očito potpisao revers i obvezao se da neće napuštati Hrvatsku pa je morao tražiti posebnu dozvolu da ode u Beč srediti obiteljske poslove,²⁰⁵ te Pejačević koji je izbjegao zatvor zahvaljujući Mojsiju Georgijeviću²⁰⁶.

Vjerojatno poučeni gorkim iskustvom 1848.-49., a i zbog tog što nisu odobravali neoapsolutistički režim bečkoga središta, braća Rauch nisu bili politički aktivni sve do obnove ustavnosti i otvaranja Sabora 1861. jer na Bansku konferenciju sazvanu prije Sabora nisu bili pozvani. Dakako, podupiru unioniste (Narodno-ustavnu stranku) s time što Đuro više nije bio tako politički eksponiran. Doduše, sudjelovao

²⁰³ Oba dokumenta objavljena su u ovom izdanju. V. i HDA, Banska pisma, 200 i 262/1849, k. 153.

²⁰⁴ HDA, BV, UO N 4784/984.

²⁰⁵ HDA, BV, UO N 4858/998. Sermage se obratio direktno banu pismom na njemačkome 8. svibnja 1849.

²⁰⁶ HDA, BV, UO N 10098/2068, dnevnik Mojsija Georgijevića, 59-60.

je na Hrvatskome saboru 1861., 1865.-67. te 1868.-71. kao virilist, ali nije aktivno nastupao. Zanimljivo je da na Saboru nije uvijek identično glasao kao njegov brat Levin. Dakako, poput Levina istupio je 1861. iz Sabora s ostalim unionistima, no Đuro je 18. prosinca 1866. glasao za ustrajanje na članku XLII. Sabora 1861. godine²⁰⁷ koji je bio rezultat narodnjačke većine i postavljao je vrlo važne uvjete za obnovu realne unije s Ugarskom. Također, za razliku od Levina, nije istupio s unionistima iz Sabora 10. ožujka 1866., ali je 18. prosinca 1866. glasao za to da se Hrvatska odazove i bude zastupljena na Ugarskom saboru.

Zanimljivo je da Levin nije sudjelovao na Saboru 1861. kao virilist, nego kao izabrani zastupnik kotara Stubica. Kao unionist istupa 15. srpnja 1861. iz Sabora. U sljedećoj saborskoj periodu 1865.-67. virilni je član. Zajedno s bratom Đurom uzdržao se od glasanja 27.-28. siječnja 1866. o prijedlogu adrese većine Odbora, a 15. veljače 1866. glasao je za dopunu adrese kako ju je predložio Matija Mrazović. Levin je 9. ožujka 1866. glasao protiv nove adrese, a 10. ožujka zajedno s ostalim najupornijim unionistima istupio je iz Sabora. Levin je 27. lipnja 1867. postao banskim namjesnikom te se svim silama potrudio da se Hrvatsko-ugarska nagodba prihvati u Hrvatskom saboru. Sabor se sastao 8. siječnja 1868., ali na temelju nametnutoga izbornog reda koji je znatno povisio udio virilnih nauštrb izabranih zastupnika. Budući da Sabor nije izglasao izborni red, koji je očito bio namijenjen stvaranju takve strukture saborskih članova koja će omogućiti prihvaćanje Nagodbe, četrnaest zastupnika Narodne stranke demonstrativno je već 15. siječnja istupilo iz Sabora. Za svoju ključnu ulogu u utemeljenju subdualističkog sustava u Hrvatskoj Levin je 8. prosinca 1868. nagrađen banskom titulom, a svečana instalacija održana je 9. rujna 1869. godine. O instalaciji će biti riječ u zasebnom poglavlju; na ovome mjestu valja upozoriti na neke njezine političke elemente. Ne slučajno, Levina je u bansku čast uveo senjsko-modruški biskup Vjenceslav Soić, jedini hrvatski biskup nazočan na krunidbi Franje Josipa I. za ugarsko-hrvatskoga kralja. Nadalje, Rauchova banska zastava nije bila u bojama trobojnice. Bansko žezlo imalo je natpis na tjemenu glavice na mađarskom „mučenici Sigeta 1566.“ te figuralni prikaz zakletve prijete juriji iz Sigeta, a na dršku prikaz bitke s Turcima. Ključni banski simboli, zastava i žezlo, demonstrirali su prougarsku orijentaciju, a ne hrvatsku autonomiju. Vrhunac Levinova političkog uspona je osim same instalacije predstavljao i posjet vladajućeg para Zagrebu 8.-11. ožujka 1869. U nizu događaja prilikom toga posjeta u prvome planu, odmah uz Franju Josipa I. i Elizabetu, vidimo i Levina.²⁰⁸ Nije bilo dvojbe kako je posjet uslijedio nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe te je trebao učvrstiti dualizam u Hrvatskoj. U prigodnoj spomen-diplomi za svečani doček prikazani su u sredini u kartušama Franjo Josip I. i Elizabeta, iznad njih u kartuši Rudolf, iznad toga dvoglavi orao s krunom. Sa svake strane vladarskoga para su Levin Rauch i Julije Andrássy. Levin je u magnatskoj gali, ispod njega grb je Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a iznad zastava s natpisom „Živila domovina“. Ispod Andrássyja je ugarski grb, a iznad zastava s natpisom „Eljen“; iznad svega u sredini natpis „viribus unitis“, ispod svega dolje „živio, vivat, eljen“.²⁰⁹ Posrijedi je vrlo jasna vizualna poruka o državno-pravnim odnosima.

²⁰⁷ Agneza Szabo, Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873., sv. 1, Zagreb, 1988., 59.

²⁰⁸ Vladar u Streljani puca iz puške, kraj njega je Levin; Vladarski par prima deputaciju Zagreba u Banskim dvorima, ispod prijestolja na podestu prvi stoji Levin. MGZ Arhivalije, A 869-I/I i MGZ 2025

²⁰⁹ MGZ 4658.

Levinovo banovanje u hrvatskoj je historiografiji uglavnom nepovoljno ocijenjeno zbog toga što je ban bio politički eksponent ugarske vlade čiji je zadatak bio pacificirati Hrvatsku. Pritom nije birao sredstva i njegov je režim imao represivan značaj što se najbolje ogledalo u odnosu prema oporbi, tisku i izborima. Ne želeći ulaziti u detaljni prikaz Levinova banovanja, istaknut ću samo ključne elemente. Neprijeporno je da je Levin zavladao u Hrvatskoj čvrstom rukom, još u kolovozu 1867. zabranjen je oporbeni *Pozor*, a J. Andrassy odobrio je Rauchu ukupno 10.000 forinti za pokretanje vladinog lista (to će biti *Hrvatske novine* 1867.-68.).²¹⁰ Rauch je također podupro izlazak pravaških novina *Zvekan*, kao oporbenih narodnjacima.²¹¹ Progon oporbe, izborna geometrija, pritisak na državne namještenike da glasuju za režimsku stranku, raspuštanje karlovačkoga zastupstva, otpuštanje nepoćudnih intelektualaca (poput profesora zagrebačke gimnazije i istaknutoga filologa Vatroslava Jagića) samo su neki od Levinovih represivnih poteza. Nije stoga čudno što je bio metom izrugivanja. Najpopularnije i za širenje u ruralnim sredinama pogodne bile su pjesme rugalice anonimnih autora. Kako bi se izbjegao politički progon, one se u pravilu nisu dale tiskati, nego su cirkulirale u rukopisu.²¹²

Postoji tendencija da se Levina Raucha prikaže kao bana koji je maltene usuprot mađarskoj vladi postigao razvojačenje Krajine. Te su se tvrdnje pojavile u Rauchovima sklonih autora²¹³, pojavljuju se i u memoarima njegovog sina Pavla. Međutim, M. Valentić pokazuje kako je pad Raucha, tj. promjene u Zemaljskoj vladi zahtijevao A. von Mollinary u nizu dopisa Dvoru i Ministarstvu rata smatrajući da se tako lakše može skršiti krajiški pokret i stvoriti uvjete za provođenje djelomičnog razvojačenja nakon završetka Francusko-pruskoga rata. Mollinary vješto koristi optužbe protiv Raucha zbog Lonjskoga polja pa u povjerljivom pismu Ministarstvu rata od 3. siječnja 1871. piše: „Ma kakav god završetak bude taj proces imao, njegov će kraj dovesti političko raspoloženje i u Vojnoj krajini u takvu novu fazu u kojoj će biti moguće ukloniti bitne teškoće koje nastupaju protiv ukidanja vojničkog sistema u Krajini. On će zemlju uopće donijeti normalne prilike i osigurati je, ubuduće na osnovi Hrvatsko-ugarske nagodbe iz godine 1868.“ Točno na dan Rauchove ostavke nastavljeni su pregovori Austrije i Ugarske o demilitarizaciji Krajine.²¹⁴

Međutim, nije sve tijekom Levinova banovanja bilo loše. Na banovu inicijativu ugarska vlada raspravlja o osnutku hrvatsko-slavonskih odjela u sklopu zajedničkih ugarsko-hrvatskih ministarstava u Pešti, a 5. veljače 1870. ista je vlada zaključila

²¹⁰ Ž. Holjevac, 346-352.

²¹¹ Zbog podupiranja pravaškoga tiska slovenski političar Ferdo Kočevar-Žavčanin, koji je neko vrijeme živio u Hrvatskoj, optužio je Raucha da je Rakovički ustanak posljedica njegova banovanja. Marko Zajc, Gdje slovensko prestaje, a hrvatsko počinje. Slovensko-hrvatska granica u XIX. i početkom XX. stoljeća, Zagreb, 2008., 196.

²¹² Primjerice, u ostavštini granešinskoga župnika Viktora Bučara njegov je brat Franjo našao i jednu rugalicu o Rauchovu saboru 1868. S. Lajlak, Rugalica banu Levinu Rauchu, ZG 2007., 398-404.

²¹³ Nikola Urica, Ban Levin barun Rauch od Nyéka u pravom svjetlu, Zagreb, 1905., 17. Urica tvrdi da je Levin ishodio kraljev manifest o razvojačenju Krajine a da to nije znao ni Andrassy koji je poslije izjavio „Čovjek, koji može izhoditi previšnju rješidbu preko glave ugarskog ministarstva, nesmije ostati dalje – hrvatskim banom“. Kasnije se Rauch protivio volji ugarske vlade da se dohodak od prodanih 30.000 jutara krajiških šuma upotrijebi u bilo koju drugu svrhu osim krajiških potreba, to je izabrao usprkos ugarskoj vladi i generalu A. von Mollinaryju.

²¹⁴ M. Valentić, Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom (1849-1881), Zagreb, 1981., 215.

kako se naredbe hrvatsko-slavonskoga ministra u Pešti hrvatskim oblastima moraju izdavati na hrvatskom, a mađarski može služiti samo u svrhu uvida ugarskih ministara u autentičnost teksta.²¹⁵ Zasad nema dokaza ni da je Rauch pokrenuo postupak da se zakoni koji se odnose na hrvatsku autonomiju podnose vladaru s mišljenjem ugarske vlade. Naime, početkom veljače 1870. vladar je ugarskoj vladi vratio zakonske prijedloge Hrvatskoga sabora tražeći od nje da da svoje mišljenje, a ne samo suglasnost s ocjenom hrvatsko-slavonskoga ministra u Pešti o njihovoj usklađenosti s ustavnim normama. M. Gross smatra da je to vladaru sugerirao Rauch kako bi smanjio utjecaj ministra Bedekovića s kojim neki unionisti nisu bili zadovoljni smatrajući da je postao preutjecajan, gotovo ministar s portfeljom. No, Željko Holjevac, koji se u novije vrijeme pozabavio hrvatsko-mađarskim odnosima, nije za to našao potvrdu.

Ban je sve teže kontrolirao situaciju u Hrvatskoj. Narodna stranka i dalje je vodila čvrstu politiku nepriznavanja Nagodbe, a general Mollinary smatrao je Raucha zaprekom procesu razvojačenja. I u samom taboru unionista dolazilo je do nesuglasica, a dio onih umjerenih oko Ladislava Pejačevića pokrenuo je 1870. glasilo *Sloga* zalažući se za kompromis i sporazum s narodnjacima. Stoga je afera s Lonjskim poljem o kojoj je siječnja 1870. pisao narodnjački *Zatočnik* (ali i bečki *Die Zukunft* i praški *Politik*) bila samo povodom, ali ne i uzrokom Levinova pada. Ban je postao potrošen političar kako za ugarsku vladu tako i za Dvor i vojne krugove. Levinovo banovanje završilo je 26. siječnja 1871., a izbori za Sabor 1871. donijeli su veliku pobjedu narodnjaka i otvorili put njihovome kasnijem sporazumu s ugarskom vladom, rezultat kojeg je ulazak većine unionista u Narodnu stranku, revizija Nagodbe i dolazak Ivana Mažuranića na bansku stolicu u rujnu 1873. Premda je politički pad bio težak udarac za Levina i njegovu obitelj, Levin je tijekom 1870-ih godina i dalje gajio političke ambicije i sudjelovao u pokušajima jačanja unionističkoga tabora. O njegovoj političkoj aktivnosti u okviru Narodne ustavne (unionističke) stranke svjedoče sačuvana pisma iz 1872.-3. godine upućena Juliju Jelačiću²¹⁶, kao i Jelačićeva korespondencija s nizom istaknutih političara, poput braće Khuen – Héderváry, Mirka Bogovića, L. Pejačevića, A. Kuševića, A. Vakanovića, M. Lónyayja i drugih²¹⁷. Navedena građa pokazuje mobilizaciju unionista nakon neočekivano brzoga raspusta Sabora te uoči izbora 1872., poglavito napore na osnutku glasila, ali i njihovu podvojenost jer je dio bio sklon kompromisu (L. Pejačević), a dio se tijekom predizborne kampanje držao nedovoljno odlučno ili čak prijetvornički. Levinova su nadanja tada velika jer je banski namjesnik A. Vakanović njegov čovjek pa vjeruje kako će se moći čak vratiti na bansku stolicu. Vakanović i Rauch pokušavaju diskreditirati narodnjake lažnim dokumentima koji trebaju dokazati njihovu navodnu veleizdajničku povezanost s Rusijom, Srbijom i Crnom Gorom.

Premda nigdje nije naveden kao suradnik ili vlasnik,²¹⁸ Levin je za unionističko glasilo *Narod* dao 5.000 forinti (koje sigurno nisu bile njegove vlastite)²¹⁹. Također

²¹⁵ Ž. Holjevac, 431, 443.

²¹⁶ DAZG, OF Jelačić, br. 415. Sačuvano je ukupno 13 pisama i 1 telegram. Budući da su često izmjenjivane povjerljive političke obavijesti, rabio se šifrirani kod. Dio pisama Levina Raucha M. Bogoviću čuva se u Bogovićevoj ostavštini u HAZU (XV-3 34a), a na temelju njih Bogović je izvještavao Lónyayja. Holjevac, 493.

²¹⁷ Isto, br. 404-424.

²¹⁸ V. popis kod A. Szabo, Središnje institucije, sv. 1, 117-118.

²¹⁹ Ladislav Pejačević je javio iz Pešte 27. I. 1872. da je ministar predsjednik odobrio za njihovo (tj. unionističko) stranačko glasilo 5.000 forinti. Narod je pokrenut 1. veljače 1872. DAZG, OF Jelačić, br. 413.

valja spomenuti da je Levinov zet Julije Jelačić bio vlasnik lista *Die Drau*.²²⁰ Novac za unionistička glasila dolazio je iz Pešte pa je primjerice 1. kolovoza 1872. M. Lónyay naglasio kako ne može odrediti kako će subvencija za *Die Drau* i *Narod* biti isplaćena, a da je suma od 18.000-20.000 forinti godišnje tako velika da ne zna kako da ju namakne, pa je tražio detaljnije podatke. Pokrenuta je i akcija prikupljanja dobrovoljnih prinosa za glasilo.²²¹

Izgleda da su u jesen 1873. postojali planovi da to glasilo, čiji su vlasnik bili Stjepan Erdödy i družba, preuzmu Stjepan Vučetić, Hrvojić i Đuro Stjepan Deželić te da opstane kao unionistička novina. Međutim, *Narod* je bio u financijskim teškoćama i, premda krug tvrdokornih unionista poput Stjepana Vučetića nije želio odustatati od njega, dana 16. prosinca 1873. sam Rauch mu je to priopćio (očito dobivši poticaj iz Pešte), a Vučetiću je već sljedećega dana stiglo pismo ugarskoga premijera M. Lónyayja. Na sastanku kod Levina Raucha također je konstatirano da ne samo da unionističko glasilo neće više izlaziti nego i da se unionisti trebaju odreći svake političke akcije izvan Sabora.²²² Dakle, Pešta je jasno poručila da se oslanja na Narodnu stranku u koju je ušao velik dio unionista odričući se trenutno (barem u javnoj političkoj areni) usluga tvrdokornih unionista koji su ostali izvan nje. Imenovanje Mažuranića banom zapečatilo je te planove i omogućilo bitan korak u modernizacijskom procesu. Zanimljivo je da je između Mažuranića i Raucha postojalo izvjesno poštovanje²²³ koje se nastavilo i između njihovih sinova Geze i Vladimira²²⁴. Ipak, Levina je trajno pratila stigma nagodbenoga bana, mađarskog eksponenta i afera Lonjsko polje. Kasnije je bezuspješno pokušao oprati ljagu sa sebe.²²⁵

Levinove političke ambicije baštinio je njegov mlađi sin Pavao. Nakon očeve smrti 1890. zajedno s bratom Gezom postao je virilistom Hrvatskoga sabora, međutim u njemu nije isprva aktivno sudjelovao vjerojatno iz privatnih razloga, kao mlađi obiteljski čovjek. Njegovi javni politički istupi počeli su 1895. kada je u raspravi o proračunu na saborskoj sjednici 19. studenoga kritizirao Zemaljsku vladu prihva-

²²⁰ DAZG, OF Jelačić, ad 398; potvrda od 18. XI. 1873. osječkoga poreznog ureda na 608 for. 70 novčića koje je uplatio Julije Jelačić, vlasnik časopisa *Drau* kao uvrstbinske pristojbe; A. Vakanović potvrđuje da je Julije Jelačić položio račun za 13.950 forinti za političke svrhe 22. VII. 1872. Jasno je iz prethodnih dokumenata u ovom tekstu, a i iz Jelačićeve financijske situacije da novac nije bio njegov.

²²¹ DAZG, OF Jelačić, 421-423a. Na popisu prinosa za novine hrvatske i njemačke Narodno-ustavne stranke su: Ladislav i Petar Pejačević, Stjepan Erdödy, Josip Mihalovics, A. Vakanović, J. Jelačić, K. Mikšić, F. Inkey (s čak 1000 forinti), Imbro Josipović, Krcivoj, N. Crnković, Vilim Hatz, Prister (500 for.), I. Nep. Dolovčak te opet Josipović, Mihalović, L. Pejačević, Inkey, Emanuel Prister (200 for.).

²²² Dnevnik Stjepana Vučetića, nadnevci 14. IX., 7. X., 22. XI., 1. XII., 16.-22. XII. 1873.

²²³ NSK R 5844b, Levin Rauch u pismu Ivanu Mažuraniću (Lipik, 10. kolovoza 1874.) moli u ime Zlatarovića da se od vladara traži oprost polaganja računa paušalnih novaca od 1867. – 1868. Riječ je vjerojatno o računima paušala od 2,2 milijuna forinti Nagodbom predviđenih za hrvatske autonomne poslove.

²²⁴ NSK R 6965b Pet pisama Geze Raucha Vladimiru Mažuraniću. Prigodom Mažuranićeve smrti Geza je u izrazu sućuti Vladimiru napisao da se boji svom bolesnom ocu kazati da je Mažuranić umro. Tijekom 1908. Geza je dvaput molio Vladimira za usluge u pojedinim sudskim predmetima, a 18. VII. 1910. čestitao mu je na komturskom redu Franje Josipa I.

²²⁵ Za bana Pejačevića je 7. I. 1883. postignuta nagodba s oštećenima iz bečkoga dijela konzorcija za isušivanje Lonjskog polja koji su zagrebačkim inicijatorima, među kojima je bio i Đuro Rauch, bili unaprijed isplatili 50.000 guldena.

čajući doduše proračun za temelj specijalne debate, ali s time da se stavka „svietli ban“ briše i upotrijebi za nastradale u Posavini. Sebe je politički definirao kao starounionista ili, po novom u frazi Crnkovićevoj, „nagodbenjak-unionista“ (Naime, Crnković je 18. studenoga 1895. u Saboru također kritizirao Khuena.). Pavlu je osobito bilo stalo do unaprijeđenja gospodarstva, zamjerio je vladi što se ne trudi oko toga i što nema resorni odjel. Smatrao je kako se s nepravom tvrdi da je seljak lijen i primitivan, naprotiv, seljaci hoće raditi, spremni su za „help your self“ (zanimljivo je korištenje engleskoga izraza). Kao primjer vladinih loših poteza naveo je kako se konji za rasplod namjesto u Varaždin šalju u nezdravo Galdovo, a na sjednici 5. prosinca tome je dodao i interpelaciju o vinovoj lozi.²²⁶ Vrlo zapažen govor oporbenoga značaja održao je u Saboru 9. prosinca 1896. Istaknuo je da ne može votirati banu ni novčića jer je doveo domovinu u opasno stanje, uprava je loša, odnos prema tisku strog pa se konfiscira sve što banu ne odgovara, a to se dogodilo i s njegovim člankom „Mein Schlusswort zu landwirtschaftlichen Fragen“.²²⁷ Predsjedavajući ga je spriječio da citira iz navedenog članka na što se pobunila saborska ljevica. Potegao je i pitanje arhivske građe iz 1885. koja se već 11 godina ne traži, a sav odium u tom pitanju pada na mađarsku vladu, a ne na bana i njegovu stranku koji su stvarni krivci. Optužio je Khuena da narod propada, da je preskupo plaćeno dobro Božjakovina te da je upitna nabava akcija Zemaljske hipotekarne banke jer je nezakonito ulagati državni novac u akcije, a k tome se čini da je banka akcije kupovala jeftinije nego ih je vlada platila. U žaru nastupa prisposodio je Khuena jednom talijanskom pronevjeritelju i odbio je prijedlog proračuna u trećemu čitanju.²²⁸ Zbog te uvrede govorilo se čak i o dvoboju, no teško da je točna Rauchova verzija kako je Khuen zatražio dvoboj pod pritiskom Rudolfa grofa Erdödyja kojeg je Pavlu poslao kao svjedoka zajedno s Imbrom pl. Josipovićem. U Rauchovo ime pregovore je vodio njegov šurjak Julije Jelačić koji mu je preporučio da u Saboru izjavi kako nije htio Khuena osobno uvrijediti. Rauchovu izjavu pročitao je Crnković u saborskoj sjednici od 11. prosinca 1896., a Rauch je kažnjen nesudjelovanjem na trideset sjednica.²²⁹ Zanimljivo je kako je upravo Crnković u pismu Kršnjavome 1902. napisao da je Rauch postupio suprotno dogovoru te da je navedeni govor bio „bedast“. Braću Rauch uopće nije ni smatrao ozbiljnim članovima Narodne stranke, a Julija Jelačića je okarakterizirao kao džentlmena koji se nije previše bavio stranačkim poslom.²³⁰

²²⁶ Govori Pavla baruna Raucha izrečeni u Hrvatskom saboru, Zagreb, 1897., 19-30.

²²⁷ *Agramer Tagblatt* 31. XII. 1895.

²²⁸ Govori Pavla baruna Raucha, 33-45.

²²⁹ Stenografički zapisnici 1892.-1897, V., 151. sjednica 9. 12. i 154. sjednica 12. 12. 1896.; Memorari bana Pavla Raucha, 30-31. Iz dnevničkih zapisa Henrika Khuena – Belasija (HDA, Fond Khuen Belassy, k.8) razvidno je da su odnosi između dviju obitelji bili već 1840-ih godina vrlo dobri. Tako su 7.8.1843. Henrik i Antun s društvom bili u Lužnici kod Levina Raucha. Iz fragmenata Henrikovih zapisa iz 1870-ih (13/1/100-123, k.13) vidljiva je vrlo intenzivna politička komunikacija s Levinom ali i socijalizacija s obitelji. Tek što je stigao na saborsko zasjedanje u Zagreb Henrik ide kod Levina na večeru 5.1. te opet 8. i 16. 1.; 16. 3. je bio u Lužnici, 1.-3.4.1871. s Gezom Rauchom u Budimu u posjetu Majlathu; 9.5. kod barunice Rauch u Budimu, te kod kraljice s Rauchovima, 10. 5. s njima je bio na otoku Margarita, 12. 5. kod njih večerao, a 13.5. s njima šetao u „Thiergarten“.

Mladi Karl Khuen navodno je tijekom dvogodišnjega studija u Zagrebu stanovao kod Levina, a bio je sigurno stjegonoša na njegovoj instalaciji, dok ga je s Gezom povezivalo kumstvo. J. Horvat, *Pobuna omladine*, 25.

²³⁰ HDA, RO I. Kršnjavoga, k. 19, fasc. I, pismo N. Crnkovića od 17. VII. 1902.

Ogorčeni Rauch odlučio je na sljedećim izborima nastupiti kao nezavisni kandidat. To je i učinio 1897. kandidirajući se u Ludbregu gdje je pobijedio protukandidata Vladimira Halpera.²³¹ U novome sazivu Sabora Rauch je govorio u adresnoj debati naročito ističući pitanje sjedinjenja Dalmacije. I opet se proslavio pozivom na dvoboj ovoga puta virovitičkog župana Teodora grofa Pejačevića, koji je sjedio u prvoj klupi i nije odgovorio na Rauchov pozdrav. Do dvoboja nije došlo.²³² Nakon 1900. nije se kandidirao za Sabor, a političkoj pauzi je doprinijela i ozbiljna ozljeda noge 1902. godine. Ipak, Rauch nije mogao ostati dugo izvan politike pa je od 1905. opet virilist Sabora. Tada se postupno počinje priklanjati novoj političkoj snazi, Hrvatsko–srpskoj koaliciji te je 1906. nakratko bio njezinim zastupnikom u Ugarskom saboru. Takav potez da se objasniti time što je Koalicija u političkoj praksi usmjerena rušenju Khuenova režima koji se u Hrvatskoj održao i nakon njegova odlaska s banske stolice. No već početkom 1907. u Hrvatskome saboru Rauch se protivi ustavnim reformama Koalicije kao preuranjenima te odbija srpsko ime u adresi jer postoji samo hrvatski politički narod.²³³

Već lipnja 1907. Koalicija, izrasla na zasadama politike novoga kursa, doživjela je poraz zbog toga što je Stranka nezavisnosti Ferenc Kossutha, čim je došla na vlast, prihvatila tradicionalnu ugrasku politiku prema Hrvatskoj. Pokazalo se da je Riječka rezolucija, barem za njega, bila samo trenutni politički dogovor, a ne dugoročna politika. Kossuthu je bilo u interesu da se sruši neustavni režim careve marionete Fejérváryja u Ugarskoj i uništi Khuenova Narodna stranka u Hrvatskoj. Kad su ti zadaci ostvareni, slijedio je kurs novoga premijera Wekerlea koji prema Hrvatskoj nije nosio novina. Wekerle je Koaliciji na neki način dodijelio ulogu „mladih mađarona“, svojega eksponenta u Hrvatskoj.²³⁴ U tim okolnostima ključni je udarac Koaliciji predstavljala tzv. Željezničarska pragmatika kojom bi mađarski postao jedinim službenim jezikom željeznica na cijelom teritoriju Translajtanije. Koalicija prvo pokušava taktikom pregovora s mađarskom vladom, a nakon toga i opstrukcijom Ugarskog sabora (5. lipnja – 3. srpnja 1907.) čime se onemogućuje i donošenje nove austro–ugarske financijske nagodbe, no već 4. srpnja Ugarski je sabor usvojio sporne paragrafe o jeziku, a vladar sankcionira pragmatiku 16. kolovoza 1907. U međuvremenu je 25. lipnja odstupio ban T. Pejačević kojeg je zamijenio mađaron A. Rakodczay.

Austro–ugarska financijska nagodba naposljetku je usvojena 8. listopada 1907. Rješavanjem toga bitnog pitanja koje je opterećivalo odnose Austrije i Ugarske bečko središte moglo se posvetiti provođenju aktivne jugoistočne politike čiji je ključni formulator ministar vanjskih poslova Alois von Lexa barun Aehrenthal, a podržava ju i Franz Conrad von Hötzendorf, načelnik glavnoga stožera i pripadnik veliko–austrijskog kruga, ali u bitno radikalnijoj varijanti²³⁵. Aehrenthal je na ministarsku dužnost došao kao pouzdanik prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i veliko–austrijskoga kruga oko njega, ali doskora postaje eksponent njemačko–dualističkih krugova s čvrstim vezama s vladarom i mađarskom vladom. Štoviše, između njega i prijestolonasljednika sve je češće dolazilo do sukoba, posebice zbog razlika u sta-

²³¹ Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895. – 1903.*, Zagreb, 2001., 93.

²³² Memoari bana Pavla Raucha, 62–63.

²³³ Stenografički zapisnici 1906–1911, II 71, 46. sjed. 23. II. 1907.

²³⁴ Günter Schödl, *Kroatische Nationalpolitik und „Jugoslavenstvo“*, München, 1990.

²³⁵ Conrad se zalaže za munjevit ratne operacije prema Italiji i potom Srbiji (po potrebi i Crnoj Gori), kojima bi Monarhija povratila svoj status velesile.

vovima prema Mađarima i Slavenima prema kojima je Franjo Ferdinand pokazivao animozitet i zalagao se za oštar politički kurs. Za prijestolonasljednika je u svakom Mađaru čučao revolucionar, a u svakome Južnom Slavenu potencijalni protudinastički element.²³⁶ Franjo Ferdinand nije isprva podržavao Aehrenthalove planove aneksije Bosne i Hercegovine smatrajući da će oni prenapregnuti Monarhiju i dovesti do ratnoga sukoba s Rusijom, no bio je zadovoljan kad su provedeni bez rata. Međutim, od 1910. Franjo Ferdinand bio je u sve očitijem srazu s ministrom vanjskih poslova pa je u njegovoj kancelariji čak napravljen popis Aehrenthalovih grijeha („Sündenregister“). Prijestolonasljednik je smatrao da ugarska klika vodi vanjsku politiku i da je „Ballhausplatz“ sinonim za košutizam.²³⁷

Aehrenthal je u vanjskoj politici u biti slijedio pravac koji je već 1880-ih zacrtao njegov mentor, ministar vanjskih poslova Gustav Kálnoky. On je bio svjestan krhkosti Habsburške Monarhije kao anorganske historijske tvorevine koja se više razvijala u pravcu sile (*Macht*) nego države (*Staat*). Njezina moć i cilj u vanjskopolitičkome planu bili su prepoznatljiviji nego njezina unutrašnja svrha kao države. Razlog postojanja Monarhije je njezina sposobnost da bude velesila, stoga unutrašnja politika mora biti u rukama oligarhija čiji su interesi povezani s očuvanjem te države kao sile, a od dualizma to su Nijemci i Mađari. Kálnokyjevi su se stavovi u potonjem podudarali s vanjskom politikom Njemačke koja je od Bismarcka nadalje počivala na tezi da joj je pouzdan saveznik isključivo Monarhija s prevlašću Nijemaca i Mađara. Ipak, i Kálnoky i Aehrenthal smatraju da unutrašnja politika Monarhije mora uključivati pravednost prema Slavenima, ali su istodobno kritizirali austrijskoga premijera E. Taaffeja da je koncesijama Slavenima potaknuo njemački nacionalizam u Austriji.

Ključno Kálnokyjevo nasljeđe koje je Aehrenthal baštiniio i konkretizirao je socijalni imperijalizam – tendencija da se vanjska politika upotrijebi kako bi se smanjio pritisak na unutrašnjemu planu.²³⁸ Još krajem 19. stoljeća Aehrenthal je kao karijerni diplomat vrlo jasno formulirao svoje mišljenje. Austro-Ugarska potisnuta je iz Njemačke i Italije i spriječena u napredovanju prema ušću Dunava i Crnome moru jer bi tamo došla u sukob s Rusijom. Stoga je prisiljena na hegemoniju na Jadranu i zemljama na njegovim istočnim obalama. Taj je pravac ionako zacrtao Andrassy

²³⁶ Stavovi prijestolonasljednika prema Južnim Slavenima bili su vrlo ambivalentni. S jedne strane on se o njima izražavao nepovoljno, pri čemu su najgore prošli Srbi. S druge strane zakleti je protivnik ugarske odjelitosti i u njegovom se krugu doista kuje planovi preuređenja Monarhije. Pritom se dinastija ubuduće u Translajtaniji ne bi oslanjala na Mađare nego na ostale nacionalnosti, osobito na Hrvate. Ipak, ideja vodilja svih prijestolonasljednikovih planova je jačanje položaja vladara i centralizacija Monarhije s oslonom na njemački element. Schödl, 324; S. Wank, *The Archduke and Aehrenthal: The Origins of a Hatred*, *Austrian History Yearbook* 33, 2002., 86.

²³⁷ S. Wank, *The Archduke and Aehrenthal*, 89.

²³⁸ Solomon Wank, *In the Twilight of Empire. Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854-1912). Imperial Habsburg Patriot and Statesman*, Böhlau, Beč-Köln-Weimar, 2009., 55 i 90-97. Wank Aehrenthala nazivlje mramornom osobnošću („marmoreal personality“) zbog njegove prodornosti i odlučnosti. Njegovim najbližim mlađim suradnicima pripada naše gore list – Aleksandar Musulin, koji je o svojem radu u Ministarstvu napisao memoare. U tim inače vrlo diskretnim zapisima Musulin je lucidno primijetio kako Ministarstvo vanjskih poslova Monarhije proteklih 40 godina nije imalo veze sa Zapadom pa je Andrassy bio zadnji koji je imao osobne odnose s engleskim diplomatima. Monarhija je tako ušla u odnos s Njemačkom poput žene koja zbog osjećaja prema mužu nema veze s ostalim muškarcima. A. von Musulin, *Das Haus am Ballhausplatz*, München, 1924., 80.

u Berlinskome ugovoru kojim je nastojao spriječiti ujedinjenje srpskih zemalja i stvaranje velike slavenske države na Balkanu. Aehrenthal je smatrao da bi razvoj kompleksa srpskoga pitanja mogao biti odlučujući za moć Austro-Ugarske u 20. stoljeću. Budućnost Srbija, Crne Gore te eventualno Stare Srbije kao i BiH može biti samo u inkorporaciji u Monarhiju. K tome valja nastojati na stvaranju nezavisne Albanije pod austro-ugarskim utjecajem čime bi Monarhija stekla prevlast na zapadnome Balkanu. Za tadašnjega ministra vanjskih poslova Agenora Goluchowskog Bosna i Hercegovina je limit austro-ugarske ekspanzije na jugoistok. Aneksija je potrebna zbog osiguranja dalmatinskoga teritorija i zato što bi podjela te zemlje između Crne Gore i Srbije predstavljala opasnost za Monarhiju. Postoje indikacije da je Goluchowski propustio šansu za jačanje pozicije na Balkanu jer je 1903. odbio tajni srpski prijedlog o sklapanju vojne konvencije i carinske unije kojom bi Srbija *de facto* postala ovisna o Monarhiji. Ipak, kritike Goluchowskoga jer nije podupirao hegemoniju Monarhije na zapadnom Balkanu zanemaruju da taj cilj podrazumijeva dalekosežno oslanjanje na Njemačku.²³⁹

Kao ministar vanjskih poslova, Aehrenthal je nastojao realizirati politiku koju je formulirao krajem 19. stoljeća. Njegov je cilj ojačati položaj Monarhije ekspanzijom na jugoistok, politički i ekonomski vezati Srbiju uz Monarhiju te što prije anektirati Bosnu i Hercegovinu, ali uz izbjegavanje ratnoga sukoba. Pritom su na raspolaganju dvije opcije, subdualistička i trijalistička. U prvoj bi se unutar Ugarske stvorila grupacija južnoslavenskih pokrajina, a u drugoj bi se proveo temeljiti preustroj osnutkom treće jedinice u Monarhiji. Obje su varijante podrazumijevale promjenu državnopravnoga statusa Dalmacije i BiH.²⁴⁰ Aehrenthal isprva želi da središte okupljanja Južnih Slavena bude Hrvatska te u memorandumu od 5. veljače 1907. predlaže priključenje Dalmacije i Bosne ugarskome dijelu²⁴¹ (slične planove razrađivat će i zajednički ministar financija István Burian te Ferenc Kossuth).²⁴² U navedenome memorandumu Aehrenthal želi stvoriti protutežu Beogradu stvaranjem gravitacijskoga kompleksa Južnih Slavena sa središtem u Zagrebu, ali u sklopu Ugarske. Smatra da bi se na taj način pridobilo Mađare koji bi izašli iz svojega kontinentalnog oklopa i stekli obalu. Za ustupanje Dalmacije bečko bi središte tražilo da

²³⁹ S. Wank, *In the Twilight*, 183-193.

²⁴⁰ G. Schödl, 296.

²⁴¹ Zanimljivo je u ovom kontekstu spomenuti Aehrenthalov prijedlog rješenja Badenijske krize nastale zbog izjednačavanja češkog i njemačkog jezika u češkim zemljama. On se zalagao da se u centraliziranom austrijskom dijelu Monarhije uspostave tri nacionalno-jezična područja – austrijske nasljedne zemlje, češko-moravsko-šleska grupa i Galicija. Pritom preporuča da se razmotri izdvajanje Dalmacije iz Austrije, ali ne kaže kako to provesti. Taj prijedlog evocira Program iz Linza koji su 1882. na njemačko-austrijskoj konvenciji sastavili nacionalno svjesni članovi Njemačke liberalne stranke. Program smjera centralizaciji Austrije pod njemačkim vodstvom, što bi se postiglo izdvajanjem Dalmacije, Galicije i Bukovine, čime bi taj dio Monarhije dobio izraženiji njemački značaj. S. Wank, *In the Twilight*, 235.

²⁴² M. Gross (Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine, p.o. iz Istorija XX veka, sv. III., 1962., 54) tu dodaje kako Aehrenthal predviđa mogućnost da se cijeli južnoslavenski kompleks u sklopu eventualnog preustroja Monarhije pretvori u zasebnu jedinicu koja bi obuhvatila i one dijelove Srbije koje neće pripojiti Bugarska. Nova bi jedinica bila ustrojena oslonom na katoličke Hrvate, dakle one političke snage koje će biti spremne prihvatiti protusrpsku politiku, što je u praksi značilo hrvatski dio Koalicije i frankovce, koji su imali jake veze s veliko-austrijskim krugom. Međutim, u tekstu memoranduma nema o tome govora. *Aus dem Nachlaß Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Aussenpolitik 1885-1912*, prir. S. Wank et al., sv. II., Graz, 1994., 448-451.

Ugarska odustane od zahtjeva za stvaranjem vlastitog carinskog područja te bi pristala na carinsku uniju u sljedećih 25 godina. Takvo je rješenje podrazumijevalo i da Bosna i Hercegovina budu dio toga novog južnoslavenskog kompleksa. Na ovom mjestu valja upozoriti kako i najnovija literatura o Aehrenthalu ne govori o njemu kao zastupniku trijalizma, nego velike ustavne reforme kojom bi amorfni organi zajedničke austro-ugarske uprave postali stvarno vladajuće tijelo, a južnoslavenski problem riješio bi se stvaranjem njihove autonomne jedinice unutar Ugarske!²⁴³

Na sjednici austro-ugarske vlade 1. prosinca 1907. dogovorena je aneksija, a austrijski i ugarski premijeri Max Vladimir Beck i Aleksandar (Sándor, Šandor) Wekerle složili su se da ona ne smije izazvati promjene u dualističkom sustavu te da će BiH biti zajednička austro-ugarska pokrajina.²⁴⁴ Aneksija nije planirana kao izazov Rusiji ili odmak od postojeće i realtivno uspješne austro-ruske antante, a izravno je dogovorena na austrijsko-ruskom tajnom sastanku u moravskom mjestu Buchlau 16. rujna. No, ni Izvoljsky ni Aehrenthal nisu računali s pravom eksplozijom općeg nezadovoljstva što ju je aneksija izazvala u Rusiji natjeravši Izvoljskog i cara da povuku sporazum. Rat ipak nije tada bio realna opcija zbog velike neravnoteže snaga, jer je Berlin odlučno podupro Austro-Ugarsku nudeći i vojnu pomoć. Stoga je Austro-Ugarska imala na raspolaganju i opciju kaznene ekspedicije protiv Srbije koja bi pokazala rusku nemoć. Aehrenthal se ipak odlučio za mirno rješenje iako je bio u dvojbi hoće li to biti dovoljno.²⁴⁵

Priprema aneksije značila je uspostavu takvog režima u Hrvatskoj koji će jamčiti antisrpski i antijugoslavenski stav, drugim riječima vojni komesarijat ili apsolutizam.²⁴⁶ Za prvu opciju bio je velikoaustrijski, a za drugu dualistički krug i mađarska vlada. Pešta će dosljedno biti protiv uspostave vojnog komesarijata jer ne kontrolira zajedničku vojsku, ali i zato što, za razliku od austrijske vlade, mađarska odgovara parlamentu, a ugarski ustav ne daje kralju izvanredne ovlasti. Rauch dolazi na bansku stolicu kao provoditelj apsolutističkoga dualističkog režima s većim oslonom na bečko središte, u Hrvatskoj na Frankove pravaše, s ciljem da uništi Koaliciju, otkrije hrvatske i srpske veleizdajnike te organizira hrvatske stranke u oporbi spram srpskih. Hrvatski sabor u kojem je Koalicija imala većinu raspušten

²⁴³ S. Wank, *In the Twilight*, 18. U tom kontekstu valja spomenuti kako Aehrenthal kontinuirano smatra da je Monarhija čvrsta samo s jakom Ugarskom. Uostalom, nije posve nevažno ni što mu je žena Paula Szechenyi bila ugarska velikašica. Zanimljivo je da u memorandumu Aehrenthal ističe negativne posljedice koje bi carinskim osamostaljenjem Ugarske zahvatile Hrvatsku pa ju možda čak natjerale da i sama traži takvu autonomiju te što smatra kako je opće pravo glasa u Hrvatskoj samo pitanje vremena. Budući da će ono ojačati Koaliciju, krajnje je vrijeme za djelovanje.

²⁴⁴ M. Gross, *Hrvatska uoči aneksije*, 156-157. Beck je smatrao da je sve to preuranjeno jer teren na unutrašnjem političkom planu nije bio pripremljen. Schödl, 321.

²⁴⁵ Aehrenthalova politika supremacije na Balkanu je anglo-ruskoj antanti dala europsku i antiaustrijsku notu i nepovratno uništila austro-rusku antantu. Iako se Rusija nakon krize potrudila popraviti odnose s Berlinom, nije to učinila s Bečom. F. R. Bridge, *The Foreign Policy of the Monarchy*, u: *The Last Years of Austria-Hungary*, ur. Mark Cornwall, 20-22.

²⁴⁶ M. Gross, *Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda*, ČSP 2, 1970.; Marko Trogrlić, *Hrvatska i „hrvatsko pitanje“ u korespondenciji Josipa Franka i Moritza von Auffenberg-Komarówa (1908.-1910.)*, u: *Pravaška misao i politika*, ur. J. Turkalj et al., Zagreb, 2007., 167-180; Iso Kršnjavi, *Zapisci*, sv. 1-2, Zagreb, 1986. Doduše, neki od tih pojedinaca, poput Moritza von Auffenberg-Komarówa, promijenit će mišljenje i postati zagovornicima stvaranja južnoslavenske jedinice u Monarhiji s oslonom na Srbe, a ne Hrvate. Mišljenje će mijenjati i sam Aehrenthal.

je 12. prosinca 1907., a Pavao Rauch imenovan je banom siječnja 1908.²⁴⁷ Vlada ga je primio u audijenciju 6. siječnja kada je posjetio i ministre Aehrenthala i Buriana. Izbor je pao na njega, a ne na Tomašića (koji je ponudu odbio) zbog toga što je potonji bio Khuenov čovjek, a u Ugarskoj je na vlasti koalicija u kojoj je važna Kossuthova stranka, dočim je Khuen u oporbi.

Pavlu Rauchu konačno se ispunila davna želja jer je od početka svojega političkog angažmana želio steći bansku čast poput svog oca. No Pavao je bio lošiji političar od njega, a okolnosti u kojima je djelovao bile su izuzetno složene. K tome je od početka njegovo imenovanje bilo osporavano. Na prve nagovještaje da je on kandidat za bana, utjecajni pojedinci nastojali su to spriječiti.²⁴⁸

Rauch je nastojao uz podršku frankovaca, oslonom na bečko središte i uz suradnju s mađarskom vladom postići zadane ciljeve, ali je ubrzo shvatio da je to nemoguća misija. Rauch nije imao svoju političku stranku pa čak niti tabor istomišljenika, njegov jedini politički saveznik u Hrvatskoj, frankovci, sve do ljeta 1908. izbjegavaju otvoreno priznati suradnju s njim, (Frankovo *Hrvatsko pravo* čak ni ne pozdravlja njegovo imenovanje jer je o dogovorenoj suradnji s banom informiran samo vrh stranke), a Frank je osobno bio suzdržan glede Raucha. Koalicija mu je bila žestoki protivnik kao i stari unionisti, Khuen–Tomašićeva grupa i Radići. Posebno mu je opasan bio Khuen koji je trezveno čekao priliku da se vrati na vlast u Ugarskoj i postavi svog eksponenta Tomašića za bana. Dobro informirani Khuen napisao je u pismima N. Tomašiću već u siječnju 1908. kako Rauch nije po volji ni Wekerleu, a da su u Ministarstvu vanjskih poslova već zabrinuti.²⁴⁹ Osim nekolicine najužih suradnika, vezanih rodbinskim ili prijateljskim vezama, Rauch nije uživao podršku političke javnosti, a i oni političari koji su s njim kontaktirali i naizgled surađivali, činili su to uglavnom da ga iskoriste za probitak svoje stranke ili osobni uspon.²⁵⁰ Nepovoljna slika o banu i njegovome krugu nije bila ograničena na

²⁴⁷ Dopis ugarskoga premijera datiran je sa 7. I., vladar je rješenje potpisao 8. I., a službena obavijest na mađarskom, sačuvana u HDA, OF Rauch, k. 1, datirana je s 21. I. 1908. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva, D-1287, fol. 128 i dalje.

²⁴⁸ Aehrenthal je obavijestio vladara 25. VI. 1907. kako mu je podmaršal Đuro Čanić negativno govorio o Rakodczayu istaknuvši kako ni o Pavlu Rauchu nema dobro mišljenje jer ga u Hrvatskoj neće uzeti za ozbiljno; preporuča kulmera; u slučaju pogoršanja situacije treba uvesti komesarijat, dobar komesar bio bi, usprkos godinama, Karl Lovetto. Još se oštrije izrazio R. Grba koji je ministru rata 26. VII. 1907. Raucha okarakterizirao kao mađarona bez ugleda, pijanca koji živi odvojeno od supruge, a samo njegovo ime je u zemlji omraženo. S pravom je upozorio da se o Hrvatskoj ne zna puno, čak ni u Budimpešti pa svakakvi „Staatskünstler“ na njoj eksperimentiraju. Jedino su vješti u tome da od nje naprave žarište revolucije kako bi opravdali svoje poteze. Hrvatska nije ni približno tako revolucionarna, nacija je odana dinastiji, a kod velikoga dijela stanovništva vlada stari vojni osjećaj odanosti vladaru. No da bi ga se održalo valja nešto učiniti jer nakon što je proteklih 40 godina politički i financijski samo ograničavan, narod želi konkretne dokaze. Grba također osuđuje klevetanja političara poput B. Medakovića i S. Šumanovića (nekadašnjega podbana) jer su pravoslavci i time se smatraju Srbima. O Franku je imao loše mišljenje, o Supilu i Pribičeviću pozitivno. Aus dem Nachlaß, sv. 2, 515, 528-33.

²⁴⁹ U pismu od 17. I. napisao je: “U ministarstvu vanjskih posalah čujem da su već zabrinuti rad imenovanja te vlade, to je dobro kad to autonomno nikne.” Khuenov sin Šandor bio je u Ministarstvu vanjskih poslova i postao je karijerni diplomat. NSK, RO Tomašić, R 6294b. Pismo od 8. I. 1908. je objavljeno u ovom izdanju.

²⁵⁰ Jedan od njih je Kršnjavi koji ga je ocijenio kao neodlučna slabića, ljenčinu lirski nadarenoga i sentimentalnog, glazbenika, a istodobno i brutalnoga. I. Kršnjavi, Zapisci, sv. 2, 550, 555.

oporbu. Izidor Kršnjavi, član Frankove stranke, ubrzo nakon Rauchova imenovanja posjetio je njegovu sestru i šurjaka, Julija i Mariju Jelačić, koji su bili ljuti zbog ekscesa protiv bana. Kršnjavi je suho zaključio kako je u toj velikaškoj kući punoj starih obiteljskih portreta i „skuhana cijela ta aristokratska vlada“.²⁵¹ Rauch je imao problema i sa sukobima unutar vlastite vlade, posebice s Crnkovićem, a ministar u Budimpešti Josipović od početka se nije slagao s banom.

Ni izvan Hrvatske Rauch nije stajao najbolje. U Hrvatskoj je nerijetko percipiran kao produžena ruka mađarske vlade, no odnos prema njoj otpočetak nije bio baš dobar jer je ban došao i kao eksponent bečkog središta, a ni austrijska Kršćansko-socijalna stranka, dio velikoaustrijskoga kruga, nije imala dobro mišljenje o banu kao ni sam Franjo Ferdinand koji je smatrao da Rauchov režim šteti interesima Monarhije u Hrvatskoj.

Premda je kao novoimenovani ban s oduševljenjem krenuo put Zagreba zapjevavši *Lijepu našu* u trenutku kada je vlak ušao u Hrvatsku, njegov je entuzijazam ubrzo splasnulo kad su ga u Zagrebu namjesto svečane dobrodošlice dočekale burne demonstracije, pjevanje podrugljivih pjesama („O du lieber Augustin“), bacanje kamenja i jaja na bansku kočiju koju su pratila otvorena kola na kojima je nekolicina mladića držala slamnatu lutku „banice“, znak da je posrijedi karneval, a ne doček bana. Ni dužnosnici nisu pokazali bolje mišljenje o Rauchu, gradonačelnik Milan Amruš odbio je doći na doček i podnio je ostavku, a podnačelnik Mondecar odjednom je „obolio“, jednako kao i nadbiskup Posilović.²⁵² Znakoviti su napisi izvan Hrvatske o demonstracijama, dočim ih je mađarski tisak osudio, bečki je o njima izvijestio s prikrivenim zadovoljstvom. Korak dalje otišao je *Reichspost*, organ kršćanskih socijala, istaknuvši da je posrijedi znak antimadžarskoga raspoloženja u Hrvatskoj koje je posljedak postupaka sadašnje i prošlih mađarskih vlada o čemu bi bečko središte ozbiljno moralo povesti računa.²⁵³

Jednako loše kao i sam ban primljen je krug njegovih suradnika postavljenih na važne dužnosti. Znatan dio njih bio je nesposoban i povezan s banom klijentelističkim i rodbinskim vezama. Podbanom i predstojnikom Odjela za unutrašnje poslove Zemaljske vlade postao je iskusni i vješti, ali ozloglašeni i korumpirani političar još iz Levinova doba, Nikola pl. Crnković (Czernkovich)²⁵⁴ kojeg je u srpnju 1909. zamijenio Slavko Cuvaj od Ivanjske. Odsjek pravosuđa povjeren je dr. Slavku Aranickom, a bogoštovlja i nastave Ferdinandu pl. Mikšiću čiji je otac Koloman bio pristaša Levina Raucha. Mikšić je zbog jedne neugodne privatne afere srpnja 1909. morao podnijeti ostavku pa ga je naslijedio Dragan pl. Trnski²⁵⁵. Zagrebački veliki župan postao je Aleksandar pl. Vučetić, Pavlov odgojitelj i nećak Levinova pristaše kanonika Stjepana, modruško-riječki župan Petar Gavranić, srijemski veleposjed-

²⁵¹ Kršnjavi, Zapisci, sv. 2, 505.

²⁵² *Obzor* 17. I. 1908. O dočeku v. Memoari bana Pavla Raucha, 64-65; M. Kolar, *Skrivene biografije*, 82.

²⁵³ Mario Strecha, *Razvoj političkog katolicizma u Banskoj Hrvatskoj uoči Prvog svjetskog rata (1904-1910)*, doktorski rad obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 2002., 419-420.

²⁵⁴ Crnković je također prije bio odvjetnik Juliju Jelačiću, Rauchovu šogoru. *DAZG, OF Jelačić*, br. 404 B. Odnos bana i Crnkovića pokvario se i zbog toga što je ovaj oženio drugu suprugu banova rođaka grofa Sermagea.

²⁵⁵ O Trnskom među njegovim podređenima nije vladalo dobro mišljenje, a jedna anonimna pritužba dospjela je čak do kancelarije vladara. Isticala se povezanost Trnskoga i Mikšića, navodile seksualne i ine eskapade Trnskoga, ali istaknulo i općenito nezadovoljstvo činovništva zbog brojnih sinekura. HDA, Mikروفilmovi iz inozemstva, D-1284, fol. 167

nik Imbro pl. Hideghety, bjelovarsko–križevački već ostarjeli Teodor Georgijević, virovitički barun Vladimir Rajačić, požeški Julije pl. Junković, a varaždinski, banov nećak, Janko pl. Jelačić.²⁵⁶ Koalicija je odmah zamjerila banu što je kandidate za odjelne predstojnike i velike župane predložio mađarskoj vladi jer su posrijedi autonomni činovnici, koje ban predlaže kralju preko hrvatsko–slavonsko–dalmatinskoga ministra te ne trebaju potvrdu mađarske vlade.²⁵⁷

Ban je nastojao dobro početi svoju upravu pa je već 16. siječnja 1908. na sastanku s višim činovnicima i dužnosnicima predstavio svoj program koji je dijelom preuzet od njegova prethodnika. Ta banova deklaracija, u kojoj je bio sadržan program njegovog rada, objavljena je u tisku.²⁵⁸ U programu je ban istaknuo prvo svoj stav glede državno–pravnih odnosa s Ugarskom: hrvatska se autonomija ogleda u statusu političkoga naroda sa svojim teritorijem, ali i Ugarska i Hrvatska su prema van jedna nerazdruživa cjelina prema pragmatičkoj sankciji i prema slovu Nagodbe. No Nagodba se nerijetko krivo shvaća pri čemu se neki nesporazumi mogu riješiti upravnim putem (grbovi na zajedničkim uredima s hrvatskim napisima), a neki putem regnikolarnih deputacija, dakle revizijom Nagodbe. Pritom valja definitivno riješiti pitanje jezika i zastave te proširiti financijska prava Hrvatskoga sabora. U vezi s jezičnim pitanjem, koje je bilo opterećeno spomenutom problematikom Željezničarske pragmatike, ban se založio da se i ono riješi sporazumom kraljevinskih deputacija. Glede financija predložio je da Hrvatski sabor bude ovlašten raspisati zemaljski prerez uz zakonsko ograničenje maksimuma te da također smije opunomoćiti bana da sklapa zajmove u sporazumu s ugarskim ministrom financija. Naposljetku je spomenuo i arhivsku građu (tzv. komorske spise) koje je Khuen vratio u Budimpeštu bez dopuštenja Sabora zalažući se da se vrati građa koja pripada djelokrugu hrvatske autonomije. U drugome dijelu programa koji se odnosio na unutrašnju upravu ban je spomenuo nužnost izborne reforme, ali ju nije precizirao, potom proširenje samouprave gradova i općina, reguliranje iseljavanja, izmjene građanskoga i kaznenog zakona, rješavanje pitanja lukna i spremnost vlade da plemićka dobra doprinose potrebama općina prema poreznome ključu, ali s time da se onda mora riješiti pitanje patronata. Ban je naznačio da mu je stalo do gospodarskoga napretka pa je natuknuo osnutak četvrtoga vladina odjela i rad na podizanju poljoprivrede, malog obrta, trgovine i industrije ističući da interesi tih djelatnosti nisu suprotni nego sukladni. Najavio je i povećanje broja osnovnih i reformu srednjih škola. Potrudio se istaknuti da neće praviti razlike između pripadnika pojedinih naroda i vjeroispovijesti te obećao da će ići na ruku opravdanim željama Srba. Završio je ističući kao svoje geslo „Pro rege et patria“ te klicanjem domovini Hrvatskoj i vladaru.

Program kao takav nije bio sporan, glavni je nedostatak što se goruće pitanje Željezničarske pragmatike, kao i sva druga sporna pitanja glede jezika i zastave, kanilo riješiti ne temeljem Nagodbe nego kompromisa, dakle novoga dogovora hrvatske i ugarske delegacije što je mađarska vlada ionako već nudila Koaliciji. Na-

²⁵⁶ M. Kolar, *Skrivene biografije*, 85–88; M. Gross, *Hrvatska politika*, 169.

²⁵⁷ *Obzor*, 12. I. 1908.

²⁵⁸ Banovu deklaraciju su pod naslovom „Program novog bana“ s nadnevkom 16. siječnja objavile *Novosti* 16, 1908. Tekst je objavljen i u: *Hrvatska u godini 1907. i 1908.* napisao Veridicus (Pavao Rauch), prilog *Narodnih novina* br. 9, Zagreb, 1908., prijevod s njemačkoga, str. 17–20., te u: *Memoari bana Pavla Raucha*, 65–68. Tekst u memoarima razlikuje se ponešto u jezičnome izričaju i u izostavljanju manjega dijela teksta.

javljena revizija glede financijskih pitanja nesporno bi značila barem malen korak u financijskim odnosima, ali bi Saboru dala pravo koje su ionako već uživali lokalni organi uprave. Program je također bio djelomično nedefiniran (npr. glede izbornog prava, školskih reformi). Ključni će problem biti što Rauch neće moći ostvariti bitne dijelove toga programa, često zbog nekooperativnosti mađarske vlade. Važno pitanje Željezničarske pragmatike riješeno je nauštrb hrvatskih interesa i dovelo je bana u težak položaj, a nikakva revizija Hrvatsko–ugarske nagodbe za Mađare nije dolazila u obzir (doduše, ban je uspio u tome da se na zgrade zajedničkih tijela u Hrvatskoj postavljaju grbovi s natpisima na hrvatskom, što je priznao i oporbeni *Obzor*²⁵⁹).

Rauch je već na početku banovanja pretrpio veliki politički poraz jer njegova netom utemeljena Ustavna stranka na izborima održanim 27.–28. veljače 1908. nije osvojila ni jedan jedini glas (sam ban pretrpio je poraz u Varaždinu protiv Frana Vrbanića), a pobjedu je odnijela Koalicija. Značilo je to da se legalnim putem neće moći sastaviti nikakva vlada od Rauchovih i Frankovih pristaša te Srpske radikalne stranke (koja nije članica Koalicije i surađuje s mađarskom vladom). Rauchov novoosnovani režimski list *Ustavnost* objavljuje ubrzo nakon izbora članak²⁶⁰ da je ban dobio ovlasti za svoj program na dugi niz godina, a mađarski premijer Wekerle izjavljuje u Ugarskome saboru 11. ožujka da ban nije ovisan o Hrvatskome saboru koji ionako nije parlament. Značilo je to prijelaz na apsolutizam. Sabor je otvoren 12. ožujka, a tada su se čuli oštri tonovi protiv bana, ali je raspušten i prije nego što je pravo počeo s radom. Vrlo je oštromno situaciju komentirao Khuen procijenivši kako su u Pešti mislili da će Rauch uz oslon na frankovce privući više pristaša negoli Narodna stranka, a kada mu to nije uspjelo, nisu ga mogli preko noći smijeniti. Khuen je svjestan da Raucha neće moći maknuti dok se ne promijene prilike u Ugarskoj pa stalno upućuje Tomašića da se drži suzdržano i čeka povoljan trenutak te neka ne zamjeri pojedincima ako su prešli u suprotni tabor. Vremena su konfuzna i to se događa, savjetuje Khuen pokazujući kako čvrsto drži konce Tomašićeve skupine. Osim toga, dok ne postavi na vlast svoje ljude, Khuenu je bolje da je ban Rauch, koji je, kako sam kaže, ipak unionist, a nije politički opasan jer nema svoju stranku.²⁶¹

Tijekom travnja 1908. počele su političke pripreme aneksije, Rauch je pozvan u Beč gdje je razgovarao sa svojim dobrim znanцем, dužnosnikom Ministarstva vanjskih poslova Aleksandrom von Musulinom, a primio ga je i Aehrenthal. Falsificirani dokumenti koje je poslao austro–ugarski poslanik u Beogradu trebali su uvjeriti javnost da su srpski političari izdajice dinastije, spremni služiti se terorom kako bi razbili Austro–Ugarsku. Ban Rauch dobio je delikatatan zadatak da pripremi sudski proces kojim bi se navedene tvrdnje dokazale. U cijeloj toj napetoj situaciji Rauch je ponovo (već po treći put u svojoj političkoj karijeri) izazvao jednog političara na dvoboj, ovoga puta predsjednika Srpske samostalne stranke Bogdana Medakovića zbog toga što je u stranačkome glasilu ban nazvan klevetnikom.²⁶² Do dvoboja nije

²⁵⁹ *Obzor*, 28. I. 1908.

²⁶⁰ *Ustavnost*, 7. III. 1908.

²⁶¹ NSK R 6294b, pisma Tomašiću od 9. III. i 3. IV. 1908. (datacija potonjega pisma nesigurna je, piše III/IV).

²⁶² Das Aktenmaterial über die „ritterliche Affaire“ des Baron Paul Rauch, Zagreb, 1908.; B. Medaković, Je li ban Rauch lagao, objedio i denuncirao, Zagreb, 1908.; Rauchova verzija u: Hrvatska u godini 1907. i 1908. Napisao Veridicus, prilog *Narodnih novina* br. 9, Zagreb, 1908., 10–12 i Memoari bana Pavla Raucha.

došlo zbog reteriranja Medakovića, ali poglavito stoga što on nije odgovarao bečkomu središtu. Naime, ban je u pismu odjelnom predstojniku vladareve kancelarije Gezi Daruváryju zaključio kako se stvar može samo jednostrano riješiti (tj. dvobojem) te je zbog tiska molio da se objavi kako Franjo Josip to odobrava. Prijedlog je odbijen.²⁶³

Rauch je pokušao putovanjima po Hrvatskoj (pa čak i Dalmaciji) steći što više pristalica za svoju politiku, i to uoči aneksije i procesa protiv Srba. Svakako da je dolazak bana u ruralne sredine i manja mjesta mogao biti dobar potez, no duhovi su već bili uzburkani, a Rauchov ugled okrnjen, tako da je tijekom putovanja po Lici i Dalmaciji došlo do nemilih incidenata. Prije nego oni budu potanje prikazani, valja istaknuti kako je velik dio turneje prolazio mirno te su dolazak bana pojedina manja mjesta i sela shvatila kao priliku da mu podastru svoje nasušne potrebe (uglavnom izgradnju vodovoda, škola, spajanje na željezničku mrežu). Ponegdje je Rauch dočekan doista svečano i s odobravanjem, kao primjerice u pravaškome Senju te u Brinju.²⁶⁴ No zbivanja u Kninu i u Novom Vinodolskom bacila su sjenu na cijelo putovanje i u javnosti pojačala negativnu recepciju bana. On je automobilom stigao u Knin 10. srpnja 1908. te krenuo u razgledavanje muzeja pod vodstvom Luje Maruna.²⁶⁵ Za to vrijeme su se ispred muzeja počeli skupljati demonstranti, od kojih je jedan ušao i uzdignutom rukom prijetio Marunu vičući da je izdajica. Po izlasku iz muzeja Rauch se suočio s nekoliko stotina demonstranata, no pustili su ga da prođe, a na putu do kolodvora do bana su stigla i 3 oružnika te je sigurno stigao do automobila. Zbog tog incidenta ban je promijenio rutu odustavši od puta u Benkovac i Obrovac te napustivši smjesta teritorij Cislajtanije. U svojem izvještaju zagrebački župan Vučetić istaknuo je kako nitko od općinskih ili kotarskih činovnika nije ni pokušao smiriti prosvjednike. Ban je odmah telegramom obavijestio mađarskoga premijera koji se obratio svojem austrijskom kolegi M. V. Becku. Ovaj je 29. srpnja izvijestio Wekerlea kako je istraga Zadarskoga namjesništva utvrdila da demonstracije nisu bile pripremljene pa su zato službeni organi bili zatečeni. Naime, Marunu je bilo stiglo privatno pismo da će ban vjerojatno posjetiti Knin i muzej, ali da će biti obaviješten na vrijeme. Marun je pod obvezom čuvanja tajne obavijestio kotarskoga predstojnika, no obojica su uzalud čekali obavijest (ona je stigla tek 22 sata nakon što je ban napustio Knin!). Tri općinska redarstvenika požurili su kad su čuli viku, nastojeći držati demonstrante podalje od bana, ali mjesno redarstvo u malim dalmatinskim mjestima, pisao je austrijski premijer, nije dostatno i nema odgovarajuću obuku da uspješno uređuje u situacijama poput navedene. Kotarski predstojnik poslao je žandare koji su bana presreli oko 200 metara nakon muzeja i sigurno ga sproveli do auta. Kazneni progon obuhvatio je 22 osobe od kojih je sedam dobilo zatvorske kazne (4-8 dana), a ostali novčane, sudski je proces u tijeku. Odbacio je mogućnost propusta upravnih organa jer nisu bili službeno obaviješteni i nisu mogli poduzeti mjere koje su očito potrebne zbog političkih prilika koje su dovele do demonstracija i u područjima pod banskom upravom.²⁶⁶ Premda je incident u Kninu poznat, opširnije sam citirala navode iz dopisa austrijskoga premijera

²⁶³ Dokument je objavljen u ovom izdanju.

²⁶⁴ O cijelom putovanju v. M. Kolar, Ban Pavle Rauch i Hrvatska u njegovo vrijeme, PP 18, 1999., 257-258. Rauchov opis u: Memoari, 83-85.

²⁶⁵ Zanimljivo je da u zapisima L. Maruna o tome nema ni jedne riječi. Lujo Marun, Starinarski dnevnik, Split, 1998.

²⁶⁶ HDA, PrZV, sv. 6-14, br. 2913, k. 748

jer dobro pokazuju slojevitost problema: uzburkane političke prilike, propuste u organizaciji banskoga putovanja, neučinkovitost uprave i redarstva malih mjesta, ali i surevnjivost austrijske i mađarske vlade. U takvim prilikama bi i politički verziraniji ban loše prošao.

Rauchu je još gori doček priređen u Novome gdje je na cesti prije samog mjesta postavljena žica, a u Novome su iz dvorišta jedne kuće istrčala muška i ženska djeca od 10 do 12 godina vičući „Abcug!“, a iz druge se bacalo rajčice. Nakon Novoga na mostu je bio prebačen telefonski stup. Zanimljivo je pritom da ni više službenih istraga (redarstvenih, sudskih...) nije uspjelo utvrditi točno mjesto gdje je žica postavljena pa se pretpostavljalo da je to bilo kod kuće dr. Franka Potočnjaka. U cijelom tom incidentu, koji ne čudi u oporbenome Novom, zanimljivo je vidjeti kako su i stražmeštri očito zažmirili namjerice na jedno oko te kako su u cijeli komplot bili uključeni i djeca i žene. Iz izvještaja je vidljivo kako su se dva stražmeštra poslana u ophodnju vratila u postaju jer je jedan trebao obaviti veliku nuždu. Drugi stražmeštar nije vidio na cesti ništa sumnjivo, samo je čuo neku ženu kako kaže da je postavljena žica, ali nije shvatio o čemu je riječ. Ženu nije vidio (!), a djecu koja su istrčala iz kuće nije prepoznao (!); tko je bacaо rajčice nije mogao vidjeti jer je auto dizao prašinu (!). *Sapienti sat!* Žene su naposljetku identificirane: prva koje je govorila o žici bila je Tereza Mažuranić koja je to sve porekla, a druga, koja je bacala rajčice, bila je gospođa N. Bornemissa, žena financijskog oficijala iz Zagreba. Otkrivena je samo zbog toga jer se hvalila da je banu baš usred lica bacila rajčicu pa je zatvorena na 14 dana. Kako je proradilo doušništvo, i drugi su okrivljenici pronađeni, no sudski epilog bio je vrlo mlak, zbog čega je ban bio ogorčen. Zbog incidenta u Novom zabranjeno je okupljanje kao i rad mjesta javnoga okupljanja poput gostionica nakon 21h, smjesta je suspendiran općinski upravitelj P. Ježić i na općinski trošak dovedeni su dodatni oružnici.²⁶⁷ Rauch je incident u Novom teško doživio nazivajući ga atentatom i obavještavajući o svemu mađarskoga premijera.

Ban se sve više služi represivnim mjerama, svaka i najmanja dojava strogo se istražuje. Primjerice, tragom novinske bilješke ban je zatražio od vojnih vlasti istragu o proslavi u zagrebačkoj pivovari gdje je glazba 7. domobranskog okružja svirala „O du lieber Augustin“ što su nazočni popratili demonstrativnim pljeskom i smijanjem. Zbog toga je obaviješten i ministar domobranstva, a zapovjednik 7. domobranskog okružja S. Borojević zabranio je sviranje te pjesme, kao i one „Kumek moj dragi“.²⁶⁸ U jednom drugom slučaju na anonimnu prijavu da se u laboratoriju Gospodarskoga učilišta u Križevcima izrađuju bombe, što potiču lokalni članovi Hrvatske napredne stranke, koji su ih navodno htjeli baciti na bana prigodom njegove posjete, smjesta je naređena temeljita istraga koju je 7. kolovoza 1908. osobno proveo državni odvjetnik Accurti, ali ništa sumnjivoga nije našao; izvijestio je da se kao pokretaši doista ističu oni navedeni u pismu.²⁶⁹

Dio upravnoga, sudskog i redarstvenog aparata tako je bio stalno angažiran u nekim utemeljenim ili neutemeljenim istragama, a atmosfera nepovjerenja i urota svake vrste sve se više širila. Ban zabranjuje kolportажu tiska, premješta politički

²⁶⁷ HDA, PrZV, sv. 6-14, br. 2913, k. 748

²⁶⁸ HDA, PrZV, sv. 6-14, br. 1517, k. 748.

²⁶⁹ HDA, PrZV, sv. 6-14, 3041 i 3216, k. 748; Navedeno je anonimno pismo bilo očito maliciozno i upereno protiv pokretaša prof. Metelka kojeg je još 29.VII. županijski tajnik u dopisu osumnjičio za donošenje iz Zagreba tiskanoga pamfleta protiv bana, jer da je Metelko viđen kako dolazi vlakom iz Zagreba.

nepoćudne učitelje i državne namještenike, a sa Sveučilišta miče političkog protivnika, naprednjaka Đuru Šurmina te potpisnika izjave samostalaca protiv Raucha, profesora povijesti Gavru Manojlovića. Vladar nije odobravao takav postupak pa je ban doskora saznao da je cijela stvar zapela, stoga je izvijestio Daruváryja 31. ožujka da penzioniranje Šurmina nije presedan jer je takvih slučajeva bilo za Khuena. Šurmina je predstavio kao borbenoga agitatora naprednjaka koji žele provocirati „Kulturkampf“ te u mladeži šire ateizam. Zamolio ga je neka se posluži banovim argumentima, ali misli da je dovoljno što je dekan pri studentskim demonstracijama dao „positive Assistenz“. U sljedećem pismu od 9. travnja izvještava kako je o Šurminu jučer razgovarao s Wekerleom i Gezom Josipovićem koji se slažu s banom te spominje A. Bresztyenszskog kao profesora koji Šurmina nadilazi po kvaliteti. Zamolio je audijenciju kod vladara u kojoj je bio 27. travnja. Franjo Josip je nevoljko krajem travnja potvrdio banove poteze.²⁷⁰

Posljedice cijele afere bile su velike: dogodili su se studentski nemiri, obustava nastave te odlazak velikog broja studenata u Beč i Prag, ali i u Beograd. U Beču studente dočekuju dalmatinski, istarski i slovenski zastupnici u Carevinskom vijeću što je Franji Josipu bilo posebno nezgodno stoga što svemu tome svjedoči njemački car pristigao da mu čestita 60. obljetnicu vladanja.²⁷¹ Velikoaustrijski krug služi se incidentom da kritizira mađarsku vladu koja nije sposobna upravljati Hrvatskom, ali za Raucha je još neugodnija posljedica što je cijela afera pokazala da je krug neprijatelja bitno širi od navodnih srpskih veleizdajnika.

Istodobno vode se brojne političke i diplomatske akcije raznih profila. Jedna od njih je neuspješno nastojanje velikoaustrijskoga kruga na stvaranju jedinstvenoga pravaškog bloka koji bi okupio i Hrvatsku stranku prava, članicu Koalicije. Pritom se oslanjaju na skupinu oko Stjepana Zagorca. Nasuprot tome, 23. lipnja 1908. dolazi do raskola unutar frankovaca od kojih se izdvaja grupacija oko Mile Starčevića koji utemeljuje novu Starčevićevu stranku prava koja podupire Koaliciju u borbi protiv mađarske vlade. Skupina oko Mile Starčevića sukobljavala se još od kraja 1907. godine s onom oko Franka smatrajući da aneksiju Bosne i Hercegovine te pseudoustavni režim u Hrvatskoj valja prihvatiti isključivo uz uvjet da BiH bude pripojena Hrvatskoj. I skupina oko *Hrvatstva* dijelit će zapravo stav Mile Starčevića o tom pitanju i postupno se sve više udaljavati od Franka, a nezadovoljna će biti i djelatnošću liberalnijih članova stranke, protivnika političkog katolicizma, poput Izidora Kršnjavoga.²⁷² I hrvatski se episkopat podijelio glede načina političkoga angažmana katolika. Nadbiskup Posilović smatrao je kako grupa oko *Hrvatstva* treba tvoriti jezgru oko koje će se postupno okupiti pravaški blok (što je također naum velikoaustrijskoga kruga), dočim je krčki biskup Mahnić smatrao da hrvatski katolici moraju utemeljiti novu stranku, a prvi korak na tom putu učinio je osnutkom Pijevog društva i njegova glasila *Jutro*.²⁷³ Ban je potpomogao osnutak tog društva koje mu u političkom smislu dobro dolazi. Katoličko svećenstvo podijeljeno je na pristaše Hrvatske stranke prava, frankovaca, grupe oko *Hrvatstva* i *Jutra*, a nakon raskola frankovaca pojavit će se i peta opcija. Bečki kršćanski socijali moraju se na

²⁷⁰ HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva, D-1284, pisma od 31. III., 9. i 30. IV. 1908.

²⁷¹ M. Gross, Hrvatska politika, 207-208.

²⁷² Jedan od primjera sve zategnutijih odnosa je i kritika *Hrvatstva* što su frankovci istaknuli M. Ogrizovića kao svojega saborskog kandidata. M. Strecha, 424-426.

²⁷³ M. Strecha, 428.

kraju odlučiti s kojom će grupom surađivati te se napokon odlučuju za najjaču – Hrvatsku stranku prava.²⁷⁴

Na samome početku kolovoza 1908. objavljena je brošura *Finale* austrijskog agenta Đorđa Nastića koja je nizom falsifikata u obliku faksimila nastojala pružiti dokaze o veleizdajničkoj djelatnosti srpskih političara. Time je pokrenuta prava lavina događanja. Ubrzo su uslijedila uhićenja, a među prvima su bili uhapšeni Adam i Valerijan Pribićević. Ukupno su uhićena i optužena 53 srpska političara, mahom članovi Srpske samostalne stranke, a sudski proces nazvan Veleizdajničkim započeo je 3. ožujka 1909. Optužnica je bila podignuta 12. siječnja i teretila ih je da su u Hrvatskoj, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini širili antidinastičku velikosrpsku propagandu i djelovali na odcjepljenju navedenih pokrajina iz Monarhije i njihovom pripojenju Srbiji. Proces je završio 5. listopada 1909. osudom 33 optuženika na kazne zatvora.²⁷⁵ Podigao je veliku pozornost, a zaslugom pojedinaca, poput T. G. Masaryka, R. W. Seton-Watsona²⁷⁶ i Ivana Lupisa Vukića²⁷⁷ europska i američka javnost su se za nj zainteresirale. Seton-Watson ocijenio je kako je Rauchova vlada imala veliku ulogu u pripremi dokumentacije za Veleizdajnički i Friedjungov proces.²⁷⁸ Vrlo je zanimljivo da je Pavao Rauch osobno posjetio Friedjunga u Beču 19. travnja 1909. nagovarajući ga da svjedoči u Veleizdajničkom procesu što je ovaj otklonio. Friedjung je odmah pismom obavijestio o svemu Aehrenthala komentirajući kako nije stekao utisak da ban promatra situaciju na način koji prvenstveno vodi računa o dobrobiti cijele Monarhije.²⁷⁹ O tijeku procesa Rauch je osobno redovito

²⁷⁴ M. Gross, *Hrvatska politika*, 179; M. Strecha, 428.

²⁷⁵ U sklopu političkoga kompromisa ugarske vlade s Koalicijom za Tomašićeva je banovanja Sudbeni stol revidirao proces 2. travnja 1910.

²⁷⁶ On je u Zagreb došao 10. svibnja te je dva tjedna pratio proces. Izvijestio je *Morning Post* da je proces parodija pravde, inspiriran i kontroliran od jedne, po engleskim idejama, despotske vlade; suci su skupljeni iz neke „Verbrecherkolonie“, a predsjednik suda najbolji je u jednom izrazito lošem skupu. R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni. Korespondencija 1906-1941., London-Zagreb, 1976., sv. 1., 16. Seton-Watson, žestoki kritičar Rauchova režima (pod pseudonimom Scotus Viator objavio je knjižicu *Absolutismus in Kroatien*, 1909.), polemizirao je s Kršnjavim koji je, prema vlastitom priznanju, pomogao u pisanju optužnice. Z. Matijević, Isidor Kršnjavi and Robert W. Seton-Watson on Politics in Croatia during the Reign of Ban Pavao Rauch, *Review of Croatian History* 6, 2010., 112.

²⁷⁷ On je pratio proces za *New York Herald*. O njemu vidi: B. Bezić Filipović, Ivan Lupis-Vukić, Prvi iseljenički novinar, Split, 2011.

²⁷⁸ „The Agram Treason Trial was Rauch’s work, indeed the pamphlet ‘Finale’ of Nastić the young Bosnian agent provocateur, was produced under Rauch’s auspices. There is strong reason to suspect that the forgeries which deceived Dr. Friedjung were the work of creatures of Rauch, and after being concocted in Agram found their way to Belgrad or Semlin and so into the Austrian Embassy and back to Vienna.“ „If it had come to war, thousands would have fallen on the battlefield, in order that Rauch’s spies might enrich themselves.“ Dodao je kako je falsificiranje dokumenata sredstvo kojim se i inače služi obitelj Rauch navodeći primjer Levina koji se time poslužio 1872. u svojoj borbi protiv biskupa Strossmayera i njegovih pristaša. Pritom je mislio na Levinov pokušaj da lažnim zapisnicima sjednica vodstva Narodno-liberalne stranke dokaže njezinu tobožnju veleizdajničku povezanost s Rusijom, Crnom Gorom i Srbijom. R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, sv. 1, 67.

²⁷⁹ Sam je ban 5. V. 1909. Aehrenthala izvijestio kako proces dobro napreduje i samo se jedan svjedok loše ponio, a slijedi hapšenje i optužba A. Schlegela koja će imati učinka (Schlegel je bio bivši martijanečki kapelan i učitelj Rauchove djece 1902.-5., a potom je napustio svećenički stalež i postao političar i publicist. O procesu je izvještavao Setona-Watsona i Masaryka; M.

izvještavao Aehrenthala, a i Daruváryja čime je pokazao da je čovjek bečkoga središta. Naime, ne treba zaboraviti da od uspostave dualizma službena komunikacija Zagreba i Beča ide preko Budimpešte.

Za bečko je središte Veleizdajnički proces postao opterećenjem jer je kriza iza-zvana 5. listopada 1908. aneksijom Bosne i Hercegovine riješena 26. veljače 1909. No još veća blamaža od Veleizdajničkoga dogodila se u vidu Friedjungova procesa. Austrijski povjesničar Heinrich Friedjung na temelju falsificiranih dokumenata koje mu je dalo Ministarstvo vanjskih poslova objavio je članke u kojima je optužio članove Hrvatsko–srpske koalicije, poglavito Supila, za održavanje veleizdajničkih veza sa srpskim Ministarstvom vanjskih poslova. Koalicija ga je tužila zbog klevete, a tijekom procesa, koji počinje 9. prosinca 1909. u Beču, postaje razvidno da su optužbe temeljene na falsifikatima. U procesu su objedinjene i tužbe Koalicije protiv glasila kršćanskih socijala *Reichsposta* iako je taj predmet već bio star skoro godinu dana. Masaryk je jedan od svjedoka Koalicije kojoj presudno pomažu i svjedočenja srpskih svjedoka.²⁸⁰ Iz Beča je političkim putem zatražena pomoć od Rauchove vlade za Friedjunga, ali zagrebačka dokumentacija nije bila od pomoći.²⁸¹ Ovoga puta blamaža u europskoj javnosti bila je potpuna jer je Friedjung izgubio proces i svi-ma je bilo jasno da je radio na zahtjev austrijske vlade. R. S. Watson je komentirao proces u dugom prilogu za *Spectator* 1. siječnja 1910. te u pismu Georgeu Setonu istoga dana. Istaknuo je kako je taj proces ne samo prekretnica u povijesti „hrvat-sko–srpske rase“ („Croato–Serbian race“), nego u skoroj budućnosti može utjecati na ravnotežu sila i stratešku politiku sredozemnih sila. Jedinствен je po tome što nikad prije nije cijela vanjska politika neke zemlje bila na optuženičkoj klupi jer pravi optuženik nije Friedjung nego Aehrenthal koji je ostao ministar samo zato jer ne odgovara parlamentu nego austro–ugarskim delegacijama i jer vladar nadzire resor vanjskih poslova.²⁸² Igrom slučaja za *Obzor* je proces pratila Marija Jurić Za-gorka čiji je otac bio zaposlenik Geze Raucha.

Zanimljivo je saslušati i drugu stranu, tj. samoga Raucha. Uz njegove memoare u tom pogledu zanimljiva su i pisma koja je redovito slao odjelnome predstojniku kabinetske kancelarije u Beču, Gezi Daruváryju.²⁸³ Već 31. siječnja konstatira kako

Kolar, *Skrivene biografije*, 155.). U sljedećem pismu 21.VI. 1909. obećava da će se plan s procesom održati i obavještava da su kod branitelja Srđana Budisavljevića, koji je s Hinkom Hinkovićem bio u audijenciji kod kralja Petra, na povratku u Zemunu nađeni kompromitirajući dokumenti koje će mu donijeti osobno šef zemunske policije. U pismu od 27. VI. izvještava da proces dobro napreduje, izjave svjedoka sve su preciznije i pregnantnije, a od 1. VII. počinje preslušavanje Nastića. Dana 9. VII. 1909. izvještava da saslušanje Nastića teče briljantno, a osuda barem 35-40 je sigurna; zbog velikoga interesa europske javnosti predlaže da se objavi brošura. Već je razgovarao s jednim autorom koji bi to sve prikazao s humorom, Wekerle bi preuzeo troškove tiskanja na mađarskom, Rauch na hrvatskom, a moli Aehrenthala da to učini za francuski i njemački. Naposljetku, 27. IX. 1909. izvještava o završetku postupka, osuda će uslijediti za 8 dana, sudonom je saznao od tužitelja da će 25 biti oslobođeni, ostali osuđeni, a ne zna hoće li biti osuda na smrt! Aus dem Nachlaß, sv. II., 673-4, 677-9, 692, 693-4, 696 i 719.

²⁸⁰ Šidak–Šepić–Karaman–Gross, 248-251.

²⁸¹ Memoari bana Pavla Raucha, 99.

²⁸² R. W. Seton–Watson i Jugoslaveni, sv. 1, 66-67.

²⁸³ Haus–Hof und Staatsarchiv, Beč, Kabinettsarchiv, Geheimakten, kroatische Angelegenheiten, sv. 26. Navedena pisma snimila je tijekom svojih istraživanja u Beču Mirjana Gross koja mi je ustupila mikrofilm. Neka od tih pisama objavljena su u ovom svesku. Budući da je navedena građa u međuvremenu u mikrofilmiranom obliku ustupljena Hrvatskome državnom arhivu ovdje se koriste te signature.

izgledi nisu dobri te da vlada nevjerojatan teror masa, a da je činovništvo nepouzdanano. Jedini izlaz vidi u ekonomskim mjerama kojima bi se moglo parirati tim agitacijama. Tuži se na hajku u tisku (8. veljače) te na „Religionsstörungen der gemeinsten Art“. Sloboda se shvaća kao dopuštenje za svaki štetni čin. U pismu od 9. svibnja tuži se i na učitelje, ističe da mora primijeniti nenormalna sredstva, da mu se predbacuje da postupa neuropski, no pita se jesu li ti ljudi Europljani. Dodaje kako Balkan prestaje tek na štajerskoj granici. Kontinuirano spominje teškoće sa Srbima: napise u *Srbobranu*, sukobe sa srpskim klubom i Medakovićem. Već u pismu od 24. siječnja prilaže članak iz *Srbobrana* da se vidi kako oni poimaju lojalnost te kako je Bosna za njih zapravo „Serbia irredenta“ (ujedno ga zanima može li se postupati po kaznenom zakonu). U izvještaju vladaru o svojoj djelatnosti lucidno zaključuje kako ukupan razvoj situacije ovisi o Veleizdajničkom procesu. Kritizira preuranjeno objavljivanje Nastičeve brošure jer je primoralo vlast da počne s uhićenjima iako predbježne radnje nisu bile dovršene i vjerojatno je dio kompromitirajućih dokaza uništen. Istraga i podizanje optužnice tekli su mlitavo i u cijelom postupku pouzdanima i energičnima pokazali su se tek istražni sudac Košutić i državni odvjetnik Accurti. Dokaže li se krivnja optuženima, postaviti će se pitanje ukidanja imuniteta šestorice zastupnika za što ban sugerira raspust Sabora. U tom slučaju bit će nužno raspisati izbore, no trenutno režim ne bi na njima pobijedio. Stoga Rauch predlaže da se izbori tempiraju nakon završetka Veleizdajničkoga procesa s čime će se poklopiti akcija saniranja financijskih neprilika zagrebačkoga i đakovačkog kaptola te otkriće nepovoljnoga stanja stanovitih novčanih institucija vezanih uz oporbu. Tek potom mogli bi se raspisati izbori na kojima bi se mogao postići uspjeh. Kao termin predlaže lipanj, kao mjesec velikih poljskih radova kada agitatori neće imati velikoga uspjeha. Vladi je nužno dobiti 39 zastupnika jer bi s režimu sklonim virilistima mogla imati većinu. Dakako, upozorava ban, sve navedeno moguće je tek ukoliko ne dođe do rata.²⁸⁴

Budući da je odnos prema Srbima uvelike doprinio lošoj recepciji Rauchova banovanja, ukratko bih se osvrnula na to pitanje, dakako bez pretenzije da dam potpuni pregled i ponudim interpretacijske pomake. Već je bilo govora o tome kako je banov važan zadatak prikazati istaknute srpske političare, mahom samostalce, kao rušitelje Monarhije. Došavši kao eksponent dualističkih krugova čiji je cilj bio razbiti Hrvatsko–srpsku koaliciju te stvoriti blok hrvatskih stranaka koje bi poslužile kao uporište u aneksijskoj krizi, ali i nakon nje, Rauch je došao s teškim zadatkom, ali praznih ruku jer nije imao skoro ništa konkretnoga ponuditi. Običan narod itekako je zanimalo da bolje živi, da se izgrade vodovodi, željeznice, škole, bolnice, tvornice. Austrijska i mađarska vlada nisu banu dale nikakvu mrkvu u ruke i gotovo jedino što je mogao postići uz njihovu potporu bio je dolazak na vlast u Hrvatskoj. To nije bio samo problem Raucha i Hrvatske. Svi planovi kako kruga oko Aehrenthala tako i onoga oko prijestolonasljednika nisu bili usmjereni na konkretne rezultate koji bi narode, sve nezadovoljnije načinom vođenja politike, uvjerali da svoje interese mogu ostvariti u Monarhiji. Sve ključne promjene predviđene su za neodređenu budućnost što je još vidljivije kod prijestolonasljednika koji onemogućava Aehrenthala, a sam ne nudi nikakvu alternativu. Franjo Ferdinand, koji nije bio ni federalist ni trijalist, nastoji raznim planovima primamiti nezadovoljne Rumunje, Slovake ili Hrvate, ali je to samo paravan za politiku *divide et impera*, us-

²⁸⁴ HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva, D-1284, Bericht des Banus Rauch über seine Amtsthätigkeit in 1908, objavljeno u ovome izdanju.

mjerenu jačanju središnje vlasti. Njegove zamisli o temeljitoj reviziji Nagodbe nauštrb Mađara ne podrazumijevaju supstancijalnu promjenu položaja nemađarskih naroda ili, bolje rečeno, njima bi se ponudila jednakost u nejednakosti.²⁸⁵

Što se agitacija i propagande s bilo koje strane tiče, historiografija bi se trebala pozabaviti pitanjem u kojoj su mjeri obični lokalni sukobi, napose u ruralnim zajednicama, pod utjecajem vanjskoga društva prerastali u ili bili interpretirani kao primarno nacionalni sukobi. Taj problem vrlo inspirativno tematizira na primjerima češko-njemačkih i njemačko-slovenskih sukoba u Habsburškoj monarhiji Pieter Judson.²⁸⁶ Napominjem da moja trenutna saznanja o tom složenome i važnom problemu nisu ni izdaleka dostatna da bih ponudila jednoznačan odgovor, ali na temelju više primjera iz građe Zemaljske vlade razaznajem da bi valjalo slijediti taj istraživački put, tim više što se u navedeno doba u Hrvatskoj intenzivno prepliću pa i sukobljavaju interesi navedenih ekstrinsečnih i intrinsečnih čimbenika, poput velikoaustrijskog kruga, austrijske i mađarske vlade te domaćih političkih grupacija.²⁸⁷ Primjerice, 11. svibnja 1908. banu je poslan brzogov iz hrvatske čitaonice u Buniću uperen protiv trgovca Nikole Price, samostalca koji je u hrvatskoj čitaonici poderao list *Ustavnost* vičući da je to „popovski list“, „Abcug Rauch“, „hulje, svinje, plaćenici i sluge mađarske“. Kotarska oblast u Udbini izvijestila je da telegram nije poslala čitaonica u Podlapcu nego Stjepan Diklić koji je dotad bio jedini trgovac u mjestu, a Prica mu je postao konkurencija. Doduše, blagajnik je čitaonice izjavio da je Prica prije dva mjeseca došao pripit i poderao navedeni list uz povik „Abcug Rauch“ te da su se on i Diklić mjesec dana kasnije potukli iz privatnih razloga pa je podnesena prijava, no cijeli Podlapac smatra da je Prica pristojan, jedino je „nezgodan“ kad se napije.²⁸⁸ U sljedećem slučaju rujna 1908. žitelji Morovića poslali su anonimno pismo da je na pravoslavnoj crkvi i parohiji grb Srbije što je veleizdaja. Župan Hideghety izvijestio je da je istraga utvrdila kako je posrijedi metropoljski grb.²⁸⁹ Dakako, to ne znači da nije bilo sukoba na nacionalnoj osnovi, nego da su ih tendencije koje su dolazile iz urbanih središta vanjskog društva, potpirivale i davale im nova značenja i ciljeve pa su i Hrvati i Srbi sve više počinjali jedni druge držati pod povećalom. Tako su 25. svibnja 1908. dr. Milenko Marković i Đorđe Jagnić općinskom poglavarstvu Pakraca uložili utok protiv odluke županije kojom je potvrdila izbor općinskog odbora. Smatrali su da se u izborima ogleda „čivutsko-frankovska hajka“ jer nije izabran nijedan Srbin iako oni plaćaju najviše poreza. Tvrdili su da je cilj „današnje nenarodne, protuustavne i tudjinske vlade u Hrvatskoj“ da se Srbe hametice potuče. Nije ih uvjerilo ni obrazloženje da izbori ne jamče kako će narodnosti biti ravnomjerno zastupljene ni činjenica da su u Velikim Bastajima izabrani sami Srbi, a utok Hrvata nije također bio odobren.²⁹⁰ Propaganda nije zahvatila samo hrvatsko-srpske odnose. Kotarski predstojnik iz Kutine izvijestio je 16. svib-

²⁸⁵ S. Wank, *The Archduke and Aehrenthal*, 102.

²⁸⁶ Pieter Judson, *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of the imperial Austria*, Cambridge, Massachusetts, 2006.

²⁸⁷ Prema mišljenju Gordane Krivokapić-Jović to se pitanje postavlja za Srbe kao dvojba hoće li Hrvatska biti most ili brana austro-njemačkom prodoru na Balkan. Kao glavno mjesto nacionalnih sukoba vidi male provincijalne varoško-gradske sredine, dok je samo selo slabo zahvaćeno. Gordana Krivokapić-Jović, *Položaj Srba u Habsburškoj monarhiji i izbivanje Prvoga svjetskog rata*, *Dijalog povjesničara-istoričara* 7, Zagreb, 2003., 213-227.

²⁸⁸ HDA, PrZV, sv. 6-14, k. 747

²⁸⁹ HDA, PrZV, sv. 6-14, br 3278. k. 748

²⁹⁰ HDA, PrZV, sv. 6-14, br 2402, k. 748

nja 1908. da je netočna vijest iz zagrebačkih dnevnika i *Budapester Tagblatta* da su u Osekovu Hrvati navalili na Mađare i da je to djelo velikohrvatske propagande.²⁹¹

Takva napeta atmosfera davala je manevarski prostor raznoraznim konfliktima pa i najordinarnijim spletkarenjima na političkoj, nacionalnoj, ekonomskoj, ali i sasvim privatnoj osnovi. Bilo je i slučajeva kada su anonimne prijave protiv Srba dolazile od njihovih sunarodnjaka. Primjerice, anonimnim je telegramom stigla prijava da paroh iz Brđana kod Petrinje nije obavio blagodarenje za rođendan vladara. Nakon istrage pokazalo se da je uvijek to radio na blagdan Preobraženja koje se poklapalo s datumom rođendana što godine 1908. nije bio slučaj pa je paroh unaprijed najavio da će blagodarenje održati 19., a ne 18. kolovoza opravdavajući to time što je uvijek tako radio te da tada u crkvu dođe puno više vjernika. Zanimljiv je detalj zabilježen u županijskom izvještaju da paroh ima 70 godina, da je pobornik Srpske radikalne stranke, a da mu je protivnik učitelj, samostalac koji je i poslao telegram.²⁹² Također valja napomenuti kako je slučajeva velikosrpske propagande i zabranjenih aktivnosti poput krijumčarenja oružja itekako bilo te da Zemaljska vlada u početku Rauchova banovanja nije pravila nikakvih teškoća oko dolaska i aktivnosti pojedinaca i skupina iz Srbije ako nije imala nekog razloga za sumnju.²⁹³ Nadalje, kotarske i županijske oblasti nerijetko su provodile prilično korektna istra-ge i slale takve izvještaje vladi.

Sve navedeno ne znači da se Zemaljsku vladu i bana može lišiti odgovornosti za tendenciozne postupke. Svi oni koje se smatralo pristašama oporbe ili Srba, bivali su uklanjani ili premješteni s dužnosti bez obzira na to jesu li bili posrijedi učitelji, činovnici ili dužnosnici lokalne uprave. Uostalom, u rezervatnom prilogu pismu Daruváryju 13. prosinca 1908. Rauch je jasno dao do znanja kako se protivi tome da među sucima budu jako zastupljeni Srbi jer tada sud zbog Veleizdajničkog procesa neće biti objektivan, a drugi je razlog što bi to kod Hrvata, posebice članova Frankove stranke, izazvalo veliko razočarenje.²⁹⁴ Nadalje, Zemaljska je vlada u kolovozu 1908. zatražila od svih oblasti detaljne izvještaje o srpskim sokolskim društvima, s podacima ne samo o sjedištu i broju udruga i njihovih članova nego i o prebivalištima članova i njihovoj udaljenosti od sjedišta udruge te o političkoj aktivnosti društva. Pristigli izvještaji bili su različiti pa je iz Dvora stiglo mišljenje da je cilj društva politički jer uopće ne drži vježbe niti za to ima prostorija, na zborovima članovi nose srpsko odijelo i zastavu. Iz Vrginmosta se pak izvijestilo da se društvo nije politički isticalo, ali pojedini članovi jesu. Zanimljivo je da je znatan dio tih članova bio slaboga materijalnog stanja i zadužen. Središtem srpstva u tom kraju označena je srpska štedionica u Vrginmostu. Na temelju lokalnih podataka zagrebački župan Vučetić zatražio je od vlade raspuštanje svih sokolskih društava u Kostajnici, a naknadno je poslao obavijest o vođama sokolskih društva u Korenici i Gračacu za koje je tražio premještanje. No izvještaji srijemskoga i senjsko-modruškog župana bili su smireniji i pisani birokratsko-neutralnim diskursom podastirući

²⁹¹ HDA, PrZV, sv. 6-14, br. 2081, k. 747

²⁹² HDA, PrZV, sv. 6-14, br. 2594, k. 748

²⁹³ Tako je odobrena ekskurzija ženske učiteljske škole iz Beograda preko Hrvatske i Slavonije u Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju (HDA, PrZV sv. 6-14, 2213, k. 748) ili su pak pozvane oblasti da budu od pomoći znanstveniku Cvijiću tijekom njegovih istraživanja za vodograđevinu na Gacki kod Otočca (isto, 3284).

²⁹⁴ HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva, D-1284, Erläuterung zu den Vorklagen über die Ernennung der Oberrichter.

činjenice, a ne procjene.²⁹⁵ Vladin potez da učenje ćirilice prebaci iz drugoga na treći razred doprlo je do vladara koji je zatražio objašnjenje. Banov odgovor bio je dvoiličan jer je opravdavao navedeni potez tobože didaktičkim razlozima.²⁹⁶ Da je njegov odnos prema srpstvu bio posve drukčiji proizlazi iz njegova odgovora na protest Karlovačke metropolije i Srpskoga crkveno–narodnog sabora zbog obrazloženja optužnice u Veleizdajničkom procesu. U njoj se navodi kako se u Hrvatskoj i Slavoniji nije znalo za srpsko ime ni među onima koji su grkoistočne vjere. Ni ćirilicu nije narod do nedavno poznao. Vjera se nije zvala pravoslavnom, narod se vjerom nije identificirao kao Srbi niti se sav grkoistočni živalj (rumunjsko–vlaškoga, grčkog, autohtonog podrijetla) označavao srpskim. Grkoistočna crkva nije imala crkveni grb ni barjak. Nadalje se ističe kako sav narod grkoistočne vjere nije došao iz Srbije i nije srpskoga podrijetla, već je dobrim dijelom ili autohtoni hrvatski živalj ili romanskoga podrijetla, ili se pak doselio iz Bosne. Tek manji dio doselio se iz Srbije 1690. (misli se na seobu pod patrijarhom Crnojevićem). Bez obzira na podrijetlo, sav se taj narod aklimatizirao i asimilirao. U svojem odgovoru ban je ponovio sve ključne postavke glavnoga državnoga odvjetnika Accurtija iznesene u obrazloženju optužnice.²⁹⁷

U sve zategnutijoj atmosferi Vlada je imala pune ruke posla samo da stalno kontrolira i zabranjuje, i svaki pijani vehementni mladac koji bi uzviknuo „Živio kralj Petar!“, možda i bez velikih primisli, nakon istrage i postupka postajao bi gorljivi zagovornik srpstva. Dakako, nije Rauch bio jedini i glavni krivac. Izbijanje Prvoga svjetskog rata zaoštrio će odnos prema Srbima i odvesti do niza izgreda i povreda njihovih građanskih prava. Lijepo je situaciju sazeo 1915. u svojim pismima austrijskom premijeru i vladaru mađarski premijer Tisza, navodeći kako odbacuje svaku politiku uperenu protiv neke nacije jer ne može preferirati jednu naciju nauštrb druge. Velikosrpska propaganda kod mnogih srpskih stanovnika Monarhije uspješna je, ali se zato ne smije sumnjičiti sve Srbe nego privući „das vorhandene friedfertige Element unter den Serben“. Realan političar ne može stremiti jednoj jedinstvenoj srpskoj politici; savjetuje da vlade izmjenjuju iskustva i pokušaju tako dobiti sveobuhvatniju i točniju sliku velikosrpske propagande. Veliki je nedostatak što policijska tijela ne surađuju, a i prostorna podjela te državne djelatnosti na četiri odijeljena organizma predstavlja veliku zapreku. U pismu je vladara opetovano upozorio na zabrinjavajuće prilike u Hrvatskoj čemu doprinose i vojne oblasti, poglavito vojno zapovjedništvo u Zagrebu. To što su sarajevski atentat i držanje Srba nakon njega doveli do mržnje prema Srbima ljudski je razumljivo, ali politički pogrešno pri čemu napadi i ekscesi nisu vojno uvijek ispravno ocijenjeni (npr. antisrpske demonstracije u Sarajevu, ekscesi u Zagrebu). Sumnjiči se sve Srbe, a centar toga je vojno zapovjedništvo koje je postalo oruđem frankovaca. Srbe se miče sa položaja, podupire se ukidanje ravnopravnosti Pravoslavne crkve i konfiskacija crkvene imovine, likvidacija svih srpskih trgovačkih društva, banaka itd. Radi se i protiv mađarske vlade i dualizma.²⁹⁸ Mudre Tiszine riječi naknadna su pamet, a i sama je mađarska vlada imala nemala udjela u stvaranju cijele te konste-

²⁹⁵ HDA, PrZV, sv. 6-14, br. 3326, k. 748.

²⁹⁶ HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva, mikrofilm br. D-1284. Pismo Raucha od 21. listopada 1909.

²⁹⁷ HDA, Kraljevski ministar hrv. –slav. –dalm. u Budimpešti, Predsjedništvo, br. 149/1909., k. 26. Ministar Josipović tražio je očitovanje bana 2. IV., a ovaj je to učinio tek 22. V. 1909.

²⁹⁸ HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva, mikrofilm br. D-1285, fol. 566, Tisza Körberu 20. IV. 1915, fol. 571, Tisza vladaru 18. II. 1915.

lacije. No opsežnije sam citirala njegove riječi iz 1915. jer u mnogome odražavaju nastavak situacije iz Rauchova doba, čak su i mnogi akteri isti. Želim na taj način istaknuti da je posrijedi problem koji je daleko nadilazio dvogodišnje Rauchovo banovanje. Uostalom, postoje mišljenja kako je blamaža zbog Veleizdajničkoga i Friedjungova procesa utjecala na to da vrh Monarhije nakon sarajevskoga atentata nije učinkovitom antisrpskom propagandom pokušao za sebe stvoriti povoljnu političku situaciju.²⁹⁹

Kako je i izbijanje rata bilo vrlo izgledno, održavale su se u ljetu 1908. vojne vježbe, naređivalo popravljjanje cesta u vojne svrhe i vodili pregovori o uvođenju komesarijata. Velikoaustrijski krugovi zalagali su se za vojni komesarijat, no mađarska vlada bila je oštro protiv jer bi time izgubila utjecaj u Hrvatskoj budući da je zajednička vojska bila izvan njezinoga djelokruga. No prihvatljivo joj je bilo uvođenje izvanrednoga stanja s posebnim ovlastima banu i oblastima. O tome je Wekerle još krajem 1907. razgovarao s J. Frankom i P. Rauchom u odvojenim razgovorima, a obojica su zapravo prihvatila takvo rješenje.³⁰⁰ Ban je ostao pristaša takvog rješenja te je osobno sudjelovao na sjednici ugarske vlade 22. ožujka 1909. uputivši istoga dana ministru Josipoviću dopis s prijedlogom četiri zakonskih osnova o mjerama za slučaj rata koje bi se predložile Hrvatskom saboru, ili bi se uvele naredbom ako se "zbog sadanjih prilika ne bi mogle u saboru uzeti u pretres i prihvatiti". Posrijedi su osnove: 1) o mjerama u slučaju rata, 2) o podređenosti građanskih osoba kao pratilaca vojske vojničkoj kaznenoj vlasti u slučaju rata, 3) o vladinu povjereniku za slučaj spremne (mobilizacije) i 4) o izvanrednoj kaznenoj vlasti političkih oblasti. Premda je mađarska vlada poduprla te osnove, one nisu poslone u proceduru jer je vladar 3. travnja odgovorio da trenutno nisu potrebne.³⁰¹ Bečko je središte tako reagiralo stoga što je aneksijska kriza prevladana i nije se htjelo dodatno zaoštravati situaciju u Hrvatskoj. U takvim okolnostima Rauchova vlada nije se dobro snalazila i „Abcug Rauch“ postajao je sve popularnijim povikom. Sam ban također je postao čestom metom karikatura.³⁰² Banska se stolica žestoko tresla u kasno proljeće i ljetu 1909. godine i već se naveliko spekuliralo o njegovu odlasku. Znao je to i ban pa se direktno obratio Aehrenthalu i Daruváryju kako bi doznao nakane vladara. U pismu Aehrenthalu iz Martijanca 27. lipnja 1909. ističe da se zbog nejasnih okolnosti

²⁹⁹ Barbara Jelavich, What the Habsburg Government Knew about the Black Hand, Austrian History Yearbook sv. 22, 1991., 131-150.

³⁰⁰ M. Gross, Hrvatska, 164-165.

³⁰¹ HDA, Kraljevski ministar hrv. –slav. –dalm. u Budimpešti, Predsjedništvo, br. 148/1909., k. 26; A. Suppan, Oblikovanje nacije, 329-336. Rauch je u pismu 16. III. 1909. Daruváryja izvijestio o tim izvanrednim mjerama. HDA, Mikروفilmovi iz inozemstva, br. D-1284.

³⁰² Rauch je stalno na meti napose satiričkoga lista *Koprive*, najčešće iz pera Slavka Vereša. Već u 1. broju iz 1908. na naslovnici je prikazan kako bičem goni krdo svinja uz komentar „Vladajući planet: barun Rauch“, a naslovnica 6. broja ismijavala je njegove komesarske ambicije prikazujući ga kao mesara (ko-mesar). Ismijavan je i kao trgovac svinjama i uzgajivač purana. F. Dulibić, 143-170; M. Kolar, Ban Pavle Rauch i Podravina, Podravski zbornik 24-25, 1998.-99., 114-116; Neke karikature otisnute su i kao dopisnice, u HPM su sačuvane dvije koje prikazuju bana. Na prvoj (HPM 11902) pao je s konja na kojem je grb Trojedne kraljevine s krunom sv. Stjepana. Čini mi se da Rauch na glavi ima fes. Tekst je: Rauch „I dodje Pavle i reče sad sam na konju: I začu se glas Naroda, glas sina gospodnjeg: Neka se ni parip ne da od svakoga jašiti“; Na drugoj dopisnici (11905) Wekerle kao Zeus gromovnik viče: „Sjeti se Rauše da si dim i u dim da ćeš se pretvoriti“. Posrijedi je igra riječima s banovim prezimenom koje na njemačkom znači dim.

ugarske krize nalazi u dubioznoj situaciji te moli ministra za pojašnjenje. Dođe li do kabineta „četrdesetosmaša“, Rauch smatra da je gotov, ali misli da nije tako i da je veća vjerojatnost kombinacije s Khuenom kao premijerom ili ministrom. Pita se može li on tada ostati jer su se bili sukobili; odgovor ovisi o tome kako se Khuen odnosi prema tome jer Rauch smatra da je nakon tolikih godina već trava narasla preko toga.³⁰³ Ugarska je kriza riješena kompromisom 5. srpnja kojim je Wekerle ostao premijerom iako je svima bilo jasno da je rješenje privremeno. Khuen je bio zadovoljan jer se kriza završila „po njegovom i Lukacsevom receptu“ – iscrpljivanjem svih mogućnosti održanja ugarske Koalicije na vlasti. Tek potom kruna može poduzeti energičnije mjere koje bi podrazumijevale raspuštanje Ugarskoga sabora i raspisivanje izbora na temelju općega prava glasa. Savjetuje Tomašiću da se i dalje drži po strani i obavještava ga kako je na Wekerleovo pitanje što da čini u Hrvatskoj odgovorio kako se ništa ne može dok se ne stabilizira politička situacija u Ugarskoj, a Wekerle mu je rezignirano odgovorio da to znači i dalje puko kuburenje („fortwursteln“). No Khuen se počeo pripremati za političku akciju pa piše kako se vrši sondiranje po županijama, a napominje i kako će možda biti nužan sporazum s nekim „rezolucionašima“, tj. članovima Hrvatsko–srpske koalicije.³⁰⁴ I doista, već u rujnu Khuenu će se nuditi premijersko mjesto.³⁰⁵

Politička kriza u Ugarskoj kao i trajanje Veleizdajničkoga procesa odgodili su Rauchovu ostavku. Oskoljen, ban je lipnja 1909. krenuo u predizbornu turneju po Požeškoj županiji gdje je ostvario stanoviti uspjeh, a predstojnik Odjela unutrašnjih poslova Slavko Cuvaj proputovao je bjelovarsko–križevačko područje. Ban je tijekom požeške turneje održao više od 100 govora i u pismu Daruváryju se pohvalio kako je postigao uspjeh te da je Koalicija izgubila podršku jer su za vladinu stranku 6, a za frankovce 2 izborna kotara.³⁰⁶ Istaknuo je kako su njegovu turneju dobro pripremili, spomenuo je velikoga župana Julija Junkovića, no zasluge je imao i S. Cuvaj. Napose je uspješan bio posjet samoj Požegi koju od 1891. nije bio posjetio nijedan ban. Rauch je u njoj boravio od 14. do 16. lipnja 1909., a pozdravilo ga je mnoštvo. Primio je mnogobrojna izaslanstva kao i predstavnike svih vjeroispovijesti, katoličke, pravoslavne, evangeličke i židovske. Velikomu banketu nazočilo je više od 150 osoba, a po gradu ga je proveo Julije Kempf čiju je knjigu o Požegi novčano potpomogao. Ban je drugi dan posjetio tvornicu boja, masti i olovaka u Ratkoviću. Tijekom cijeloga putovanja bio je uglavnom dobro primljen, incidenti su se zbili tek u Brodu (gdje se njegovu dolasku protivio *Gospojinski odbor*), u Kutjevu i kutjevačkoj općini te u Cerniku gdje je načelnik preventivno dao zatvoriti oporbenjaka, župnika Novoselca što je u Ugarskom saboru istaknuto kao povreda zastupničkoga imuniteta.³⁰⁷

³⁰³ Wank, 693-4. V. Pismo Daruváryju istoga datuma objavljeno u ovome izdanju.

³⁰⁴ NSK, R 6294b, Pisma Khuena N. Tomašiću 27. VI. i 14. i 27. VII. 1909.

³⁰⁵ Aehrenthal u pismu Khuenu od 9. IX. 1909. (Aus dem Nachlaß, sv. 2, 725) ističe kako bi bio na čelu privremene vlade i obećava da bi to bilo samo do ožujka 1910. Obojica su još od kraja 19. stoljeća bili dobri znanci pa je Aehrenthal zajedno s Kálnokyjem 1895. pokušao Khuena nagovoriti da osnuje novu ugarsku stranku koja bi fuzioniranjem umjerenih liberala i konzervativaca efikasnije podupirala dualizam nego Liberalna stranka. Khuen je odbio ponudu. S. Wank, In the Twilight, 48.

³⁰⁶ HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva, D-1284, fol. 185-8, pisma P. Raucha od 10. i 19. VI. 1909.

³⁰⁷ O požeškoj turneji v. Mira Kolar, Požeška županija za banovanja Pavla Raucha s posebnim osvrtom na grad Požegu (1908. – veljača 1910.), Zlatna dolina. Godišnjak Požeštine, 4, 1998., 59-85.

Na gospodarskomu polju Rauch je bio uspješniji nego na političkomu. Uostalom, i sam je bio vlasnik dobro vođenoga martijanečkog posjeda i autor članaka u *Gospodarskom listu*. Rauch se zalagao za što intenzivniju izgradnju željeznice, posebice ličke pruge te trasa od Karlovca do Metlike, od Iloka do Mitrovice, od Vukovara do Rače i od Slankamena do Indije. Da mu je do toga bilo izuzetno stalo, pokazuje i promemorija podnesena vladaru.³⁰⁸ Osim željeznica ban se zalagao za uređenje riječnoga prometa, poglavito savskog, kupuskog i dravskog te za gradnju nasipa i kanala. Obećao je izgradnju mreže cesta, unaprijeđivanje poljoprivrede, stočarstva, trgovine i obrta. Od obećanoga malo se moglo provesti što je postalo jasno već u ljetu 1908. Zbog krize kredita u cijeloj Monarhiji zastale su investicije pa se ban poslužio prodajom drva iz Krajiške investicijske zaklade. Uopće, nije pokazivao financijsku disciplinu pa je trošio više nego što je imao na raspolaganju. Dakako, banu je neprilike stvarala gospodarska politika ugarske vlade koja je povisila oporezivanje žestica te bila restriktivna prema hrvatskim tvrtkama glede podjeljivanja koncesija. Banu je teškoće predstavljala i obustava gradnje ličke pruge te odlaganje osnutka gospodarskoga odjela Zemaljske vlade.

Neki su od realiziranih poteza sljedeći: nabava čistokrvnih simentalki i organiziranje izložaba stoke i konja u Hrvatskoj, naredba o održanju gospodarskih predavanja za puk, poticanje osnivanja uzornih seljačkih gospodarstava koja su mogla dobiti povoljan vladin kredit, nabava cijepnjaka otporne američke vinove loze, ukidanje državnih mitnica, isušivanje Lonjskoga polja, potvrda pravila Saveza hrvatskih obrtnika i njihova glasila te osnutak Obrtnoga doma u Zagrebu. Ban je pokazao interes i za Primorje smatrajući da se paralelno u njemu može razvijati industrija i brodogradnja (novo Danubiusovo brodogradilište u Kraljevcu) kao i turizam. Premda je imao pozitivan stav prema potrebi osnutka industrijskih poduzeća smatrajući da se u tom pogledu valja osloniti i na strani kapital, ban je kao zemljoposjednik ipak bio prvenstveno orijentiran na poljoprivredu i stočarstvo. Osobno je smatrao da je nužno zadržati veleposjede i srednje posjede, no tempo modernizacije nije se dao zaustaviti i mnoga su imanja prodavana. Banu se posebno predbacivalo što vlada nije uspjela kupiti ogromni posjed kneza Schaumburg-Lippea. Rauchu su jasne bile negativne demografske i ekonomske posljedice sve izraženijeg emigracijskoga vala pa je osnovao pododsjek vlade za iseljavanje.³⁰⁹

Rauchov interes za gospodarstvo dijelom je politički motiviran. Sam je više puta pisao kako se nešto može postići za vladu tek gospodarskim potezima. Oni bi s jedne strane privukli „male“ ljude, a s druge bi podrovali ekonomske temelje Hrvatsko–srpske koalicije. Stoga je ban nastojao steći kontrolu nad Hipotekarnom bankom kojom se i prije Khuen koristio u borbi protiv domaćega kapitala. Namjesto dotadašnjega vladinog povjerenika u banci koji je bio Tomašićev čovjek, Rauch postavlja podbana Crnkovića. Također nastoji poljuljati Srpsku banku i (Kulmerovu) Prvu hrvatsku štedionicu pa u Pešti pregovara s čelnicima mađarskih banaka o osnutku nove velike banke, no bez uspjeha.³¹⁰

Za Rauchova banovanja pokrenuto je i nekoliko važnih projekata u oblasti javnoga zdravstva i socijalne skrbi, od kojih valja izrijekom spomenuti gradnju bolnice na zagrebačkoj Šalati, utemeljenje sirotišta na Josipovcu, sanatorija Brestovac na Medvednici i umobolnice u Pakracu.

³⁰⁸ HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva, D-1284, Pismo Raucha vladaru 16. V. 1909.

³⁰⁹ O gospodarskim potezima v. Mira Kolar, Ban Pavle Rauch i Hrvatska, 241-323; Ista, Ban Pavle Rauch i Podravina, 113-136; Ista, Požeška županija, 59-85.

³¹⁰ M. Gross, Hrvatska, 173.

Naposlijetku, valjalo bi prikazati i kulturno–prosvjetnu politiku Pavla Raucha. Sam ban bio je kulturno pa i umjetnički nastrojen, skladao je manje glazbene komade i pisao književne tekstove. Imao je velike zasluge za osnutak Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Evo što o Rauchovoj ulozi piše Velimir Deželić koji 1911. postaje ravnateljem Knjižnice:

“Kada je g. 1908. hrvatskim banom postao moj konškolarac Pavao Rauch, pošao sam do njega da mu govorim o teškom stanju naše sveučilišne knjižnice. Znao sam da je bio unionist kao i njegov otac Levin, ali računao sam na njegovo staro prijateljstvo. Još kao đak znao je češće dolaziti u našu kuću, kao učenik bio je odličan i isticao se kao dobar Hrvat. Kasnije sam pozvan i na njegovo imanje Martijanec, pa smo se tom zgodom i pobratili. Bio je vrlo muzikalan i volio je društvo. Imao je i umjetničke ambicije pa mi je za ‘Prosvjetu’ poslao nekoliko stvarčica. Lijepo me je primio. Tom sam ga zgodom potsjetio, da je kralj Franjo Josip kada je g. 1895. bio u Zagrebu, u svom govoru na Sveučilištu obećao da će dati sagraditi posebnu zgradu za sveučilišnu knjižnicu. Sabor je u svojoj sjednici od 14. ožujka 1907. prihvatio zakonsku osnovu za gradnju knjižnice i ona je dobila i sankciju, ali sad se želi od gradnje odustati i za knjižnicu adaptirati staru sveučilišnu zgradu. Obrazložio sam banu da to ne može biti nikakvo trajno rješenje, jer moderne biblioteke traže posebnu gradnju. Ban me je pozorno slušao i na kraju rekao – ‘Bumo videli kaj se tu more napraviti’.”³¹¹ Zemaljska vlada je doista 1909. odlučila da se priđe gradnji knjižnice i objavila je 27. veljače natječaj na koji je predano 9 različitih idejnih osnova. Komisija koja se sastala 27. i 28. prosinca 1909. došla je do zaključka da međusobni položaj pojedinih prostorija ni u jednom projektu nije odgovarajući pa bi se svaki projekt, za slučaj da do izvedbe dođe, morao podvrći opsežnom studiju i potankoj preradi. Kao najbolje pokušaje nagradila je prijedloge D. Sunka i R. Lubynskog. Vlada je stoga početkom 1910. godine poslala na put po Europi dr. Velimira Deželića i svojega inženjera kojima se pridružio i nagrađeni arhitekt Rudolf Lubynski kako bi proučili novosagrađene europske knjižnice.

Rauch je također obnovio operu HNK-a, a u pismu V. Lunačeku iz 1920. napisao je kako su on i odjelni predstojnik Mikšić, oboje glazbeno nadareni, razgovarali o tome, dobili utisak da se pothvat novčano dade izvesti te našli intendanta, Vladimira Trešceca, koji će naum provesti u djelo.³¹² Ravnateljem opere postao je Srećko Albin.³¹³ Ban je izdašnije odlučio financirati Kazalište određivši u proračunu 1910. trajnu dotaciju od 15.000 kruna koju je u roku od dvije godine valjalo povisiti na čak 25.000 kruna.³¹⁴ I sam je ban bio posjetiteljem predstava, primjerice 1. listopada bio je na izvedbi N. Š. Zrinskoga, u ženskoj pratnji grofice Vay.³¹⁵

Za Rauchova je banovanja u Zagrebu počelo uređivanje Gradskoga muzeja i knjižnice te gradskog arhiva. Doduše, za to su se jako založila Braća hrvatskog zmaja, no bez bana od pothvata ne bi ništa bilo. K tome Rauch je prijateljevao sa „zmajem“ E. Laszowskim kojeg je postavio za prvoga arhivara novoosnovanog arhiva u Osijeku. Rauch je novčano potpomogao i Staretinarsko društvo u Kninu.

³¹¹ Mladen Deželić, Velimir Deželić i Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* sv. 33, br. 1-4. 1990.

³¹² NSK, R 4581b.

³¹³ Albin se ozbiljno latio posla pa je opera gostovala u kolovozu 1909. u Leipzigu s komadima *Bosonoga plesačica* i *Barun Trenk*.

³¹⁴ M. Kolar, Ban Pavle Rauch i Hrvatska, 293.

³¹⁵ Isto, 294.

Pokazao je sklonost i likovnoj umjetnosti pa je tijekom audijencije obavijestio vladara o likovnoj izložbi koja će se otvoriti 30. travnja, a vladar je osobno izdvojio za kupnju umjetnina 6.000 kruna.³¹⁶ Ban je naručio od kipara R. F. Mihanovića i R. Valdeca poprsja Gaja, I. Kukuljevića i I. Mažuranića izložena na Zrinjvcu. Za njegova banovanja otvoren je cjeloviti stalni postav Umjetničko–obrtničkoga muzeja, utemeljena je zidarsko–klesarska škola u Crikvenici, odobrena kupnja Cetingrada i dogovorena obnova staroga kostajničkog grada.

Pomalo bahati Rauch tijekom banovanja došao je u sukob s nizom istaknutih ličnosti u rasponu od vojne do sudbene vlasti. Sukobljavao se primjerice s A. Rakodczajem³¹⁷, R. Grbom³¹⁸, a hrvatsko–slavonski ministar u mađarskoj vladi, Geza Josipović već dulje je vodio politiku mađarskih interesa s ambicijom da sruši Raucha.³¹⁹ Čak i u krugu aristokrata Rauch je izgubio potporu,³²⁰ a izgubio je bitku i na polju širenja raznoraznih glasina. Naime, važan dio tadašnje političke kulture činili su razni tračevi i glasine, u čijem plasiranju su banovi protivnici bili bitno uspješniji, a valja spomenuti da su im Rauch i njegovi suradnici često davali povoda. Bez obzira na to jesu li navedene glasine bile potpuno neutemeljene ili dijelom istinite, reputacija bana i njegovih najbližih suradnika poput Vučetića, bila je ozbiljno poljuljana.³²¹

³¹⁶ V. ovdje objavljeno pismo Raucha Daruváryju 9. V. 1908. i bilješku.

³¹⁷ Predbacio mu je 2. lipnja 1908. udaljavanje iz Hrvatske bez dopuštenja bana, a Rakodczaj mu je rezolutno odgovorio. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva, D-1284, fol. 115-119; O Rauchu je nepovoljno mišljenje imao i Aleksandar Vancaš. I. Kršnjavi, Zapisci, sv. 2, 562.

³¹⁸ Grba i Rauch su u latentnom sukobu, ban učestalo traži vojnu asistenciju koju Grba nerijetko odbija. HDA, PrZV, sv. 6-14, br. 1113 i 1758, k. 747.

³¹⁹ Trogrlič, 173 i 176. U pismu Aehrenthalu Rauch je još 5. V. 1909. istaknuo kako mu je važno da prilikom rekonstrukcije Vlade mjesto ministra za Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju zauzme netko tko mu neće ometati planove, kao u riječkom pitanju i imenovanju biskupa. Preporučio je Mikšića, ali je znao da ga Mađari neće prihvatiti pa je spomenuo grofove Rudolfa i Stjepana Erdödyja ocijenivši da prvi neće prihvatiti ponudu, a da drugi nema dovoljno znanja jer mu nedostaje školovanja iako je kao autodidakt mnogo toga nadoknadio. Pogodnim je smatrao Aladara Jankovića i Janka Jelačića koji je premlad i usto njegov nećak. Ostale kandidate ocijenio je drugoklasnima – savjetnika Ministarstva trgovine Ehrenhöfera, savjetnika Ministarstva za Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju Karla Unkelhäusera i Nikolu Tomašića. Upozorio je da je župan Imre von Hideghety prosrpski nastrojen pa ga se nikako ne smije uzeti u obzir. U sljedećem pismu od 21. VI. 1909. ističe da je ministar Josipović neučinkovit, prilaže dokumente iz resora bogoštovlja i nastave koje nije riješio kako bi pokazao da odjelni predstojnik Mikšić ne radi dobro. U pismu 3. VII. 1909. za ministra predlaže grofa Tomu Erdödyja, jednog od rijetkih koji je od početka stao pod njegovu zastavu pa bi jamčio suradnju bana i ministra. Grof je dao svoj pristanak (T. Erdödyja ban je dobro poznao, bio je njegov vršnjak, a pravo je u Beču upisao istodobno kad i on.). Protiv Ehrenhöfera je jer će nastaviti Josipovićevim putem, a nije ni dobar činovnik, priča se da je kod gradnje željeznice pogodio nekim poduzetnicima. U rujnu je ban ponešto promijenio ton pa je u pismu 27. IX. istaknuo da se u recentno vrijeme Josipović vladao lojalno i da je možda Mikšić bio jabuka razdora (!). Za ministra je sad predlagao svog rođaka Škrleca. Aus dem Nachlaß, sv. II., 677-9, 692, 695 i 719.

³²⁰ Još na početku njegova banovanja barun Hellenbach izjavio je da je Hrvatska dobila bankrotsku vladu, a da je ban „derompte“. Krajem 1908. i banov prijatelj grof Oršić ocijenio je da ga ne može podržavati. I. Kršnjavi, Zapisci, sv. 2, 502 i 554.

³²¹ Osim alkohola i stalnih veselica u društvu njegovog kompanjona, velikoga župana Vučetića koji stalno samo priča viceve, najčešće se banu predbacivao odvojen život od supruge koja je navodno pala u ruke nekom žigolu koji ju je samo htio materijalno iskoristiti.

Sam ban bio je svjestan svog položaja. U pismu Aehrenthalu od 27. rujna 1909. istaknuo je kako nema dobre odnose s ugarskom vladom koja mu nije dala potporu za unionističku stranku u Hrvatskoj, a bez mađarske vlade ne može utemeljiti stranku.³²² Nakon što je njegov ljuti protivnik Khuen postao mađarskim premijerom, Rauchov je položaj postao vrlo klimav. Tada se još održao na vlasti, ali je glavnim političkim čimbenicima bilo jasno da je to samo privremeno. Završetak Friedjungova procesa i Khuenov premijerski položaj zapečatili su banovu sudbinu. Otpusno pismo upućeno mu je 5. veljače 1910. i otišao je vrlo tiho.³²³ Doduše, nije točno da je otišao bez ikakva odlikovanja jer je nagrađen položajem dvorskoga savjetnika još 1908. (za razliku od svojega prethodnika koji je tu čast stekao tek razrješenjem; očito se Raucha željelo unaprijed nagraditi). Njegov je odstup oporba dočekala s vidnim odobravanjem pa je *Obzor* ironično napisao da se povukao onako mirno, nečujno i čedno kako je goropadno, bučno i oholo bio nastupio. Zaključak je da nije ispunio ništa od programa, da je popustio u vezi Željezničarske pragmatike te da je njegova uprava bila: „grozničavo gramženje za vlašću spojeno sa besavjetnim klevetanjem“.³²⁴ Iako se tada činilo da je Rauch zadulje poslan u političku mirovinu, tomu nije bilo tako. Nakon neuspjeha Tomašićeva banovanja (Tomašić je dvaput nudio ostavku koja na Khuenov zahtjev nije prihvaćena) Aehrenthal se opet sjetio Raucha, međutim njegovu je kandidaturu u korijenu odmah srezao Khuen. Političkom kombinatorikom Rauch se opet intenzivno bavi 1913. godine. Tijekom ožujka 1913. pokušavao je formirati novu stranku iz redova unionista i bivših frankovaca o čemu je razgovarao s dr. Elegovićem i Bošnjakom, a počeo je agitirati po Slavoniji, poglavito u Đakovu gdje je odsjeo u biskupskome dvoru kao gost I. Krapca.³²⁵ Naime, tada za vrhove Monarhije postoji nekoliko opcija rješenja političke situacije u Hrvatskoj: oslon na Koaliciju, oslon na Tomašića i njegovu Stranku narodnog napretka koja bi morala postati bitno šira politička grupacija te naposljetku uskršavanje Rauchovog režima s oslonom na novu ujedinjenu stranku prava.³²⁶ No, već u ljeto 1913. novi komesar Škrlec počeo je s pripremama za obnovu ustavnosti i sklapanje sporazuma s Koalicijom. Zbog tog se Rauch zbližio s nekadašnjim suparnikom Tomašićem nastojeći u rujnu 1913. na stvaranju nove političke opcije koja bi imala podršku mađarske vlade pa se pregovaralo s premijerom Tiszom, no svi su ti planovi ostali neostvareni, jer se Tisza u studenom sporazumio s Koalicijom.³²⁷ Pavao Rauch je i dalje pratio politička zbivanja, politika mu je bila u krvi i održavao je stare kontakte i sklapao nove. Tijekom proljeća 1914. posjetio je Južnu Ameriku (Brazil, Argentinu, Paragvaj i Čile), a putovanje je zasigurno bilo i politički motivirano što su njegovi protivnici promptno uočili.³²⁸ Naime, među hrvatskim iseljenicima tada je na vrhuncu bilo svrstavanje u „Austrijake“, tj. pobornike Monarhije i „Jugoslavene“, a potonji su bili brojniji. Tijekom boravka u Buenos Airesu Rauch je bio privatni gost Nikole Mihanovića, gotovo jedinoga uglednog i bogatog Hrvata „Austrijaka“. Gostoprimstvo prema „krvoloku“ Rauchu iseljenici su itekako

³²² Aus dem Nachlaß, sv. II., 719.

³²³ HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva, D-1287, fol. 134-137 br. 391/1910. Khuenov dopis vladaru datiran je s 4. veljače.

³²⁴ *Obzor*, 9. II. 1908.

³²⁵ *Obzor*, 7. i 20. III. 1913.

³²⁶ Šidak-Šepić-Karaman-Gross, 289.

³²⁷ V. Rauchova pisma Tomašiću objavljena u ovome izdanju.

³²⁸ *Srbobran*, 29. I. 1914.

spočitavali Mihanoviću.³²⁹ Iz nekoliko sačuvanih pisama pisanih iz Južne Amerike I. Kršnjavome saznajemo da je Rauch itekako bio svjestan toga da su tamošnji hrvatski doseljenici uglavnom jugoslavenski orijentirani, pa je gorko primijetio kako su pod utjecajem propagande te da im on nije bio po volji. Smatrao je također da će u Hrvatskoj jedino rješenje nakraju biti vojni komesarijat ali se bojao da Monarhija postupno srlja u propast.³³⁰

Rauch je i tijekom rata pomno pratio politička zbivanja. U privatnom pismu Gezi Daruváryju 13. kolovoza 1915. izražava svoje ogorčenje što će na svečanosti u povodu 85. rođendana vladara predstavnik hrvatskih gradova i županija predvoditi ugarski premijer, a ne ban. Upozorava da se time krši hrvatska autonomija zbog čega ne može na toj svečanosti sudjelovati, jer kao sin tvorca Nagodbe ne želi biti među grobarima hrvatske autonomije.³³¹ Zbog takvih stavova dio hrvatske inteligencije, isticao je i banove pozitivne strane. Promptno je to učinio Kršnjavi koji je u pismu R. S.-Watsonu 22. siječnja 1911. napisao da pozna sve mane Rauchova režima i da ih ne odobrava, ali da mu se oprašta jer je poticao hrvatsku nacionalnu svijest i da se napokon jedan ban osjećao Hrvatom i tako se izjašnjavao što S.-Watsonu kao strancu nije jasno.³³² Nakon propasti Monarhije i razočaranja u novoj jugoslavenskoj državi slika o Rauchu postat će povoljnija među dijelom hrvatske inteligencije, ali iz razumljivih razloga, ne i one srpske ili jugoslavenski orijentirane. Tako je Josip Horvat zapisao kako je Rauch bio „politički ljepši čovjek nego što smo prikazivali“,³³³ a spremao se krajem 2. svjetskog rata napisati studiju o njemu.

Što zaključno reći o političkoj ulozi bana Pavla Raucha? Ban je očito doveden na bansku stolicu s ciljem da se provede aneksija Bosne i Hercegovine svim mirnim sredstvima. Korifej te politike bio je ministar vanjskih poslova Aehrenthal. Pavao Rauch tako je od početka čovjek austrijsko–njemačkih dualističkih krugova. Njegovi odnosi s mađarskom vladom dvovalentni su i, premda ga se u nekim krugovima u Hrvatskoj (primjerice u grupi oko *Hrvatstva*) doživljavalo kao produženu ruku Pešte, tomu nije bilo tako. Upravo je ugarska vlada odmah na početku banu izmakla manevarski prostor političkoga kompromisa na unutrašnjem planu, nametanjem Željezničarske pragmatike. Ulovljen u mrežu složenih odnosa Beča i Pešte, s teškom zadaćom stigmatiziranja Srpske samostalne stranke kao veleizdajničke i idejom okupljanja hrvatskoga bloka uz oslon na frankovce, Rauch se upleo u političku konstelaciju koju nije mogao kontrolirati, a ni izvršiti želje svojih naredbodavatelja. Premda je neosporno da je propaganda protiv njega bila vrlo uspješna, ocjena Rauchove politike u cjelini ne može biti pozitivna niti omogućuje značajnu reinterpretaciju. Ponešto blaža može biti tek ocjena njegovih ekonomskih nastojanja, iako su velikim dijelom politički motivirana, te kulturnih. Pavao Rauch bio je ban kojemu je bilo stalo do hrvatskog boljitka i do hrvatske političke autonomije, ali je njegov pogled u mnogome odražavao velikaša koji teško pojmi da se politička stvarnost promijenila. Osjetio je to „na vlastitoj koži“ nakon sloma Habsburške Monarhije jer je već 27. studenoga 1918. po nalogu povjerenika za sigurnost Narodnoga vijeća preslušan i potom zadržan

³²⁹ Ljubomir Antić, *Hrvati u Južnoj Americi*, Zagreb, 1991., 94 i 161.

³³⁰ HDA, RO I. Kršnjavoga, k. 19, fasc. I, pisma Pavla Raucha od 3. III. iz Mendoze, 13. IV. iz Asunciona i 22. IV. 1914. iz Buenos Airesa. Prva dva objavljena su u ovome izdanju.

³³¹ HDA, D-1287, fol. 755-757. Pismo je objavljeno u ovome izdanju.

³³² R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, sv. I., 74-75.

³³³ J. Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941.*, 9.

u redarstvenom pritvoru.³³⁴ Posve je jasno da mu se to dogodilo samo zato što je postao politički, socijalno pa i nacionalno nepodoban. Tako se u tisku pojavila vijest kako je preslušan zbog denuncijantske afere sa zagrebačkim kazinom,³³⁵ a pojavio se i članak naslovljen „Iz tajnog arhiva“ o tome kako je Rauch na početku rata vojnom komandantu u Zagrebu, generalu Scheureu, sugerirao da bi trebalo uhititi niz hrvatskih javnih djelatnika.³³⁶ Ubrzo je tisak izvijestio kako je Rauch zadržan ne zbog afere s Kazinom nego zbog općenitoga političkog djelovanja na štetu Hrvatske.³³⁷ Budući da je takva optužba bila vrlo teško sudski dokaziva, Rauch je ubrzo pušten. Napad zelenoga kadra na Martijanec 3. studenog te pritvaranje intimidirali su Pavla Raucha koji se povukao što dalje od žiže zbivanja u Primorje te su učinili od njega ogorčena čovjeka, svjesna neuspjeha svoje misije da osvijetla politički obraz obitelji i riješi teret političke djelatnosti svojega oca.

5. GOSPODARSKA PODLOGA

Kako i doliči velikašima Rauchovi raspolažu u 18. i 19. stoljeću znatnim posjedima uglavnom u Zagorju, Prigorju i Podravini kao i nekretninama u Zagrebu. Politički uspon Adama Daniela, Ivana i Pavla rezultirao je i stjecanjem solidne ekonomske podloge koju su njihovi nasljednici uspješno proširivali. Rauchovi su pripadali velikašima koji su uspjeli zadržati svoje posjede nakon sloma Monarhije, a dijelom čak i do kraja Drugoga svjetskog rata prošavši tako vertikalno od feudalizma do modernoga građanskog društva i konačno do uspostave komunističkoga režima. Premda je već ukidanje feudalnih odnosa 1848. i posljedični proces zemljišnog rasterećenja za zemljoposjedničko plemstvo značio težak udarac, Rauchovi su, mada zaduženi, tu krizu manje-više uspjeli savladavati pod vodstvom Levina i Đure Raucha. Nakon Levinove smrti vidi se jasna silazna tendencija, uglavnom uvjetovana općim okolnostima u kojima je ekonomija plemićkih imanja postajala sve zahtjevnijim poduhvatom izloženom nizu teškoća. Međutim, toj silaznoj putanji je doprinijelo i nekoliko specifičnih okolnosti, poput nezanimanja Levinova nasljednika Geze za gospodarstvo te spremnosti njegovih nasljednika za prodaju nasljeđa.

Nakon svojega dolaska u Hrvatsku Rauchovi su imanja stjecali na različite načine: ženidbama, kupnjom, polunasilnim zaposjedanjem pa čak i dobitkom na kartama uspjevši postati posjedničkim plemstvom sa svim pripadajućim regalnim pravima. Značajnije širenje posjeda zbiva se krajem 17. i početkom 18. stoljeća kada Adam Daniel ženidbom s Anom Helenom Gothal dobiva Lužnicu, Stari Dvor, Botinec, Rakitje i Jakovlje. Na imanjima ima dug od 13.200 forinti, vodi parnicu s Patačićima i Gothalima, a mora isplatiti brata Žigmunda i ostale članove porodice pa novce posuđuje i od majke. Parniči se i s Vojkovićima, nagodbom im ustupa Raki-

³³⁴ *Jutarnji list*, 28. XI. 1918.; *Novosti* od 28. XI. 1918. su vijest o uhićenju stavile kao glavni naslov. Nakon dva dana zbog istoga je razloga preslušan i zadržan u pritvoru Milan Accurti. Zlatko Matijević, Istraživačke dopune o pobuni 5. prosinca 1918. godine, u: *Godina 1918.*, 143; Kolar, *Skrivene biografije*, 173; Iso Kršnjavi, *Zapisci*, sv. 2, 816.

³³⁵ Tj. za denuncijacije „narodnih ljudi“ okupljenih u narodnome kazinu.

³³⁶ *Jutarnji list*, 7. XII. 1918. Poimence se navode Lorković, V. Wilder, T. Schlegel, Đalski, P. Magdić, kanonik Broz iz Ogulina, Mažuranić iz Novoga te zemunski načelnik Marković koji ima rođaka ruskoga generala. Istovjetan članak donijele su i *Novosti*.

³³⁷ *Novosti*, 1. XII. 1918.

tje, a dobiva za to Lužnicu, Stari Dvor i Botinec.³³⁸ Novim ženidbama Adam Daniel stekao je Stubicu (koju često nazivaju Oroslavljem) te kuće u Zagrebu i Varaždinu.

Zbog stubičkoga posjeda došlo je do sukoba između Adama Daniela i njegove treće žene te sina Ivana. Naime, supružnici Rauch su 1723. Ivanu predali navedeno imanje kako bi se učio gospodarstvu, ali uz uvjet da ga vrati maćehi nakon očeve smrti. Ivan je to odbio jer bi se time odrekao imovine koju mu je pripadala po majci. Tijekom spora Adam Daniel je tvrdio da su imanja njegove prve žene zadužena i da je nakon parbenih troškova i isplate dugova morao dati svoj novac. Ivan je navodio da mu otac ugrožava majčino nasljedstvo jer loše gospodari imanjem u nastojanju da što više iz njega dobije kako bi materijalno osigurao svoju treću ženu. Nagodbom iz 1724. Lužnica, Stari Dvor i Botinec pripali su Adamu Danielu za njegova života, a nakon njegove smrti Ivanu s obvezom isplate 5.000 forinti maćehi bude li imala djece, a 4.000 bude li ostala bez njih. Ivan je odmah dobio Jakovlje.³³⁹ Time međusobno parničenje u ovoj generaciji Rauchovih nije prestalo. Dugotrajan spor nastao je zbog podjele imanja iz 1731. između Ivana i njegove sestre Katarine kojom je ona dobila samo Botinec, a brat Lužnicu, Jakovlje i Stari Dvor. Spor je trajao do kraja 18. stoljeća.³⁴⁰

Premda se često navodi kako je Martijanec stečen isključivo nasilnim putem nakon izumrća zadnjega muškog Patačića, postoji dokumentacija iz koje proizlazi da su još 12. travnja 1746. Ivan Rauch i njegova sestra Katarina uvedeni u taj posjed³⁴¹ te da im je Ivan Patačić 1767. oporukom dao 2/6 Martijanca te selo Gorichko, nekad posjed Ljudevita Patačića.³⁴² U 18. stoljeću Rauchovi tako već imaju vrlo solidnu gospodarsku bazu. Ivanov sin Pavao stekao je Gračec kupivši ga od majčine obitelji Ilijašića, a dočekao je i kraj spora oko podjele imanja njegova oca Ivana i sestre mu Katarine. Pavao je tako postao potvrđenim vlastelinom Lužnice koja je sve do 1925. bila središnjim posjedom i sjedištem glave toga plemićkog roda.

Osim dosad navedenih posjeda Rauchovi imaju još Vrbanovec, Šišljavić³⁴³ te kuće u Zagrebu, palaču na Markovu trgu 2 (na uglu Markova trga, Markove i Kapucinske ulice) koju je Ivan kupio od Erdödyja. Daniel II. vjerojatno je zaposejao Martijanec onemogućivši Komoru da ga preuzme. Nakon smrti Bartola (1817.) i Eleonore Patačić (1834.) fisk je polagao pravo na dobra Vrbovec i Rakovec, ali također izgleda i na Martijanec pa je udovica Elizabeta Rauch u ime svoja tri sina tvrdila da je to dobro nasljeđe njezina supruga. U Muzeju grada Varaždina sačuvana je mapa od 9. IX. 1834. s nacrtom teritorija između gospodstva Martijanec i Čakovca, ali među pot-

³³⁸ HDA, OF Josipović-Vojković, k. 9 kopija carske darovnice Danielu Rauchu i Ani Gothal za Rakitje, Sušnje i Batinu iz 1693., te spor istih 1699. s Josipom Vojkovićem zbog Rakitja. U k. 42 su prijepisi dokumenata o parnici Daniela kao opunomoćenika Ane s Vojkovićima zbog Lužnice, Rakitja i Batine 1721. godine.

³³⁹ HDA, Mape hrvatskog plemstva, Rauch.

³⁴⁰ HDA, OF Rauch. k.1, presuda Banskoga stola od 23. I. 1792.

³⁴¹ DAZG, OF Rauch, br. 19, k. 3.

³⁴² Isto, br. 3. Posrijedi je bilo rješavanje nasljeđa Gothalovih pa su se u Slanju 1746. sastali njihovi nasljednici po ženskoj liniji dogovorivši se da do daljnjega Patačići vode Martijanec.

U svakom slučaju, Eleonora Patačić je osnovala zakladu za martijanečke, kalničke, guščerovačke i vidovečke kmetove.

³⁴³ Zbog Šišljavića su se vodili sporovi između Pavla Raucha i kmetova Šišljavića još kasnih 1760-ih godina. Vlastelin se tužio da su kmetovi neposlušni i da previše iskorištavaju šume, pa se izravno obratio vladaru 30. X. 1793. DAZG, OF Rauch, k. 3, presuda Banskoga stola iz 15. IV. 1768. i Pavlovo pismo vladaru.

pisnicima nema nikog od Rauchovih.³⁴⁴ Taktika kombinacije nasilja i pozivanja na pravo urodila je na kraju plodom pa je nakon parnice Martijanec postao dobrom Rauchovih. Daniel je umro 1831. ostavivši iza seba dva maloljetna sina pa je imanjima upravljala njegova udovica Elizabeta. Levin i Đuro Rauch stasali su 1840-ih godina i preuzeli svoja imanja; Levin je rezidirao u Lužnici, a Đuro u Martijancu. Zanimljivo je da je Levin u Lužnici iako je Đuro stariji sin, a da najstariji sin Aleksandar nije preuzeo nijedno imanje. Ubrzo su se kao još relativno mladi gospodari susreli s ogromnim problemom – rastakanjem feudalnih odnosa. Kao istaknuti mađaroni postali su politički nepodobni, a zbog nezadovoljstva seljaka Levin je morao napustiti svoj posjed spašavajući vlastitu glavu. Može se pretpostaviti da je sve do njihova povratka 1849. godine situacija na imanjima bila nesređena jer njihovi upravitelji u tom razdoblju tranzicije i nesigurnosti nisu mogli čvrstom rukom voditi posjede.³⁴⁵ Druga teškoća odnosila se na zemljišno rasterećenje. Poput ostalih vlastelina i Rauchovi su ostali bez selišnih zemalja³⁴⁶ koje su postale vlasništvo kmetova koji su ih dotad obrađivali, no odšteta nije došla u obliku kapitala koji bi se mogao uložiti u neki privredni pothvat ili osuvremenjivanje poljoprivredne proizvodnje, nego u obliku državnih obveznica čija će se naplata dugo protezati.³⁴⁷ Levin Rauch stekao je 1855. i 1856. pravo na ukupnu odštetu za urbarijalna prava u iznosu od 55.275 forinti u hrvatsko-slavonskim zemljišnim rasteretnicama, a Đuro na 40.378 forinti.³⁴⁸

Vlastelini su ostali i bez radne snage za obradu alodijalnih posjeda jer je ukinuta tlaka, a bivši kmetovi nisu htjeli ni za novac obrađivati zemlju. Veliku teškoću predstavljalo je pitanje izvanselišnih zemalja (pašnjaka, šuma i sl.) koje su bivši podanici i gospodari zajednički koristili jer glede njihova rasterećenja vlasti nisu dugo imale niti rješenje na papiru a nekmoli u praksi. Tek je za neoapsolutizma rješenje postulirano patentima iz 1853. i 1857. Prvi je patent uvelike pogodio bivšim feudalnim gospodarima i uopće nije sustavno riješio pitanje izvanselišnih zemalja. Seljacima je doduše omogućavao da ih otkupe, ali su dotad morali plaćati sve stare daće, a zemljoposjednicima je omogućio ponovni otkup vinograda.³⁴⁹

³⁴⁴ Mappa metalum ductum inter dominia Csakatornya...et Martianecz, GMV, PO 3482. U svakom slučaju, Eleonora Patačić je osnovala zakladu za martijanečke, kalničke, guščerovačke i vidovečke kmetove.

³⁴⁵ Tako je 1849. F. Kellemen, odvjetnik Rauchovih, tužio u Levinovo ime seljaka Jurja Gergasa iz Brdovca zbog počinjene štete.

³⁴⁶ Feudalna imanja dijele se na vlastelinov posjed alodij ili dominikal (alodium, terra dominicata), rustikal, tj. selišta dana na obradu podanicima te izvanselišne, neurbarijalne zemlje koje zajednički koriste feudanci i podanici. Selišta (sesije) u civilnoj Hrvatskoj iznose, osim okućnice, 24 jutara oranica te 8 kosaca livada. Kosac livade daje jedna kola napunjena sijemom i iznosi oko 800-1200 čhv. O ekonomici feudalnih imanja v. J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj, Zagreb, 1980.; I. Karaman, Ekonomika kasnofeudalnih (plemičkih, crkvenih, državnih) vlastelinštava, u: Privredni život banske Hrvatske, 155-210.

³⁴⁷ Urbarijalnu odštetu zatražilo je 843 posjednika, od toga 710 svjetovnih feudalaca. Čak 94 % prijavitelja odštete imalo je imanja u civilnoj Hrvatskoj. Š. Popović, Seljaštvo na vlastelinštvima Hrvatske 1848., Zagreb, 1993., 99.

³⁴⁸ Odštete su obuhvaćale dobra Šenkovec, Lužnica, Pušća i Vukšinec za Levina te Martijanec i Vrbanovec za Đuru. Najveće odštete odnosile su se na Martijanec (39.350 for. za 98 i 3/8 selišta te naknadno 1028 for. za 4 4/8 selišta Martijanca i Vrbanovca) i Lužnicu (34.975 forinti za 85 2/8 selišta). HDA, RO Rudolfa Horvata, br. 3.2.5.3., k. 2.

³⁴⁹ Hrvatski je sabor 1866. poništio ponovni otkup i ukinuo gornicu, ali vladar nije sankcionirao taj zaključak.

Tek je drugim patentom iz 1857. regulirano pitanje pašnjaka i šuma. Pašnjačka prava mogla su se urediti jedino provođenjem segregacije, a šumska ili segregacijom ili tako da sve šume ostanu vlastelinu, ali da seljacima pripadne pravo drvenja, ispaše, žirenja i lova u zajedničkim šumama te pravo služnosti vlastelinskih šuma, ali uz novčanu ili radnu naknadu. U Banskoj Hrvatskoj u praksi se provodila segregacija određena prema veličini selišta pa su na selu tako nastale urbarske zemljišne zajednice.³⁵⁰ Premda na papiru patent nije bio za seljake nepovoljan, u praksi se komasacija i segregacija vršila u korist vlastelina koji su u pravilu dobivali kvalitetnije i bliže šume.³⁵¹ Međutim, ni nakon 1857. situacija između bivših feudala i seljaka neće se poboljšati. Zemljišno rasterećenje neće do kraja biti riješeno još desetljećima pa je 1876. uvedeno obavezno rasterećenje izvanselišnih, gornih, činjenih i krčevinskih zemalja, a 1891. konvertiran je dug izdavanjem novih državnih obveznica na rok od 68 godina.³⁵² Obavezno je rasterećenje teklo izuzetno sporo pa je početkom 20. stoljeća bilo oko 130.000 neotkupljenih čestica. Situacija je i za zemljoposjednike bila teška, a 1873. počinje europska agrarna kriza koja će trajati sve do 1895. Posljedični pad cijena poljoprivrednih proizvoda pogađa veleposjednike jer su upravo oni više od seljaka uključeni u tržište. Oskudica novca, zaduživanja, pad zemljišne rente, osiromašivanje i iseljavanje seljaka teško će pogoditi pogotovo rascjepkane posjede civilne Hrvatske. Sve više zemljoposjeda zaduženo je, na njima se vrši parcelacija, a dio ih propada pa je trgovina zemljom sve učestalija, a mnogi novi vlasnici pripadnici su bogatoga građanstva.

U novonastaloj situaciji Đuro i Levin nastojali su zadržati što god su mogli pozivajući se, ako je trebalo, i na načela jednakopravnosti do kojih nisu prije nimalo držali. Taj su argument Rauchovi, kao vlasnici mitnice kod Vrbanovca, upotrijebili u nastojanju da im maltarinu plaćaju i građani Varaždina koji su te obveze do 1848. bili oslobođeni.³⁵³ Đuro je nakon 1848. od seljaka tražio zaostalu gornicu i otkup gornih zemalja, kao i da mu se prizna vlasništvo nad zemljama što su seljaci dobili od Patačića bez obveza. Levin je na razne načine nastojao sudjelovati u upravi barem na lokalnoj razini, no zbog njegova mađaronstva, ali i notorne surovosti spram nekadašnjih podložnika njegovi su pokušaji bili neuspješni. Godine 1851. u Banskoj se Hrvatskoj uvodi privremeni općinski red kojim je trebao početi preustroj općina sa stanovitom samoupravom kako je postulirano u Oktroiranom ustavu od 4. ožujka 1849. Stoga su seoske općine dobile kompetencije tzv. „prenesenog djelokruga“ – obavljanja poslova za potrebe podžupanija. Zbog uštede i nepismenosti seljaka više nekadašnjih sudčija tvorilo bi veliku općinu. U nedostatku pismenoga i obrazovanog kadra čak su se i neki bivši feudanci pojavili kao kandidati za lokalne dužnosnike i u pravilu dobivali potvrdu bana. Sam Jelačić tako je bio imenovan za načelnika općine Brdovec, a za njegova zamjenika Levin Rauch. No Rauchovo je imenovanje spriječio ministar unutrašnjih poslova Alexander von Bach navodeći dva razloga – Rauchovo bijesno mađaronstvo i brutalnost prema podanicima.³⁵⁴

³⁵⁰ Nova legislativa o zemljišnim zajednicama donijet će se tek 1894. Z. Šimončić–Bobetko, *Mijena strukture podiobe zemljišnih gospodarstava u Hrvatskoj 1895.-1931.*, PP 12, 1993., 245.

³⁵¹ M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985., 155-228; D. Pavličević, *Seljačke bune i nemiri u središnjoj Hrvatskoj šezdesetih godina 19. stoljeća*, HZ 33-34, 1980.-81., 17-18; Zdenka Šimončić–Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, priredila Mira Kolar, sv. 1-2, Zagreb, 1997.; *Ista*, *Mijena strukture*, 229-279.

³⁵² Z. Šimončić–Bobetko, *Agrarna reforma*, sv. 1, 25.

³⁵³ M. Gross, *Počeci*, 138.

³⁵⁴ M. Gross, *Počeci*, 93.

Ionako je doskora došlo do novoga preustroja općina na temelju organskih načela uz Silvestarski patent 1851. Značilo je to diferencijaciju gradskih i selskih općina, izdvajanje nekadašnjih velikih gospoštija iz općina i njihovu direktnu podložnost kotarskome nadzoru. Nadalje, dokinuta je samouprava općina, a novi općinski red jamčio je velik utjecaj zemljoposjednicima s najviše zemlje i s najvećim plaćenim porezom. U tom novom centraliziranom sustavu općinama je oduzet preneseni djelokrug čime su *de facto* kotari postali najniže upravne jedinice. K tome ukinuta je i javnost rasprava općinskih vijeća. Do nove reorganizacije došlo je pred sam kraj neoapsolutističkoga režima. Imenovano je povjerenstvo zaduženo da sastavi prijedlog novoga općinskog reda na temelju zakona od 24. travnja 1859. Znakovito je da se u novoj političkoj konstelaciji u kojoj je neoapsolutistički režim bio uzdrman sve više aktiviraju bivši feudalci. U navedenome povjerenstvu na čelu s namjesnikom Coroninijem od 20 članova sedmorica su bili vlastelini, a jedan je od njih i Levin Rauch. Stoga ne čudi kako su upravo veći posjednici došli s prijedlogom da se stvore zasebne općine za vlastelu.³⁵⁵ Ipak, općinski red iz 1851. ostao je na snazi sve do početka 1861. godine.

Premda tijekom 1850-ih političke akcije Rauchovih nisu dobro kotirale, Levin je u navedenome razdoblju uspio proširiti posjede ženidbom s Antonijom Sermage. Antonija je potjecala iz ugledne velikaške porodice, ali je stjecajem okolnosti bila baštinicom i nemaloga dijela nasljeđa biskupa M. Vrhovca. Naime, njezina je majka Ana rođ. Novosel bila biskupova nećakinja te je naslijedila dio njegove osobne imovine, a kao udovica s četiri kćeri, raspoložuci i imovinom preminuloga supruga, svojim je univerzalnom nasljednicama proglasila tri kćeri (Antoniju, Ivanu ud. Ožegović i Alojziju/Lujzu).³⁵⁶ Nadalje, Antonija je zajedno sa sestrom Ivanom bila i univerzalnom nasljednicom svoje neudane sestre Lujze dobivši nekretnine u Zagrebu u vrijednosti od 25.312,00 forinti (ograničene fideikomisarnom substitucijom nakon njezine smrti u korist njezinih kćeri) te dug donjovidovečke općine od 4.200 forinta. Budući da je uredba zagrebačke kuće procijenjena na 354,45 for., vrijednost njezinoga dijela nasljeđa nakon sestre iznosio je 29.866,45 forinta. Antonija je tako Rauchovima donijela znatne posjede u Zagorju – vlastelinstvo Stubički Golubovec i Stubičke toplice, kuću u Opatičkoj 14,³⁵⁷ nekoliko zemljišta u Zagrebu i skladište u Sisku. Iz kodicila oporuke Levina Raucha razvidno je da palača u tadašnjoj Kapucinskoj ulici nije bila u njegovome, nego u ženinom vlasništvu. U svakom slučaju, palača je od 1870. godine od Kulmerovih prešla Rauchovima. Levin Rauch je tijekom 1850-ih imao i kuću na uglu Kapucinske ulice i trga te Sjemenišne i Vijećničke ulice (danas Markovićeve trg 3), ali već 1862. nije više zabilježen kao njezin vlasnik.³⁵⁸ Također je početkom 1860-ih vlasnik kuće na uglu Frankopanske i Dalmatinske, no 1878. ta nekretnina više nije bila njegova. Osim navedenih kuća Levin je bio vlasnik zemljišta na Kamenitome stolu i Kustošaku (Gračanska 14)³⁵⁹ dobivenih također

³⁵⁵ M. Gross, Počeci, 95.

³⁵⁶ Njezina oporuka i kodicil, kao i onaj njezine kćeri Lujze, objavljeni su u ovom izdanju. Anina je imovina bila znatna, u novčanicama je ostavila 97.111 for., 70 novč., više dukata, talira, kovanoga novca, 52 komada dragocjenosti, zemljišnorasteretnih obveznica u vrijednosti 235.000 f. te više privatnih obveznica ukupno 35 osoba. Popis imovine sačinjen je neposredno nakon njezine smrti. DAZG, OF Jelačić, br. 336, k. 7.

³⁵⁷ Kuću su zapravo dobile njezine tri kćeri, a prodana je 30. VII. 1913. za 46.353 K u jednoj 1/3. DAZG, OF Jelačić br. 2547.

³⁵⁸ L. Dobronić, Stare numeracije, 34.

³⁵⁹ L. Dobronić, Stare numeracije, 114 i 194.

preko Antonije Sermage. Levin je ponešto stekao i sam, bez supruge - kuriju u Pušći³⁶⁰ koju je dobio na kartama 1850. godine od stanovitoga Lučića. Godine 1869. je od Kulmerovih kupio slavetičko imanje.

U Levinovo vrijeme zemljoposjedi Rauchovih su dakle bili na vrhuncu obuhvaćajući sljedeće cjeline – Martijanec, koji je vodio njegov brat Đuro, Lužnicu, zagorska dobra (Vukšinec, Andraševac, Dobri Zdenci, Karivaroš, Stari Dvori, dio posjeda u Gornjoj Stubici), Šišljavić, Slavetić te šumski posjed (Kupinec, Zdenčina, Donja Kupčina). Svi navedeni posjedi bili su vrlo rascjepkani, osobito zagorska dobra. Rascjepkanost na manja imanja nije specifična, nego se uklapa u značaj vlastelinstava na području civilne Hrvatske, u kojima, za razliku od slavonskih veleposjeda, imanje nije činilo jednu cjelinu, nego se sastojalo od više manjih. Premda je ogromnu većinu svojih posjeda naslijedio ili stekao ženidbom, Levin je bio vješt gospodar koji se uvelike trudio unaprijediti svoje posjede, a napose je ulagao u Lužnicu i Stubički Golubovec. Lužnica je bila središnji posjed Rauchovih, sastojala se od čestica u općinama Brdovec, Zaprešić, Kupljenovo, Laduč, Kraj, Podgorje, Donja Bistra, Gornji i Donji Stenjevec, Kerestinec, Štrmec, Domaslovec, Klokočevac, Slani Potok te u plemićkim dobrima Pušća u istoimenoj općini te Kupljenovo u općini Kupljenovo, Pušća i Jakovlje. I sam najuži posjed u brdovečkome kraju bio je raspršen pa su Levinove poljoprivredne površine prevladavale u Javorju, šume u Mačkovcu, vinogradi u Dolecu, ali s time što je svugdje bilo i drugih vlasnika. Već je spomenuto da je u Lužnici bila 1840-ih pokrenuta proizvodnja cigareta³⁶¹, a postojali su i mlin te ciglana³⁶².

Lužnički je posjed iznosio 1891. godine 6502 jutara od čega 2257 jutara oranica, 2095 šuma, 1118 livada, 378 vinograda i 283 pašnjaka,³⁶³ a nakon Levinove smrti procijenjen je na 438.521 for. i 60 novčića. I na ovome posjedu važno je bilo vinogradarstvo što se vidjelo iz izlaganja 7-8000 akova bijeloga vina iz 1856. godine na Gospodarskoj izložbi 1864., ali i po tome što je nakon njegove smrti na ovome posjedu bilo zaliha vina u vrijednosti 25.616 for. i 60 novčića, a plodina tek u vrijednosti od 1.922 for. i 60 novčića.³⁶⁴ No vinogradarstvo u Lužnici je već 1880-ih bilo u teškome položaju jer se upravo u brdovečkom kraju među prvima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj pojavila filoksera (trсни ušenac) zbog toga što je jedan od vlastelina sadio zaraženu lozu iz Francuske. Filoksera je bila samo zadnja u nizu nametnika koji su zadavali glavobolje posjednicima jer se već od 1845. javlja pepelnica, a 1878. i peronospora.³⁶⁵

³⁶⁰ Godine 1852. pokreće parnicu protiv prava seljaka na ispašu u Pušći koju je izgubio nakon 20 godina. S. Laljak, Rauchov dvor u Gornjoj Pušći, 96-99.

³⁶¹ Na Gospodarskoj izložbi 1864. izložio je 200 smotaka cigareta proizvedenih 1845.-46. S. Laljak, Gospodarska izložba 1864. Izlagači s našega područja, ZG 14, 2004., 485-491.

³⁶² Oboje je navedeno u katastru iz 1862. Mlin se nalazio u Šibicama kbr. 25, a u Velikome Vrhu bila je jama za iskop ilovače i ciglana. M. Slukan Altić, Brdovečki kraj u katastarskim izvorima 1862. godine, ZG 1999., 107-116.

³⁶³ Janko Ibler, Gospodarsko-šumarska izložba Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva 1891. godine, Zagreb, 1892., 11.

³⁶⁴ DAZG, OF Jelačić, ad 428, Uručbena isprava Sudbenog stola u Zagrebu 22. II. 1892.

³⁶⁵ Već 1880. Ugarski je sabor postao potpisnikom Bernske konvencije iz 1878. usmjerene sanaciji zaraženih vinograda. Filoksera se ubrzo proširila pa je već 1882. Zemaljska vlada poslala stručnjake da na terenu pregledaju vinograde. Osim izvještaja napravljena je i karta s ucrtanim oštećenim vinogradima u Kraju, Laduču i Pušći. HDA, UOZV sv. 8-3, br. 1849/1881. i 4356/1882., k. 655.

Zanimljivo je da je Levin još kasnih 1880-ih godina kupovao zemljišta kraj lužničkoga posjeda.³⁶⁶

Neposredno nakon Levinove smrti Geza i Pavao sudjeluju na Gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1891. gdje je Geza bio predsjednik Odsjeka za poljoprivredne proizvode, a uredio je vrlo lijepi štand na kojem je izlagao proizvode Lužnice. Pavao je pak bio porotnik za poljoprivredne proizvode i strojeve.³⁶⁷ Geza je za proizvode Lužnice bio i nagrađen. Tada je lužnički zemljoposjed ocijenjen kao dobro vođen. Glavni proizvodi bili su žitarice, vino i krmno bilje, a na posjedu se vršila i prerada sirovina pa se dobivalo brašno i konjak, a postojala je i ciglana. Važno je bilo i iskorištavanje šuma. Također se pažnja pridavala stočarstvu, a mliječni se proizvodi uspješno plasiraju na obližnje zagrebačko tržište. Međutim, usprkos pohvalnim tonovima ocijenjeno je kako je velika teškoća usitnjenost posjeda na više od 4000 katastarskih čestica pa je kao rješenje predložena komasacija.³⁶⁸

Levin se bio posvetio i uređenju Golubovca. Nakon potresa 1880. obnovio je dvorac i potrudio se oko unaprijeđenja poljoprivrede. Koristi tehničke izume i angažira stručnjake iz Italije i Francuske, a strojeve kupuje u Njemačkoj i Engleskoj. Zatvoren je ribnjak M. Vrhovca, ali su uređena dva nova. Levin je dao urediti majur Donji Golubovec, proširiti njegovu staru kuriju, sagraditi veliku gospodarsku zgradu za plodine te izduženu prizemnicu za izradu štapova od kestenovine. Uredio je novi kuhinjski vrt, pčelinjake, kokošinje, staklenike, prešnicu i ledenicu. U gospodarskomu pogledu najveća vrijednost golubovečkoga imanja bile su šume hrasta i kestena te vinogradi na Kamenjaku i Hižakovcu. Levin je za sadnju sortnoga vina doveo francuske stručnjake. Upravo će iskorištavanje šuma te proizvodnja kvalitetnoga vina održati Golubovec sve do kraja Drugoga svjetskog rata. Levin je iskoristio i svoj banski položaj kako bi dao urediti Stubičke toplice o vladinu trošku.³⁶⁹ Toplice su od 1860. bile vlasništvo njegove supruge Antonije, ali je nakon očeve smrti brigu o njima vodio Geza za čijeg su doba one bile popularno odredište liječenja, ali i zabave. Proširene su u istočnom dijelu, uređen je perivoj koji je dobio romantičarsko–historicistička obilježja, preuređena je i dograđena švicarska kuća i nove blatne kupelji sjeverno od stare Dijanine kupelji prepoznatljive po osmerokutnome paviljonu. Još i prije izgradnje željezničke pruge 1916. godine toplice su nudile gostima vlastiti prijevoz automobilom od Zaboka, a tiskan je i turistički vodič 1914. godine.³⁷⁰ Ulaganja su od 1892. do 1908. bila izuzetno velika i iznosila su, prema Gezinim tvrdnjama potkrijepljenima računima, oko 178.000 kruna kojoj sumi treba pridodati 290.000 kruna što je vrijednost zemljišnih čestica izdvojenih iz vlastelinstva Golubovec i pripojenih toplicama.³⁷¹ U tu svotu nisu uračunati unu-

³⁶⁶ NAZ, NDS br. 1963/1895. Levin je 1887. kupio tri čestice oranica i šuma iz brdovečke župne nadarbine po cijeni od 175 forinta za katastralnu ral (1600 čhv) ukupnoga iznosa od 3.551 for. i 70 novčića. Platilo je odmah 551 for. i 70 novč., a ostatak od 3.000 bio je zajam na koji je plaćao 6 % kamata.

³⁶⁷ Stjepan Ugarković, *Izložbeni katalog Gospodarsko–šumarske izložbe Hrvatsko–slavonsko-gospodarskog društva 1891. godine*, Zagreb, 1891., 295, 315.

³⁶⁸ J. Ibler, *Gospodarsko–šumarska izložba*, 86–89; M. Kolar, *Šumarsko–gospodarska izložba 1891. godine*, ZG 2007., 164–165.

³⁶⁹ Vlatka Filipčić Maligec, *Povijest Stubice od 17. do sredine 19. stoljeća*, u: *Osam stoljeća Stubice*, 87.

³⁷⁰ Biserka Dumbović-Bilušić - Viki Jakaša Borić, *Razvoj kupališnog kompleksa u Stubičkim Toplicama*, u: isto, 138–147.

³⁷¹ Priložen je troškovnik I. Fischera na 178.738 kruna što obuhvaća i radove A. Maruzzija (uvođitelja vodovoda i kovinotokara iz Zagreba) od 19.175 kruna; priložena su i 3 nacrtta Toplica

trašnji radovi, poljepšanje perivoja, reguliranje potoka i radovi na okružnoj cesti. Zahvati su bili veliki i s ponosom je istaknuto kako su toplice moderno lječilište s vodom pogonjenom parnim motorom, sa sjajnom acetilenskom rasvjetom, uređenim kupkama i bazenima, udobnim sobama, lijepim perivojem i stalnom kupališnom glazbom. (ilustracija br. 1)

No financiranje toplica sputano je zakladom biskupa Vrhovca koja je temeljena na prihodima sisačkoga skladišta koje više nije bilo lukrativno, dočim su toplice godišnje nosile prihod od oko 24.000 kruna. Stoga je Geza, kao opunomoćenik majke, tražio ukidanje zaklade i nadzora zagrebačkoga Kaptola i županije jer „tako udešeni nadzor imao je smisla u staro patriarkalno doba kad se je za nadzor privatnih kupališta nije netko brinuo.“ Za razliku od 1894. kada je također bio podnesen takav zahtjev, 1908. je bio pozitivno riješen, zacijelo i zbog toga što je Pavao Rauch tada bio banom. Nakon 1918. zbile su se velike promjene jer je vlasnikom toplica postalo dioničko društvo, a klijenti su dobrim dijelom bili ratni invalidi.

Sljedeće ključno dobro bilo je martijanečko. U vrijeme Đure Raucha imanje je bilo dobro uređeno. Đuro je imanje već 1858. ostavio nećaku Gezi, no ovaj je tada još bio dijete te je u posjed imanja došao u Đurine poznije dane. Geza je odmah nakon očeve smrti Martijanec prodao bratu Pavlu za 220.000 forinti za čije je uprave imanje vrlo dobro napredovalo.³⁷² Tako su u novoj generaciji dobra bila u rukama Levinovih sinova i kćeri. Martijanečko imanje je početkom 20. stoljeća iznosilo 2333 jutara, imalo je 4 majura te 2 vodenice sa po 2 vitla.³⁷³ Pripadalo je najvećim dijelom Varaždinskoj županiji, ali su zaselci Slanje, Poljanec i Križovljan bili u Križevačkoj županiji. Specifičnost toga imanja bila je u dobrim preduvjetima za stočarstvo te u šumama. Šume su u ludbreškom kotaru 1905. zapremale 24% površine, a od toga su $\frac{3}{4}$ bile vlastelinske šume. Najveći je šumski posjed Batthyányja i Inkeya s više od 6000 jutara, potom Draškovića i imanja Slanje s oko 2500 jutara, dočim Martijanec raspolaže s 1666 jutara šume.³⁷⁴ Pavao je imanje uvelike unaprijedio, nabavljao je plemenite vrste goveda te poticao i svinjogojstvo. Podigao je i veću mljekaru pa se mlijeko i maslac otpremalo i na zagrebačko tržište.³⁷⁵ Vrlo je rano počeo saditi otpornu američku lozu. Bio je informiran o suvremenim kretanjima i pratio je stručnu literaturu te bio aktivan u ludbreškoj podružnici Gospodarskoga društva,

s tlorisom novosagrađenih zgrada i položajnim nacrtom cijeloga kompleksa. Fischerov troškovnik odnosio se na glazbeni paviljon, zgradu za proizvodnju acetilena, rezervoar za hlađenje, blatnu kupelj, strojarnicu, novi i glavni termalni izvor, gospodarsku zgradu, kabine za puštanje krvi, kačne kupelji, restoran, švicarsku kuću, acetilensku rasvjetu i vodovodne i limarske radove. HDA, UOZV, 5-14, 24631/1909, k. 3454.

³⁷² DAVŽ, Zemljišno–knjižni ured kotarskoga suda Varaždin, zemljišna knjiga plemićkih dobara Martijanec, Kuzminec i Rasinja, str. 59-60. Zahvaljujem kolegici Vidi Pavliček koja je pronašla navedene upise od 13. XI. 1858. i 26. VIII. 1890.

³⁷³ Josip Krška, Statistika i šematizam veleposjednika u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1902.; Z. Šimončić–Bobetko, Agrarna reforma, sv. 1, 52-74. Krškini podaci nisu pouzdani jer se temelje na obavijestima koje su mu poslali vlastelini. Prema podacima za 1880. Geza je martijanečki vlastelin, a raspolagao je s 1608,51 hektara. Statističko izvješće Trgovačko–obrtničke komore u Zagrebu 1881-85., Zagreb, 1887.; I. Karaman, Privredni razvitak mjesta i okoline Ludbrega 1848-1981, u: Ludbreg, ur. V. Mađarić, 246 i 251.

³⁷⁴ Ružica Vuk, Ludbreška Podravina, Samobor, 2009., 78-80. Taj mi podatak za martijanečko dobro nije jasan jer ostali podaci o njegovoj veličini i zemljišnoj strukturi ne ukazuju na toliki šumski posjed.

³⁷⁵ M. Kolar, Baruni Rauch, 315.

a njegovim je prijateljima pripadao Adolf Jurinac, jedan od važnih stručnjaka i autora kataloga gospodarske izložbe kotara Ivanec, Ludbreg, Novi Marof, Varaždin i Zlatar 20.-21. rujna 1905. O dobrom stanju imanja svjedoči i izvještaj A. Hribara koji je 1921. došao zbog pritužbe Pavlova zeta Vuka Vučetića da mu je oduzeto previše sjenokoša. Hribar je zapisao da je bio ugodno iznenađen stanjem na imanju, s prvoklasnim uzgojem svinja te intenzivnim stočarstvom i dobrom mljekarom.³⁷⁶

Nakon Levinove smrti njegova je ukupna imovina iznosila (dakle bez imovine njegove supruge i brata Đure) 1,13 milijuna forinta, od čega se gotovo 60 % odnosilo na nekretnine.³⁷⁷ Veliki iznos pokretnina uz uobičajene stavke poput zaliha plodina i vina, vrijednosti inventara i sličnoga posljedica je potraživanja temeljem zemljišnoga rasterećenja. Među imanjima po vrijednosti daleko je na prvomu mjestu bilo lužničko s 682.463 for. i 37 novč., a potom su slijedila zagorska imanja pa slavetičko imanje, Šišljavić i šumski posjedi (Kupinec, Donja Kupčina i Zdenčina). Zanimljivo je da je na slavetičkom imanju iznos pokretnina bio skoro triput veći od nekretnina jer su stavke dobrim dijelom činili otkupi gorno-činženih zemalja te inventar dvorca.

Prema Levinovoj oporuci univerzalni je nasljednik najstariji sin Geza kojem su pripali Slavetić, Šišljavić, Lužnica i šumski posjedi te petina zagorskih imanja i petina prava na odštetu regalnog prava vinotočja rečenih imanja te tražbine raznih pravnih naslova. Vrijednost njegovoga dijela iznosila je 930.154 for. 78 4/5 novč. Preostala je imovina (zapravo 4/5 zagorskih imanja) podijeljena ravnopravno na ostalo četvero Levinove djece tako da je svako steklo 52.368 for. i 39 4/5 novč.³⁷⁸

Nažalost, ne raspolazem točnim podacima o Levinovoj zaduženosti, no poput nemaloga broja velikaša i on se zaduživao pa je 1852. posudio 3000 forinti od kanonika Šipraka uz 6 % kamate. Dug nije vraćen ni 1865. te je ušao u ostavinsku masu Šiprakova nasljednika³⁷⁹ To zacijelo nije bila jedina zadužnica. U novčanoj oskudici Levin je pribjegavao prodaji sirovina s dobara pa je primjerice 1885. prodao oko 10.000 stabala za 75.000 forinti.³⁸⁰ Iz Levinove ostavine proizlazi da je imanje Andraševac opterećeno zajmom od 20.000 forinti, a da su posjedi koje je naslijedio Geza opterećeni s 150.000 forinta.³⁸¹ Na prijelazu stoljeća Lužnica je privremeno bila pod sudskim sekvstrom. Iz pregleda zagorskih imanja koje je sačinio Geza, kao podlogu za dogovor s bratom i sestrama oko upravljanja, proizlazi da je krajem 1890. taj dug iznosio 13.811 for. i 76 novčića, ali da je imanje Stari Dvori još bilo opterećeno s više od 8.000 for. te je ukupna pasiva zagorskih imanja bila 21.863 for. i 55 novčića. Istodobno Geza je zagorska imanja procijenio na ukupno 2381 jutro i 945 čhv od čega su više od polovice bile šume (1296 jutara i 227 čhv), oko četvrtine oranice (554 jutara i 1429 čhv) i oko desetine livade, dok je vinograda bilo oko 150 jutara.³⁸² Iz dokumentacije je također vidljivo da su redovito uzimani zajmovi od banke koji su se otplaćivali nakon prodaje određenoga artikla, poput vina.

³⁷⁶ Z. Šimončić-Bobetko, Agrarna reforma, sv. 2, 403-404.

³⁷⁷ Točnije, nekretnine 647.106 for. i 70 novč., a pokretnine 492.521 for. i 68 novč., dakle ukupno 1139.628 for. i 38 novč. V. ovdje objavljeni dok. br. 8.

³⁷⁸ V. ovdje objavljene dok. br. 4 i 8.

³⁷⁹ HDA, OF Rauch, k. 1.

³⁸⁰ M. Kolar, Baruni Rauch, 312.

³⁸¹ V. ovdje objavljeni dok. br. 6.

³⁸² DAZG, OF Jelačić, ad br. 428. "Skizze", 15. XI. 1890.

Prema podacima iz 1902. godine Rauchovi su imali pet većih posjeda: Lužnicu (6860 jutara) i Slavetić³⁸³ (1760 jutara), oboje u vlasništvu Geze, Golubovec Antonije Rauch (1871 jutro), zagorska imanja djece Levina Raucha (2383 j.) i Martijanec Pavla Raucha (2333 jutro).³⁸⁴ Ukupno su njihova imanja iznosila čak 15.107 jutara.³⁸⁵ Na gotovo svim su imanjima prevladavale šume pa potom oranice, livade, vinogradi, a uzgajalo se raž, ječam, pšenicu, zob, kukuruz, sjeme djeteline, vino, krumpir, grahorice, voće te posjedovalo građevno i ogrjevno drvo. Golubovečka i zagorska dobra (osim 40 ha) bila su u zakupu a njihova uprava spojena, dočim je martijanečku upravu nadzirao sam posjednik. Budući da Geza očito nije dao podatke za Lužnicu i Slavetić, od ostalih imanja najveća obaveza zemljarine bez prireza bila je na martijanečkom posjedu (3792 K),³⁸⁶ na golubovečkomu 3032 K i na zagorskim dobrima 2571 K.

Ipak, Geza i Pavao pripadali su velikim poreznim obveznicima u svojim županijama. Godine 1910. Geza je platio 29.537 K a Pavao 10.786 K poreza. Među zemljoposjednicima članovima županijske skupštine Geza je bio na prvome mjestu po veličini poreza u Zagrebačkoj, a Pavao na trećem u Varaždinskoj županiji.³⁸⁷ Geza je također na posjedu Kalinovica pokraj Samobora imao pogon za preradu žestice, a po svemu sudeći uspio je konsolidirati svoju zaduženost pri čemu se koristio parcelacijom i prodajom zemljišta seljacima ili prodajom drva pa je 1911. prodao 1600 jutara hrastovine u Kupčini ugarskome konzorciju za 850.000 kruna.³⁸⁸ Navedeni podaci pokazuju da su se Rauchovi relativno dobro nosili s teškoćama te da su čvrsto držali svoja imanja još uoči Prvoga svjetskog kada će zaduženost plemića i prodaja njihovih imanja postajati sve učestalijima pa će se prodavati i veliki slavonski posjedi poput virovitičkoga, daruvarskoga i čepinskoga.

Statistički podaci pokazuju da su se usprkos krizi mnogi veleposjedi uspjeli održati, pogotovo do 1918. Iako postoje podaci i za ranija razdoblja,³⁸⁹ prava pouz-

³⁸³ Postoje podaci da je Levin kupio Slavetić 1869. godine. Nisam sigurna, ali je možda privatna Oršičeva obligacija iz 1872. g. od 67.000 f koju spominje Geza u svojem nacrtu upravljanja zagorskim dobrima vezana uz Slavetić. DAZG, OF Jelačić, ad br. 428. "Skizze", 15. XI. 1890.

³⁸⁴ J. Krška, Statistika, 33-34, 64 i 124.

³⁸⁵ Krškini podaci nisu uvijek pouzdani. Njegovi podaci o veličini Martijanca odudaraju od podataka Komore i Varaždinske županije.

³⁸⁶ Na Martijancu su bila 4 majura: Martijanec, Vrbanovec, Pusti Zid i Hrastovljan te 2 vodenice, svaka s po 4 vitla.

³⁸⁷ Godine 1913. Geza je platio 31.707 K, a 1914. g. 31.167 K poreza i opet je bio na prvome mjestu u Zagrebačkoj županiji. Z. Šimončić-Bobetko, Agrarna reforma, sv. 1, 75. *Obzor*, 1. 4. 1913.; Mira Kolar, Gospodarske prilike na stubičkom području od 1800. do 1941. godine, u: Osamsto godina pisanoga spomena Stubice, 162; Pavao je početkom 20. st. plaćao čak veći porez nego 1897. kada je bio na sedmome mjestu u Varaždinskoj županiji s 2525,34 forinte. NN 21. I. 1897.

³⁸⁸ Izgleda da je 1917. otkupio od Pavla njegov dio zagorskih imanja, ali su se u dokumentaciji o agrarnoj reformi ona i dalje spominjala kao Pavlova. Kolar, Baruni Rauch, 313; Z. Šimončić-Bobetko, Agrarna reforma, sv. 2, 403.

³⁸⁹ Primjerice, prema podacima zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore 1880. na njezinome je području postojao 271 posjed (s više od 100 ha, tj. 174 jutara) ukupne površine 498.301 ha, tj. 867.044 jutara. Više od polovice (59 %) bila su imanja do 400 ha, onih do 2000 ha bilo je nešto manje od trećine (31 %) dok je većih od 2000 ha bilo samo 6,7 %. Pritom su samo 4 imanja bila veća od 4000 ha (6960 jutara). Nakon jednoga desetljeća broj veleposjeda (više od 100 ha) porastao je na 391, ali je njihova ukupna površina smanjena na 336.377 ha, tj. 585.296 jutara. Statističko izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu 1881.-85., Zagreb, 1887.

dana statistika veleposjeda Banske Hrvatske potječe iz 1895. godine. Prema njoj je bilo 407.403 privatnih gospodarstva s ukupno 4,662.995 jutara. Od toga je pravih veleposjeda (većih od 1000 jutara) bilo 209, tj. samo 0,055 %, ali su još uvijek iznosili 1,047.540 jutara ili 22,46 % ukupne površine.³⁹⁰ Od navedenih 209 veleposjednika njih 186 su bile fizičke osobe. Po nacionalnosti većina (79 %) svih posjednika bili su Hrvati i Srbi a 21 % ostali, s time što među potonjom kategorijom prevladavaju Mađari i Nijemci (18,7 % svih zemljoposjednika).

*Tablica 1
Gospodarstva Banske Hrvatske 1895.*

Veličina u jutrima	Broj	Površina u jutrima	% ukupne površine u jutrima
do 5	180.175	395.004	8,46
5-20	192.656	1,933.018	41,46
20-100	33.433	1,043.890	22,39
100-1000	930	243.444	5,23
> 1000	209	1,047.540	22,46
Ukupno	407.403	4,662.995	100

Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905., knj. 1., Zagreb, 1913., 338.

Podaci iz 1895. i Krškini podaci iz 1902.³⁹¹ pokazuju da postoje održani veleposjedi koji raspolažu s gotovo četvrtinom ukupne površine. Problem je što u vrijeme kada su veleposjedi doista bili ugroženi statistike nisu vođene. Prvi je jugoslaven-ski popis zemljišnih gospodarstva proveden 1931.³⁹²

*Tablica 2
Gospodarstva u Hrvatskoj 1931.*

Veličina u hektarima	Broj	Površina u hektarima	% ukupne površine u hektarima
do 5	414.225	846.033	40,1
5-20	112.417	912.008	43,3
20-100	4312	134.564	6,4
100-500	285	57.931	2,7
> 500	68	156.581	7,5
Ukupno	531.307	2,107.117	100

Prema: Z. Šimončić-Bobetko, Mijena, 262.

³⁹⁰ Daleko je najveća površina veleposjeda u Virovitičkoj županiji, a slijede je Požeška, Srijemska, Zagrebačka, Modruško-riječka, Varaždinska i Bjelovarsko-križevačka. U Ličko-krbavskoj nije bilo veleposjeda. Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905., knj. 1., Zagreb, 1913., 342-346.

³⁹¹ Ukupno je u Banskoj Hrvatskoj 1902. navedeno 324 veleposjeda (veća od 500 ha, tj. 870 jutara) površine 887.799 ha, tj. 1,544.770 jutara. Većina (189) je posjeda bila do 500 ha, 103 do 5000 ha, a samo 32 posjeda imala su više od 5.000 ha, ali su zapremala čak 81,24% površine veleposjeda.

³⁹² Z. Šimončić-Bobetko, Mijena, 260-261.

Tada je u Hrvatskoj bilo 531.307 gospodarstava s 2,107.117 ha (tj. 3,666.384 jutara). Ogromna većina (78 %) bila je do 5 ha s ukupno 40,1 % površine. Veleposjeda većih od 500 ha (870 jutara) bilo je tek 68 s 156.581 ha ili 272.451 jutara što je iznosilo 7,5 % površine. Prema podacima O. Frangeša³⁹³ prije agrarne reforme u kategoriji imanja većih od 100 jutara bilo je 742.916 jutara (27,3 %), a nakon reforme 523.091 jutara (20,8 %). Podaci za 1931. pokazuju usitnjavanje posjeda i smanjenje udjela veleposjeda u strukturi zemljišnih gospodarstava. Ipak, prema Frangeševim podacima njihov postotni udio u ukupnoj površini još uvijek nije drastično pao nego tek s 27 % na 21 %. Jedan je od razloga možda i ukupno povećanje iskoristivih površina.³⁹⁴ Stoga se može reći da je glavni udar na veleposjede izvršen tek nakon 1919. te da su do 1930-ih posjedi usitnjeni s time što posjed bogatijih seljaka biva zaokružen kupnjom veleposjedničke zemlje. Veleposjedi se dijele među nasljednike, parceliraju i prodaju. Veleposjedi kao proizvođači poljoprivrednih i stočarskih proizvoda ugroženi su, a osobito se to odnosi na uzgoj rasplodne stoke i čistokrvnih pasmina, uzgoj sjemena te industriju.

Zaduženost velikaša i njihovih posjeda postala je već dugo prije 1848. svakodnevnim pojavom. O razmjerima zaduženosti među velikašima svjedoče podaci iz ostavine Ane Sermage rođene Novosel. Njezina je majka naslijedila i dugovanja biskupu Vrhovcu, a među dužnicima su grof Patačić s čak 14.000 for., T. Keglević, Lj. i Ivan Bedeković, Ivan Babočaj, M. Delivuk, S. Szögeny i drugi.³⁹⁵ Kamata je iznosila 5 ili 6 %, ali su neki kreditoru bliski dužnici bili nje oslobođeni. U popisu imovine Ane Sermage navedeno je čak 35 privatnih obligacija, uglavnom iz 1830-ih i 1840-ih godina s iznosima u rasponu od 250 do 8000, s najčešćim iznosom od 1000 forinti. Kamata je bila 6 %, a među dužnicima su Marko Bedeković, Rikard, Eleonora i Stjepan Jelačić, Berta Matačić, Ana barunica Taufrer, Amalia Sermage, Henriette Schlippenbach, Herman i Alojz Bužan te August Oršić, da navedem samo neke iz redova plemstva.³⁹⁶ M. Vrhovac je stekao posjede Golubovec, Marčinkovo i Stari Grad od braće Josipa i Franje Adama Domjanića jer su oni zapali u materijalne teškoće, a Josip je imao dugove. Stoga su rečene posjede 1804. založili kao hipoteku biskupu na 32 godine uz 97.000 forinti.³⁹⁷

Zbog zaduženosti i materijalnih neprilika nerijetko su velikašice preuzimale svoj dio nasljeđa još za života roditelja. Kći Ane Sermage, Franjica udana Jelačić, još za života majke uživala je dio dobara. Sličan se slučaj ponovio i u sljedećoj generaciji obitelji, jer je Franjčina kći Klotilda udana Hellenbach još za života roditelja 2.V.1866. preuzela Gornju Bisticu s pokretninama, ukupne vrijednosti 112.895 fav. Njen suprug Lazar je dio zemljišta prodao općini, a posudio je od tasta 15.540 fav koje je morao vratiti s kamatama.³⁹⁸ Zaduživanje veleposjednika bio je opći trend, a

³⁹³ Otto Frangeš, *Die sozialökonomische Struktur der jugoslawischen Landwirtschaft*, Berlin, 1937.,194; Z. Šimončić–Bobetko, *Mijena*, 260

³⁹⁴ 1885. u Hrvatskoj je bilo 1,439.290 ha oranica i vrtova, a 1939. godine 1,630.878 ha; površina je povećana na račun ugara, neobrađenih pašnjaka i krčevina. Od kultura rasle su površine zasađene žitom i kukuruzom, industrijskim, krmnim i povrtnim biljem. Z. Šimončić–Bobetko, *Mijena*, 264.

³⁹⁵ DAZG, OF Jelačić, br. 334. k.7. I Nanette (Ana) Lončar rođena Rauch, također je posuđivala od Vrhovca; godine 1818. posudila je 1000 forinti. HDA, OF Rauch, k. 1.

³⁹⁶ DAZG, OF Jelačić, br. 336, k. 7. Da novac ne poznaje političke podjele svjedoči podatak da je Ana 28. IV. 1838. posudila Lj. Gaju 1000, a mađaronu T. Feriću 1832. g. 400 forinti.

³⁹⁷ Ugovor se čuva u Muzeju Sv. Ivana Zeline. Branko Čičko, *Novi prilozi*, 60.

³⁹⁸ DAZG, OF Jelačić, br. 343, k. 7.

na prijelomu stoljeća povećana je i zaduženost Rauchovih. Golubovec je opterećen hipotekom, Lužnica je došla pod sekvestar, a Šenjugoovo prodano Vranjicanima. U razdoblju od 1886. do 1905. ukupan broj opteretbi u Hrvatskoj i Slavoniji udvostručen je, pri čemu su najmanje bile optećene šume, a najviše ostala zemljišta.³⁹⁹ Što se mijene posjeda tiče, ona je bila izražena, ali se zamjetniji rast vidi tek početkom 20. stoljeća.⁴⁰⁰

Imovinsko-pravni odnosi bili su stoga čestim razlogom obiteljskih prijepora pa i pravih razdora. I odnosi među Levinovim nasljednicima uskoro su se upravo zbog toga razloga počeli kvariti. Premda nije bilo sporova oko Levinove ostavine, pa su se i prije završetka ostavinske rasprave braća i sestre složili da zajedničkim zagorskim imanjima upravlja na pet godina Geza,⁴⁰¹ čini se da je zahlađenju odnosa doprinijelo postupanje Antonije Rauch koja je favorizirala dvoje svoje najstarije djece, sina Gezu i kćer Alicu. Naime, već 1. listopada 1891. (ali s valjanošću od dana Levinove smrti) sklopila je s Gezom ugovor kojim mu prepušta na uživanje Golubovec, Šenjugoovo, Kustošak i palaču u Kapucinskoj. Zauzvrat, Geza se obvezuje majci osigurati uzdržavanje i standard kao za očeva života, a sestrama Ivani i Alici godišnju apanažu od 1.000 forinta.⁴⁰² Među korisnicama apanaže nije spomenuta treća kći Marija Jelačić, možda je tome razlog neki osobni sukob, ali možda i činjenica da su ona i njezin suprug bili prezaduženi. Ostarjela Antonija bila je sve zabrinutija zbog Gezine materijalne situacije te je svojim različitim testamentarnim odredbama samo poticala razdor među svojom djecom. U strahu od toga da će nasljednik Geza biti opterećen dugovima, naposljetku je prepustila procjeni Alice da li da predoči izraz njezine posljednje volje kojim se imovina inače namijenjena Gezi prenosi Pavlu. Naime, htjela je spriječiti da Gezini dugovi odnesu njezino nasljeđe, a i sama mu je bila posudila čak 300.000 kruna.⁴⁰³ Također je veliku materijalnu prednost dala Alici jer joj je ostavila Stubički Golubovec koji je ona ionako već sa svojom obitelji uživala. Svojim postupcima Antonija je uvelike doprinijela dugotrajnoj ostavinskoj parnici koja je trajala sedam godina protegavši se i nakon sloma Monarhije u 1920. godinu. Tijekom parnice Pavao, Marija i Ivana sporili su se protiv Geze i Alice.⁴⁰⁴ Premda su se nasljednici počeli dogovarati 1918., Antonijina ostavina im je službeno uručena tek 23. travnja 1920.⁴⁰⁵ Ukupno su nekretnine

³⁹⁹ Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905., knj. 1., Zagreb, 1913., 357.

⁴⁰⁰ Godine 1891.-95. mijena je zahvatila 32.031 posjed u vrijednosti od 34.940.000 kruna, 1896.-1900. 34.350 posjeda vrijednosti 31.265.000 kruna te 1901.-1905. 47.061 posjed vrijedan 47.642.000 kruna. Od 1886. nadalje većina mijena zbivala se pogodbom (80-87 %), vrlo mali dio ovrhom (1-3 %), ali je do početka 20. st. porastao postotak prodaje zbog smrti vlasnika (s 10 na 19 %). Statistički godišnjak, 351.

⁴⁰¹ V. ovdje objavljeni dok. br. 6.

⁴⁰² V. ovdje objavljeni dok. br. 7.

⁴⁰³ Iz zapisnika od 16.7.1914. u vezi njene ostavine proizlazi da je Gezi bila posudila 300.000 kruna očito uzevši hipoteku na Golubovec, od koje je u vrijeme zapisnika preostalo za platiti 60.315 kruna. V. ovdje objavljeni dok. br 13.

⁴⁰⁴ V. ovdje objavljeni dok. br. 9-11 i dalje.

⁴⁰⁵ Prema toj urudžbenoj ispravi ostavinu su činili: zlatni novac (1.700 kruna), vrijednosni papiri (više od 200.000 K), umjetnine, srebrnine i pokućstvo u palači u Kapucinskoj (51.000) i u Lužnici (12.900) i Golubovcu zajedno s *fundus instructus* (56.500), utržak Stubičke gore (138.000), zaostale tražbine na dobru Golubovec i zemljištu Dužica, nadalje nekretnine dobra Golubovec - porezne općine Andraševac, Podgorje Stubičko, Orosavlje, Gusakovac, Hum, Pustodol, Slatina, Strmec, Stubica Donja i Gornja, Modrovec, Lepa Ves, Hum, Stubičke Toplice,

vrijedile 1,433.091 krunu i 69 filira. Dugovi su bili sljedeći: Prve hrvatske štedionice u visini od 60.350 na Golubovcu, Hipotekarne banke na imovinu u Gornjem gradu popisnoga broja 701 (35.516 kruna) te potraživanja patronatske crkve u Stubici 13.019 kruna. Čista ostavinska vrijednost iznosila je 1,324.206 kruna i 48 filira.⁴⁰⁶ Ta znatna imovina nejednako je podijeljena. Najveći dio pripao je Gezi, potom je slijedila Alice, a najmanje je dobila Marija.⁴⁰⁷ Ivana je živjela u Austriji i odgovaralo joj je da dobije pokretnu, a ne nepokretnu imovinu. Pavao je osim navedenoga i otprije imao imanje Martijanec, a od ostavine majke na zemljištu koje je bio kupio u Crikvenici počeo je u proljeće 1920. s gradnjom vile koja je dovršena u studenome sljedeće godine. Alice je već za života majke živjela sa svojom obitelji u Golubovcu čijim je vlasnikom postala nakon njezime smrti, a zaduženoj Mariji, koja je živjela u kući Jelačićevih u Basaričekovoj 22 (stečenoj od Ane Sermage), njezin dio nasljedstva dobro je došao. Premda su tako Rauchovi zadržali glavninu imanja sve do propasti Monarhije, slijedila su izuzetno teška vremena. Pred kraj i neposredno nakon završetka Prvoga svjetskog rata brojna su plemićka imanja postala metom napada i pljački zelenoga kadra. Od posjeda Rauchovih najteže je stradao Martijanec, što vjerojatno valja pripisati i političkoj nepodobnosti nekadašnjega bana Pavla Raucha. Iz Martijanca je vlasti u Zagrebu 3. studenoga 1918. poslan telegram o pljački zelenoga kadra.⁴⁰⁸ Zapaljen je ambar u Hrastovljanu, a vojska pozvana u pomoć ustrijelila je kolovođu iz Hrzenice. U istome je mjestu kod jedne obitelji Pavao bio pohranio zlato, biserje i dragocjenosti koje su maskirani mladići odnijeli.⁴⁰⁹ Kako je time otvoreno došao u sukob s lokalnim stanovništvom, vjerojatno je i to bio važan razlog da se povuče u Primorje, a imanje prepusti kćeri i zetu.

Nakon što su imanja preživjela napade zelenoga kadra, uslijedio je novi težak udarac – agrarna reforma. Već 25. veljače 1919. donesene su prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme koje su u biti vrijedile sve do 1931., do Zakona o

nekretnine dobra Dolec - Brdovec, Laduč (za ove ne piše iznos) Zaprešić, 33.000 Podgorje Bistričko 14.600, zagrebačka palača (vrijednost 135.300), kuća na Mirogojskoj cesti i kuća na Gračanskoj cesti s gospodarskim zgradama (vrijednost obojg 90.000), skladište Sisak (24.000 kruna).

⁴⁰⁶ DAZG, OF Jelačić, ad 430.

⁴⁰⁷ Geza je stekao vrijednosnice (137.900 kr.), pokućstvo i ostalo u palači i Lužnici, utržak Stubičke Gore, tražbine iz ostatka kupovnine za putem parcelacije određene čestice Golubovca (tj. ustupljene seljacima), nekretnine dobra Dolec, nekretnine Gornji grad 701, petinu tražbina Šenjugova, nekretnine dobra Stubičke toplice te pojedine čestice dobra Golubovec. Alici je pripalo 27 komada austrijskih dukata, 64 komada zlatnog novca po 20 kruna, 4 istoga po 10 kruna, 3 napoleonora, tražbine Golubovca 1890.-1912., namještaj, dragocjenosti i *fundus instructus*, zalihe i sva prava Golubovca te pravo na prijeporne čestice zagorskih imanja, kupovno pravo temeljem ugovora 23. travnja 1912. na polovicu nekretnina upisanih u gruntovnicu Podgorje Stubičko protiv Janka Martinića i ostalo vezano uz Golubovec. Pavao je dobio 552.500 kruna i petinu tražbina Šenjugova, Ivana 552.500 kruna, petinu tražbina Šenjugova i trećinu tražbina Dužice, a Marija 65.000 kruna, dragocjenosti (6.000), vrijednosne papire (72.050), petinu tražbina Šenjugova, trećinu tražbina Dužica, nekretnine dobra Kustošak i nekretnine u Sisku sa skladištem. 23. III. 1920. iz dijela nasljedstva Alice bile su izlučene čestice Andraševac, Podgorje Stubičko, Modrovec, Strmec Stubički, Slatina Stubička te imaju ostati na ostavini Antonije Rauch jer su prije njezine smrti prodane. Iz nasljedstva Alice se čestice Strmec i Podgorje Stubičko predaju Gezi.

⁴⁰⁸ HDA, NV 373/1918.

⁴⁰⁹ M. Winter, sv. 1, 128; M. Kolar, Ban Pavle Rauch i Podravina, 132; Ista, Zum Schicksal, 476. Vjerojatno je posrijedi obitelj zakupnika ludbreškoga vlastelinstva, Alajoša Gayera.

likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima. Namjera je nove jugoslavenske vlasti bila likvidirati nekadašnje veleposjede i izvršiti kolonizaciju. Veleposjedima se smatralo posjede veće od 100 jutara kao i sva fideikomisna dobra koja je podijelio vladar i nisu se smjela cjepkati.⁴¹⁰ Ubrzo je slijedila daljnja regulativa: Naredba o djelomičnom izvođenju agrarne reforme (10. IV. 1919.) kojom je određeno kome će se zemlja davati u zakup, Uredba o zabrani otuđivanja i opterećivanja velikih posjeda (21. VII. 1919.) koja je 20. svibnja 1922. postala zakonom te Naredba o državnom nadzoru i državnoj upravi velikih posjeda (11. II. 1920.) koja je 1922. postala zakonom i veleposjednicima je ostavila slobodno raspolaganje zemljom neobuhvaćenom reformom i lošom zemljom koja im je ostavljena, a pod državnu su upravu došle šume velikih posjeda.⁴¹¹ Usprkos svim tim uredbama i zakonima bitan je problem agrarne reforme bio njezina privremenost sve do 1931. godine čime su i zemljoposjednici i seljaci ostavljeni u neizvjesnosti o krajnjemu ishodu reforme. Ta je prva faza završila pritiskom Zapada i zbog straha režima od tužbi koje su pojedini veleposjednici podnijeli Međunarodnome sudu u Haagu. Stoga je 19. VI. 1931. donesen novi Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima (s izmjenama 5. XII. 1931.) koji nastoji očuvati barem neke veleposjede, poglavito slavonske i srijemske, a zemljoposjednicima je vraćeno raspolaganje šumama do 1000 ha. Osim političkih razloga novi je smjer imao i ekonomske jer je zbog opće ekonomske depresije značenje poljoprivrede, a time i veleposjeda, poraslo. U navedenom razdoblju posjedničko plemstvo prošlo je izuzetno teško i kritično razdoblje, izdvajanja i gubitka zemlje, podjele zemlje ne samo domaćim seljacima nego i brojnim kolonistima iz pasivnih krajeva. Seljaci nisu željeli raditi na plemićkoj zemlji nerijetko zbog starih razmirica, a negdje su se i dugotrajno parničili sa zemljoposjednicima što je bio slučaj u Golubovcu. Seljaci su eksploatirali i oštećivali šume, a nisu ih ni otkupili ni plaćali zakup. K tome su porezi povećani, mogućnosti kreditiranja ili poticanja industrije na imanjima smanjene, a imanja su se smjela prodati tek uz pristanak vlasti. Režim je također bio osobito nesmiljen prema plemićima koji su mu bili politički protivnici. Stoga su pojedini zemljoposjednici, čak i u istoj porodici, imali različit tretman. Tako su vlasti bile oštre spram Pavla, a blaže spram Geze Raucha. I inače se postupalo diferencirano pa su bolje prolazili predratni pristaše jugoslavenstva i svi oni koji su imali neke zasluge, poput Bombellesa, Kulmera ili Turkovića.⁴¹² Doduše, i oni su se na kraju razočarali shvativši da su zapravo izigrani. Većina plemićkih veleposjednika ipak je nastojala sačuvati imanja, dočim se sitno plemstvo pokazalo prilagodljivijim novoj političkoj situaciji.

Na početku provođenja agrarne reforme Rauchovi su ukupno imali oko 10.725 jutara zemlje bez zagorskih posjeda koji su već većim dijelom bili rasprodani.⁴¹³ Najveći je posjed bila Gezina Lužnica (6438 j.) te Martijanec Elizabete Vučetić (2077 j.), dok su manji bili Golubovec (1423 j.) te posjedi Pavla Raucha u karlovačkome kotaru (787 j.). Zagorska dobra sastojala su se od posjeda Andraševac, Vukšinec, Karivaroš i Dobri Zdenci u političkim srezovima Zagreb, Samobor, Karlovac, Pisarovina, D. Stubica, Ludbreg, Varaždin, Krapina i Jastrebarsko. Bila su u suvlasniš-

⁴¹⁰ Z. Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma*, sv. 1, 130.

⁴¹¹ Isto, 131-136.

⁴¹² Mira Kolar, *Zum Schicksal*, 457-458.

⁴¹³ Prema podacima iz 1922. imali su u Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji ukupno 10.420 j., a prema sustavnim podacima Z. Šimončić-Bobetko posrijedi je 10.725 jutara. Z. Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma* sv. 1, 343-347, sv. 2, 401.

tvu petoro djece Antonije Rauch. Budući da je relativno malen posjed imao toliki broj suvlasnika, na njemu nije promptno provedena reforma. Na raspravama za utvrđenje objekata agrarne reforme 1934. u Donjoj i Gornjoj Stubici Raoul Steeb kao zastupnik posjednika izjavio je da je imanje rasprodano prije i tijekom rata te da je parcelaciju i prodaju provodio Geza koji je imao punomoć suvlasnika. Patronatskih tereta više nije bilo.⁴¹⁴

Od imanja Rauchovih prvo je reformom zahvaćeno martijanečko dobro jer je podjela zemlje započela upravo na području Ludbrega, Martijanca i Rasinje u nastojanju da se revolucionarnost seljaka i bezemljaša usmjeri prema tamošnjim veleposjednicima, mahom nepoćudnima novome režimu.⁴¹⁵ Imanje se nalazilo u katastarskim općinama Martijanec Donji i Gornji, Novakovec, Poljanec i Hrastovljan. U sačuvanoj dokumentaciji o agrarnoj reformi nisam našla građu koja se odnosi na početke reforme iako se iz pojedinih dokumenata da razaznati da je ona počela.⁴¹⁶ Iz godine 1927. sačuvan je pregledni nacrt imanja E. Vučetić iz kojeg se vidi posjed ostavljen vlasnici uglavnom u Gornjemu i Donjem Martijancu.⁴¹⁷

Na tom jako smanjenom posjedu Elizabeta i Vuk Vučetić trudili su se dobro gospodariti, nastavili su pogon mljekare i svinjogojstvo, a pokušali su 1921. i s mlinom i pilanom za koji je Vuk dobio kredit od Jugoslavenske udružene banke.⁴¹⁸ To se nije pokazalo dugotrajnim pothvatom, a Vuk je i pravnim sredstvima nastojao očuvati imanje pa je 1921. tražio povratak barem 125 jutara zemlje dane seljacima, dočim mu je povjerenik Hribar predložio povratak 30 jutara. Pritom je iz Hribarova izvještaja očito kako je pokušao posvađati posjednike sa seljacima te da je bio itekako dobro informiran o Vučetićevim političkim stavovima jer mu je spočitnuo da traži natrag zemlju iako je tijekom izbora 1920. poticao seljake da glasaju za Radića obećavajući da će im sam dati zemlju.⁴¹⁹ Građa potom počinje kontinuirano teći od 1928. godine kada je provedena revizija objekata reforme na martijanečkom posjedu. Prema katastru posjed je imao 2117 j. i 1494 čhv, a gruntovno 1714 j. i 1229 čhv. Do razlika je došlo jer je u katastru posjed upisan na Elizabetu, a u gruntovnici je dio još glasio na Pavla i Gezu⁴²⁰ Raucha, na neke druge osobe ili je bio javno dobro. Faktično stanje posjeda bilo je 2076 j. i 349 čhv (obrađivo 1291 j. i 652 čhv) jer su neki dijelovi otuđeni uz dopuštenje Ministarstva, ali u katastru nisu provedeni ili ih veleposjednika ne uživa već dugi niz godina. Za agrarne svrhe odvojeno je 1237 j. i 1517 čhv te za javno dobro 13 j. i 549 čhv. Posjednici je ostavljen maksimum od 130 j. i 1149 čhv. Na to rješenje uložene su žalbe kako agrarnoga odbora Martijanec

⁴¹⁴ Za veleposjed Alice Steeb u k. o. Andraševac ostavljeno je 30 jutara veleposjednici na slobodno raspolaganje, a 10 k. j. smatrano je sastavnim dijelom posjeda kao zemljište koje uživa ostavina Geze. Na Alice glase čestice Modrovec koje su u gruntovnici na 5 suvlasnika, dio je određen za eksproprijaciju, a dio je ostao Alice. HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k. 127 i 132.

⁴¹⁵ Na ludbreškome je području još na velikoj skupštini 2. III. 1919. atentator na Ivana Škrleca, Stjepan Dojčić, vehementno agitirao za temeljitu agrarnu reformu ističući kako tada zet bivšeg bana Pavla Raucha Vuk Vučetić ne bi dao tući seljake po husarima stare Monarhije. J. Horvat, Pobuna omladine, 299.

⁴¹⁶ Primjerice iz tužbe Pavla Raucha iz 1921. da šume ne spadaju pod udar reforme. Zavod za kolonizaciju, Likvidacija veleposjeda, k. 132. Tužba se spominje u dokumentaciji iz 1931.

⁴¹⁷ GMV, inv. br. 55700.

⁴¹⁸ M. Kolar, Zum Schicksal, 476.

⁴¹⁹ Z. Šimončić–Bobetko, Agrarna reforma, sv. 2, 403–404.

⁴²⁰ Jedna čestica u Novakovcu 183 j. i 1538 čhv.

(da se još čestica proglašuje javnim dobrom) tako i Elizabete jer je reforma obuhvatila šume i pašnjake te što je posjed Pavla Raucha uzet s njezinim zemljištem kao jedan posjed koji iznosi 183 j. i 1383 čhv. Rješenje je bilo djelomično u korist Elizabete da joj se neke čestice ne računaju u maksimum jer ih od 1919. ne koristi ili što su šume i pašnjaci te da je posjed Pavla samostalan posjed pa tako treba postupiti; potvrđen je i supermaksimum od 54 j. određen još 1921. godine. Sljedeći su koraci poduzeti krajem 1931. te tijekom 1932. godine u skladu s novom zakonskom regulacijom.⁴²¹ Kako je i tijekom toga utvrđenja objekata reforme bilo puno žalbi (primjerice martijanečkoga agarnog odbora na zemljoposjedničim supermaksimum), beogradsko Ministarstvo poljoprivrede 15. travnja poništilo je rješenje pa je komisija iznova izašla na teren 29.-31. kolovoza 1932. i ustanovila stanje imanja kao u tablici.

Tablica 3
Martijanečko imanje 1932.

	Katastar	Gruntovnica	U stvarnosti
Oranice	973 j. i 14 čhv	925 j. i 811 čhv	969 j. i 597 čhv
Vrtovi	36 j. i 881 čhv	15 j. i 957 čhv	11 j. i 735 čhv
Livade	312 j. i 664 čhv	284 j. i 608 čhv	294 j. i 309 čhv
Vinogradi	14 j. i 1519 čhv	41 j. i 838 čhv	16 j. i 611 čhv
Pašnjaci	152 j. i 1420 čhv	140 j. i 90 čhv	116 j. i 1220 čhv
Šume	566 j. i 584 čhv	434 j. i 211 čhv	570 j. i 309 čhv
Neplodno	60 j. i 1549 čhv	69 j. i 1040 čhv	90 j. i 1512 čhv
Ukupno	2117 j. i 231 čhv	1.910 j. i 1355 čhv	2069 j. i 493 čhv

U utvrđenju objekata vlasti su se vodile faktičkim stanjem te odredile užu maksimum na ukupno 130 jutara, a širi (vinogradi i vincilirski deputati koji premašuju opseg užega maksimuma) na 689 j. i 1077 čhv. Djelomično je ekspropirano za gradilišta 57 j. i 741 čhv, a fakultativno otuđeno 602 j. i 408 čhv. Za eksproprijaciju određeno je 1199 j. i 1281 čhv, od kojih je odbijeno već fakultativno otkupljeno zemljište pa je preostalo iz vlastiti 597 j. i 873 čhv. Vlasnici je ostavljeno 130 k. j. obradivoga, tj. 347 j. cjelokupnog zemljišta na kojem su bili uknjiženi tereti: Hrvatsko-slavonske hipotekarne banke (tada Jugoslavenske udružene banke) u iznosu od 520.000 kruna, porezni dug jugoslavenskoj državi od 216.761.05 dinara, kao i dužnost patronata prema župi u Martijancu. Postojale su i služnosti – upotreba poljskoga puta na određenim česticama, a pojedine su čestice i dalje bile Gezine i Pavlove, ali je određeno da se ekspropiraju. Što se patronata tiče, stranke su se složile da se riješi prema zakonu, dakle treba dati da se otkupi 15 j. zemljišta od cijeloga dobra, od čega na zemljoposjednicu E. Vučetić otpada 66,25 %. Utvrđenje objekata provodilo se i korigiralo i sljedeće 1933. godine. Uža je maksimum ostao isti, a širi je sužen na 216 j. i 1595 čhv jer su iz njega izdvojene šume koje premašuju maksimum (472 j. i 1142 čhv). Ekspropirano je za gradilišta 57 j. i 741 čhv, određeno za eksproprijaciju 592 j. i 773 čhv, fakultativno otkupljeno 602 j. i 408 čhv, a za otkup patronata određeno 5 j i 100 čhv, što je ukupno iznosilo 2076 j. i 1559 čhv.⁴²²

⁴²¹ HDA, Zavod za kolonizaciju, Likvidacija veleposjeda, Banska uprava, poljoprivedni odjel, agrarno-pravni odsjek 69021/III-6/1932, od 28. 9. 1932., k.171.

⁴²² HDA, Zavod za kolonizaciju, Likvidacija veleposjeda, k. 132. Dopis Ministarstva poljoprivrede 25. 4. 1933. br. 12633/33. Z. Šimončić-Bobetko spominje da je na martijanečkom imanju površine 2077 jutara, ekspropirano 336 j., a seljaci su fakultativno otkupili 921 jutro, čime je

No time situacija nije bila potpuno sređena jer su se stalno ulagale nove žalbe, a interesi starih zemljoposjednika i seljaka bili stalno suprotstavljeni. Vjerojatno zbog smrti Pavla Raucha, 24. travnja 1934. u uredu općinske skupštine Martijanec sastavljen je zapisnik o utvrđivanju objekata na posjedu Pavla Raucha u varaždinskome i ludbreškome srezu. Raspravi je nazočio martijanečki upravitelj F. Tramšek, ali bez posebne punomoći. Problem je bio jer su nekretnine i dalje glasile na Pavla iako ih on navodno od 1915.⁴²³ nije uživao jer ih je dao kćeri kao miraz za udaju, a u katastru se na nju vode otkad je 1915. faktično stupila u posjed. Ministarstvo je poljoprivrede 3. kolovoza 1934. potvrdilo rješenje banske uprave o posjedu Pavla Raucha.⁴²⁴ Građa i dalje pokazuje stalne žalbe kako posjednice tako i seljaka, a ekspropriacijske odluke provode se čak do 1940. te se veleposjednici isplaćuje odšteta preko privilegirane agrarne banke.

Novi odnos seljaka prema starim zemljoposjednicima lijepo pokazuje žalba udovice Juste Turković iz Sudovčine. U vlastoručno potpisanoj žalbi upućenoj 26. listopada 1933. samom ministru poljoprivrede tuži se jer je 1929. od Elizabete kupila 3 čestice za 9.500 dinara za što je digla zajam od Hrvatske sveopće kreditne banke, a jedan ugovor uopće nije dobila dok drugi nije dan na odobrenje vlastima. Na njezinu intervenciju upravitelj Tramšek uputio ju je da traži od banke da joj napiše ugovor, no Justa zna da banka to nije dužna napraviti i ljuti se što ju je upravitelj tako otpravio kad je samo tražila što joj pripada. Ističe da je velika sirota i da je za zemlju izdvojila velik novac. Budući da problem nije mogla riješiti već 4 godine, moli ministra za pomoć. Justinu samosvijest (premda je očito da je pismo artikulirao netko obrazovaniji od nje) pokazuju sljedeće riječi: "Primjećujem još i ovo: da kada već postoji zakon i neki agrarni propisi kojim je dozvoljeno jednom veleposjedniku da sklapa dobrovoljne pogodbe sa agrarnim interesentima i prodaje agrarne zemlje onda je svakako i dužan po tom zakonu i propisima da se sačini i pravovaljani kupoprodajni ugovor i šalje na odobrenje i da po tom može taj siromah agrarac doći jednoč i do gruntovnoga prenosa [...] a ne da se nekoga na neznam kakov način izigrava, što držim da nikako nesme da bude i da bi se tome ipak moralo stati jednoč na kraj." I dalje: "Nije valjda agrarna reforma stvarana, niti je onaj koji je takovu stvarao išao za tim da jednog siromaha agrarca koje je svoje agrarne zemlje teškom mukom otkupio i platio napravi još većim siromahom, već što je prije stvaranja agrarne reforme bio. [...] Ako se je to ovako baš mislilo nije niti trebalo stvarati agrarne reforme, moglo je sve zemljište ostati i nadalje veleposjednicima, a mi siromasi bili bi i nadalje njihovi biroši i robovi."⁴²⁵ Budući da je pismo strojno pisano, da je vrlo dobro sročeno i poziva se točno na zakonske paragrafe, očito je da ga je pisao netko školovan, no pismo jasno pokazuje samosvijest seljaka i nove mogućnosti rješavanja problema. Ne samo što vlasti više nisu na strani plemićkih zemljoposjednika nego seljaci mogu doprijeti do školovanih ljudi koji znaju i žele njihove molbe valjano sročiti i uputiti samome političkom vrhu. Prošla su ne-

posjed ukupno smanjen za 1257 jutara. Ukupno su 1323 osobe stekle zemlju od kojih ju je 974 kupilo, a 349 dobilo. Z. Šimončić–Bobetko, Agrarna reforma, sv. 1, 346, sv. 2, 403.

⁴²³ Elizabeta se udala 1916. godine. Posjed je mogao faktički biti njezin od udaje, no sam je Pavao napisao kako je posjed na nju prenio 1919. godine.

⁴²⁴ HDA, Zavod za kolonizaciju, Likvidacija veleposjeda, rješenje Ministarstva poljoprivrede 46605/34, odluka Banske uprave br. 34219/III/6/34, k. 132. Odluku Banske uprave objavila je Z. Šimončić–Bobetko (sv. 2, 405–411), ali nije pojasnila da se ona ne odnosi na martijanečko imanje, nego na sve nekretnine Pavla Raucha.

⁴²⁵ HDA, Zavod kolonizaciju, Likvidacija veleposjeda, k. 132.

povratno vremena u kojima su seljaci bili izloženi potezima zemljovlasnika. Justina intervencija se isplatila jer se pokazalo da je netočan Tramšekov odgovor vlastima kako je ugovor poslan na odobrenje.

Usprkos svim teškoćama martijanečko imanje uspjelo se održati sve do uspostave komunističkoga režima. Kotarska komisija za agrarnu reformu u Ludbregu 5. IX. 1946. na temelju zakona i održane rasprave o utvrđenju objekata ustanovila je da posjed iznosi prema zemljišnim knjigama 511 j. i 1280 čhv, a u naravi 362 j. i 1456 čhv (obradivo 151 j. i 179 čhv), od čega su najveći dio bile šume (171 j. i 1018 čhv) i oranice (99 j. i 616 čhv).⁴²⁶ I dalje su postojali imovinsko-pravni problemi jer su gruntovno neke čestice upisane na nekadašnjega vlasnika, a E. Vučetić ih je otuđila prije 28. VIII. 1945., neke su djelomice ekspropirane u Jugoslaviji, ali nisu prenesene na agrarne interesente. Neke su čestice gruntovno upisane na E. Vučetić iako više nisu bile njezine (148 j. i 1424 čhv). Nadalje, zemljište namijenjeno otkupu patronata gruntovno je prepisano na martijanečku župu, ali joj nije predano u posjed. Također su velike teškoće proplazile iz zastarjelosti i necjelovitosti podataka jer je dio građe uništen tijekom rata. Zato se uopće nije navelo stanje prema katastru. Imanje je bilo opterećeno znatnim hipotekama i služnostima. U četiri gruntovna uloška Donjega Martijanca postojale su hipoteke od 450.000 dinara za Huberta i Mariju Vučetić, 600.000 dinara i 4.700.000 kn za korist Napretkove zadruge za štednju i zajmove u Varaždinu te mjembeni dug 700.000 kn u korist iste zadruge; hipoteka 800.000 dinara Prve hrvatske štedionice u Zagrebu. Prava služnosti odnosila su se na pojedine čestice u Donjem Martijancu, a obuhvaćala su iskorištavanje vode iz potoka, struje za postojeće centrale kao i pravo nužnoga prolaza za susjedne vlasnike.

Na osnovi propisa zakona od 19. IV. 1946. o izmjenama Zakona o agrarnoj reformi od 24. XI. 1945. te pravomoćne odluke komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Varaždinu,⁴²⁷ Elizabeti Vučetić je određen ukupni maksimum od 6 j. i 664 čhv, ali budući da je imala kao i ostali posjednici pravo na 5 hektara (8 j. i 1100 čhv), trebala je dobiti još 2 j. i 436 čhv na nacionaliziranom posjedu svojega nekadašnjeg upravitelja Frica Tramšeka te česticu u Gornjem Martijancu na kojoj se nalazila njegova kuća, dodijeljena njoj za stanovanje.

Komunistička eksproprijacija obuhvatila je ukupno 357 j. i 904 čhv u Martijancu Gornjem i Donjem, Hraštoljšanu i Poljani.⁴²⁸ Godine 1947. revidirana je odluka o objektima agrarne reforme jer je naknadno ustanovljeno da E. Vučetić uživa još i druge nekretnine. Naime, gruntovni vlasnici pojedinih čestica u Križovljanu bila su njezina djeca Helena, Pavao, Hubert i Marija. Hubert i Pavao su bili zajednički živjeli s majkom te su vlasti njihova zemljišta smatrala sastavnim dijelom njezina posjeda, tim više što su isti nestali nakon oslobođenja (Hubert je zapravo stradao tijekom rata). Helena i Marija, koje su živjele u zasebnom kućanstvu, dobile su na ime svojega suvlasničkog dijela u Križovljanu nekretnine u Martijancu Gornjem.

Premda se na više mjesta spominje da je martijanečki posjed i 1919. glasio na Pavla Raucha jer da ga nije mogao prenijeti na kćer, nije tako jer se iz dokumentacije o agrarnoj reformi navodi kako Elizabeta Vučetić ima veliki posjed u Martijancu. Pa-

⁴²⁶ HDA, Ministarstvo poljoprivrede NRH, k. 42, kotar Ludbreg, objekti, br. 23 (cijeli dosje)

⁴²⁷ Isto, br. 3832/46 od 20. VII. 1946.

⁴²⁸ Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Varaždinu br. 3832/46 od 20. 7. 1946. odobrila je molbu E. Vučetić da joj se uz kuću za stanovanje s pripadajućim stvarima ostavi 5 ha obradive zemlje i ovoj količini zemlje odgovarajući živi i mrtvi inventar; to je bilo sukladno zakonu od 19. IV. 1946. prema kojem, ako zemljoposjednik nema druge imovine ni drugog zanimanja, može dobiti 5 ha.

vao je u trenutku početka agrarne reforme krajem veljače 1919. imao dio martijanječoga posjeda (u katastarskim općinama Hrastovljan, Križovljan, Gornji Martijanec, Novakovec, Poljana), petinu zagorskih imanja te posjede u katastarskim općinama Banija, Mahično, Hrnetičko Pokuplje (kraj Karlovca) i Crikvenica. Posjed je iznosio 764 jutra i 1550 čhv, a sastojao se od šuma (124 jutra i 1350 čhv) te obradive površine i pašnjaka, dok je neplodno bilo 19 jutara i 885 čhv. Ukupni Pavlov posjed iznosio je 1919. godine po zemljišnim knjigama 787 jutara i 283 čhv, a *de facto* 178 jutara i 287 čhv.⁴²⁹ Crikvenički posjed bio je opterećen hipotekarnim kreditom od 15.003 kruna. Pavao je to zemljište kupio i prije negoli je dobio svoj dio majčinoga nasljedstva pa je normalno da je morao uzeti kredit. Pavlu je od cijeloga navedenog posjeda ostavljeno 492 j. i 1318 čhv, a odluka o tome donesena je svibnja 1934.⁴³⁰ Čini se da je i posjede kraj Karlovca Pavao kupio početkom 20. stoljeća.⁴³¹ U svakom slučaju Pavao je ubrzo nakon početka agrarne reforme počeo intenzivno rasprodavati posjed kraj Karlovca bankama i za industrijske svrhe.⁴³² I s tim je zemljištem bilo problema, jer su organi vlasti izdali zabranu otuđivanja posjeda i nisu odobravali sklopljene kupoprodaje, a prodani su posjed uračunali u vlasnikov maksimum. Naposljetku je 1926. zabrana maknuta, a zemljište uračunato u maksimum. Koliko je već zdvojan bio Pavao svjedoči njegov vlastoručno potpisan dopis županijskome agrarnom uredu od 2. IX. 1925. u kojem piše "u obće danas nisam tako rekuć nikakav posjednik, jer uzem kuće i kućišta u Crikvenici ne posjedujem drugog posjeda nekretnoga". Martijanec je prenio 1919. na Elizabetu, Kaštel–Kalinovec prodao Jugobanki i njezinim poduzećima, a malo seljačko imanje "Pavloimir" mu je država izvlasila. Čak je bio spreman na svoj trošak dati izvršiti utvrđenje objekata na Kalinovcu te pristati na 73 j. manji maksimum, ali pod uvjetom da budu odobrene dotadašnje prodaje. Iz njegova navedena dopisa proizlazi da je 29. studenoga 1919. godine kupio zemljište u Novom Vinodolskom, površine 8 jutara i 535 čhv te ga nazvao „Pavloimir“. Posjed je 22. travnja 1921. ekspropriiran u korist erara, a na molbu Odjela za narodno gospodarstvo Zemaljske vlade od 30. VI. 1920. Razlog je bilo proširenje gospodarske stanice i osnutak vinogradarsko–povrtljarsko–voćarske škole u Novomu.⁴³³ Rauch je i dalje ostao upisan u gruntovnici kao vlasnik i tužio se Primorsko–krajiškoj oblasti 1929. godine tražeći isplatu 150.000 dinara, no čini se bez uspjeha.⁴³⁴ Konačno rješenje za njegov posjed je doneseno tek 1934., dakle nakon njegove smrti. Iz doku-

⁴²⁹ Razlika je prozlazila otuda što je dobar dio zemljišta otuđen. Z. Šimončić–Bobetko, Agrarna reforma sv. 1, 408.

⁴³⁰ HDA, Zavod za kolonizaciju, Likvidacija veleposjeda, k. 128, 130, 131; Z. Šimončić–Bobetko, Agrarna reforma, sv. 2, 403–410.

⁴³¹ Primjerice, Kaštel je kupio od Pučke štedionice u Karlovcu, koja ga je i sama tek netom prije toga stekla jer se u popisu J. Krške iz 1902. dobro Kaštel–Pokupje–Hrnetić veličine 1326 jutara s majurima Kaštel i Kalinovac spominje kao vlasništvo Rudolfa Leona.

⁴³² Kaštel–Kalinovec prodao je Hrvatskoj zemaljskoj banci, potom 1919. 12 rali zemljišta Karlovačkoj industriji drva za 144.000 K, 3 rala tvrtki Mihelec–Ružić za 36.000 K te tvrtki Titanit d.d. Iz izvještaja organa uprave proizlazi da je banka posjed prodala tvornici farmaceutskih proizvoda d.d. Karlovac koja je tamo uredila tvornicu te da Karlovačka industrija drva ne postoji nego tvornica parketa i industrijske drvene robe koja zemljište ne treba za industriju nego ga preprodaje. Stoga potonja prodaja 1926. nije odobrena. HDA, Zavod za kolonizaciju, Likvidacija veleposjeda, k. 131

⁴³³ HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k. 127 i 132. Bobetko, Agrarna reforma, sv. 2, 406.

⁴³⁴ M. Kolar, Baruni Rauch, 321.

mentacije o agrarnoj reformi saznajemo i da je nakon Pavlove izvršitelj oporuke bio njegov nećak Janko Jelačić. Pavlovi nasljednici bila su djeca njegove kćeri Elizabete Vučetić, a tutori su im bili majka i Janko Jelačić.

Najveći posjednik među Rauchovima je bio Geza čija su imanja u veljači 1919. iznosila ukupno 6438 j. i 231 čhv,⁴³⁵ a obuhvaćala su Lužnicu, Šišljavić, Slavetić⁴³⁶, Začretje, petinu zajedničkih zagorskih imanja, ali i pojedine čestice golubovečkoga i martijanečkog imanja (k.o. Gornji Martijanec i Hrastovljan). Gezini posjedi bili su rascjepkani i različite strukture. Primjerice, veleposjed Lužnica sastojao se od dobara Lužnica, Pušća–Kupljenovo, Vukovo Selo, Dolec i Prigorje protežući se u čak 36 katastarskih općina. Pritom su šume prevladavale u Brdovcu, Bistri i Klokočevcu, a dosta oranica bilo je u Brdovcu, Zaprešiću i Laduču.

Geza je počeo prodavati dijelove svog posjeda početkom 20. stoljeća (od 1905. nadalje), no te prodaje nisu u pravilu bile gruntovno zabilježene. S druge strane, utvrđeno je da mnoge čestice nisu glasile na Gezu iako je on bio faktički vlasnik jer su ih seljaci dali u zamjenu za dobivene čestice pa su bili sastavljeni zamjembeni ugovori. Stoga su Gezini nasljednici 1929. tražili reambulaciju koja je i odobrena jer je zagrebačko sresko načelstvo upozorilo beogradsko Ministarstvo poljoprivrede da je stanje na terenu tako komplicirano da ni inženjeri nisu već više od tri godine u stanju sastaviti tehnički elaborat.⁴³⁷ To očito nije išlo lako jer reambulacija nije bila dovršena ni 1930. godine kada su nasljednici tražili dopuštenje za prodaju 518 jutara zemlje naglasivši da se još 1925. pristupilo posvemašnjoj likvidaciji posjeda te da su uz dopuštenje Ministarstva prodani dijelovi maksimuma tako da se preostali posjed sastoji osim zemlje odvojene za agrarnu reformu od šuma i vrbina u poplavnom području Save pa se na njemu ne može racionalno gospodariti. Ministarstvo poljoprivrede konstatiralo je kako se gruntovnica ne slaže s katastrom, a oboje sa stanjem na terenu, u toku je reambulacija zemljišta i utvrđivanje objekata prema naredbi iz 1925., ali nije dovršeno. Prema dotadašnjim dopuštenjima Ministarstva prodano je 2513 j., ali nije bilo jasno iz kojeg je naslova odobrena prodaja još 2339 jutara. Od obradive zemlje odvojeno je za agrarnu reformu 1019 j. (od kojih 898 drže seljaci u zakupu, a 121 j. je prodano), a ostavljeno veleposjedniku u ime maksimuma 174 j.; preostaje površina od 1525 j. s kojom nije obrazloženo raspolaganje, a novom prodajom bi se prekoračio maksimum pa je molba za prodaju 518 j. odbijena.⁴³⁸ Patronske obaveze (crkva u Pušći s trećinom, u Stenjevcu s 1/20) likvidirane su 1927.⁴³⁹

Iz dokumentacije o agrarnoj reformi saznajemo da je dio posjeda (u Gornjemu Stenjevcu)⁴⁴⁰ neprikladan za reformu i da je u cjelini ostavljen posjedniku, a da je

⁴³⁵ Posjed je u naravi bio manji pa Ministarstvo poljoprivrede (br. 23.147/Va/30) 9. svibnja 1930. navodi kako je 27. veljače 1919. iznosio oko 2718 jut. obradive i 2945 neobradive zemlje, dakle ukupno 5663 jutara.

⁴³⁶ Spominje se posjed u veličini od 40 j. i 588 čhv u k.o. Slavetić te dioničko društvo za eksploataciju šuma Zagreb, Sveta Jana (2 j. i 783 čhv po katastru čak 24 jutara). Tereti su otpisani još 1897., a vlasništvo s Levina preneseno na Gezu. HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k. 133.

⁴³⁷ HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k.134.

⁴³⁸ HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, Ministarstvo poljoprivrede 23.147/Va/30, 9. V. 1930., k.130.

⁴³⁹ U navedenoj građi nisam našla podatke o prodaji Lužnice i Pušće.

⁴⁴⁰ Stenjevački vlastelini Jelačići nisu bili dobri gospodari imanja. U pismu Juliju Jelačiću od 14. VIII. 1872. Levin Rauch mu savjetuje da se što prije on sam lati upravljanja imanjem jer da Levin već godinama upozorava Julijevo oca na opasnosti od Save. Godine 1894. Geza je potpisao zamjembeni ugovor s Julijem. DAZG, OF Jelačić, 352 i ad 415.

znatan dio zemljišta prodan bez odobrenja vlasti, ali se tu odustalo od veće intervencije jer su kupci zemljišnici koji navedene posjede nisu preprodali.

O suprotstavljenim interesima veleposjednika i seljaka te nastojanjima potonjih da se domognu šuma svjedoči izvještaj šumskoga nadzornika Rudolfa Ernyja od 22. I. 1921. u povodu Gezine molbe za parcelaciju. Erny utvrđuje da vlastelinstvo obasiže 1400 rali šume od kojih vlastelin kani rasparcelirati 587 rali. Osim čestica u Pušći i Zaprešiću ostalo su manje parcele raštrkane po upravnim općinama Brdovec, Pušća, Stenjevec i Bistra te je racionalno šumsko gospodarenje otežano, a čuvanje nemoguće jer iziskuje puno lugara. Trenutno je namješten 21 lugar s plaćom od 16.000 K te s deputatskim zemljištem, žitkom i ogrjevom što pasivno opterećuje gospodarstvo. Vlastelinske šume nisu opterećene služnošću te je provedena segregacija ukoliko je bilo takvih zahtjeva, a i za nove zahtjeve ima dovoljno šuma. Seljaštvu su nasušno potrebne šume te bi ih rado kupilo pa bi tako prestala navala na šume i šumske štete bi se smanjile. I doista, u istom omotu spisa su dvije molbe seljaka upravne općine Brdovec i Pušća. Razvidno je da su seljaci imali pomoć obrazovanijih pojedinaca, oni u Brdovcu tajnika G. (osposadarskog?) društva u Šenkovcu Ivana Jurčeca koji je među potpisanima. U molbi brdovečki seljaci ističu kako je navedene šume Gezin otac kupio od njihovih djedova, a pušćanski ga upozoravaju da uzdržavanje raštrkanih šuma mnogo košta i nude otkup na 10 godina. Naposljetku su istaknuli da će preostale šume onda ostati netaknute.⁴⁴¹

Geza je već davno bio pokojan prije konačne odluke o utvrđenju objekata reforme iz 1937. godine. Za eksproprijaciju je određeno 755 j. i 782 čhv, vlasnik je uživao 245 j. i 108 čhv, s odobrenjem vlasti prodano je 2452 j. i 387 čhv, a bez odobrenja 2922 j. i 1552 čhv, a sa seljacima zamijenjeno 62 j. i 602 čhv. Posjed je ukupno imao 6438 j. i 231 čhv. Nasljednici su se s uspjehom tužili zbog ispuštanja te dvostukog unošenja nekih čestica pa je zemljište za eksproprijaciju korigirano na 755 j. i 645 čhv, a veleposjed na 6438 j. i 323 čhv.⁴⁴² No odobravanje kupoprodaje čestica nastavljalo se i 1940. godine.

Usprkos krizi izazvanoj agrarnom reformom imanja Rauchovih imala su uvjete za opstanak. Pritom su u lošijem položaju bila rascjepkana zagorska imanja, koja su bila u suvlasništvu i praktički rasparcelirana i rasprodana, te golubovečko imanje jer je spalo na opseg koji je graničio s rentabilnošću. No zbog spleta obiteljskih okolnosti izgubljena su upravo najveća, Gezina imanja. Već je spomenuto da je Geza iznenada preminuo 1923. godine, dakle u razdoblju dok agrarna reforma još nije bila finalizirana te da njegovi nasljednici, supruga i posvojeni sin, nisu ni pokušali voditi imanja, nego su rasprodali što god su mogli. Godine 1925. Lužnica i Pušća⁴⁴³ nuđene su na prodaju; prvu su kupile časne sestre, a drugu Udruga hrvatskih učiteljica. Rasprodaja Gezinih imanja započela je neposredno nakon njegove smrti; nasljednici su predali lužničko imanje Poljodjelskoj banci koja ga je parcelirala i prodavala seljacima te otkupila pravo patronata u visini od 125.000 dinara. Potom je dio veleposjedničkoga maksimuma (38 katastarskih čestica ukupne površine 263 jutara i 630 čhv) ugovorom od 13. kolovoza 1925. prodan Družbi sestara milosrdnica u Zagrebu za ukupno 3,6 milijuna dinara, od čega 1, 5 milijuna za

⁴⁴¹ HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k. 134.

⁴⁴² HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k. 129, Banska uprava, Agrarno-pravni odsjek, 19. VIII. 1937. br. 9959/III-6-1937.; Z. Šimončić-Bobetko, Agrarna reforma, sv. 2, 412.

⁴⁴³ Prema zapisu u spomenici župe Pušća Udruga hrvatskih učiteljica kupila je dobro Pušća Gornja s kurijom za milijun dinara. NAZ, Župni arhiv Pušća, Zapisnik uspomenah, 109.

pokretnine.⁴⁴⁴ Prodavatelji su se obvezali izvršiti prijenos imanja, brisati patronat u Pušći, Stenjevcu, Brdovcu i Stubici te postići odobrenje beogradskog ministarstva. Nakon toga 1. rujna 1926. sklopljen je još jedan ugovor za dodatnih šest čestica (4 j. i 36 čhv) za 50.000 dinara. Zanimljivo je da je Družba sestara milosrdnica željela promijeniti ime Lužnice, ali joj to nije bilo dopušteno.⁴⁴⁵

Gezini nasljednici time nisu riješili problem jer je ostavinska rasprava trajala čak do 1938. godine zbog nesređenoga stanja imovine. Ukupna vrijednost imovine procijenjena je na 8,376.672 dinara, a potraživanja su bila 2,632.455. Velik dio duga odnosio se na osiguranje kod *Herceg-Bosne* koje nije bilo na vrijeme objavljeno pa se dug gomilao godinama. Naime, očito zbog gorkoga iskustava s napadima na imanja uoči i nakon završetka rata Geza je dao osigurati svoje nekretnine i pokretnine.⁴⁴⁶ Sačuvana polica datirana je s 10. IV. 1923. s ukupnom premijom većom od 7 milijuna (7,016250) dinara za Lužnicu i njoj pripadajuća imanja te 695.625 za ostalu imovinu, i to na 10 godina. Iz dokumentacije je vidljivo da su nekretnine (Lužnica, šume Okički Lug i Zdenčina te zagrebačka palača) opterećene hipotekom u korist Prve hrvatske štedionice i Hrvatsko-slavonske hipotekarne banke.

Budući da nasljednici nisu ni otkazali ni plaćali godišnje iznose, nagomilao se dug pa ih je *Herceg-Bosna* tužila. Tijekom parnice nasljednike je zastupao odvjetnik Želimir Mažuranić u čijoj je ostavštini i sačuvana građa koja pokazuje kako je Gezina udovica bila izuzetno proračunata i čeličnih živaca.⁴⁴⁷ Vrlo je vješto odabrala odvjetnika koji je imao jake političke veze te je za trajanja procesa postao ministrom trgovine i industrije.⁴⁴⁸ Uspjela je da se navedeni dug jako smanji,⁴⁴⁹ a osiguravajuću je kuću izluđivala neprihvatanjem vrlo razložnih prijedloga nagodbe svjesna toga da im je nakon višegodišnjega parničenja stalo da konačno naplate barem dio potraživanja. Hladnokrvno je tvrdila da pojma nije imala o osiguranju i obavezama uplata te da predočeni dokumenti sa pečatom uprave dobara G. Raucha ništa ne znače pa je računovođa *Herceg-Bosne* morao položiti prisegu da su poslovne knjige

⁴⁴⁴ Berislava Vračić - Alfonza Kovačić, "Marijin dvor" Lužnica, ZG 2007., 166-168; Iste, Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu 1845.-1995., Zagreb, 1996.; Rozalija Ugarković, Spomenica samostana Lužnica, str. 11-12. Ugovor i ostala dokumentacija čuvaju se u u Arhivu Družbe sestara milosrdnica u Zagrebu. Ugovor su potpisali Anny Rauch preudana Peičić i njezin sin (kojeg je zastupao tutor - očuh dr. Robert Peičić) te vrhovna glavarica Družbe Rozalija (Roža) Pelikan i nadbiskup A. Bauer. Ugovor je odobrilo Ministarstvo agrarne reforme 1. IX. 1925. Predujam je iznosio 100.000, a ostali iznos se plaćao u obrocima do 1.VIII. 1927. Prodavatelji su tražili da se preuzmu svi namještenici osim upravitelja te da im se ostavi na raspolaganje nekoliko soba i pisarnica upraviteljstva te mjesta za konje i kola u štali. Također su tražili podvoz za dobavu namirnica, prijevoz svojih namještenika i vapna i pijeska na pustaru u Pušći. Do kraja rujna novi su vlasnici morali zadržati vlastelinski namještaj, a potom ga besplatno dovesti do željezničke stanice.

⁴⁴⁵ Rozalija Ugarković, Spomenica samostana Lužnica, str. 14.

⁴⁴⁶ Geza nije započeo s tom praksom u obitelji. Još je Levin imao osiguranje kod Prvoga ugarskog osiguravajućeg društva, ali o tome nemam sustavnih podataka. I Geza je do 1918. bio osiguran kod istog društva, ali je nakon Prvoga svjetskog rata to osiguranje prebačeno na *Herceg-Bosnu*. DAZG, Odvjetnička kancelarija Želimira Mažuranića, fasc. 62, parnica Geze Raucha.

⁴⁴⁷ DAZG, Odvjetnička kancelarija Želimira Mažuranića, fasc. 62, parnica Geze Raucha.

⁴⁴⁸ Kasnije je razočaran, imao zapažene nastupe u kojima je kritizirao smjer agrarne reforme. V. dokumente objavljene u: Ž. Šimončić-Bobetko, Agrarna reforma, sv. 2, 80-99.

⁴⁴⁹ S 107.765 dinara i 17 para sa 6 % kamata te parbenog troška ukupno 190.030 uz 80 para na plaćanje ukupno 27.765 i 97 para bez naknade parbenih troškova tužiteljici.

točno vođene.⁴⁵⁰ Istodobno, svoje odvjetnike nije plaćala na vrijeme pa je kolega koji je zamijenio Mažuranića više puta vapijao da mu se plati. Da je čak i njezinim odvjetnicima već bilo dosta, pokazuje mišljenje Mažuranića, koji se opet vratio u parnicu, da prihvati povoljnu ponudu. Svoje je pravne usluge uvjetovao pismenim pristankom klijentice i uplatom presuđene svote, od koje je 75 % morala platiti ona, a 25 % njezin malodobni sin. Mažuranić je više od upola smanjio honorar na 30.000 dinara, očito bolno svjestan činjenice da mu cijeli iznos ionako ne bi bio plaćen.⁴⁵¹ Anny Žigrović Pretočka (tada već po drugi puta preudana, Peičić) i njezin sin Ivan Friedrich pl. Alpi Rauch prodali su 1931. gradu Zagrebu i palaču u Matoševoj sa svim zgradama na toj parceli te dva brončana luster, 4 uljane slike i zastavu bana Raucha za 3,5 milijuna dinara.⁴⁵² Time je 8 godina nakon Gezine smrti njegova vrijedna nepokretna imovina prodana.

Treća velika posjednička cjelina obuhvaćala je Golubovec u vlasništvu Alice Steeb. Ona ga je faktički dobila još 1877. kao miraz prilikom udaje, a pravno nakon smrti majke Antonije Sermage.⁴⁵³ Posjed se nalazio u političkom srezu Donja Stubica i obuhvaćao je niz katastarskih općina koje su se protezale od Zagorja sve do Zagreba.⁴⁵⁴ Pojedine čestice (njih 16) prodane su još 1905.-1912. godine pa je Alice Steeb tražila da joj se ne uračunaju u maksimum, a mali dio zemljišta bio je Gezin. Godine 1919. evidentirano je da posjed ima 1425 j. i 61 čhv, ali je godinu dana prije nešto manje od 100 jutara preneseno na Gezu, a seljacima je prodano oko 575 jutara. Stoga se navodilo da je 1919. posjed u naravi imao 844 j. i 346 čhv. Zanimljivo je da je na golubovečkom posjedu, koji je bio bitno manji od Gezinog, bilo puno interesanata, a slična je situacija bila na martijanečkom posjedu.⁴⁵⁵ Godine 1920. ministar za agrarnu reformu odbacuje žalbu Alice Steeb na rješenje agrarne direkcije iz Zagreba od 12. VI. 1920. kojim joj se ostavilo u godini 1919.-20. na raspolaganju 130 j. livada i oranica te ostavilo njezin zakupni odnos s poštanskim uredom u D. Stubici. Ostatak livada i oranica daje se u privremeni zakup siromašnim zemljoradnicima te je ustanovljeno da je cjelokupna oduzeta površina stavljena pod udar agrarne

⁴⁵⁰ Gezina udovica tvrdila je da nije znala za osiguranje i da upraviteljstvo dobara G. Raucha nema pravnoga značenja. Upravitelj Tucić je izjavio da se osiguravajućem društvu plaćalo bilo gotovinom bilo mjenicama te da su nasljednici znali o kontokorentnom odnosu, ali im je takvo plaćanje odgovaralo kako ne bi morali dati gotovinu. Premda nema zapisnika sa Tucićevog saslušanja 27. IX. 1933., iz kasnijega zapisnika od 13. X. 1933. može se razabrati bit njegova iskaza. DAZG, Odvjetnička kancelarija Želimira Mažuranića, fasc. 224.

⁴⁵¹ DAZG, Odvjetnička kancelarija Želimira Mažuranića, fasc. 224, parnica Gejze Raucha. V. i M. Kolar, Baruni Rauch, 323.

⁴⁵² Život u palači 68-69; DAZG, Porezna uprava, br. 2065.

⁴⁵³ Na nekretninama je 27. II. 1919. kao samovlasnica upisana Antonija Rauch, urudžbenom ispravom 10. IV. 1918. prenesene su na Alice, no odlukom Sudbenoga stola kao grunтовne oblasti 4. XI. 1920. dio je prenesen na Antoniju, a dio i na Gezu jer su oboje dijelove posjeda prodavali seljacima i izdali im tabularne isprave, ali se kupci nisu uknjižili. Prijenos na stare vlasnike napravljen je da bi se kupci mogli uknjižiti. HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k. 132.

⁴⁵⁴ G. i D. Stubica, Stubička Slatina, Podgorje, Strmec, Orosavlje, Gusakovec, Kraljev Vrh, Pustodol, Modrovec, Andraševac, Mokrice, Lepaves, Slani Potok, Dubovac, Stubički Hum, Zagreb.

⁴⁵⁵ Do 1941. na golubovečkom imanju bilo je 599 interesanata i 3 ratna dobrovoljca, na martijanečkom 1323, na Gezinim posjedima 516 i 3 dobrovoljca i na Pavlovim karlovačkim posjedima 142 interesanta. Z. Šimončić-Bobetko, Agrarna reforma, sv. 2, 343-347.

reformu radi zadovoljenja socijalne potrebe toga kraja. Steebovi su se borili za svoja prava i zemlju pa je Alice preko advokata uložila žalbu glavnom povjereniku za agrarnu reformu u Zagrebu na odluku od 20. XII. 1919. što se kao članovi njezina domaćinstva ne priznaju kći Elsa pl. Henneberg i njezine dvije kćeri jer ih uzdržava od početka rata, a zet Ernest Henneberg je bio odsutan u vojsci; sada je u Beču kao časnik austro-njemačke republike.⁴⁵⁶

Reambulacija i identifikacija izvršena je 1925. godine kada je posjed po katastru imao 819 j. i 421 čhv, po zemljišnim knjigama 1418 j. i 1037 čhv, a po prirodi 843 j. i 1203 čhv. Premda je najviše bilo šuma i livada, gospodarski su važni bili i vinogradi. Utvrđenje objekata reforme provedeno je 1934. godine, a posjednik je tada izjavio da prima cijelu dužnost patronata na sebe.⁴⁵⁷ Rješenjem ministra poljoprivrede od 15. XI. 1934. preinačena je odluka banske uprave od 25. I. 1934. jer su se bunili i seljaci i posjednici. Prvi su tvrdili da je zemljište prodano poslije 1919., a nasljednici A. Steeb tražili su povećanje užeg maksimuma jer su neke čestice po dvaput navedene, neke su neobrađive, a neke uživaju agrarni interesanti. Također su molili da im se ostave neke čestice predviđene za eksproprijaciju jer su nužne za gospodarstvo, a oni da će dati druge, te da se prilikom omeđenja maksimuma uzme u obzir njihov prijedlog o zamjeni čestica sa seljacima. Upozorili su i da u G. Stubici postoji kanal koji vodi vodu iz potoka u veleposjednički mlin. U novome rješenju ministra navodi se da je već 1920. sa strane kanala ostavljeno posjedniku 1110 čhv kao zaštitni pojas mlinskoga kanala Vodenica, zemljište je iskolčano i iznosi samo 885 čhv. Konačno rješenje izgledalo je kao u tablici.

Tablica 4
Agrarna reforma na golubovečkom posjedu 1934.

Uži maksimum	169 j. i 719 čhv
Širi maksimum	345 j. i 373 čhv
Šume koje premašuju širi maksimum	47 j. i 270 čhv
Nije sastavni dio veleposjeda 1919. g.	570 j. i 1548 čhv. ⁴⁵⁸
Za eksproprijaciju	290 j. i 647 čhv
Ukupno	1423 j. 357 - 6 j. i 1134 čhv ⁴⁵⁹ = 1416 j. 823 čhv

HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k. 146 i 147.

Komisija za likvidaciju agrarne reforme u Zagrebu je 16. IV. 1936. ukupno utvrdila 237 agrarna interesanta na površini od 107 j. i 494 čhv, a nasljednici Elsa i Raoul

⁴⁵⁶ HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, spis županijskoga agrarnog ureda u Zagrebu br. 1847. iz 1920.; rješenje ministra 13. X. 1920. br. 13485, k. 147.

⁴⁵⁷ HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k. 146 i 147; Z. Šimončić-Bobetko, Agrarna reforma, sv. 2, 422.

⁴⁵⁸ Čestice Geze (oko 91 j. i 1198 čhv) i Antonije (146 j. i 580 čhv), čestice koje su dopuštenjem Ministarstva otuđene i ne računaju se u maksimum jer su otuđene prije 27. II. 1919. (213 j. i 1053 čhv), čestice koje su prije 1919. prešle raznim pravnim naslovima u posjed (uzukapirane), čestice koje su brisane 1920. kao nepostojeće.

⁴⁵⁹ U posjedu, ali nisu vlasništvo veleposjednika.

pl. Steeb tražili su odobrenje kupoprodajnih ugovora sa seljacima za zemljište koje su dotad imali u privremenom zakupu. Tako im je Ministarstvo poljoprivrede 1937. odobrilo 245 ugovora s površinom od 96 j. i 1324 hv za 427.924,50 dinara. Do 1941. bila su utvrđena ukupno 602 interesanta.

Golubovečko je imanje tako znatno smanjeno i teško se održavalo kao poljoprivredno dobro, k tome su se vlasnici morali suočiti s nezadovoljstvom seljaka jer nisu dobili šume pa su pokrenuli parnicu. Ipak, imanje se održalo za Aličinih nasljednika poglavito zbog prihoda od kvalitetnih vinograda te preostalih šuma. Naime, šume na potezu od Golubovca do Rauchove lugarnice prešle su do 1941. u tuđe ruke, ali je ostala čuvena šuma Stražanščak u kojoj se odigrala Stubička bitka.⁴⁶⁰ Što se vinograda tiče, čuven je bio onaj na Kamenjaku koji je davao sortna vina koja su se nudila u prestižnim zagrebačkim hotelima i restoranima, poput *Esplanade* i *Gradskoga podruma*.⁴⁶¹

Golubovečko imanje uspjelo se održati do 1945. godine, kada je iznosilo u posjedu Elsine kćeri Ane ukupno u prirodi 109 j. i 1566 čhv, od čega su skoro polovica bile šume.⁴⁶² Posjed se nalazio u k.o. Gornja i Donja Stubica, Stubička Slatina i Stubičko Podgorje te je bio opterećen obavezom patronata od 1/6 za crkvu u D. Stubici. Kotarska komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u D. Stubici je 5. VII. 1946. sav posjed odredila za eksproprijaciju. A. Henneberg uložila je žalbu u kojoj je tvrdila da nije pozvana na raspravu, da joj je zemljoradnja jedino zanimanje te da je i sama vršila fizičke poslove na obradi zemlje. Zahtijevala je barem dodjelu 5 ha. Drugostupanjnska agrarna vlast – Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu je 3. VIII. 1946. djelomice promijenila rješenje kotarske komisije na način da posjednici ostavlja 5 ha i odgovarajući živi i mrtvi inventar i poljoprivredne zgrade, a sve ostalo se oduzima. Zanimljiv je podatak iz izvještaja kotarske oblasti da je Ani upućen poziv na raspravu, ali nije mogla doći jer je tada bila u pritvoru te da je njezina žalba neumjesna. Iako je uspjela izboriti zakonski minimum od 5 hektara, Ana Henneberg nije mogla biti zadovoljna jer joj zemljište nije bilo dodijeljeno na njezinom, nego na nekadašnjem posjedu dr. Vladimira Gjurgjevića iz Stubičke Kaniže. Na njezin prigovor lakonski je 17. X. 1946. odgovoreno da je eksproprijacija već provedena, a da joj se stambene zgrade na njezinom posjedu ne mogu dati jer u gruntovnici nisu na nju upisane, a posjed njezine majke je sudska vlast konfiscirala. Odbijen je i prigovor zbog male površine vinograda od 1391 čhv te prigovori glede krme, sjemena, drva i inventara. Prema mišljenju okružne komisije Ana je dobila dio živoga i mrtvog inventara koji je dovoljan za egzistenciju jedne osobe.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Z. Šimončić–Bobetko, *Agrarna reforma*, sv. 2, 412.

⁴⁶¹ Isto, sv. 2, 423; Wolfgang-Vuk Steeb, *Odlomci iz autobiografije*, 125-134.

⁴⁶² HDA, Ministarstvo poljoprivrede NRH, kotar D. Stubica, objekti, br. 15 (cijeli dosje), Ana Henneberg, k. 22.

⁴⁶³ Ukupni živi inventar bio je: konj i kobilica, 1 ždrijebe, 2 radna vola, 3 krave, 2 junice, 1 tele, 26 kokoši, po 1 pura i guska, 2 krmače i 2 svinje; mrtvi inventar: 1 konjska teretna kola, 1 velika i 1 mala kočija, 1 teške neupotrebjive i 1 lake saonice, 4 željezna pluga od kojih 2 neupotrebjiva, 1 plug okopač, hamovi, orma, grablje i sl., 1 veliki drveni i 1 mali metalni filter za mošt, 1 bačva od 18 hL, 1 bačva od 10 hL, brane. Zalihe: 2.000 kg kukuruza, 200 kg krumpira, 120 kg pšenice, 150 ječma, 300 zobi, 122 L crnoga vina, 4 voza ogrjevnoga drveta hrastova i drvenoga; 2 voza građevnog drveta hrastova i jelova. Od navedenog Ana je dobila: par konja i krava, 1 krmaču i perad, 1 konjska teretna kola, 1 mala kola (bagerlin), 1 teške i 1 lake saonice, 1 željezni plug, 1 plug okopač, 1 veliki drveni filter za mošt, 1 bačvu 18 hL, 1 bačvu 10 hL, 1 trokrilnu i 1 livadnu branu, 1 par komota, 1 konjske gravlje, 1 sijačicu za kukuruz, 1 trugu za gnojnicu, 1 ruljaču za kukuruz, a od svojih zaliha tek 200 kg kukuruza, 100 kg krumpira, 60 kg pšenice i 100 kg zobi.

Posjed Raoula i Else Steeb iznosio je 1945. godine po prirodi 408 j. i 662 čhv, od čega najviše šuma (294 j. i 437 čhv). Posjed se prostirao u 9 katastarskih općina,⁴⁶⁴ bio je dijelom samovlasnički, a dijelom suvlasnički te na većini čestica bio opterećen patronatom. Za razliku od Ane kojoj je ostalo 5 hektara, sva pokretna i nepokretna imovina njezine majke i ujaka odlukom komisije za konfiskaciju njemačke imovine kod kotarskoga narodnog odbora u D. Stubici br. 1347/45 od 20. VII. 1945. (za Raoula) i br. 5682/45 od 12. X. 1945. (za Elsu) bio je konfisciran. Odluku je potvrdila komisija za konfiskaciju njemačke imovine pri Okružnom narodnom odboru u Zagrebu br. 5/46 od 18. I. 1946. Zgrade i inventar se ne navode jer su ih preuzele Domaćinsko-poljoprivredna škola i Kotarska stanica za voćni i lozni rasadnik u D. Stubici, a rješenje je kako Ani tako i Rauolu i Elsi dostavljeno putem privremenoga upravitelja imanja Dragutina Severa.⁴⁶⁵

Postupak prema Steebovima je bio nemilosrdan jer su bili posrijedi posjednici njemačkog podrijetla u čijem su dvorcu za rata bile smještene njemačke trupe, a i oni sami su vojno sudjelovali tijekom rata na partizanima suprotnoj strani. Uostalom, već je spominjano da su Raulovi sinovi Janko i Vuk završili na Bleiburgu odakle su se uspjeli spasiti bijegom.

Komunističke vlasti su tako uspjele dokrajčiti i ona plemićka imanja koja su se žilavo odupirala raznim naletima agrarnih reformi, a plemstvo pretvorile u inokosne poljoprivrednike s maksimumom od 5 hektara. Sudbina je Steebovih primjer surovoga obračuna s klasnim, političkim i nacionalnim neprijateljem pa je ta obitelj podijelila sudbinu nemalog dijela plemstva koje je svoju egzistenciju bilo prisiljeno potražiti izvan Hrvatske ostavši ne samo bez imanja kao svojega gospodarskog temelja nego i bez dvoraca i kurija, a najčešće i bez svojih umjetnina pa čak i osobnih uspomena. Lijepi i ukusno uređeni dvorac Golubovec s njegovanim perivojem postat će peradarnikom. Potezi komunističkih vlasti smjerali su stoga ne samo ekonomskom uništenju zemljoposjednika, nego svojevrsnoj *damnatio memoriae* o postojanju i ulozi plemstva.

Godine 1999. počinje povrat posjeda Janku Steebu koji je imao hrvatsko i austrijsko državljanstvo te je zatražio povrat imovine. Godine 2006. i 2007. Janko je dobio polovicu dvorca i dijela perivoja i perivojne šume, a svoj posjed i dio dvorca prodaje tvrtki Vilinske poljane d.o.o. Davora Vlačevića.⁴⁶⁶ Istovjetno je postupila i kći Elizabete Vučetić, Marijana Iveković, koja je ponovo joj vraćeni dvorac Martijanec prodala privatnome vlasniku. Usprkos povratu dijela imovina nakon osamostaljenja Republike Hrvatske potomci Rauchova više nisu imali volje obnoviti svoje hrvatske posjede.

⁴⁶⁴ Andraševac, Stubičko Podgorje, Pustodol, G. i D. Stubica, Stubički Strmec, Slatina, Modrovec, Kraljev Vrh.

⁴⁶⁵ HDA, Ministarstvo poljoprivrede NRH, kotar D. Stubica, objekti, br. 18 (cijeli dosje), Raoul i Elsa Steeb, k. 22.

⁴⁶⁶ M. Obad Šćitaroci - B. Bojanić Obad Šćitaroci, Dvorac Golubovec, 39-42. Nažalost, kupnja i plan tobožnje revitalizacija Golubovca (i proizvodnje kobiljeg mlijeka!) povezana je s tipično hrvatskom privatizacijskom pričom. Tvrtka *Vilinske poljane* pokazala se doista „vilinskom“, tj. iza nje nije stajao nikakav ozbiljan kapital ni poslovni poduhvat, a D. Vlačević je zbog svoje i tvrtkine umiješanosti u malverzacije oko zagrebačke tvornice *Kamensko* završio u zatvoru. O tome se puno pisalo u medijima, v. npr. <http://www.nacional.hr/clanak/126921/crlenjak-i-vlajcevic-osumnjiceni-za-nenamjensko-trosenje-14-milijuna-kuna> ili <http://www.poslovni.hr/hrvatska/nova-optuznica-zbog-afere-kobilje-mlijeko-237519>

6. ŽIVOT NA VLASTELINSTVU

Premda je položaj feudalaca ostao očuvan do 1848., razdoblje prosvijećena apsolutizma značilo je postupno rastakanje njihovih prerogativa. Kameralizam, kao austrijsko-njemačka varijanta merkantilizma s elementima fiziokratizma pa i rano-ga liberalizma, usmjeren je razvoju sekundarnoga i tercijarnog sektora (trgovine, obrta i manufakture), ali uz ekonomsko jačanje seljaštva kao najbrojnije kategorije poreznih obveznika u razdoblju obilježenom povećanjem poreza. Dalje zasade kameralizma su centralizacija i profesionalizacija javne uprave, skrb o općem dobru, odgovornost i obveze (a ne samo prava) nositelja državne vlasti koji su građanima dužni osigurati egzistencijalni minimum i temeljno školstvo. Idealom postaje država blagostanja u kojoj vrhovna svjetovna vlast snosi odgovornost i regulira socijalno-ekonomsku sferu. Posljedak je slabljenje feudalno-pravnih prerogativa što će jasno doći do izražaja za vladavine Josipa II. koji će ukinuti kmetstvo u nasljednim zemljama Monarhije, dok će u ostalima kmetovi steći pravo da napuste feudalno imanje, da se žene i da školuju djecu. Time će čak i na nedovoljno razvijenom prostoru Banske Hrvatske biti potaknuti procesi vertikalne i horizontalne mobilnosti pa će se u gradovima pojavljivati bivši kmetovi koji su uspjeli steći građanstvo. Ipak, većina je podanika i slobodnjaka ostajala na feudalnom imanju.

Do 1848. vlastelini su i nositelji velikih i malih regalnih prava na svojem posjedu pa osim prava na feudalnu rentu imaju sudbenu vlast, pravo mitničarenja, krčmarenja, lova, ribolova itd. Nadalje, imaju patronatska prava i obaveze prema crkvama i školama. Patronat podrazumijeva da feudalni gospodar daje župniku nadarbinu i doprinosi uzdržavanju župne crkve i kapela. Za obradu zemljišta on Crkvi prepušta i nekoliko svojih kmetских obitelji i ustupa joj i dio regalnih prava (krčmarenje, lov, ribolov...). Kolatori grade i popravljaju crkvu, župni dvor i veće gospodarske zgrade, ali nisu dužni sudjelovati u unutrašnjem uređenju crkve ili gradnji i popravku filijalnih kapela. Obaveze donose i stanovita prava, među kojima su predlaganje biskupu triju kandidata za župnika, zasebno mjesto u crkvi tijekom bogoslužja i pravo pokopa u kripti. Patronat neće ugasnuti ni nakon ukidanja feudalizma, jedino će se otvoriti mogućnost njegova otkupa novcem ili zemljištem uz posredovanje upravne vlasti.

Za razliku od moderne građanske elite, koja će svoju političku i socijalnu emancipaciju legitimirati stalnim pozivanjem na „narod“, ali će se sve snažnije profilirati kao urbana elita koja o svakodnevici sela malo zna, plemićki posjednici uklopljeni su u život i ritam poljoprivrednih radova ruralne sredine. Vlastelini znatnim dijelom godine borave na svojim posjedima, a tek dio vremena provode u gradskim palačama. Stoga je njihova svakodnevica ritmizirana i ciklusom radova na imanju pri čemu sjetva, žetva i berba predstavljaju važne aktivnosti. Biti vlastelinom značilo je barem temeljno razumijevanje gospodarenja, a nemali broj plemića bili su gospodari koji su znali voditi imanje, dakako uz pomoć upravitelja i pomoćnoga osoblja.

Odnos između vlastelina i njegovih podanika nije bio tako jednostran kako se ponekad prikazuje, a položaj je kmetova od doba urbarijalne regulacije u načelu bio povoljniji i njihove obaveze regulirane. Također valja istaknuti da se nemali broj vlastelina i vlastelinki prema podanicima odnosio vrlo različito od stereotipiziranoga prikaza oholih i nesmiljenih gospodara neosjetljivih za težak život podanika. Velikaši poput Bartola i Eleonore Patačić od Zajezde bili su poznati po dobročinstvima. Bartol je pred kraj života prodao imanje i od dijela novca utemeljio zakladu

za pomoć kmetovima, a Eleonora je toj zakladi oporučno ostavila nekoliko imanja te dvije kuće u Varaždinu. Doduše, Rauchovi u pravilu baš nisu slijedili put Patačićevih te su bili dugo poznati po čvrstome i nadmenom postupanju prema podanicima. Bilo je već govora o Ivanovom svirepom gušenju seljačke bune, tužbi Draškovićevih kmetova iz Steničnjaka da im Ivan otima zemlju kod Šišljavića, optužbama šišljavićkih podanika protiv Pavla i njegove žene te nadmenog držanja Levina Raucha prema kmetovima 1848. godine. Posebno će biti riječi o velikoj buni seljaka u Šišljaviću 1867.

Rastakanje feudalizma, koje je doduše u mnogim vidovima potrajalo još nekoliko desetljeća nakon 1848., iz temelja je promijenilo položaj bivših feudalaca. Mnogi su se teško nosili s nestankom političkih, socijalnih i financijskih povlastica te posebice s gubitkom dijela imanja. Tegotni proces zemljišnoga rasterećenja koji se produljio sve do Mažuranićeva banovanja, a isplata odštete i nakon toga razdoblja, u mnogim je ruralnim sredinama rezultirao formiranjem čvrstih fronti između plemićkih posjednika i seljaka, poglavito oko izvanselišnih zemalja. Pritom je veliku ulogu imao i dotadašnji odnos između vlastelina i podanika pa se oholost Levinu Rauchu nakon 1848. vraćala nevoljkošću seljaka da i za novce obrađuju alodijalne zemlje ili pak vođenjem parnica. Zaoštavanje odnosa između dvije strane poticala je i konjunktura vinogradarstva i šumarstva, potonjega zbog važnosti drvene sirovine. Zbog toga su plemićki zemljoposjednici nastojali milom (otkupom) ili silom dobiti izvanselišne zemlje. Nisu bile rijetke nepravedne segregacije u korist plemstva, a događala su se i otimanja zajedničke zemlje. No, ni seljaci nisu bili posve nedužni jer su često pretjerano eksploatirali šume, a namjerno ili nenamjerno su pravo služnosti brkali s pravom vlasništva. Isto tako odbijali su davati vinsku daću koja nije bila ukinuta. Zbog tako zategnutih odnosa dolazilo je vrlo često do dugotrajnih parnica vođenih na urbarijalnim sudovima, ali i do fizičkih sukoba. Primjerice, samo u petogodišnjem razdoblju od 1862. do 1867. bilo je u Banskoj Hrvatskoj više od 20 buna, a Levin Rauch kao banski namjesnik i ban zauzeo je prema seljaštvu bitno oštriji kurs od svojega prethodnika Šokčevića. Najveća buna izbila je upravo na njegovom posjedu Šišljavić na lijevoj obali Kupe.⁴⁶⁷ Uzrok je bio segregacija šuma. Na rečenom vlastelinstvu bilo je čak oko 1500 jutara šuma, 89 urbarskih selišta i 111 zadružnih kuća. Segregacija je počela 1860. i tada je seljacima dodijeljeno 480 jutara šume i pašnjaka na što su se žalile obje strane. Drugostupanjska presuda dala je seljacima 800 rali, ali im je Stol sedmorice 1866. dodijelio 326 jutara urbarske ispaše i 197 jutara za drvarenje, ali s time da se te površine izdvoje iz šume Šišljavićki lug. Seljaci su se tada obratili vladaru jer su smatrali da je navedena šuma u potpunosti njihova. Vladar je odbio žalbu, ali tvrdoglavi seljaci nisu odustajali pa su angažirali novoga pravnog zastupnika, Daniela Šuškovića, začasnog jurasora Zagrebačke županije, koji je za razliku od njihovoga dotadašnjeg zastupnika, Nikole Krestića, bio tek priučeni pravnik i uopće nije poznao patente iz 1853. i 1857. godine te se pozivao na urbarijalne odredbe iz 1836. zahtijevajući ponovnu raspravu. Šušković nije bio uspješan, ali je zavaravao seljake obećavajući povoljno rješenje. U međuvremenu je boravio u Beču i trošio njihove novce. Za to vrijeme seljaci su stalno upadali u spornu šumu i na alodijalno zemljište „Močvar“

⁴⁶⁷ Na tom su posjedu Rauchovi i prije imali problema, prvi veliki spor počeo je 1768., a drugi 1846. godine. Prvi je spor trajao vrlo dugo, a Pavao Rauch se 1793. žalio i vladaru. DAZG, OF Rauch, k. 3. O buni vidi: D. Pavličević, Seljačke bune i nemiri u središnjoj Hrvatskoj šezdesetih godina 19. stoljeća, HZ 33-34, 1980.-81., 13-50; V. Krestić, Seljački nemiri u Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih godina XIX. vijeka, Zbornik Historijskog instituta JAZU 5, 1964., 387-438.

iako im je sudskom presudom još 1862. zabranjeno upadanje na alodij, a presudom iz 1866. zemlja je definitivno dodijeljena vlastelinima i utvrđene su međe. Đuro i Levin Rauch su nakon trećestupanjske presude iz 1866. prodali Šišljavički lug tvrtki *Hirschlerovi nasljednici* koja je počela s eksploatacijom. Premda su nakon vladarove odbijenice iscrpili sve pravne mogućnosti, seljaci nisu odustajali pa su tvrtki Hirschlerovih onemogućavali pristup šumi u koju su svibnja 1867. ne samo utjerali oko 1000 grla stoke nego su tražili i naknadu za korištenje općinskih putova. Braća Rauch žalila su se da se istraga vodi vrlo traljavo i da iza svega stoje njihovi politički protivnici Šokčević i Ivan Kukuljević te da se seljaci s njima otvoreno sprdaju. Naposljetku je kotarska komisija poslana u srpnju 1867. da utjera dug od tri kućne zadruga i da vrati vlastelinstvu spornu šumu. Komisiju su seljaci na čelu s jednom seljankom potjerali. Potom je zatražena vojna asistencija, no pri ponovnom pokušaju 29. srpnja oko 200 seljaka se postavilo na ulaz u selo pa se opet nije ništa obavilo. Prilikom trećega pokušaja u kojem je sudjelovalo još i 200 krajišnika došlo je do naguravanja te ranjavanja jednoga oružnika, a potom je uslijedio oružani sukob u kojem je poginulo najmanje 9 seljaka od kojih su tri bile žene. Pohapšeno je oko 50 seljaka, a optuženo isto toliko. Za bunjenje su optuženi i fiškal Šušković te župnik i učitelj. Braća Rauch su potom naplatila odštete predavši čak 67 istovjetnih tužbi protiv šišljavičkih zadruga i uspjevši utjerati oko 2000 forinta. Tako su na buni Rauchovi zaradili. Doda li se tomu podatak da su od Hirschlerove tvrtke dobili 72 000 for. za šume, vidi se da su u kratkome razdoblju stekli oveći iznos gotovine.

Premda je plemstvo nakon 1848., za razliku od 1918., zadržalo svoj elitni položaj, tranzicija od politički, socijalno i ekonomski povlaštenoga staleža zahtijevala je veliku prilagodljivost. Srednje i sitno plemstvo bilo je prisiljeno prihvatiti građansku egzistenciju (što je proces započeo i prije 1848.), a veleposjednicima je ekonomska podloga uvelike smanjena. Nije čudno što je i hrvatska književnost tematizirala propast plemstva. Dovoljno je prisjetiti se djela K. Š. Đalskoga ili J. Leskovara. Đalski, i sam zagorski plemić, u svojoj poznatoj pripovjetci „*Illustrissimus Battorych*“ prikazuje plemića čiji se svijet počeo urušavati već zamahom preporoda, a ukidanje feudalizma je taj proces dovršilo. Batorić je okorjeli konzervativac koji tvrdoglavo odbija svaku promjenu smatrajući da je sve staro bolje od novotarija. Njegov odium spram suvremenosti ogleda se ne samo u odbijanju važnih elemenata poput političkog sustava nego i detalja svakodnevice, poput duhana ili odjeće. Batorićeva tvrdoglavost graniči s autodestruktivnošću jer on ne dopušta nikakve popravke na svojoj kuriji u uvjerenju kako stara gradnja svojom kvalitetom nadmašuje novu. Da njegov odani sluga krišom ne da vršiti najnužnije popravke, ostarjeli plemić bi sjedio u urušenoj kuriji. Tipično za zemljišno rastećenje, Batorić se parniči s bivšim podanicima oko šume, a odnosi s njima su zategnuti, posebice nakon što mu zatuku omiljenoga lovačkog psa znakovita imena „*Nimrod*“. Svi elementi pripovjetke, od karakterizacije glavnog lika do fabule, postupno vode do tragedije. Batorić je doduše izborio pravdu na sudu pa mu je potvrđeno pravo na spornu šumu, ali su mu seljaci zapalili kuriju, a u požaru je stradao i on sam, posljednji od svoje loze. Vjerojatno sukladno svojem socijalnom podrijetlu, promijenjeni položaj plemstva ponešto drukčije uprizoruje Janko Leskovar, koji je poput Đalskoga iz Zagorja, ali nije plemić, nego učitelj. U oveloj pripovjetci „*Propali dvori*“ prikazuje nesretnu ljubav plemkinje i pučanina iz obitelji nekadašnjih podanika dotičnih plemića. Nasuprot Đalskomu, Leskovar prati ne samo propast jednog plemićkog roda koji gubi kako imanje tako i svoju nasljednicu nego i prosperitet jedne izvorno seljačke obitelji koja se materijalno i socijalno uspinje zahvaljujući svojim poduzetničkim sposobnostima. Bitno oštrij prikaz plemstva prezentirao je A. Kovačić. U

„Baruničinoj ljubavi“ iz 1877. tada mladi pisac s odobravanjem konstatira kako su vlastelinski dvorovi sve rjeđi, a gospodske je djece sve manje. „Mjesto vlastelinskih dvorova, punih tamnih priča, dižu se ponosno čiste potleušice zdravoga i veseloga puka...“.⁴⁶⁸ No i sam će se Kovačić u svojim djelima ubrzo odmaknuti od toga idealiziranog stereotipa ruralnih sredina.

Odnosom plemstva i seljaštva pozabavila se i Marija Jurić Zagorka u svojoj prvoj objavljenj noveli „Seljak“ iz 1896. u kojoj prikazuje sudbine dva brata plemića, Rudolfa i Božidara. Prvi postupa prema seljacima kao prema marvi, ne mari za zemljoposjed i luta po svijetu, dočim je Božidar u tom pogledu njegov antipod. Rudolf u tuđini ostaje sam i osiromašen te se vraća bratu na imanje, moli za oprost i posvećuje se pisanju priča za djecu, prožetih motivima ljubavi prema selu.

Nakon završetka Prvoga svjetskog rata posjedničko plemstvo postat će novom jugoslavenskom režimu nepoćudno zbog svojega socijalnog, političkog, ali i nacionalnog profila. Već su spomenuti napadi zelenoga kadra, a odnosi između seljaka i plemićkih posjednika bit će još zategnutiji. Posjednici su pokušali sačuvati svoja imanja, a seljaci, autohtoni ili doseljeni, smatrali su da ih treba podijeliti njima. K tomu je sve do 1931. godine vladala neizvjesnost o krajnjem ishodu agrarne reforme. Možemo zamisliti kako se osjećalo plemstvo koje je uspjelo zadržati imanja nakon 1918. godine. Za razliku od razdoblja nakon 1848. sada su postali egzistencijalno, pa i životno ugroženi. Ne samo što su iznova izgubili znatan dio imanja pa su neka dovedena do granice ekonomske održivosti nego su brojnim potezima režima seljaci favorizirani a na imanja naseljavani kolonisti iz pasivnih krajeva. Zbog inflacije krajem rata velik dio seljaka riješio se dugova za rasterećenje izvanselišnih, gornih, činženih i krčevinskih zemalja pa su i u tom pogledu bili u povoljnijem položaju naspram posjednika. Nakon 1918. velikaši su postajali gorko svjesni toga da pripadaju svijetu koji je rapidno nestajao, a usprkos borbi da sačuvaju imanja, bilo pravnim sredstvima, političkim vezama ili ekonomskim potezima, postali su malobrojnom i sve krhkijom skupinom. Zato su ekonomsku sudbinu nekih porodica mogli zapečatiti događaji poput iznenadne smrti muškoga člana obitelji.

Ipak, život na veleposjedu je i nakon završetka Prvoga svjetskog rata bio složen i živ. Koliki je na posjedima bio pogon u tom razdoblju pokazuje popis objekata Lužnice iz 1923. godine. Osim samoga dvorca postojali su kućica za vrtlara, staklenik s uređajem za grijanje, kupalište („Badehaus“), vinski podrum, podrum, pečenjara, objekt s vinskom prešom i stambenom kućom iza njega, zgrada mlina, električna centrala, cirkularna pila, lokomobilski pogon, više štala (za konje, krave, volove), svinjac, žitnica, kovačnica i kolarnica, stambena kuća za upravitelja i poslugu, kokošinjac, sjenik, jasje u čijem su betonskom podu ugrađene tračnice kako bi 4 psa vukla hranu, vodovod s 2 rezervoara, spremnik za voće, šupe, nekadašnja konjušnica pretvorena u stanove, vatrogasna štrcaljka, skladište, kuhinja kraj svinjca, mesnica, gumno, zgrada za šumare, za blagajnika, vešernica. Vidimo da je posjed osuvremenjen jer se spominju 3 mlinska kamena, stroj za kašu, pila, lokomobil, dinamo i instalacija elektrike. U Zdenčini i Okić Lugu osim zgrada nalazili su se uređaji za eksploataciju šume. Kako je Zdenčina bila blizu željezničke postaje, na posjedu su bili spremište za lokomotive, stambena i poslovna zgrada, stambena zgrada s kuhinjom i baraka za radnike.⁴⁶⁹ Prema zapisu sestara milosrdnica kada su one preuzele lužničko imanje 1927. na njemu je bilo oko 40 komada rogate stoke, 24 kopitara te 49 svinja, a posebno je naveden lijepi crni magarac Hanz. Zalihe žita

⁴⁶⁸ A. Kovačić, Izabrana djela, Dom i svijet, prir. H. Mihanović-Salopek, Zagreb, 2004., 124.

⁴⁶⁹ DAZG, Odvjetnička kancelarija Želimira Mažuranića, fasc. 62.

i krme bile su skromne u usporedbi s veličinom zemljišta jer se radna snaga plaćala u naturi. Spomenule su i stolarnicu, kovačnicu, strojarnicu, mlin, gospodarske strojeve, paradnu kolnicu, pecaru rakije, vrtlarstvo, kočijašku ormu, svinjsku kuhinju, ambar, gospodarska ratila i električnu centralu potuživši se kako je imanje protekle 4 godine bilo vrlo zapuštanost, ali su problemi počeli još i za Levinova života pa se zbog nestašice novca sve prepuštalo upravitelju i ostalome osoblju.⁴⁷⁰

Pritom valja imati na umu da su vlastelinstva sjeverozapadne Hrvatske rascjepkana pa se sastoje od niza raspršenih i međusobno slabo povezanih manjih cjelina. Plemićka obitelj živjela je u središnjem objektu (dvorcu ili kuriji) uz koji su se nalazile gospodarske zgrade i razni manji objekti. Primjerice, na golubovečkom imanju je uz kuhinjski vrt uz istočni dio dvorca bila vrtna kućica s veš-kuhinjom u koju su dolazile pralje iz sela kako bi oprale rublje gospode i osoblja. U nastavku veš-kuhinje bili su kokošinjac, kućica s košnicama, grijani staklenik, a još dalje dugačka prizemnica nazvana Novi stan koju je Geza dao sagraditi za šumare i smještaj kočija.⁴⁷¹ Na imanju je postojao i majur ili marof kao dio posjeda na kojem su stambeni objekti za personal i gospodarske zgrade (objekti nužni za stoku i preradu mlijeka). Majuri nisu bili prepušteni samo osoblju. I mladi su plemići voljeli tamo zalaziti bježeći od nadzora starijih, bilo roditelja bilo guvernanti. Na majuru golubovečkoga imanja u međuratnom su razdoblju često boravili Janko i Vuk Steeb. Mladi gospodičići bili su prisni s osobljem, osobito sa starim kovačem i dva kočijaša kojima su donosili vino i cigarete. Zauzvrat su tamo nalazili sklonište od čak triju guvernanti. Najomiljenije im je mjesto na majuru bila konjušnica u kojoj je bilo radnih i jahaćih konja, mirnih starijih konja i kobila na kojima su djecu učili jahati, ali i punokrvnih pastuha i kobila. Jahaći konji obitelji imali su prikladna imena poput „Sokol“ ili „Helios“, no potonji je imao ime koje domaće osoblje nije znalo dobro izgovoriti, pa su ga prekrstili u „Eljus“. Na kraju su ga i sami Steebovi tako zvali. Na svakom je imanju berba grožđa bila osobit događaj, pa tako i na golubovečkomu. Oko 60 radnika bralo bi grožđe na Kamenjaku i Hižakovcu, nosilo ga do mjesta gdje bi se gnječilo i potom se ta masa kolima prevozila do preše smještene kraj kuhinjskoga vrta gdje bi se navečer radio mošt. Dalje se s moštom radilo u podrumu. Nakon završetka radova navečer bi se sjelo oko otvorene vatre i pekli kesteni i krumpiri.⁴⁷² Golubovečka je preša imala ogromnu gredu za pritiskanje, a hrastovina od koje je rađena bila je raritet pa su zagrebački studenti botanike u međuraću zbog nje dolazili na golubovečko imanje. I ne samo zbog preše nego i jer je posrijedi bilo kvalitetno grožđe od kojeg se dobivalo sortno vino, a sve zahvaljujući Levinu Rauchu koji je bio doveo francuske stručnjake. I Levinov zet, Christian Steeb nastojao je unaprijediti golubovečko imanje pa je svoje znanstvene interese za geodeziju i geofiziku konkretizirao u istraživanjima podzemnih termalnih voda na tom posjedu koja je provodio sam ili s istaknutim stručnjacima poput D. Gorjanovića-Krambergera.⁴⁷³

U upravljanju imanjem plemstvo se oslanjalo na brojni personal na čelu s upraviteljem ili nadzornikom cijeloga imanja. Potom slijede upravitelji pojedinih cjelina (majura, marofa), upravitelji vinograda, upravitelji šuma, odvjetnici, blagajnici, knjigovođe, ravnatelji vrtova, lugari, revidenti, kaštelani. Pomoćni su službenici

⁴⁷⁰ Rozalija Ugarković, Spomenica samostana Lužnica, 15-16.

⁴⁷¹ Wofgang-Vuk barun Steeb, 132.

⁴⁷² Wofgang-Vuk barun Steeb, Odlomci iz autobiografije, 132-133.

⁴⁷³ Vlasta Horvatić-Gmaz, Znanstveni rad golubovečkog vlastelina baruna Kristijana Steeba, Stubički glasnik br. 7, 1998.

primjerice računarski i šumarski činovnici, provizori, pristavi, španovi, vinciliri, vrtlari, pudari, stražari. Zasebna je kategorija osoblje u dvorcu (kuharice, sluge i sluškinje, ključar, kočijaš...), obrtnici (kovači, kolari, bačvari, postolari, dimnjačari...), pastiri, svinjari i govedari. Pomoćno osoblje u dvorcu i izvan njega pripadalo je zapravo međusloju između vlastelinske i seljačke sredine. I osoblje je bilo hijerarhizirano, s jedne su strane bili livristi poput špana, kočijaša ili majerice koji su dobivali i bolju hranu, a upravitelj je dobivao hranu iz dvorske kuhinje. Prema sjećanjima Wolfanga Steeba, praunuka Levina Raucha odraslog na golubovečkom imanju, tamo se i u međuratnom razdoblju sav personal moralo dobro hraniti. Livristi su dobivali meso četiri puta tjedno, a ostali samo četvrtkom i nedjeljom, i to u odvojenim blagovaonicama. Svaki dan navečer dobivali su i žgance s čvarcima, povrće u octu ili žgance s mlijekom i šećerom. Dvaput tjedno se obavezno pekao kruh, a svaki je kukuruzni kruh težio 3,5 kilograma. Vukova majka pokušala je uvesti promjene jelovnika što je izazvalo pravu revoluciju, pa je sve ostalo po starom.⁴⁷⁴ Znamo da su Gezini nasljednici prilikom prodaje Lužnice uvjetovali da kupac preuzme svo osoblje osim upravitelja. Na imanju je u trenutku kad su ga 1927. preuzele časne sestre bilo 20 namještenika raznih zanata i gospodarskih radnika. Dobivali su mjesečno 100 dinara, 100 kg kukuruza (vjerojatno se misli na sve zajedno), bolničku njegu i za vrtove $\frac{3}{4}$ jutra obradive zemlje. Mogli su uzgajati svinje i živad.⁴⁷⁵

Posebno bliski vlastelinu i njegovoj obitelji bili su zaposlenici poput dadilja i guvernantki koje su smjele jesti s obitelji ako su i djeca bila nazočna. Kao i mnogi drugi velikaši, i Rauchovi su preferirali strane guvernantke, a Raoul Steeb ih je imao čak 17!⁴⁷⁶ Na suprotnom su polu pak bili razni najamnici i najamnice koji su po potrebi bili angažirani za neku vrstu posla i radnici na akord (na prek), uglavnom putujući radnici koji dolaze za velike sezonske radove.⁴⁷⁷ Gospodarska služinčad mogla se zaposliti godišnje i mjesečno. Sluge zaposleni na cijelu godinu dobivaju tzv. deputat, tj. plaća im se u naturi, u gotovini i imaju pravo na stan. Godišnja je plaća krajem 19. stoljeća iznosila 132 hektolitara raži, 6 hektolitara pšenice, 4 hvati ogrjevnog drva, 1 ral zemlje, po 1 voz sijena i trave, 250 čhv vrta, 20 kg soli, slobodan stan i 24-30 forinte. Period rada deputirca dijelio se na kvartale, a počinjao je terezijanskom četvrti ujesen (X. - XII. mjesec), nastavljao se Josipovom (I. - III.), petrovskom (IV. - VI.) i miholjevskom četvrti (VII. - IX.). U naturi se plaćalo za četvrtinu unaprijed, a u gotovini za isto razdoblje unatrag. Otkazni rok za poslodavca i posloprimca je bio 6 tjedana. Deputirci veleposjeda mogli su biti i obrtnici, a tada bi dobivali i po 4 vjedra vina, 2 vjedra rakije, petrolej, postotak od mlata (tj. strojeva koje održavaju) te 60-200 for. godišnje. Vinciliri su imali prava kao obrtnici, ali s manjim iznosom gotovine – 60 forinti. Lugari i kočijaši imali su pravo i na odijelo, a lugari i na 10 % iznosa odštete utjerane na temelju njihovih prijava. Kao mjesečni sluge biroši, lugari i poljari zarađuju 15-20 forinti, stan i gorivo, a otkazni je rok 2 tjedna. Vrtlari, kovači i kolari kao mjesečni radnici imaju stan, drva i 25-30 forinti, a strojari 70 forinti.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Wolfgang-Vuk barun Steeb, Odlomci iz autobiografije, 128.

⁴⁷⁵ Rozalija Ugarković, Spomenica samostana Lužnica, 18.

⁴⁷⁶ Wolfgang-Vuk barun Steeb, Odlomci iz autobiografije, 129.

⁴⁷⁷ Visina nadnice zavisila je o godišnjem dobu (najveća je bila ljeti jer je tada radna snaga tražena), spolu i dobi te je li obuhvaćena i opskrba radnika. Nadnice su pogotovo nakon 1903. porasle i 1905.-6. iznosile su u ljeto, bez opskrbe za odraslog muškarca 238 filira, s opskrbom 124 filira, za ženu 124 i dijete 67 filira. Statistički godišnjak, 379.

⁴⁷⁸ J. Krška, Statistika, XVII-XIX.

Godine 1895. u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je ukupno 46.522 gospodarska zaposlenika od kojih je na posjede veće od 1000 jutara otpadalo njih 8.105. Pogleda li se struktura zaposlenih na imanjima, proizlazi da je izrazita većina obrazovanih činovnika i nadzornog osoblja bila na veleposjedima. Na njima je radilo tada čak 121 od ukupno 166 činovnika s višim gospodarskim naukama i 63 od 96 s nižim naukama.⁴⁷⁹

Tablica 5
Osoblje na gospodarstvima Banske Hrvatske 1895.

	Imanja >1000 j.	Ostala imanja	Ukupno
Gosp. činovnici			
Više gosp. nauke	121	45	166
Niže gosp. nauke	63	33	96
Bez nauka	162	92	254
Nadzorno osoblje			
Niže gosp. nauke	65	117	182
Bez nauka	540	397	937
Služinčad	7154	37733	44887
Ukupno	8105	38417	46522

Statistički godišnjak, Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905., knj. 1., Zagreb, 1913., 327.

Vrijedno i stručno osoblje puno je značilo gospodarstvu,⁴⁸⁰ a Rauchovi su očito imali upravo takav personal. Levin Rauch je u oporuci svom nasljedniku Gezi preporučio Ivana Ivančića kao odanoga upravitelja koji je neumorno znao ostvarivati njegove ideje. Geza je poslušao očev savjet pa je Ivančić sve do početka 20. stoljeća bio upravitelj dobara Lužnice. Ivančić je primjer agilnoga, marljivog, obrazovanog i predanog upravitelja koji se zauzima za razvoj lokalne zajednice, a vrlo je značajan njegov doprinos brdovečkoj osnovnoj školi i čitaonici. Taj je mar razumljiv s obzirom na njegovu obrazovanje (bio je inženjer), ali i na činjenicu da mu je zet bio učitelj.⁴⁸¹

Upravitelj Golubovca⁴⁸², Šenjugo te računovođa Lužnice poznatiji je kao otac Marije Jurić Zagorka⁴⁸³ koja nam je o svojem odrastanju ostavila zapise. Početkom

⁴⁷⁹ Statistički godišnjak, 327; Zanimljivo je kako postoje i specijalizirani stručnjaci koji su nudili svoje savjete. Krška u Statistici iz 1902. reklamira i svoj „ovlašteni gospodarsko obavjestnički zavod“ na zagrebačkom Pantovčaku koji između ostalih usluga nudi i organizaciju veleposjeda.

⁴⁸⁰ U svojim oporukama Ana i Lujza Sermage su osigurale velikodušne legate svom personalu. Oporuke su objavljene u ovom izdanju.

⁴⁸¹ Ivančić (28. III. 1844. – 9. I. 1909.) s obitelji stanuje u selu Šibice, br. 24, a imao je i vlastitih posjeda. Žena mu je Marija rođ. Detela (1849.-1901.), vjenčani su u Brdovcu 1871. i imali su 8 djece od kojih je najstariji sin Geza (1872.-1913.), nazvan tako po vlastelinu, bio župnik u Donjoj Stubici 1905.-13. Na broju 25 u selu Šibice nalazio se mlin Rauchovih, a tamo je stanovala obitelj Šandora Ulrika i žene mu Marije Čepin, sa sedmero djece. Spomenica škole Brdovec, Brdovečki zbornik, 2004., 215-219, 229, 240; Stjepan Kožul, Književnica Marija Jurić Zagorka i Jurići u župi Nevinac kod Bjelovara, Tkalčić. Godišnjak za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, sv. 12, 2008., 170 i 262.

⁴⁸² Kada je Vrhovac stekao Golubovec, na njemu je 1805. bilo ukupno 17 namještenika, na čelu s upraviteljem Josipom Culifajem s godišnjom plaćom od 120 forinti. L. Dobronić, Dvorac Golubovec, 22.

⁴⁸³ Ivan Jurić došao je u Golubovec 1876., a otišao sigurno 1877. u Lužnicu. U Golubovcu se nakon njega spominje kao providnik 1878. Karlo Stehe koji stanuje u dvorcu.

20. stoljeća u zajedničkoj upravi golubovečkog i zagorskih imanja upravitelj je bio Dragutin Križanić, a spominju se još prihodar, pristav, nadlugar, 10 lugara, 1 vrtlar i 2 vincilira. U istom razdoblju Martijanec vodi upravitelj Hinko Bauer uz kojeg se još spominju vrtlar i vinogradar.⁴⁸⁴ I u međuratnom razdoblju Geza je imao pouzdane upravitelje, poput Branimira Tucića koji je svjedočio u parnici zbog osiguranja Gezinih imanja. Da su Tucića smatrali pouzdanim pokazuje to što je bio generalni punomoćnik Pavla Raucha.⁴⁸⁵ Posljednji upravitelj Lužnice Rauchovih bio je Nikola Milošević koji je imao besplatan stan u dvorcu. I Pavao je na Martijancu imao odane upravitelje, a mnoge su nam (dez)informacije tradirane preko upravitelja Adolfa Zarijana koji je o Rauchovima pričao Mariji Winter. Događalo se i da upravitelji podijele gorku sudbinu svojih poslodavaca. Upravitelj Martijanca u vrijeme Elizabete Vučetić, Fric Tramšek, kao podunavski je Svabo nakon Drugoga svjetskog rata protjeran, posjed mu je nacionaliziran, a kuća ustupljena Elizabeti Vučetić.⁴⁸⁶

O odnosu baruna i upravitelja imanja dosta toga doznajemo iz raznih memoarskih i autobiografskih zapisa Marije Jurić Zagorka. Njezin je otac 1876.-77. bio provizor Golubovca, potom kasator (računovođa) Lužnice, a od oko 1880. do 1890. činovnik Šenjugo. ⁴⁸⁷ Nakon rastave od supruge i boravka u Krapini Jurić se ponovo vratio Gezi Rauchu u Lužnicu. Upravitelji su, nakon vlastelina, bili najvažniji ljudi imanja, oni nadgledaju i organiziraju sve radove (od poljoprivrednih do građevinskih), kontroliraju zalihe, isplaćuju nadničare i općenito vode brigu o cjelokupnome povjerenom im imanju. Budući da je njihov opseg poslova tako složen, na većim imanjima postoji nekoliko upravitelja koji se brinu za određenu zemljoposjedničku cjelinu. Zagorkin otac puno radi, ima veliku odgovornost, ponekad danima boravi na majuru i stalno jaše na konju kontrolirajući imanje ili sjedi u prostranom uredu i vodi poslove ovjeravajući spise pečatom upraviteljstva dobara. Rauchovi su imali vrlo dobar odnos prema svojim upraviteljima. Iz Zagorkinih zapisa, poglavito iz njezina autobiografskog romana *Kamen na cesti*, proizlazi da stari i mladi barun (Levin i Geza) imaju puno povjerenje u njezina oca i cijene njegov rad te da je on njihov pouzdanik. Otac i njegova obitelj pozivani su na domjenke kada baruni imaju goste, a kći (Zagorka) recitira pred starom barunicom (Antonijom) za njezin imendan. Štoviše, na prijedlog stare barunice Zagorka se školuje u dvorcu zajedno s malim barunčićima i barunicama. Tom školovanju dolazi kraj kada ju majka odvodi u školu u Varaždin. Zagorka je fizički i psihički zlostavljano dijete, stalno bježi u selo i uživa u tamošnjoj normalnoj obiteljskoj atmosferi te u dječjoj igri. Na selu zatječe i svoju malu sestricu koju majka nije željela osobno odgajati. Mala Zagorka nadareno je dijete koje sanja o školovanju za profesoricu. Njezin talent prepoznaju baruni i njihov učitelj, a nakon njezina sjajnog nastupa na velikoj

⁴⁸⁴ J. Krška, 33-34 i 64.

⁴⁸⁵ Sačuvane su dvije punomoći Pavla Raucha Tuciću, jedna vrlo općenita za sve pravne i političke poslove (Crikvenica, 1. I. 1921.) i druga za zastupanje u svim građanskopravnim i kaznenopravnim poslovima, a naročito za kupoprodajne ugovore Hrnetičko Pokuplje (Zagreb, 8. II. 1932.). Tucić je također stanovao kod Rauchovih u zagrebačkoj palači (sigurno 1920.) te potom u kući Pavla Raucha na Trgu kralja Petra 17. Kasnije se navodi na adresi u Vinkovićevoj ulici 15. Tucić je zlo završio jer je zbog duševne bolesti smješten od 14. II. 1935. u Vrapče te je dobio zakonskoga skrbnika. HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k. 132.

⁴⁸⁶ HDA, Agrar NRH, kotar Ludbreg, k. 42.

⁴⁸⁷ U izvoru je skraćena „gosp.“ koja bi mogla značiti gospodarski ili gospoštijski. Stjepan Kožul, Književnica Marija Jurić Zagorka, 167; Marijan Tenšek, Djetinjstvo Marije Jurić Zagorka na imanju Šenjugo u Hrvatskom zagorju, Hrvatsko zagorje 13, br. 3-4, 2007., 268-274.

proslavi nude joj ispunjenje bilo koje želje. Ona poželi školovanje u Švicarskoj i dobiva obećanje o plaćanju dvije trećine troškova. Taj se plan nije ostvario zbog ogorčenoga otpora njezine psihički bolesne majke koja je smatrala da joj to barun nudi samo zato da mu postane ljubovca. Premda njezin otac nije imao ništa protiv školovanja, promijenio je mišljenje zbog toga što je Zagorka obavijestila pobunjene seljake da su gospoda pozvala žandare. Roditelji ju nakon nezavršene djevojačke škole u samostanu sv. Vinka Paulskog u Zagrebu prisilno udaju, a kad ona pobjegne od muža i naposljetku počne raditi u *Obzoru*, protive se tome. Još jednom u njezinu životu pokušavaju intervenirati Rauchovi, naime Geza joj je u pismu od 8. rujna 1897. ponudio posao u *Narodnim novinama*. Iza tog poteza nije stajao samo Zagorkin otac, nego Gezino nastojanje da jedno talentirano i britko pero udalji iz oporbenih i premjesti u režimske novine. Uostalom, Khuen je s Gezom povezan kumstvom. Dakako, Zagorka je odbila uz komentar kako će radije jesti safaladu nego pisati za tiranina, na što je Geza navodno sugerirao ocu, da to dijete koje je zalučeno jer je bilo prepušteno seljacima, smjesti u sanatorij.⁴⁸⁸

Na ovome mjestu moram se ukratko osvrnuti na Zagorkine zapise o djetinjstvu koji se tiču Rauchovih, poglavito na njezin roman *Kamen na cesti*, premda se time izvirgavam sizifovskom naporu da fikciju tretiram kao fakciju. Činim to stoga što se, usprkos ogradama koje proizlaze iz fikcijskoga značaja štiva, upravo iz tog romana stalno stvara slika o njezinu djetinjstvu pa i o Rauchovima. Premda su znanstvenici svjesni toga da u svojim raznim memoarskim zapisima i autobiografskom romanu Zagorka namjerno neke činjenice želi ostaviti nerazjašnjene (činila je to čak i s godinom rođenja), ipak ti tekstovi postaju temeljem za konstrukciju njezina djetinjstva na vlastelinstvu Rauchovih.⁴⁸⁹ Moje je skromno mišljenje da je Zagorka, napose u *Kamenu na cesti*, nastojala *post festum* prikazati vertikalnu svojega patništva te projicirati svoje suvremene nacionalne, političke, socijalne pa i feminističke poglede u djetinjstvo. Ona je tako od malih nogu borac za prava seljaka i za hrvatsku domovinu nasuprot Khuenovoj mađarizaciji. Dovoljno o tome svjedoče epizode kada ju Rauchovi biraju da pozdravi bana prilikom posjeta vlastelinstvu, a ona umjesto da izdeklamira već prije uručeni joj govor i preda cvijeće, na svoju ruku poziva bana da spasi njezinu domovinu, pozivajući se pritom na Strossmayera! Zbog toga je njezin otac skoro izgubio posao, no to se nije dogodilo jer su gospoda ustanovila, naredivši joj da napiše neki sastavak, da je to ona bila u stanju sama učiniti bez da ju netko naputi. Dakako, Zagorkin domoljubni govor oduševio je seljake koji su joj klicali. Spomenuto je kako je spasila pobunjene seljake na koje su gospoda bila spremna pucati, a valja dodati i kako je njen prikaz sela idealiziran. Nasuprot njezinoj majci koja ne haje za vlastito dijete, seljanka koja odgaja Zagorkinu sestru usrdno se o njoj brine, a seljaci i sluge stalno uzimaju Zagorku u zaštitu pred majkom koja ju tuče i grdi. Nema spomena o nehigijeni, siromaštvu, velikom pomoru male djece zbog čega su mnoge seljakinje primale bolesti i smrt djece kao neminovnost ne iskazujući

⁴⁸⁸ Marija Jurić Zagorka, *Kako je bilo*, Zagreb, 1953., 21; *Ista, Što je moja krivnja?*, u: V. Brešić, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, 455. S. Lasić, *Književni počeci Marije Jurić Zagorke*, Zagreb, 1982., 73.

⁴⁸⁹ V. npr. Stanko Lasić, n. dj.; Marina Vujnović, *Forging the Bubikopf Nation: Journalism, Gender and Modernity in Interwar Yugoslavia*, Peter Lang, New York, 2009., 69-116; Slavica Jakobović-Fribec, *Marija Jurić Zagorka: protagonistica nepisane povijesti hrvatskog feminizma*, *Republika* 6, 2006.; *Ista, Zagorka - subjekta otpora; svjedokinja, akterica, autorica - ili feminizam, ovlašćivanje slobode i ravnopravnosti žene, politička strast 20. stoljeća*, u: *Neznana junakinja. Nova čitanja Zagorke*, ur. M. Grdešić i Slavica Jakobović-Fribec, Zagreb, 2008.

uvijek tugu. Nadalje, neke temeljne činjenice ne odgovaraju. Na primjer, konačno je utvrđeno da je Zagorka rođena 1873.⁴⁹⁰ Iz njezina pak opisa proizlazi da je u školi u dvorcu bila bolja od barunske djece koja su joj zato zavidjela i vrijeđala je.⁴⁹¹ Taj je dvorac mogao biti Lužnica gdje njezin otac radi od 1877. godine, međutim tada nema barunske djece koja bi bila njezini vršnjaci.⁴⁹² Zagorka ne spominje jezik nastave, što je čudno jer se zna da mali Rauchovi sigurno ne bi imali tada nastavu na hrvatskome. Zaključno bih konstatala kako Zagorkin prikaz Rauchovih zapravo nije nepovoljan. Oni prepoznaju njezinu nadarenost pa uči s malim barunima, a kad joj se podruguju, učitelj ih promptno opominje. Stalno je pozivaju da nastupa na raznim svečanostima koje organiziraju, a ne zamjeraju ni njoj ni ocu čak ni incident prilikom dočeka bana. Baruni imaju povjerenja u njezina oca i njegov predani rad žele nagraditi kćerkinim školovanjem u Švicarskoj. Zapravo, u usporedbi s njezinim roditeljima, poglavito majkom, baruni su začudno normalni pa se jasno kaže da mir vlada u dvorcu dok su oni tamo te da im je dojadilo stalno svađanje Zagorkinih roditelja te su ih premjestili u kuriju (vjerojatno upravu u Šenjugovo). Jedine mane koje se zapravo njima osobno pripisuju obuhvaćaju navodno Levinovo ljubovanje s damama u toplicama te Gezine afere. No budući da ti iskazi potječu od labilne i psihički bolesne Zagorkine majke, čitatelju nisu nužno vjerodostojni. Daka-ko, natuknuto je njihovo mađaronstvo, ali posrijedi je politička opcija, a ne osobna mana. Iako još uvijek svi podaci o Zagorkinu djetinjstvu nisu razjašnjeni, novija istraživanja pokazuju kako je njezin otac bio čvrsto povezan s Rauchovima koje je cijenio i na koje se mogao i u nepovoljnim okolnostima osloniti. Tijekom brakorazvodne parnice Zagorkinih roditelja majka je nabacila nedovoljno precizne optužbe na račun muževljevih poslodavaca spominjući izrijeckom zakupnika Negovca te Levina i Gezu Raucha. Ivan Jurić odlučno je odbacio takve optužbe pozivajući za svjedoka samoga Gezu te glavnoga upravitelja Ivančića (nijedan njegov svjedok nije pozvan!) te upozorio kako ga je žena pred svima vrijeđala, lažno optuživala, napadala i bacala stvari na njega, a kad bi umoran došao s posla, nije ga puštala u kuću pa je morao spavati u pisarovoj sobici ili na stolcu u hodniku. Također je krala ne samo njegove nego i službene novce, što mu je Geza predbacio. Naposljetku je žena izjavila da ne može ništa konkretno reći protiv muževljevih poslodavaca.⁴⁹³ Geza je bio na strani Ivana Jurića, o čemu svjedoče njegova pisma Vladimiru Mažuraniću iz

⁴⁹⁰ Rođena je 2. III. 1873. u kuriji Negovec kraj Vrbovca. Krsno ime joj je Marianna, a otac joj je Ivan Jurić, tada kasator dobra Negovec veleposjednika grofa Ivana Erdödyja koji joj je i bio kum. Majka je Josipa rođ. Domin.

⁴⁹¹ Marija Jurić Zagorka, *Kamen na cesti*, Zagreb, 1967., 30-31.

⁴⁹² Sin i kći Alice Rauch udane Steeb rođeni su u Beču (Elsa 1878., a Raoul 1879.). Djeca Jeanne Aichelburg rođena su tek 1880-ih i to u Brnu. Prema tome najmlađi je barun tada Pavao rođen 1865., stariji 8 godina od Zagorka. U vrijeme kada je ona stasala za prvu poduku (oko 1880. godine), Pavao je gimnazijalac koji prima privatnu poduku. Stoga bi isti učitelj pripremao Pavla za polaganje 7. i 8. razreda gimnazije i istodobno podučavao Zagorku.

⁴⁹³ Brak Jurićevih od samog je početka bio teško narušen. Josipa se udala u kasnoj dobi i noseća pa se udala izvan svoje župe i tijekom života (čak i u brakorazvodnoj parnici) stalno se prikazivala mlađom. Na supruga je bila patološki ljubomorna optužujući ga za stalne preljube posebice sa sluškinjama te nemoralnost zbog koje bi za svoje poslodavce sve učinio čak i nauštrb supruge. Okrivljavala ga je i za preranu smrt dvoje djece jer ju je tijekom trudnoće tjerao na seksualne odnose, a očito je i da ga je fizički napadala i stalno radila kojekakve izgrede. Ipak, parnica je završila rastavom zbog krivnje supruge. Stjepan Kožul, *Književnica Marija Jurić Zagorka*, 241-248; *Isti, Znameniti Jurići*, porijeklom iz Starih Pavljana kod Bjelovara, Zagreb, 2011., 78-99.

1908. u kojima ga moli da se založi za njega jer da će inače ostati bez imetka «zbog demonske zlobe supruge».⁴⁹⁴

Zagorkin je otac inače bio u poslovnom smislu snalažljiv čovjek koji je stekao solidan imetak, a kćer je materijalno pomagao. Zbog obiteljske nesloge dobar dio imetka je proćerdan. Ivan Jurić nakon rastave do kraja života ostao je na imanju svojih cijenjenih poslodavaca i umro je u Lužnici 13. X. 1919.

Ovaj osvrt završila bih konstatacijom kako je kod Zagorkinih tekstova posrijedi fikcija a ne fackija pa njezine memoarske i autobiografske zapise valja tretirati kao izvore za historijsku imagologiju pri čemu bih ponovila kako je njezina slika o Rauchovima relativno povoljna.⁴⁹⁵ Zanimljivo je kako su Rauchovi osim Zagorke pomogli još jednom važnom hrvatskom književniku, Anti Kovačiću, rođenome kao izvanbračnom sinu Anke Vugrinc, petnaestogodišnje sluškinje u župnom dvoru Marija Gorice. Kako bi se barem malo prikrila sramota, Levin Rauch ustupio je na molbu župnika svoju lugarnicu u Celinama kako bi Anka tamo mogla roditi. Ona se dva mjeseca nakon poroda udala za Rauchova vincilira, Ivana Kovačića, a obitelji je sve do sinovljeva stasanja za školu živjela u Celinama.⁴⁹⁶

Naposlijetku valja spomenuti kako su Rauchovi tema romana *Tajna* pučkog pisca Janka Matka. Stavljajući u središte radnje zaplet s Florijanom, izvanbračnim sinom mladog baruna Kalmana Rauta (Levina Raucha) i seljakinje Jelice Banove, Matko ujedno daje sliku o plemstvu koje je podijeljeno na «naše» i «strano», pri čemu dakako kriterij nije isključivo podrijetlo plemstva nego njegovo prihvaćanje hrvatstva. Rauchovi pripadaju potonjoj kategoriji i k tome su osorni velikaši koje stiže zaslužena kazna pa roman završava prizorom kako Florijanov unuk popravlja grobnicu već propalih i izumrlih baruna.⁴⁹⁷

Nažalost, o svakodnevici na imanju Rauchovih, poglavito o seljacima nemamo dovoljno vizualnoga materijala. Na skici kao i na ulju na platnu I. Zaschea „Seljaci u Lužnici (Žetelice)“ prikazana su uz vedutu dvorca mlade seljanke kako se zabavljaju u dokolici.⁴⁹⁸ Oba prikaza odišu idealiziranom, pastoralnom atmosferom.

⁴⁹⁴ NSK R 6965b, pisma Geze Raucha Vladimiru Mažuraniću, br. 2 od 5. 2. 1908. i br. 4 od 28. 5. 1908.

⁴⁹⁵ Nije to dakako slučaj samo sa Zagorkom. Mirna Velčić vrlo jasno ističe kako odnos između „ja“ pripovjedača i „ja“ sudionika prošle stvarnosti nije faktičan nego je proizveden, a autobiografski diskurs utemeljen u fikciji. Mirna Velčić, *Otisak priče*, Zagreb, 1991.

⁴⁹⁶ Jozo Vrkić, *Laki dah Hrvatskog zagorja*, Brdovečki zbornik 2006., 179; S. Laljak, Ante Kovačić, njegova *Registratura* i ilustrator Ivo Režek, ZG 1999., 155.

⁴⁹⁷ Janko Matko, *Tajna*. Roman iz Hrvatskog zagorja, Zagreb, 1971. Florijan ne zna da je barunov sin i tijekom poljoprivrednih radova uzvraća udarac oholog baruna te ga ranjava. Zbog tog se pokreće sudski proces, na kojem Jelica kako bi spasila Florijana izjavljuje da je on barunov sin, iako to nijedan od njih dvojice ne zna. Zavoljeli su se kao vrlo mladi, i barun je čak imao namjeru da ju oženi ali mu roditelji nisu dopustili. Ona se pak na brzinu udala kako bi spasila obraz. Barun Rauch prikazan je kao osvetoljubiv i nespreman pomoći sinu kad Jelica uspije dospjeti nasamo do njega. S druge strane, čak i dio plemstva (Oršići, barunica Vranjican...) simpatizira s mladim seljakom i pomaže mu. Florijan je oslobođen ali je morao napustiti barunovo imanje, a osveta baruna zahvaća ne samo njega nego čak i plemiće koji mu pomažu. Rauch tako na brzinu od grofa Oršića traži povrat duga. No, barunskoj obitelji došli su teški dani, pa Florijan kupuje zemlju od vlastita polubrata.

Matko je običavao pisati prema nekom događaju, a u navedenom izdanju romana na korica ma je čak i fotografija Jelice Malčić rođ. Ban. Izvanbračna djeca plemića i plemkinja uobičajena su pojava, no nemam pouzdanih podataka je li Levin imao izvanbračnog sina.

⁴⁹⁸ Skica za Žetelice, 1860., NSK, Grafička zbirka 2405; Ulje na platnu, HPM 19 503; M. Schneider, Ivan Zasche, 85-86.

Ruralno ozračje bolje dočaravaju fotografije iz međuratnog razdoblja na kojima vidimo radnike martijanečkog mlina 1933. i pečenje rakije u Gornjemu Martijancu 1930.⁴⁹⁹ ili pak fotografije iz Golubovca koje prikazuje seljake kako oru, starog Jožeka na majuru, kuharicu s kutlačom u ruci, berbe na Hižakovcu i Kamenjaku, Anu Henneberg kod prešnice, bunar, štale, gospodarske zgrade i slično. (Ilustracija br. 2 i 3)

Dakako, zemljoposjedničko plemstvo njegovalo je kontakte sa svojim socijalnim parnjacima, no taj je odnos u pogledu susjednih vlastelina nerijetko bio opterećen imovinsko-pravnim ili političkim razmircama. Rauchovi su imali dobre odnose s obitelji Karla i Julija Jelačića, s Hellenbachovima, Erdödyjima, Váradyjima, Bedekovićima, Inkeyjima i drugima. Osim vlastelina njegovali su se odnosi s ostalim članovima lokalne elite, poput svećenstva, dužnosnika, inteligencije ili privrednika.

Život na imanju nije podrazumijevao samo ekonomski aspekt, nego i kulturni, prosvjetni i socijalni. Naime, i nakon 1848. pa i 1918. ostala su patronatska prava i obaveze pa su plemićki posjednici i dalje bili važni za mjesne škole i crkve te kulturni život uopće. Pripadati vlastelinskoj obitelji značilo je i dalje biti vodećim članom cijele lokalne zajednice. Od posjedničkoga se plemstva očekivalo da materijalnim i radnim angažmanom podupire prosvjetu, kulturu i ekonomiju mjesne zajednice, da bude utemeljiteljem ili barem članom raznih udruga i inicijativa, a od plemkinja da se napose ističu u dobrotvornom i prosvjetnom radu. Već je spomenuto kako je Levinova majka Elizabeta pomogla osnutak martijanečke i bistranske škole, njezin je unuk Pavao 1899. pomogao da se u Martijancu izgradi škola s učiteljskim stanom, a 1913. dao je izgraditi školu u Čukovcu. I Mladi je Geza Rauch pokazivao interes za lokalne škole pa je 1877. posjetio školu u Brdovcu, a 1881. nazočio ispitu na polugodištu. Tada je o svom trošku dao izraditi odijela za dva najbolja učenika i jednu učenicu. Njegova je majka istoj školi darovala školski barjak, a kad se stari pohabao 1893. nabavila je novi.⁵⁰⁰ Godine 1908. Geza je ustupio neke prostorije u svojoj pušćanskoj kuriji za školu, a 1912. poklonio je i zemljište za gradnju općinske zgrade.⁵⁰¹ I njegov brat Pavao se u Martijancu jako trudio oko podizanja prosvjete, ali i gospodarstva.

Rauchovi su bili patroni u Brdovcu, Pušći, Stenjevcu, Stubici, Slavetiću, Radoboju, Marija Gorici i Martijancu. Ivan Rauch bio je veliki dobrotvor franjevačkoj crkvi Majke Božje od Pohoda u Marija Gorici.⁵⁰² Ivan je bio sindik toga samostana i nekih drugih u provinciji sv. Križa. Crkvu i samostan u Marija Gorici zadužio je podizanjem glavnoga oltara i orgulja. Oltar je po Ivanovoj narudžbi izradio 1757. Francesco Benza za 850 forinti, a orgulje, sačuvane i danas, djelo su ljubljanskoga majstora Eisla koji je također sklopio ugovor s Ivanom Rauchom kao pokroviteljem

⁴⁹⁹ Pučko učilište „Dragutin Novak“ Ludbreg, RO M. Winter.

⁵⁰⁰ Bitno veći interes za brdovečku školu pokazao je upravitelj dobara Lužnice Ivan Ivančić, koji je od 1891./2. školski nadzornik i predsjednik školskog odbora. Agilni Ivančić, čija je kći Marija bila udata za brdovečkog učitelja Kajetana Novaka, bio je zaslužan za popravke, inicirao je skupljanje milodara od vlastele za odjeću siromašnih đaka kojom prilikom je Geza dao 10, a sam Ivančić čak 5 forinti! Ivančić je potaknuo i osnutak amaterskoga društva koje je za poklade 1892.-3. priređivalo predstave i zaradilo za božićno drvce. Dakako, Ivančićeva je djelatnost bila ograničena samo na brdovečku školu, dočim su Rauchovi trebali iskazivati brigu za veći broj škola. Spomenica škole Brdovec, Brdovečki zbornik, 2004., 203, 206, 215-219.

⁵⁰¹ R. Ugarković, Spomenica samostana u Lužnici, 10.

⁵⁰² Krčelić, 434.

samostana.⁵⁰³ Ivan je također ostavio legate, jedan koji je godišnje donosio 160 florina te drugi od 400 pa su njegovi nasljednici od Lužnice, Jakovlja i Orosavlja plaćali godišnje kamate. Crkvi je darovao i 6 svijećnjaka za veliki oltar te pozlaćeni srebrni kalež s njegovim grbom i inicijalima.⁵⁰⁴

Još i danas postoji kolatorska klupa s barunskim grbom Rauchovih u crkvi sv. Trojstva u Donjoj Stubici, koju je vjerojatno dao izraditi Levin,⁵⁰⁵ te grb Rauchovih na oltaru župne crkve u Marija Gorici. Levin je nakon potresa 1880. godine kao jedan od patrona doprinio obnovi crkve i kapela (u D. i G. Stubici,⁵⁰⁶ Brdovcu, Pušći), a donjostubički župnik Josip Cigler vrlo ga je cijenio zapisavši prigodom njegove smrti kako je izgubio najvećeg prijatelja i dobročinitelja.⁵⁰⁷ I Levinov brat Đuro pomagao je obnovu crkvenih objekata. Martijanečkom vlastelinstvu pripadao je i stari benediktinski pa potom pavlinski samostan u Hrastovljanu čija se crkva sv. Benedikta izvorno nalazila u okviru kaštela. Samostan je imao zidano prizemlje i drveni kat, a iz njega se moglo direktno u sakristiju i kapelu. Godine 1880. Đuro je dao srušiti prvi kat staroga samostana te dao razdvojiti dozidanu kapelu s novom sakristijom od družinske kuće. Radovi su povjereni Talijanu Giovanniju Venchiaruttiju.⁵⁰⁸ Đuro je također dao u Ormožu za martijanečku župnu crkvu sv. Martina izraditi novo krovište jer je staro stradalo u požaru 1865. godine. U crkvi je postojala na katu feudalna empora povezana stubištem sa sakristijom.⁵⁰⁹

U sljedećem naraštaju Geza i Pavao nastoje ispunjavati patronske dužnosti. Primjerice, Geza je dao 30 kruna za sat tornja brdovečke crkve te 100 kruna za nebo,⁵¹⁰ 1894. pomogao je popravak krova župne crkve u Pušći, 1909. darovao drvo za stube kapelice Majke Božje od sv. Čisla za koju je dao oveću svotu novca za zvono. I novi je pušćanski župnik J. Šimečki bio u milosti Geze koji je materijalno pomogao obnovu župnog dvora.⁵¹¹ Pavao je pak 1890. dao 1.200 forinta za ponovno pozlaćenje jabuke tornja martijanečke župne crkve kada je cijeli toranj presvučen limom i providen munjovodom, a iste je godine dao načiniti oratorij za sebe i ženu.⁵¹² No bilo je suprotnih primjera jer molba župnika Ciglera 1892. patronima da se izvrše popravci župnoga dvora nije naišla na odaziv pa se župnik morao obratiti županiji. I žene su mogle bile patroni, a tu su dužnost obnašale Elizabeta, udovica Daniela

⁵⁰³ Anđela Horvat et al., *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 249.

⁵⁰⁴ Paškal Cvekan, *Samostan Marija Gorica 1517-1786*, ZG 1994., 18-19 i ZG 1995., 37 i 48-49.

⁵⁰⁵ Posrijedi je klupa bez klecala, visokoga naslona s ukladama koje određuju 5 sjedala. Uzglavlje je oblikovano kao vijenac koji se u jednom dijelu lomi i uokviruje ploču s grbom. Klupa je izrađena u kasnomu 19. stoljeću vjerojatno prema narudžbi Levina Rauha. *Umjetnička topografija Hrvatske*, knj. 4, Krapinsko-zagorska županija, Zagreb, 2008., 159-160.

⁵⁰⁶ Kako to obično biva, obnova je značila potiskivanje starih stilova. Obnovljena crkva Svetoga Trojstva u D. Stubici je regotizirana, a izvorni je bogati barokni inventar osiromašen. Popravci crkve i župnoga dvora stajali su 6.800 forinti, od čega su 4.500 morali doprinijeti patroni. K. Horvat-Levaj, *Župna crkva Presvetog Trojstva u donjoj Stubici*, Peristol 38, 1995., 73-82; Arhiv župe sv. Trojstva, Donja Stubica, *Spomenica župe Donja Stubica 1885.-1938*. Zahvaljujem župniku na uvidu u građu.

⁵⁰⁷ Arhiv župe sv. Trojstva, Donja Stubica, *Spomenica župe Donja Stubica 1885.-1938*.

⁵⁰⁸ M. Winter, sv. 1, 229; Katarina Horvat-Levaj, *Utvrde i dvorci*, 259.

⁵⁰⁹ Katarina Horvat-Levaj, *Utvrde i dvorci*, u: *Umjetnička topografija*, sv. 3., Ludbreg/Ludbreška Podravina, ur. K. Horvat-Levaj, I. Reberski, Zagreb, 1997., 294.

⁵¹⁰ *Spomenica župe Brdovec, Brdovečki zbornik 6-7, 2007.-8.*, 104 i 115.

⁵¹¹ R. Ugarković, *Spomenica samostana u Lužnici*, 9-11.

⁵¹² Winter, sv. 2, 67.

II., Alica Steeb i Elizabeta Vučetić. U podacima kojima raspoložem nema naznaka njihova sukoba sa župnicima glede patronatskih dužnosti, pače u vrijeme Alice donjostubički župnik ističe dobru suradnju s patronom što se nastavilo i za Aličinih nasljednika. O tome svjedoče i sačuvane snimke obitelji Steeb iz 1930-ih na kojima se vidi župnik M. Dovranić kako predvodi procesiju koja ide uz dvorac Golubovec ili pak sveta potvrda Marije Aleksije Steeb 1943. u Oroslavlju na kojoj je bio nazočan i sam nadbiskup Stepinac.

Patronatsko pravo prezentacije značilo je da će vlastelini za župnike predlagati sebi bliske ljude. Primjerice, Levin je 1883. pomogao pušćanskom kapelanu Stjepanu Bolfanu da postane šišljavički župnik umjesto njemu zazornoga Josipa Vidmara. Geza je za pušćanskoga župnika predložio S. Ključarića kojeg je još njegov otac cijenio. Prava mala bitka vodila se za mjesto donjostubičkoga župnika 1905. godine. Premda se Geza Ivančić činio sigurnim odabirom jer je kao najstariji sin lužničkoga upravitelja Ivančića bio kumče Geze Raucha, ovaj nije isprva predložio njega nego Tonija Schlegela, martijanečkoga kapelana i intimusa svoga brata Pavla. No budući da se Schlegel politički angažirao na suprotnoj strani, došao je u sukob s Rauchovima i Geza ga više nije htio za župnika pa je predložio Ivančića.⁵¹³ Dakako, patroni su nazočili svečanome umještenju novih župnika. Usprkos tome, odnosi prema Crkvi nisu uvijek bili idilični. Ponekad su te odnose mogli nakratko zamutiti poneki prijestupi. Tako je 100 forinti altarijske glavnice Levinove majke Elizabete donjostubički župnik Putsek pronevjerio što je Nadbiskupski duhovni stol saznao tek za njegova nasljednika Ciglera koji je bio primoran navedenu svotu osobno platiti jer nije prilikom preuzimanja župe prekontrolirao stvarno stanje nego je samo automatski potpisao primopredaju.⁵¹⁴ Puno je složeniji bio dugotrajan spor u vezi gradnje nove župne crkve u Šišljaviću koji je trajao skoro sedam desetljeća.⁵¹⁵ Župa je osnovana krajem 18. stoljeća i nije imala patrona. Godine 1785. Pavao Rauch je kao šišljavički vlastelin obećao župniku dati selište i sjenokoše, ali je već 1791. povukao obećanje. Usprkos tome u nekim se dokumentima poput zapisnika kanonskih vizitacija 1799. i 1802. navodio kao patron. Naposljetku, 1815. biskup Vrhovac je *de facto* primorao Daniela Raucha da se osim pustoseline župniku pismeno obaveže na popravak crkve i župnoga dvora što je ovaj i učinio. Tijekom vizitacije biskup je Vrhovac ustanovio da je potrebno sagraditi novu crkvu te je obavezao

⁵¹³ Arhiv župe sv. Trojstva, Donja Stubica, Spomenica župe Donja Stubica 1885.-1938.

⁵¹⁴ NAZ, NDS br. 431/1891. Cijeli je slučaj vrlo zanimljiv jer pokazuje kako su Putsekovu pronevjeru zataškavale i svjetovne i crkvene osobe. Iz izvještaja prebendara Mije Košćeca od 10. XI. 1887. koji je bio izvršitelj oporuke stubičkog župnika Kralja vidljivo je da se tada, 1874., njegov nasljednik Putsek potužio da nema rasteretnice altarinske br. 3395 i da u crkvenoj blagajni postoji manjak od 150 forinti. Nasljednici su pristali da u zamjenu rasteretnice daju aktivnu ostavinsku zadužnicu na 100 for. s 6 % kamata te u gotovini 150 for i za popravak crkvenih zdanja 300 for. Košćec je na to otišao u državnu blagajnu i zamolio da ga smjesta pozovu ako tko dođe naplatiti kupone rasteretnice. Došao je glavom i bradom župnik Putsek kojemu su usprkos upozorenju isplatili trogodišnje kupone i dali mu nove uputivši ga da je rasteretnica „izgubljena“ i da se javi Košćecu što je Putsek stvarno učinio. Ipak, Košćec ga nije prijavio jer su mu činovnici blagajne rekli da je ionako kažnjen time što je sve morao priznati. NDS je 18. V. 1888. proglasio krivim Putseka (koji je u međuvremenu preminuo), ali i Košćeca jer ga nije prijavio te Ciglera jer nije pomno preuzeo župu. Kažnjen je samo Cigler koji je u obrocima otplaćivao navedenih 100 for.

⁵¹⁵ Cijeli opsežni konvolut u: NAZ, NDS 2957/1910. Na tu građu me upozorio kolega Dragan Damjanović kojemu za to zahvaljujem.

župnika da se za to založi. Tako su 1824. već napravljeni nacrti i izrađen troškovnik, no do gradnje nije došlo zbog toga što su lokalni vlastelini odbijali svoj materijalni doprinos na kojem je Crkva inzistirala. Osim Rauchovih posrijedi su bili i Oršići i Kulmeri. Već 1857. komisija je utvrdila da je crkva u jako lošem stanju, no Levin Rauch se stalno pozivao na to kako se njegov otac obavezao samo na popravke, a ne na novogradnju. Godine su prolazile, a nikakvo rješenje nije bilo na pomolu, na žaljenje svećenika i župljana. Početkom 1860-ih godina u ime Nadbiskupskoga duhovnog stola svećenik je Gašparić upućivao na raznorazne strane vapaje poput: "Nije skoro moći vjerovati, da se u 19. vieku u Hervatskoj nalazi župna crkva u toli herdjavom stanju, kao što je šišljavička crkva, više nalik razderanoj i opustošenoj kolibi negoli hramu božjemu" i „Nemislim da imade u Europi naizamši ni Turke, tako zapuštene crkve“. Već 1864. iz sredine se crkve vidjelo nebo, a netom se urušila sakristija. Vapaje su upućivali i župljani tvrdeći kako "crkva šišljavačka služi ne samo u občini i svakom prolazećem putniku, bio židov vlah ili sam kerstjanin za ruglo i sramotu kerščanske vere". Tada je gotovo postignut kompromis jer je nadbiskup Haulik pristao da se gradi jeftinija crkva po uzoru na onu u Lasinji te bi trošak za Levina Raucha umjesto prvotno izračunanih 40.000 iznosio samo 8.000 forinti. No Levin je tražio da vjerozakonska zaklada plati barem polovicu iznosa. Čini se da je Haulik pristao dati 3.000, ali taj plan nije realiziran. Crkva je naposljetku 1871. bila zatvorena.

Situaciju je vrlo otežavalo i to što je Levin bio u direktnom sukobu sa župnikom Vidmarom pa je izjavio da neće pristati ni na kakvo rješenje dokle god je on u službi.⁵¹⁶ Levin i Đuro Rauch uporno su stajali na stanovištu da trebaju samo popravljati crkvu i župni dvor, a usprkos izradi novoga nacrtu 1875. te čak i prijedlogu karlovačke podžupanije da se mala šišljavička župa razdijeli među susjedne župe, (na što Crkva nije pristala) ništa se nije rješavalo. Valja istaknuti kako su Rauchovi i inače znali vrlo spretno koristiti sve pravne mogućnosti pa su stalno ulagali utoke. Jačinu su u tom pogledu pokazali i u ovom prijeporu. Geza Rauch 1882. zatražio je od Duhovnoga stola niz dokumenata na temelju kojih je državno nadodvjetništvo 1. VI. 1884. zaključilo kako šišljavički patronat pokazuje specifičnosti. Elaborat koji je tada o šišljavičkoj crkvi za Duhovni stol napisao F. Rački zapravo je sukus cijeloga opsežnog konvoluta spisa. Rački je nakon pregleda povijesti spora i prikaza dokumentacije postavio jednostavno i logično pitanje: ako se se prihvati da je obveza patrona samo popravljati crkvu i župni stan, zašto su oni u tako lošem stanju?

⁵¹⁶ Vjerojatni je uzrok župnikovo držanje tijekom bune šišljavičkih seljaka. Na Vidmara je i NDS imao stanovitih primjedbi smatrajući ga nemarnim jer ne održava nastavu vjeronauka s djecom – ako već ne može u crkvi, onda na otvorenome ili u nekoj drugoj prostoriji. Ni Vidmarov nasljednik nije bio neproblematičan, ali su se na njega tužili župljani navodeći „vjekovito psovanje i osorno postupanje sa župljani“, kao i da “u crkvi zvonara čuška, da ljude za vuha vuče”. Navedeni su primjeri neobavljanja dužnosti: nekoliko je dana župnik odbio pokopati dijete pa je to obitelj učinila sama bez blagoslova; župnik popodne neće ni krstiti ni ispovijedati, a novome zvonaru neće reći kada za što da zvoni.

Iz pisma Račkog Strossmayeru od 4.VII.1882. saznajemo da je u Šišljaviću «župna crkva gora od svake američanske» a župnik F. Vraničar “uglavio je sa svojom gazdaricom formalni ženidbeni ugovor te stavio u izgled apostaziju; bio je napokon po duhovnom stolu prisiljen da se odrekne župe, što je on također učinio ali nadbiskup je sve spise kod sebe pridržao. U vrijeme izbora Vraničar je marljivo radio za vladina kandidata, pa je to učinilo da je dobio drugu župu, naime Zrinj, pošto se u Šišljaviću već radi puka nije mogao održati.» Korespondencija Rački-Strossmayer, knj. 3, 26.

Rački je očito bio svjestan političke konotacije odluke Khuenova režima te je stoga predložio da se prihvati prijenos patronata na vjerozakonsku zakladu. Duhovni stol je tako pristao da se crkva gradi na teret zaklade pod uvjetom da se patroni odreknu svojih prava. Naposljetku je crkva sagrađena 1893.,⁵¹⁷ a vladar je 4. XII. 1895. potvrdio poništenje patronata.

U skladu s devizom *Noblesse oblige* od posjedničkoga se plemstva očekivalo da bude reprezentativno u svakom pogledu, no to pogotovo u međuratnom razdoblju više nije bilo jednostavna zadaća. Ipak, nemali dio plemstva pokušavao ju je ispuniti usprkos promijenjenim socijalnim i ekonomskim odnosima. Tako je snaha Alice Steeb, Hildegarde, u nedostatku novca za božićno slavlje 1934. i 1935. poslala u Zagreb na prodaju borove s imanja i tako osigurala lijepu proslavu i poklone ne samo svojoj obitelji nego i cjelokupnom osoblju imanja. Hildegarde je prva organizirala i doručak za stubičke prvopričesnike, a redovito je dijelila poklone školskoj djeci za Nikolinje angažirajući osoblje (obično sobarice) da glume Krampusa i svetoga Nikolu. Dakako, život na imanju bio je prožet i crkvenim blagdanima. Dvorci i kurije su imali svoje kapele, a vlastelini su bili pokroviteljima župnih crkava sve do u međuratno razdoblje. Tako se u Golubovcu nekoliko puta godišnje i u međuraću održavala misa u dvorskoj kapeli, a Badnjak se slavio tako što bi stubički župnik čitao iz Evanđelja, a Hildegarde Steeb svirala na lutnji njemačke i hrvatske božićne pjesme. Ogromni božićni bor visok do 6,5 metara, ukrašen i osvjetljen svjećicama bio je nezaboravan prizor.⁵¹⁸

Bivši veleposjedi, a time i ostaci plemićkoga života na imanju bili su likvidirani nakon Drugoga svjetskog rata, ali pojedine lokalne sredine nisu zaboravile vlastelinske dobročinitelje. Premda primorani napustiti domovinu u teškim okolnostima, Steebovi su održavali kontakt sa stubičkim krajem, a tijekom Domovinskoga rata pojedini su članovi obitelji, poglavito Vuk, velikodušno pomagali. Stoga je razumljivo zašto se i u neposrednoj suvremenosti naveliko slave sretni povodi poput rođendana ili oplakuju tužni poput smrti Steebovih.

7. KULTURA STANOVANJA

U ovome poglavlju bit će ukratko opisana kultura stanovanja Rauchovih od kasnoga 18. stoljeća do 1945. godine. Njihov središnji posjed s dvorcem je Lužnica sagrađena krajem 18. stoljeća. Datacija o gradnji dvorca temelji se na godini 1791. upisanoj na najgornjoj stepenici stubišta što vodi iz ulaznoga prizemnog prostora na kat, međutim isprava o posvećenju kapelice datirana je 1761. godinom. Lužnica je jednokatni kasnobarokni dvorac u obliku slova U s četiri kutne cilindrične kule i s lijepim engleskim perivojem s jezerom. Krajem 19. stoljeća perivoj se preoblikuje elementima romantičarske hortikulture poput kamenih gromada i agava.⁵¹⁹ Dvorac nikada nije imao obrambenu, nego isključivo stambenu svrhu pa su kule dekorativni i reprezentativni element. Na oba je pročelja dvorca balkon sa željeznom kova-

⁵¹⁷ Sagrađena je prema nacrtima H. Bollea, a župnik Bolfan se 4. VIII. 1893. potužio da Bolle nije na kraj ili vrh kuta visokoga krova stavio križ pa bi se moglo reći da su krivobošci ili luterani. Bolle se potrudio doći u Šišljavić i napraviti kompromisno rješenje. Novosagrađena crkva nije se pokazala solidnim zdanjem jer su na njoj već 1896. zamijećena oštećenja.

⁵¹⁸ Wofgang-Vuk barun Steeb, Odlomci iz autobiografije, 131.

⁵¹⁹ M. Obad Šćitaroci, Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja, 86.

nom ogradom, na jednoj strani ograda ima inicijale „PR“ (Pavao Rauch), a na drugoj strani «LR» (Levin Rauch) i „AZ“?. Posebnost su reljefne dekoracije na pročelju u lukovima ponad prozora. Prikazani su različiti likovi, žena i muškaraca, plemića, seljaka, pastira, pa čak i anđela.⁵²⁰ (Ilustracija br. 4 i 5) Odmah nakon ulaza je atrij iz kojeg se ide u veliki podrum, ostale prostorije prizemlja ili na kat. Dakako, kat je najreprezentativniji jer je namijenjen samoj plemićkoj obitelji, dočim su podrum i prizemlje služili pohrani namirnica, poglavito vina te smještaju posluge. Iz prizemlja na kat vode rezbarene stepenice zaštićene na ulazu kovanim metalnim vratima. Kad bi netko došao, sluga bi lupnuo na ogradu, a kućni sluga na katu bi tek nakon pozitivnoga odgovora gospodara otvorio. Na katu se nižu prostorije namijenjene članovima obitelji, velika reprezentativna dvorana – palača i kapelica sv. Križa. Središnja dvorana prostire se duž osi sjever–jug na obje vanjske fronte dvorca te izlazi na dva spomenuta balkona. Na svakoj strani ima po dva prozora i vrata, a u svakom od 4 kuta po jedan ugradbeni ormar od hrastovine s ukrasima te kaljevu peć s grbom Raucha. Premda danas u dvorcu nema izvornoga namještaja, lako je zamisliti kako je dvorana bila raskošno opremljena.⁵²¹ Cijeli je dvorac u vrijeme Levina Raucha opremljen lijepim kaljevim pećima, uglavnom bijelim s ukrasima. Takve su peći sačuvane i u zagrebačkoj palači i Golubovcu, a nabavljene su u Meissenu.

Najreprezentativniji objekt Rauchovih u Zagorju je Stubički Golubovec, vjerojatno sagrađen krajem 18. stoljeća kao jednokatni barokni trokrilni dvorac u obliku slova U sa središnjom osi sjever–zapad.⁵²² (Ilustracija br. 6) Na kat se uspinje dvokrakim stubištem, u zapadnom se krilu nalazi dvokatna kapela s tornjićem nad krovštem. U krilima prvoga kata prostorije su prohodne. Na objektu su vršene preinake od vremena biskupa Vrhovca nadalje, na ulazu je dodana altana na četiri para stupova i stilski preoblikovana fasada. Do danas su sačuvani i ostaci klasicističkih zidnih slika.⁵²³ Doba Levina Raucha zlatno je doba dvorca. On je još 1870-ih obnovio drveninu, pod i ugradio nove kaljeve peći rađene u Meissenu. Najreprezentativnije su se peći nalazile u glavnoj dvorani na prvom katu, jedna je imala reljef „Noć“, a druga „Dan“.⁵²⁴ Nakon potresa 1880. Levin je obnovio dvorac i izvršio promjene u perivoju i okolici dvorca, tada je preseljeno gospodarstvo s povrtja-

⁵²⁰ Ministarstvo kulture RH, Fototeka kulturne baštine, raspolaže nizom fotografija vanjskog pročelja s detaljima, T. Stahuljaka iz 1947. i Nine Vranića iz 1970. godine. Npr. 5247-I-f-38; 30.314-II-7522; 30.312-II-7520; 30.313-II-7521; 30.314-II-7522; 30.316-II-7524; 30.457-IV-456; 30.458-IV-457. Zahvaljujem kolegicama S. Grković i Mariji Jenić na uvidu u građu i dopuštenju njene objave a kolegici Jenić i na presnimkama.

⁵²¹ Ugovor o prodaji Lužnice nije obuhvaćao namještaj, no prema informacijama sestara sv. Vinke Paulskoga kada su one ušle u posjed dvorca bilo je nešto naslonjača, dvosjeda i lustera. Tijekom raznih teških vremena pojedine komade su uzimali politički moćni pojedinci, ali i lokalno stanovništvo. Čak im se neki predmeti danas nude na otkup! Zahvaljujem sestri Miroslavi Bradici na nadahnutome vodstvu po dvorcu.

⁵²² Prigodom ustupanja dvorca biskupu Vrhovcu 1804. sastavljen je inventar. Golubovec je tada bio zidani dvorac koji je na katu imao 12 soba od kojih je jedna bila središnja velika dvorana (palača), i neuređenu kapelicu, u kojoj je samo bila slika sv. Regine. U prizemlju se nalazilo 11 soba, kuhinja, 3 smočnice, prostorija s mlinom i sakristija. B. Čičko, Novi prilozi, 64.

⁵²³ L. Dobronić, Golubovec, Zagreb, 1972.; M. Obad Šćitaroci, Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja, 124-126; Umjetnička topografija Hrvatske, knj. 4, Krapinsko-zagorska županija, Zagreb, 2008., 163-166.

⁵²⁴ „Noć“ je klasično odjevena žena s dvoje usnule djece i sovom pokraj sebe. „Dan“ je krilata žena s bakljom koja nosi dijete i posipa cvijeće. Autor je reljefa renomirani danski kipar Bertel Thorvaldsen. M. Obad Šćitaroci - B. Bojanić Obad Šćitaroci, Dvorac Golubovec, 35.

kom sa zapadne na istočnu stranu i zatvoren je pristup dvorcu sa sjevera te otvoren novi put sa zapada. Od kompleksa majura u Donjem Golubovcu sačuvani su do danas staja za krave koju je sagradio J. Either 1818. i spremište plodina iz Levinova doba. (Ilustracija br. 7) Oba objekta su u lošem stanju.⁵²⁵

Dvorac Golubovec prepoznatljiv je po prekrasnome perivoju te Vilinskim poljanama – valovitu terenu s potocima, jezerima, livadama s kojih se pružaju lijepi vidici prema Medvednici.⁵²⁶ Riječ je o jednome od najljepših zagorskih perivoja sa šumom u kojem su posađeni mnogi egzoti, a grm sasafresa jedini je takav u Hrvatskoj. Kroz perivoj su vodili uređeni putići i nalazile se kamene klupe i stolovi, kao i osmerokutni paviljon s arkadama i bakrenim krovom u stilu Luja XVI., kuglana, oranžerija i igralište za kriket.⁵²⁷ Uzduž jugoistočnih zidova dvorca posađene su ruže od kojih je specifična bila vrsta *La France*, zapadno od dvorca voćnjak je i povrtnjak. Vanjski izgled dvorca da se vidjeti na fotografiji snimljenoj prije 1945. Na balkonu je obitelj, na prozoru i nad dvama vratima vjerojatno personal, na travnjaku psić, a svi kao da su namjerno provirili kako bi pozirali fotografu. Vidimo i obitelj s gostima na kamenim klupama u perivoju.⁵²⁸

U prizemlju su bile sobe za poslugu, dvije kuhinje, spremišta, ali i kapela i gostinjske sobe.⁵²⁹ Na kat dvorca išlo se širokim stubištem s ogradom od obrađenoga pješčanika, a podovi gornjeg hala i hodnika bili su pokriveni crno-sivkastim pločicama. Središnji trakt sjeverne strane kata ima pet soba, a na južnoj strani osim hala su dvije sobe. Istočno krilo ima tri sobe i nusprostorije, a na zapadnome su dvije sobe s nusprostorijama te kor kapele. Najreprezentativnija dvorana – palača, nalazi se u sredini glavnoga krila i duga je 16 m, a visoka čak 6,5 m.⁵³⁰ Izgled palače sačuvan je na fotografiji prije 1945. godine na kojoj se na zidu razaznaje portret grofice Ane Sermage, a ispod portreta tanjuri krapinske manufakture iz 1790. Na drugoj fotografiji vidimo zapadni salon s bidermajerskim namještajem od trešnjina drva s intarzijama.⁵³¹ (Ilustracija br. 8) Na nizu drugih fotografija koje je snimila obitelj Steeb prije 1945. godine lijepo vidimo i sve ostale salone, te sobu za pušače.⁵³² (Ilustracija br. 9)

⁵²⁵ Ksenija Petrić, *Profana graditeljska baština*, u: *Osam stoljeća Stubice* ur. G. Horjan, Donja Stubica, 2009, 158-169.

⁵²⁶ Isto.; M. Obad Šćitaroci, *Perivoji i dvorci Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, 1990.; *Isti*, *Revitalizacija dvorca Golubovec u Donjoj Stubici, Hrvatsko zagorje*. Časopis za kulturu, sv. 13, Krapina, 2007., 111-124.; L. Dobronić, *Dvorac Golubovec*, Zagreb, 1972.

⁵²⁷ Wolfgang–Vuk Steeb, *Odlomci iz autobiografije*, 125-127. Vuk je svoja sjećanja i opise Golubovca sažimao u pismima Lelji Dobronić (od 1970-ih) i M. Obadu Šćitarociju (od 1980-ih nadalje); M. Obad Šćitaroci, *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, 126.

⁵²⁸ *Osam stoljeća Stubice*, ur. G. Horjan, Donja Stubica, 2009., 101. U Fototeci Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu čuva se niz fotografija interijera i eksterijera Golubovca, koje su uglavnom snimili Harold Bilinić 1945., Tihomil Stahuljak 1947. i Igor Nikolić 1966.-67. godine. V. npr. 2N-673, 681,690, 692, 697, 706, 708 i 710. Ministarstvo kulture RH, Fototeka kulturne baštine, također raspolaže s nekoliko fotografija Golubovca (npr. br. 55.687; 55.688; 55.690).

⁵²⁹ Wolfgang–Vuk Steeb, *Odlomci iz autobiografije*, 126.

⁵³⁰ Zahvaljujem kolegici Ljerki Bubanko iz *Kajkaviane* koja me provela po dvorcu.

⁵³¹ Navedene fotografije objavljene su u *Osam stoljeća Stubice*. Potječu s negativa koji su snimili Steebovi u međuraću, a čuva se u *Kajkaviani* u dvorcu Golubovec. Zahvaljujem kolegici Vlasti Horvatić–Gmaz koja mi je omogućila uvid u navedeni negativ i fotografije.

⁵³² Fotografije su vlasništvo obitelji Steeb, a reproducirane su u: M. Obad Šćitaroci - B. Bojanić *Obad Šćitaroci, Dvorac Golubovec*, 162-163.

Lijepo uređeni Golubovec s perivojem bio je omiljeno mjesto ladanja obitelji pa je Levin Rauch tu volio provoditi ljeto. Potkraj života je bio oduzet pa su ga vozili u kolicima. S radošću se svojega djetinjstva i mladosti sjećao u međuraču Vuk Steeb o čemu je ostavio zapis. Tada su se u prizemlju nalazile sobe odraslih muških članova obitelji, jedna s bidermajer namještajem koju je koristio Raoul Steeb, a druga Ernsta Henneberga, no obje su bile uz još jednu prostoriju i uz sobe za goste. Osim soba bile su tu još zimska blagovaonica (kasnije pretvorena u ured), oveća kuharičina soba, veća i mala kuhinja, prostrana smočnica, spremište za voće, po jedna soba za slugu i sluškinje, mali hodnik s izlazom u dvorište i kapela. Dvorcu nije manjkalo tajnovitosti pa je ispod kapele postojao tajni podzemni prolaz do ribnjaka. Na katu je bilo reprezentativno predvorje, velika dvorana s balkonom, mali salon s namještajem od trešnjina drva, veliki s baroknim namještajem (nasljeđem Hildegarde Steeb), 2 bidermajer spavaće sobe (jedna sa zbirkom oružja), mali salon, salon za pušače, bidermajer salon i spavaća soba Ane Henneberg, soba za goste ili poslugu, garderoba, kor kapele, WC i kupaonica.⁵³³ Dakle, osim velike dvorane bilo je još 5 salona različite veličine i namjene (za dame i gospodu, za manje ili veće društvo).

Nažalost, već tijekom Drugoga svjetskog rata kada je u njemu smještena njemačka vojska dvorac je bio već dijelom uništavan. O tome je nakon rata Anna pl. Henneberg izjavila: „Koncem jula 1943. njemačke trupe ušle su u dvor i zauzele dio prizemlja, među ostalim pet namještenih soba, u kojima se nalazilo većinom starinsko pokućstvo [sic], koje je najvećim dijelom uništeno. Jedan dio je razbijen, a jedan dio poslužio za loženje peći. Jedan dio je odnesen. Manji dio, teško oštećen i neupotrebitiv nalazi se sada na tavanu dvorca. Te iste prostorije oštećenu [sic] su na plohama zidova i podu. Ukupna počinjena šteta procijenjena je na svotu od 200000.- predratnih dinara.”⁵³⁴ Ana tada nije spomenula da je 1944. bilo obnovljeno sve osim vanjskoga pročelja dvorca i prozora.⁵³⁵ Vrlo brzo nakon završetka rata sav inventar koji Steebovi nisu uspjeli spasiti konfisciran je zajedno s dvorcem.⁵³⁶ U popisu KOMZA-e od 21. VII. 1945. osim obiteljskih portreta (Steebovih, Antonije i Levina Raucha, Maksimilijana Vrhovca i njegovih roditelja te nećakinje) navode se i neidentificirane slike (vjerski motivi, bidermajerski portreti, litografije mitološke tematike,⁵³⁷ razne kolorirane litografije i bakrorezi) i sakralna plastika (drveni kipić madone s početka 19. stoljeća, drvena plastika - uglavnom glavice anđela). Također je navedeno više komada namještaja, posuđa, oružja,⁵³⁸ primjerak rimskoga obrednika (*Misale Romanum*, Venecija, 1769.), dva kaleža te mali predmeti svakodnevne upotrebe, poput burmutica⁵³⁹ i francuske lepeze od sedefa⁵⁴⁰. Posuđe i namještaj svjedoče o pomno uređenom inte-

⁵³³ M. Obad Šćitaroci - B. Bojanić Obad Šćitaroci, Dvorac Golubovec, 38.

⁵³⁴ Arhiv Ministarstva kulture RH, KOMZA br. 143/45.

⁵³⁵ M. Obad Šćitaroci - B. Bojanić Obad Šćitaroci, Dvorac Golubovec, 38.

⁵³⁶ Prema podacima Vuka Steeba najstariji spisi od 17. stoljeća nadalje čuvali su se u starom pisaćem stolu njegova pradjeda Johanna, u bidermajerskoj spavaćoj sobi, a 1945. izbačeni su iz dvorca i spaljeni. Pojedine umjetnine bile su spašene pukim slučajem, poput portreta biskupa Vrhovca koji je sa smeća uzela jedna učiteljica, a potom ga je ustupila obitelji. Isto.

⁵³⁷ Popraćene engleskim i francuskim tekstom 1875. godina. Iz obitelji Henneberg.

⁵³⁸ Spominje se mala zbirka koja se uglavnom sastoji od sablji i dviju diljka.

⁵³⁹ Zanimljivo je da je na jednoj burmutici prikazan biskup Vrhovac, a na drugoj su inicijali A. S. koji su u obitelji imale samo žene (Ana i Antonija Sermage, Alica i Ana Steeb).

⁵⁴⁰ Arhiv Ministarstva kulture RH, KOMZA br. 143/45. Popis su potpisali, osim članova komisije, i vlasnice Elsa Steeb i Ana Henneberg.

rijeru. Među posuđem prevladava ono iz krapinske manufakture.⁵⁴¹ Od namještaja su popisani: 2 sjedeće garniture,⁵⁴² kanape s dva stolca, pisaci stol Louis XVI., stol za šivanje,⁵⁴³ 4 komode,⁵⁴⁴ po 1 sekreter i tabernakul,⁵⁴⁵ 2 škrinje,⁵⁴⁶ empire stalaža, 2 zrcala i 2 sata,⁵⁴⁷ zipka,⁵⁴⁸ 2 lustera,⁵⁴⁹ tronožac i turski ćilim⁵⁵⁰. Posebno je navedena oprema u stanu Ane Henneberg: pisaci stol od smeđeg ulaštenog drva s početka 19. st., ormar, 2 taboureta empire–bidermajer stila od smeđeg ulaštenog drva, zrcalo Louis XVI. pozlaćenoga okvira, 2 vaze od crnoga kamena sa mjedenim okvirima iz kasnog 19. st., 2 svijećnjaka iz sredine 19. st. i minijatura časnika u ovalu.⁵⁵¹ Jedan dio namještaja iz Golubovca prodan je 2009. na dražbi u bečkome *Dorotheumu*. Riječ je o 6 bidermajerskih stolica, 2 naslonjača, 2 taboureta u obliku zipke, jednoj ležaljci (chaiselongue), okruglom stolu i historicističkom naslonjaču.⁵⁵²

Iako ima pojedinih ranijih predmeta, namještaj stilski obuhvaća barok, empire, bidermajer te razdoblje historicizma. Razvidno je da, kao i u ostalim interijerima

⁵⁴¹ 4 velika tanjura od kamenine, tri tanjura od kamenine na rubu oslikani modrim ornamentom, bijela polirana vaza od kamenine s Lellisovim žigom. Od ostalog posuda navodi se: zdjela od kamenine za juhu s ukrasnim vijencem od kobalta („Bienenkorb“, tj. košnica); empire podnos od crno obojanog drva s rezbarenim i pozlaćenim ukrasom, na stalku u formi triju karijatida je staklena zdjela od brušenog stakla; 2 pladnja od bijeloga porculana, jedan sa zlatnim rubom s dvije ručke, u sredini morski pejzaž, drugi ukrašen biljnim i figuralnim ukrasom.

⁵⁴² Bidermajerska garnitura od klupe i 4 stolaca presvučenih zeleno–ružičasto prugastim brokatom; garnitura od 1 stola i 16 stolaca. Stol od smeđe poliranog drveta s okruglom pločom i 6 nogu. Stolci s naslonom izrađenim na proboj ukrašenim crno obojenim prečkama i presvučeni crnom kožom. Početak XVIII. st.

⁵⁴³ Od smeđe poliranoga drva s crnim rubovima, sredina 19. st.

⁵⁴⁴ Dvije od smeđe polirane trešnjevine s dvije ladice i originalnim okovima. Početak 19. st. Jedna od smeđeg poliranog drva s tri ladice ukrašena intarzijom i mjedenim okovima. Oko 1800. Iz obitelji Henneberg.

⁵⁴⁵ Sekreter od svijetlosmeđega drva s ladicama i pretincem s početka 19. st. Tabernakul s prijelaza 17. na 18. st., od smeđega drva, sa 10 ladicama i tajnim pretincem, bogato ukrašen rezbarenim ornamentima i izvornim okovima od pokositrenog željeza.

⁵⁴⁶ Jedna je drvena, s prijelaza 18. u 19. st., ukrašena s prednje strane rezbarenim biljnim i životinjskim ukrasima obojanim crveno i zeleno. Druga je drvena s kasetiranim ukrasom od smeđega drva, iz 1690.g.

⁵⁴⁷ Jedan je sat zidni, empire, u kućici od smeđe politiranoga drva, a drugi stajaći s mehanizmom ugrađenim u prikaz fasade crkve, 19. st. Jedno je zrcalo veliko s okvirom od orahovine s pozlaćenim ukrasom, a potječe iz ranoga 19. st. Drugo je malo u drvenom pozlaćenom rokoko okviru.

⁵⁴⁸ Drvena, iz obitelji grofova Künigl s rezbarenim grbovima, alpski rad, XVIII. st.

⁵⁴⁹ Jedan od pozlaćenog drva sa staklenim privjescima sa 6 dvostrukih svijećnjaka. Oko 1800., drugi drveni broncirani iz sredine 19. st.

⁵⁵⁰ Na smeđoj podlozi romboidni ornamenta s plavom, bijelom i crvenom bojom.

⁵⁵¹ Prikazuje gospodina Salagara?, simpatiju grofice Louise Sermage.

⁵⁵² Dorotheum, Aus aristokratischem Besitz und bedeutender Provenienz, Palais Dorotheum, 16. September 2009. Zahvaljujem kolegici Vanji Brdar Mustapić iz MUO koja me upozorila na rečeni materijal. Namještaj je u vrlo dobrome stanju, stolci su od mahagoni furnira, u sredini naslona ukrašeni su crtežima tušem, a potječu iz pušačkoga salona Golubovca. Okrugli stol ima noge koje završavaju lavljim šapama, a naslonjač je neorenesansni s ornamentanim rezbarenim maskeronima. Bidermajerski komadi potječu iz doba oko 1820.–25. (i reklamirani su kao namještaj biskupa Vrhovca), a naslonjač s kraja 19. st.

Rauchovih, nema secesijskih predmeta što je tipično za velikaše tradicionalnoga ukusa. Također se daje zamijetiti kako je znatan dio namještaja nabavljen u vrijeme biskupa Vrhovca⁵⁵³, neki su predmeti nasljeđe obitelji koje su se orodile s Rauchovima (Steeb, Henneberg...), a neki potječu iz dvorske kapelice.

Sljedeći važni objekt Rauchovih je Martijanec, izvorno barokni, a danas jednokatni klasicistički dvorac sa sačuvanim gospodarskim zgradama. Pravokutnoga je oblika i ima portik na glavnoj fasadi te jonsku altanu na začelju dvorca.⁵⁵⁴ (Ilustracija br. 10) Naknadno se dogradilo krilo te podigao kat dvorca. Perivoj vjerojatno potječe iz 1820-ih. Ulazni parkovni prostor sjeverno od dvorca ima klasicistički značaj, a postrance, zapadno i istočno prostiru se tri veće gospodarske zgrade od kojih je jedna konjušnica. Ispred južnoga je pročelja cvjetnjak, a perivoj što se prostire nakon njega oblikovan je kao livadni i šumski. Kat dvorca dogradio je Đuro Rauch, dok je najvjerojatnije današnje bočno krilo dvorca zapravo stariji barokni objekt Patačićevih. Interijer dvorca bio je opremljen rezbarenim drvenim zidnim oplatama koje su obuhvaćale okvire vrata, kasetiranim stropovima te zidnim oslikom s biljnim motivima, girlandama i volutama. Vrlo reprezentativno bilo je uređeno i stubište, ali su od izvorne dekorativne ograde sačuvani samo kutni piloni. Po prostornoj organizaciji i prepoznatljivoj altani dvorac pripada najboljim dosezima klasicizma sjeverozapadne Hrvatske te pokazuje da su plemićki investitori angažirali vrsne projektante.⁵⁵⁵ Kako eksterijer tako i interijer svjedoče o istančanoj kulturi stanovanja.

Đuro je dvorac ostavio nećaku Gezi koji ga prodaje bratu Pavlu, a od njega ga naslijeđuje kći Elizabeta. Njoj je dvorac oduzet nakon Drugoga svjetskog rata, a ona je morala preseliti u upraviteljevu kućicu. Njezinoj kćeri Mariji Iveković dvorac je vraćen temeljem zakona o povratu imovine otete za komunizma. Ona ga je prodala te se danas nalazi u privatnome vlasništvu. Prema iskazu novoga vlasnika u dvorcu nema izvornoga namještaja.⁵⁵⁶ Izgled dvorca vidimo na fotografijama snimljenima oko 1900. te na akvarelu.⁵⁵⁷ Da je Martijanec bio opremljen vrijednim starim mobilijarom pokazuje dokument KOMZA-e koja je prvi put 19. IX. 1945. popisala predmete u njemu. Ukratko je navedeno 69 stavaka, ali su neke obuhvaćale više komada pa je brojka zapravo veća.⁵⁵⁸ U dvorcu je tada nađeno čak 34 ulja na platnu uglavnom iz 18. i 19. stoljeća, 50 raznih grafika, 2 albuma fotografija, noviji rodoslovni prikazi, odjeća, oružje i namještaj. Nisu posebno popisani brojni lovački trofeji (rogovlje, preparirane ptice, divljač), brojne knjige, korespondencija i arhivalije smještene u dva ormara u predvorju tzv. novoga dvora. U jednu se sobu nije moglo ući jer ključ nije nađen. Utvrđeno je i da je na pročelju dvorca metalni grb Rauchovih. Od većih komada namještaja popisani su: 5 stolova od kojih jedan

⁵⁵³ Detaljan opis mobilijara u biskupovo vrijeme u: L. Dobronić, Dvorac Golubovec, 40-43.

⁵⁵⁴ Katarina Horvat-Levaj, Utvrde i dvorci, 91-101; M. Obad Šćitaroci, Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja, 92-93.

⁵⁵⁵ Katarina Horvat-Levaj, Utvrde i dvorci, 98-99, 302-303.

⁵⁵⁶ Zahvaljujem gosp. Branku Šmrčeku, vlasniku Martijanca na informaciji.

⁵⁵⁷ Ministarstvo kulture RH, Fototeka kulturne baštine, fotografije Martijanca oko 1900., 8518-II-16.671; 33401-III-1284; 33400-III-1283. Na istom mjestu su i fotografije N. Vranića iz 1960. koje prikazuju pročelje, detalj portika i gospodarske zgrade (22.429-I-H-192; 22428-I-H-192; 22417-I-F-192). Akvarel Martijanec, Zoran Didek, prva polovica 20. stoljeća, crtež perom i tušem, laviran sepiom, HPM 25895.

⁵⁵⁸ Arhiv Ministarstva kulture RH, KOMZA, br. 341/46.

za kartanje,⁵⁵⁹ 2 tabernakula,⁵⁶⁰ komoda,⁵⁶¹ karniša, zidni sat i zrcalo,⁵⁶² stolac, krevet,⁵⁶³ drveni stalak i dva postamenta od rezbarenoga pozlaćenog drveta u obliku podnosa na četvorinastoj bazi.

Drugi put popis je izvršen 16. prosinca 1947., stavaka je tada 53 (ali su neke opet imale više komada) – slika, fotografija, namještaja, oružja i odjeće koje je preuzeo upravitelj Muzeja u Varaždinu Krešimir Filić.⁵⁶⁴ Moglo bi se zaključiti kako je dvorac bio opremljen namještajem u rasponu od baroka i rokokoja do bidermajera i historicizma (uglavnom neobaroka).

Osim namještaja popisi navode oružje i ratnu opremu (8 sablji, 9 pištolja, 2 puške, jatagan u koricama, lovački nož u tobolcu, đule, dijelove sedla od plave tkanine optočene plavo–žutom bordurom, tri vojničke kape od tkanine, tri kacige od metala, tri husarske dolame od tamnog sukna sa srebrnim gajtanima i posrebrenim pucetima) i odjeću (tri gospodska cilindra i dva za paradnoga kočijaša, kutiju s nojevim perjem i dvije perjanice za plemićke kalpake), čibuk i dva drvena kamiša. Opis pokazuje da su posrijedi reprezentativni predmeti primjereni velikašima.

Vjerojatno najpoznatiji objekt koji je pripadao Rauchovima gornjogradska je palača u Kapucinskoj ulici koju je 1764. dao sagraditi Sigismund Vojkffy. Prvi nacrti iz 1780. pokazuju kasnobaroknu palaču u obliku potkove, s velikim pročeljem prema istoku te dva manja bočna krila. Vanjsko istočno pročelje imalo je veliki portal. Pala-

⁵⁵⁹ Jedan je stol od smeđe ulaštenog drva s pozlaćenim ornamentalnim ukrasom na savijenim nogama, valovitoga ruba, bez gornje ploče, iz 18. st. Stol za kartanje je iz 19. stoljeća, od smeđe ulaštenog drveta na savijenim nogama, s pločom na preklop. Gornja ploča je vrlo oštećena.

⁵⁶⁰ Jedan je od smeđe ulaštenog drva i potječe s kraja 18. st. U donjem dijelu su središnja jednokrillna vrata, a sa svake su strane po 4 ladice. U srednjem dijelu je ploča na preklop, gornji dio sa strane po pet ladicica, u sredini su jednokrillna vrata s ladicom nad njima i pod njima. U pretincu iza vratiju ugrađena je željezna ručna blagajna. Ukrašen intarzijama s ornamentalnim i pejsažnim prizorima. Dosta oštećen: furnir otpao, lijeva najdonja ladica nedostaje, lijeva noga zdrobljena, nedostaju neki okovi. Drugi tabernakul je dvodijelni s intarzijama i potječe s početka 19. stoljeća. Donji dio sastoji se od tri ladice s izvornim okovima, povrh njih je ladica. Nad time kosa ploča na preklop, pretinac razdijeljen na više dijelova, a sa svake strane po tri ladice. U gornjem dijelu su jednokrillna vrata, ispod njih ladicica, a sa svake strane po četiri ladice.

⁵⁶¹ Komoda od smeđe ulaštenog drva s 3 intarzirane ladice, na koničnim nožicama. Na ploči romboidne zvjezdolike intarzije.

⁵⁶² Zidni sat u pozlaćenoj kućici, sa staklenim poklopcem, ukras volovskih očiju na rubu. Sredina 19. st. Zidno zrcalo s okvirom i profiliranim nastavkom od brušenog stakla, sredina 19. st. Popisan je i okvir drugoga, starijeg zrcala iz 18. st.

⁵⁶³ Krevet od smeđe ulaštenog drva. Prednja stranica odozgo kanelirana, sa svake strane po jedan crni polustup na četvorinastoj nozi. Postrane stranice izrezane u obliku krivulje. Početak 19. st.

⁵⁶⁴ Čini se da su prvo neki komadi bili čuvani za Zagreb jer KOMZA – Zemaljski sabirni centar naređuje Pokrajinskom sabirnom centru u Varaždinu 24. XI. 1947. da predmete iz Martijanca prenese u svoje skladište te da od upravitelja martijanečkoga poljoprivrednog dobra traži i izručenje predmeta koji su „rezervirani za zagrebački muzej“. Interes za predmete u Martijancu pokazao je Gradski muzej u Varaždinu čiji je upravitelj Krešimir Filić. 15. XI. 1947. Zemaljski sabirni centar izvijestio da su izaslanici Muzeja boravili u Martijancu i razgledali umjetnine. Arhiv Ministarstva kulture RH, KOMZA br. 503 i 570 iz 1947. Navedene predmete danas nije moguće pouzdano identificirati u GMV-u jer su predmeti u muzeje stizali često puno kasnije nakon popisivanja. U svakom slučaju, u inventarnim knjigama nema podataka o tome. Zahvaljujem na trudu kolegici Ljerki Šimunić.

ča je imala južni i sjeverni podrum sa smočnicom i bunarom (zatrpanim početkom 19. st.), prizemlje je služilo za ulazak gostiju u kočijama ili kola s opskrbom, a u krilima su smještene dvije kuhinje, smočnica i prostorije za posluhu. Na katu se nalazilo trinaest soba i velika reprezentativna dvorana koja se po dužini protezala između vanjskoga i unutarnjeg pročelja. Bila je namijenjena raznim svečanostima, poput plesova i predstava što često organiziraju zakupnici uz naplatu ulaza. U dvorištu je manja jednokatnica s podrumom i ledanom. Krajem 18. stoljeća palača ima 2 kamina, 16 kaljevih peći i 6 zahoda, a početkom 19. stoljeća u dvorištu je uređen francuski vrt s bunarom i spremištem za kola, a štala za konje je proširena na južno podrumsko dvorišno krilo. Kao i u ostalim takvim objektima, palača i popratni objekti imali su reprezentativno–stambenu i gospodarsku funkciju, a raspored prostorija i njihova povezanost takvi su da jednu sferu što više odvajaju od druge kako bi se opskrba i posluživanje velikaške obitelji i njezinih gostiju mogli što nesmetanije odvijati. Usko stubište u južnome krilu povezivalo je vertikalno sve razine palače od podruma do tavana i bilo namijenjeno brzomu i diskretnom kretanju posluge. Kaljeve peći nisu se ložile u samoj prostoriji, nego izvan nje, kroz otvore na hodniku ili stubištu.⁵⁶⁵

Palaču su Rauchovi stekli 1870. Godine 1885. gradi se gospodarska zgrada za konje i kočije i probijaju velika dvokrilna vrata na Kapucinsku, postavljaju nove kaljeve peći kao u Lužnici i Golubovcu te iznajmljuje dio južnoga uličnog prizemlja za poštanski ured. Levin i njegova supruga Antonija nastojali su palaču opremiti kako dolikuje ambicioznoj velikaškoj obitelji pa je vrvila portretima i ostalim slikama, mahom uljima na platnu, kvalitetnim namještajem i posuđem. Sačuvani komadi mobilijara pokazuju da se kulturi stanovanja pridavala velika pažnja. Primjerice, to su kićeni pozlačeni luster iz sredine 19. stoljeća, dva brončana luster, oktogonarno muransko zrcalo, tri seta oslikanoga porculanskog servisa za jelo kupljenog u Beču, s posebno utisnutom barunskom krunom i Levinovim inicijalima na obodima.⁵⁶⁶ Određene podatke pruža i jedan koncept očito nastao pred kraj Antonijina života ili nakon njezine smrti. Na njemu su u salonu gornjogradske palače navedeni: Boule sat, 2 smeđa empire kandelabra, firentinski stol s mozaikom, venecijansko ogledalo, uljena slika, stakleni luster; u dvorani: sat s figurama, ulja na platnu (pejzaži, biblijski motivi, Stöber), stakleni luster, antikviteti vrijedni 16.700 kruna, a u Antonijinoj sobi slike nizozemskih autora i srebrnina u vrijednosti od 21.000 kruna.⁵⁶⁷

Izgled interijera palače sačuvan je na litografiji kredom Vladimira Kirina iz 1915. godine te na fotografijama iz 1920-ih.⁵⁶⁸ Na njima vidimo bogato opremljene

⁵⁶⁵ Život u palači, 11-18.

⁵⁶⁶ Servis za jelo Pirkenhammer, Češka oko 1869., zeleno oslikan porculan, pozlata; kupljeno u Beču s dodatnom narudžbom o utiskivanju krune i inicijala (MGZ 6661; isto plavo oslikan, MGZ 6660; isto, Fischer&Mieg, Pirkenhammer, Brezova, 1810.-46., HPM 32727). Luster (MGZ 1604), zrcalo (MGZ 1601), čaša svijećnjak, sredina 19. st., Češka (MGZ 1677). Predmeti su izloženi u stalnome postavu. Brončani lusteri su prodani s palačom 1931. godine i danas se nalaze u dvorani HPM-a.

⁵⁶⁷ Uz predmete su napisani i iznosi procijenjene vrijednosti po čemu bih zaključila da je rađen nakon smrti Antonije Rauch ili možda kao koncept popisa za osiguranje. Ukupna svota za gornjogradsku palaču je 54.770 kruna. Na drukčijem papiru i rukopisu je kratki popis Lužnice i Golubovca. U Lužnici su navedeni: venecijansko ogledalo, posrebrnjeni stari sat i brončani sat, servis za jelo (45 komada), staklena vitrina u kojoj su se, sudeći po iznosima, nalazile vrijedne stvari, ali nisu poimence navedene; u Golubovcu su navedene slike vrijedne oko 13.500 i antikviteti 1.750 kruna. DAZG, OF Jelačić, ad 432.

⁵⁶⁸ Dvije fotografije nepoznatoga autora (HPM 89637 i 89638). V. Kirin „Unutrašnjost Rauchove palače“, list br. 20 iz mape *Zagreb*, izdane u povodu 1000. god. Hrvatskoga kraljevstva.

salone sa slikama na zidu, male stoliće sa stolnim svjetiljkama, tapecirane stolce, jedaći stol sa stolicima, zrcalo, kićeni luster, podove prekrivene tepisima, bijelu kalleju peć, vitrinu i komode na kojima je srebrnina, porculan i sat, jednom rječju – reprezentativni velikaški dom. (Ilustracija br. 11, 11a i 12) Možda je u palači bio i mali kabinetski ormarić izrađen od drva i bjelokosti početkom 17. stoljeća u Augsburgu koji se nalazio u Martijancu. Ima brojne pretince (neke i tajne) te skrivenu ploču za mlin i šah. Na unutrašnjoj plohi prikazana je starozavjetna legenda o Josipu.⁵⁶⁹ U palači su stolovali Levin, nakon njegove smrti njegova žena Antonija te nasljednik Geza. Antonija je vjerojatno početkom 20. stoljeća dala popisati svoje predmete osobne upotrebe.⁵⁷⁰ Iz raznih predmeta poput guljača šparoga, noža za ribu, pehara od kokosovog oraha, rokoko lusteru, kutijica za nakit s poklopcem od bjelokosti i sličnoga vidimo suptilnu kulturu svakodnevice. O simbolima časti i vizualnoj prezentaciji bit će zasebno govora, na ovome mjestu valja istaknuti kako se u sačuvanim oporukama i ostaloj dokumentaciji Rauchovih spominju slike, srebrnina, porculan, nakit, namještaj, reprezentativna odjeća, znamenja časti, antikviteti, oružje, kočije i biblioteka. Kao što je već spomenuto Gezini nasljednici prodali su palaču za 3,5 milijuna dinara zajedno s dva brončana lusteru, četiri ulja na platnu, staklenim lusterom i Levinovom instalacijskom zastavom.

Osim navedenih većih objekata Rauchovi su imali i male kurije u Pušći te u Šenjugu. Potonja je položena na kosinu te je s jedne strane jednokatna, a s druge prizemna. Ulaz se nalazi na istočnoj strani i nekad je bio širi nego danas. Uz kuriju se nalazi i veća gospodarska zgrada. Objekti su danas u vrlo lošem stanju.⁵⁷¹

U posve drukčijoj okolini nego ostatak njegove obitelji predvečerje svojega života provodio je Pavao Rauch. Već je bilo riječi o tome da se povukao u Primorje gdje je živio u svojoj vili „Nemo“. (Ilustracija br. 13) Vila je dovršena 1921.⁵⁷² i nalazi se blizu mora na putu iz Crikvenice prema Selcu na ponešto uzvišenom položaju. Vjerojatno je rađena prema nacrtima arhitekta Rovešnjaka.⁵⁷³ Budući da je Pavao uoči smrti stavio vilu na prodaju preko odvjetničkoga ureda Ž. Mažuranića, raspoložem njegovim vlastoručnim opisom eksterijera i interijera. Od mora ju dijeli samo cesta, a ispod vile nalazi se mol. Okolno zemljište obuhvaća 1 ral i 1012 čhv te se uz cestu proteže barem u širini od 70-80 m. Kuća je trokatna, u podzemlju se nalazila velika kuhinja (bez štednjaka jer je preseljen u kupaonicu) te 4 sobe s po jednim prozorom, zatim pivnica, izba, praonica, zahod i velika drvarnica. Prizemlje se sastoji od dviju većih soba (svaka oko 50 m²) te dviju manjih (po 40 m²), jedne sobe (*hall*) oko 70 m² i jedne sobe od 24 m², kupaonice (sada kuhinje) i zahoda. Prvi kat slijedi raspored prostorija prizemlja, jedino je umjesto *halla* velika soba s terasom i pogledom na sve strane. U samoj zgradi hrastove stube vode od prizemlja do tavana, u pokrajnjoj zgradi, ali u spoju s glavnom zgradom hrastove stube vode od prizemlja do prvoga kata.

Ispod vile je vrt koji se sastoji od povrtnjaka i cvjetnjaka, a iznad kuće je šuma. U donjem dijelu vrta postoji jedna nakapnica s kubičnim sadržajem 75 m³, a u šumici druga s kapacitetom većim od 200 m³ iz koje vodovodne cijevi vode do kuće, a ispod kuće proteže se vodovod iz Novoga pa je moguć priključak na javnu

⁵⁶⁹ GMV KPO 206. Ormarić je kupljen od obitelji Bedeković–Jordis. Od svagdana do blagdana, Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1993., 237.

⁵⁷⁰ Dokument je objavljen u ovome izdanju.

⁵⁷¹ Umjetnička topografija Hrvatske, knj. 4, Krapinsko–zagorska županija, 595.

⁵⁷² Datacija prema preporuke P. Raucha za J. Vargu. V. dok. br. 18.

⁵⁷³ Tea Jerić, Graditeljstvo Crikvenice između dva svjetska rata, Vinodolski zbornik 9, 2004.

vodovodnu mrežu. Električna nije bila uvedena. Za uzgoj zimskog povrća postoji klijalište na 20 prozora; bilo je voćaka, trsova, smokava, trešanja, jabuka, granata, kupina i malina. Kuća je bila oslobođena od poreza do kraja studenoga 1941. Od javne ceste do kuće ide privatna cesta. Kuću je moguće nadograditi, kao i podići još jedan objekt na zemljištu. Istaknuto je da, ako bi se zgrada kupila za javnu svrhu, nije nevažno da je susjedna čestica u vlasništvu Banovine i iznosi 1012 hvati.⁵⁷⁴ Premda je Mažuranić ponudu poslao i kolegama u Beograd, nije bilo interesanata. Neposredno prije Pavlove smrti Mažuranić je 12. X. 1933. požurivao beogradski odvjetnički ured ističući da ponuda vlasnika vrijedi još 8 dana. Vilu i imanje prodavalo se za najmanje 1,300.000 dinara što je Ž. Mažuranić ocijenio vrlo povoljnim savjetujući beogradskim advokatima da počnu s cijenom od 1.500.000 dinara.⁵⁷⁵ Pavao Rauch nije uspio vilu prodati za života, nego su to učinili njegovi nasljednici prodavši kuću Janku Matku 1935. godine.⁵⁷⁶

Vila postoji i danas, premda se čak niti u Crikvenici ne zna da je posrijedi Rauchova vila nazvana „Nemo“. Danas je poznata kao vila „Stoimena“, u vlasništvu je Zagrebačkoga holdinga i u njoj je smješteno odmaralište. Nažalost, nije u dobrom stanju i potrebni su hitni popravci, poglavito krovništva.⁵⁷⁷

Zaključno bi se moglo konstatirati kako su Rauchovi sukladno svojem velikom položaju od kasnoga 18. stoljeća rezidirali u reprezentativnim objektima baroknoga i klasicističkog stila, među kojima se ističu dvorci Lužnica, Stubički Golubovec i Martijanec te palača u Zagrebu. Interijeri svih navedenih zdanja bili su raskošno opremljeni namještajem uglavnom u rasponu od baroka, rokoka, biedermajera do historicizma, uljima na platnu i grafikama, antikvitetima, oružjem, lovačkim trofejima i knjižnicama. Svi su dvorci imali perivoje od kojih je najljepši golubovečki. Zasebno mjesto zauzima zdanje u Primorju – trokatna vila «Nemo» u Crikvenici koju je 1921. dao sagraditi Pavao Rauch.

8. VIZUALNA PREZENTACIJA

Sav vizualni materijal stvaran je s točke gledišta u doslovnome, fizičkom, ali i u mentalnom i vrijednosnom smislu i zato mora podlijegati metodama kritike izvora. Nužno je analizirati njegov kontekst (autor, okolnosti nastanka, svrha, društveno-kulturna situacija), kao i mjene značenja i recepcije. Valja se zapitati: zašto se minuciozna analiza neverbalnoga materijala isplati? Vizualni izvori pomažu nam u historijskoj

⁵⁷⁴ DAZG, Odvjetnička kancelarija Želimira Mažuranića, fasc. 60.

⁵⁷⁵ Isto, dopis Mažuranića 28. IX. 1933. A. M. Nedeljkoviću i D. D. Miljkoviću, Kralja Milana 15, Beograd, 28. IX. 1933. Rauch je pristao advokatima platiti 5 % provizije, a proda li se sekret-nina skuplje od 1.300.000 din., od razlike bi im dao 40 %.

⁵⁷⁶ Upis kuće i čestica prema odluci Okružnoga suda u Zagrebu od 27. VI. 1935. O.135/33/11 na temelju uručbene isprave 23. 10. 1934. O.135/933 uknjiženo pravo vlasništva u korist malodobnih Helene, Pavla, Huberta i Marije, (djece Elizabete Vučetić), na temelju kupoprodajnog ugovora odobrenog od tutora 10. VI. 1935. uknjiženo pravo vl. Janko Matko, urar i draguljar, Ilica 45. Matko je poznao Zagorku, i s njom čak imao zajedničke građevinske projekte. Budući da je Zagorka imala neko vrijeme i vilu u Crikvenici, možda je to upravo ovaj objekt. HDA, Zavod za kolonizaciju, likvidacija agrarne reforme na veleposjedima, k. 132.

⁵⁷⁷ Vilu ne bih uspjela locirati bez pomoći kolegice Tee Rosić iz Muzeja u Crikvenici na čemu joj zahvaljujem.

imagologiji i omogućavaju nam da dijelimo neverbalna iskustva prošlih generacija. Premda vizualni materijal nije realističan kako se čini, dobar je dokaz za mentalnu ili metaforičnu sliku o sebi ili drugima. Primjerice, staleški portreti nisu realistični prikazi nego su predočavanje idealiziranoga ja. Također, zanimanje za detalje može biti epistemološkom paradigmatom u kojoj se cjelina prepoznaje po detalju (mogućnosti datacije i atribucije autoru temeljem detalja) i jer nam omogućava prepoznavanje odnosa među ljudima, iščitavanje bunta, propagande, vjerske predanosti itd.⁵⁷⁸

Plemićke, a poglavito velikaške porodice, nastojale su se vrlo reprezentativno vizualno predstaviti, mahom na portretima rađenim tehnikom ulja na platnu. Osim pojedinačnih i rjeđe grupnih portreta, izrađivala su se rodoslovna stabla i čuvale cijele galerije predaka. Nerijetko bi potomci dali naknadno naslikati svoje pretke kako bi galerija bila potpuna. Manje reprezentativne bile su razne vrste grafika. Najprobraniji krug aristokrata istančana ukusa i dubokoga džepa dao se predstaviti i skulpturama i bistama, no nije mi poznat nijedan komad takve plastike koji bi predstavljao nekoga od Rauchovih.

Starim staleškim portretima željelo se s jedne strane pokazati svoj društveni položaj, a s druge ostaviti zapis o vlastitu vanjskom izgledu u najboljem izdanju. Muškarce vidimo u uniformama ili raskošnim magnatskim galama sa svim znakovima časti, a žene u elegantnoj odjeći, s nakitom te detaljima poput lepeza, rukavica, cvijeća i sličnoga. Najstariji sačuvani portreti Rauchovih potječu iz 18. stoljeća. Nije jednostavno reći koji je od tih nekoliko portreta po datumu nastanka najstariji jer su nastali posthumno, a ni autori ni detalji provenijencije nisu poznati. U nizu vrlo sličnih portreta sačuvanih u Hrvatskome povijesnom muzeju i Muzeju grada Varaždina prikazani su Levin, Stjepan, Daniel, Emerik, Ivan i Pavao Rauch.⁵⁷⁹ Riječ je o tipičnim staleškim portretima na kojima su dotični plemići prikazani uglavnom do struka. Listom su svi mlađi sredovječni i sredovječni tamnokosi i brkati muškarci duguljastoga lica s izduženim nosom; odjeveni su u dolamu s uspravnim ovratnikom, u menten i pojas na struke sa sabljom. Stjepanov menten obrubljen je krznom i pridržavan ukrasnim lancem u čijoj je sredini medalja s ugarskim grbom.⁵⁸⁰ Daniel je zataknuo lijevu ruku za dolamu obgrlivši pritom držak sablje u obliku lava dok mu je desna ruka podbočena o struk. Menten pridržava masivni lanac s dvije ukrasne medalje. Na Levinovom portretu je u lijevom uglu grb, a na poledini je netko naknadno napisao ime. (Ilustracija br. 14)

Najreprezentativnije je prikazan Ivan jer ima menten obrubljen hermelinovima krznom, a oko vrata mu je medalja koju mu je dodijelila Marija Terezija. (Ilustracija

⁵⁷⁸ Peter Burke, *Očevid. Upotreba slike kao povijesnog dokaza*, Zagreb, 2003.

⁵⁷⁹ GMV: Levin (67486), Stjepan (62187), Daniel (67438), Ivan (portret s medaljom 67408; bez nje GMV GS 533), Pavao (GMV GS 462, 512 i 771; portreti se vode kao prikazi nepoznatoga muškarca iz obitelji Rauch, no na temelju Pavlova izgleda te kopije slike br. 771 u posjedu obitelji Steeb mogu sa sigurnošću utvrditi da je posrijedi Pavao). Nizu pripada i portret nepoznatog Raucha (GMV 67442). Dio portreta je oštećen svi su s.a., s.l., datirani u 19. stoljeće osim Stjepanova portreta. Nalazili su se u dvorcu Martijanec, a u Muzej su došli preko KOMZA-e. Drugi portret Stjepana s početka 18. stoljeća nalazi se u HPM (31391), kao i portret Emerika (HPM 31392) datiran u 18. st. i nabavljen 1984. od privatne osobe. Zanimljivo je da popis KOMZA-e o umjetninama u dvorcu Martijanec ne spominje iz 18. st. dva portreta Stjepana, nego dva portreta Daniela. Arhiv Ministarstva kulture, KOMZA, br. 341/46, popis 19. IX. 1945.

⁵⁸⁰ Sličan portret s početka 18. st. čuva se i u Hrvatskom povijesnom muzeju pa se gotovo stječe dojam kao da su slike kopirane. HPM 31391, s.a. i s.l.

br. 15) U lijevom gornjem kutu je grb. Gotovo identičan tom Ivanovom portretu je onaj iz HPM-a na kojem u gornjem lijevom kutu nema grba, nego je (najvjerojatnije u 19. st.) dodan i natpis koji ističe njegove zasluge.⁵⁸¹ Od svih navedenih razlikuje se treći Ivanov portret šopronskoga slikara Stephana Dorffmeistera iz 1776. godine.⁵⁸² Ivan stoji uz stol, s desnom rukom o pojasu, a lijevom pokazuje na spise odložene na stol zajedno sa zvoncem. Odjeven je u sivu odjeću – prsluk kopčan pucetima i s gajtanima, dolamu i duge uske hlače, a oko pasa mu je pojas na struke preko kojeg je pojas za sablju. Na nogama ima crne cipele s malom petom. Posrijedi je vrlo kvalitetan portret u baroknoj maniri razvidnoj u kompoziciji slike te uporabi draperije i pilastra u pozadini. Prikaz stola s dokumentima (ponekad i perom i tintarnicom) čest je tijekom prosvijećena apsolutizma i obično ukazuje da osoba obnaša neku javnu dužnost. Dugo se smatralo da portret prikazuje Franju Trenka. Ako je Ivan jednu atribuciju stekao, jednu je i izgubio. Naime, donedavno se držalo da je na portretu bečkoga slikara Johanna Michaela Millitza iz 1768. prikazan Ivan, no danas se zna da je posrijedi njegov sin Pavao.⁵⁸³ Prikaz kao da kombinira elemente starijih portreta Rauchovih s onim Dorffmeisterovim. Pavao je mlađi brkati muškarac prikazan do pasa, desnu je ruku podbočio o struk, a lijevom pokazuje na spise odložene na stolu pokraj zvonca. Odjeven je u modru odoru. Pavlovi portreti u GMV prikazuju ga u časničkoj bijeloj odori, na jednom stoji⁵⁸⁴, na drugom je prikazan do ispod pasa s barunskim grbom u kutu⁵⁸⁵ te na trećem, s početka 19. stoljeća, u starijoj dobi do struka⁵⁸⁶. (Ilustracija br. 16) Mladoga je Pavla otac poticao da se da portretirati pa u pismu Krčeliću 1748. Ivan piše kako je naložio sinu da da naslikati svoju sliku.⁵⁸⁷

Od ženskih portreta toga razdoblja sačuvani su prikazi Ivanove supruge Katarine rođ. Ilijašić sa sinčićem Pavlom te individualni portreti njihovih triju kćeri: Barbare, Ane Marije i Cecilije. Sva navedena ulja na platnu nastala su oko sredine 18. stoljeća, a autor je nepoznat.⁵⁸⁸ Portreti su triju sestara slabije kvalitete, nenadahnuti i gotovo serijski. Sve su istovjetno predstavljene kao mlade žene u krinolinama i sa sivim perikama svezanima u rep, a razlikuju se tek u fizionomiji lica, boji krinoline i detaljima koje drže u ruci (Barbara sklopljenu lepezu, a druge dvije cvijeće). Iako dio te serije, zanimljiviji je portret Katarine sa sinom jer su slike Rauchovih s obiteljskim scenama relativno malobrojne. Katarina ima smeđe oči, stisnuta usta i izduženi nos; odjevena je u ružičastu krinolinu, na glavi ima svijetlu periku ukrašenu rozetama, u lijevoj ruci drži knjigu, dok u desnoj pruža sinu breskvu. Pavao je

⁵⁸¹ HPM 2609; M. Schneider, *Portreti 1600-1800.*, Zagreb, 1982., 167.

⁵⁸² HPM, 2447; M. Schneider, *Portreti 1600.-1800.*, 166.

⁵⁸³ Zahvaljujem Marini Bregovac-Pisk iz HPM-a na ovoj informaciji. Slika se čuva u Maloj vijećnici Rektorata Sveučilišta u Zagrebu.

⁵⁸⁴ GMV GS 512

⁵⁸⁵ Kopija Friedricha Wutsohla iz 1908. nalazi se u posjedu obitelji Steeb. Zahvaljujem Christiani Steebu na ustupljenoj fotografiji. Original nepoznata slikara iz 19. stoljeća, GMV GS 771.

⁵⁸⁶ GMV GS 462.

⁵⁸⁷ M. Mesić, *Korespondencija Krčelićeva i nešto građe iz njegove velike pravde*, *Starine JAZU VIII*, 1876., 132.

⁵⁸⁸ MGZ 3515 (Katarina), 3512 (Cecilija, izloženo u stalnom postavu), 3960 (Barbara) i 4157 (Ana Marija). Uobičajeno se kao razlog nastanka portreta navodi ili Ivanovo promaknuće ili pak oprema palače na Markovu trgu 2. Od svagdana do blagdana, 288-289. U MGZ-u se čuvaju i dva portreta neidentificiranih žena iz obitelji Rauch, očito iz 18. stoljeća. Jedna žena je mlađa (MGZ 3961), a druga starija (MGZ 4537). Zahvaljujem Ž. Kolveshi na tim informacijama.

smeđook dječacić s perikom, nosi plavo odjelce s bijelim plisiranim ovratnikom te objema ručicama drži majčinu lijevu ruku naslonivši glavu na njezinu ruku. Među starijim ženskim portretima nedvojbeno se ističe onaj Ivanove sestre Katarine Zebić rođ. Rauch iz 1733. godine.⁵⁸⁹ (Ilustracija br. 17) Ona je sredovječna žena smeđih očiju, pravilnih i izražajnih crta lica, odjevena u smečkastu haljinu bijeloga uzorka i bijelu košulju širokih rukava; na glavi ima bogato ukrašenu bijelu kapicu. Katarina se okitila rafiniranim nakitom: ogrlicom koja se sastoji od vrpce na kojoj visi dugačak dvodijelni privjesak, naušnicama i dvama prstenima. Čini se da je cijeli nakit dio istoga kompleta. Oko struka joj visi tanki lanac s medaljonom na kojem je prikaz divljeg čovjeka iz grba Rauchovih. U desnom gornjem kutu su grb, natpis i datacija. Grb je tzv. ženski grb na čijem su štitu prikazi grba porodice u kojoj je rođena i u koju se udala. Ipak, najveća posebnost porteta mali je okrugli sat koji Katarina drži u lijevoj ruci, a čija je kutijica odložena na stoliću pokraj nje. Riječ je o vrsti sata izumljenog u 16. stoljeću i poznatoga kao nürnbergsko jaje. Po svim elementima prikaza (odjeće, nakita, sata, grba, natpisa) očita je namjera da se Katarina prezentira kao samosvjesna velikašica. Nema dvojbe da nas sa slike gleda markantna i tašta žena.

Sljedeća skupina portreta pripada razdoblju bidermajera. Najpoznatiji su Stroyevi portreti Daniela II.⁵⁹⁰ i troje braće Rauch. Daniel II. ovjekovječen je posthumno 1833. godine. (Ilustracija br. 18) Budući da su u godini nastanka slike njegovi sinovi bili još mladi, naručitelj bi mogla biti Danielova žena Elizabeta. Portret je vrlo reprezentativan, kako dimenzijama (200 x 119 cm), tako i elementima prikaza. Daniel stoji odjeven u bogato ukrašenu crvenu dolamu i tamni menten krznenoga obruba i ovratnika, duge uske crvene hlače i tamne cipele. Pridržava kalpak sa čelenkom i perjanicom koji su poluodloženi na škrinju na čijoj je prednjoj strani barunski grb. Daniel je sredovječni muškarac tankih brkova i blago valovite kose, pogleda okrenuta ulijevo, čvrstih (pomalo nespreno naslikanih) nogu, a slijeva mu o struku visi sablja; u lijevom kutu je draperija, a u desnom kutu veduta Lužnice. Poruka slike je jasna: posrijedi je moćan velikaš, ponosni vlasnik Lužnice.

Druga Stroyeva slika je puno tipičnija za bidermajer jer prikazuje troje braće: Levina, Aleksandra i Đuro Raucha u prisnoj pozi.⁵⁹¹ Vidimo tri mlada muškarca visokih čela i karakterističnog duguljastog lica Rauchovih. Prikazani su do koljena odjeveni u magnetske gale⁵⁹² i bijele rukavice. Levin u desnoj ruci drži kalpak, a lijevu ruku je položio na rame Aleksandra kojeg je Đuro primio pod ruku. Aleksandar i Đuro drže lijevom rukom sablje.

Od ženskih portreta toga razdoblja ističe se onaj Ane Sermage rođ. Novosel, majke Antonije Rauch.⁵⁹³ Na slici nepoznata autora vidimo mlađu tamnokosu i

⁵⁸⁹ GMV 61848, s.a., izložen u stalnom postavu. Magdalena Lončarić, *Plemstvo županije varaždinske*, Varaždin, 1996., 23; Naj u gradskom muzeju, Varaždin, 2010., br. 38. Portret se nalazio u Martijancu, u GMV je stigao preko KOMZA-e.

⁵⁹⁰ GMV GS 511. M. Lončarić, *Plemstvo županije varaždinske*, 26. U svojoj monografiji o M. Stroyu iz 1967. godine Anka Bulat Simić (Mihael Stroy, Zagreb, 1967.) ne navodi taj portret. Bio je u dvorcu Martijanec i u Muzeju je stigao preko KOMZA-e.

⁵⁹¹ Slika je nastala 1840. godine. Bila je dugo pohranjena u MUO da bi 1996. na njezin zahtjev bila vraćena vlasnici Mariji Iveković.

⁵⁹² Slika je tako opisana u standardnoj literaturi (A. Bulat Simić, 49; HNP 245), međutim Đuro je u odori konjaničkog časnika.

⁵⁹³ GMV KPO, izloženo u stalnom postavu. Prema mišljenju M. Schneider (Likovna djela iz Golubovca, u: L. Dobronić, *Dvorac Golubovec*, 66) navedeno je ulje na platnu kopija ili replika portreta datiranoga oko 1828. g. i pripisanoga G. Waldmülleru.

smeđooku ženu koja stoji i prikazana je do struka. Odjevena je u elegantnu crvenu haljinu kratkih rukava, a na lijevoj ruci ima dugu bijelu rukavicu. Od nakita nosi dva prstena, dvostruku bisernu ogrlicu te ukras u kosi, oblikovanoj u tada moderne horizontalne uvojke. U lijevom je gornjem kutu grb s natpisom Ana pl. Novosel, što bi ukazivalo na to da je slika nastala prije njezine udaje za Ljudevita Sermagea. Na drugom portretu M. Stroya iz 1839. Ana je prikazana u starijoj dobi kao udovica odjevena u crnu dekoltiranu haljinu, ogrnuta šalom kako sjedi u naslonjaču. Ta je slika sigurno bila u Golubovcu jer se vidi na starim fotografijama.⁵⁹⁴

Iz stilskega razdoblja historicizma, koje se poklopilo sa stasanjem generacije u kojoj je vodeća ličnost Rauchovih Levin, ostalo je sačuvano niz portreta. Među njima se izdvajaju oni Levina i njegove žene Antonije. Levin je angažirao renomiranog slikara Josipa Franju Mückea za nekoliko portreta, očito nastalih nakon Levinova promaknuća u banskoga namjesnika i bana. Najpoznatiji su ovalni portreti s kojih nas pronicavo gleda sredovječni proćelav muškarac izduženoga lica i visokog čela, tankih usukanih brkova i brade. Odjeven je u magnatsku galu s mentenom obrubljenim krznom i paradnom sabljom.⁵⁹⁵ (Ilustracija br. 19) Prema informacijama Josipa Kovačića postoji i ovalni Mückeov portret Levina iz 1862. koji je on 1979. kupio od Helene Alpi Rauch te ga prodao pokojnom dr. Kafježu za Miljanu.⁵⁹⁶ Na još jednom portretu nepoznata autora Levin je prikazan okrenut u profil i nešto mekših crta lica.⁵⁹⁷ Možda je Mücke 1867. portretirao i Antoniju, no navedena se slika u MGZ-u vodi kao prikaz Josipe Oršić rođ. Kulmer.⁵⁹⁸ Prikazana je starija smeđokosa žena prodornih zelenkastih očiju kako sjedi u crnoj svečanoj haljini, ogrnuta crnim šalom i s crnom kapicom na glavi. Bogato je ukrašena nakitom. Sigurna je atribucija drugoga Antonijinog portreta slikara K. Glatza iz 1868. godine.⁵⁹⁹ (Ilustracija br. 20) Antonija je prezentirana kao sredovječna tamnokosa žena pravilnih crta lica, ali vrlo strogoga pogleda. Prikazana je do koljena kako stoji odjevena u elegantnu tamnu odjeću ukrašenu na rubovima rukava i dekoltea, lijeva je ruka ispružena, a u desnoj drži sklopljenu lepezu. Portret je namjerno bio oštećen na istovjetan način kao i Levinov portret urezivanjem dviju linija koje se sjeku te tvore veliki X, kao da je netko doslovce htio prekržiti sliku. Oštećenje je nastalo još dok se slika nala-

⁵⁹⁴ M. Schneider, isto. Portret se nalazi u Modernoj galeriji u Zagrebu. Popis KOMZA-e navodi da se u Golubovcu nalazio portret grofice Sermage, no nije detaljno opisan. Arhiv Ministarstva kulture, KOMZA, br. 143/45, popis 24. X. 1945.

⁵⁹⁵ GMV GS 66 (1869. g.) i 68 (1867. g.); HPM 2778; MGZ 3568, potonji je portret namjerno oštećen još u posjedu obitelji.

⁵⁹⁶ Portret je rađen u duplikatu, a drugi je primjerak bio vlasništvo obitelji Jelačić. Jedna se slika navodno nalazila u gornjogradskoj palači, a druga u Lužnici. Zahvaljujem dr. Josipu Kovačiću na informaciji i ustupljenoj fotokopiji portreta. Nisam povjesničar umjetnosti pa je moja primjedba laička, a i nisam vidjela portret u stvarnosti, no čak i na fotokopiji razaznaje se da je Levin prikazan vrlo kruto i uštogljeno, a crte lica nisu karakteristične. Valja spomenuti da su u Martijancu postojala dva Mückeova portreta u ovalnom okviru. U popisu KOMZA-e ne navodi se da je posrijedi Levin, a kao godina je zabilježena 1865. Arhiv Ministarstva kulture, KOMZA, br. 341/46, popis 19. 9. 1945.

⁵⁹⁷ HPM 10291. Posrijedi je portret koji se nalazio u Golubovcu.

⁵⁹⁸ MGZ 225. Ne zna se kada je portret stigao u Muzej, u njemu je sigurno bio 1943. Zahvaljujem kolegici Željki Kolveshi na podacima o portretu. Prema njezinoj mišljenju prikazana žena ne može biti Antonija koja 1867. ima 41 godinu i nije udovica, kojoj dolikuje crna odjeća. B. Balen (Franjo Mucke, br. 101, str. 235) mišljenja je da je posrijedi Antonija.

⁵⁹⁹ MGZ 3569.

zila u posjedu obitelji, a uobičajeno se pripisuje gnjevu i nemaru s kojim je prema nasljeđu postupila Gezina udovica, no valja upozoriti kako su se o njoj ispredale i pretjerane priče.⁶⁰⁰ Geza nam je pak kao mladić ostao ovjekovječen na slici F. Loteka iz 1871.⁶⁰¹ Na ovalnome portetu uokvirenom u četvrtasti crni okvir prikazan je do prsiju, odjeven u crno odijelo s bijelom košuljom i oko vrata s crnom vrpcom.

S kraja 19. i iz 20. stoljeća u muzejskim je institucijama sačuvano izuzetno malo portreta Rauchovih pa je očito da se većina nalazi u privatnom vlasništvu. Šteta je što ti likovni prikazi nisu istraživačima dostupni barem u skeniranom obliku. Na sačuvanim fotografijama iz Golubovca vidi se portret Alice kao mlade žene, ali mi sudbina tog portreta nije poznata. Alicu i njezina supruga Christiana oko 1898. godine portretirao je F. Horst.⁶⁰² Alice je sredovječna žena rumenih obraza i smeđe kose skupljene u punđu, a odjevena je u crnu haljinu. Christian je sredovječni sjedokosi muškarac sijede brade i brkova, izduženoga lica, odjeven u odoru generalmajora s tri odlikovanja. Prema podacima kojima raspolazem u privatnom vlasništvu različitih osoba nalaze se porteti Vuka i Elizabete Vučetić te Pavla Raucha. Zahvaljujući gospodinu Branimiru pl. Vučetiću koji mi je pokazao replike portreta, mogu ukratko navesti kako su na zasebnim portretima prikazani Elizabeta i Vuk, ona kao mlađa žena, odjevena u tamnu suknju, bijelu košulju s mašnom oko vrata te na glavi sa šeširom velikoga oboda. Vuk je pozirao u časničkoj uniformi. Valja spomenuti i kako je postojao portret Anke Krizmanić s prikazom Gezine druge žene Anny (Ančice) Žigrović Pretočke. On danas nije sačuvan, ali postoje portreti njezinih roditelja i strica, Anke rođ. Gušić i Franje te Ivana Žigrović Pretočkih. Gezina svekrva Anka Žigrović Pretočki prikazana je na više djela iz opusa svoje nećakinje A. Krizmanić, najreprezentativniji je portret iz 1909. godine koji predočuje stariju ženu tamne kose skupljene u punđu, tamnih očiju i odjevenu u crnu haljinu s ovratnikom. Posrijedi je uspjeti psihološki portret koji nam odaje odlučnu i čvrstu ženu. Njezin je suprug Franjo, banski savjetnik, naslikan 1911. odjeven u magnatsku galu. On je stari muškarac s cvikerima i brkovima koji gleda čvrsto i prodorno kako i dolikuje istaknutome političaru. Za razliku od brata Ivan je naslikan 1910. u

⁶⁰⁰ I neke druge slike su oštećene, primjerice niz portreta Rauchova iz 19. stoljeća te ona Nikole Vučetića koja je slika oštećena nožem. Kako su se potonje slike nalazile u Martijancu, oštećenja su možda nastala kao akt nasilja nekoga izvan obitelji, poput Zelenoga kadra. Dio oštećenja mogao je nastati i neprimjerenom pohranom i nepažljivim rukovanjem.

⁶⁰¹ HPM 31797.

⁶⁰² Alice Steeb, F. Horst 1898.?, ulje, HPM 10295; Christian Steeb, HPM 10296. Isti je slikar portretirao prema fotografijama i Christianove roditelje Johanna Baptista i Idu rođ. Rehm (HPM 8753 i 8754). Postoji i mladenački Johannov portret oko 1830. te obiteljski portret iz 1848. Christianovih roditelja i starijeg brata (Gustava Adolfa Andreasa) kao dječaćića, u pozadini slike se vidi veduta Petrovaradina. Autor je Janitocheff, ulje na platnu, MUO 25895; Od starijih djela sačuvan je dvostruki portret Johanna Jakoba Steeba i žene Barbare rođ. Brutscher, HPM 10248. M. Schneider (Portreti 1600.-1800., 181) smatra da je slika kasnijeg datuma i da predstavlja sina i snahu navedenoga para. Postoje i zasebni portreti roditelja Johanna Baptista Steeba, Jakoba Karla i Elizabete Barbare r. Zimmer, oko početka 19. st. (HPM 8755 i 8756) kao i lijepi portret Josefa von Rehma, oko 1825. kao kapetana pješadije odjevenoga u bijelu odoru. Sve navedene slike Steebovih bile su u Golubovcu i stigle su u muzeje preko KOMZA-e. Arhiv Ministarstva kulture RH, KOMZA, br. 143/45, popis 24. 10. 1945. M. Schneider, Likovna djela iz Golubovca, 66-67. Ista, Portreti 1800-1870, 112; Ista, Likovna djela u Golubovcu, u: L. Dobronić, Dvorac Golubovec, 66-67; Bidermajer u Hrvatskoj, 401; Portreti plemstva u XIX. stoljeću, G. Stubica, 1995.

profilu kao dostojanstveni i produhovljeni starac s cvikerima i brkovima odjeven u građansko odijelo.⁶⁰³

Anka Krizmanić prikazala je i porodicu Rauch u Lužnici. Posrijedi je stilizirani crtež olovkom iz 1916. godine na kojem je prikazano šest likova koji neformalno sjede za velikim ovalnim stolom. Na crtežu je natpis „Lužnica: familija Alpi-Rauch-Vrbanić-Gušić-Žigrović“.⁶⁰⁴ Zbog stiliziranoga prikaza nemoguće je identificirati likove, no s obzirom na natpis može se pretpostaviti da su prikazani Geza, Ančica i njezin sin te možda njezina majka i baka (ili netko drugi od Gušićevih) te naposljetku eventualno rođakinja Rosemarie Vrbanić.⁶⁰⁵

Premda je ovaj prikaz nužno fragmentaran, ipak ukazuje na nekoliko zaključaka. Sačuvani staleški portreti muškaraca usmjereni su reprezentaciji, ali su nerijetko mrki, a poneki i neindividualizirani. Autori su uglavnom nepoznati, a tek su Ivan i Pavao st. angažirali kvalitetnije i tada popularne majstore poput S. Dorffmeistera i J. M. Millitza. I dio sačuvanih ženskih porteta gotovo je serijske produkcije, ali se kvalitetom i nadahnutošću prikaza ističe portet Katarine udane Zebić. U 19. stoljeću Rauchovi angažiraju kvalitetne majstore poput M. Stroya ili J. F. Mückea, no napore u drugoj polovici 19. stoljeća razvidnim postaje njihov tradicionalistički ukus. I kvalitetna ulja na platnu bitno ne nadilaze stare postulate staleškoga portreta te statutom, odjećom, simbolima časti i kompozicijom prenose poruku društvenoga prestiža. Premda za čvršći zaključak trenutno nedostaje podataka, može se reći da u tom pogledu Rauchovi pokazuju konzervativni estetski ukus za razliku od primjerice, Vranjicana koji su mecene Vlaha Bukovcu tijekom njegova boravka u Hrvatskoj. Lijepi portret Ljudevita Vranjicana u *plain airu* njegova dvorca u Oroslavlju nije dio kulture vizualne prezentacije Rauchovih. Oni u tom pogledu nisu iznimka jer je plemstvo i svećenstvo mahom ostajalo pobornikom historicizma, dočim je poglavito građanska elita prihvaćala nove stilove poput secesije.

Među muzejskom i arhivskom građom, prema mojim sadašnjim spoznajama, nema sačuvanih prikaza rodoslovnoga stabla Rauchovih bilo u obliku ulja na platnu, crteža na pergameni ili papiru. Budući da je malo vjerojatno da jedan velikaški rod ne bi dao na taj način jasno prezentirati svoje podrijetlo, može se pretpostaviti da se takvi prikazi nalaze negdje u privatnom vlasništvu ili su uništeni.⁶⁰⁶

⁶⁰³ Portreti Anke i Ivana dio su zbirke dr. J. Kovačića, portret Franje je priv. vl. Zdravka Vratarića. I. Reberski, 34-35, 69, 123, 125 i 198. Makar u bilješki, htjela bih uputiti i na kvalitetan psihološki portret barunice Cecilije Gušić iz 1909. godine koja je bila baka Anke Krizmanić i Ančice Rauch. Baka Cecilija, ali i teta Anka i njezin suprug Franjo uvelike su pomogli A. Krizmanić da postane slikaricom. O rodbinskoj povezanosti A. Krizmanić i A. Rauch v. poglavlje o ženskoj lozi.

⁶⁰⁴ Zbirka dr. Josipa Kovačića; I. Reberski, 228.

⁶⁰⁵ Rosemarie je 1913. prikazana na portretu A. Krizmanić kao mlađa žena. Druga žena koja bi mogla biti na crtežu je Zdenka Vrbanić čiji je portret A. Krizmanić napravila 1910. godine.

⁶⁰⁶ U Zbirci rodoslovlja HDA, k. 4, postoji rodoslovna skica nastala početkom 19. st. („Shema baronum Rauch“) koja obuhvaća generacije od Stjepana do Daniela II. Nastala je vjerojatno za potrebe neke parnice ili za dokazivanje plemenitih predaka Daniela II. kao kandidata za komornika. Zahvaljujem kolegi Ladislavu Dobrici iz HDA koji me upozorio na nju.

U Zbirci Mape hrvatskog plemstva u HDA nalazi se kratki prikaz rodoslovlja Rauchovih, novijega datuma, vjerojatno iz pera E. Laszowskog. U Muzeju grada Varaždina sačuvano je rodoslovlje Vučetića iz 1830. te novije iz 1921. Potonje rodoslovlje postoji i u skromnijoj, vjerojatno pripremljenoj verziji. Mislim da je novije rodoslovlje izradio Vuk Vučetić jer se nalazilo u Martijancu te je preko KOMZA-e stiglo u Muzej. GMV KPO.

Što se grafika tiče, na sačuvanim prevladavaju prikazi Levina i Pavla od kojih su neke rađene u svrhu reprezentacije, pa i one službene, dok su neke opuštenije. Na grafici iz 1850. Levin je mlađi muškarac svijetlosmeđe kose razdijeljene na lijevoj strani, tankih usukanih brkova i brade, stoji odjeven u građansko odijelo - svijetle hlače, srednje svijetli kaput, tamni prsluk, bijela košulja i tamna vrpca svezanu u mašnu. Na desnoj ruci ima prsten, a na desnoj strani prsluka visi lanac džepnoga sata.⁶⁰⁷ Na litografiji s početka 1860-ih prikazan je u građanskom odijelu s natpisom da je član Gornjega doma Ugarskog sabora.⁶⁰⁸ Na nekoliko je grafika prikazan kao ban što se ističe u natpisu na mađarskome, kao i pripadnost Redu sv. Stjepana,⁶⁰⁹ na litografiji izrađenoj u Pešti pozira u gali s natpisom u kojem se potkrala jezična pogreška⁶¹⁰. O heliogravuri Pavla za službene potrebe govori se u poglavlju o simbolima časti.

Rauchovima je bilo vrlo stalo do umjetnina, kako onih koje su dio vlastite baštine, tako i ostalih. Izgleda da je već Pavao stariji bio kolekcionar.⁶¹¹ U oporuci Levin Rauch dosta pažnje posvećuje umjetninama i ostalim dragocjenostima pa spominje odlikovanja, znamenja, nakit, kočije, oružje, antikvitete, slike, knjige, portrete, porculanske i staklene servise, magnatsku galu s nakitom i sabljama, naslijeđene obiteljske uspomene, povelje, diplome i obiteljske slike.⁶¹² Geza pak spominje praktički isto, s time što sve ostavlja svojemu posinku u vlasništvo, a za njezina života u posjed svojoj ženi. Geza je također spomenuo kako je Pavao postavio pitanje obiteljskoga nasljeđa pa je kanio donijeti posebne odredbe o tome, ali ga je smrt prestigla. Prema tradiciji, nasljeđe umjetnina i odlikovanja pripadalo je najstarijemu sinu, a Pavlovo nezadovoljstvo sigurno je proizlazilo iz činjenice da Geza nije imao bioloških potomaka. Bez obzira na odredbe Gezine oporuke kojima su sve dragocjenosti pripale njegovoj ženi i posinku, očito je i Pavlova obitelj na ovaj ili onaj način dobila barem dio navedenoga jer je Elizabeta Vučetić prodala HPM-u Levinov pojas i lanac, a u Martijancu je bilo dosta slika iz 18. i 19. stoljeća.

Koliko su plemići pomno pazili na svoje umjetnine svjedoči dokument koji je 4. ožujka 1967. u Grazu dao sastaviti Vuk Vučetić.⁶¹³ Iz njega je razvidno da slike

⁶⁰⁷ Tisak B. J. Rauh, Prinzhofner 1850., GMV GS 152.

⁶⁰⁸ Litografirao Adolf Dauthage, tisak L. Schilling Beč, oko 1860.; natpis „Das Parlament“, a dođe naslov „Levin Freiherr von Rauch, Excellenz, Mitglied der Magnatentafel“, HPM, 3455-G. 358; M. Bregovac Pisk, Grafike, 419.

⁶⁰⁹ B. Dauthage 1869., tisak H. Gerhart Beč, GMV, GS 142.

⁶¹⁰ Ban trojedna (sic! I.I.) kraljevinah: Hrvatske, Slavonije i Dalmatije (sic! I.I.). istovjetan natpis i na mađarskom. Valja zamijetiti kako i na mađarskom piše kraljevine, što je sukladno hrvatskom izvorniku Nagodbe, a ne mađarskom u kojem se ne rabi taj termin. HDA, Grafička zbirka, 709. Marastony, Horn&Beck, Pešta 1869.

⁶¹¹ M. Bregovac Pisk (Portreti u zbirci grafika Hrvatskog povijesnog muzeja, 127) spominje zbirku Pavla Raucha, iz nje je prof. Šaban donirao HPM-u grafike Ivana III. Draškovića.

⁶¹² Da su Rauchovi imali antikviteta pokazuju i Levinovi izlošci na Gospodarskoj izložbi 1864. godine. Tamo je poslao starinsko tursko sedlo, starorimsku kacigu, mjedenu uru, oružje, novac, zastavu i srebrni nakit. Antički antikviteti zasigurno potječu s nalazišta Šibice–Laduć–Brdovečko Drenje. Stjepan Laljak, Naši na Gospodarskoj izložbi 1864., ZG 4, 1994., 186-187. Već spominjani popisi KOMZA-e također svjedoče o tome.

⁶¹³ Nakon smrti Stjepana Vučetića dužnost je preuzeo Aleksandar, a potom Vuk koji je svu građu smjestio u Martijanec. Da bi ih spasila od uništenja, Elizabeta je navodno neke slike 1945. pohranila u Muzej Varaždina, a Vuk je dokumente predao Stjepanu Vučetiću, vikaru hrvatskoga domobranstva koji je umro ožujka 1945. u Zagrebu. Vuk je 1960. pobjegao iz

i spise u svakoj generaciji čuva jedan za to zaduženi muški član, ali oni ne postaju njegovo osobno vlasništvo. Oprez i zazor Vuka Vučetića glede čuvanja umjetnina i dokumenata itekako su bili opravdani. Dovoljno je prisjetiti se sudbine umjetnina pogotovo nakon 1918., a osobito nakon završetka Drugoga svjetskog rata kada su bile izložene pljački i konfiskaciji djelomice završivši ilegalno u privatnom posjedu bilo novih vlastodržaca bilo lokalnoga stanovništva koje je znalo iskoristiti političke prijelomnice da se i samo domogne vrijednih pokretnina. Bilo je već govora da je Pavao 1918. dragocjenosti sklonio kod Gayerovih, a tijekom paleža zelenoga kadra u Martijancu nije isključeno ni oštećivanje i pljačkanje umjetnina. Godine 1945. mnoge su plemićke obitelji nastojale spasiti svoje vrijedne pokretne, bilo skrivanjem bilo prebacivanjem u inozemstvo, što je bilo opasno. Dio umjetnina je završio i u posjedu lokalnoga stanovništva (sigurno je to za dijelove magnatske gale s opremom). Znatan dio umjetnina Golubovca i Martijanca je nakon Drugoga svjetskog rata konfisciran i preko KOMZA-e predavan muzejima. Takvo poslijeratno nemilosrdno postupanje prema umjetninama rezultiralo je time da su ih njihovi vlasnici nastojali prebaciti u inozemstvo pa je danas njihov nemali dio izvan Hrvatske i dalje nedostupan za istraživanja.

Fotografije

Pojava fotografija u prvoj trećini 19. stoljeća smatra se drugom revolucijom u proizvodnji slika. Od 1840-ih godina nove tehnike dagerotipije, kalotipije te potom moderne fotografije postaju dostupne i u Hrvatskoj. Premda likovni prikazi zadržavaju važnost, jer je portretiranje i dalje smatrano reprezentativnijim i stoga bitnijim, upravo nam fotografije omogućavaju detaljniji pogled u prošlost. Doduše, pritom se valja oduprijeti sirenskome zovu neposredne vizualnosti, jer fotografije, kako nam se na prvi pogled može činiti, ne predstavljaju vizualno objektivno prošlu stvarnost. Fotografi izabiru motiv, vrijeme, leće, a nerijetko daju upute, što vrijedi i za dokumentarni materijal. Poznato je kako su mnoge viktorijske fotografije namještane.⁶¹⁴ Premda su dakle i same fotografije povijesne, to ne znači da nam ne mogu poslužiti kao izvor važnih saznanja (izgled interijera i eksterijera, osoba, detalja ceremonija i ostalih događaja, međuljudskih odnosa, itd.).

Tijekom 1850-ih i 1860-ih fotografiranje postupno postaje dijelom moderne građanske kulture i u Hrvatskoj. Prvi stalni fotografski studio u Zagrebu otvorio je 1856. godine Franjo Pommer koji je prvi u Hrvatskoj koristio Deziderijev format, tj. posjetnicu (5,6 x 9,4 cm). Posjet fotografu tijekom 1870-ih nezaobilaznim je ritualom elite, a popularnim postaje „cabinet portrait“ (10 x 14 cm) koji zbog svojih većih dimenzija može bolje naglasiti crte i izraz lica.⁶¹⁵ Do kraja stoljeća fotografije su posta-

Jugoslavije, a 1964. njegova druga žena Louise rođ. Stuart Yull uspjela je slike i dokumente prenijeti u Austriju. Pritom su tri slike izgubljene. Vuk 1967. zavješta pohranu slika i dokumenata Branimiru, sinu Marka i Katarine Vuković. Portreti Vukovih roditelja ostaju kod njegove kćeri Marije Iveković do njezine smrti. Nakon Branimira Vučetića pohrana obiteljskih slika i dokumenata prelazi ugarskoj grani obitelji, tj. Georgu Vučetiću koji je tada boravio kod svojih roditelja u Györu, ali samo u slučaju da tom predajom slike i dokumenti ne dolaze u komunističku zemlju. Zahvaljujem gospodinu Branimiru pl. Vučetiću koji mi je ustupio fotokopiju tog dokumenta.

⁶¹⁴ Peter Burke, *Očevid*, 19-32.

⁶¹⁵ O fotografijama v. Slavko Šterk, *Zagrebačka fotografija u doba Habsburgovaca (1848.-1916.)*, katalog izložbe MGZ, Zagreb, 2001.; Nada Grčević, *Fotografija devetnaestoga stoljeća u*

le još sofisticiranije, za rasvjetu u ateljeima koristi se električno svjetlo, a osnivaju se i mala poduzeća, poput Prvoga hrvatskog fotografskog artistskog zavoda Rudolfa Mosingera. Fotografiranje postaje hobbijem pa se njime bave mnogi nadareni amateri među kojima su i plemići. Najpoznatiji su grofovi Juraj (koji već 1851. snima kalotipije) i Karlo Drašković. Neke njihove fotografije su prekretnice u povijesti fotografije u Hrvatskoj: Juraj je Drašković autor prvoga akta (oko 1865.), dočim se Karlov „Prosjak“ snimljen 1894. smatra začetkom socijalne fotografije, a „Skok“ iz 1895. je prva moment-fotografija. Osim njih pasionirani hobi-fotografi u redovima plemića su barun Ljudevit Vranjican koji je izlagao svoje fotografije na Gospodarskoj izložbi 1864., grofovi Stjepan (prikazan na „Skoku“) i Rudolf Erdödy,⁶¹⁶ Ljubo Babić – Đalski⁶¹⁷ te Lorant Odescalchi⁶¹⁸. I Lj. Vranjican i Erdödyji su poput Draškovića bili skloni eksperimentiranju te su izuzetno značajni za razvoj fotografije u Hrvatskoj. Vranjican je radio fotomontaže, a Stjepan je radio fotokolaž, dvostruke ekspozicije te neobične motive poput živoga lika predstavljenoga kao kip.⁶¹⁹ Za te hobi-fotografe zna se već odavno, no tek je u novije vrijeme otkriven vrijedan fotografski opus grofice Elizabete Drašković.⁶²⁰ Od Rauchovih, fotografiranjem se amaterski sigurno bavio Pavao, koji je dosta snimao tijekom puta po Južnoj Americi 1914., o čemu saznajemo iz njegovih već spominjanih pisama I. Kršnjavome. Nažalost, ako su i sačuvane, te su fotografije javnosti nedostupne.

Premda je u institucijama te u privatnome vlasništvu u Hrvatskoj sačuvano dosta fotografija Rauchovih, pada u oči kako najranije od njih potječu tek iz sredine 1850-ih godina. Fotografije su nam u ovome slučaju izuzetno važne jer nadopunjuju prazninu u portretima kasnoga 19. i 20. stoljeća. Za razliku od portreta, fotografije su opuštenije, pokazuju pojedinca ili obitelj i u neformalnim, intimnijim pozama, a na njima vidimo i djecu i adolescente, kao i kućne ljubimce. Predstaviti ću tek odabrane fotografije, jer zbog njihove brojnosti makar i kratka analiza svake pojedinačno učinila bi tekst monotonim. Većina sačuvanih fotografija neslužbenog je značaja. U najstarije pripadaju fotografije Antonije s malim Gezom⁶²¹, Đure Raucha oko 1860., Louise Sermage oko 1864. te Antonije oko 1866. godine.⁶²²

Hrvatskoj, Zagreb, 1981.; Fotografija u Hrvatskoj 1848.-1951., MUO, ur. V. Maleković, Zagreb, 1993.; Marija Tonković, Drugačije slike sjećanja: fotografija od poze do pokrenute slike, u: Secesija u Hrvatskoj; Slavko Šterk, Stereoskopska fotografija na prijelomu stoljeća iz fundusa Muzeja grada Zagreba, Zagreb, 2002.; S. Šterk, Fotoalbumi obitelji Hellenbach.

⁶¹⁶ Karlo Drašković bio je član, a njegov ujak grof Rudolf Erdödy potpredsjednik prestižnoga bečkog kluba (*Wiener Camera Club*), dočim je Rudolfov brat Stjepan Erdödy bio član peštanskoga kluba. Članstvo u različitim klubovima, čak unutar istoga plemićkog roda odraz je političke orijentacije.

⁶¹⁷ Fotografije Đalskoga mahom bilježe obiteljske scene, no izdvaja se fotografija „Poziranje uz Thonetov stolac“, Fotografija u Hrvatskoj 1848.-1951., 106.

⁶¹⁸ On je pokazao sklonost humoru i ironiji na fotografiji „Konji su naši gospodari“ iz 1914. na kojoj dvije konjske glave proviruju kroz prozor. Lorant je 1897. prikazan na fotografiji Karla Draškovića kako skače u vodu. Fotografija u Hrvatskoj 1848.-1951., 80 i 134.

⁶¹⁹ Fotografija u Hrvatskoj 1848.-1951.

⁶²⁰ S. Šterk, Foto albumi. Analiza fotoalbuma pokazala je i velik interes Giselle Hellenbach za fotografije, a kao autoricu nekih vrlo uspješnih fotografija otkrila i Doru Pejačević. Ovdje valja spomenuti i slikaricu Julijanu Erdödy Drašković koja je snimala i fotografije.

⁶²¹ U privatnome posjedu Tatjane Dvorski rođ. Kiš. Objavljeno u M. Obad Šćitaroci - B. Bojanić Obad Šćitaroci, Dvorac Golubovec, 34. Tamo je datacija oko 1850. što ne može biti točno jer je Geza rođen 1852. Na fotografiji je dječaci od oko godinu i pol pa je posrijedi 1853. ili 1854.

Antonija je tada sredovječna žena, stoji ruku prekrštenih u razini struka, odjevena u haljinu s bogatim dezenom (vjerojatno ispod nosi košulju jer se u sredini vidi trokut bijele tkanine); glava joj je prekrivena dugim bijelim šalom; smečkasta kosa razdijeljena je po sredini, usnice skupljene, nosnice pomalo raširene, a odlučan pogled dijelom skrenut u stranu. Iz 1860-ih sačuvane su i fotografije njezina muža Levina dijelom snimljene u službene svrhe. Levin je na fotografiji iz 1866. muškarac izduženoga karakterističnog lica, visokog čela, s brkovima i bradom.⁶²³ Odjeven u tamno odijelo s jednostavnim mentenom stoji rukom poduprt o stolić. Na fotografijama Louisa Frágneya (snimljeno u Grazu, S. Volkmann) odjeven je slično kao na prethodnoj fotografiji, ali s crnom mašnom, nešto je mlađi i kraće brade, stoji oslonjen, dočim je na fotografiji snimljenoj u Pešti sredovječan muškarac koji stoji u bijelom odijelu i crnom duljem mentenu.⁶²⁴ Na fotografijama I. Standla Levin je već stariji prosijed i proćelav muškarac prikazan do poprsja.⁶²⁵ Među starije fotografije pripadaju i one Pavla kao dječića u bijeloj haljinici, kratko podšišane svijetle kose i slatke okruglaste glavice⁶²⁶ (Ilustracija br. 21) te kao punašnog djeteta staroga oko godinu i pol kako sjedi u fotelji.⁶²⁷ U isto vrijeme njegova 13 godina starijeg brata Gezu vidimo kao prpošna mlađića kostimirana za ples pod maskama,⁶²⁸ ili nešto kasnije kao mlađega, svjetlokosog i proćelavog muškarca u svijetlome građanskom odijelu s bijelom košuljom i vrpcom ili pak u reprezentativnoj pozi odjevena u magnatsku galu,⁶²⁹ te s prvom suprugom (Ilustracija br. 22). Oko 1870. vidimo petero djece na skupnoj fotografiji na kojoj najstarija Alice drži u naručju maloga Pavla.⁶³⁰ Na fotografijama s kraja 19. stoljeća vidimo Gezu s prvom suprugom, te navedeni par s Gezinim mlađim bratom Pavlom.⁶³¹ Istodobno, Antonija Rauch je snimljena kako sjedi u stolcu, podbočivši se o lijevu ruku. Odjevena je u tamnu haljinu ukrašenu brojnim mašnjama i crnim baršunom, a sprijeda joj je na haljini križić (izgleda zapravo kao zadjenuta krunica). Antonijin govor tijela je vrlo rječit a tanke stisnute usnice i prodoran pogled odaju odlučnu i samosvjesnu ženu čije lice djeluje kao da je isklesano iz mramora.⁶³² (Ilustracija br. 23)

⁶²² MGZ, Fototeka 45.608, 45.561 i 3644. Antonijinu fotografiju darovao je E. Laszowski čijim je rukopisom i zapisano tko je prikazan. U DAZG, RO Ulčnik br. 1221 postoji još jedna fotografija Đure Raucha.

⁶²³ Pommer, MGZ, Fototeka 502-III-169.

⁶²⁴ Josef Borsos, MGZ, Fototeka 982-II-792.

⁶²⁵ MGZ, Fototeka 9474-II-4203. Postoje još dvije takve fotografije – na jednoj sjedi, na drugoj mu je vrpca ispod mentena.

⁶²⁶ Standl, MGZ, Fototeka 3660. Na fotografiji je vjerojatno rukopis Laszowskoga „Baron Paul Rauch“.

⁶²⁷ Gjuro Varga, vl. Branimir pl. Vučetić.

⁶²⁸ Prije 1872. godine. MGZ, Fototeka 45.349

⁶²⁹ DAZG, RO Ulčnik br. 1220. Geza u magnatskoj odori, atelje G. i I. Varga, HPM, privremeni inventar 2162, poklon Milana Mutavdžića iz Basaričekove 11; V. i DAZG, RO Jelačić, 2548A te albuminsku fotografiju Geze, Đ. Varga, prije 1893. MGZ, Fototeka 45.233.

⁶³⁰ U privatnome posjedu Tatjane Dvorski rođ. Kiš. Objavljeno u M. Obad Šćitaroci - B. Bojanić Obad Šćitaroci, Dvorac Golubovec, 34. Pavao, rođen 1865., dječčić je u dobi od godinu i pol pa snimak potječe vjerojatno iz 1866.-67. Na istom je mjestu objavljena i fotografija mladoga Geze iz istoga razdoblja.

⁶³¹ Priv. vl. Christiana Steeba, kojemu zahvaljujem na uvidu u građu i dopuštenju objave.

⁶³² Priv. vl. Christiana Steeba.

Do kraja stoljeća i Pavao je stasao pa ga vidimo kao bezbrižnoga mladića s brčićima i cvikerima kako u desnoj ruci drži cigaršpic, a pokraj njega je odložen cilindar⁶³³ ili pak kao mlađega sredovječnog muškarca sa zaliscima⁶³⁴. Među sačuvanim fotografijama zanimljiva je ona iz 1888. godine na čijoj je poleđini ljubavna posveta budućoj ženi (Ilustracija br. 24 i 24a) te kasnija fotografija koja Pavla prikazuje u njegovoj omiljenoj zabavi – u lovačkome odijelu s puškom.⁶³⁵ Iz 20. stoljeća potječu službeni Pavlovi prikazi, primjerice kada 1908. u pratnji deputacije odlazi u sabornicu na bansko ustoličenje⁶³⁶ ili kako na prozoru banske palače drži govor⁶³⁷. Iz 20. stoljeća potječe i fotografija Geze i njegove druge supruge s koje nas promatraju onizak, malo puniji i stariji sijedi čovjek sa sijedim brkovima, koji sjedi u naslonjaču i žena koja je mlađa od njega, malo punija, smeđe kovrčave kose, pravilnih i mekih crta lica, putena izgleda.⁶³⁸

Pavlove i Gezine sestre, Mariju, Alice i Ivanu vidimo kako kao djevojke i mlade žene opušteno poziraju fotografu. Na zajedničkoj fotografiji iz 1873. sve tri su odjevene u bijele elegantne plisirane haljine. (Ilustracija br. 25) Zbog njihove mladosti, bjeline haljina te piramidalne kompozicije, vizualni prikaz odiše mladošću, nevinošću i lepršavošću.⁶³⁹ Nadalje, Ivana pozira Standlu 1877. (kao pitomica nekog zavoda?)⁶⁴⁰, Marija⁶⁴¹ je prepoznatljiva po kosi dugoj do ispod struka, a Alice vidimo kao apartnu mladu ženu neposredno prije i poslije udaje⁶⁴². Na zaručničkoj fotografiji Alice je ljepušasta mlada žena duge kose počesljane u labavu pletenicu i skupljene u pundžu a Christian mladi časnik s bujnom kosom i bradom.⁶⁴³ Ivana, o kojoj znamo najmanje od navedene tri sestre, ostala nam je barem vizualno ovjekovječena kao mlađa sredovječna žena duge tamne kose odjevena u bijelu haljinu,⁶⁴⁴ te zajedno s mužem zvanim Geky⁶⁴⁵. Njezina djeca Fanny i Wolfgang pozirala su s crnim psićem.⁶⁴⁶ Obitelji Alice i Marije su nam prezentnije jer su živjele u Hrvatskoj. Aličin suprug Christian Steeb prikazan je vjerojatno uoči smrti 1921. kao stariji gospodin sjede kose i brade kako sjedi na klupi u parku Golubovca odjeven u tamno, prugasto odijelo s prslukom i bijelom košuljom te sa satom na lancu.⁶⁴⁷ Marijin suprug Julije

⁶³³ G. i I. Varga, DAZG, OF Jelačić, 2554 A.

⁶³⁴ Winter, sv. 1, 230.

⁶³⁵ Vlasnik je tih fotografija Neven Budak kojem zahvaljujem što mi ih je dao na uvid, te dopustio objavu. Fotografija s posvetom datirana je 11. I. 1888., a Pavao se oženio 20. IV. 1888. Rozinom (Rosalie) pl. Baechlé. N. Budak vlasnik je i fotografije (Angerer, Beč) s prikazom obitelji Baechlé.

⁶³⁶ Rechnitzer, MUO 24716, reproducirano kao razglednica.

⁶³⁷ Vl. Branimir pl. Vučetić.

⁶³⁸ Na drugoj je fotografiji samo Geza. Atelje Šimić, Mesnička 7. HPM, neinventarizirano.

⁶³⁹ DAZG, OF Jelačić, Hoffphotographin Adele, Beč. Istovjetna fotografija i u priv. vl. Christiana Steeba.

⁶⁴⁰ DAZG, OF Jelačić, 2553A i 2553 B.

⁶⁴¹ R. Krziwanek, Beč, DAZG, OF Jelačić, 2553 C.

⁶⁴² Albuminska fotografija, Beč oko 1877., MGZ, fototeka 45.275 i isto oko 1878., Julius Gertinger, MGZ, isto, 45.445.

⁶⁴³ I. Standl 1877. U priv. vl. Christiana Steeba.

⁶⁴⁴ G. Varga, DAZG, OF Jelačić, 2550 i 2551.

⁶⁴⁵ G. i I. Varga, 1882. g., dvije poze, DAZG, OF Jelačić, 2552 i 2553.

⁶⁴⁶ Carl Jagerspacher, Gmunden, DAZG, OF Jelačić, 2554.

⁶⁴⁷ Osam stoljeća Stubice, 205.

Jelačić vizualno je prepoznatljiv na nizu fotografija instalacije Levina o kojima je već bilo riječi. Vrlo je dojmpljiva fotografija Julija koju je nedugo prije njegove smrti snimila grofica Elizabeta Drašković. Ostarjeli velikaš sjede brade i brkova, sav odjeven u crno i s crnim cilindrom na glavi, zajedno sa svojim psom ptičarom pozira ispred kuće u tadašnjoj Pivarskoj (današnjoj Basaričekovoj) ulici. Crni Julijev lik u kontrastu je sa svjetlijim tonovima pozadine, no strogi dojam razbija znatizeljni pas koji, iako poslušno sjedi, netremice motri fotografkinju čija se sjena vidi na samoj slici.⁶⁴⁸

Ambicije, velikašku uznositost, ali i oholost vizualno lijepo sažima sačuvana fotografija Marijina i Julijeva sina Janka, odjevenog u magnatsku galu, kako je na stubištu Sabora zamahnuo paradnom sabljom.⁶⁴⁹ Janko upravo odiše ushićenjem pa gotovo da cijeli njegov lik sjaji, od euforična izraza lica s lagano razrogačenim očima preko sjajne odore do ulaštenih čizama. Magnatska je gala besprijekorna, odjeven je u svijetlu dolamu s ukrasnim pucetima i u struku stegnutu metalnim ukrašenim pojasom te u tamne hlače i čizme. Preko dolame ogrnuo je menten obrubljen krznom i pridržan ukrasnim lancem. Na glavi mu je kalpak s čelenkom koju resi perjanica. Janko ima paradnu sablju koju je desnicom izvadio iz toka i njome zamahnuo. I svojim fizičkim izgledom Janko je ogledni primjer mladoga velikaša, povisok, vitak i pravilnih crta lica.

S početka 20. stoljeća potječe fotografija već ostarjele Antonije Rauch⁶⁵⁰ te njezinih unuka Elizabete i Pavla mlađega. Pavao je mlađi muškarac svijetlosmeđe kose s cvikerima i brčićima, dosta nalik ocu.⁶⁵¹ Elizabetu vidimo na nekoliko fotografija: kao djevojku u ličkoj kapi i s guslama, s bratom i psićem na martijanečkom imanju, (Ilustracije br. 26 i 26a) s majkom te kao mlađu punašnu ženu.⁶⁵² U međuratnom razdoblju pratimo nju i supruga kao sredovječni par; Vuk drži ženu pod ruku, u desnoj ruci ima rukavice i štap. Ona na glavi nosi šešir s dva velika pera te kostim ovratnika obrubljenoga samtom te malu damsku torbicu. Vizualno su usklađen i dotjeran par, ona u kvalitetnom i decentnom kostimu, on u odijelu s kravatom. Elizabeta je žena ugodne vanjštine i ljubopitljiva pogleda; iako je tek 6 godina stariji, zbog svojega ozbiljnog držanja suprug djeluje starije od nje.⁶⁵³ Naposljetku, pratimo generaciju Levinovih praunuka: Helene i Marije Vučetić (snimljene za prvu pričest)⁶⁵⁴, Vuka Vučetića sa svo svoje četvero djece⁶⁵⁵ (Ilustracija br. 27) te malih Janka, Vuka i Marije Aleksije Steeb s nasmiješenom majkom. Djeca imaju tipične „bubikopf“ frizure, dječaci su odjeveni u „mariner“ odjeću, a njihova sestra u bijelu haljinicu. (Ilustracija br. 28 i 28a). Vidimo Janka i Vuka Steeba kako poziraju 1943. odjeveni u jahaća odijela i čizme sa svojim konjima u Golubovcu – dva mlada, jedra plemića koji tada još ni ne slute kakva sudbina čeka njih i njihovu obitelj.⁶⁵⁶ (Ilustra-

⁶⁴⁸ Snimljeno oko 1907. ispred kuće u Pivarskoj ulici 22. MGZ 45.114; S. Šterk, *Fotografski albumi obitelji Hellenbach*, 66.

⁶⁴⁹ MGZ 45.115. S. Šterk, *Foto-albumi*, 67.

⁶⁵⁰ Mali format, vl. Branimir pl. Vučetić.

⁶⁵¹ Mosinger, vl. Neven Budak.

⁶⁵² Sve četiri fotografije u vlasništvu su Nevena Budaka. Prva potječe iz ateljea R. Mosingera, a četvrta iz ateljea Kulčar u Varaždinu. Potonji je atelje počeo radom 1903., a prestao u međuratnom razdoblju.

⁶⁵³ Vl. Dragutin Feletar; objavljeno u: *Winter*, sv. 1, 231.

⁶⁵⁴ Vl. Branimir pl. Vučetića.

⁶⁵⁵ Priv. vl. Nevena Budaka.

⁶⁵⁶ Objavljeno u: *Wolfgang–Vuk Steeb, Odlomci iz autobiografije*, 129.

cija br. 29) Na nizu fotografija iz međuraća vidimo Steebove u berbi, s gostima u perivoju, Mariju Aleksiju na svetoj potvrđi, Elsu i supruga, kao i Raoula i njegovu ženu s djecom. Fotografije odišu prisnošću, ležernošću, ladanjskom atmosferom i obiteljskom bliskošću. Djeca i odrasli ovjekovječeni su u reprezentativnim pozama s uglednim gostima ili u neformalnim povodima poput berbi tijekom kojih se družu sa seljacima, ili pak poziraju kraj ledenice ili kokoši. Fotografije jasno pokazuju koliko je Steebovima stalo do Golubovca i da su očito voljeli život na imanju.⁶⁵⁷ Tu generaciju vizualno možemo pratiti do suvremenosti. Vidimo tako Janka, Vuka i Mariju Aleksiju prilikom posjeta Golubovcu (Ilustracija 29a) kao i njihovu sestričnu Anu von Paungartten Henneberg koja je upravo tu proslavila 85. rođendan.⁶⁵⁸

Zaključno se može konstatirati kako je većina dostupnih fotografija porodice Rauch neformalnoga, a tek manji dio službenoga značaja, a obuhvaćaju period od 1850-ih godina do suvremenosti. Starije fotografije uglavnom su snimane u ateljeima, ali su neke nastale izvan njih – Julije Jelačić u Basaričekovoj, Janko u Saboru, Pavao na Markovu trgu, Steebovi u Golubovcu, Vuk (ili Pavao?) na terasi Martijanca⁶⁵⁹. Većina pokazuje pojedince ili obitelj u ponešto opuštenijoj pozi, ali elitni status je uvijek razvidan po odjeći, nakitu ili drugim detaljima. Sve starije fotografije ne pokazuju veće odmake u vizualnoj prezentaciji pa su posrijedi klasične poze i prigode. Rauchovi se kao i u portretima rađenim tehnikom ulja na platnu i po sačuvanim fotografijama predstavljaju kao oni koji se drže provjerenoga puta i ne eksperimentiraju poput primjerice Draškovićevih, Vranjicana ili Erdödyja.

9. SIMBOLI ČASTI

Simboli časti su kao vizualne kvintesencije socijalnih odnosa ključni za svaki plemićki rod. Važni znakovi časti i moći plemstva bili su grbovi, medalje ili odlikovanja, pečati, počasti poput komornika ili dvorske dame, tajnoga dvorskog savjetnika, magnatsko svečano ruho (gala) s pripadajućim nakitom i sabljom, portreti posebice tzv. galerije predaka, rodoslovna stabla, i za one plemiće koji su postali banovi žezlo, zastava te ceremonija instalacije. Pripadnost povlaštenom staležu demonstrirala se i primjerenom svakodnevicom (lov, balovi, svečanosti), posjedovanjem oružja, antikviteta, kočija, reprezentativnim dvorcima, kurijama i gradskim palačama, ergelama rasnih konja ili pasa te pokopom u grobnici u patronatskoj crkvi.

Osnovni simbol je grb, koji je vladar prilikom stjecanja plemićkoga naslova dobio poveljom – grbovnicom, u kojoj je taj heraldički simbol opisan i naslikan. Od 17. stoljeća grbovnice poprimaju oblik reprezentativno opremljenih knjiga. Prvi Rauchovi stekli su plemstvo sredinom 16. stoljeća. Izvorna grbovnica kojom je Ferdinand I. 28. V. 1557. podijelio plemstvo s predikatom „de Nyék“ braći Levinu, Gregoriusu i Blasiusu iz Sibinja dugo se čuvala u Lužnici. Izvorni grb sastoji

⁶⁵⁷ Kajkaviana, dvorac Golubovec. Zahvaljujem kolegici Vlasti Horvatić-Gmaz što me na njih upozorila te dopustila da ih presnimim i objavim. Dakako, te i još niz drugih fotografija nalaze se i u priv. posjedu obitelji Steeb.

⁶⁵⁸ Sve navedene fotografije su u priv. vl. Christiana Steeba.

⁶⁵⁹ Priv. vl. Branimira pl. Vučetića. Fotografija prikazuje muškarca na terasi Martijanca. Prema mišljenju vlasnika posrijedi je Pavao, no kako je odjeven u uniformu te kako je, čini mi se, ipak posrijedi muškarac mlađi od Pavla, mislim da je riječ o Vuku Vučetiću.

se od divljega brkatog čovjeka, opasanog i ovjenčanog lišćem koji u plavom polju štita stoji na žutom tlu lijeve ruke položene na bok, a u desnoj drži mač s vrhom okrenutim nadolje.⁶⁶⁰ Na štitu je kaciga s plaštem i krunom iz koje izrasta isti divlji čovjek prikazan do pasa. Nakon podjele ugarskoga barunata Pavlu Rauchu 6. IV. 1763., što je proglašeno u Hrvatskom saboru 1764., dodijeljen mu je novi grb. Nova grbovnica je sačuvana u Hrvatskom državnom arhivu.⁶⁶¹ Štit barunskog grba podijeljen je na četiri polja, s malim izvornim grbom u srcu štita. Prvo i četvrto polje prikazuju na žutoj podlozi crvenog grifa koji u prednjim kandžama drži bijeli stup na čijem je vrhu crvena ruža s pet latica, a drugo i treće polje imaju na srebrnoj podlozi crnu gredu i stabljiku rogoza. U vrhu je štita u malom crvenom polju uvinutih rubova naslikan simbol Kristove žrtve - pelikan u gnijezdu kako kljuca prsa do krvi i njome hrani tri mladunca. Na štitu su tri kacige na kojima iz triju kruna izrastaju heraldički desno crveni grif kao na štitu, u sredini divlji čovjek, a heraldički lijevo dvorepi žuti lav isplažena jezika s topuzom u uzdignutoj desnoj šapi. Čuvari štita su dva lovačka psa isplaženih jezika i s crvenom ogrlicom ukrašenom kopčom. Kako i doliči, barunski je grb raskošniji i složeniji, i to u svim dijelovima grba, od štita do kacige, a dodani su i čuvari štita. Polje je štita podijeljeno što je uobičajeno kod dodjele novog grba, a kacige su ne samo utrostručene nego su im dodani i detalji poput ogrlica. (Ilustracija br. 30)

Postoji više pečata Rauchovih, stariji su bez barunske krune, noviji s njome. Osim pečata pojedinih muških članova roda, njima su se koristile i žene, poglavito one koje su bile u poziciji barem privremene glave roda. Tako su na dokumentima sačuvani pečati Elizabete Farkaš koji imaju tzv. ženski grb, kompozitni prikazi grbova njezinoga izvornog roda i onog u koji se udala. Također su izrađivani i pečatnjaci pojedinih vlastelinstava, poput lužničkoga i martijanečkoga, koji su u kasnom 19. stoljeću zamjenjivani štambiljima.

Politički, socijalni i gospodarski uspon Rauchovih intenziviran od doba Ivana i Pavla starijeg do Levina Raucha zamjetan je i na simboličkoj razini. Podban Ivan Rauch kao jedan od najutjecajnih političara Banske Hrvatske dobio je od Marije Terezije zlatni medaljon s lancem što su ostala gospoda, prema tvdnji A.B. Krčelića, primila s nezadovoljstvom.⁶⁶² Ivan se dao vizualno prikazati s tim znakom naklonosti vladarice. Na portretu nepoznata podrijetla vidimo ga s ovalnom medaljom s poprsjem Marije Terezije u profilu s tekстом „Maria Teresia“ s okvirom i krunom na vrhu od dijamanta. Na gornjem lijevom kutu slike je natpis na njemačkom koji ističe Ivanove zasluge zbog kojih ga je vladarica počastila zlatnom medaljom s briljantima.⁶⁶³ Postoji još jedan portret Ivana s medaljom, također na širokoj crvenoj vrpci.⁶⁶⁴ Takve medalje dodijeljivane u doba Marije Terezije bile su zapravo rani oblik odlikovanja jer je njima vladarica isticala nečije vojne ili civilne zasluge ili je mogla biti posrijedi i spomen-medalja.⁶⁶⁵ Zbunjujuće je što je na portretu medalja

⁶⁶⁰ Bojničić, 157.

⁶⁶¹ HDA, OF Rauch, k. 1.

⁶⁶² Krčelić, 62.

⁶⁶³ „Zum Beweis der allerhöchsten Zufriedenheit beehrte ihn die grosse Maria Theresia mit einer goldenen mit Brillanten besetzten Medaile“. Natpis je najvjerojatnije dodan u 19. st. Ulje na platnu, HPM 2609; M. Schneider 1600-1800, 167-168.

⁶⁶⁴ GMV 67408.

⁶⁶⁵ „Goldene Gnademedaille“ mala iz 1740. i velika iz 1743. navode se u izdanju *Österreichisches Ordensbuch*, I., München, 1979.; M. Schneider, 1600.-1800, 168.

na širokoj skrletnoj vrpci, a ne na lancu kako navodi Krčelić. U popisu predmeta koje je Geza Rauch dao osigurati 1918. navodi se stari marijaterezijanski zlatni lanac, koji se čuvao u gornjogradske palači u željeznoj kasi, zajedno s tabakerom s briljantima i kraljevskim portretom u emajlu.⁶⁶⁶ Medalji se izgubio trag navodno nakon prodaje gornjogradske palače.

Osim Ivana, dobitnika kraljičine medalje te Pavla, prvoga baruna, prestižne časti stekao je i Daniel II. postavši 1819. prvi i jedini komornik među Rauchovima.⁶⁶⁷ Danielov sin Levin bio je od 27. VI. 1867. banski namjesnik, od 8. XII. 1868. ban. Politički uspon pratile su i nove počasti pa je prilikom posjeta vladarskoga para Zagrebu 1869. Levin postao pravi tajni savjetnik i komtur („commandeur“) Reda sv. Stjepana, a njegova supruga pridvorna dama („Palastdame“) kraljice. I banica je imala protokolarne obaveze pa je bila kuma zastave 80. zagrebačke domobranske čete čije je zastavne vrpce poklonila Narodnom muzeju.⁶⁶⁸ Levinov sin Pavao također je bio hrvatski ban i tajni dvorski savjetnik,⁶⁶⁹ ali ne i komtur. Iz navedenih počasti da se razaznati domet uspona Rauchovih. Naime, premda je tijekom franciscejskog apsolutizma Daniel postao komornikom Njegova Veličanstva, nitko od njegovih potomaka više nije dosegao tu počast koja bi ih svrstala u najprobranije društvo aristokata – dvorsko plemstvo. Dok su muškarci uživali počast komornika, plemkinje su bile dvorske ili pridvorske dame ili su pripadale Redu zvjezdastoga križa („Sternkreuzorden“). Kandidati za komornika morali su dokazati točno određen broj plemenitih predaka, a imenovao ih je sam vladar na prijedlog dvorskoga komornika. Njihovu povlasticu pristupa dvoru i vladaru simbolički je predstavljao ključ. Prestiž komornika ogledao se i na svim ceremonijama i svečanostima, na kojima su protokolarno zauzimali privilegirana mjesta. Zanimljivo je da se broj traženih plemenitih predaka nije s vremenom smanjivao, dapače bio je najveći upravo u zadnjoj fazi postojanja Monarhije pa je 1914. bilo potrebno čak šesnaest plemenitih predaka u usporedbi s petoricom traženih 1754. te dvanaesticom 1760. godine. To nije značilo da su kriteriji odabira ostali strogi i ograničeni samo na staro plemstvo. Prema najnovijim istraživanjima D. Godseya tijekom dualističkoga razdoblja razabire se i postojanje klijentelizma u imenovanju komornika, jer su tu počast mogli steći pojedinci koji nisu ispunjavali stroge kriterije pa su primjerice imali židovsku baku ili djeda, ali su bili dovoljno važni i zaslužni da ih se uvrsti u najprobraniji krug. Dvorskomu je plemstvu u navedenom razdoblju pripadalo oko 474 plemićkih porodica, ali među njima, prema očekivanju, nema Rauchovih.⁶⁷⁰ Na neki način su čast Rauchovih u tom pogledu uzdignule žene, jer su ili rođenjem ili udajom pripadale najprestižnijem plemstvu. Riječ je o Levinovoj ženi Antoniji rođenoj grofici Sermage, (dakle, iz porodice dvorskoga plemstva) koja se od 1869. kitila počašću pridvorne dame vladarice te njezinim kćerima Mariji i Ivani, nositeljicama Reda zvjezdastoga križa. Obje su bile supruge komornika, Marija Julija Jelačića, a Jeanne

⁶⁶⁶ Dvije police od 4. IX. 1918. na 10 godina kod „Erste ungarische Allgemeine Assecuranz-Gesellschaft in Budapest“, protiv provale i oštećenja palače i inventara na ukupno 800.000 kruna. Medalja se navodi kao „antique Goldkette (Maria Theresia)“ i osigurana je na 20.000, a tabakera i portret na 60.000 kruna. DAZG, Odvjetnička kancelarija Ž. Mažuranića, fasc. 62.

⁶⁶⁷ Wilhelm Pickl von Witkenberg, *Kämmerer-Almanach*, Beč, 1903., 348.

⁶⁶⁸ J. Borošak Marijanović, *Zastave kroz stoljeća*, 156 i 163.

⁶⁶⁹ Imenovanje Levina za bana te Pavla za savjetnika i bana u: HDA, OF Rauch, k.1.

⁶⁷⁰ David Godsey, *Quarterings and Kinship: The Social Composition of the Habsburg Aristocracy in the Dualist Era*, *The Journal of Modern History* vol. 71, 1999., 56-104.

Franje baruna Aichelburg–Labia od Bodenhofa i Greiffensteina koji je također bio počasni vitez malteškoga reda. Njihova sestra Alice doduše nije udajom dospjela u krug dvorskoga plemstva, ali je njezin muž barun Christian Steeb bio istaknuti časnik i vojni dužnosnik, nositelj brojnih vojnih počasti i odlikovanja.⁶⁷¹ Njihov sin Raoul 1917. odlikovan je Križem za civilne zasluge II. reda. I danas su mnogi plemići nositelji odlikovanja koja dakako više nisu povlastica aristokrata, ali gledano iz perspektive povijesti plemstva svjedoče o kontinuitetu. Unuk Alice, Wolfgang (Vuk) Steeb član je Reda crnoga orla, vitez malteškoga reda, a za humanitarni rad odlikovan je odličjem Zvijezda Reda Katarine Zrinske. Potonje je odličje iz istoga razloga dobio i njegov nećak Richard te kći grofica Henriette Deym.⁶⁷²

Velikaši su svojom pojavom morali pokazivati pripadnost povlaštenom staležu, stoga su nosili svečano ruho zvano gala. Ono je zajedničko ugarskim i hrvatskim velikašima (u Ugarskoj se naziva atilom), a izvedeno je od husarske odore koja je pak imala i orijentalna obilježja. Magnatska gala sastoji se dugog haljetka (dolame) ukrašenoga gajtanima i opasanog pojasom, od ogrtača (mentena) prebačenog preko ramena i pričvršćenog lancem te od krznene kape (kalpaka) s metalnim ukrasom (čelenkom) u kojoj je zadjenuto pero. Na nogama su čizme s mamuzom, a za pojasom sablja. Lanac za menten, pojas, gumbi i sablja bili su izrađeni od običnih i plemenitih metala s dragim ili poludragim kamenjem, ovisno o materijalnim mogućnostima njihovih vlasnika.

Sačuvan je dio magnatskog nakita i sablja Levina Raucha izrađeni za njegovu bansku instalaciju 1869. Lanac za menten i čelenka s pripadajućom kutijom za čuvanje napravljeni su u Budimpešti, a sablja u Budimpešti ili Beču. Posebno je zanimljiv lanac jer promiče političke stavove vlasnika odabirom motiva iz hrvatske i ugarske prošlosti koji naglašavaju zajedništvo tih zemalja.⁶⁷³ Kako i dolikuje velikašu i banu, Levin je u punoj magnatskoj opremi pozirao Josipu Franji Mückeu.⁶⁷⁴ Magnatski nakit drugoga bana iz obitelji, Pavla, nije sačuvan u muzejskim institucijama, ali jest u privatnom posjedu i nudi se na otkup. Hrvatskom povijesnom muzeju su tako prezentirani menten, pojas i gumbi te vjerojatno Levinova sablja.⁶⁷⁵ Prema ekspertizi D. Bošković sablja je izrađena od drva, srebra, željeza i baršuna u Beču ili Budimpešti između 1872.-1890. Lik na kartuši na okovima korica prvi je ugarski kralj sv. Stjepan, a drugi vjerojatno Emerik Arpadović. Svi prikazani likovi odnose se na ugarske velikaše i vladare. Po tipu i prikazima sablja odgovara opremi kakvu je nosio Levin Rauch. Crni menten i svečani pojas za menten navodno

⁶⁷¹ Posrijedi su odlikovanja Habsburške Monarhije (Orden željezne krune II. i III. reda, Vojni križ za zasluge, Vojni jubilarni križ,...) ali i izvan nje, pa je Steeb stekao i pojedina pruska, talijanska, japanska, švedska i otomanska odlikovanja. Visoko je dospio u vojnoj hijerarhiji: 1894. generalmajor 1898. podmaršal, 1905. general artiljerije i 1908. general pješaštva. Godine 1907. stekao je i barunat. Antonio Schmidt Brentano, Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918, Österreichisches Staatsarchiv, 2007., 177.

⁶⁷² Wolfgang–Vuk Steeb, Odlomci iz autobiografije, 125 i 130.

⁶⁷³ Magnatski nakit (HPM 26675), paradna sablja (HPM 18292). Pojas je HPM kupio 1955., a lanac 1956. od Elizabete Vučetić.

⁶⁷⁴ HPM 2778; MGZ 3568; Uobičajeno se navodi da je Levin portretiran oko 1869., što je godina instalacije. B. Balen (Josip Franjo Mücke 1821.-1883., Zagreb, 2000.) navodi 1867. U Gradskom muzeju Varaždina sačuvana su još dva Mückeova ovalna porteta na kojima je Levin u različitim magnatskim galama sa sabljom, GMV GS, 66 i 68.

⁶⁷⁵ Zahvaljujem kolegici Dori Bošković iz HPM-a na ustupljenom ekspertnom mišljenju te kolegici Spomenki Težak iz GMV-a koja me upozorila na cijeli slučaj.

su pripadali Pavlu Rauchu. Pojas je izrađen od sedefa, mjedi, svile i poludragoga kamenja u Beču ili Budimpešti u drugoj polovici 19. stoljeća. Na otkup su se nudila i tri gumba navodno Pavlovi i Levinovi, a sadašnji vlasnik tvrdi da potječu iz dvorca Martijanec.⁶⁷⁶

Najprestižniji simboli časti i vlasti su banska zastava i žezlo Levina Raucha. Zastava je znamen vojne, a žezlo sudbene vlasti bana. Znakovito je da je Levin zadržao zastavu iako je bio prvi poslijenagodbeni ban, a prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi ban više nije smio biti vojna osoba. Nakon njega banovi više nisu imali zastave ni žezla, a za Mažuranićeva banovanja zasebnim je zakonom regulirano da ban ne smije biti na čelu vrhovnoga hrvatskog suda, Stola sedmorice, čime je lišen sudbene vlasti.⁶⁷⁷ Ikonografska raščlamba Levinovih znamenja vlasti pokazuje kako je ban poslao vrlo jasnu političku poruku. Posebice je poticajna usporedba Levinove i Jelačićeve zastave. Kao i ostale banske zastave obje su po tipu konjaničke zastave u obliku tzv. standarte, no za razliku od Jelačićeve i Šokčevićeve, Rauchova nema u podlozi trobojnicu (uvedenu još 1848.), nego je crvena i obrubljena zlatom. Jelačićeva je zastava imala u kartušama grbove kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije objedinjene ilirskim simbolima – zvijezdom i polumjesecom te okrunjene kraljevskom krunom, a ne krunom sv. Stjepana, čime je sažimala političke stavove Jelačića. Kao što je uobičajeno, na drugoj je strani imala grb Jelačićevih. Posve je drukčija Levinova zastava, koja doduše ima grb Trojedne kraljevine, ali s krunom sv. Stjepana. Ipak, valja upozoriti kako je službeni grb u takvome obliku bio propisan Hrvatsko-ugarskom nagodbom.⁶⁷⁸ Zastava je bila predimenzionirana pa ju tijekom svečane povorke banske instalacije nije mogao nositi konjanik, nego su je morali voziti u kočiji. Barun Inkey je tako na konju nosio tek njezinu umanjenu repliku. Na reversu zastave bio je grb Rauchovih, a na vrpcama na kopljištu zastave bio je natpis: „Za kralja, dom i zakon/ Barun Levin Rauch ban 1869“. Odmakom od trobojnice te upotrebom krune sv. Stjepana poslana je jasna politička poruka da nema govora o širokoj hrvatskoj autonomiji sa značajem državnosti. Ta zastava po izvedbi (boji tkanine i rasporedu heraldičkih znakova) „nije simbol banskog dostojanstva koji reprezentira hrvatsku tradicionalnu autonomiju; ona je neizostavni 'rekvizit pučke priredbe'„⁶⁷⁹ Gezini nasljednici su zajedno s gornjogradskom palačom gradu Zagrebu prodali i zastavu pa je ona danas izložena u stalnome postavu Muzeja grada Zagreba.⁶⁸⁰ Ikonografski je rječito i žezlo oblikovano kao buzdovan, s prizorom zakletve prije juriša iz Sigeta i mađarskim natpisom „Mučenici Sigeta 1566.“ Na vrhu su grbovi Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a na dršku scene bitaka s Turcima. Prijelaz prema drški žezla dekorativni je prsten s naizmjeničnim likovima krilatih đavola i brkatih muških glava. Žezlo je imalo vrlo uzbudljivu sudbinu. Godine 1946. uz velike je rizike izneseno iz Hrvatske u SAD da bi 1963. bilo bezuspješno ponuđeno Mađarskom narodnom muzeju. Nakon hrvatskoga državnog

⁶⁷⁶ Posrijedi je stanovnik Martijanca, koji je naveo kako su njegovi roditelji bili u službi barunice Rauch (tj. E. Vučetić). Za sve navedene predmete te Pavlovu đaćku knjižicu tražio je pretjeranu cijenu od 220.000 kuna.

⁶⁷⁷ Znamenja vlasti i časti, 25-26.

⁶⁷⁸ Doduše, Levin je poštovao tradicionalni poredak dijelova Trojedne kraljevine: Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, a ne poredak koji su forsirali Mađari - Hrvatska, Slavonija i Dalmacija.

⁶⁷⁹ Znamenja vlasti i časti, 26.

⁶⁸⁰ Izradila ju je u Beču Marija Benkovits po nacrtu Jacominija, a bila je izložena u bečkom muzeju lijepih umjetnosti. MGZ 2130.

osamostaljenja nepoznati vlasnik/vlasnici smatrali su da je došlo vrijeme da ga ponude na prodaju Hrvatskoj pa je 1993. u tu svrhu odneseno u Švicarsku. Do otkupa nije došlo jer se tražila doista pretjerana cijena. Žezlo je prikazano na fotografiji snimljenoj tijekom banske instalacije kada ga je nosio Julije Jelačić.⁶⁸¹ (Ilustracija br. 31) Premda žezlo nažalost nije eksponat nekoga hrvatskog muzeja, detaljan stručni opis napravila je M. Šercer koja ga je vidjela u Švicarskoj.⁶⁸² I žezlo i zastava bili su zemaljski poklon banu prigodom instalacije.

Na simboličkoj razini vrhunac političke moći Rauchovih predstavljala je instalacija Levina Raucha za bana. Instalacija ili ustoličenje izuzetno je važan događaj jer je poput krunidbe suverena značila da ban stječe pravo na sve svoje prerogative. Sama ceremonija u mnogome je izvorno bila slična onoj instalaciji njemačkih vojvoda, a definitivni je oblik poprimila tijekom 18. stoljeća postavši važnim društvenim događajem koji traje i po dva dana, a obilježen je baroknom kičenošću – dugim govorima, brojnim izaslanstvima za poziv, dopračaj i doček bana i kraljevskoga povjerenika, svečanim povorkama plemstva na konjima ili u kočijama, banderijima plemića i municipija, četom turopoljske općine, špaliorom vojnika koji ispaljuju salve iz pušaka i mužara, bakljadom itd.⁶⁸³

Instalacija Levina Raucha bila je posljednja takva ceremonija po starom običaju. Bila je to vrlo raskošna i pomno planirana svečanost čije je detalje razradio posebni saborski odbor. Kako bi sve proteklo u redu odbor je od 20. kolovoza 1869. zasjedao svakodnevno u županijskoj kući od 8 do 20 sati, a od 7. do 10. rujna i po noći! Osim službenoga tiskanog programa, odbor je izradio i detaljne naputke za važne sudionike i događaje instalacije, primjerice za vojsku, topništvo, kazalište, za svečani ples i dr.⁶⁸⁴

Ceremonija je trajala tri dana, od 8. do 10. rujna, prvi je dan bio svečani uvod, drugi instalacija, a treći je bio obilježen raznim svečanostima poput plesa. Sve je počelo u srijedu 8. rujna u 5 ujutro kada su ispaljena tri topa u znak da počinje budnica koja prolazi gradom, a u 11 sati pucanjem je iz mužara započela pučka svečanost – okićeni bijeli vol je uz svirku otpraćen iz gornje Ilice do kraja Vlačke ulice. Vol je dakako trebao završiti na ražnju.

U skladu s tradicijom izabrane su tri delegacije – jedna je išla po bana u Lužnicu, druga ga je dočekala kod za tu prigodu podignutoga svečanog šatora na Črnomercu, a treća pred banskim dvorima kako bi ga uvela u bansku dvoranu. Posebno je svečana bila povorka na čelu s predstavnicima županija i municipija, generalitetom i časnicima, potom zemaljskim vojnim banderijem, zagrebačkim banderijem, domobranskim konjaništvom, kočijama s plemstvom te konjanicima s insignijama.⁶⁸⁵ Nositelji insignija bili su raspoređeni tako da su u prvom redu jahali prvi slijeva

⁶⁸¹ MGZ, stalni postav.

⁶⁸² Žezlo, izrada *Politzer & sin* (ili *Mayerhoffer & Klinkosch*) Beč oko 1866., srebrna legura, mjed, emajl, briljanti, smaragdi, rubini, biserje; držak žezla tordiran, nekada pozlaćen. Znamenja vlasti i časti, 127.

⁶⁸³ Marija Šercer, *Obred ustoličenja hrvatskih banova*, u: *Znamenja vlasti i časti*, 31-44.

⁶⁸⁴ Osim u građi Sabora kompletna dokumentacija instalacije nalazi se u fondu obitelji Rauch u HDA. V. i Program svečanosti povodom ustoličenja [...], Zagreb, 1869., tisk K. Albrecht; Đ. Szabo, *Instalacija nagodbenoga bana barona Levina Raucha godine 1869.*, Zagreb, 1938., p.o. iz *Narodne starine*.

⁶⁸⁵ Zemaljski banderij predvodio je Janko Vojkffy, zagrebački Milan Stanković. a domobranske ulane Janko Jelačić.

Radoslav Rubido sa dalmatinskom, u sredini Hinko Francisci s hrvatskom⁶⁸⁶ te K. Khuen–Héderváry sa slavonskom zastavom. Iza njih su jahali Oskar Keglević sa zemaljskom zastavom (trobojnicom s grbom Trojedne kraljevine), Julije Jelačić sa žezlom i Ferdinand Inkey s banskom zastavom. Ban se vozio u četveropregu, odjeven u modru dolamu i hlače te bijelu surku. Mesničkom i Ilicom išla je bakljada. Kod slavoluka podignuta pokraj palače Keglević (danas ugao Ilice i Frankopanske) bana je dočekaao zagrebački gradonačelnik, a pred Banskim dvorima čak 60 djevojaka odjevenih u bijele haljine. Tu ga je pozdravio predsjednik Hrvatskoga sabora Antun Vakanović.

Sam čin instalacije određen je za četvrtak 9. rujna, kada je građane već u 5 sati ujutro pucnjava iz 12 topova upozorila na budnicu gradske muzike. Instalacija je počela u 9 ujutro kada je A. Vakanović otvorio saborsku sjednicu, kojoj su nazočili i mađarski ministri G. Festetics i M. Lónyay. Tri delegacije bile su prema protokolu određene za kraljevskoga povjerenika za instalaciju, senjsko–modruškog biskupa Vjenceslava Soića koji je Saboru predočio kraljevsku povelju o imenovanju bana. Potom su tri delegacije određene da idu i dočekaju bana. Ban je položio prisegu s trima uzdignutim prstima desne ruke, sjeo na stolicu i bio triput dignut uvis, što je popraćeno pucanjem topova. Prisegnuti ban kratko je pozdravio Sabor, a odgovorio mu je A. Vakanović. Nakon toga se krenulo na misu u katedrali. Na Markovu je trgu sve bilo svečano, uz počasne satnije poredano je turopoljsko plemstvo, a pred banom su u kočiji jahali nositelji barjaka i insignija. Misa je počela skladbom „Te deum“ i završila „carevkom“. Po njezinom završetku ban se uputio u Banske dvore gdje je primio pozdrave Sabora, a saborska deputacija i nositelji insignija svečano su mu uručili zastavu i žezlo. Zabilježeno je kako je predsjednik Sabora „naglo obolio“ pa ga je morao zamijeniti Jovan Živković. Ban ih je uz ostale odabrane uzvanike počastio objedom, a gotovo istodobno je počela pučka svečanost na Zrinjvcu gdje se narod počastio pečenim volom uz 50 vjedara vina i 2000 komada kruha te slavio uz glazbu i pucanje mužara. Veselica je trajala do 3 ujutro, a okićena volova glava svečano je uručena banu. Istoga je dana u 20 sati u kazalištu bila svečana predstava, a nakon kratkoga govornog prologa⁶⁸⁷ izvedena je opereta *Momci na brod* u režiji J. Freudenreicha. I tijekom posjeta kazalištu pazilo se na protokol pa je bana ispred zgrade dočekaao cijeli kazališni odbor, a njegovu su ložu čuvala dva mladića opasana sabljama. Dolazak bana svečano je popraćen intradom.

Trećega dana, dakle 10. rujna, ban je ujutro u 10 sati primio poklone municipija, korporacija, velikaša, velikodostojnika i drugih, a navečer u 21 sat priređen je u nadbiskupijskome dvoru svečani ples koji je trajao do 1 sat ujutro. Pozvano je oko 1000 pripadnika odabrane elite, plesalo se 8 plesova, a da se sve odvija u najboljem redu brinuli su se nadziratelji te gospođa i gospoda kuće u ulozi domaćina. Među potonjima je bio i banov brat Đuro. Da gostima ne nedostaje okrepe pobrinuo se slastičar Franjo Krežma isporučivši 1000 porcija sladoleda i holipa, 2400 slastica, 100 oka limunade i narančade, 200 čaša kave, 115 funta slastica, šećera, čokolade i suhoga voća, 600 šalica čaja te 1000 komada čajnoga peciva!

Ukupni trošak instalacije iznosio je 13.050 forinta od čega su najveći iznosi izdvojeni za banderij (5.198 for.), ples (2.342 for.), pučku svečanost (1.059 for.), svečani uvod (1.497 for.) i varaždinsku gradsku četvrt (1.044 for.). Zanimljivo je da iznos

⁶⁸⁶ Hrvatska se zastava sastojala od prikaza hrvatskoga grba okrunjenoga krunom sv. Stjepana, a sačuvana je zajedno s kratkim zapisom H. Franciscija o instalaciji u Muzeju Samobora.

⁶⁸⁷ Proslav dočeka bana u Narodnom kazalištu i pjesma, MGZ 6596.

za izradu banske zastave i žezla nije naveden premda su posrijedi bili zemaljski darovi banu.⁶⁸⁸ Novi ban dobio je dohodak od 12.000 forinti godišnje te dodatak od 4 000 forinti.

Novine su detaljno izvještavale o instalaciji pri čemu je dakako postojala razlika između režimskoga i oporbenog tiska. *Narodne novine* opsežno su prikazivale instalaciju tvrdeći kako ona nije namijenjena samo banu nego i da se proslavi „spasonosno djelo“ pod čime se podrazumijevala Hrvatsko–ugarska nagodba.⁶⁸⁹ Instalacija Levina Raucha zabilježena je i na fotografijama, koje prikazuju nositelje insignija te zagrebački banderij, a izložene su u stalnome postavu Muzeja grada Zagreba u tematskoj cjelini posvećenoj instalaciji.

Usporedba instalacije Levina Raucha s nastupom na čast njegovih prethodnika i sljednika pokazuje kako je posrijedi izuzetno raskošna instalacija koja je jasno poslala poruku čvrste unije s Ugarskom, od prikaza na simbolima časti do odabira unionista kao najvažnijih sudionika svečanosti. Svi nositelji insignija bili su istoga političkog opredjeljenja kao i ban, a nositelj žezla bio mu je i rođak (šogor). Posve je drukčije na bansku čast nastupio Ivan Mažuranić koji je svoj svečani doček na kolodvoru proglasio dostatnom svečanošću, a – osim u najslužbenijim prilikama – čak je i u Sabor dolazio u građanskome odijelu, a ne u banskome ornatu. U kratkome vremenu od 1869. do 1873. zbila se i na razini simbola i ceremonija važna prekretnica od tradicionalne instalacije po mjeri uznositoga i oholog velikaša do promišljeno skromnoga nastupa bana pučanina. Ta je promjena bila znakom da je i Hrvatsku zahvatila modernizacija. Stoga Levinov sin Pavao kao ban više nije mogao imati instalaciju u maniri svojega oca. No za razliku od Mažuranića Pavao je Rauch volio paradirati u banskome ornatu (raskošnoj verziji magnatske gale). U njegovo vrijeme kočije su postupno zamjenjivali automobili pa je i sam Pavao često prašio u svojem „beskobilu“ od Zagreba do Martijanca, a izrađivane su i litografije banova namijenjene službenoj upotrebi. Na telefonski upit iz Zemaljske vlade vlasnik Svjetlotiskarskoga zavoda Rudolf Mosinger je 15. IX. 1908. odgovorio da preuzima nakladu slika bana veličine 66 x 80 cm uz cijenu od 5 kruna i poštarinu od 1,60 kruna, prvih deset primjeraka ostavit će banu za vlastoručni potpis, a na ostalima će biti faksimil potpisa.⁶⁹⁰ Posrijedi je heliogravura izrađena prema fotografiji i potom umnožena. Očito je izrađena u dvije poze. Prikazuje sredovječnoga, punijeg muškarca s cvikerima odjevenoga u banski ornat, a na stolicu pokraj odložen je kalpak s čelenkom i perjanicom; natpis glasi „Pavao barun Rauch. Ban kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“.⁶⁹¹ Na drugoj pozi ban nosi na glavi kalpak.⁶⁹² Sažimajući ovaj kratki prikaz simbola htjela bih uputiti i na dugo održavanje plemićke tradicije kod Rauchovih da se djeci nadjene više imena. Neka su se imena pritom ponavljala poput: Daniel (u ranijim generacijama), Marija, Pavao, Ivan/Ivana, Elizabeta, Vuk (među Steebovima). Tako su „nomina“ bila „omina“, imena su postajala znakovima, simbolima.

⁶⁸⁸ HDA, OF Rauch, k.1.

⁶⁸⁹ NN 204, 7. IX.1869. v. i br. 205 i 206.

⁶⁹⁰ HDA, PrZV sv. 6-14, br. 3755l. Mosinger je pitao za nakladu, no odgovor Vlade nisam našla.

⁶⁹¹ HPM 11416; Marina Bregovac Pisk, Portreti u zbirci grafika Hrvatskog povijesnog muzeja, Zagreb, 2008., 420.

⁶⁹² HPM 3456; HDA, Grafička zbirka, 708.

10. KULTURA SMRTI

I kulturom smrti plemstvo je moralo potvrđivati svoj socijalni prestiž. U skladu s time primjeren je bio pokop u crkvi, poglavito onoj kojoj je dotični vlastelin bio patron. Osim samoga mjesta, i način pokopa morao je biti odgovarajući. Pokojnik je bio odjeven u najbolje ruho, a njegovi zemni ostaci blagoslivljani su u kući žalosti otkuda je pogrebna povorka i kretala. Nazočili su joj osim članova obitelji i svećenstva i pripadnici lokalne zajednice, od elite do vlastelinskih zaposlenika i seljaka. Misa zadušnica služila bi se također u svim patronatskim crkvama, a vodili bi ju u pravilu sami župnici. Tako su od 18. stoljeća do 1933. godine pojedini Rauchovi pokapani u crkvama u Mariji Gorici, Pušći, Donjoj Stubici, sv. Marku u Zagrebu⁶⁹³ i katedrali⁶⁹⁴.

Podban Ivan Rauch, koji je umro u svojoj zagrebačkoj kući 1762. sastavivši prije toga oporuku, pokopan je odjeven u franjevački habit u franjevačkoj crkvi Majke Božje od Pohoda u Mariji Gorici. Ivan je pokopan u obiteljskoj grobnici u toj novosagrađenoj crkvi, posvećenoj samo godinu dana prije njegove smrti. Bio je veliki dobrotvor crkve i samostana pa se godišnje služilo čak 640 misa za pokoj duša njega i njegove obitelji.⁶⁹⁵ Osim Ivana, u Marija Gorici pokopani su 1779. Marija Terezija, dvogodišnja kći Pavla Raucha, 1815. njezin otac (čiji je sprovod vodio kanonik Pandurić uz asistenciju više svećenika) te 1817. Levin, sedmogodišnji sin Daniela II.⁶⁹⁶ Osim Rauchovih u crkvi su bile grobnice fratara, još nekolicine plemićkih obitelji (Hadrović, Krčelić, Ligutić, Držanić, Žuvić, Jelačić) i grobnica za imućnije pučane.

U uvodnome tekstu napomenula sam kako sam se tijekom istraživanja susrela s nizom teškoća jer su mi mnogi tragovi o Rauchovima u 20. stoljeću bili skriveni. No bila sam uvjerenjena kako ću barem njihove grobove u Hrvatskoj uspjeti razgledati bez problema. Izlazak na teren poučio me kako ni u svojim posljednjim počivalištimati ti plemići nisu imali mira. Mnoge njihove grobnice i grobovi nisu sačuvani ili nisu primjerenom obilježeni. To se odnosi i na Mariju Goricu. Prilikom posjeta crkvi župnik me obavijestio da mu nije poznato da tamo postoje grobovi Rauchovih, a tijekom razgleda ih ni ja nisam uočila. Isprva mi se činilo da je objašnjenje što je izvorni samostan porušen 1789. godine⁶⁹⁷ u sklopu reformi Josipa II. kojom su ukinuti gotovi svi crkveni redovi u Habsburškoj Monarhiji, međutim, u oporuci Levina Raucha iz 1888. izrijekom se spominje kako pretke pokopane u Gorici i Stubici valja prebaciti u novu grobnicu u Brdovcu koju će on dati sagraditi.

U župnoj crkvi u Donjoj Stubici pokopani su Levinovi roditelji Daniel II. i Elizabeta, no nikakvih obilježja o postojanju njihovih grobova danas tamo više nema. Pokopani su u obiteljskoj grobnici ispod propovjedaonice (*sub ambone*).⁶⁹⁸ Majka

⁶⁹³ U Lužnici je 18. IV. 1718. iznenada umrla Magdalena Praunsperger, žena Adama Daniela Raucha, iz Lužnice je prevezena u Zagreb i pokopana u crkvi sv. Marka. V. Noršić, Genealoški podaci, 278.

⁶⁹⁴ U stolnoj crkvi pokopana je Marija Cecilija Škrlec.

⁶⁹⁵ P. Cvekan, Samostan u Marija Gorici 1517-1786., ZG 5, 1995., 37.

⁶⁹⁶ V. Noršić, Genealoški podaci, 280-281.

⁶⁹⁷ Anđela Horvat et al., Barok u Hrvatskoj, 102.

⁶⁹⁸ Podatak potječe iz matične knjige umrlih Donje Stubice (HDA, Matična knjiga br. 1203, nadnevak 31. VIII. 1831.). Da je Elizabeta sigurno pokopana u navedenoj crkvi svjedoči podatak iz njezine osmrtnice (NSK R 4017). Crkva je obnavljana 1834. nakon požara te nakon potresa 1880., a 1985. izvedeno je kameno popločenje poda kada su uništene mnoge nadgrobne ploče. Umjetnička topografija Hrvatske, knj. 4, Krapinsko-zagorska županija, 166.

Antonije Rauch, Ana Sermage rođ. Novosel, pokopana je u predvorju crkve u Marija Bistrici, gdje joj počivaju i muž i rano umrli sin. Grobna ploča vidljiva je i danas. I odredbe njezine oporuke i tekst nadgrobne ploče prožeti su osjećajima prema obitelji. Ana je oporučno odredila da bude pokopana u istom bakrenom lijesu sa suprugom te da u nj bude položeno i srce njihova sina Maksimilijana.

Najreprezentativnija grobnica Rauchovih nalazila se u crkvi u Pušći, a dao ju je sagraditi Levin Rauch kako bi, prema njegovim riječima iz oporuke, i u smrti cijela obitelj bila ujedinjena. Godine 1886. Levin je od zagrebačkoga Nadbiskupskog stola zamolio dopuštenje da u župnoj crkvi u Brdovcu da izvana sagraditi ulaz. Levin je izrazio spremnost snositi troškove i adaptacije pobočnoga oltara sv. Antuna koji su podigli njegovi preci. Na teren je izašla komisija sastavljena od predstavnika županije, općine, Crkve, građevinskih stručnjaka te u ime investitora Geza Rauch. Zaključeno je kako novi ulaz ne bi smetao, ali su dodane primjedbe brdovečkoga župnika i viceraciđakona Ciglera da valja obavijestiti patrona crkve Đuru Jelačića te dati jamstvo kako dotičnom promjenom crkvena građevina neće trpiti.⁶⁹⁹ Valja primijetiti kako se spominje toponim Brdovec, a ne Pušća, postojanje stare grobnice Rauchovih te (su)patronatstvo Đure Jelačića, posjednika zaprešićkih Novih Dvora. Budući da se toponim Brdovec, a ne Pušća spominje i u Levinovoj oporuci, može se zaključiti da posrijedi nije nepreciznost. Nije mi poznato zašto je došlo do promjene lokacije jer se u građi Nadbiskupskog duhovnog stola navedena kripta spominje opet tek 1890. godine. Tada J. Cigler javlja da je bio na ročištu za gradnju grobnice baruna Raucha u župi Pušća, da povjerenstvo na sastanku održanom 19. svibnja nije imalo prigovora na predložene nacрте pa je sutradan providnik baruna Raucha počeo s gradnjom.⁷⁰⁰

Nova grobnica nalazila se uz južnu lađu crkve sv. Jurja u Pušći, s posebnim vanjskim ulazom kao u podrum. U crkvi su postojale četiri grobnice, a za gradnju nove Rauchove kripte iskorištene su čak dvije stare, jedna pod svetištem i jedna blizu žrtvenika. Šupljina prve grobnice upotrebljena je za novo zdanje, no ulaz u nju je zazidan i „zasipan mrtvacima koji su se nalazili u trijuh grobnica u svetištu te u koliko je trebalo kamjem [sic, kamenjem] i zemljom. Liesovi su svi spaljeni pred crkvom.”⁷⁰¹ Grobnica Rauchovih ima iznutra vlastite nove zidove od opeka, a dublja je za metar od temelja crkvenih zidina. Za pod su upotrebljene stare kamene ploče poda svetišta crkve, ali su zato Rauchovi financirali novi, šareni pod od cementnih ploča i obnovu mrtvačnice kraj crkve. Za svečanost blagoslova grobnice crkva je pobijeljena i požbučena, oko nje posađene su jele i sav je prostor očišćen te posipan sitnim sipom. Pred ulazom u toranj načinjene su stubе, a prostor pod tornjem popločen je. Blagoslov grobnice 20. srpnja 1890. bio je prava pučka svečanost s pucanjem iz mužara, kapelskom glazbom te obredom vođenim uz asistenciju više svećenika. Levin je župnika nagradio s 25 forinti, a viđenije uzvanike počastio sjajnim objedom u župnome stanu kojem sam zbog bolesti nije mogao nazočiti. Nije stoga čudno da se društvo malo ponapilo pa se za uspomenu svi potpisase u župnu

⁶⁹⁹ NAZ, NDS br. 2167 i 2665 iz 1886. (sve ad 2665). Levin je molbu podnio preko opunomoćenika dr. Jakoba Šalamona. Dopuštenje formulirano na sjednici Duhovnoga stola 23.VII.1886. potpisao je Franjo Rački. Rješenje je slijedilo sugestije izvjestitelja tog predmeta, J. Ciglera.

⁷⁰⁰ NAZ, NDS 2056 iz 1890. Osim Ciglera sudjelovali su pristav kotarske oblasti dr. Kristof, zagrebačke Šmit, kotarski mjernik i brdovečki općinski načelnik.

⁷⁰¹ NAZ, Župni arhiv Pušća, Zapisnik Uspomenah Župe Pušćanske Sv. Jurja Viteza i Mučenika pod Ravnateljstvom Stepana Matkovića Župnika od leta Gospodnjega 1841. (do 1942.)

spomenicu. Veselo društvo činili su svećenici susjednih župa, učitelji, upravitelj Lužnice Ivančić i inženjer Vjekoslav Luterotti koji je gradio grobnicu.

Grobnica je bila sagrađena u zadnji čas jer je tek nešto više od mjesec dana nakon toga preminuo njezin naručitelj. Levin je umro u Lužnici u 9.20 sati ujutro primivši svetotajstva umirućih. Zanimljivo je da o njegovom sprovodu postoje nesukladni podaci. Novinski izvještaji⁷⁰² i spomenice brdovečke i pušćanske župe izvješćuju o dostojanstvenom i svečanom pogrebu, dok neki naslovi literature navode kako se čim je pogrebna povorka krenula iz Lužnice spustilo strašno nevrije-me pa je u Pušću stigao samo kočijaš s lijesom, a svi su se ostali morali skloniti.⁷⁰³ Sprovod je počeo 27. VIII. u deset sati ujutro, a već od osam sati u Lužnici su se počeli skupljati uglednici,⁷⁰⁴ i plemići⁷⁰⁵ od kojih su mnogi bili u rodbinskim odnosima s pokojnikom. Velika prizemna dvorana bila je prigodno dekorirana i presvučena crnim baršunom, a na sredini je pod baldahinom izložen lijes od tamne marmorirane kovine ukrašene zlatnim ukrasima. Okolo su raspoređene svjetiljke s kojih su visili grbovi; s jedne strane podnožja bili su uz svetu vodu barunska kruna i orden sv. Stjepana, a s druge strane Levinov kalpak, sablja te bansko žezlo. Dakako, u prostoriji je izložena i banska zastava. Dočim je Geza već od ujutro primao izraze sućuti i dočekivao odličnike, Levinove kćeri pojavile su se 15 minuta prije početka sprovoda koji je vodio opat Eduard Tallian uz asistenciju svećenika svih Levinovih patronatskih župa⁷⁰⁶. Lijes je iznesen u dvorište gdje ga je blagoslovio Tallian, a potom je zbor zagrebačke katedrale otpjevao koral te je vatrogasna glazba odsvirala mrtvačku poputnicu. Lijes ukrašen vijencem obitelji potom je podignut na sjajna šestoprežna mrtvačka kola. Pogrebna povorka išla je čvrsto određenim redosljedom: seljaci, ukućani, glazba, odličnici i ostali gosti, dvojica kola prepuna vijenaca, ispred lijesa nositelji zastave, žezla i sablje, iza lijesa pokojnikova obitelj, zastupnici vlade i oblasti, a na samom začelju žene. Povorka je bila duga oko dva kilometra. Na glavnoj cesti odličnike su čekala kola kojima su prebačeni u Pušću gdje je nakon ponovnog blagoslova odslužena misa, a govor je održao Nikola Crnković. Pogreb je završio u 13 sati. Obitelj je primila mnogobrojne telegrame sućuti – vladara, Khu-ena, grofova Szechenyi i Szapary, zagrebačkoga Rektorata i drugih.

Cigler je poslije ukopa odslužio u Pušći nad oltarom svetu misu, a tri dana kasnije u Stubici svečani rekvijem. Zadušnice su se služile i u sv. Marku⁷⁰⁷ te župnoj

⁷⁰² NN 25., 27. i 29. VIII. 1890.

⁷⁰³ Đ. Cvitanović - S. Laljak, Župa Pušća, - župna crkva i kapele, ZG XII., 2002., 93.

⁷⁰⁴ Među najistaknutijima su hrv.-slav. ministar Mirko Josipović sa sinom Gezom, odjelni predstojnici Dane Stanković i Vjekoslav Klein, gradonačelnik Ignjat Sieber i podnačelnik Milan Stanković, veliki župan Stjepan Kovačević, član Gornjega doma Ugarskoga sabora Koloman Mikšić, državni nadodvjetnik Otto Spitzer, potpredsjednik Hrvatskoga sabora Hinko Francisci, vijećnici Banskoga stola, saborski i gradski zastupnici, turopoljski knez, akademik L. Taller, profesor Bresztynsky i dr.

⁷⁰⁵ Barun Škrlec, grofovi Kulmeri i barun Vlatko Vranjican sa suprugama, barun Ožegović, Josip Kiepack, grof Arthur Nugent, Božidar Kukuljević, podmaršal Đuro Jelačić, Šandor Vučetić, Nikola Crnković i drugi.

⁷⁰⁶ Donjostubičkoga J. Ciglera, gornjostubičkog Mirka Ožegovića, pušćanskog Mirka Vajdića, brdovečkog Dragutina Jambrečaka, stenjevečkog Mije Milkovića, radobojskog Ivana Šimeka, slavetičkog Levina Kolaja, marijagoričkog Janka Martinčića te nadbiskupskog aktuara Pejčića.

⁷⁰⁷ Za tu prigodu u sredini je crkve postavljen baldahin okužen cvijećem, svijećama te Levinovim grbovima. Misu je služio opat Antun Cerovski uz mnogobrojnu asistenciju, a osim obitelji nazočni su bili gradonačelnik, podnačelnik, odjelni predstojnici Klein i Stanković i mnogi drugi.

crkvi u Brdovcu. Sprovod je ponešto drukčije komentiran u spomenici brdovečke škole u kojoj je zapisano kako je vijest o Levinovoj smrti izazvala zabrinutost jer se na stotine ljudi hranilo zaslužbom u Lužnici. Sprovod je opisan kao veličajan jer se vidjelo od „sjajnih zlačanih gala odora do priproste surine“; najviše je pak svjetovnih i duhovnih uzvanika. Nakon sprovoda narod je pogošćen na livadama ispod crkve gdje se iz velikih bačava točilo vino.⁷⁰⁸

Nakon sprovoda došlo je do spora između Geze kao Levinova nasljednika i župnika Dragutina Jambrečaka zbog štolarine. Na poticaj upravitelja Lužnice Ivančića župnik je sastavio sprovodni troškovnik kojim je tražio osedlana jahaćeg konja. Budući da je Geza odbio taj zahtjev kao pretjeran ponudivši 25 forinti, župnik se obratio Nadbiskupskom duhovnom stolu pozivajući se na običaje i navodeći nekoliko sličnih slučajeva nakon smrti vlastelina. Također je naveo da je Geza „sveobći baštinik najbogatijega u Hrvatskoj vlastelina i velmože“ što je bilo pretjerano.⁷⁰⁹

Raskoš i reprezentativnost poput one na Levinovom sprovodu više se neće ponoviti. Nakon Levina u kripti je njemu zdesna pokopan njegov brat u Đuro koji je umro 23. siječnja 1897. u Varaždinu.⁷¹⁰ Njegov je lijes vlakom dopremljen do stanice Pušća-Bistra, a potom kolima do Pušće.⁷¹¹ Levinov je nasljednik Geza preminuo u Lužnici i pokopan je u pušćanskoj kripti, ali je sprovod zacijelo bio jednostavniji od Levinova i nije spomenut u pušćanskoj župnoj spomenici.⁷¹² Drugi sin Pavao preminuo je 29. studenoga 1933. u 4.30 ujutro u Zagrebu u kući na tadašnjem Trgu

⁷⁰⁸ Spomenica škole Brdovec, Brdovečki zbornik, 2004., 215.

⁷⁰⁹ NAZ, NDS 3090/1890., Brdovec, 9. IX. 1890. NDS se pozvao na dopis Banske vlade od 26. X. 1851. br. 9195. Iz drugih dokumenata (NAZ, NDS 4400/1891.) vidi se da su se i župljani Pušće tužili 1891. da im župnik Ključarić skuplje naplaćuje štolarinu (10 for. sprovod, 1 for. blagoslov grobne jame, 6 ili 7 for. vjenčanja), a da su prije plaćali skoro dvostruko manje. Ključarić se branio da je od prethodnika dobio pristojbenik po kojem naplaćuje zavapivši „jesam li ja dužan i nasljednici badava robovati, badava njim na usluge biti, pa da bi barem imao komu već župljani koji su dosta loša glasa“. O razmjerima sukoba svjedoči i afera sa sinom župljanina Bolte Bregeša kojeg je župnik vjenčao, ali je ovaj odbio platiti 5 for. i još dati purana uz komentar kako je „za njega car platio“. NDS je ustanovio kako je pristojbenik nezakonit jer ga nisu odobrile više oblasti pa su relevantni podaci iz konskripcije 1802. i kanoničke vizitacije 1808. Ključarić je stoga u dopisu 10. XI. 1891. istaknuo kako je posrijedi nepravda jer su njegovi prethodnici puno bolje živjeli, uživajući i 16 jutara vinograda, a ljudi su plaćali sve pristojbe pa su župnici plaćali čak po 200 for. poreza godišnje. Potom je stigla filoksera, a ljudi se ustezali plaćati. Nije čudo što je jedan njegov prethodnik (Manjkas) poludio, a drugi (Vajdić) morao rezignirati jer se nije želio sa župljanima tužiti. Ključarić smatra da neće imati što obući samo zato jer najbolje seljaci rovare protiv njega.

Pristojbenik na koji se Ključarić pozivao zapravo su bili popisi obaveze štolarine za razne vrste podanika, slobodnjaka i plemića od 1805. godine nadalje. U popisima se spominje u Gornjoj i Donjoj Pušći i Kupljenovu barun Rauch vlastelin i njegove oštarije, kao obveznik tzv. slobodne štolarine (*stola libera*) koja je u pravilu iznosila 5 for. Iz meni nepoznatih razloga Rauchovih nema na popisima od 1805. do 1865.

⁷¹⁰ I *Obzor* i NN od 25. I. 1897. donose gotovo identičnu vijest o smrti navodeći blagoslov zemnih ostataka u 15 sati u Varaždinu, prijevoz željeznicom u Pušću te mise zadušnice 26. I. u Pušći, u sv. Marku u Zagrebu te u svim patronatskim crkvama.

⁷¹¹ R. Ugarković, Spomenica samostana, str. 10.

⁷¹² *Jutarnji list* 19. VII. javlja da je preminuo prethodnog dana poslije podne u Pušći, pri čemu se vjerojatno mislilo na Lužnicu. Datum smrti bi prema novinama bio 18. VII. no Status animarum župe Brdovec spominje 17. VII. i Lužnicu. Status se čuva u župnom dvoru župe sv. Vida, Brdovec. Zahvaljujem župniku Ivanu Gretiću jer mi je omogućio uvid u dokumentaciju.

kralja Petra 7/I. Uzrok smri bio je „haemorrhagia cerebri“, tj. moždano krvarenje. Bolesnika je posjetio dr. Roko Joković⁷¹³ i bio je providen otajstvima umirućih. Tijelo pokojnika blagoslovljeno je 1. XII. u kući žalosti na Trgu kralja Petra 7 u 10 sati, a potom prevezeno u Pušću gdje je pogreb priređen u 15 sati. Zadušnice su održane u crkvi sv. Marka i u patronatskoj crkvi u Martijancu.⁷¹⁴ Paradoksalno, taj uznositi nekadašnji velikaš nije preminuo u svojoj nego u tuđoj kući jer je zgrada bila vlasništvo Žige Sterna.

U grobnici u Pušći pokopani su osim Levina njegov brat Đuro, žena Antonija i sinovi Geza i Pavao. No tih petero Rauchova ni u smrti nije imalo spokoja jer je kriptna provaljena krajem srpnja i početkom kolovoza 1940. U prvom su pokušaju počinitelji odustali da bi potom provalili u grobnicu. Župnika je uznemirio čudni zadatak, ali se nije sam usudio ništa provjeravati nego je otišao u općinu pa je bilježnik otišao u izvide dok je župnik, kako sam zapisuje u spomenici, „špancirao trnцем“.⁷¹⁵ Hrabri bilježnik utvrdio je da je grobnica provaljena, da su lijesovi otvarani te da je najgore stradao onaj Pavla Raucha. Njegovo je tijelo bilo ušćevano jer je bilo balzamirano, a usta su mu bila otvorena. Poslije se ustanovilo da su mu zločinci, ne našavši drugih dragocjenosti, izbili tri zlatna zuba koja su prodali u Zagrebu za 300 dinara. Sve je prijavljeno žandarmeriji i sudu, istraga se vodila nekoliko mjeseci, a uhvaćeni počinitelji sve su priznali i na licu mjesta pokazali. Zatvoreni su, ali su nakon proglašenja NDH pušteni na slobodu na zgražanje župnika.⁷¹⁶

O devastiranoj grobnici ostavio je svjedočanstvo i Đ. Szabo zapisavši: „Tiho teče Sava krajem, tiho leži seoce Pušća tamo nedaleko Lužnice, gdje časne sestre borave časne dane danas. Tu je do crkve grobnica nekadašnjih crkvenih patrona, Raucha. Polomljena brava, par stepenica, gdje je nagomilan svakojaki krš, vodi do rešetke, iza koje vidiš pet lijesova. Prvi na lijevo krije pepeo silnoga nekada bana Levina baruna Raucha koji je prisegao služiti kralju i domovini. Ali prisege nije održao, dapače među grobarima stare države, mora se spomenuti baš ban Rauch, pa se ni sada, nakon 44 godine poslije njegove smrti sud o njemu nije ublažio i ne može ublažiti. Sanja li on možda u vječnom snu o danima slave u rujnu 1869.“⁷¹⁷ Kao što se jasno čita, Szabo se ni u tekstu o grobnici nije mogao suzdržati zajedljivih političkih komentara. Svojevrsna *damnatio memoriae* Rauchovih razvidna je i u sudbini pušćanske kripe koja je zatrpana. Danas je jedini znak da je ona uopće postojala ploča s križem i natpisom „obitelj barun Rauch“ na zidu male prostorije s vanjske strane crkve.⁷¹⁸ (Ilustracija br. 32)

⁷¹³ DAZG, Gradsko poglavarstvo Zagreba (GPZ) 10, ZO 185. Ovaj je podatak u mrtvozorničkom protokolu 3. zdravstvenog kotara pod rednim br. 695 pronašla kolegica Katarina Horvat kojoj zahvaljujem što mi ga je ustupila. Ona je također utvrdila vlasnika zgrade na Trgu kralja Petra.

⁷¹⁴ Na osmrtnici su potpisane kći Elizabeta i njezina djeca te Pavlova sestra Marija. Znakovito je nenavođenje zeta Vuka. Osmrtnica u: DAZG, Odvjetnički ured. Ž. Mažuranića, fasc. 60; Jutarnji list 30. XI. 1933.

⁷¹⁵ U župnikovu obranu valja reći da nije bez razloga bio tako oprezan jer je još prije i na njega osobno bio pokušani fizički napad.

⁷¹⁶ NAZ, Župni arhiv Pušća, Zapisnik Uspomenah; *Novosti* 22. X. 1940.

⁷¹⁷ Đ. Szabo, Instalacija, 17; Na drugom mjestu je zapisao: „u prigradnji skromne selske crkve, u razvaljenoj gotovo grobnici čeka vječni sud Levin Rauch, nemile uspomene ban i sin mu Pavao, koji je još za života upoznao svu ispraznost časti“. Isti, Kroz Hrvatsko zagorje, 26.

⁷¹⁸ Zahvaljujem župniku na susretljivosti i mogućnosti da pogledam natpis.

I kultura smrti podlijegala je modernizacijskim promjenama pa su i velikaši postupno pokapani na grobljima. Paradoksalno je da su upravo ti građanski grobovi Rauchovih ostali sačuvani, a ne oni staleški u crkvama. Zaštitila ih je pripadnost cjelini građanskih groblja čiji su dio i jer nisu izdvojeni i na vjetrometini pljačkaša ili običnih razbijača često dodatno raspaljenih osvetom spram plemstva. Levinova supruga Antonija poklonila je zemljište za donjostubičko groblje, a na njemu su pokopani njezina kći Alice sa suprugom Christianom Steebom⁷¹⁹. Na njihovoj dvostrukoj grobnici nalaze se dva kamena spomenika s natpisom i križem. Na istom je groblju i njihov zet Ernest von Henneberg. Na brdovečkom je groblju pokopana njihova rano preminula kći, sestra blizanka Raoula Steeba, koja je umrla u Ruhru. Reprezentativniji pokop imala je Aličina sestra Marija udana Jelačić, pokopana 1936. u grobnici te obitelji u mirogojskim arkadama. Posebna je priča sudbina Pavlova sina Pavla mlađeg koji je završio život ili na otoku Samoa ili čak možda mornarskim sprovodom, bačen u Tihi ocean, a okolnosti njegove smrti ostale su nerazjašnjene. Pavao je izgleda pokušao odlaskom na Samou izbjeći novačenje i moguću smrt, ali ga je ona svejedno zatekla. U Prvome svjetskom ratu stradao je njegov bratić Vuk, sin Ivane Aichelburg–Labia. Vuk je i inače bio časnik u pričuvu, a poginuo je 20. X. 1914. pokraj mjesta Wolka–Bielinska. Zajedno s roditeljima pokopan je na groblju kod Klagenfurta.

Promijenjene okolnosti tijekom Drugog svjetskog rata i nakon njegovog završetka dovele su članove obitelji u pogibeljne situacije pa im je smrt nerijetko bila za petama. U ratu je stradao Hubert, sin Elizabete Vučetić, Aličin sin Raoul i unuka Ana bili su u logoru, a Raoulovi sinovi Vuk i Janko jedva su se spasili iz Bleiburga. Tako je plemstvo nažalost ponekad i vrlo tragično na vlastitoj koži osjetilo da su davno prošla vremena kad je bilo pošteđeno takve sudbine.

Može se reći da je dio kulture smrti plemstva bilo sastavljanje oporuka kako bi se na vrijeme reguliralo nasljeđivanje znatne pokretne i nepokretne imovine. Međutim, osim tog imovinsko–pravnoga aspekta, oporuke nerijetko sadržavaju odredbe o načinu pokopa, održavanju zadušnica, legatima crkvi i sirotinji i slično čime izražavaju stav oporučitelja prema smrti, a nerijetko i emocije prema pojedinim članovima obitelji. Raščlamba sačuvanih oporuka Rauchovih pokazuje da su žene više pažnje posvećivale tim pitanjima te se uopće pokazivale kao pobožnije nego muškarci što je dobro poznati fenomen. Poneke su oporučiteljice zahtijevale vrlo jednostavan pokop. Tako je Ana Sermage odredila da se njezino tijelo položi u bakreni lijes u župnoj crkvi u Marija Bistrici zajedno s onim njezinoga voljenog preminulog supruga Ljudevita i sa srcem njihovog sina Maksimilijana. Bistričkoj i radobojskoj crkvi ostavila je legat svakoj od po 1000 jedinica konvencijskog novca, namijenjen altariji za nju, supruga, sina, njezine roditelje i ujaka M. Vrhovca. Isti je iznos namijenila i Vrhovčevom orfanotrofiju u Zagrebu te zagrebačkoj sirotinji.⁷²⁰ Anina kći i Antonijina sestra Lujza Sermage također je htjela jednostavan pokop, i to na groblju mjesta u kojem je smrt zatekne. Na grobu je željela samo jednostavan kameni križ. Odredila je i služenje zadušnica u župnim crkvama Zagreba i Samobora te crkvi sv. Marka ostavila 600 forinti za godišnje služenje misa na rođeni i

⁷¹⁹ Prema podacima Vuka Steeba Christianovi roditelji pokopani su u Steinu, ali grob danas ne postoji, a djed Jochan Jakob pokopan je u grobnici dvorskih savjetnika ispod katedrale sv. Stjepana u Beču. Wolfgang–Vuk Steeb, *Odlomci iz autobiografije*, 134.

⁷²⁰ V. dok. br. 1 u ovom izdanju.

⁷²¹ V. dok. br. 3 u ovom izdanju.

smrtni dan majke, rođendan oca te na vlastiti rođeni i smrtni dan. Također je u dobrotvorne svrhe ostavila po 2000 forinti Bolnici sestara milosrdnica i zagrebačkoj sirotinji.⁷²¹ Antonija Rauch u svojoj oporuci zatražila je da se, nakon što se ustanovi da je stvarno a ne tek prividno mrtva (!), pokopa u jednostavnom lijesu bez ikakve pompe, a da se osmrtnice pošalju samo najužim znancima i prijateljima. Apelirala je na svoje najbliže da joj umjesto cvijeća upućuju molitve jer će tako ostati živim sjećanje na nju kao i ljubav njezine obitelji.⁷²² Antonija nije ostavila dobrotvorne legate jer je obitelj već mučila nepovoljna financijska situacija pa je pred kraj života bila zaokupljena stalnim mijenjanjem svoje oporuke, a bila je i pod dojmom da je osiromašila. Za razliku od navedenih oporučiteljica ni Levin ni Geza Rauch ništa nisu darovali u dobrotvorne svrhe niti su pozornost posvetili svom ukopu. Levin je jedino naglasio da želi biti pokopan u novoj grobnici, ali ništa nije detaljnije govorio o samome načinu ukopa.

Naposlijetku bi valjalo nešto reći i o mjestu i uzrocima smrti članova obitelji. Najčešće ih je smrt zatjecala u njihovim dvorcima i palačama pa je većina do 1945. umirala u Lužnici, Martijancu, Golubovcu i Zagrebu, ali i u inozemstvu (Ivana Aichelburg–Labia). Budući da su nakon 2. svjetskog rata gotovo svi otišli u inozemstvo, danas su najčešće ukopani na grobljima u Austriji (Grazu, Klagenfurtu, Semmeringu...) i Njemačkoj. Što se uzroka smrti tiče, za čvršće zaključke nemam dovoljno podataka. Oni koji su mi poznati uglavnom upućuju na moždani ili srčani udar. Levinova majka Elizabeta umrla je od klijenuti pluća, Levin je godinama bolovao od posljedica srčanoga udara koji ga je prikovao za kolica, a njegov je sin Pavao preminuo također od posljedica izljeva krvi u mozak. Smrt Geze Raucha obavijena je govorkanjima da ga je otrovala žena što dakako nije dokazano, no s obzirom da je posrijedi bila nagla smrt može se možda zaključiti da je uzrok bio moždani ili srčani udar.

Premda je nezahvalno čak i samo naznačivati neki zaključak, na temelju podataka kojima trenutno raspolazem razvidno je da je među Rauchovima bilo relativno malo nesreća⁷²³ (poput pada s konja, ozljeda u lovu ili nesreća vatrenim oružjem, što se znalo događati velikašima) i smrti male djece⁷²⁴. No, sustavnija istraživanja bi tek trebalo provesti.

ZAKLJUČAK

Cilj ove studije nije restauracija, nostalgичna potraga za izgubljenim vremenom plemićke slave, nego prilog integriranju plemstva u vertikalnu hrvatske baštine do suvremenosti, dakle do početka 21. stoljeća. Sukladno tome, u središtu istraživanja nije samo politička djelatnost i ekonomska osnovica Rauchovih, nego i raščlamba raznih vidova svakodnevice, u rasponu od obiteljskoga života, kulture stanovanja i vizualne prezentacije do kulture smrti. Premda je zbog više raspoloživih podataka naglasak na poznatim pojedincima poput Ivana, Pavla, Levina, Geze i Pavla II., pozornost se pridaje i manje poznatima, a zasebno je poglavlje posvećeno ženama.

⁷²¹ V. dok. br. 9 u ovom izdanju.

⁷²³ U boju je protiv Turaka 1688. poginuo Stjepan, a na galicijskoj bojišnici 1914. Vuk Aichelburg–Labia.

⁷²⁴ Smrt male djece nije se izrijeckom spominjala. Poznato mi je da je Pavlu starijem umrla dvogodišnja kći, Danielu II. dva sina, a Alici Steeb dvogodišnja kći.

Rauchovi su u Banskoj Hrvatskoj nazočni sigurno od 1635. kada se ime Daniela javlja kao zakupnika tridesetnice u Nedelišću, sve do nakon Drugoga svjetskog rata kada su i zadnji potomci, kao politički, socijalno i nacionalno nepodobni, bili prisiljeni napustiti Hrvatsku. Politički i socijalni uspon Rauchovih zamjetan je već krajem 17. i početkom 18. stoljeća kada Adam Daniel obnaša dužnost podbana. Njegov sin Ivan pripadat će sve do sredine 18. stoljeća artikulatorima politike hrvatskih staleža što će biti prekinuto njegovim političkim padom koji mu je onemogućio stjecanje barunata. To će uspjeti 1763. njegovome sinu Pavlu koji se tako uzdignuo u velikaški status. Među Rauchovima je vjerojatno najpoznatiji Pavlov unuk Levin, hrvatski ban 1868.-71. On i oba njegova brata, Aleksandar i Đuro, bili su dosljedno politički orijentirani prema Ugarskoj, a Levin je kao banski namjesnik 1868. u Hrvatskome saboru progurao prihvaćanje Hrvatsko-ugarske nagodbe. Nije se uspio dulje zadržati na vlasti jer je ugarskoj vladi postao političkim teretom. Do banske časti vinuo se 1908. i njegov sin Pavao, no poput oca ni on se nije pokazao doraslim svojemu političkom zadatku: razbijanju Hrvatsko-srpske koalicije te formiranju hrvatskoga bloka s oslonom na frankovce. K tomu Pavao je morao prikazati članove Srpske samostalne stranke kao antidinastički element koji radi na rušenju Monarhije uza svesrdnu pomoć Beograda. U tu svrhu je trebao poslužiti Veleizdajnički proces koji je nanio blamažu kako službenome Zagrebu tako i bečkom središtu. Ukratko, može se reći kako su Rauchovi bili vrlo politički ambiciozni, ali nerijetko i svojevoljni, svirepi i velikaški bahati. Od 1840-ih dosljedno su promađarski orijentirani što im je priskrbilo negativnu reputaciju, tradiranu do suvremenosti.

Politički uspon praćen je i stjecanjem imanja, a glavna vlastelinstva bila su Lužnica, Martijanec, Golubovec i zagorska dobra. Rauchovi su uglavnom bili dobri gospodari zainteresirani za svoja imanja, a imali su i pouzdane i odane upravitelje. Stoga se u vrijeme Levina i Đure Raucha, usprkos ukidanju feudalizma i gubitku selišnih zemalja, njihovi veleposjedi održavaju. Usprkos sve većoj krizi i zaduženosti, Rauchovi pripadaju velikašima koji su uspjeli održati svoja imanja do 1918., a dobrim dijelom (osim Gezinih posjeda koje njegovi nasljednici prodaju) i nakon toga. Uvjeti su nakon agrarne reforme 1919. bili teški, a posjedi uvelike smanjeni. Ipak, potomci Rauchovih, obitelji Vučetić u Martijancu i Steeb u Golubovcu uspjele su se na imanjima održati sve do kraja Drugoga svjetskog rata.

U zasebnom se poglavlju prikazuje život na glavnim imanjima, odnos prema seljacima i brojnome personalu te uloga vlastelina u lokalnoj zajednici koja je i nakon 1848. bila vrlo važna, posebice prema školama i crkvama jer je ostao održan patronat. Na to se poglavlje nastavlja ono s njime povezano, a posvećeno kulturi stanovanja koju su Rauchovi pomno njegovali barem od kasnoga 18. stoljeća. Od tada borave u zdanjima baroknoga, kasnije i klasicističkog stila, od kojih su najvažniji dvorci Lužnica, Stubički Golubovec i Martijanec te palača u Zagrebu. Svi navedeni objekti bili su pomno i bogato uređeni namještajem u stilskom rasponu od baroka, rokokoja, bidermajera do historicizma, kao i slikama, oružjem, lovačkim trofejima i knjižnicama.

Budući da je svom plemstvu, a posebice velikašima, reprezentativno vizualno samopredočavanje bilo izuzetno važno, u studiji se obrađuju simboli časti (grbovi, odlikovanja, banska zastava i žezlo...) te vizualna prezentacija (ulja na platnu, grafike, fotografije). Naposljetku se prikazuju poznati podaci o kulturi smrti, od staleških pokopa u kriptama patronskih crkvi do građanskih pokopa na javnim grobljima. Upravo se poantom toga teksta vraćam na sam početak – naime da Rauchove i u smrti prati svojevrсна *damnatio memoriae* jer su njihove grobnice u crkva-ma danas zatrpane.

IZABRANI DOKUMENTI

I. IMOVINSKO-PRAVNI SPISI

1. DAZG, OF Jelačić br. 335, k. 7.
Oporuka Ane Sermage
Zagreb, 26. srpnja 1855.

Oporučiteljica glavnim nasljednicima proglašava kćerke Alojziju, Ivanu i Antoniju, dočim četvrtoj kćeri Franjici namjenjuje tek nužni dio. Ostaolja legatne posluži te župnim crkvama u Radoboju i Bistrici. Izvršiteljima oporuke imenuje zetove Metela Ožegovića i Levina Raucha.

Testament¹

Im Namen des heiligsten Dreifälligkeit, des Vaters, des Sohnes und des heiligen Geistes. Amen.

Wiewohl ich bereits den 18. Oktober 1839 meine letztwillige Anordnung getroffen, und solche dann Agramer Domkapitel zur Aufbewahrung übergeben habe, nachdem sich jedoch die Umstände² seit jener Zeit bedeutend veränderten, so habe ich das erwähnte Testament von dem besagten Domkapitel zurückgenommen³, und ordne ich an dessen Stelle für den Fall meines Todes bei vollkommenen Verstandeskräften, nach reifer Uiberlegung folgendes an:

1. Mein entseelter Körper soll in der Bistricher Pfarrkirche bestattet, und die Exequien sollen daselbst sofort abgehalten werden, und ich wünsche daß meinen Leichnam mit jenem meines innigstgeliebten Gatten Ludwig⁴ ein Kupferner Sarg einschließe, in welchen auch das Herz unseres theuren Sohnes Max⁵ gelegt werden soll.

2. Aus meinem Nachlaße will ich, daß zuerst das Eigenthum meiner Kinder Aloisia, Johanna verehelichte Ošegovich⁶ und Antonia verehelichte Rauch von meinem Vermögen abgesondert, und ihnen übergeben werde. Was aber diesen meinen drei Kindern eigenthümlich gehört, das ist aus dem Vertrage ersichtlich, welcher ich mit ihnen bezüglich ihren Eigenthumsansprüche auf die Realitäten in

¹ Ovjerovljeni prijepis iz 1860. Objavljujem oporuke Ane i Alojzije (Lujze) Sermage zato što je njima dio imovine biskupa Vrhovca, namijenjen obitelji njegove sestre Franjice, došao u posjed obitelji Rauch.

² Neke od promijenjenih okolnosti su smrt sina Maksimilijana i proces zemljišnog rasterećenja. Valja posebno istaći novu regulaciju posjedovnih odnosa provedenu patentom od 2. III. 1853. i novi porezni sustav. No, prije svega je posrijedi novi bilježnički red proglašen za Hrvatsku i Slavoniju patentom od 21. V. 1855. Njime se reguliralo rad notara koji su za stranke sklapali razne vrste ugovora, pa i oporuke. U praksi je navedena odredba zaživjela tek 7. II. 1858. M. Gross, Počeci moderne Hrvatske, Zagreb-Ljubljana 1985.,108.

³ Oporuka se ne nalazi među ostalom imovinsko-pravnom dokumentacijom Ane Sermage.
⁴ Umro 2. II. 1837.

⁵ Maksimilijan je umro 16. II. 1832. Nadgrobna ploča Ane, Ljudevita i Maksimilijana postoji i danas u predvorju župne crkve u Marija Bistrici.

⁶ Ivana Sermage od Susedgrada i Medvedgrada udala se za Metela Ožegovića.

Golubovec⁷ und Gušćerovec, und auf die ihren angehörenden Kapitalien abgeschlossen habe.⁸

3. Eben so müssen von allen die in dem erwähnten Vertrage von mir übernommenen Zahlungen an meine obbenannten drei Töchter, wenn ich solche bei meiner Lebzeiten berichtigen würde, [2]⁹ so wie dieß in demselben Vertrage ausbedungen worden ist, aus meiner Verlassenschaft getilgt werden.

4. Sind diejenigen Bestandtheile meines Nachlasses, auszuscheiden, worin allen meinen vier Töchtern die gesetzliche Erbfolge gebührt, auf welche nemlich allen vier Kindern derartig ein gleiches Recht zusteht, daß ich dießfalls nichts bestimmen kann. Diese Bestandtheile werden ohnedieß nachdem es meiner Tochter Franziska¹⁰ gefällig war, deßhalb den Rechtsweg zu betreten, gerichtlich ermittelt werden.

5. Endlich sollen alle hier weiter unten vorkommenden Legate und sonstwo immer meinen Nachlaß betreffenden Lasten daraus berichtigt werden.

6. Was nach Absonderung, Ausscheidung, und Berichtigung aller in den vorhergehenden 5 Punkten erwähnten Gegenständen und Lasten von meinem beweglichen oder unbeweglichen, wo immer befindlichen Vermögen erübrigen wird, darüber habe ich das volle Recht, auch nach dem jetzigen Gesetze frei zu disponiren, und ernenne daher in allen diesen Vermögen meine drei Töchter Aloisia, Johanna und Antonia zu gleichen Theilen zu meinen einzigen Universalerben.

7. Meine Tochter Franziska, verhehelichte Jellacić [sic], welche ich aus den ihr selbst am besten bekannten Gründen in meinem früheren Testamente, Kraft des mir, nach den damaligen Gesetzen zutreffenden Rechtes von der Erbfolge in meinen sämtlichen Erworbenen und mir eigenthümlich angehörenden Vermögen ganz ausgeschlossen hatte, beschränke ich anmit ausdrücklich nur auf den strengsten gesetzlichen Pflichttheil, indem ich, wegen ihres gegen mich beobachteten Benehmens mich bemüssiget sehe, zwischen ihr und meinen anderen drei guten Töchtern einen Unterschied zu machen, und deshalb ihr bloß denjenigen Antheil zuweise, der ihr durch das gegenwärtig geltende Gesetz als Pflichttheil vorbehalten ist.¹¹

[3] 8. Ich finde mich bewogen, aus meinem Nachlaße folgende Legate zu machen, welche an die betreffenden Legatäre abzugsfrei abgeführt werden sollen.

A. Nachdem ich meinen verheiratheten zwei Töchtern Johanna und Antonia in Berücksichtigung des Nutzensanges von jenem Gelde, welches sie von mir schon

⁷ Biskup Vrhovac je stekao Golubovec, Marčinkovo i Stari grad od braće Josipa i Franje Adama Domjanića koji su rečene posjede 1804. založili kao hipoteku na 32 godine uz 97.000 forinti. Nakon isteka roka 1837. godine imali su pravo otkupiti hipoteku, zbog čega su se Josipovi sinovi Ladislav i Filip sporili s Anom Sermage, no po svemu sudeći spor je riješen tako što je Filip prodao svoj dio Golubovca za 6.700 forinti. U svakom slučaju u ovdje objavljenim dokumentima ne spominje se više takav spor. B. Čičko, Novi prilozi za povijest vlastelinstva Golubovec, u: Osamsto godina pisanoga spomena Stubice, 65.

⁸ Riječ je o dokumentu od 27. V. 1855. (*Schulderklärung und rücksichtlich vertragsmässiges Uibeinkommen*) kojim Ana Sermage priznaje da i dalje uživa dobro Golubovec, Stubičke toplice i pola Gušćerovca u ime svojih triju kćeri pa ona ne mogu biti uračunata u nasljednu masu. DAZG, OF Jelačić, br. 337, k. 7.

⁹ Arapske brojke u uglatim zagradama označuju stranicu dokumenta.

¹⁰ Franciska (Franjica) Sermage, žena Karla Jelačića

¹¹ Ana Sermage jasno je dala do znanja da Franjicu ne smatra dobrom kćeri. Jedan od važnih razloga je zasigurno taj što je Franjica uživala u naturi imanja Golubovec, Stubičke toplice i polovicu Gušćerovca kod Križevaca, dok su ostale njene sestre svoj dio nasljedstva prepustile majci koja je dobivala i prihode tih imanja. Nadalje, Franjica se nije libila ni parničiti s vlastitom majkom. DAZG, OF Jelačić, br. 337.

früher hätten erhalten sollen, bei der Abschließung des in Punkt 2. und 3. erwähnten Vertrages die denselben seit ihrer Verehelichung gegebenen Beträge nicht in Anrechnung genommen habe, und nicht will, daß solche ihnen irgendwie eingerechnet werden sollen, so vermache ich meiner ledigen guten Tochter Aloisia, die stets an meiner Seite ihren kindlichen Pflichten mit den größten Liebe gegen mich erfüllte, um auch sie entsprechend zu bedenken, außer dem, was sie gleich mit den übrigen beiden Schwestern zu bekommen hat, überdieß noch einen Betrag von Zehntausend Gulden Conventionsmünze.

B. Meinen beiden lieben Schwiegersöhnen vermache ich als Andenken und zwar: dem Hofrath Metell von Ožegović die ganze nach meinem Tode vorzufindende Bibliothek, dann die Gold und Silbersachen, welche zu dem ungarischen Gallakleid¹² meines geliebten verstorbenen Gatten gehörten; dem Baron Levin Rauch das große silberne Uhr Bouloir im rococo Style¹³ sammt der silbernen Tasse von meiner verstorbenen Mutter herrührend.

C. Der Pfarrkirche zu Bystriza und der Pfarrkirche zu Radoboj vermache ich einer jeden Tausend Gulden in CMZE¹⁴ [Conventionsmünze] zur Gründung von Altarien mit dem, daß für mich und meinen lieben verstorbenen Angehörigen, nemlich für meinen theuersten Gemahl Ludwig Sermage und meinen geliebten Sohn Max Grafen Sermage, so wie [4] auch für meinen geliebten Vater Anton v. Novosel und meine Mutter Franziska v. Novosel¹⁵, endlich für meinen gottseligen Onkel, Maximilian von Verhovaz, ehemaligen Agramer Bischof, und zwar für jeden von uns zwei heilige Messen, nemlich an unsere Namens- und Sterbetagen, in diesen beiden Kirchen gelesen werden sollen.

D. An das Andenken an meinen unvergeßlichen Wohlthäter Agramer Bischof Maximilian von Verhovaz dankbar zu ehren, vermache ich dem von ihm gestifteten Agramer bischöflichen Waisenhaus¹⁶ ein Legat von Eintausend Gulden in Conventions-Münze.

E. In der Voraussetzung und unter der Bedingung daß aus meinem Nachlasse nichts weiter für die Armen-Anstalten oder sonstigen öffentlichen Zwecke gefordert werden wird, vermache ich den wahrhaft mittellosen und erwerbsunfähigen Armen der Agramer Stadt 1000 Gulden in CMZE. Tausend Gulden in CMZE mit deren Vertheilung zwischen dieselben ganz nach eigenen Ermessen ich meinen Schwiegersohn Metell von Ožegovich beauftrage, der sich darüber vom Niemanden auszuweisen braucht.

F. Meinem vieljährigen Beamten in Verbovez, Smelyanich vermache ich vierhundert Gulden in CMZE und meiner gegenwärtigen Beschließerin in Golubovez

¹² Magnatska gala - svečano ruho ugarskih i hrvatskih velikaša.

¹³ Možda je riječ o satu koji se navodi u sporazumu nasljednika Antonije Rauch 24. siječnja 1917. (V. dok. 16) kao «Bouille» sat vrijedan 15.000 kruna. «Bouille» namještaj rađen je od skupocjenog drva s intarzijama a ime je dobio po francuskom majstoru koji ga je izrađivao za Luja XIV.

¹⁴ Nakon završetka ratova 1815. opet je u Habsburškoj Monarhiji uveden kovani novac zvan konvencijskim jer se kovao u srebru po konvencijskoj stopi. Taj je srebrni novac zamijenio bečku valutu u omjeru 1:2,5, no otkup stare valute oduljio se u praksi sve do 1858. godine.

¹⁵ Franjica Novosel rođ. Vrhovac sestra je Maksimilijana Vrhovca, koji je stoga njoj i njenoj djeci ostavio znatnu imovinu. Prijepisi biskupove oporuke sačuvani su u ostavštinama Jelačić i Rauch. (DAZG, OF Jelačić br. 332; HDA, OF Rauch, k.1.). Franjica je umrla godinu dana prije svoga brata pa je nasljedstvo prešlo na njenu kćer Anu.

¹⁶ Orfanotrofij u Vlaškoj ulici.

Elisabeth Kanky vermache ich zweihundert Gulden in CMZE, wenn dieselben bis ans Ende meines Lebens in meinem Dienste verbleiben.

G. Meiner ganzen Dienerschaft, die sich zur Zeit meines Ablebens um meine Person im meinen Diensten befindet, vermache ich einen zweijährigen Lohn, und von der Liebe meiner Erben zu mir, erwarte ich, daß sie durch eine den Dienstjahren angemessene Versorgung meiner Dienstschaft mein Andenken selbst im Grabe ehren werden.

9. Zu meinen Testamentsexekutoren ernenne ich meine beide lieben Schwiegersöhne Herrn Metell von Ožegović k.k. Hofrath und den Herrn Baron Levin Rauch [5], dieselben ersuchend, daß sie meinen letzten Willen genau erfüllen mögen, welche ich auch im vollsten Vertrauen zu ihnen von aller Rechnungslegung freispreche, und ihnen sogar das Recht ertheile, im Falle über den Sinn meines letzten Willens ein Zweifel entstehen sollte, meinen Willen so zu erklären, als wenn ich dieß selbst thun würde, da ihnen noch während meines Lebens meine etwaigen Wünsche genau auseinander setzen werde, und jedenfalls als Regel aufstelle, daß im Zweifel meine Absicht immer nur zum Vortheil meiner geliebten drei Töchter Aloisia, Johanna u. Antonia abgelegt werden soll.¹⁷

10. Wenn einer von den obbenannten zwei Schwiegersöhnen früher als ich sterben sollte, so ist der überlebende mit dem ganzen, oben den beiden Testamentsexekutoren zusammen eingeräumten Rechte der alleinige Testamentsexekutor, und es versteht sich von selbst, daß ein jeder von den genannten Exekutoren sich im Verhinderungsfalle durch einen Bevollmächtigten Vertreter lassen kann.

Ich schließe diese meine, eigenhändig geschriebene in meiner Namensfertigung und Beidrückung des Siegels bekräftigte letztwillige Erklärung mit den Worten: Im Namen Gottes des Vaters, des Sohnes und des heiligen Geistes. Amen. Indem ich meine Seele ihrem allmächtigen Schöpfer empfehle.

Agram am 26. Juli 1855.

L.S. Anna Wittwe Gräfin Sermage
geborene von Novosel

Von außen

Wir Endesgefertigten bestätigen anmit, daß die hochgeborene Frau Anna Wittwe Gräfin Sermage geborene von Novosell in unserer Gegenwart anerkannt habe, die instehende Schrift, als ihre letztwillige Erklärung eigenhändig geschrieben und unterschrieben zu haben.

Agram am 26. Juli 1855.

Als ersuchte und gleichzeitig gegenwärtige Testamentszeugen

Alois Lukenac m.p.¹⁸ Dr. Stefan Ledinsky¹⁹ m.p. Aleksandar Kralj, m.p.

Dieses Testament ist am 15. Mai 1860. [6] publizirt worden

Agram am 15. Mai 1860.

Dr. Anton Rojc²⁰ m.p.

L.S. k.k. öffentlicher Notar als Gerichtskommissär

¹⁷ Ovom su oporukom široke ovlasti dane dvama zetovima kao izvršiteljima posljednje volje oporučiteljice.

¹⁸ Lukinac i Kralj su odvjetnici i prijatelji Ane Sermage.

¹⁹ Zagrebački kanonik.

²⁰ Rojc je Slovenac koji je 1851. iz Trsta došao u Zagreb, predavao je na Pravoslavnoj akademiji a potom postao zamjenik državnog nadodvjetnika.

2. DAZG, OF Jelačić br. 335, k. 7
Kodicil oporuke Ane Sermage
Bez datuma i mjesta

Kodicilom se potvrđuje da Franjici Jelačić, koja je u međuvremenu pokrenula nekoliko sudskih sporova protiv majke, ostaje tek nužni dio. Regulira se nasljeđivanje imovinom nespomenutom u oporuci poput predija u Banatu i novčanih posudbi Aninog muža.. Udvostručuje se legat kćerki Alojziji.

Condicil zu meinem Testamente²¹

Durch mehrfache, seit der Errichtung meines Testamentes vom 26. Juli 1855 eingetretenen Umstände finde ich mich veranlaßt, im Sinn u. zur Ergänzung des vermachten Testamentes nachträglich folgendes umzuordnen.

1. Nachdem die in der 4. Punkte meines Testamentes allgemein erwähnten Prozesse, in welchem meine Tochter Franziska ihre vermeintlichen Erbes und Vermögens-Ansprüche auf einen Theil meines Vermögens geltend zu machen gesucht hat, bereits zum Theil beendigt werden sind, wonach derselben Tochter Franziska, verehelichter Jelačić in der Gütern Bistrica, Stenjevec u. Šenjugo nach meinem Tode zwar das Erbrecht zu einem Viertheil dieser Güter zuerkannt, jedoch mir zugleich das Recht über die daraus haftenden Investitionen zu verfügen ausdrücklich vorbehalten wurde, so erkläre ich vor Allem: daß dieses Erbrecht in den besagten Gütern auch meinen anderen drei Töchtern Aloisia Gräfin Sermage, Johanna verehelichte Baronin Ožegović geborene Gräfin Sermage u. Antonia Baronin Rauch geborene Gräfin Sermage [2] in demselben Maße, daher zu drei Viertheil dieser Güter gebühre, welche ich, als meinen bereits ernannten Universalerben, selbstverständlich auch alle auf den besagten Gütern haftenden Investitionen und Meliorationen derart vermache, daß die Tochter Franziska den ihr zukommenden vierten Theil von dieser Gütern erst nach Erlang des darauf entfallenden Betrages der mein Eigenthum bildenden Investitionen, erhalte.

Als solche Investitionen bezeichne ich aber:

a) Rücksichtlich der Güter Bistrica u. Stenjevec die durch das Testament meines seligen Gemahls Grafen Ludwig Sermage anerkannte Altatur mit 6000 f. CMZ, dann die ebenfalls daselbst anerkannte vertragsmäßige Heimatsverschreibung mit 12 000 f CMZ, endlich den nicht minder testamentarisch anerkannten Betrag von 2100 f CMZ welchen ich meinem verstorbenen Gemahl durch 21. Jahre mit jährlichen 1000 f CMZ zugebracht habe, daher rücksichtlich der erwähnten Güter Bistrica u. Stenjevec allein den Betrag der Investitionen mti 39 000 f CMZ.

b) Rücksichtlich des Gutes Šenjugo beträgt die an den Grafen Franz Wojkfy²² laut das zwischen demselben u. der Familie Sermage [3] bei der Gelegenheit der Revindicirung²³ der Güter Sv. Križ in Začretje u. Krapina, woran das Gut Šenjugo

²¹ Ovjereni prijepis, njemačka gotica. Kodici je dokument kojim se za razliku od oporuke ne određuju univerzalni nasljednici nego regulira pojedinačno imovinsko-pravno pitanje. U tekstu je dosljedno krivo pisano «Condicill» ili «Condicil».

²² Franjo III. Wojkfy (1761.-1833.) u prvom je braku bio oženjen Rebeccom Sermage.

²³ Zahtjev za priznanje vlasništva i uvođenje u posjed neke imovine. Riječ je uglavnom o slučajevima kada vlasnik nije u posjedu svoje nekretnine nego ju uživa netko drugi.

vo den dritten Theil bildet, abgeschlossenen Vertrages²⁴ bezahlte Summe 61530 f 12 kr[euzer] CMZ hievon habe ich, wie das mein seliger Gemahl in seinem Testamente selbst anerkannte, den auf ihm entfallenden dritten Theil mit 20510 f 4 kr CMZ selbst bezahlt, daher ich diesen Betrag als meine darauf haftende Investition mit Recht bezeichne.

c) Der Schätzungswerth sämmtlicher, auf den obbenannten Gütern befindlichen Gebürde, und Miliorationen [sic], welche wie dies mein verstorbener Gemahl im Testamente gleichfalls anerkannt hat, mit meinem Gelde errichtet wurden, bildet ebenso meine Investition.

d) Endlich alle durch mich bezahlten Schulden meines verstorbenen Gemahls, deren Betrag aus den durch mich ausgelassenen Obligationen desselben zu erscheinen wird, gehören auch zu meinem, auf den Gütern meines seligen Gemahls haftenden Investitionen.

Von allen diesen Investitions-Beträgen hat daher meine Tochter Franziska mit Abzug des ihr gebührenden Pflichttheiles [4] der auf dieselbe entfallende Theil, bevor als sie ihren Antheil in den besagten Gütern und demnach denselben entfallenden Entschädigungskapital erhalten kann, an meine Universalerben zu bezahlen, wobei es jedoch nicht unbemerkt gelassen werden kann, daß der vierte Theil des, nach dem Gute Bistrica entfallenden Entschädigungs-Capitals für meine Tochter Franziska mit 7912 f 30 kr CMZ beim k.k. Landesgerichte in Agram schon vinkulirt²⁵ worden ist, ausser diesem vinkulirten Betrage dacher meine besagte Tochter auf das Gute Bistrica entfallende Entschädigungskapital keinen weiteren Anspruch zu machen berechtigt ist, während ich anderseits bekenne, daß, sowohl von diesem Gute, wie auch von dem Gute Golubovec und Gušcerovec auf meine anderen drei Töchter entfallende Entschädigungskapital, ebenso wie von den anderen Gütern annoch[?] in meinen Händen zu haben, welches ihnen sonach in den bezüglichen Grundentlastungsobligationen ebenso, wie auf die mehr [?] erwähnten Güter selbst, als ihr unbezweifeltes Eigenthum durch meine Testamentsexekutoren ohne Anstand auszufolgen u. beziehungsweise aus meinem Nachlaße auszuschneiden ist.

2. Mit den Eigenthums-Anspruche auf einen Theil der mir durch meinen unvergeßlichen [5] Onkel Bischof Max. Werhovac geschenkten Realitäten und beweglichen Gegenstände nahmentlich des Agramer Hauses obere Stadt No 58, des Gutes Prečno in Agramer Comitate, des Weingartens Kustošak bei Agram, des Erdödyschen Pfandes zu 4000 CMZ und verschiedener Schuldforderungen im Betrage zusammen zu 3000 CZM dann des Hauses in Krapina, ist meine Tochter Franziska durch alle Gerichte abgewiesen worden. Ich bin daher über alle diese Objekte so wie auch über das Agramer Praedium in der lachischen²⁶ Gasse und Laščina, nicht minder über das ganze Praedium Gyertámos²⁷ im Banate, welche Praedien theils zufolge der Wirksamkeit der neuen Gesetze, theils aber, wie nahmentlich die Hälfte des Praediums Gyertámos im Wege des Kaufes in mein vollständiges Eigenthum übergegangen sind, frei zu verfügen berechtigt. Und da ich im Punkt 6 meines Testamentes bereits über mein sämmtliches Vermögen zu Gunsten mei-

²⁴ Vjerojatno je posrijedi ugovor iz 1815. Nakon smrti svoje žene Rebecce, Franjo Vojkffy je vratio obitelji Sermage Začretje, koje mu je ona donijela u miraz, ali su se njena braća ugovorom obavezala da će mu vratiti novac uložen u posjed. Budući da nisu raspolagali gotovinom, preuzeli su njegove novčane obveze prema crkvi sv. Križa.

²⁵ Vinkulirati znači zabraniti prijenos isprave ili novčanog iznosa.

²⁶ Vlaška ulica.

²⁷ Gyertyámos u blizini Temišvara.

ner drei Töchter Aloisie, Johanna u. Antonia verfügt habe [6] so bezieht sich diese meine Verfügung selbstverständlich auch auf die oberwähnten u. auf alle in der Folge noch etwa zuwachsenden Vermögens-Objekte, so wie auch das mir gehörigen Siseker Magazin²⁸.

3.ens Es befindet sich jetzt nur noch der einzige Prozes meiner Tochter Franziska wegen eines auf vierten Theil der Verlassenschaft von meiner Mutter Franziska von Novosell, erhobenen Erbenspruches in der Schweben, welcher, wie ich mit Recht hoffe, da ich die rechtmäßige, testamentarische und einzige Erbin unserer Mutter bin und das Eigenthum dieser Erbschaft mir nach dem Gesetze gehört, nur mit Abweisung der Klägerin werden kann beendigt daher meine in 6 u. 7 Testamentspunkte enthaltene Verfügung auch bezüglich meiner mütterlichen Erbschaft in Anwendung zukommen hat.

4 So wie ich meine drei Töchtern Aloisia, Johanna u. Antonia in dem diesfälligen vertragsmäßigen Uibereinkommen das Recht eingeräumt habe, für das dort [7] näher bezeichnete, und in 2. Punkte des Testamentes angedeutete, in meinen Händen befindliche Eigenthum derselben aus meinem Nachlaße nach der freien Wahl des Objectes sich zahlhaft zu machen, ebenso überlasse ich ihrer Wahl nunmehr auch das in Temeser-Banate befindliche Prädium Gyertámos, dessen eine Hälfte ich auf gerichtlichen Wege des Kaufes inzwischen erworben habe, und da ich die eine Hälfte um 29000 f CMZ erkaufte, so beträgt der Werth des ganzen Praediums 58000 f CMZ, um welchen Betrag es meine obbenannten drei Töchtern freisteht, es in die Rechnung ihrer Vertragsmäßigen Forderungen zu nehmen.

5.ens Die Hälfte des Gutes Gušćerovac habe ich von Grafen Otto Sermage²⁹ um 45000 f CMZ gekauft. Nach Abschlag des von dieser Hälfte entfallenden Entschädigungskapital zu 20000 f CMZ beträgt somit der Werth derselben Gutshälfte nunmehr bloß 25000 f CMZ welcher bei deren Annahme durch meine drei Töchter in die Rechnung ihrer [8] oberwähnten Forderungen maßgebend sein soll.

6.tens Wiewohl die, meinen drei Töchtern Aloisie, Johanna und Antonia vertragsmäßig zugesicherten Erträgnisse der Güter Golubovec³⁰ und Gušćerovec, welches erstere ganz, mit abgesicherten Erträgnisse der Güter allen darauf befindlichen beweglichen Sachen nebst Zugehör, das letztere aber zu 3/7 des jetzigen Guts-Complexes, ebenfalls mit dem gesammten in Gušćerovec befindlichen beweglichen Vermögen welcher [nečitko] ein unbezweifeltes Eigenthum derselben Töchter bildet und die seit der Vertrags-Abschließung rückständigen Zinsen ihrer Schuldforderungen bei mir für mehr als drei Jahre aushaften - so will ich doch nicht, daß aus dem Grunde der Verjährung meine obbenannten Töchtern irgend ein Nachtheil ermache sondern es sollten alle, von dem vertragsmäßig verabredeten Zeitpunkte angefangene, zu berechnenden Nutzungen und Zinsen [9] derselben unverkürzt zu statten kommen, und vollständig berichtet werden. Meine zwei Schwiegersöhne Metell Baron von Ožegović und Levin Baron Rauch sind als meine im 9. Punkte des Testamentes bereits ernannte und hiezu bevollmächtigte Testaments-Exekutoren berechtigt, nach dem Inhalte meines Testamentes und dieses Conditilloes so vorzugehen, daß dieselben während der ganzen Abhandlung der

²⁸ Posljednjih osam riječi je dopisano na rubu papira, stoga je na kraju kodicila oporučiteljica potvrdila da je umetnuti tekst autentičan.

²⁹ Sin Henrika i Regine rođ. Oršić.

³⁰ Međutim, 1856. Ana se sporazumjela s Antonijom da će ova naslijediti Golubovec, Marčinkovo i Stari grad. Ugovor se čuva u Muzeju Sv. Ivan Zelina. B. Čičko, Novi prilozi za povijest vlastelinstva Golubovec, 65

Verlassenschaft die Obsorge und Verwaltung meines Nachlasses zustehen, u. die Aufstellung einer dritten Person zum Curator meiner Verlassenschaft keineswegs zulässig sein soll.³¹

Es steht daher meinen Testaments-Exekutoren das Recht zu, daß, nach verläufiger Ausscheidung des Eigenthums meiner Töchter Aloisia, Johanna u. Antonia in unbeweglichen u. beweglichen Vermögen, wie auch nach vorausgegangener Berechtigung ihrer vertragsmäßig anerkannten Forderungen, in Gemäßheit der ihnen zustehenden freien Wahl [10] in den durch dieselben gewählten Zahlungsobjekte u. nach der Berichtigung meiner sonstigen Lasten, etwa nach erübrigende, somit zu meinem Nachlasse gehörigen Gold oder Geldeswerth in Silber, Prätiösen, Schmuck oder sonstigen Wertheffekten, ohne Hinterlassung bei Gerichte mit Hinterlassung jeder engeren Sperre oder Sequestrirung meines Nachlasses, meinen Universalerben allsogleich thatsächlich zu übergeben das eidesstättige Vermögensbekenntniß selbst zu versetzen, u. dem Gerichte vorzulegen welches in jeder Beziehung maßgebend sein soll, mit einem Worte, die ganze Vertheilung meines Nachlaßes im Sinne meines Testamentes, dieses Condielles und des mit meinen drei Töchtern Aloisia, Johanna und Antonia getroffenen vertragsmäßigen Uibereinkommens auszuführen, u. nöthigenfalls wenn ein Zweifel irgendwo entstehen sollte, selbst dieses Condiell ebenso wie mein Testament, stets nur zum Vortheil meiner drei Töchter und Universal-Erben zu erklären.³²

[11] Im Falle der Verhinderung eines der Testaments-Exekutoren wünsche ich daß derselbe durch den k.k. Statthalterei-Rath und Urbarial Obergerichtsrath Alexander Kralj, als meinen ehemaligen Fiskal und vieljährigen Freund des Hauses supplirt wurde, dem ich für seine diesfällige [nečitko] abzugsfreies Honorar von 1000 f CMZ bestimme, und nicht minder soll mein vieljähriger Fiskal Herr Advokat Alois Lukinac in Agram, wenn er bei der gewissenhaften Führung meiner letztwilligen Anordnung auf der Weisung der obbenannten Hr. [Herren] Testaments-Exekutoren werktätig mitwirken wird, außer seinem Jahresgehälte mit einer angemessenen Honorirung bedacht werden.

8.ens Meiner lieben Tochter Aloisia, die auch seit der Errichtung meines Testamentes nicht aufgehört hat, mir stets und unter allen Umständen liebevoll und hilfreich zur Seite zu stehen, verdopple ich das im Testamente ihr zugedachte [12] Legat zu 10000 f CMZ und vermache ihr daher ein abzugsfreies Legat von 20000 f CMZ.

9 Da meine Beschließerin Elisabeth Kanky in Golubovec meinen Dienst verlassen hat, so wird sie das im Punkte 8 lit.[tere] E meines Testamentes ihr zugedacht gewesene Legat zu 200 f CMZ nicht erhalten, sondern es soll dasselbe Legat meiner

³¹ Takva je odredba bila potrebna jer je Ana vrijedne stvari držala sakrivene u Golubovcu. Nakon njene smrti njeni zetovi su u pratnji kotarskog suca došli u dvorac i u predvorju otvorili veliku škrinju u kojoj je sakrivena ispod pređe bila veća svota novca. Potom je Anin povjerljivi sluga u najvećoj dvorani ispod slike biskupa Vrhovca skinuo tapetu, uklonio jednu ciglu i izvadio novac i dukate. Vrijednost nađenog iznosila je oko 50.000 forinti. Zgodu je svom nećaku Stjepanu prepričao navedeni kotarski sudac Arsenije Belošević. Stjepan Belošević, Zagorskom željeznicom i njenim pobočnim prugama, Zagreb, 1932.

³² Usprkos odredbi majke, navedene tri kćeri, tj. njihovi opunomoćenci te ujedno i izvršitelji oporuke Levin Rauch i Metel Ožegović, pristali su na za njih nepovoljan sporazum s Franjicom Jelačić, kojim se ostavina dijelila na 4 jednaka dijela. (*Nachträglicher Vertrag*, DAZG, OF Jelačić, 337, k. 7). Tim je ugovorom iznos od skoro 100.000 forinti u gotovom novcu i zemljišnorasteretnim kuponima ostavljen izvršiteljima oporuke da podmire razne dugove i sudske troškove. Sklad među sestrama nije dugo trajao jer je Franjica tužila izvršitelje oporuke zbog nepolanjanja računa. Isto, 340, k. 7.

Stubenmädchen Johanna Bürger³³, wenn sie bei mir so lange ich lebe im Dienste verbleibt, zufallen.

Hiemit schließe ich auch diese, bei gesunder Vernunft, nach reiflicher Ueberlegung gemachte letztwillige Condiillar-Verfügung.

Im Namen Gott des Vaters des Sohnes und des heiligen Geistes Amen.

Emil Wikerhauser
k.k. oriental Dolmetsch.

Kriigs-Commissär³⁴ L.S.
als ersuchter Zeuge
des letzten Willens

[13]

Anna Wittwe
Gräfin Sermage
geborene von Novosell³⁵ m.p.
und bestätige am
Schluße des Punktes zwei 2.
die Worte „so wie auch auf
das mir gehörigen Magazin in
Sisek“ eigenhändig eingeschaltet zu
haben

Thomas von Mathachich als
ersuchter u. gleichzeitig
anwesender Zeuge des letzten
Willens

Ferdinand Žerjavić³⁶ m.p.
als ersuchter und gleichzeitig anwesender
Zeuge des letzten Willens

Dieses Condiill ist am 15. Mai 1860 publizirt worden
Agram den 15. Mai 1860

L.S. Anton Rojc m.p.
k.k. öffentlicher Notar als Gerichts-Commissär

3. DAZG, OF Jelačić br. 2534

Oporuka, dodatak oporuci i kodicil Lujze Sermage
Zagreb, 12. listopada 1883.

Oporučiteljica određuje jednostavan pogreb bez raskoši, imovinu ostavlja u jednakim dijelovima sestrama Ivani Ožegović i Antoniji Rauch te niz legata u dobrotvorne svrhe. Sestri Franjici Jelačić ostavlja oveći iznos novca, a pojedine svoje predmete i manje sume novca namijenila je prijateljici te personalu. Oporuka je dopunjena 12. X. 1883. tako što su nasljednicima proglašena djeca Ivane Ožegović te Antonija Rauch (u slučaju njene smrti njena djeca), s time što prvi nasljednici dobivaju dobro Vrbovec kod Samobora a drugi kuću i nekretnine u Zagrebu i okolici. Drugom izmjenom oporuke 9. III. 1886. iznos namijenjen

³³ Nakon smrti Ane Sermage ostala je u službi njene kćeri Lujze, koja ju je uključila u svoju oporuku. V. dok. br. 3.

³⁴ Recte: Wickerhauser. Tumač za orijentalne jezike pri vojnom zapovjedništvu u Zagrebu.

³⁵ Ana Sermage, stara 73 godine, umrla je 14. V. 1860. u Zagrebu u Poštanskoj ulici popisnog broja 58. U trenutku smrti kći Alojzija je živjela s njom. Formular popunjavan 15. V. 1860. u povodu njene smrti potpisali su kao svjedoci njena tri zeta. Formularu je pridodan popis imovine nađene kod pokojnice. Oba su dokumenta na njemačkom. DAZG, OF Jelačić, 336, k. 7.

³⁶ Pravnik i političar.

preminuloj Franjici Jelačić podijeljen je djeci Julija Jelačića te kćerima Klotilde Hellenbach. Dodane su i manje izmjene u korist posluge.

Mein Testament³⁷

Im Namen Gott des Vaters, des Sohnes und des heiligen Geistes.

Meine Seele empfehle ich der Gnade und Barmherzigkeit Gottes, meine lieben Verwandten und Freunde bitte ich auch für das Heil derselben zu beten, und da die Todesstunde des Menschen, unbestimmt ist, so habe ich bei noch gesunder Geistes- und Körperkraft mein Nachlassvermögen folgendes verfügt.

I. Mein Begräbniss soll dort wo mich der Tod ereilt ohne Prunk veranstaltet werden, und mein Leichnam an dortigen Friedhofs beerdigt werden, auf mein Grab ist ein steinernes Kreuz zu setzen, auch sollen dort und in den Pfarckirchen zu Agram und Samobor Messen für mein Seelenheil gelesen werden.

[2] II. Als Erben meines Vermögens ernenne ich zu gleichen Theilen meine lieben Schwester Johanna verehelichte Baronin Ožegović und Antonie verehelichte Baronin Rauch jedoch wünsche ich, dass Erstere mein Gut Vrbovec bei Samobor samt den, dazu gehörigen Realitäten Letztere aber mein Haus in Agram samt Einrichtung und den im Agramer Bezirke gelegenen zur Zeit meines Ablebens besessene Realitäten erhalte.

Ferner bestimme ich:

1. Zur Stiftung eines Krankenbettes im Spital der Barmherzigen Schwestern in Agram 2000 f Ö W³⁸ in K. Sl. Grundentlastungsobligationen³⁹.

2. Dem Armenfond der Stadt Agram 1000 f. ebenfalls in K. S. Grundentlastungsobligationen nebst dem, bestimme ich zur Vertheilung der Armen dieser [3] Stadt 1000 f Ö W.

3. Der Pfarckirche, St. Marko in Agram 600 f Ö W mit der Bestimmung, dass alljährig für meine Mutter Anna Gräfin Sermage, an ihrem Geburtstage, den 15. März und an ihrem Sterbetage 14 Mai, sodann für meinen Vater Ludwig Grafen Sermage an seinem Geburtstage 8ten Mai und seinem Sterbetag 2t Februar endlich für mich an meinem Geburtstage 12ten August und meinem Sterbetage Messen gelesen werden sollen.

4. Meiner lieben Schwester Franziska verehelichten Jelačić verlasse ich 36.000 f in Ö W so dass diese Summe ihrer Tochter Klotilde verehelichten Baronin Hellenbach nach ihrem Tode zufalle.

5. Meine silberne Toilette legire ich zum Andenken meiner lieben Freundin Josephine Vancaš⁴⁰, [4] ihrem Gemahle aber, dem Herrn Medizinalrathe Alexis Vancaš 3000 f Ö W:

6. der Frau Steiner 1000 f Ö W.

7. Meinem Hausfräulein, meiner lieben Johanna Bürger, für ihre vielen, meiner theueren Mutter und mir unermüdlich, treu geleisteten Dienste, die ganze Errichtung ihres und meines Schlafzimmers, wie auch des Fremden und Garderobezimmers meines Hauses in Agram, alle meine Kleider, Leib und Hauswäsche wie auch alles, wass sie am Glass, Porzelain und Küchengeräthschaften wünschen wird

³⁷ Prijepis, latinica.

³⁸ Forinti austrijske vrijednosti. Riječ je o valuti uvedenoj za neoapsolutizma, 100 forinta konvencionalne vrijednosti vrijedilo je 105 forinta austrijske vrijednosti.

³⁹ Hrvatsko-slavonskim zemljišnorasteretnim obveznicama

⁴⁰ Posrijedi je Josipa Vancaš, poznata «majčica Ilira».

endlich auch meine silberne Zuckerbüchse, die ich auch immer im Gebrauche habe, samt der silbernen Tasse auf welcher sie steht und den zwei silbernen Leuchtern, welche sich auch dabei in meinem Schlafzimmer am [5] eisernen Tischen befinden und mein silbernes Essbesteck mit welchem ich täglich speise.

8. Meiner Köchin Viktorie legire ich 100 f Ö W. und die Einrichtung ihres Zimmers.

9. Dem Joseph Starkel meinem Hausmeister eine K. Sl. Grundentlastungs- Obligation von 1000 f Ö W.

10. Meiner Kammerjungfer Klara Banbiz⁴¹ 560 f Ö W.

11. Ausserdem wünsche ich, dass alle meine, zur Zeit meines Ablebens in Agram sich befindlichen Dienstleute ihren ganzjährigen Lohn ausbezahlt bekommen.

12. Zu meinem Testamentsvollstrecker ernenne ich meinen lieben Schwager Baron Metel Ožegović und legire ihm, zum Andenken meine zwei silberne Girandols und den kleinen silbernen Rococo-Aufsatz [6] welchen ich täglich auf meinem Speisetisch stehen habe und überdies 1000 f Ö W.

Dies ist mein letzter Wille, welchen ich eigenhändig geschrieben und unterschrieben habe.

Agram 7ten Oktober 1877
Louise Gräfin Sermage mp.
L. S.

[7] Anhang zu meinem Testamente

Da seit Errichtung meines letzten Willens 7. Oktober 1877 eingetretene Umstände⁴² einige Abänderungen und Zusätze erheischen so mache ich bei vollen Geisteskräften und nach reifer Überlegung folgende Änderung und ändere den Ilten Absatz meines obgedachten Testamentes wie folgt ab.

II. Zu Universalerben meines Vermögens ernenne ich zu gleichen Theilen:

1. Die Kinder meiner verstorbenen Schwester Baron Luis Ožegović und Baronin Ida Moscon und wenn Eines derselben früher mit Todt abgehen sollte ihre sie überlebenden Kinder.⁴³

2. Meine Schwester Antonie Baronin Rauch und soll ihr Nachlass nach ihrem Tode an ihre 3 Töchter Alice, Marie und Jeanne fallen.⁴⁴

[8] 3. Als Prälegat bestimme ich, dass sie sub 1 eingesetzten Erben mein Gut Vrbovec bei Samobor samt fundus instructus⁴⁵ und allen Rechten, sowie sie es bei meinem Ableben finden.

Die sub 2 eingesetzten Erben aber, mein Haus in Agram⁴⁶ samt Einrichtung und den im Agramer Bezirke gelegenen zur Zeit meines Ablebens besessenen Realitäten

⁴¹ Recte: Banvitz.

⁴² Smrt sestre Ivane Ožegović.

⁴³ Metel i Ivana Ožegović imali su sina Ljudevita, oženjenog za Olgu Erdödy i kći Idu udanu za baruna Alfreda Moscona, vlastelina Pišeca u Štajerskoj. S. Belošević, Županija varaždinska i slob. i kr. grad Varaždin, Zagreb, 1926., 115.

⁴⁴ Nasljednice su vodile evidenciju o stečenom zajedničkom imetku pa je u DAZG, OF Jelačić br. 447, k. 10, sačuvana tekica «Gemeinschaftliches Vermögen Alice, Marie, Jeanne».

⁴⁵ Sve potrebno za gospodarenje dobrom poput oruđa, stoke i sličnog.

⁴⁶ Kuća u Opatičkoj 14. Osim navedenog posjedovala je i Ilirski trg 8. Lelja Dobronić, Stare numeracije kuća u Zagrebu, Zagreb, 1959., 40 i 68.

mit der oben unter 1 und 2 angesetzten Rechtswirkung der Substitution erhalten.

Ausserdem hat mein Testament vom 7. Oktober 1877 in allen hier nicht spezifisch abgeänderten Punkten in voller Kraft und Giltigkeit [sic] zu bleiben.

Dass diese Änderung welche ich eigenhändig geschrieben und unterschrieben habe, mein freier Wille ist bestätige ich hiemit.

Agram 12. Oktober 1883
Louise Gräfin Sermage mp.

[9] Codicill

Zu meinem Testamente de dato 7ten Oktober 1877 und dessen Anhang de dato 1883

ad Punktum 4. da meine Schwester Franziska verhelichte Jellačić bereits gestorben ist, so verfüge ich dass jene 36.000 f Ö W. in zwei gleiche Theile getheilt, die eine Hälfte den Kindern des Julius von Jellačić⁴⁷ und die andere Hälfte den Töchtern der Klotilde verhelichten Baronin Hellenbach⁴⁸ zukomme.

ad Punktum 5 da der Doktor Vancaš gestorben ist so legire ich, die ihm zugeacht gewesenen 3000 f Ö W meinen Universalerben.

Dem Fräulein Marie Vidicz verlasse ich zum Andenken die zwei Gedichtenbücher (Dichtergrüsse und Souvenir) welche sich in meinem Salon auf dem Tische befinden [10] und die ich von meiner lieben Freundin Vancaš erhielt, dann verlasse ich ihr von den 12 silbernen Essbestecken, welche ich im Gebrauche habe, 6 Paare samt den dazu gehörigen 6 Kaffeelöffeln und Milchschöpfer wie auch Suppenschöpfer, dann die zwei Leuchter die im Speisezimmer am Bücherkasten stehen überdies noch 500 f Ö W.

Meinem Pathenkinde Agnes Hanžek 6 silberne Essbesteck samt dazugehörigen Löffeln und Kaffeelöffeln ausserdem 500 f Ö W.

Endlich für den Fall, dass meine Köchin Viktorie Piskachek, welche in meinem Dienste einen Beinbruch erlitt und dadurch dienstunfähig wurde, mich überleben sollte, verfüge ich, dass sie zu ihrem Lebensunterhalte alljährig [11] die 6% Zinsen bekomme, welche die Alsö-Vidovzer⁴⁹ Gemeinde auf Grund des Schuldscheines de dato 10en Jänner 1864 stets pünktlich einschickte. Zum diesen Zwecke soll die betreffende Obligation meine liebe Schwester Antonie Baronin Rauch übernehmen, welcher ich das Kapital nach dem Tode der Viktorie Piskachek hiemit legire.

Dieses Codicill habe ich, bei vollkommen gesunden Verstand geschrieben und unterschrieben.

Louise Gräfin Sermage mp.
Agram 9ten März 1886.⁵⁰
L.S.

⁴⁷ Julije je sin Franjice i Karla a oženjen je za svoju sestričnu Mariju Rauch, kći Levina Raucha i Antonije Sermage. Njihova djeca su Vuk, Margareta, Marija i Janko.

⁴⁸ Klotilda Jelačić, kći Franjice rođ. Sermage i Karla Jelačića, udala se 1851. za baruna Lazara Hellenbacha. Bračni par Hellenbach imao je šestero djece: Helenu udanu Papadopoli-Aldobrandini, Dioniza, Marijanu, Gisellu, Franjicu udanu Kulmer te Zdenku udanu Vranjican Dobrinović. S. Šterk, Fotografski albumi obitelji Hellenbach, 14-17.

⁴⁹ Donjovidovečka općina.

⁵⁰ Alojzija (Lujza) Sermage umrla je 14. listopada 1887. u pola 6 ujutro, u 81. godini u svojoj kući u Opatičkoj 14. Na sačuvanoj osmrtnici (HDA, OF Praunsperger, k.1) je od obitelji imenom

4. DAZG, OF Jelačić br. 426
Oporuka Levina Raucha
Zagreb, 18. ožujka 1888.

Univerzalni nasljednik je Geza Rauch, s time što majci Antoniji treba osigurati standard života kakav je prije imala. Zagorska dobra dijele se na 5 jednakih dijelova svoj Levinovoj djeci.

Testament⁵¹

Um nach meinem Tode allen wie immer gearteten Differenzen oder Streitigkeiten vorzubeugen, um eine feste Grundlage zu schaffen, und eine bestimmte Ordnung aufzustellen nach welcher ich meine Verlassenschaft getheilt haben will: habe ich bei vollkommen gesunden Verstand und Körper, frei von jedem Zwange folgende letztwillige Verfügung gemacht.

§ 1

Zu meinem Universalerben ernenne ich meinen innigst geliebten Sohn Géza Baron Rauch welcher mich durch die letzten zwölf Jahre in der Erhaltung und Ver-

spomenuta samo Antonija Sermage. U njejoj ostavini (DAZG, OF Jelačić) su i dokumenti br. 2535 - zapisnik od 14.X.1887. u predmetu ostavine Sermage, te zapisnik od 12.II.1889. Dokument br. 2536 je zapisnik od 28.X.1887., sastavljen kod F. Arnolda, javnog bilježnika, kao sudbenog povjerenika. Imovina pokojnice iznosila je:

gotovina 67.294 for. 60 novč. (kasnije ispravljeno u 67.794)

hrv.-slav. rasteretnice 14.000 for., burzovno vrijede 14.699 for. 25 novčica

zlatna renta 22.000 vrijedi 35.858

papirna renta 19.000 vrijedi 15.347

prioriteti Južne željeznice 43.200, vrijede 30.823 for. 20 novčica

privatna zadužnica donjovidovečke općine 4000 for., vrijedi 4200

2 srebrna svijećnjaka s rokoko stalkom 18 for.

srebrna toaleta 30 for.

pokućstvo 4 sobe, rublje, odijelo, staklo, porculan, kuhinjska uredba 217 for. 40 novč.

srebrni jedaći pribor, šećernica i taca, 2 svijećnjaka 15 for.

2 pjesnička djela 1 for.

6 para srebrnog jedaćeg pribora i 6 kavenih žlica, jušna i kavena žlica, 2 svijećnjaka 12 for.

6 para srebrnog jedaćeg pribora i 6 malih i jedna velika kavena žlica 10 for.

pokućstvo kuharićine sobe 13 for. 30 novč.

pokretnosti u zagrebačkoj kući i uredba iste 354 for. 45 novč.

nared dobra Vrbovec sa zalihom gospodarskom i tražbinama 4.478 for. 05 novč.

nekretnine Donji grad (zem. uložak br. 13), Gornji grad (br. 616), Vlaška (br. 157), Laščina (br. 100) 25.312 for.

dobro Vrbovec, Samobor, Domašinec, Sv. Nedjelja, Rakovica, Klokočevac, Molvica, Kerestinec 64.779 for.

Ukupno imovina 263.412 for 25 novč.

Dugovi – trošak bolesti 1.068 f

pogreb i spomenik 4.750 f

tražbine odvjetnika Daubacha 305 for. 53 novč.

Ukupno dug 6.123 for. 28 novč.

Čista imovina 257.288 for. 57 novčica

mehring meines Vermögens bereitwilligst mit allen seinen Kräften unterstützt hat. Ich vermache ihm mein ganzes wo immer befindliches, wie immer benanntes, bewegliches und unbewegliches, sei dieses im Grundbuche auf meinen Namen eingetragen oder nicht, gegenwärtiges oder erst zu erwerbendes und zukünftiges Vermögen, - sofern es durch die nachstehenden Verfügungen nicht seiner Verfügung entzogen ist, in das volle unbeschränkte Eigenthum.

[2] Namentlich vermache ich ihm meine Herrschaften Lužnica, Pušća, Kupljenovo, Kostanjev, Slavetić und Šišljavić, meine Waldcomplexen in Okičer- und Kupčiner-lug, sowie in Pleševina etc. ferner alle sonstigen im Rayon der obgenannten Güter gelegenen durch Kauf oder Tausch erworbenen ganze Huben, einzelne Grundstücke und Häuser, die von den benannten Gütern aus verwaltet werden, mit allen Appertinenzen, wie sie liegen und stehen, wie ich diese besitze und besessen habe, samt allen Rechten und Gerechtsamen, privat- oder urbarial-rechtlichen Ursprunges, mit den Rechten der Rücklösung und Ablösung, mit dem Rechte der Grundbuchsberichtigung, mit allen Rechten aus noch nicht realisirten Verträgen, - mit dem gesamten, auf den Gütern und Wirthschaften, die ich erwöhnt, liegenden fundus instructus, allen Vorräthen an wirthschaftlichen und sonstigen Producten wie Wein, Frucht, Holz, Cognac etc. allen zum Betriebe der Wirthschaft oder sonstiger Production gehörigen Gegenständen, Behältnissen, Geräthen und Werkzeugen etc., mit allen auf meinen Gütern, Schlössern, Häusern oder sonst wo laut Inventaren befindlichen Mobiliar, Hausrath, [3] Decorationsgegenständen, Amenblements, Gold und Silbergeräthen und sonstigen Prätiosen, Wägen, Waffen, Antiquitäten, Bildern, Büchern, Kleidern, Porträts, Haus- und Leibwäsche, Porcellan- und Glas-service, schliesslich die zu meinem täglichen Gebrauch dienenden Gegenstände meine Kleider, Wäschen, Geschmuckgegenstände auch meinen ungarischen Costüme⁵² samt Schmuck und Säbeln, die ererbten kostbaren Familienandenken, die erworbenen Denkzeichen meiner politischen Wirksamkeit, meine Familienschriften, Urkunden und Diplome, Familiengemälde etc. mit allen Rückständen an Zins-, Pacht- und Montangiebigkeit, mit allen Forderungen, activen Capitalien, sicher gestellten und nicht sicher gestellten Forderungen und Obligatorien mit allen zu realisirenden Ablösungs-Capitalien, und wo immer deponirten oder in meinen Händen sich befindlichen Baaren Geld und Effekten.

Mein Sohn Géza Baron Rauch hat hingegen alle Passiven welcher immer Art ganz allein zu übernehmen mit Ausnahme der auf dem Gute Andraševac intabulierten Fondsschuld per 20 000 fl. und des eventuell zur Zeit meines Ablebens nicht getilgten Kaufschillingsrestes [4] vom Gute Stari Dvori.

§ 2

Ich wünsche, dass meine innigstgeliebte Gattin Antonie Baronin Rauch, die mir stets zärtliche Liebe, Treue und beispiellose Sorgfalt bewiesen und wofür sie Gott belohnen und in unseren herzlichst geliebten Kinder segnen möge, - in ihrer gewohnten Lebensweise nicht beeinträchtigt werde, sondern nach meinem Tode als Haupt der Familie dieselbe unabhängige und sorgenfreie Stellung einnehme; und trage daher meinem lieben Sohn Géza auf, meiner innigstgeliebten Gattin Antonie nach deren Wünsche jene Wohnung einzuräumen und jenen Unterhalt zu gewähren, welche dieselbe bei meinen Lebzeiten inne gehabt hat. Dem gemäss sind ihr

⁵¹ Ovaj je dokument prepisala Katarina Horvat.

⁵² Magnatska gala.

alle Einrichtungsstücke, Bilder, Porträts, Silber, Glas und Porcellan Service sowie auch die Wäsche zum weiteren Gebrauch wie bisher zu belassen.

§ 3

Meine Zagorianer-Besitzungen als da sind: die Güter Vukšinec, Andraševac, Dobri Zdenci, Karivaros, Stari Dvori, und mein Antheil von Gute Ober Stubica samt allen Appertinenzen, ferner alle mir [5] gehörigen durch Kauf oder Tausch erworbenen, im Bereiche dieser Güter respective im Rayon der jetzigen politischen Gemeinde Ober und Unter – Stubica gelegenen kleineren Wirthschaften, Huben und einzelnen Grund-stücken vermache ich zu gleichen Theilen meinen innigstgeliebten Kindern Alice Baronin Rauch verehelicht an Christian Reichsritter v. Steeb, Géza Baron Rauch, Marie Baronin Rauch verehelicht an Julius v. Jellachich, Jeanne Baronin Rauch verehelicht an Franz Freyherrn v. Aichelburg und Paul Baron Rauch.

Ebendenselben vermache ich auch alle Weinvorräthe, die in Kellereien von Golubovec lagern, mit Ausnahme von Tausend Eimern welche als fundus instructus des meiner Frau gehörigen Gutes Golubovec zu betrachten sind.

Ferner vermache ich denselben meinen fünf geliebten Kindern zu gleichen Theilen alle fälligen Zins-, Montan- und Pacht-Forderungen, welche sowohl aus meinen Zagorianer Besitzungen, als auch aus den mir zur Nutzniessung überlassenen meiner Frau gehörigen Gütern Golubovec und Šanjugovo herrühren; - mit der Beschränkung jedoch, dass die von den Gütern Golubovec und Šanjugovo stammenden Zins-, Berg- u. Pacht-Forderungen bis zum Betrage der einjährigen Giebigkeit welche schon fällig ist, sowie auch die laufende Pacht als zur Bewirthschaftung der betreffenden Güter gehörig und nothwendig hievon auszuscheiden sind und als fundus instructus zu betrachten.

Schliesslich denselben meinen fünf Kindern vermache ich auch die aus der Ablösung, beziehungsweise Verkäufe der Šanjugovaner Berg- und Zins-Gründe rückständigen Kaufschillingsrest etc.

Dagegen haben meine, in diesen §. genannten fünf Kinder zu gleichen Theilen die auf dem Gute Andraševac haftende Fondsschuld per 20.000 fl. sowie den eventuell zur Zeit meines Ablebens noch nicht getilgten Kaufschilling des Gutes Stari Dvori zu übernehmen.

§. 4.

Die laut Bescheid der Kön. Landesgerichtstafel von II. April 1877. Z. 2114 auf einem unter dem selbständigen Protocolls-Numero 308 der Gemeinde Andraševac ausgeschiedenen Theile des Gutes Vukšinec einverleibte Caution per 24.000 fl. zu Gunsten meiner ältesten Tochter Alice hat so betrachtet zu werden als wäre sie nicht geschehen, daher [6] wird diese Caution auf den meiner Tochter Alice zu fallenden Antheil zu übertragen sein, da ich weder eine Begünstigung noch eine Benachtheiligung meiner in §. 3. bedachteten Kinder beabsichtige.

§. 5.

Meine Einrichtung des meiner Frau gehörigen in Agram Kapuciner-gasse Nro 9 gelegenen Hauses vermache ich meinen lieben Söhnen Géza und Paul.

§. 6.

Indem ich hier mich aller derjenigen erinnere, welche mir besonders wirksam geholfen haben die schwierigen Aufgaben und Arbeiten durchzuführen, die ich

mir in meiner ökonomischen Thätigkeit zum Ziele gesetzt habe, hebe ich vor allen meinen Verwalter Johann Ivančić hervor, und empfehle ihn und seine Familie wegen seiner stets bewiesenen Anhänglichkeit und Treue und seinem eifrigen und unermüdeten Bestreben meine Ideen zu verwirklichen der Fürsorge und besondern Wohlwollen meines Sohnes Géza.

§. 7.

Ich wünsche, dass meine irdischen Überreste in der zu erbauenden Familiengruft [7] oder aber in der für unsere Familie in der Pfarrkirche zu Berdovec⁵³ von mir bestimmten provisorischen Gruft beigesetzt werden; auch wünsche ich, dass meine Voreltern von Gorica⁵⁴ u. Stubica eben dahin übertragen werden, damit meine Absicht die ganze Familie auch nach dem Tode zu vereinen, verwirklicht werde.

§. 8.

Von meiner innigstgeliebten Frau nehme ich hiemit in wärmster Weise Abschied, indem ich ihr für alle Liebe und Freundschaft die sie mir stets in wahrer und edelster Weise erwiesen hat, den innigsten Dank sage; und empfehle dieselbe der zärtlichsten Fürsorge und Rücksichtnahme meines lieben Sohnes Géza.

Indem ich noch allen Kinder, deren Gatten und Kinder in liebendster Weise gedenke, segne ich meine innigstgeliebten Kinder und sage Allen das letzte Lebewohl.

Meinem innigstgeliebten Bruder Georg, für den ich mein ganzes Leben hindurch die ungetheilteste Sympathie und die herzlichste Freundschaft gehegt habe, sage ich einen innigen Abschiedgruss. – Ebenso nehme ich von allen Verwandten und Freunden den herzlichsten Abschied.

[6] Ich erkläre noch einmal diese Urkunde, welche ich in Gegenwart von drei hiezu erbetenen Zeugen unterschrieben habe als meine letztwillige Anordnung.

Urkund dessen meine eigenhändige Unterschrift und Zusiegel.

Agram den 18. März 1888. /:achzigacht:/
Levin Br. Rauch m.p.
Julius Junkovich m.p.
als Zeuge des letzten Willens.

Dr Jac.[ob] Šalomon m.p.
als Testamentszeuge

Šandor v. Valčić m.p.
als Zeuge des letzten Willens.⁵⁵

⁵³ Grobnica je naposljetku sagrađena u župnoj crkvi sv. Jurja u Donjoj Pušći.

⁵⁴ Marija Gorica.

⁵⁵ [na poleđini]: Testament von Levin Barun Rauch und anderen [naljepnica]: Franjo Arnold Kr. javni bilježnik u Kralj. Hrvat. Slavon. i Dalmac. u obsegu Kr. Sudb.[enog] stola zagrebačkoga u Zagrebu.

5. DAZG, OF Jelačić, br. 427
Kodicil oporuke Levina Raucha
Zagreb, 23. ožujka 1890.

Kodicilom se ispravlja raspolaganje palačom u Kapucinskoj ulici, koja je vlasništvo Antonije Rauch.

Codicill

zu meinem Testamente ddo Agram 18. März 1888.

§. 1.

Die im §. 5. des obigen Testamentes erwähnte Einrichtung des meiner Frau gehörigen in Agram Kapucinergasse No 9 gelegenen Hauses ist nicht mehr mein Eigenthum, da dieselbe theils meine liebe Frau selbst angeschafft theils bei Lebzeiten von mir zu Geschenk bekommen hat. Diese Einrichtung bildet somit alleiniges und unbeschränktes Eigenthum meiner innigstgeliebten Frau worüber ich zu disponiren nicht mehr berechtigt bin.

Die übrigen Dispositionen meines obigen Testamentes bleiben aufrecht.

Urkund dessen meine und dreier ersuchten Herrn Testamentszeugen Unterschriften.

Agram 23. März 1890. /: neunzig:/

Levin Br. Rauch m.p.
Dr Jak. Šalamon m.p.
als Zeuge des letzten Willens

Julius Junkovich m.p.
als Zeuge des letzten Willens

Šandor v. Valčić m.p.
als Zeuge des letzten Willens.

6. DAZG, OF Jelačić br. 428
Ugovorni sporazum nasljednika Levina Raucha
Zagreb, 15. studenog 1890.

Ugovorom se petero djece Levina Raucha dogovara o vodenju zagorskih imanja, koja ostaju cjelina a zajedničku upravu na 5 godina dobio je Geza Rauch. On ostalim nasljednicima mora svake godine isplatiti paušalnu svotu od 1800 forinti. Ugovor stupa na snagu 1. siječnja 1891.

Erb-Auseinandersetzungs-Vertrag

Sr [Seiner] Excellenz des am 25. August 1890 in Lužnica mit Hinterlassung eines Testamentes ddto: Agram den 18. März 1888 und eines Codicilles ddto: Agram 23. März 1890 verstorbenen Hochgeborenen Herrn Levin Freiherr Rauch von Nyek, Sr K. u. K. Apost.[olischen] Majestät wirklicher geheimer Rath, Commandeur des ungar. St. Stephan=Ordens u. s. w. und zwar Hochdesselben Kinder namentlich:

1. Die Hochgeborene Frau Alice von Steeb, geb. Freiin Rauch von Nyek;
2. Se Hochgeboren Herr Dr Geyza Freiherr von Nyek, ehrliches Mitglied des Kroat: Landtags;
3. die Hochgeborene Frau Marie Jellachich von Buzin, geb. Freiin Rauch von Nyek, Sternkreuz-Ordensdame;
4. die Hochgeborene Frau Johanna Freifrau Aichelburg - Labia geb. Freiin Rauch von Nyek, Sternkreuz-Ordensdame;
5. Se Hochgeboren Herr Paul Freiherr Rauch von Nyek; -

haben bezüglich der ihnen nach dem genannten Hochgeborenen Herrn Erblasser im Sinne des §. 3. des erwähnten Testamentes angefallenen ungetheilten Erbschaft nachfolgenden Erb-Auseinandersetzungs-Vertrag abgeschlossen:

§. 1.

Den Gegenstand dieses Vertrages bildet die den Vertrag schließenden Erben im Sinn des §. 3. des bezogenen Testamentes angefallene ungetheilte Erbschaft, namentlich:

a/. die Zagorianer Besitzungen des Erblassers als da sind:

[2] die Güter Vukšinec, Andraševac, Dobrizdenci, Karivaroš, Staridvori und des Erblassers Antheil vom Gute Ober- und Unter-Stubica sammt allen Appertinenzen, ferner alle dem Erblasser gehörigen durch Kauf und Tausch erworbenen im Bereiche dieser Güter, respective in Rayon der jetzigen politischen Gemeinde Ober- und Unter-Stubica gelegenen kleineren Wirtschaften, Huben und einzelnen Grundstücke;

b/. alle in Kellereien von Golubovec lagernden Weinvorräthe mit Ausnahme von 1000 Eimern:

c/. alle fälligen Zins-, Montan- und Pachtforderungen, welche sonst aus des Erblassers Zagorianer-Besitzungen, als auch aus den dem Erblasser zur Nutznießung überlassenen Ihrer Excellenz der Hochgeborenen Frau Antonia Baronin Rauch von Nyek geb. Gräfin Sermage von Medvedgrad und Szomszedvár, Palastdame ihrer Majestät der Kaiserin und Königin, gehörigen Güter Golubovec und Šanjugovo herrühren; mit der im §. 3. Absatz 3. des bezogenen Testamentes angeführten Beschränkung;

d/. die aus der Ablösung, beziehungsweise dem Verkaufe der Šanjugovaner Berg- und Zinsgründe rückständigen Kaufschillingsrechte;

e/. die auf dem Gute Andraševac haftende Fondsschuld per 20.000 fl., sowie auch der zur Zeit des Ablebens des Erblassers noch nicht getilgte Kaufschillings-Rest des Gutes Staridvori, und zwar dieses letztern als ein Passivum..

§. 2.

Ihre Excellenz die Frau Baronin Antonie Rauch anerkennt den Eingang bezogene Testament und Codicill und billigt die Bestimmungen derselben, sowie auch den vorliegenden Vortrag.

§. 3.

[3] Die unterfertigten Miterben und zwar Frau Alice von Steeb, Marie von Jellachich, Johanna Freifrau von Aichelburg-Labia und Paul Baron Rauch gewähren dem Herrn Dr Geyza Baron Rauch eine Frist von fünf Jahren das ist bis 31. Dezember 1895 zur Entlastung der im §. 1. lit. a. angeführten Erbschafts-Liegenschaften von den im Sinne des §. 1. des bezogenen Testamentes ihn allein betreffenden auf

den erwähnten Liegenschaften haftenden Schuldposten im Betrage von 150.000 fl.; so daß Dr Geyza Baron Rauch vor Ablauf dieser Frist zur Depuration nicht gezwungen werden kann.

§. 4.

Alle fünf oben angeführten Miterben erklären hiemit die im §. 1. dieses Vertrages angeführte Erbschaft in gemeinschaftlicher Verwaltung belassen zu wollen und verpflichten sich zur Fortsetzung derselben bis 31. Dezember 1895.

§. 5.

Die Miterben überlassen die gesammten im §. 1. lit. a. dieses Vertrages angeführten Erbschafts-Liegenschaften Herrn Dr Geyza Baron Rauch auf die bezeichneten fünf Jahre zur Verwaltung und ermächtigen ihn diese Liegenschaften entweder in eigener Regie zu bewirtschaften, oder aber einzeln oder gruppenweise zu verpachten. – Sie ermächtigen ihn die Wirtschafts-Produkte zu verbrauchen und zu veräußern, nur das Geld dafür zu beheben; Pachtverträge zu schließen, Pachtzinse zu beheben, einzuklagen und einzutreiben; sie ermächtigen ihn aus dem Erbschafts- Waldungen den Bedarf an Brennholz |: Maximum 80° pro Jahr :| für den Hausbedarf in Golubovec und Administrationszwecke, ferner den gesammten Bau- und Nutzholz- [4] Bedarf für die Bewirtschaftung, Instandhaltung und erforderlichen Neuherstellungen im Bereiche der Erbschafts-Liegenschaften zu decken.

§. 6.

Herr Dr Geyza Baron Rauch ist verpflichtet den übrigen vier Miterben durch fünf Jahre eine jährliche in vierteljährigen Terminen anticipando zu zahlende von 1. Jänner 1891 beginnende Pauschalsumme von 1800 fl: wörtlich Gulden Eintausend achthundert zu entrichten, welche Pauschalsumme als Äquivalent des gesammten Ertrages der Erbschafts-Liegenschaften exclusive Wald zu betrachten sein wird, so zwar, daß außer dieser Pauschalsumme aus dem Ertrage der Liegenschaften werden die übrigen vier Erben etwas zu fördern, noch Dr Geyza Baron Rauch ihnen was zu geben haben wird.

Die Administrations-Kosten, die Erhaltung der Wirtschaftsgebäude, die Steuern und Umlagen von den Erbschaftsliegenschaften, sowie die Zahlung der Annuitäten der im §: 1. lit. e. dieses Vertrages erwähnten Fondsschuld per 20.000 fl.; ferner die Zinsen für den Kaufschillings-Rest des Gutes Staridvori, welche während der Verwaltung von Dr Geyza Baron Rauch zu tragen sind, werden bei der Bestimmung der Pauschalsumme in Anrechnung gebracht.

Für die Zeit vom 25. August bis 31. Dezember 1890 ist Dr Geyza Baron Rauch verpflichtet, beziehungsweise berechtigt an die Miterben und sich selbst ein Renten-Äquivalent von je 250 fl: auszuzahlen und diese Beträge aus dem currenten von den Erbgütern entfallenden Pacht zu einnehmen.

Weitere Zahlungen die er geleistet haben sollte sind entweder á conto der ersten Pauschalquote, oder á conto der Rückstände zu verbuchen; – gleichzeitig wird bestimmt, daß Dr Geyza [5] Baron Rauch von der ihm von dem Erbgütern überlassenen currenten Pachtverschreibung von 13428 fl: 57 Kr., welche nach Abschlag des bis inclusive 24. August ac. [anni currentis] darauf eingehobenen Betrage von 867 fl. 79 Kr. 12560 fl: 78 Kr: betrug, außerdem oben angeführten Renten-Äquivalente nur nach die am 15. November fällige Annuität per 753 fl. 96 Kr. und die einjährigen Zinsen des Kaufschillings-Restes von Staridvori per 360 Fl.; – sowie das von den

Erbgütern zu zahlende 4te Steuerquartal mit 385 fl: 96 Kr.; – zusammen 2749 fl. 92 Kr. zu Lasten der fünf Erben zu verrechnen befügt sein wird. –

Der sich so ergebende Restbetrag der 1890er Pacht-Verschreibung von 9810 fl: 86 Kr: wird dem Dr Geyza Baron Rauch zur weiteren Verfügung überlassen, gegen dem, daß derselbe am 31. Dezember 1895 einen gleich hohen Betrag an unbehobenen Pachtungen oder im Baaren zu Gunsten der fünf Miterben zu übergeben habe, ebenso wird derselbe nach Ablauf dieses Vertrages ein Äquivalent für den heuer auf den Erbgütern gefechsten Wein von circa 250 Eimern entweder in Natura oder zum Werth von 6 fl. per Eimer der Erbmasse zu ersetzen haben.

Alle übrigen sowohl im laufenden Jahre, als auch bis inclusive 31. Dezember 1895 erfechsten Früchte bleiben dagegen Eigenthum des Dr Geyza Baron Rauch.

§. 7.

Herr Dr Geyza Baron Rauch wird hiemit berechtigt und verpflichtet den Erbschaftsbesitz zu schützen und die Miterben in Besitz- und Eigenthums-Angelegenheiten, welche die Erbschaft betreffen zu vertreten.

Er wird berechtigt und verpflichtet zur grundbüchlichen Regelung und zur Arrondirung der Erbschaftsliegenschaften.

Insbesondere hat Herr Dr Geyza Baron Rauch

a/. Die im Grundbuche nicht auf den Namen Levin Baron Rauch [6] geschriebenen Parzellen möglichst bald im Wege einer Grundbuchs-Regulirungs-Commision auf die Erben zu übertragen;

b/. Die durch den Herrn Erblasser bereits verkauften oder vertauschten Parzellen, über welche ein Ausweis anzufertigen ist, auf die wahren Eigenthümer abschreiben zu lassen. Hinzu wird ihm eine Special-Vollmacht ausgestellt;

c/. Im Interesse der Commassirung sowohl der Erbschafts-Liegenschaften, als auch der Herrschaft Golubovec, mit der letzteren entsprechende Tausche durchzuführen. Zu dieser Operation willigt Ihre Excellenz die Frau Baronin Antonie Rauch ein.

Als Äquivalent für die Vertretungskosten und Stempel gebühren Herrn Dr Geyza Baron Rauch die gerichtlich zugesprochenen Spesen |: §: 11. Absatz 3. :|.

Übertragungsgebühren und Kosten der Regelung des Grundbuches des Besitzers zahlen alle fünf Erben zu gleichen Theilen.

§. 8.

Die Miterben bevollmächtigen hiedurch Herrn Dr Geyza Baron Rauch den Verkauf des sämmtlichen Erbschaftsbesitzes entweder im Ganzen, oder parzellenweise einzuleiten.

Die Miterben bestimmen den Preis so weit auch im Falle der Parzellirung den Parzellirungsplan. – Verkäufe und Tausche einzelner Parzellen jedoch sind Herrn Dr Geyza Baron Rauch gestattet und zwar ohne weitere Genehmigung der übrigen Miterben, wenn das Verkaufs- respective Tausch-Object nicht den Werth von 500 fl: |: sage fünfhundert Gulden :| übersteigt, sonst aber nur mit Genehmigung der Miterben.

Der Erlös aus den Grundverkäufen ist in der Sparkasse zu deponiren und darüber jährliche Rechnung zu legen.

[7] Sollte es zu einer Parzellirung kommen, so ist früher für denjenigen Erben, der es verlangen sollte, der reale Theil auszuscheiden.

§. 9.

Herr Dr Geyza Baron Rauch übernimmt die Pflicht des Holz aus den Waldungen nach einem Wirtschaftsplan zu verkaufen, doch ohne Genehmigung der Miterben ist er nicht berechtigt Holzgeschäfte von über 1000 fl: jährlich zu machen.

Der Reingewinn aus dem Holzverkaufe ist zwischen fünf Erben in gleichen Theile zu theilen, und jedem Erben sein Antheil abzuführen.

Die Eigenjagd ist waidmännisch, d. h. mit genauer Berücksichtigung der Wildschonzeit auszuüben.

§. 10.

Herr Dr Geyza Baron Rauch übernimmt die Verwahrung der im §. 1 lit. b. genannten Weinvorräthe, auch ist er berechtigt und verpflichtet diese Weine baldigst zu verkaufen.

Der Preis per Hectoliter ist einverständlich auf durchschnittlich mindestens 10 fl: gesetzt. – Unter diesem Preise kann der Wein nur mit Genehmigung der Miterben verkauft werden.

Aus dem erzielten Erlöse ist zu allererst die auf dem Weine haftende und alle Erben treffende Schuld per 8000 fl: zu zahlen; der Überschuß wird zwischen den Erben in gleiche Theile getheilt und jedem sein Antheil verrechnet, beziehungsweise abgeführt.

Bis zum Verkaufe des Weines hat die Zinsen obiger Schuld per 8000 fl: Herr Dr Geyza Baron Rauch allein zu tragen.

§. 11.

Herr Dr Geyza Baron Rauch wird berechtigt und verpflichtet die im §. 1 lit. c. und d. angeführten Rückstände und Verzugszinsen einzutreiben und zu beheben.

[8] Die eingenommenen Gelder sind in fünf gleiche Theile zu theilen und jedem Miterben vierteljährig sein Antheil auszufolgen.

Die etwaigen gerichtlichen Kosten der Eintreibung sind nach §. 7. zu behandeln.

Herr Dr Geyza Baron Rauch hat über den Rückstände (: zu Recht bestehende, anerkannte Forderungen, geleistete Kapitals- und Zinsen-Abzahlungen :) ein Buch zu führen. Alle Vierteljahre ist derselbe abzuschließen und durch einen Delegirten der vier anderen Erben einzusehen. Der Abschluß ist den Erben in Abschrift mitzutheilen. –

Bei dieser Gelegenheit sind auch wesentliche Vorkommnisse bezüglich der Liegenschaften und Lasten zur Kenntniß zu bringen.

Der nach §. 3. Absatz 3. des Testamentes als fundus instructus von Golubovec und Šanjugovo bestimmte Antheil der Rückstände von 10913 fl: 50 Kr; beziehungsweise von 3006 fl: 68 Kr. wird nicht ausgeschieden, sondern es wird Herrn Dr Geyza Baron Rauch als Vertreter Ihrer Excellenz der Frau Baronin Antonia Rauch berechtigt sein, einen gleich hohen Betrag aus den einkommenden Rückständen im Bedarfsfalle zu entnehmen und wird zu diesem Behufe ein eigenes Conto eröffnet.

Insoweit diese Beträge noch nicht behoben werden, laufen zu Gunsten der Eigenthümerin von Golubovec, beziehungsweise von Šanjugovo 8 % vom 25. August 1890 zu berechnende Interessen.

Die von den Miterben für Šanjugovo übernommenen Verwaltungs- Rückstände von 1090 fl. 81 Kr. und [9] Weingarten-Cautionen von 1109 fl: 19 Kr. zusammen 2200 fl: werden gleicher Weise aus den einlaufenden Rückständen gedeckt, beziehungsweise im Compensationswege den Schuldnern abgerechnet. –

Die Miterben erklären sich überdies bereit in ihr obligo zu übernehmen:
a/. die eigentlichen Verwaltungs-Passiven der Erbgüter per 25. August 1890 laut Verzeichniß im Betrage von 2678 fl. 66 Kr;

b/. die die Erbgüter betreffenden Weingarten-Cautionen im Betrage von 3186 fl. 80 Kr. –

Obige Beträge ist Herr Dr Geyza Baron Rauch berechtigt aus den gemeinsamen Rückständen zu zahlen, beziehungsweise die Cautionen im Compensationswege den Schuldern abzurechnen. –

§. 12.

Sämtliches Inventar ist Eigenthum des Herrn Dr Geyza Baron Rauch.

§. 13.

Die Erb- und Perzentualgebühren werden im Verhältniß der Erbportionen getragen; während von den Notariats-Gebühren sechs Zehntel Herr Dr Geyza Baron Rauch, jeder der übrigen Erben aber ein Zehntel zu zahlen hat. –

Die Begräbnißkosten werden in letzteren Verhältnisse gezahlt.

§. 14.

Theilschuldenzahlungen durch einzelne Erben kommen dem gemeinsamen Besitze zu Gute, jedoch erhält der Schuldenzahler im Folge dessen ein um den Zinsenabschlag [10] erhöhtes Pauschale. –

§. 15.

Dieser Vertrag tritt mit 1. Jänner 1891 in Kraft, und werden dadurch die Übergangs-Bestimmungen vom 28. August 1890⁵⁶ aufgehoben. –

Agram am 15. November 1890.

Antonia Baronin Rauch

Geyza Baron Rauch

Marie von Jellachich

Paul Baron Rauch

Freifrau Johanne Aichelburg Labia geb. Freyin Rauch Nyék m. p.

Alice v. Steeb⁵⁷

⁵⁶ Nije mi poznat dokument s tom datacijom, no znakovito je da je 1. listopada 1891. sklopljen ugovor između Antonije i Geze Raucha. V. ovdje dok. br. 7.

⁵⁷ Vlastoručni potpisi, pečat s grbom Rauchovih.

7. DAZG, OF Jelačić ad 428, k. 10
Ugovor između Geze i Antonije Rauch
Lužnica, 1. listopada 1891.

Ugovor kojim Antonija Rauch sinu Gezi prepušta pravo uživanja dobara Golubovec, Šanjugovo i Kustošak kao i palače u Kapucinskoj. Geza se obvezuje majci osigurati uzdržavanje kao za života oca Levina, čime će joj omogućiti da uspješno obnaša dužnost glave obitelj, a sestrama Ivani i Alici godišnju apanažu od 1.000 forinta. Ugovor vrijedi retrogradno od 25. VIII. 1890.

FRUCHTNIESSUNGS-VERTRAG⁵⁸

am heutigen Tage zwischen Ihrer Excellenz der Hochgeborenen Frau Antonia Baronin Rauch de Nyek geborene Gräfin Sermage einerseits und Seiner Hochgeborenen Herrn Dr Geyza Baron Rauch de Nyek andererseits verabredet und abgeschlossen wurde wie folgt:

§1

Ihre Excellenz Frau Antonia Baronin Rauch de Nyek übergibt mit heutigem Tage mit der Rückwirkung bis zum 25. August 1890, dem Tage des Ablebens Seiner Excellenz des Herrn Levin Baron de Nyek ihre Güter Golubovec, Šanjugovo und Kustošak samt Appertinenzen und Fundus instructus, sowie das in Agram, Kapucinergasse Nr 9 gelegene Haus zur Fruchtniessung, mit dem Rechte, diese Fruchtgenüssliegenschaften zu gebrauchen, und alle sowie Natural- als Civilfrüchte, auch die bei Ablauf der Fruchtniessungsperiode noch stehenden und unbehobenen aus denselben zu ziehen.

§2

Ihre Excellenz Frau Baronin Antonia Rauch übergibt auch alle Hochderselben gehörigen, von benannten Liegenschaften stammenden und dort befindlichen Vorräthe, so wie alle von diesen Gütern und Liegenschaften herrührenden schon fälligen Pachtzinse und andere rückständige Forderungen dem Herrn Dr Geyza Baron Rauch ins Freie und unbeschränkte Eigenthum.

§3

Seiner Hochgeborenen Herr Dr Geyza Baron Rauch hat weder über die Nutzniessung der Fruchtgenüssliegenschaften noch über die ihm ins Eigenthum übergebenen Vorräthe, schon fällige Pachtzinse und rückständige Forderungen irgend Jemandem eine Rechenschaft zu legen, er wird auch ausdrücklich der Verpflichtung enthoben, sich die eventuellen Vortheile aus diesem Vertage seinerzeit auf irgend welche [2] Art in das mütterliche Erbe einrechnen zu lassen.

§4

Herr Dr Geyza Baron Rauch übernimmt mit Dankbarkeit den Besitz der Fruchtgenüsssachen, sowie auch die ihm eigenthümlich übergebenen Vorräthe und Rückstände an Pachtzinsen und Forderungen.

⁵⁸ Strojopis, bez potpisa. Dokument je očito predočen tijekom parnice o ostavini Antonije Rauch.

§5

Seiner Hochgeborenen Herr Dr Geyza Baron Rauch übernimmt auch alle gesetzlichen Verbindlichkeiten eines Fruchtniessers bezüglich der erwähnten Fruchtgenössachen und verpflichtet sich noch insbesondere, während der Dauer der Fruchtniessung Ihrer Excellenz der Hochgeborenen Frau Antonia Baronin Rauch den gewohnten Lebensunterhalt in eben dieser Art zu gewähren, wie ihn Hochdieselbe bei Lebzeiten Seiner Excellenz des Herrn Levin Baron Rauch genossen und Alles in ebensolcher Weise für den gemeinschaftlichen Haushalt zu leisten, wie es weiland Seine Excellenz als Familienoberhaupt geleistet hat, mit einem Worte, Alles dahin einzurichten, dass dieselbe in ihrer Stellung als nunmehriges Familien Oberhaupt im Sinne des Testamentes in keinerlei Weise beeinträchtigt werde - so wie auch während der erwähnten Zeit den Hochgeborenen Frauen Alice von Steeb und Johanna Baronin Aichelburg-Labia, jeder eine jährliche Apanage von je 1000 fl. sage: eintausend Gulden Ö.W. zu zahlen

§6

Dieser Vertrag ist geschlossen auf die Lebensdauer der Hochgeborenen Frau Antonia Baronin Rauch, auch für die Erben hochderselben ist er jedenfalls bis zu ihrem Ableben bindend.

Die Hochgeborene Frau behält sich jedoch für sich das Recht vor des Widerrufs, in welchem Falle der Vertag sofort erlicht [sic].

Lužnica am 1. Oktober 1891.-
Geyza Baron Rauch m.p. Antonia Baronin Rauch m.p.

8. DAZG, OF Jelačić br. 428, k. 10
Urudžbena isprava
Sudbeni stol u Zagrebu nasljednicima Levina Raucha
Zagreb, 22. veljače 1892.

Sudbeni stol u Zagrebu uručuje nasljednicima Levina Raucha ostavinu

Uručbena izprava.

Kr. sudb. stol u Zagrebu kao ostavinsko raszpravna oblast uručuje na temelju razpravnog zapisnika od 18. siečnja 1892. ostavinu dne 25. kolovoza 1890. u Lužnici uz očitovanje posljednje volje preminuloga Levina baruna Raucha-Nyék sastojeću u:

I. Plemićkom dobru Slavetić unešenom u zemlj. z. br. 1. občine Slavetić br. 181 Cvetković, te br. 418 Sv. Jana k tomu nekretnosti unešene u zemlj. z. br. 3 občine Slavetić i br. 366 Slavetić u vriednosti od 26.233 fr. 60 n.[ovčiča]

rečeno dobro sa svimi regalnim kurijalnim i inim š njim skopčanimi pravi, sa pravom nazad odkupa na gorno činžena izriešiva zemljišta spadajuća k tom dobru imenito na zemljišta [nepopunjeno]

nadalje sa pravom odkupa svih odkupljivih gorno-činženih zemljištah rečenoga dobra sa pravom na odkupninu za gorno-činžena zemljišta prijavljenu kr. zem. vladi radi posredovanja odkupne zaklade kod izplate u stranom doznačenom, stranom nedoznačenom ostatku od 21.266 fr. 50 n.

nadalje sa pravom na odkupninu za koju se jošte nije tražilo posredovanje kr. zem. vlade u iznosu od 2.256 fr. 80 n.

konačno sa pravom na zaostale likvidirane gorno-činžene daće u iznosu od 31.197 fr. 48 n.

kao u obće sa svimi pravi izvirićimi iz gorno-činženih odnošaja, a k tomu jošte tražbine na zakupninah, te gospodarstveni nared sa namještajem vlastelinskog grada..... 3.908 fr. 27 n.

zalihom plodinah.....	1.326 fr. 04 n.
i zalihom vina.....	3.062 fr. 66 n.
indi nekretnine Slavetićke ukupno	22.233 fr. 60 n.
a pokretnine ukupno.....	77.415 fr. 89 n.
sveukupno.....	103.649 fr. 49 n.

II. Plemićkom dobru Šišljavić unešenom u zemlj. z. br. 13 občine Šišljavić i br. 1 obč. Mahično samo u polovini u vriednosti od 27.440 fr. 50 n.

rećeno dobro sa svimi regalnimi kurialnimi i inimi š njim skopćanimi pravi, kao u obće sa svimi pravi iz gorno-činženih odnošajah gledom na gorno-činžena zemljišta ovoga dobra, a k tomu jošte gospodarstvom nared sa namještajem vlastelinskog grada u cielosti 5.403 fr. 93 n.

i zalihom plodinah	3.550 fr. – n.
indi nekretnine Šišljavićke ukupno	27.440 fr. 50 n.
a pokretnine ukupno	8.953 fr. 93 n.
sveukupno	36.394 fr. 43 n.

III. Plemićkom dobru Lužnica unešenom u zemlj. z. br. 11 občine Brdovec, zemlj. z. br. 37 Zaprešić, zemlj. z. br. 2. Kupljenovo, zemlj. z. br. 254 Laduč, zemlj. br. 41 Kraj, zemlj. z. br. 17 Podgorje, zemlj. z. br. 20 Bistra dolnja, zemlj. z. br. 140 Stenjevec gornji, zemlj. z. br. 31 Stenjevec dolnji, zemlj. z. br. 32 Kerestinec, zemlj. z. br. 41 Strmec, zemlj. z. br. 90 Domaslovec, [2] zemlj. z. br. 84 Klokočevac i zemlj. z. br. 49 Slanipotok; plemićkom dobru Pušća unešenom u zemlj. z. br. 212 i 150/1 občine Pušća, te plemićkom dobru Kupljenovo unešenom u zemlj. z. br. 45 občine Kupljenova, zemlj. z. br. 227 Pušća, zemlj. z. br. Bistra dolnja i zemlj. z. br. 116 Jakovlje; k tomu nekretnine unešene [nepopunjeno]

sva gornja dobra sa ovimi nekretnosti u vriednosti od 438.521 fr. 60 n.

te rećena dobra sa svimi regalnimi, kurialnimi i inimi sa svimi dobri skopćanimi pravi, sa pravom nazad odkupa na gorno-činžena izriešiva zemljišta spadajuća k istim dobrom sa pravom odkupa svih odkupljivih gorno-činženih zemljištah ovih dobarah, sa pravom na dospjele gorno-činžene daće, kao u obće sa svimi pravi izvirićimi iz gorno-činženih odnošajah, a k tomu jošte gospodarstveni nared sa namještajem vlastelinskoga grada lužničkoga 15.230 fr. 19 n.

zalihom plodinah	1.922 fr. 60 n.
i zalihom vina	25.616 fr. 80 n.
te jošter tražbine iz raznih pravih naslova	201.172 fr. 08 n.
indi nekretnine lužničko-pušćansko-kupljenovske ukupno	438.521 for. 60 nč.
a pokretnine ukupno	243.941 for. 77 nč.
sveukupno	682.463 for. 37 nč.

IV. Šumskom posjedu ležećem u poreznih obćinah Kupinec, Zdenćina i Kupćina dolnja i to u cielosti pod zem. z. br. 131 občine Kupinec, zeml. z. br. 70, 80 i 82 Zdenćina, tad u dielu pod zeml. z. br. 71 i 87 Zdenćina sa kupovnim pra-

vom na preostali dio pod zeml. z. br. 87 Zdenčine, zatim u cijelosti pod zeml. z. b. 212 Kupčina doljna, kao i u kupovnom pravu na nekretnosti zeml. z. br. 77 obč. Zdenčina svekoliko u vrijednosti od 33.438 fr. 80 n.

V. Plemičkom dobru Vukšinec unešenom u zeml. z. br. 14 občine Slatina, zeml. z. br. 111 Oroslavje, zeml. z. br. 32 Andraševac, zemlj. z. br. 7 Lepaves, zemlj. z. br. 13 Podgorje zemlj. z. br. 10 Pustodol, zeml. z. br. 9 Stubica doljna, zeml. z. br. 38 Strmec, zeml. z. br. 67 Kraljevvrh i zeml. z. br. 86 Modrovec; plemičkom dobru Andraševac unešenom u zeml. z. br. 84 obč. Slatina, zem. z. br. 6 Mokrice, zem. z. br. 9 Oroslavje, zem. z. br. 176 Andraševac, zeml. z. br. 8 Strmec, zem. z. br. 74 Kraljevvrh i zem. z. br. 47 Gusakovec; plemičkom dobru Dobri Zdenci zeml. z. br. 12 obč. Dubovec i zeml. z. br. 56 Modrovec; plemičkom dobru Karivaroš unešenom u zeml. z. br. 115 obč. Gusakovec, zeml. z. br. 154 Hum i zemlj. z. br. 166 Sv. Mate, te plemičkom dobru Stubica gornja unešenom u zeml. z. br. 45 obč. Andraševac, zeml. z. br. 4 Lepa ves, zeml. z. br. 23 Stubica doljna, zeml. z. br. 94 Dubovec, zem. z. br. 2 Brežje, potonjem dobru samo u četvrtini ; k tomu nekretnine unešene [nepopunjeno]

sva gornja dobra sa svimi nekretnosti u vrijednosti od 121.472 fr. 20 n.

te rečena dobra sa svimi regalnim, kurialnim i inimi sa svimi dobri skopčanimi pravi, sa pravom nazadodkupa na gorno-činžena izriješiva zemljišta spadajuća k istim dobrom sa pravom odkupa, svih odkupljivih gorno-činženih zemljištah ovih dobarah, sa pravom na dospjele gorno-činžene daće stranom likvidirane sa 647 fr. 91 n.

stranom ne likvidirane, u obće sa svimi pravi izvirićimi iz gorno-činženih odnošaja, kao i sa pravom odkupa izvan selištih i krčevinskih zemljištah, odnosno sa pravom nadospjele daće od takovih zemljištah, te u obće sa pravom na svekolike dospjele daće izviriće iz urbarskih odnošaja, a k tomu jošte zalih vina u podrumih pokojnikovoj udovi preuzv. gdji. Antoniji barunici Rauch pripadajućeg dobra Golubovec po odbitku ovomu dobru Golubovačkom oporučeno priznatih hiljadu vedara kao fundus instructus u preostaloj vrijednosti od 10.158 fr. 72 n.[3] te jošter tražbine i to

na zaostalih kupovinah 4.178 fr. 52 n.

na zaostalih zakupninah 120.194 fr. – n.

na zaostalih zakupninah 7.729 fr. – n.

na zaostalih kupovninah 2.179 fr. – n.

i na zaostalih kupovninah

i zakupninah 734 fr. 01 n.

sa ukupnih 135.014 fr. 53 n.

ali ipak po odbitku dobrom preuz. gdje. pokojnikove udove priznatog jednogodišnjeg iznosa tražbinskoga kao fundus instructus sa 10.913 fr. 50 n.

tad upravnog troška sa 2.678 fr. 66 n.

i jamčevinah na zakupnih zemljištih (vinogradih) 3.186 fr. 80 n.

sa ukupnih 16.778 fr. 96 n.

u preostatku 118.235 fr. 57 n.

indi nekretnine Vukšinečko-Andraševčko-Dobro Zdenačko-Karivareško-Gornjo-Stubičke ukupno 121.472 fr. 20 n.

a pokretnine ukupno..... 129.042 fr. 20 n.

sveukupno 250.514 fr. 40 n.

VI. Pravo na odštetu za regalno pravo vinotočja pripadajuće k gornjim dobrom u iznosu po visokoj kr. zem. vladi doznačiti se imajućem, a odatle jur doznačenom za gromadu dobarah Lužničko-Šišljavičko-Slavetičkih sa iznosom od 20.996 fr. 30 n.

a za gromadu dobarah Vukšinečko-Dobro Zdenačko-Karivaroško-Andraševečko-Gornjo Stubičkih ili takozvanih zagorskih 11.327 fr. 59 n.

VII. Konačno u tražbinah s raznih pravnih naslovah, naročito tražbini proti stečajnici Alexandra Kovačića u Velikom Bečkereku sa 844 fr. – n.

sa sveukupnih 1,139.628 fr. 38 n.

(caeteris exmissis).

uvjetno temeljem oporuke se očitovavšim baštinikom presvetloj gospođi : Alici pl. Steeb, dr. Geyzi barunu Rauch, Mariji pl. Jellačić Buzimskoj, Ivani barunici Aichelburg Labia i Pavlu barunu Rauch tako da će pripasti:

A. g. dr. Geyzi barunu Rauchu

ciela imovina pod I. sa 103.649 fr. 49 n.

ciela imovina pod II. sa 36.394 fr. 43 n.

ciela imovina pod III sa 682.463 fr. 37 n.

ciela imovina pod IV. sa 33.438 fr. 80 n.

petina imovine pod V. sa50.102 fr. 88 n.

na gromadu dobara Lužničko-Šišljavičko-Slavetičkih odpadajuća ciela odšteta pod VI. naročito ona sa 20.996 fr. 30 n.

petina na gromadu dobarah zagorskih odpadajuće odšteta pod VI. sa 2.265 fr. 51 4/5 n.

ciela imovina pod VII. sa 844 fr. – n.

ukupno sa 930.154 fr. 78 4/5 n.

(caeteris exmissis).

B. gdji. Alici pl. Steeb

petina imovine pod V. sa 50.102 fr. 88 n.

petina na gromadu zagorskih dobarah odpadajuće odštete pod VI. naročito one sa 2.265 fr. 51 4/5 n.

ukupno sa 52.368 fr. 39 4/5 n.

(caeteris exmissis)

C. gdji. Mariji pl. Jellačić Buzimskoj

petina imovine pod V. 50.102 fr. 88 n.

petina odštete pod VI. naročito one sa 2.265 fr. 51 4/5 n.

ukupno sa 52.368 fr. 29 4/5 n.

(caeteris exmissis).

D. gdji. Ivani barunici Aichelburg Labia isto tako kao prijašnjoj

(caeteris exmissis). [4]

E. g. Pavlu barunu Rauchu isto kao i prijašnjoj

(caeteris exmissis).

i to sa pravom prenosa ostavinskih nekretnosti na njihova imena u gornjem razmjerju naime na ime g. dr. Geyze baruna Raucha onih pod I., II., III., IV. u cielosti, a onih pod V. u jednoj petini a na imena g. Alice pl. Steeb, g. Marije pl. Jellačić Buzimske, g. Ivane barunice Aichelburg Labia i g. Pavla baruna Raucha onih pod V. opet za svakoga u jednoj petini, dakako kod još na pokojnika neprenešenih nekretnosti nakon predhodnog prenosa istih na ime pokojnikova, te sa pravom utjerivanja ostavinskih tražbinah sa svimi pripadci u njihovu korist u gornjem razmjeru, naime u korist g. dr. Geyze baruna Raucha onih pod I., II., III., IV., VII. u cielos-

ti onih pod V. u jednoj petini, a onih pod VI. odpadajućih na gromadu dobarah Lužničko-Šišljavičko-Slavetičkih (I., II., III.) u celosti, nasuprot onih odpadajućih na gromadu zagorskih dobarah (V.) u jednoj petini, a u korist g. Alice pl. Steeb, g. Marije pl. Jellačić Buzimske, g. Ivane barunice Aichelburg Labia i g. Pavla baruna Raucha onih pod V. za svakog u jednoj petini i isto tako onih pod VI. odpadajućih na gromadu zagorskih dobarah (V.) za svakoga opet u jednoj petini, svekoliko to nakon naplate prenosnih pristojbah i time se ova ostavinska razprava dovršenom izjavljuje.

Kr. sudbeni stol.
U Zagrebu, 22. veljače 1892.
(M. P.)
Cuculić v.r.
Radanović v.r.

9. DAZG, OF Jelačić, ad 429, k. 10
Oporuka Antonije Rauch
Zagreb, 2. studenog 1895.

Oporučiteljica ostavlja kćeri Alice Golubovec, sinu Gezi palaču u Zagrebu, vinograd Kustošak i dobro Dolec, ostaloj djeci Stubičke Toplice, skladište u Sisku i pokretnine s time što sin Pavao od prodaje prva dva dobra ima dobiti 10.000 forinta više od svojih dviju sestara Marije i Ivane.

Mein Testament.⁵⁹

Im Namen Gottes!⁶⁰

Über mein bewegliches und unbewegliches Vermögen bestimme ich folgendes:

1. Meiner Tochter Alice, unserem ältesten Kinde, vermache ich das Gut Golubovec samt Meierhof, allen apartienciene [sic: Appertinenzen] und gerechtsamen, allen Fahrnissen und darin befindlichen Mobilien, doch hat sie allein, die auf diesem Gute bestehende Schulforderung der ersten Agramer Sparkassa von neunundsiebzigttausenzweihundert Fl. ö. W. zu tragen.

2. Meinem Sohne Geyza vermache ich das Haus in Agram, Kapuzinergasse No. 9. samt allen darin und dabei enthaltenen Fahrnissen und Mobilien, dann den Weingarten Kustošak⁶¹ mit Nebengebäuden und Grundstücken bei Agram und das Gute Dolec mit allen Rechten und Gerechtsamen, die auf diesem Objecte, sowie auf dem Hause liegenden Passiven, sind von ihm allein zu tragen.

[2] 3. Das Bad Stubica mit sämtlicher Einrichtung, den dazu gehörigen Gebäuden und Grundstücken, ferner das Magazin in Sissek, und mein übriges Vermögen an Werthpapieren, sind das Erbtheil meiner Kinder Marie, Jeanne und Paul. Den

⁵⁹ [Natpis na prednjoj strani omota]: Mein Testament von mir geschrieben und unterschrieben. Antonia Baronin Rauch geborene Gräfin Sermage v.r.

[Desno gore]: Štampiglija Dr. Eugena Laxa, odvjetnika u Zagrebu.

⁶⁰ Strojopis, više primjeraka, dva su ovjereni prijepisi.

⁶¹ Kustošak je na Novoj Vesi; kuća popisni br. 1856, gospodarske zgrade i dvorište. Podatak iz posjedovnice od 31.I.1917. DAZG, OF Jelačić, ad 430, k.10.

Erlös der zwei ersteren Objecte, in gleicher Vertheilung, von den Werthpapieren erhält mein jüngerer Sohn Paul, nach meinem Wunsche zehntausend Fl. ö. W. mehr als seine zwei Schwestern Marie und Jeanne.

4. Es ist noch mein Wunsch, nachdem constatirt wurde, dass ich nicht scheinod bin, ohne prunkender Aufbahrung, in einem schlichten Sarg gelegt, still und einfachst bestattet zu werden. Todesanzeigen sind nur den besten Bekannten und Freunden zu geben. Ich bitte statt der Blumen, manchmal um ein Gebet von meinem Theuersten, damit sei mir ihre Erinnerung geweiht - sowie meine Liebe für sie, mit mir nicht erstirbt.

Dies ist mein letzter Wille, den ich eigenhändig geschrieben und unterschrieben habe.

Antonia Baronin Rauch
geborene Gräfin Sermage v.r.
Agram 2.ten Nov. 1895⁶²

Ova je oporuka po meni propisno proglašena u Zagrebu, dne 10 rujna hiljadu devetsto četnaeste (10. IX. 1914.).

Božidar pl Gaj v.r.

kr. javni bilježnik kao

sudb. povjerenik [posljednji odlomak dopisan rukom]

[3] Potvrđujem uredovno da se ovaj prepis sa predocnim mi izvornikom biljegovanim biljegom od / Krune doslovce slaže.

U Zagrebu, dne šesnaestoga rujna hiljadu devet sto i četrnaeste (16. IX. 1914)

Božidar pl. Gaj
[vlastoručni potpis]⁶³

10. DAZG, OF Jelačić, ad 429, k. 10
Oporuka Antonije Rauch
Zagreb, 14. svibnja 1898.

Drugom oporukom mijenja se nasljedstvo sve djece osim Alice. Palača u Zagrebu, vinograd Kustošak i dobro Dolec postaju vlasništvoom Pavla (osim ako Geza ne dobije nasljednika), Stubičke toplice, skladište u Sisku i pokretnine dijele Marija, Ivana i Pavao s time što potonjem pripada od pokretne imovine 10.000 forinta više nego sestrama.

⁶² Pečat sa dva grba i to jedan barunski Rauchov i jedan grofovski Sermage

⁶³ Na drugom strojopisnom primjerku je i potpis (nevlastoručni) Antonije Rauch, datacija a zatim slijedi tekst:

Mein mit den veriegelten gleichlautendem Testament Geysa zu übergeben.

Ova je oporuka današnjem danom javno proglašena. U Zagrebu dne petoga kolovaza hiljadudevetstotrinajste

Potvrđujem uredovno da se ovaj prepis sa predocnim mi izvornikom biljegovanim biljegom od / Krune doslovce slaže.

U Zagrebu, dne šestoga kolovoza hiljadu devet sto i trinajste (6. VIII. 1913)

Božidar pl. Gaj

Mein Testament.⁶⁴

In Namen Gottes!

Über mein bewegliches und unbewegliches Vermögen bestimme ich folgendes:

1. Meiner Tochter Alice, unserem⁶⁵ ältesten Kinde, vermache ich das Gut Golubovec samt allen Fahrnissen und darin befindlichen Mobilien, doch hat sie allein die auf diesem Gute bestehende Schuld von neunundsiebzigtausenzweihundert Fl. ö. W. zu tragen.

2. Das meinem Sohne Geyza zugedachte Erbe bestehend aus dem Gute Dolec mit allen Rechten und Gerechtsamen, dem Hause in Agram, Kapuzinergasse No. 9. samt allen darin und dabei enthaltenen Fahrnissen und Mobilien, dann den Weingarten Kustošak mit Nebengebäuden und Grundstücken bei Agram, sehe ich mich veranlasst als Eigenthum meines Sohnes Paul zu erklären, so dass dieser ganze Nachlass ihm als Eigenthum zufalle, doch mit der Bestimmung, falls mein Sohn Geyza legitime Nachkommenschaft hätte, dieses Eigenthum derselben zufalle.⁶⁶

Die Nutzniessung dieses Verlass Vermögens überbleibt meinem Sohne Geyza Zeit seines Lebens ungeschmälert und unverkürzt, in der Weise dass weder eine Sequestration noch Pfändung über [2] diese Erträgnisse oder Renten Platz greifen darf, indem dieselben dann dem Eigenthümer, aber nimmer einem darauf Anspruch erhebenden Gläubiger ausgefolgt werden dürfen. Die auf dem Hause lastende Schuld von zwanzigtausend Fl. ö. W. übernimmt der Nutzniessende.

3. Das Bad Stubica mit sämtlicher Einrichtung, den dazu gehörigen Gebäuden und Grundstücken, ferner das Magazin in Sissek, und mein übriges Vermögen an Werthpapieren, sind das Eigenthum meiner Kinder Marie, Jeanne und Paul, nur erhält dieser mein jüngerer Sohn von den letzteren zehntausend Fl. ö. W. mehr als meine zwei Tochter, der Erlös der zwei ersteren Objecte, falls eines Verkaufes, entfallen in gleicher Vertheilung an diese drei Erben.

4. Es ist noch mein Wunsch, nachdem constatirt wurde, dass ich nicht scheinod bin, ohne prunkender Aufbahrung, in einem schlichten Sarg gelegt, still und einfachst bestattet zu werden. Todesanzeigen sind nur den besten Bekannten und

⁶⁴ Natpis na prednjoj strani omota: Mein Testament, eigenhändig von mir geschrieben und unterschrieben. Antonia Baronin Rauch geborene Gräfin Sermage v.r.

[Desno gore]: Štampiglija Dr. Eugena Laxa, odvjetnika u Zagrebu.

[Na poleđini]: u sredini pečat sa dva grba i to jedan barunski Rauchov, a jedan grofovski Sermage.

⁶⁵ Zanimljivo je da za Alicu koristi termin «našem» a ne «mom» najstarijem djetetu, jer je Levin Rauch već dulje mrtav. Ostalu djecu spominje kao svoju a ne našu.

⁶⁶ Antonija je očito jako dvojila o podjeli imovine. Posebnu joj je brigu zadavao Geza zbog tog što nije imao nasljednika i što je imao dugova. Stoga je u drugoj oporuci donijela bitne izmjene u korist mlađeg sina Pavla, dobrog gospodara Martijanca i oca dvoje djece. Antonijino mijenjanje zadnje volje pokazuje ne samo nesigurnost i brige jedne ostarjele velikašice, u strahu za budućnost svoje obitelji čiji nasljednik, u za plemstvo već teškim vremenima, nema potomstva i ne vodi pretjeranu brigu o imanjinima, nego i njen odnos prema djeci. Evidentno je najstabilniji i najprisniji odnos imala prema najstarijem svom djetetu, kćeri Alici, kod koje je krajem 19. i u 20. stoljeću često boravila u Golubovcu. S druge strane, vidljiva je i njena želja da pomogne Gezi, koji je uživao njena imanja i kojemu je posuđivala novce. Uznemirena Antonija premještala je vrijednosti iz zagrebačke palače u Lužnicu, pa i Golubovec i obratno, mijenjala oporuke i naglas govorila kako je zapala u siromaštvo, o čemu svjedoče ovdje objavljeni dokumenti (v. npr. dok. br. 13).

Freunden zu geben. Ich bitte statt der Blumen, manchmal um ein Gebet von meinem Theuersten, damit sei mir ihre Erinnerung geweiht - sowie meine Liebe für sie, mit mir nicht er stirbt.

Dies ist mein letzter Wille, den ich eigenhändig geschrieben und unterschrieben habe, hiemit ein voriges Testament⁶⁷ ungültig ist.

Antonia Baronin Rauch
geborene Gräfin Sermage v.r.
Agram 14.ten Mai 1898⁶⁸

Potvrđujem, da je ova oporuka po meni javno proglašena u Zagrebu, dne 10 rujna hiljadu devetsto četrnajste (10. IX. 1914.).

Božidar pl Gaj v.r.
Kr. javni bilježnik kao
sudb. povjerenik [posljednji odlomak dopisan rukom]

[3] Potvrđujem uredovno da se ovaj prepis sa predočenim mi izvornikom biljegovanim biljegom od / Krune doslovce slaže.

U Zagrebu, dne šesnajstoga rujna hiljadu devet sto i četrnaeste (16. IX. 1914)

Kr. bilježnik
Božidar pl. Gaj [vlastoručno]

11. DAZG, OF Jelačić ad 429, k. 10
Dopuna oporuke Antonije Rauch⁶⁹
Zagreb, 20. svibnja 1898.

Antonija Rauch moli kćer Alice da ukoliko Geza u času njene smrti ne bude opterećen dugovima da predoči oporuku koja ide njemu u korist.

(: Prijepis :)⁷⁰

Dir meine Alice, lege ich aus [sic: auf] Herz meine groste [sic] Sorge - mein Sinnen [sic] und Trachten geht dahin dem armen Geysa deinem Bruder den geringen Antheil, den er aus meinem Vermögen noch erhält zu sichern; dies glaube ich mit diesem zweiten Testament das ich dir anvertraue gethan zu haben; sollte zur Zeit meines Todes die Gefahr für ihn da sein dass sein Vermögen nicht ausreicht seine

⁶⁷ Onaj od 2.XI.1895., ovdje objavljen.

⁶⁸ Pečat sa dva grba i to jedan barunski Rauchov i jedan grofovski Sermage.

⁶⁹ Ovjereni prijepis, pisan rukom.

⁷⁰ Na prednjoj strani: «An Meine Tochter Alice Gott sei Dank, dieser grössten Sorge hat Er mich noch bei Lebzeiten erlöst.»

Na poleđini: U crnom vosku otisnuti pečat sa barunskim grbom Rauch, te grofovskim grbom Sermage.

Sadržaj pisma u ovom zamotku

Vidio! —————Agram 20./5. 98.

Dr. Eugen Laxa v. r. —————

Schuldenlast zu decken, er mit dem Erbe nach mir, noch haften sollte, will ich das nicht zugeben, es muss ihm und dem Nachkommen erhalten bleiben, - so lege ich dann dieses Testament (=4. (insolvent) [brojka i riječ dopisani rukom] vom 14ten Mai 898 in Deine Hand als meinen letzten Willen, das Du gewissenhaft in diesem Fall vorweisen mögest. Gestalten sich aber seine Angelegenheiten günstiger als ich sie betrachte, so bleibt das erstere (solventen) [zadnja riječ dopisana rukom] Testament vom Jahre 895 in Giltigkeit wo er selbstständiger Eigenthümer seines Antheils ist.⁷¹

Ruhiger kann ich hinüber gehen wenn ich ihm dieses bescheidene Existenz-Mittel gesichert, was man mir gerathen, als das sicherste Verfahren dafür sei. Ich stellte es vor Dir, noch Gott anheim er möge meinen guten Sohn beschützen, segnen, [2] vor Untergang bewahren - und Du meine Alice, geliebtes Kind, wirst nach mir für ihn sorgen, dass ihm mit dieser meinen Verfügung geholfen sei werde. Auch dafür segnet Dich Deine nur für Euer Allen Wohl denkende und erstrebende Mutter.

Potvrđujem uredovno da se ovaj prepis sa predočenim mi izvornikom biljegovanim biljegom od / Krune doslovce slaže.

U Zagrebu, dne prvoga listopada hiljadu devet sto i četrnaeste (1. X. 1914.)

Kr. bilježnik
Božidar pl. Gaj [vlastoručni potpis]

12. DAZG, OF Jelačić br. 432
Popis srebrnine Antonije Rauch
s.l. 21. srpanj 1907.

SILBER MIR GEHÖRIG:⁷²

- 1 Cassette mit 12 Löffel, 12. fr.[anzösische] Gabeln.-
- 12 Eisengabeln, 12 Messer, 12 Caffelöffel.-
- 1 Suppenschöpfer, 2 Vorleglöffel.
- 1 Fischmesser, 2 Spargelscheere.- [za prva četiri predmeta rukom dopisano:
Jeanne]
- 2 grosse Girandoles.-
- 2 kleine Girandoles, Stöpsel dazu.-
- 1 Zuckerlöffel, 2 Salzfasseln.-
- 1 alte längliche Tatze.-
- 1 grosse Caffekanne für 1 Schalen.-
- 1 kleine Caffekanne für 3 Schalen.-

⁷¹ Postupak A. Rauch je vrlo zbunjujuć. Napisala je dvije oporuke predočene javnom bilježniku, s različitim odredbama glede Gezinog nasljedstva, a potom u pisanom obliku zatražila od kćeri Alice da prosudi kakvo je u trenutku Antonijine smrti Gezino financijsko stanje. Pritom je zatražila da bude li Geza u dugovima Alice predoči oporuku od 14. V. 1898. kojom je dobra namijenjena Gezi prenijela u Pavlovo vlasništvo.

⁷² Popis je zanimljiv jer pokazuje koje je predmete svakodnevne upotrebe imala jedna velikašica, a također svjedoči o tome kako je Antonija Rauch pomno razmišljala o podjeli svoje imovine.

- 1 ciselirte Zuckerdose mit Schloss.-
- 1 Zuckerdose Roccoco.-
- 1 Milkschaffel.- [dopisano: Jeanne]
- 1 Oberskanne.- [dopisano: Marie]
- 1 Glaskanne mir Silberdeckel.-
- 1 Trinkglas mit Silberd.[eckel]
und Untersatz.-
- 1 Henkelschale.-
- 1 kleine Theekanne.-
- 1 Becher mit Deckel.-
- 1 Ständer mit Flacon.-
- 1 Caraffenständer.-
- 4 Aufsätze mit rothen Glasschalen. [prekriženo]
- 4 Salzfasseln, 1 Trichter, 1 kleiner Ständer, 1 Theeseicher.-
- 2 dreieckige Taten.- [dopisano: Marie]
- 1 viereckige Tazze.-
- 1 Roccocobüchse, 1 Rauchpfänchen.-
- 1 Zuckerschälchen, 1 Glocke, 1 Löffel mit C.S., 1 Caffelöffel.- 2 Teeseicher. [Pos-
ljednje prekriženo]
- 1 Seicher zum Einhängen.-[2]
- 1 Cocosnusspocale.-
- 1 Caffeschale mit Löffel. [prekriženo] /verschenkt./
- 1 kleinere Toilette mit Spiegel, Lavoir, kleinen Becher, 2 Leuchter und noch
14 andere Bestandtheile. [dopisano: Jeanne bekommen]
- 1 grosse Toilette mit 22 Stück. [prekriženo]
- 2 grössere Roccoco-Leuchter
- 2 kleinere, 2 ganz kleine.-
- 1 Büchse mit Elfenbeindeckel. [dopisano: Alice]
- 1 Milchreindl, 1 Caraffe [posljednje prekriženo]
- 12 gepresste Mocalöffel? /verschenkt./
- 1 Zuckerzange. 1 Messer.-
- Rasteln A.R. 11.-
- 1 Cassette – mit Theeservice.

Von meinem Silber bestimme ich gehört ALICE:

- Die zwei kleinen Girandoles [dopisano rukom]
- 4 Aufsätze mit roten Schalen /:schon übergeben:/
- 4 Salzfasseln dazu.
- 1 Zuckerdose alt.-
- 1 Milchreindl mit Deckel
- 1 Hänkelschale mit C.S.
- 1 viereckige Tazze wie sie bei mir steht mit grösseren und kleineren Löffeln,
Roccoco-Büchse und Zuckerschälchen.
- Die alte längliche Tazze.
- Zwei Roccoco Leuchter mittelgross.
- Das in GOLUBOVEC befindliche Silber, das dem dortigen Inventar inbegrif-
fen ist.

Ein Brotkorb, blumengepresst.

Das übrige Solber [sic!] gehört GEYZA und PAUL, sie können es sich nach Wunsch u. Bedarf vertheilen.

[3] Die Grosse Toilette, mein Brautgeschenk, bleibt in der RAUCH-SCHEN Familie, für die erste Braut welche den Namen führen wird.-

Die kleine Toilette erhält meine älteste Enkelin ELSA⁷³.- [»meine...ELSA« prekríženo]

Antiquitäten, Bilder sind ebenso Eigenthum von GEYZA und PAUL, jeder Gläubiger ausgeschlossen.-⁷⁴

21.VIII. 907.-

Der in der Cassette befindliche Brillantschmuck ist bestimmt als Brautgeschenk von GEYZA an eine Braut RAUCH-SCHER Familie den Namen tragend entweder ERZSI⁷⁵ oder in die Familie heiratend.- Die Goldstücke sind für ALICE bestimmt.- Den Bund AGRAMER Kassaschlüssel GEYZA zu übernehmen.-

Wie oben ist auch die grosse Toilette zu verwenden.-

[4] A l s A n d e n k e n e r h ä l t :

A L I C E: Die alte Cassette mit Steinen, - die kleine weisse MEISSER [sic] Büchse und die kleine Schmuckdose mit Elfenbein-Deckel.-

G E Y Z A: Das Crucifix mit den Steinen.-

M A R I E: Die rosa Cassette mit den dazu gehörigen Töpfen.-

J E A N N E: Das Evangelium-Buch mit Elfenbeindeckel, - das Glas mit Silberuntersatz und Deckel.-

PAUL: Die zwei antiken Savoyarden.-

Von Euerer Euch liebenden

Mama.-

13. DAZG, OF Jelačić 430, k. 10

Zapisnik u parnici tijekom ostavine Antonije Rauch

Zagreb, 16. srpnja 1914.

Izjave Alice Steeb i Geze Raucha u parnici zbog nasljedstva Antonije Rauch.

ZAPISNIK.

od 16./7. 1914.

sastavljen kod kr. sudbenoga stola u Zagrebu u parbenom predmetu Pavla baruna Raucha i drugova na priznanje ništetnosti i pravne nevaljanosti očitovanja posljednje volje spp. uslijed ovosudne odluke od 13./5. 1914. broj 23364 gr.[ađanski]⁷⁶

⁷³ Kći Alice udane Steeb.

⁷⁴ Kao i u Levinovoj oporuci vidi se tendencija da važni dokumenti i predmeti ostanu u obitelji. Koliko je Antoniji stalo do kontinuiteta tradicije vidi se iz želje da njen vjenčani dar dobije prva nevjesta u obitelji koja će nositi ime Rauch.

⁷⁵ Elizabeta, kći Pavla Raucha.

⁷⁶ Nakon smrti Antonije Rauch, koja je ostavila dvije oporuke i odredbu kćeri Alici da odluči hoće li predočiti oporuku iz 1898. koja je bitan dio nekretnina davala u vlasništvo ne Gezi nego Pavlu, bilo je za očekivati da će se nasljednici parničiti. Imovina je bila znatna a sama

Prisutni potpisani:

pred sud dolazi za tužitelja i to:

Pavla baruna Raucha:

Mariju pl. Jellachich:

Ivanu bar. Aichelburg - Labia:

a za tužene:

Alicu barunicu Steeb: odvjetnik Dr. Eugen Laxa iskazan punomoći pod 1/.

Gejzu baruna Raucha : odvjetnik iskazan punomoći pod 2.

Pošto pokus nagode ne uspije izabraše prisutni zastupnici u ovoj parnici usmeni postupak, na što nakon poduke o načinu postupka uvršćuje Dr. Eugen Laxa za Alicu barunicu Steeb slijedeći

ODGOVOR.

Navod tužbe, da sam se uz brata Gejzu na ostavinu majke nam Antonije barunice Rauch rodj. grofice Sermage očitovala nasljedno temeljem oporuke, a tužitelji temeljem zakona priznajem istinitim, kao što i onaj, da su tužitelji ovosudnom odlukom od 5. 11. 1913. - br. 54074 gr. potvrđeno je riješitbom kr. stola sedmorice od 26./2. 1914. br. 931. otpućeni da protiv meni i bratu i Gezi ustanu tužbom n[a] priznanje nevaljanosti i bezkrijeposti oporuke, odnosno očitovanja posljednje volje sastavljene po majci nam dne 2./11. 1895.

Prigovor tužbe, da se ovo očitovanje posljednje volje ne može smatrati oporukom u smislu §. 553 o.[pćeg] g.[rađanskog] z.[akona] jer da mu manjka bitni uvjet za oporuku naime imenovanje nasljednika, nije osnovan, pa čim taj prigovor ne stoji, ne stoji niti iz njega izvedeni zaključak, da očitovanje [2] posljednje volje majke nam nije oporuka, već kodiciel.

Pokojna majka nam raspoložila je u svom očitovanju posljednje volje, koje sama nazivlje „Mein Testament“ malo ne sa cijelom svojom imovinom, koju je imala u času njegovoga sastava naime 2. studenoga 1895., pa pošto je u tom očitovanju posljednje volje svoju imovinu razdijelila medju tužitelje te mene i brata Gezu, svoju djecu odrediv svakom dio nasljedstva ukazuje se neumjesnom primjetba, da upitno očitovanje ne sadržaje imenovanje nasljednika, pa stoga da nije ono oporuka, već samo kodiciel.

Ako je pok. naša majka, kojom je raspoložila u svojoj oporuci zvanoj „Mein Testament“, ostavila još kakovu imovinu, nastupa glede iste zakonito nasljedstvo §. 556 o.g.z.[općeg građanskog zakona]

Tužitelji vrstaju u takovu imovinu:

a/. zemljište u Sisku oko magazina.

Glede ovog zemljišta, koji ima površinu oko 30 rali, navesti je meni, da je nabavljeno 10 do 12 godina poslije sastava oporuke pod C/.

b/. zemljišta ležeća u kotaru zlatarskom i krapinskom.

Ta zemljišta prodana su već odavna dijelom putem parcelacije, dijelom u godini 1894 sa dobrom Šanjugovo, pa stoga neimade o njima niti spomena u procjenbenom elaboratu ostavinske imovine majke nam.

Iz vremena parcelacije zemljišta ležećih u upitnih kotarih ostale su tražbine, nu te su vrlo neznatne a i neutjerive.

U najkraćem roku predložiti će brat nam Gejza iskaza svih tražbina, koje će podnijeti ostavinsko raspravnoj oblasti.

oporučiteljica nije ostavila jasnu i nedvosmisleni posljednju volju. U parnici su na jednoj strani bili Alice i Geza, a na drugoj Pavao, Marija i Ivana.

c/. pokretnine u Lužnici.

Glede ovih pokojna majka nam nije ništa odredila i to stoga, što je bila mnijenja da te pokretnine koje u velikoj većini ostavljaju obiteljske uspomene, imadu ostati bratu Gezi, kao vlasniku dobra Lužnica i senioru naše obitelji.

d/. istina je, da glede bratu Gezi uručenih 300.000 kruna neima nikakova spomena u oporuci majke nam, pa stoga se pravom drži, da nije mislila da joj brat Gjeza ikada povрати, dakle da mu ga je [3] darovala.

Pošto naša majka nije odredila, da se taj iznos imade staviti bratu Gezi u račun njegovoga posljednjeg dijela, ne smije se to učiniti /vidi §. 790 o.g.z./. Druga je stvar, ako brat Geza na to sam privoli, kako je on to sam izjavio u svojem očitovanju spomenutom u tužbi pod B/.

Tužitelji tvrde, da je naša pokojna majka kod sastava ove oporuke pod C./ stajala pod uplivom brata Geze, a tu svoju tvrdnju podkrijepljuju time, što je on još za života g. 1890. preminuloga oca živio u kući roditeljskoj, u kojoj je ostao uz majku do zadnjega časa njezinog života i što je on upravljao njezinom imovinom koje bijaše ona ne samo uživateljicom, već upravo neograničenom vlasnicom.

Ovi navodi tužbe jesu doduše istiniti, nu odatle zaključivati za njeko ograničenje slobodne volje pokojne majke po bratu Gezi jest više nego li smiono. Iz okolnosti, što je brat Geza živio sa našimi roditelji, a poslije smrti oca sa pokojnom majkom u istom kućanstvu malo ne cio svoj život, dade se pravom zaključiti na njihovu međusobnu ljubav i poštovanje, koja je bez dvojbe uticala na sastav oporuke pokojne majke.-

Nu zar ljubav, sklonost i priznanje jedne majke, kao oporučiteljice, prama rođenom djetetu, svomu nasljedniku, može biti povodom ograničenja posljednje volje, koje radja ništetnu oporuku, ta to nitko ne može razložno tvrditi, pa stoga je posve neosnovana tvrdnja tužbe, da volja pokojne majke kod sastava oporuke nije bila slobodna, već ograničena-

Tužitelji prigovaraju bratu Gezi nevaljaju [sic; nevaljanu] upravu imovine majke nam.-

Ovaj prigovor je stvar osobitoga ukusa, pa se stoga na nj osvrćemo samo u toliko, da ponovno konstatiram [sic; konstatiramo], da je naša majka bila neograničena vlasnica svoje imovine, s kojom je mogla budi sama, budi po bratu Gezi raspolagati po svojoj miloj volji.-

[4] Objedu tužbe, da sam i ja uticala na majku u pogledu sastava njezine oporuke pod C. odbijam od sebe.

Priznanje tužitelja, da sam srcu pokojne majke bolje prirasla nego li oni, primam na znanje.

U tom svomu meni dragocjenom priznanju neka tužitelji traže povod pogodovanja majke nam prama meni, a ne u vršenju bilo ikakovoga upliva sa moje strane, kako to oni spominju.

Tužitelji tvrde, da si naša pokojna majka nije bila svjesna vrijednosti svoje imovine, nu za tu tvrdnju ne pružaju nikakova dokaza, velim nikakov dokaz, jer izjava majke nam, „da je velika sirota“, koju bi imali posvjedočiti svjedoci Hellenbach, Vučetić i Mikšić⁷⁷ to valjda ne dokazuje.

Bogatstvo i siromaštvo su pojmovi vrlo relativni. Uporaba istih ovisi o individualnom shvaćanju pojedinca čovjeka. Jedan se čuti bogatim u prilikama, u kojih se drugi osjeća siromašnim.

⁷⁷ Vjerojatno Dioniz Hellenbach, Ferdinand Mikšić i Aleksandar Vučetić.

Pokojna majka osjećala se siromašnom, jer je kao grofica Sermage rođena i odgojena u daleko boljih materijalnih prilika, nego li ih je zatekla udav se za našeg oca.

Čuvstvo siromaštva pobudilo se je u našoj majci u jačoj mjeri u času prodaje dobra Sanjugovo i podignuća hipotekarnog zajma na dobro Golubovec a izbilo je osobitom snagom kada nije mogla ljetovati u Lužnici, koja je bila pod sekvestrom.

Nu ako je i pok. majka nam živila uvjerenjena, da je siromašna, tada u uvjerenju ne leži dokaz, da si nije bila svjesna vrijednosti svoje imovine, već dokaz, da nije bila zadovoljna s onim, što je imala, a to čuvstvo zaista ne stvara ograničenje posljednje volje i ne stvara bludnju koja bi oporuku učinila ništetnom, kako bi to željeli tužitelji.

Tužitelji tvrde, da očitovanje posljednje volje majke nam, koje leži u sudbenoj pohrani u dva jednaka glaseća primjerka, koja su po njoj vlastoručno pisana i potpisana, te koja imaju iste korekture - nije sastavljeno u propisanoj formi i da ima vidljivih mana, uslijed kojih se može smatrati istinitom i kreposnom, a tu svoju [5] tvrdnju podkriepuju time, što ističu :

Da korektura „neunzig tausend“ i stavka, koja započinje sa „Das meinem Sohne Paul bestimmte Praelegat“ ne potiču od majčine ruke.

U dokaz ispravnosti ovoga svoga prigovora nudjaju tužitelji sudbeni očevid, kojemu se niti ja, niti najmanje ne opirem.

Istina je, da je rieč „neunzig tausend“ ispravljena, kao što je istina, da taj ispravak potiče od majčine ruke, nu sve da i ne potiče tada ovaj nedostatak ne bi imao u naznačenom slučaju nikakovih pravnih posljedica, jer smo [se] i ja i brat Geza u svojih nagodbenih ponuda saopćenih tužiteljem prije više od pol godine odrekli dijela na „Stubičke toplice i na magazin u Sisku«, kod koje odreke ostajemo i sada i prama tomu će zapasti cijela kupovna, koja će se polučiti prodajom upitnih nekretnina samo tužitelje. Stavka oporuke, koja započinje sa „das meinem Sohne Paul bestimmte Praelegat“ pisana je u obav primjerka majčinom rukom, ali drugim perom, što će bezuvjetno ustanoviti vještaci.- Tužitelji pozivlju u svojoj tužbi brata nam Gezu, da se on izjavi, ne postoji li još kakav sastavak očitovanja posljednje volje, te mu vrhu toga navraćaju niječnju neuzvratnu prisegu.-

Tužitelji su upraviv ovaj poziv na brata Gezu promašili pravu adresu.

Pošto je ne imadem razloga, niti povoda, da išta tajim saopćiti ću sve što je meni poznato, još o jednom sastavku posljednje volje majke nam.-

Poslije smrti majke uručio je meni naš brat Geza list koji je ona upravila meni dne 20./5.1898.-

Taj list prilažem u fačsimilu pod broj 3⁷⁸ te će njegov izvornik moj zastupnik predložiti tužiteljem na ogled na ročištu kod ovoga suda.

Oporuku, koja se spominje u tom listu, nisam nikada primila, jer ju je naša majka uručila mnogo godina prije svoje smrti [6] mome suprugu Feldzeugmeisteru barunu Steebu u dva zapečaćena omota od kojih svaki nosi naslov „Mein Testament eigenhändig von mir geschrieben und unterschrieben Antonie Baronin Rauch geborene Gräfin Sermage“.

U ovome meni pod broj 3 upravljenom listu odredjuje majka glede svoje oporuke od 14./svibnja 1898. da ju predložim sudu, kao njezinu posljednju volju, samo tada, ako bi po mome mnijenju u času njezine smrti financijalne prilike brata Geze bile tako nepovoljne, da bilo opravdano bojazni [sic], da bi njegovi vjerovnici

⁷⁸ V. ovdje dok. br. 11.

posegli i za onim dijelom, koji bi ga zapao od njezine ostavine, dočim izvan toga slučaja ostaje na snazi njezina oporuka od 2. studenoga 1895. t.j. ona pod C/.

Pošto ja te bojazni nisam imala, a neimadem je niti sada, nisam je predložila očitujem ali, da sam pripravna tu oporuku koja je u oba prije spomenuta omota u pohrani kod mog zastupnika Dra. Laxe otvoriti da, u prisutnosti sve naše braće, odnosno njihovih zastupnika i to činim samo zato, da saznademo svi, a naročito tužitelji sadržaj ove „uvjetne oporuke“, koja obzirom na list majke nam pod br. 3 pravno ne opstoji.

Da je i pokojna naša majka svoju oporuku od 14./5. 1898. smatrala neopstojnom, proizlazi iz opaske ustanovljene po njoj vlastoručno na omotu pod broj 3 upravljelog lista, koji glasi: „An meine Tochter Alice. Gott sei Dank dieser grössten Sorge er (naime Bog) mich noch bei Lebzeiten erlöst“.

Pošto smo ovim našim razlaganjem dokazali neosnovanost, da obj [nedostaje dio riječi] prigovora tužitelja proti oporuci majke nam, molimo:

Da se tužitelji otpute sa svojom tužbom prim.[ljenom] 12./5. 1914. br. 23364 gr.[ađanski i u njoj stavljenim zahtjevom - nasuprot, da se osude na naknadu parbenog troškovnika pod 4 razvršenog troška u roku od 14 dana pod prijetnjom ovrhe.

Tužitelji napadajući oporuku majke nam kao neistinitu, pravno nevaljanu [7] i bezkrijeposnu, ne želi [sic] ino polučiti, nego li veći nasljedni dio, koji bi ih zapao, da dioba ostavine posljedi po zakonu, a ne po oporuci, te pošto niti ja, a niti brat moj Gejza ne ćemo, da se protupravno okoristimo ostavinom majke nam na njihovu t. j. tužitelja štetu očitujemo ovime, da ćemo sa naše strane sve učinit, da se ova na tužbu zametnuta parnica što prije dovrši, i da tužitelji uspiju li u ovoj parnici dodju što prije do vlasništva, posjeda i uživanja većega dijela ostavinske imovine, nego li im ga je namjenila svojom oporukom pokojna majka pod C/.

Iz toga razloga zahtjevamo i od slavnoga suda odredjenje što skorijega ročišta u svrhu nastavka i dovršenja ove parnice.

Tom odgovoru dodaje odvjetnik g. Kranjčević za Gejzu baruna Raucha još slijedeće:

Pošto je moja sestra Alica barunica Steeb makar drugotužena, jur dala svoj odgovor, to očitujem, da se svim navodima njenog odgovora priključujem u cjelosti, te sa svoje strane ističem još slijedeće :

Protivnička tužba ide za tih, da se naredba posljednje volje naše pokojne majke od 2./11. 1895. stavi izvan pravne krijeposti. Protivnici ne imajući pravo nikakvog zakonskog razloga za pobijanje pravne nevaljanosti ove naredbe posljednje volje, drže, da je ta naredba posljednje volje već a priori pravno ništetna zato, jer da ju je pokojnica kao što i mi tuženici nazvala oporukom, a da ta isprava u istinu nije oporukom, jer da joj manjka bitni uvjet imenovanje nasljednika.

Odatle se vidi vrlo velika nada, koju protivnici ulažu u uspjeh svoh [sic] sudbenog zahtjeva, kad drže, da će spomenutu naredbu posljednje volje uništiti na ovaj način.

Posve je irelevantno, kako je pokojnica nazvala svoju naredbu posljednje volje i da li je mi nazivamo onako, kako je učinila ona.

Protivnici a s njima i slavni sud može doista biti nazora, da ova naredba posljednje volje nije oporuka već kodicil, nu to je [8] za ovu parnicu posve svejedno.

Ovdje se ne može raditi o tomu, da li je pokojničina naredba posljednje volje oporuka ili kodicil, već se radi, a i može se raditi samo o tom, da li je ta naredba posljednje volje pravno valjana ili ne.

Zakon daje svakomu pravo, da može posve slobodno raspolagati svojom imovinom za slučaj smrti, te mu prepušta posve na volju, u kojoj će to formi učiniti. Ako je dakle stanovita osoba sa svojom imovinom za slučaj smrti raspoložila oporukom ili kodiciplom ili u drugom zakonitom obliku, onda je to pravno posve svejedno, te nitko ne može pobijati tu naredbu zato, što je pokojnik tu naredbu nazvao oporukom a ono u istinu pravno nije oporuka, već zapisje.

Relevantno je samo to; da li zakon dopušta takovu naredbu posljednje volje i da li su pri njenom sačinjenju obdržavane sve zakonom propisane formalnosti.

Protivnici priznavaju, da je pokojnica svoju naredbu posljednje volje od 2./11. 1895. vlastoručno pisala i potpisala.

Druga je činjenica, da zakon dozvoljava raspolagati imovinom za slučaj smrti i u formi kodicila. Iz ovih činjenica proizlazi, da je pokojničina naredba posljednje volje pravno valjana, bez obzira na to, da li se može nazvati oporukom, i da smo se mi posve korektno očitovali kao nasljednici temeljem te naredbe posljednje volje.

Pošto pako po zakonu nastupa zakonsko nasljedstvo tek onda, ako nema pravno valjane naredbe posljednje volje to je protivnički zahtjev, da se ostavinska rasprava iza naše pokojne majke imade raspraviti i uručiti temeljem zakona posve nedopustiv.

Što se tiče protivničke tvrdnje, da pokojnica spomenutom naredbom posljednje volje nije raspoložila cijelom svojom imovinom, što ja priključujući [sic] se u tom pravcu posvema navodima moje sestre Alice barunice Steeb, najodlučnije poričem, te mi je istaknuti, da ova tvrdnja, kad bi i bila istinita, ne bi mogla imati ipak nikakva [9] upliva na pravu valjanost pokojničine naredbe posljednje volje.

Ako bi naime protivnicima i uspjelo dokazati, da doista postoji imovina, kojom pokojnica naredbom posljednje volje nije raspoložila, to bi samo glede te imovine moglo nastupiti zakonsko nasljedstvo.

Nasuprot bi se i u tom slučaju rasprava i glede one imovine kojom je pokojnica raspoložila svojom naredbom posljednje volje mogla i smjela provesti jedino temeljem te naredbe.

S ovog razloga ne bi se trebao uopće niti osvrtni na ovu protivničku tvrdnju, ako to i činim to samo radi tražbine od 300.000 kruna, koja je bila uknjižena na plem. dobru Golubovec i koja sada postoji u preostatku od 60.315 kruna.

Protivnici mi predbacuju, da naivno zaključujem, kad držim, da mi je pokojnica ovu tražbinu poklonila. Ponajprije nije istina, da ta tražbina postoji u istinu protiv mene, jer je usuprot istina, a protivnici valjda toga neće protiv boljem znanju tajiti, da je ta tražbina uknjižena na pokojničnim nekretninama i da prema odnosnom vjerovniku pokojnica fungira kao dužnika [sic], ne ja.

Kad je pokojnica podignula ovaj zajam, posve je irelevantno, što je ona sa odnosnom valutom učinila, da li ju je upotrijebila u svoje svrhe, ili ju je kome darovala, makar i meni.

Medjutim ne tajim, da je pokojnica tim iznosom doista meni pomogla, kad sam se nalazio u financijskim neprilikama, pa bi prema tomu ovo pitanje spadalo pod udar §. 788 o.g.z. po kojem se imade uračunati nasljedniku u zakoniti dio, i ono što je oporučitelj dao za plaćanje dugova punoljetnog djeteta.

Što se tiče obvezatnosti svakog uračunjavanja, postoji jasan propis zakona, koju §.790 o.g.z. izričito određuje, da kad djeca nasljeduju po razredbi posljednje volje uračunjavanje biva samo onda, kad ga je oporučitelj izrično odredio.

Acontrario [sic], slijedi očito, da u nazočnom slučaju ne može biti mjesta takovom uračunjavanju, jer se iz pokojničine volje posve jasno vidi, da ovog uračunjavanja

na moju štetu nije odredila. [10] Što više, u pokojničinoj razredbi posljednje volje, određuje ona sama, ostavljajući plem. dobro Golubovec mojoj sestri i sutuženoj Alici barunici Steeb, da ona imade isplatiti ovaj dug.

Ne samo dakle pozivom na propis §.790 o.g.z. već i na ovu naročito odredbu pokojničinu, tvrdim da ne naivno već posve logičli [sic], i zakonito, da je pokojnica sa ovom tražbinom odista raspoložila u svojoj naredbi posljednje volje i to tako, da tu tražbinu naravno u preostatku imade podmiriti moja sestra Alica barunica Steeb, uslijed česa protivnici s ovom tražbinom ne mogu imati nikakove pravne sveze.

Istina je, da sam ja upravljao sa pokojničinom imovinom, nu nije istina, da sam to učinio u svoju korist i da sam se gerirao njezinim vlasnikom.

Moj odnošaj spram pokojnice temeljio se je ovdje na poštivanju pouzdanju i povjerenju, koje smo medjusobno gojili, ona kao moja majka, a ja kao njezin najstariji sin.

Najodlučnije odbijam od sebe sva protivnička sumničenja, kao da sam ja ma u kojem pravcu taj odnošaj zlorabio u svoju korist.

Protivnici vrlo dobro znadu, na temelju kakvog pravnog odnošaja sam ja upravljao cijelom pokojničinom imovinom, pak je vrlo žalosno, što me usprkos tome, ma da su mi rođena braća i sestre nastoje pred slavnim sudom prikazati kao kakvog sebičnjaka, koji je zlorabio povjerenje svoje rođene majke u svoju vlastitu korist.

U svojoj neopravdanoj mržnji na mene ili bolje reći u svojoj zasljepljenosti niti ne općzju [sic: opažuju], kako sramote i samu uspomenu blagopokojne majke, jer kad bi njihove insunuacije [sic], bile istinite, kao što nijesu, tad bi pokojnica morala biti luda, kad ne bi vidila, kako ja otimam i oštećujem njezinu imovinu i kad bi usprkos tomu i nadalje bila gojila u mene povjerenje.

Protivnici dobro znadu, da je blagopokojna naša majka sklopila samnom dne 1./10. 1891. ugovor,⁷⁹ kojim je meni predala u neograničeno uživanje i upravu cijelu svoju imovinu uz izričnu ustanovu, da glede toga nijesam dužan polagati nikomu računa. [11] Ja se tog svega prava nepolaganja računa ne odričem, ali radi ilustracije protivničkog postupka poričem i nije istina, da sam na teret i račun njezin pozajmljivao novaca, osim toliko u koliko je to bilo potrebno za snašanje tereta i pokrića računa i troškova: isto tako ne stoji, da sam tobože iste novce upotrebljavao u svoju korist, nego samo u korist pokojničinog imetka.

Razumijeva se samo po sebi, da su u mom velikom gospodarstvenom predmetu uslijed meni podijeljenog prava poslužio se takvozvanog revirement⁸⁰ a iz jedne blagajne prema drugoj, nu istina je i to, da sam na koncu uvijek bio prisiljen kod investicija i melioracija nadoknaditi iz vlastitog imetka nedostatke, koji se pokazase. Spominjem samo silne trajne investicije za Stubičke toplice, te regeneriranje vinograda u površini od 23/1/2 rali, uzdržavanje u tako velikom opsegu, postojećih gospodarstvenih zgrada itd.

Sami protivnici, kad god žele, mogu ugledati iskaze odnosno izvadke iz računa za plem. dobro Golubovec i Stubičke toplice, odnosno mojih vlastitih za vrijeme od god.1905./1908., pak će vidjeti, da bih ja još imao sljedeća potraživanja

⁷⁹ V. ovdje objavljeni dokument br. 7.

⁸⁰ Virmanski obračun.

za god.1905. _____	K. 7739.29 ⁸¹
“ 1906. _____ “	11140.55
“ 1907. _____ “	_____
“ 1908. _____ “	11517.84
“ 1909. _____ “	13624.76
“ 1910. _____ “	3912.61
“ 1911. _____ “	16105.88
“ 1912. _____ “	16181.53
ukupno K.	80222.66

prema tomu višak za g. 1907. u odbitak “ 10086.21
cijela dakle moja tražbina iznosi K. 70136.21 fl.⁸²

Suvišak od god. 1907. rezultira odatle, što je one godine prodano vino zajedno od više godina, da u izdacima zadnjih godina, ne dolaze dosta znatni iznosi plaćeni po dohodarstvenom uredu u Lužnici za nabavu modre galice, sumpora, rafije. Ja sam doista kupovao, prodavao [13] i zamjenjivao neke čestice za pokojnicu, nu to sam uvijek činio u njezinu korist i obzirom na razborito promišljeni interes cijele obitelji. Provodjao sam i parcelaciju, prodavajući po mogućnosti udaljenije čestice te sam uopće cijelim svojim gospodarenjem uvelike potpomagao otplatu na dobru Golubovec opstojećega duga u iznosu od 158.400 kruna, tako da sam 1. svibnja 1913. iskazao preostatak duga sa 60.315 kruna, te prema iskazu zaostalik [sic], kupovina parcelacije predao ostatak kupovine bez kamata u iznosu od 79.295.23 kruna.

Prosvjedujem protiv tomu, da sam pokojničinu imovinu svojim gospodarenjem znatno ili uopće umanjio, već sam naprotiv proveo razne investicije i malijoracije na dobru Golubovec i Stubičke toplice.

Kako sam jur istaknuo po užitnom ugovoru, kojeg ovdje prilažem pod br. 5⁸³ nisam ja dužan polagati nikomu računa o svojoj upravi i uživanju te naročito ističem, da ne preuzimam na sebe nikakova tereta dokaza, niti ću se ubuduće uopće osvrtni na protivničke tvrdnje odnosno poreke.

Ovo što sam naveo, naveo sam jedino zato, da prikažem sl. sudu, kako protivnici proti boljem uvjerenju i znanju nastoje, što bi li me pred sl. sudom prikazali u lošem svjetlu.

Nije istina, da su pokojničine raspoložbe uvijek ispadale u moju korist.

Najodlučije se ogradjujem proti tomu, da sam ja ma kakav upliv vršio na pokojničine naredbe, a naročito nije istina, da je moj upliv i utjecaj na pokojnicu došao do pregnantnog izražaja u njenom očitovanju posljednje volje od 2./11. 1895.

To isto vrijedi i za moju sestru Alicu barunicu Steeb.

Nije istina, da je kod stvaranja ove naredbe posljednje volje manjkala pokojnici bezuvjetno slobodna volja niti je istina, da joj je svaka odredba u toj naredbi posljednje volje sugerirana.

Nije istina, da sam ja točno znao za njezine odredbe i da su te odredbe mojim poticanjem stvorene.

Za sve ove tvrdnje ostali su protivnici dužni pružiti dokaz, kao što i za daljnju neistinitu tvrdnju, da si naša pokojna majka nije bila svjesna vrijednosti svoje imovine.

⁸¹ Brojke su pisane tako da točka označuje granicu cijelog broja, dakle 7739.29=7.739,29 kruna

⁸² Filira.

⁸³ V. dok. br. 7.

[13] Nije istina, da to proizlazi među inim iz njezine navodne višekratne izjave, pred svjedocima navedenim u tužbi, kojima da je kazala: „ja sam velika sirota, a po mojoj smrti će moja siromašna kći Alice biti još većom sirotom“.

Spomenuta moja sestra je ovu protivničku tvrdnju dovoljno osvijetlila u svojem odgovoru, pa ja mogu dodati jedino to, da ne pojmim, što protivnici misle postići ovom tvrdnjom.

Riječ „sirota“ ne ima samo imovinsko pravno značenje, već i duševno, pak ako se je starica smatrala sirotom u svojoj visokoj dobi, onda je to posve pojmljivo, a još je pojmljivije, ako je držala, da će njezina kći, nakon njezine smrti biti još većom sirotom.

Da pokojnica nije mogla misliti na financijalnu stranu ako je doista ove riječi izrekla, slijedi jasno odatle, što je dobro znala, da je svojoj kćeri oporučno namijenila znatan dio svoje imovine, t.j. da će spomenuta njezina kći nakon njezine smrti biti imovinski daleko bolje opskrbljena, nego li je bila za pokojničinog života.

Moguće je ipak, da je pokojnica u nekoj divinaciji predvidjela budućnost naime progone kojima će moja sestra biti izvrgnuta protivničkim postupkom u ovoj ostavinskoj raspravi, pa su u tom slučaju njezine navodne riječi posve pojmljive.

Ne znam čemu protivnici prilažu moje očitovanje od 12. svibnja 1913. Ja sam doista ovakovo očitovanje izdao, a ostajem kod njega i danas, jer sam uvijek bio toga nazora, da prepirke našega imena nisu dostojen. [sic],

To je očitovanje izdano za slučaj mirne nagodbe, koju protivnici nijesu prihvatili, te prema tomu sadržaj tog očitovanja ne može biti nikakov praejudicium za moja prava u parnici. Nije istina, da iz tog očitovanja proizlazi, kao da me boli savjest, niti kakvu protivnikom tobože učinjenu nepravdu.

Ogradjujem se proti neistinitoj tvrdnji, da sam ja toj tobožnjoj nepravdi doista, ako i ne sve doprinjeo i nije istina, da tim očitovanjem nastojim bar utješljivim riječima tu nepravdu popraviti.

[14] Nije istina, da je pokojnica užitno očitovanje sačinila, pod uplivom i utjecajem mojim i moje sestre Alice i nije istina, da ga je sačinila uslijed potpune neupućenosti o vrijednosti svojih imovinskih objekata.

Stoga nije istina, da ga je bez slobodne volje te u bitnoj bludnji sačinila.

Nije istina, da pokojničina naredba posljednje volje ima takvih vidljivih vanjskih mana, da se ne može smatrati istinitom i valjanom.

Istina je, da postoje dva suglasna primjerka ove naredbe posljednje volje nu odatle ne uslijedi upravo ništa, jer zakon ne zabranjuje oporučitelju, da može svoju oporuku sačinuti u koliko god primjeraka hoće.

Što se tiče drugog očitovanja pokojničine posljednje volje, to se ovo pitanje mene ništa ne tiče, već moje sestre Alice, koja se je glede tog pitanja u svojem odgovoru jasno i temeljito očitovala.

Navraćena mi glavna niječna prisega suvišna je ne samo s toga razloga, već poglavito i zato, što se u ovoj parnici može raditi samo i jedino o pravnoj valjanosti odnosno nevaljanosti pokojničine naredbe posljednje volje od 2./11. 1895. i ničim drugim.

Ako protivnici imaju kakovih drugih zahtjeva glede tobožnjih očitovanja posljednje volje, neka izvole te zahtjeve staviti posebnom parnicom.

Što se tiče korektura, što su suglasna u obim primjercima oporuke od 2./11. 1895. to nije istina, da te korekture potiču od drugog pisma i druge ruke, pa ne imam ništa proti sudbenog vještačkog očevida.

Na ovom tobože vrlo važnom razlogu jašili su protivnici već u samoj ostavinskoj raspravi, kad se radilo o tomu, komu će biti nametnuta uloga tužitelja, pak sam

slobodan upozoriti ih na poznatu rješitbu vis. kr. stola sedmorice od 26./2. 1914. koja se nalazi u ostavinskom spisu, gdje ih vrhovno sudište glede tih korektura posve [15] zakonito upućuje, da se njihova tvrdnja, kao da ova korektura potiče od druge ruke ne ukazuje dosta vjerojatnom.

Protivnici nisu dakle nikako dokazali, da je pokojničino očitovanje posljednje volje od 2./11. 1895. neistinito – pravno nevaljano - ništetno - i bez krijeposti, pa stoga molim i ja :

Veleslavni kr. sudbeni stol

da izvoli zahtjev tužbe de praesent. 12./5. 1914. br. 23364 gr. otpustiti, te protivnicima naložiti, da mi imadu solidarno platiti prouzročeni parbeni trošak u roku od 14 dana pod prijetnjom ovrhe.⁸⁴

14. DAZG, OF Jelačić 430, k. 10

Zapisnik u parnici tijekom ostavine Antonije Rauch
Zagreb, 14. prosinca 1914.

Izjava Christiana Steeba i pravnog zastupnika Alice Steeb - Eugena Laxe, u parnici zbog nasljedstva Antonije Rauch.

Zapisnik⁸⁵

od 14./XII. 1914.

spisan kod kr. sudb. stola u Zagrebu u predmetu ost. pok. Antonije barunice
Rauch usljed odluke od 11./XI. 1914. br. 46371 gr.
P. P.

Pristupa za Alicu barunicu Steeb njezin zastupnik Dr E. Laxa, koji se ujedno imade danas posebno osobno preslušati, pristupa g. Christian barun Steeb, zatim g. Dr Rudolf Blühweiss kao zastupnik Pavla bar. Raucha te kao zastupnik Marije pl. Jellachich i Ivane barunice Aichelburg - Labia, te g. odv. Antun Kranjčević kao zastupnik Dra Gejze baruna Raucha.

U odsutnosti Dra E. Laxe bude preslušan g. Christian barun Steeb, koji spomenut na kazivanje istine bude preslušan kako slijedi:

Između godine 1898 i 1906 ali godine točno neznam, nu u ono vrijeme kad je bio nad imetkom Dra G. baruna Raucha sekvestar a kad je pok. Antonija barunica Rauch stanovala u Golubovcu, rekla je ova pokojnica meni na šetnji, da je ona napravila drugu oporuku, kojom određuje, da njezinom sinu Dru Gejzi barunu Rauchu ako nebi u vrijeme njezine smrti njegov imetak dosizao za pokriće njegovih dugova, zapadne nasljedni dio iza nje od njezinog imetka, pravije rekuć, da mu taj dio ostane. Kad smo se sa ove šetnje kući vratili, predala mi je pok. Antonija bar. Rauch, dva omota zapečaćena rekavši, ovo su dvije oporuke za sačuvanje [2] ili je možda upotrebila riječi, tu imaš oporuke na sačuvanje. Ja sam nato preuzeo ova dva omota.-

Nekoliko vremena pred svoju smrt govorila mi je pok. Antonija bar. Rauch, gdje je njezina oporuka i to mi je više puta spominjala i u Zagrebu i u Lužnici jer

⁸⁴ Na poledini pečat advokata Rudolfa Blühweissa, Varaždin.

⁸⁵ Strojopis. Postoji i još jedan rukopisni primjerak pisan vjerojatno rukom Božidara Gaja te primjerak na njemačkom namijenjen C. Steebu.

je ona tu oporuku uzimala iz Zagreba u Lužnicu i iz Lužnice u Zagreb,⁸⁶ kako sam stranom i vidio stranom čuo od nje same. Od kojega je datuma bila ta oporuka to neznam, ali to je ona oporuka, koja je iza njezine smrti prva predana kr. javnom bilježniku, a gdje se je u času njezine smrti nalazila, to neznam. -

Kad bi mi pokazivala gdje [je] ta oporuka nisam puno zato mario, jer ju nisam htio više uzrujavati, nego bi sama po sebi uzrujana bila, tako da nisam ni pazio, kadkad kamo pokazuje, jer bi sad ovo sad ono mjesto pokazivala.

Mjesec ili dva pred svoju smrt kazala mi je samo jedamput pok. Antonija bar. Rauch, da postoji još jedna oporuka pravije nije rekla još jedna oporuka, nego još jedan primjerak oporuke, barem sam ja ovako shvatio, da je mislila reći primjerak, a ne drugu različnu oporuku. Ja sam nato rekao Antoniji bar. Rauch, kod mene su također dvije oporuke ili sam možda rekao, kod mene su također oporuke, našto je ona meni odvrtila, da su to bezpredmetne ili možda je kazala, da su bez vrijednosti i dodala je još da je mogu pročitati.-

Nekoliko dana iza smrti Antonije barunice Rauch predao je mojoj supruzi Alici barunici Steeb Dr Gejza barun Rauch jedan list od 20. svibnja 1898. za koji list do dotičnog dana kojega baš ne znam [3] točno navesti nismo ni ja ni moja supruga Alica znali ništa.-

Po opazci na omotu toga lista „Gott sei dank dieser grösten [sic] Sorge hat Es mich noch bei Lebzeiten [sic] erlöst“⁸⁷ zaključio sam ja i zaključujem i danas, da je pok. Antonija bar. Rauch mislila time kazati ono, što je i meni kako prije spomenutih kazala, da su one dvije oporuke koje je meni predala bila na sačuvanje bezpredmetne tim više, što je vidljivo, da su ove riječi na ovom omotu kako ja držim kasnije pisane.-

To sam zaključio i po sadržaju ovog pisma, da su meni u pohranu predane oporuke bezpredmetne. Ja nisam znao za sadržaj ovih dvih meni na sačuvanje predanih oporuka, dok nisu otvorene bile, samo sam uglavnom zaključivao za sadržaj istih po riječih pok. Antonije bar. Rauch koje sam gore spomenuo, a nakon otvorenja spomenutog lista razabrao sam, da je moj zaključak bio ispravan.-

Poslije smrti pok. Ant. bar. Rauch neznam točno dana, ali u ljeti 1913. predali smo ja i moja supruga Alica obje ove oporuke u zatvorenih omotih, a pismo ovo otvoreno našem odabranom zastupniku g. odv. Dru E. Laxi, da stime postupa po zakonu.-

Steeb v. r.

Dodaje se, da je g. Christian barun Steeb preslušan u njemačkom jeziku, jer nije potpuno hrvatskom jeziku vješt, te moli da bi mu se izdao prepis ovog njegovog iskaza.-

[4] Pristupa g. odv. Dr Eugen Laxa koji opomenut na iskaz istine iskazuje sledeće:

Mjeseca lipnja ili srpnja 1913. saopćio je meni prigodom podavanja upute u ost. predmetu iza Ant. bar. Rauch, preuzv. g. Christian bar. Steeb, da se u njegovu posjedu nalazi, jedna oporuka spomenute ostaviteljice, koja je ali po njoj samoj stavljen izvan kreposti izjavom koju je ona učinila prema njemu kratko vrieme

⁸⁶ Zanimljivo je to stalno premještanje oporuke iz Lužnice (koja je nakon Levinove smrti Gezina) i Zagreba (palače u Kapucinskoj) koja je Antonijina. Antonija je prema iskazu svoga zeta krajem 19. i početkom 20. stoljeća dulje boravila u Golubovcu kod svoje kćeri Alice, u koju je očito imala i veliko povjerenje, kao i u njenog muža.

⁸⁷ Pogreške u njemačkom tekstu nastale su omaškom zapisničara.

prije njezine smrti, a koj opoziv vidljiv je i iz lista koj je pokojnica dana 20./V. 1898. upravila njegovoj supruzi Alici bar. Steeb.-

Uzev uvid u ovo pismo, stekao sam i ja uvjerenje, da je pokojna Antonija bar. Rauch ovim u posjedu Christiana baruna Steeba nalazeću se oporuku smatrala nedostajalom i bezkreposnom.-

Iz daljnog sadržaja istog toga pisma uvjerio sam se, da je u vrijeme sastava istog najme 20./V. 1898. valjanost oporuke nalazeće se u posjedu Christiana bar. Steeba ovisnom učinila o nazoru gje. Alice bar. Steeb, glede imovinskih prilika Gejze bar. Raucha.-

Obzirom na tu ustanovu upitnog lista obratio sam se na nazočnu gju. Alicu bar. Steeb upitom, dali ona imovinske prilike Gejze bar. Raucha smatra toli nepovoljnimi, da bi ova u posjedu Christiana bar. Steeba nalazeća se oporuka mogla i morala postati pravno valjanom i temeljem razdiobe ostavine pok. Antonije bar. Rauch. Na ovaj moj upit odvrati mi gja. Alica bar. Steeb: [5] Imovinske prilike Gejze baruna Raucha su takove, da će njegovom imovinom biti namireni ne samo u potpunom iznosu svi njegovi vjerovnici već da će mu i nakon podmirenja istih ostati vrlo veliki imetak, pa stoga oporuka nalazeća se u posjedu Christiana bar. Steeba nema nike pravne krijeposti. Pošto sam se i ja kratko vrijeme prije toga kod kompetentnih faktora informirao o imovinskim prilikama Gejze bar. Raucha i pošto sam čuo, da će g. G. bar. Rauchu po namirenju svih njegovih vjerovnika ostati neobterećenih 2500-3000 rali zemljišta, koji reprezentiraju vrijednosti od kakovih 3.100.000 K – tada sam ja izjavio preuzv. gji Alici bar. Steeb, da se u posjedu Christiana bar. Steeba nalazeća oporuka imade smatrati neobstojećom i prema tomu, da se neimade podnieti raspravnoj oblasti.-

Nakon toga uručio je meni istom zgodom preuzv. g. Christian barun Steeb u dva zatvorena omota oporuku Antonije bar. Rauch, ter otvoreno pismo, ddtto Agram 20. V. 898. upravljeno na Alicu bar. Steeb.-

Sve ove tri isprave uzeo sam ja u pohranu, te sam ih prvi puta spomenuo u svom odgovoru danom u zapisniku od mjeseca srpnja o. g. na tužbu Pavla bar. Raucha na priznanje pravne neobstoynosti pokojničine oporuke od 2./XI. 895. pod P252-14.-

Kratko vreme iza toga predao sam na poziv suda sve tri spomenute isprave kr.[aljevskom] j.[avnom] b.[ilježniku] Božidar [6] pl. Gaju, koji je s njima propisno uređovao otvorivši i proglasivši te oporuke.

Dr Eugen Laxa v. r.

Dovršeno.

Cepulić v. r. Blühweiss v. r.

Kranjčević v. r.

Sančić v. r. Dr Laxa v. r.

Kolacionirano:
Božidar pl. Gaj [vlastoručni potpis]

15. DAZG, OF Jelačić, ad 430, k. 10
Zapisnik u parnici tijekom ostavine Antonije Rauch
Zagreb, 21. siječnja 1915.

Izjava Alice Steeb i Geze Raucha u parnici zbog nasljedstva Antonije Raucha.

Zapisnik⁸⁸

od 21. siječnja 1915.

spisan kod Kr. sudbenog stola u Zagrebu u ostavini pok. Antonije barunice Rauch uslied odluke od 30/12 1914 br. 50385 gr.

P. P.

Pristupa p. g. Alica barunica Steeb osobno a uz nju i njezin zastupnik g. odv. Dr. Eugen Laxa, za Mariju pl. Jellachich i Ivanu barunicu Aichelburg Labia g. odv. Slavko pl. Aranitzky, za Pavla baruna Raucha g. odv. Dr Rudolf Blühweiss te p. g. Dr Geza barun Rauch osobno.

Ponajprije bude u odsutnosti Dr Geze baruna Raucha preslušana Alica barunica Steeb, koja opomenuta na iskaz istine iskazuje:

Predočeno mi izvorno pismo od 20. V. 1898 sa predošnim izvornim omotom u kojem se je to pismo nalazilo predao je meni zajedno sa ovim omotom, koji omot je bio već otvoren moj brat Dr Geza barun Rauch već prvih dana poslije smrti naše pok. majke Antonije bar. Rauch. Dana baš točno ne znam. -

Na posebno pitanje zast. Pavla baruna Raucha izjavljam, da mi nije poznato tko je ovaj omot otvorio. -

Ja sam znala po kazivanju moga supruga [2] Kristiana baruna Steeba, da mu je moja pok. majka Antonija bar. Rauch predala dvije oporuke koje mi je on i pokazao. -

Pošto su dvije oporuke bile držala sam naravski da su različite. Sadržaj oporuka nisam znala nego sam slutila da su sačinjene u prilog moga brata Dra Geze baruna Raucha i u njegovu zaštitu, a to sam zaključivala iz riječi pok. naše majke, koja je uvijek o tom govorila, nu zadnje vrijeme kad su se imovinske prilike moga brata Dra Geze bar Raucha poboljšale zaključivala sam i ja da su te oporuke bezpredmetne, a to sam čula i od moga supruga, koji mi je kazivao, da mu je moja majka kazala, da su te oporuke bezpredmetne. - I po mojem mnijenju krenule su imovinske prilike moga brata Geze radi kojih je bila naša majka zabrinuta zadnje vrijeme tako na bolje, da je on aktivan i da bi po podmirenju dugova njemu ostalo još dosta njegovog imetka. -

Alica Bar[on]in. Steeb

rodj. Bar[on]in Rauch

Pristupa Dr Geza barun Rauch koji opomenut na kazivanje istine iskazuje:

[3] Poslije smrti moje pok. majke Antonije bar. Rauch našao sam ja njezinu oporuku koja je prva proglašena po javnom bilježniku u škatulji (kaseti) gdje je držala dragocijenosti; dočim sam sada predočeno mi izvorno pismo od 20. V. 1898 u zatvorenom predošnom mi omotu isti dan kad i oporuku našao u majčinoj listnici u trumeau-u.⁸⁹ – Tko je ovaj omot ovog pisma otvorio, to ja ne znam pravije

⁸⁸ Strojopis. U lijevom gornjem kutu: Bilj. 72 f. prebiljegovano. Okr. sudb. stol u Zagrebu.

⁸⁹ Zid između dva prozora ili otvora ili visokopostavljeno ogledalo između dva prozora ili nad kaminom. U Golubovcu je još Ana Sermage imala skrovnata mjesta na kojima je skrivala dragocijenosti.

nesjećam se, nu ako sam ga mojoj sestri Alici otvorenog predao onda sam ga mogao samo ja otvoriti. -

Dan kada sam ga predao mojoj sestri Alici to neznam, ali to je bilo nabrzo iza smrti naše majke prvom danom prilikom, naročito ne znam da li sam to pismo predao Alici Steeb isti dan kada sam ga našao.⁹⁰ -

Sadržaj pisma nije mi bio poznat dok mi ga nije sestra Alica priopćila, a to je bilo od prilike onda, kada sam ja drugi primjerak gore spomenute oporuke predao javnom bilježniku.

Da je moja pak majka mislila mene obezbijediti to sam ja zaključivao iz njezinih riječi, već i prije nego sam znao [4] za sadržaj ovog lista, a to bi imalo vrijediti za slučaj kada ne bi moj vlastiti imetak dosizao za podmirenje mojih dugova. - Kad mi je sestra Alica priopćila sadržaj ovog pisma, priopćila mi je, da su kod njezinog supruga Kristiana Steeba dvije oporuke naše majke pohranjene. Moguće da mi je ovo i sam Kristian Steeb priopćio.

Dr Geza bar. Rauch vr.

Sve stranke mole ovjerovljeni prepis ovoga zapisnika. -

Zaključeno i podpisano.

Cepulić vr. Aranitzky vr.

Dr Laxa vr.

potpis nečitljiv vr. Dr Blühweiss vr.

Kolacionirano:
Božidar pl. Gaj
[vlastoručni potpis]

16. DAZG, OF Jelačić ad 430, k. 10
Sporazum nasljednika Antonije Rauch
Zagreb, 24. siječnja 1917.

Sporazum petoro nasljednika Antonije Rauch o podjeli njene imovine. Temelj je oporuka od 2. XI. 1895. ali s nizom izmjena.

Vereinbarung

Geschlossen zwischen Ihrer Exzellenz der Frau Alice Baronin Steeb, geb. Baronin Rauch, Herrn Dr. Geyza Baron Rauch, Frau Marie von Jellachich, geb. Baronin Rauch, Frau Jeanne Aichelburg-Labia, geb. Baronin Rauch und Sr. Excellenz Herrn Paul Rauch, als Nachfolger Ihrer Exzellenz der Hochgeborenen Frau Antonie Baronin Rauch, geb. Gräfin Sermage über die Vertheilung ihres Nachlasses auf Grund ihres Testamentes (letztwilligen Verfügung) vom 2. November 1895 dessen Verfügungen in Würdigung und Berücksichtigung der Wünsche und Ansprüche der einzelnen Interessenten entsprechend und einverständlich modifiziert wurden, wie folgt:

I. Jeanne erhält aus dem Nachlasse K 552.500. - wörtlich: Fünfhundertzweiundfünfzigtausendfünfhundert Kronen ist gleich 1½ Pflichtteilen im Baarem.

⁹⁰ Gezina je priča dosta neuvjerljiva, ne sjeća se dana, ne sjeća se tko je otvorio pismo, nije znao niti njegov sadržaj dok mu ga nije saopćila Alice. Opći je dojam da je oko Antonijinih oporuka niz nejasnoća i različitih iskaza.

II. Paul erhält gleichfalls aus dem Nachlasse K 552.500. - wörtlich: Fünfhundertzweiundfünfzigtausendfünfhundert Kronen ist gleich $1\frac{1}{2}$ Pflichtteilen im Baarem.

Beide diese Beträge hat wie unten näher bestimmt, Geyza zu bezahlen.

III. Marie erhält folgende Vermögensobjecte:

1.) Das Magazin in Sissek mit den dortigen Wiesen und Aeckern
2.) Den Weingartenbesitz Kustosak mit den ihr von Geyza überlassenen Fässern und Kellerinventar.

3.) $\frac{1}{3}$ der bei der Eskomptebank hinterlegten Wertpapire nach den einzelnen Effekten geteilt exclusive [2] der bis zum Tage dieser Vereinbarung fälligen Couponzinsen.

4.) K 50.000. - wörtlich: Fünfzigtausend Kronen im Baarem von Geyza.

5.) Die Hälfte des Schätzungswertes der Agramer Palais befindlichen Boule-Uhr⁹¹ von K 15.000. - wörtlich: fünfzehntausend Kronen, von Geyza.

6.) Ein Fünftel des Silbers und der Prätiösen, aus dem Nachlasse unserer seligen Mutter, welche sich im Agramer Palais befinden, im nach der Schätzung berechneten Gesamtwerte von K 6.000. – wörtlich: Sechstausend Kronen, wobei sich Geyza verpflichtet seiner Schwester Marie bei der Auswahl der Gegenstände in liberaler, brüderlicher Weise entgegenzukommen, und selbst wenn es irgend möglich ist, ihrer eigenen Wahl zu entsprechen nach vorheriger Ausscheidung des Alice zugedachten Silbers und mit Ausschluss jener im Agramer Palais befindlichen Gegenstände, welche nach Ansicht von Geyza diesem bereits als väterliches Erbteil zugefallen sind.

IV. Geyza erhält:

1.) Das Bad Stubica-Töplitz mit den dazugehörigen Territorium und Parke mit ca. 73 Joch samt Inventar und Einrichtung, wie es liegt und steht.

[3] 2.) 200 Joch der Herrschaft Golubovec nach dem von Alice genehmigten Parzellenausweis.

3.) Den bei der kr. [kroatischen] Eskomptebank hinterlegten Kaufschilling der Stubicka gora, im Betrage von K 138.000. - wörtlich: Einhundertachtunddreissigtausend Kronen c. s. c.

4.) $\frac{2}{3}$ der ebendasselbst deponirten Wertpapire mit den nach Abschluss dieser Vereinbarung fällig werdenden Couponzinsen.

5.) Die Parzellierungsrückstände von Golubovec c. s. c. beiläufigen Betrage von K 20.000.-

V. Alice erhält:

1.) Die Herrschaft Golubovec mit allen Appertinentien und Parzellen, ob selbe im Grundbuche eingetragen sind oder nicht, ferner mit allen strittigen Parzellen, Rechten, Pachtrückständen und sonstigen Forderungen, dem lebenden und todten Fundus instructus allen Vorräten und der Einrichtung des Schlosses, so wie dem daselbst befindlichen Silber, Bildern, Stichen etc. gegen Uebernahme der Collatur der Pfarrpräbende Stubica dolnja, zu $\frac{1}{6}$ Anteil und der noch aushaftenden Hypothekarlast von K 60.350. – c. s. c.

2.) Das ihr überdies zugedachte Silber und Prätiösen die Andenken, sowie die bei Gericht deponirten Goldstücke.

[4] Die unsere seligen Mutter gehörige Einrichtung, Silber, Antiquitäten und Bilder in Luznica.

Betreffs des Geyza von unserer seligen Mutter einst geliehenen und später erlassenen Kapital von K. 300.000. – wörtlich: Dreihunderttausend Kronen, welches

⁹¹ Recte: „Boulle“. V. dok. 1.

derselbe ausdrücklich als Guthaben der Verlassenschaft anekannt hat, erklären alle Geschwister, dass sie auf Grund und infolge obiger Erbaueinwanderung und Teilung, keinen wie immer gearteten Anspruch aus diesem Rechtstitel, beziehungsweise nach Abzug des auf ihren Bruder Geyza entfallenden Antheils, aus 4/5 dieses Betrages gegen denselben haben.

Dies alles jedoch mit der Verpflichtung an Paul und Jeanne, je K 552.500. – zusammen K. 1,105.000. – wörtlich: Eine Million einhundertfünftausend Kronen und an Marie K. 65.000. – wörtlich: Sechzigundfünftausend Kronen, am 26. Jänner 1917 im Baarem in Agram zu bezahlen, beziehungsweise bei Unterfertigung dieses Uebereinkommens⁹².

Die Rückstände von Sanjugovo und etwa dazugehörige Parzellen die nur formell zum Nachlasse unserer seligen Mutter gehören, da selbe bereits seit dem Ableben unseres seligen Vaters in unser Eigentum übergangen, bilden auch weiter bis zur Teilung nach gleichen Anteilen unser gemeinschaftliches Eigentum.

Die alten aus dem Grass- und Grummetverkauf resultirenden Rückstände der [5] Alice, sowie alle anderen Geschwister anerkennen alle bis zum 23. April 1913 dem Todestage unserer seligen Mutter im Parzellierungswege geschehenen Verkäufe und verpflichten sich, insbesondere Alice, zur lastfreien Abschreibung derselben.

Alice verpflichtet sich weiters, insbesondere alle jetzt zum Badeterritorium gehörigen Parzellen, welche ebenso wie das ganze Bad Stubica-Töplitz früher mit der Herrschaft Golubovec ein ungeteiltes Ganzes bildeten, lasten frei abzuschreiben.

Endlich anerkennen alle Geschwister die beiden zwischen ihrer seligen Mutter und ihnen, behufs Comassation abgeschlossenen Tauchverträge und abgeschlossenen Tauchverträge und verpflichten sich zur gegenseitigen lastenfreien Uebertragung.

Geyza erhält ferner aus der Verlassenschaft noch folgende Vermögensobjekte:

1. Das Palais in Agram, Kapuzinergasse No. 9 samt Inventar und Einrichtung, Silber, Prätiosen und Antiquitäten, Bildern u.s.w. so wie das demselben als Andenken zudedachte Kruzifix [sic], gleichgültig, ob diese Gegenstände aus dem Nachlasse unserer seligen Mutter, oder unseres seligen Vaters stammen, gegen Uebernahme der Hypothekarschuld von nominell K 40.000.-

2.) Das adelige Gut Dolec, samt allen⁹³ [6] Wiese Dužica bei Agram, bleiben den drei Schwestern, Alice, Marie und Jeanne überlassen.

Die Andenken werden den Bestimmungen unserer seligen Mutter entsprechend verteilt und erhält insbesondere Erzszy⁹⁴ den Brillantschmuck.

Die zwei Einlagebücheln der kroat. Eskomptebank No. 17814 mit K 4.480. - und No. 11452 mit K. 15.999.96 ferner das vorgefundene Baargeld von K 514.20 wurden zur Bereitstellung der Kosten des Begräbnisses und der ger.[ichtlichen] Schätzung, ferner für Gratifikationen und endlich für Vorschüsse an die Sequestrationalverwaltung verwendet und wird deren Verrechnung durch uns Geschwister liquidirt und anerkannt. Ich erkläre neuerdings, dass ich des Einlagebüchel mit K 15.999.96 welches mir von unserer seligen Mutter als Eigentum bestimmt war, zu Gunsten der Verlassenschaft überlassen habe. Es wird vereinbart, dass alle Geschwister die Kosten des Sequesters, als auch die notariellen Kosten der Verlassenschaftsabhandlung zu gleichen Teilen zu tragen haben und hiefür vor Allem die bis zum Abschluss dieser Vereinbarung aufgelaufenen Couponzinsen der Wertpapiere heranzuziehen sind.

⁹² Posljednjih 5 riječi dopisano je rukom.

⁹³ Očito nedostaje dio teksta.

⁹⁴ Elizabeta, kći Pavla Raucha.

Alle anderen aus dem diese Erbschaftsangelegenheiten betreffenden Prozessen resultierenden Kosten, Gebühren und Auslagen, sind nicht gemeinschaftlich sondern von jedem Einzelnen von uns [7] für sich zu tragen. Auch der in dem Prozesse des Paul, der Marie und Jeanne, gegen Alice und Geyza, auf Ausschliessung von Erbrechte auf den Nachlass unserer seligen Mutter mit Urteil des hiesigen kgl. Gerichtshofes vom 12. Juli 1916 Zahl 18728 gr. welches seitens der kgl. Banaltafel, wie der kgl. Septemtviraltafel in letzter Instanz vollinhaltlich bestätigt wurde, zugesprochener Prozesskostenersatz im Betrage von K 713.17 wird seitens Alicens [sic] und Geyzas erlassen.

Sollte der Sequester bei der Schlussabrechnung von den einzelnen Vermögenobjekten einen Cassarest ausweisen, so sind hievon zuerst ausstehende Rechnungen, Steuern u. dgl. [des gleichen] zu bezahlen. Der Rest wird auf die einzelnen Objekte der Provenienz des Reinertrages entsprechend eventuell proportioniert zu dem in der Schlussrechnung ausgewiesenen Reinertrages verteilt. Die Rechnung des Sequesters wird Betreff der einzelnen Objekte von demjenigen geprüft, der diese Objete [sic] übernimmt. Die unterzeichneten Geschwister erklären unter sich ausdrücklich und feierlich, alle den Nachlass ihrer seligen Mutter betreffenden Rechtsstreitigkeiten, Recriminationen und Ansprüche, mit heutigen Tage unwiderfürlich aufzulassen und sich vorbehaltlos die Hand zum Frieden zu reichen.

Die staatliche Erb- und Perzentualgebühr hat jedes der Geschwister nach dem Werte seines Erbanteiles für sich zu tragen. Als Grundlage der Wertbestimmung der [8] Liegenschaften wird unabhängig von dieser dadurch nicht zu alterierenden Vereinbarung der Katastr. Reinertrag behufs Bemessung der Erb- und % Gebühr angenommen werden, während für die Geschwister die vorliegende Vereinbarung ihren ganzen Inhalte nach entsprechend und bindend ist und bleibt.

Am Tage der Unterschrift dieser Vereinbarung treten alle Geschwister in den vollen Besitz der ihnen zufallenden Vermögenobjekte und verpflichten sich solidarisch, sofort die Auflösung des gerichtl. Sequesters zu verlangen.

Im Sinne der vorstehenden Vereinbarung ist ehestens die Auflösung des Nachlassvermögens dem kgl. [sic] Notar zu Protokoll zu geben damit auf Basis derselben seitens der kgl. Gerichtstafel zu Agram die Einantwortung des gesamten Nachlasses erfolgen könne.

Geyza übernimmt die volle Garantie für die coulanteste Durchführung aller in dieser Vereinbarung übernommenen Verpflichtungen.

Agram, den 24. Jänner 1917.⁹⁵

Dr Eugen Laxa als Zeuge

Rudolf Blühweiss Zeuge

Alice Baronin Steeb

Geyza Barun Rauch

Marie von Jellachich

⁹⁵ Nasljednici su sklopili još jedan sporazum na ročištu 25.II.1918. a 23.IV.1920. sud im je uručbenom ispravom predao ostavinu. DAZG, OF Jelačić ad 430.

Alici su pripali 27 komada austrijskih dukata, 64 komada zlatnog novca po 20 kruna, 4 kom. istog po 10 kr., 3 kom. napoleondora; tražbine Golubovca 1890.-1912., namještaj, dragocjenosti i fundus instructus, zalihe i sva prava Golubovca, te pravo na prijeporne čestice zagorskih imanja.

Paul Baron Rauch in eigenem u. im Namen der Johanna Baronin Aichelburg - Labia⁹⁶

17. DAZG, OF Jelačić, 2548
Oporuka Geze Raucha
Lužnica 25. lipnja 1923.

Oporučitelj svojim univerzalnim nasljednicima proglašava ženu i posinka, ostavljajući legatu bratu i sestrama

Lužnica 25. Juni 1923⁹⁷

Mein letzter Wille!

Zu meiner Universalerbin ernenne ich meine innigsgeliebte Frau Anny Baronin Rauch geb. von Žigrović de Pretoka. Dieselbe erhält demnach mein ganzes wo immer befindliches bewegliches und unbewegliches gegenwärtiges und zukünftiges Vermögen, insbesondere meine Herrschaft Lužnica nebst allen Appertinenzien mit allen welch' immer habenden Rechten und Gerechtsamen – ferner mit allen einzelnen dazu gehörigen unter einem bewirtschafteten Gütern und einzelne Parzellen wie ich dieselben besessen und berechtigt war zu besitzen mit allen darauf bezüglichen Pflichten – mit dem gesamten lebenden und todten fundus instructus und allen Vorräten – und schliesslich mit dem ganzen daselbst befindlichen beziehungsweise dazu gehörigen Inventar inclusive der herrschaftlichen Pferde und Wägen /insbesondere auch mit allen Pacht- und anderen Rückständen/, alle wo immer befindlichen Werth Papiere und Bargeld; alle Pacht und andere Rückständen, ferner alle aus den Parcelirungsverkäufen sowie auch aus welcher immer Rechtstitel resultierenden Forderungen, weiters das ganze Schlossinventar in Lužnica mit allen wie immer gearteten Amenblements Antiquitäten in Silber, den Bildern, Familien Portraits – der Bibliothek- Wäsche - Glas&Porzellan Service etc. und allen Hausrath; die Ahnenbilder im engeren [2] Sinne, ferner die Familienurkunden und Diplome sowie die historischen Familien-Andenken, beziehungsweise die durch unseren verwigten Vater erworbene Ehrungzeichen welche einer alten Tradition nach der Familie als solcher angehören und deren Besitz nur dem jeweiligen be-

Gezi su pripale vrijednosnice u visini od 137.900 kruna, pokućstvo i ostalo u zagrebačkoj palači i Lužnici, utržak Stubičke gore 138.000, tražbine iz ostatka kupovnine za putem parcelacije određene čestice Golubovca (tj. prodane seljacima), nekretnine dobra Dolec, nekretnine Gornji grad 701, petina tražbina Šenjugova, nekretnine dobra Stubičke toplice te pojedine čestice dobra Golubovec.

Pavao je dobio: 552.500 kruna i petinu tražbina Šenjugova.

Ivana: 552.500 kruna, petinu tražbina Šenjugova, trećinu tražbina zaostalih kupovnina za prodanu travu i otavu na livadi Dužica

Marija: 65.000 te dragocjenosti (6.000), vrijednosne papire (72.050), petinu tražbina Šenjugova, trećinu tražbina na livadi Dužica, nekretnine dobra Kustošak, nekretnine Sisak novi sa skladištem.

⁹⁶ Na poleđini dopisano rukom: Ausgleich nach dem Prozesse zwischen den 5 Kindern von Antonie Baronin Rauch.

⁹⁷ Prijepis pisan rukom, latiničnim pismom. Tekst je ispravljan, na više mjesta nedostaje interpunkcija ili se javljaju druge pogreške. Rukopis vjerojatno Ivana Ulčnika.

rechtigten Inhaber zukommt – vermache ich als Eigentum meinem Adoptivsohn Hans von Alpi Rauch beziehungsweise seinen ehelichen Nachkommen bis zum Aussterben seines Stammes in der männlichen als in der weiblichen Linie während der Besitz derselben auf Lebenszeit meiner innigstgeliebten Frau Anny Baronin Rauch zukommt, alle anderen Familien-Portraits verbleiben Eigentum meiner Angebeteten über alles geliebten Frau und sind unzertrennlich mit dem Eigentum bzw. dem Besitze von Schloss Lužnica sowie meines Agramer Palais verbunden.

Mit Bezug auf die in neuester Zeit von Seiten meines Bruders Paul Baron Rauch aufgeworfenen Fragen beabsichtige ich, wenn mir Zeit dazu verbleibt, über die Ahnenbilder – die Familienportraits die Familiendiplome und Urkunden dann über die historischen Familien-Andenken und durch die erworbenen Ehrenzeichen der Familie eine specielle Verfügung zu verfassen welche die oben angeführten Bestimmungen wiederholen wird.⁹⁸

Weiters hinterlasse ich meiner innigstgeliebten Frau Anny Baronin Rauch mein in Zagreb Kapucinska ulica Nr. 9 gelegenes Palais mit dem gesamten Amenblements-[3]Antiquitäten dem gesamten Silber-Schmuck und Kostbarkeiten – das vorhandene Bargeld, alle wie immer gearteten Münzen –Waffen- der [sic] Haus-Leib- Wäsche- Kleidern meinen Magnaten Costümen mit dem dazu gehörigen Schmuck Glas – Porcellan-Service Bilder alle Familien-Portraits und den Hausrath. Zu meiner Erbschaft gehört auch in Liquidation befindliches Holz-Exploitations Geschäft in Okičur Lug bzw. Zdenčina mit allen Rechten und Pflichten aus dem Verkaufs-Vertrage mit Herrn Cornelius Zwilling – namentlich mit Bezug auf dem eventuell noch aushaftenden Kaufschilling von circa 615. 000 K etz. Gegenstand meiner Erbschaft sind schliesslich die aus den verkauften mir von Martianec zugefallenen Weingartengründen etz. resultierenden Forderungen sowie das Recht auf die Gründe selbst, ebenso alle Rückstände aus der Parcellierung von Šišljavić und Slavetić eventuell das Recht auf alle – daselbst im Grundbuch auf meinem Namen geschriebenen Parcellen selbst sowie die von Slavetić herrührenden Berg Zins bzw. Ablösungs bzw. Pachtrückstände.

Meinem lieben Adoptivsohne Hans von Alpi-Rauch hinterlasse ich im Sinne der Adoptivurkunde von [4] den vierten Teil meines gesamten bei meinem Todesfall noch vorhandenen Vermögens und hat derselbe den Umständen entsprechend seinen Anteil in Unbeweglichkeiten oder Wertpapiere oder in beiden zusammen zu erhalten – jedenfalls bestimme ich, dass die Wahl darüber einzig und allein meiner Universalerbin ohne jeder Beschränkung zusteht.

Falls es entsprechend erscheint kann schon nach meinem Ableben die Herrschaft Lužnica oder ein aequivalenter Teil auf meinen Adoptivsohn übertragen werden – jedoch muss in diesem Falle meiner innigstgeliebten Frau auf Lebzeit die Nuztნიessung von Lužnica oder wenigstens des Schlosses und Parkes mit dem Anspruche auf alle Naturalbezüge für ihren Haushalt inclusive Pferdehaltung ungeschmälert und ungehindert wie sie dieselben zu meinen Lebzeiten mit zu genießen berechtigt war –verbleiben.

Da ich befürchte, dass in Folge der schwierigen Verhältnisse ich kaum meine Absicht, mein Vermögen von allen Schulden zu purificieren werde erreichen können – so verfüge ich, dass die nach meinem Ableben noch ansonst bestehenden Schulden zu - aliquoten Teilen – auf meine Universalerbin und meinem Adoptivsohn Hans aufgeteilt werden.

⁹⁸ Na margini uz ovaj odlomak piše: «separat» tj. posebno odrediti.

Aus meiner Erbschaft sind durch meine Universalerbin folgende Legate auszu- zahlen: [5]

- 1) Meiner lieben Schwester Alice Baronin Steeb ein Betrag von einer und einer halben Million Kronen
- 2) Meiner lieben Schwester Marie von Jellachich ein Betrag von fünfhunderttau- send Kronen der Substitution für ihre Tochter Frau Marie von Barac geb. von Jellachich
- 3) Meiner lieben Schwester Jeanne Baronin Aichelburg-Labia ein Kapital von 750.000 K siebenhundertfünfzigtausend Kronen und substituier ich derselben fünfhunderttausend Kronen ihrer Tochter Fanny Gräfin Scapinelli und zwei- hundertfünfzigtausend ihrer Enkelin meinem Taufkinde Renata Gräfin Scapi- nelli.

Sollte bei meinem Ableben der Schuldenstand der Erbschaft noch immer ein verhältnissmässig zu grosses sein worüber einzig und allein ohne irgend einer wie immer gearteten Ingerenz meine Universalerbin zu entscheiden haben wird, so würde zu meinem grössten Leidwesen und Bedauern ihre Verpflichtung zur Auszahlung der oben ernannten Legate wegfallen. Im Falle die angesuchte Wald- parcellirung in Lužnica von circa 500 Joch in Belgrad ohne Einrechnung in mein Maximum des Besitzes bewilligt werden sollte, so sind die Legate dennoch auszu- zahlen – nur verfüge ich, dass in diesem Falle die Auszahlung der Legate [6] erst ein Jahr nach meinem Ableben zu erfolgen hat. Bis dahin ist meine Universalerbin nur verpflichtet den Legataren die 6% Zinsen halbjährig nachhinein zu erlegen.

Meiner lieben Schwester Alice Baronin Steeb vermache ich ausser dem obigen Legate alle aus der Parcellierung meines Anteiles der Zagorianer Güter resultie- renden etwa noch aufrechtstehenden Rückstände – sowie das Recht auf einzelne etwa noch unverkaufte Parzellen selbst, ebenso alle Pacht und andere mir gehörigen etwa nicht aufrechtstehenden aus den Zagorianer Gütern herrührenden Rück- stände.

Diese Verfügung durfte kaum mehr einen namhaften materiellen Werth haben, und habe dieselbe nur der Ordnung halber getroffen weil vielleicht bei der entgül- tigen Abwicklung meiner daselbst bestandenen Interessensphäre die Übertragung meiner Rechte auf meine liebe Schwester Alice der glatten Erledigung zum Vorteil gereichen dürfte.

Was die Forderungen von Šanjugovo⁹⁹ betrifft so wurden dieselben schon bei meinen Lebzeiten den dortigen Schuldnern abgeschrieben.

Fräulein Linni von Alpi empfehle ich meiner innigstgeliebten Frau und bitte sie dieselbe in Anschauung ihrer mehrjährigen treuen und mit Hingebung geleis- teten Dienste entweder einen einmaligen Betrag oder eine Rente zukommen zu lassen [za cijeli sljedeći odlomak piše na margini: in einem separaten Briefe zu an- fassen] ebenso bitte ich sie meinen braven Diener Nacek Kelemen nicht zu verlas- sen – und falls er nicht im Dienste bleiben könnte denselben nach ihren Ermessen zu entlohnen. Ich beabsichtige unseren treuen braven Diener Stefan Savorić einen Hausgrund um einen ermässigten Preis - ebenso auch meinem langjährigen treuen Diener Nacek Kelemen – zu verkaufen; falls obige Kaufverträge formell noch nicht abgeschlossen wären so bitte ich meine [7] innigstgeliebte Frau dieselben verfolgen [sic] und ausfertigen zu lassen. Hiezu besteht einstweilen nur eine moralische Ver- pflichtung da hierüber noch keine positive Vereinbarung getroffen wurde.

⁹⁹ U raznim dokumentima ali i inače koriste se obje varijante Šenjugo i Šanjugovo.

[2ter Bogen, počinje s «meiner lieben Schwester» i na njemu su umeci u tekst]
Lužnica den 25. Juni 1923¹⁰⁰

Geyza Baron Rauch m.p.

Diese Urkunde ist auch dann trotz der gemachten Correkturen vollständig gültig wenn es mir nicht mehr möglich wäre dieselbe ins Reine zu schreiben.

Geyza Baron Rauch m.p.

Meiner lieben hochverehrten Schwiegereltern welche die Grundlage zu meinem Gluck legten, indem sie mir ihr liebes über alles geliebtes Töchterchen zu Frau gaben - meinen innigsten tiefgefühlten Dank für alle Liebe und Gnade, die [sie] mir in Leben erwiesen.

Von meinen lieben Schwestern und deren Kindern und Enkeln nehme ich herzlichen Abschied und sende ich allen sowie den übrigen Verwandten, Freunden und Bekannten die sich meiner in Freundschaft erinnern die innigsten Abschiedsgrüsse.

Geyza Baron Rauch m.p.

18. DAZG, OF Rauch, k. 3.

Preporuka Pavla Raucha za J. Vargu

Crikvenica, 8. siječnja 1922.

Crikvenica: 8 siječnja 1922¹⁰¹

Svedočba¹⁰²

Kojom tvrdim, da je gospodin Juraj Varga stupio godine 1911 mjeseca lipnja u moju službu kano vrstan kuhar. Uza to je bio veoma viešt u peradarstvu, te se nuzgredice živahno te djelotvorno zanimao i sa gospodarstvom te vrtlarstvom. Sa nastupom rata god. 1914 odišao je na frontu. Iste godine ranjen, smio je sprovesti jedno dva mjeseca za oporavka kod mene. Kasnije i opet ranjen, sproveo je više svojih kratkih dopusta kod mene. Pod konac rata pao je u talijansko sužanjstvo, te se je umah iza svog oslobodjenja iz istoga vratio k meni na moje ondašnje dobro Kaštel. Prema danim prilikam namjestio sam ga na veoma suženom gospodarstvu. To bijaše u ljetu god. 1919. Pošto sam se u proljeće godi. 1920 odselio u Crikvenicu, gdje sam naumio sagraditi villu, uzeo sam ga sa sobom, te ga od sredine ožujka 1920 upotrebljavao kano svoj kontrolni organ kod gradnje, koja bude izvedena većim dielom u vlastitoj [2] režiji iskazao je kod svih radnja svoj bistri sud, makar nije s takvim poslom bio prije zabavljen, te znao vazda čuvati moj interes. To je

¹⁰⁰ Ostavinska rasprava iza Gezine smrti završena je tek 1938. godine, zbog nesređenog stanja njegove imovine koja je ukupno vrijedila 8,376.672 dinara a potraživanja su iznosila 2,632.455. Velik dio duga odnosio se na osiguranje kod *Herceg Bosne*, koje nije bilo objavljeno pa se dug gomilao godinama. Okončanjem parnice 75 % iznosa pripalo je suprugu, 25 % njenom sinu a Gezinom posinku, dok su određeni zapisi za sestre Alice (375.000) i Mariju (125.000) te potvrđeni udjeli patronata župnih crkava u Pušci (1/3) i Stenjevcu (1/16). DAZG, Odvjetnička kancelarija Želimira Mažuranića, fasc. 224, parnica Geze Raucha. V. i M. Kolar, Baruni Rauch, 323; Z. Šimončić Bobetko, Agrarna reforma, sv. 2, 401.

¹⁰¹ Rukopis i vlastoručni potpis P. Raucha. Biljezi Kraljevine SHS 2x1 dinar.

¹⁰² Pismo je zanimljivo jer pokazuje sudbinu jednog malog čovjeka – kuhara, ali i zato jer nam pruža nedvojbenu dataciju Rauchova preseljenja u Crikvenicu i gradnje vile «Nemo».

trajalo do konca mjeseca studena 1921,¹⁰³ kada je gradnja bila gotova. Pošto nisam imao za njega više posla, koj bi odgovarao njegovoj djelatnosti i sposobnosti, baš sam ga morao otpustiti iz svoje službe, koju je ostavio zdrav.

U vjeru toga moj pečat i vlastoručni podpis
Pavao barun Rauch

II. POLITIČKI SPISI

HDA, OF Rauch, k. 1
Izjava Levina Raucha
Lužnica, 16. kolovoza 1845.

Illustrissime Domine Consiliarie Aulice,
Supreme Comes et Commissarie Regie!

Domine mihi Gratosissime!

Erga gratiosam Illustritatis Vestrae die 31^a Maii anno currenti Maria Theresiopoli ad me et Fratrem meum Georgium directam Provocationem huic post evolutionem medietatis Mensis Julii, die, qua nescio, exhibitam, et mihi per hunc subin communicatam, properassem sane Declarationem meam illico adpromptare, nisi ante Restaurationem Magistratus Incltyti Comitatus Zagrabienensis 28^a July anno currenti et sequentibus diebus asservatam, et 2^a Augusti terminatam, qua Commembrum Deputationis Officiosa Acta Magistratualium recipientis, et Credentiales Verificantis; – post Restaurationem vero Sessionibus continuative servatae Generalis Congregationibus, pluriumque ex hac ordinarum Deputationum adeo occupatus fuissem, ut fundate praevidere potuerim, hocce legale impedimentum per Illustritatem Vestram Gratoso, et justo Iudicio suo pro sufficienti – tantillae Dilationis motivo assumendum venire. –

Etsi autem Status et Ordines Comitatus hujusce – per servatam legali modo Restaurationem ad Exercitium Jurium suorum repositi – necessitatem continuandae per Illustritatem Vestram Investigationis, quam utpote Jurisdictio ipsa – jam nunc nulli prorsus Crysi obnoxia, peragendi Jure pollet, haud subversari comperientes, eatenus tam Suae Majestati Sacratissimae, quo Actorum Comissionalium Illustritatis Vestrae Comitatus Zagrabienensi fine faciendi congrui Usus transpositionem jubere [2] dignetur, de Genu remonstraverint, quam et Illustritati Vestrae, quo hocce Petitum eorundem – Opinione quoque sua penes Altissimum Locum succolare dignaretur, supplices extiterint, quia tamen ea, quae Status et Ordines Comitatus Zagrabienensis concluderunt, me in praestando – Gratosis Illustritatis Vestrae jussis – Obsequio morari nequeunt, hinc ipsum Meritum Quaestionis sic ingredior:

Praeprimis indubium illud est, quod, antequam super Excessibus 31^a Maii 1842. Zagrabiae comissis, caeterisque in nexu eorundem existentibus

¹⁰³ Dosada se nije točno znalo kada je vila završena. Smatra se da je građena prema nacrtima arhitekta Rovešnjaka. Tea Jerić, Graditeljstvo Crikvenice između dva svjetska rata, Vinodolski zbornik 9, 2004. Zahvaljujem kolegici T. Rosić iz Muzeja grada Crikvenice na ovoj informaciji.

Propagande iliricae Circumstantiis per priorem Commissarium Regium – Illustrissimum quippe Dominum Josephum Siskovic Consiliarem Aulicum et Incltyti Comitatus Veröczensis Supremum Comitum pervestigatis – definitiva Benigna Resolutio Regia edatur, ipsaque Acta Comissionalia Comitatu Zagrabienſi pro faciendō congruo usu remittantur, intuitu Excessuum 9^a Decembris 1843. innocentibus, qui pro ordinanda investigatura Comissione Regia Suae Majestati Sacratissimae supplices exstiterunt, in quorum numero et ego complector – defensa perfecte, ita sicut oporteret – instituenda impediatur; – e converso autem nocentibus et tam 31^{ae} Maii 1842. quam 9^a Decembris 1843. Delinquentibus Occultatio Delictorum suo modo allevietur; nam ex Actis prioris Comissionis Regiae desuperque edenda benigna Resolutione Regia eruendum primo venit quinam fuerint eorum Delinquentes; et qui fuerint contra illos Testes; – ex horum porro Combinatione primo illud prono fluet alveo, quod, qui eorum deliquerunt, nunc non possunt esse Testes, velut ad allevianda propria Scelera, talia aliis quoque, et signanter illis, qui contra Excessus 31^{ae} Maii 1842 et Propagandam illiricam Altissimo Loco conquaesti sunt, inter quos et ego contineor, aut qui contra illos eorum ad elicienda Testimonia Veritati consona per Comissionem Regiam jussi fuerunt, taliaque elicuerunt, appingentes – prono porro deducitur alveo et illud, quod omnes, Ilirismi, Sectarii, sint contra illos, adeoque et me infrascriptum manifeste interessati, qui scelerata eorum Molimina Suae Sacratissimae Majestati detexerunt, et [3] coram Praetitulato Domino Commissario Regis comprobarunt. His inconcusse stantibus utique indubium est, quaevis contra me adducta Societatis iliricae Commembrorum Testimonia – aliis caeteroquin nec existentibus – probare tantum ac nihil – ne tamen in sola hac generali Declaratione tota mei Defensa comprehendi videatur, transeo ad specifica:

Testes sub Numeris 68. 78. 82. 86. 91. 98. 103. 107. 112. 124. 134. 266. 270. 273. 292. et 301. testantur, quod me 9^a Decembris 1843 ex Domo Comitissae Rogendorf cum reliquis Statuibus et Ordinibus ad Domum Comitatus et quidem inter primos euntem viderint, nullus tamen ex his testatur, quasi armatus fuissem secus quam framea praecinctus – imo 124us diserte dicit „me non secus, quam framea fuisse armatum“ – Cum itaque hi Iliri ipsimet, eorumque Testes – me praeter frameam pro Generalibus Congregationibus usitatam – de caetero inarmem fuisse agnoscant, nam si Pistoletam habuissem, id certe – velut in aggravium meum tendens – non reticuisset; hinc utique quid exinde in aggravium mei tenderet, nullatenus perspicio.–

Quod in Corpore multi iverimus; hoc ecquidem quis unquam vidit, ut libero Nobili Regni Hungariae non liceret pacifice cum pluribus pro Congregatione ire, imo cum in toto Regno Hungariae iam Civitate donatum sit, eatenus vel plura verba contexere supervacaneum foret, nisi peculiarem rationem isthic subversantem in aggravium Ilirorum adducere expediret, utpote:

Pervestigatum, ac compertum est per Illustritatem Vestram, quod Ilyrus Comes Albertus Nugent cum suis incirca 150 Rusticis ac Seresanis – Sclopis, Pistoletis, ac longis obferatis ac cuspidatis perticis armatis – pro eadem Congregatione fine trucidandorum Nobilium Zagrabiam 8^a Decembris comparuerint, et hi in comitiva aliorum Ilirorum ad Forum Sancti Marci, et respective advicinantem plateam Venetam sese dislocaverint. Estne itaque mirum? [4] quod Nobiles, qui 31^a Maii 1842 inermes pro Restauratione venientes, abinde per armatam Cohortem pulsati, et dire tractati, ac laesi fuerunt, – occasione 9^a Decembris 1843 tempore nundinali, quo undique omnis generis Homines conveniunt, non solitarii, sed insimul pro Congregatione ire constituerint, et quia

Hospitium Domini Antonii Jozipovich – eotum in Diaeta Regni existentis – in Domo Comitissae Rogendof habitum, per Dominam Consortem eius Nobis pro usu concessum fuit, ex Domo illa, velut majoribus cubilibus, et spatiosa area provisa insimul, multi omnino, iverimus, inter quos, quod ego unus ex primis iverim, hoc et Character meus Magnatialis secum tulit, et ideo recte evenit, quia putabam ego, et putabant alii ex Magnatibus et distinctioribus Dominis terrestribus, quod si Nos pacifice et nonnisi frameis praecinctos praecedere viderint Ilyri, nullum ausum contra Nos tentaturi sint, et sic Congregatio, ad quam – eius temporis Supremum Comitem medio peculiaris Deputationis ex medio Nostri exmissae – denati utpote Comitis Alexandri Draskovich, – emeriti et nunc iterum actualis Ordinarii Vicecomitis Domini Josephi Suvich et Domini Regni Archivarii Aurelii Kussevich invitandum conclusimus – pacifice servanda sit. Jurgia interim per Ilyros ante ipsam Domum Comitatus caepta, inchoataque per illos pugna impedimento fuerunt, quominus vel Deputati ultro ad Supremum Comitem progredi potuerint. – Porro

Testis sub 251. Paulus Bregess – mihi prorsus ignotus – fatetur, quasi Servus meus pro Subditis ad Bonum Goriza – Comitissae Keglevich Proprietatem – constituens – spectantibus, - per me in Arenda tentis – prandium aliquod constituisset, et Provisor Goriczensis tale ad rationem mei solvisset, rusticique hi sese de vassatis per ipsos Iliris jactassent. – Ad cujusmodi solitarii unius conducti Testis fassionem illud respondeo, quod si exinde aliquid contra me, qua praetensum Comittentem derivari per quempiam intenderetur consequentia – ego totam hanc narrationem pro fabula declarare debeam, imo falsitas [5] eiusdem vel exinde clara fiat, quod ego 9^a Decembris 1843 Bona Goricza in Arenda nec habuerim, ast penes Contractum isthic sub A. adjacentem primum Mense Januario 1844 in Arendam acceperim.–

Sub Numero 149. Georgius Hondrey honorarius Jurassor Zdenchayanus – de Meritis pro consequendo Actuali quopiam Officio sollicitus, quo majora ponere poterat? Quam, quod fuerit Ilyrus unus ex fervidissimis; qui de se ipso sub Nro 149. agnoscit, quod cum Carolo Staydacher ante Domum Comitatus me et alios venientes adexpectaverit quodve prius in platea Veneta fuerit, ubi Cohortem rusticanam C. Nugentianam dislocatam fuisse constat, de quo Testis omni exceptione major sub Numero 217. fatetur, quod is et Carolus Stajdacher, Pistoletis provisi, primi cum Statuibus et Ordinibus pro Congregatione pacifice venientibus, ante Domum Comitatus altercari inceperint; qui indubie etiam inter illos erat qui juxta fassiones Testium sum Nro 164. ex Armamentario Comitatus 8^a Decembris tempore nocturno cum altero sibi simili Iurassore Jakopovich, et aliis pluribus pistoletas acceperunt; de quo velut sin in foro Sancti Marci ante Domum Comitatus occasione Nostri adventus praexistentiam agnoscente, – Testes sub Nro 2. et 51. fatentur, per Ilyros fuisse jurgia et aggresionem inchoata; qui absque omni dubio fuit in illa Cohorte Ilirica, quo ex Domo jaculatoria – in comitiva Plebis C. Nugentianae – modalitate sub Nro 317 enarrata procedebat; qui proinde unus ex Primipillis Excessus 9^a Decembris 1843 est, – adeoque non Testis, ast Delictorum complex; quem idcirco, quod Illustritas Vestra tantum exaudire, non tamen ad Juramentum admittere dignata sit, ex ipsa subversantis meriti indole sequi oportuit; in quantum itaque in Fessione hac alicujus, etsi absque Juramento Authenticationis Mentio occurrit, eatenus solennem hisce Cautelam interpono. –

Sub Nro 263. Testis fatetur: quod viderit me gladium evaginatum habuisse, quod equidem omnino [6] verum est, postquam enim me Iliri, eorumque

Adjuutores Pistoletarum et Scloporum explosionibus, evaginatisque gladiis, et lapidibus impetierunt, naturalis defenso ratio exposcebat, ut me defendere debuerim, quod – quis Viro Nobili Vitio vertat, nisi, qui Virtutem, Nobilitatemque Stemmatibus per sordidam ejusmodi iliricam Cohortem impune violari permittere pro Virtute considerat, adeoque ipsemet sordidus est, nobilitateque quam antenati eius obrinuerunt, indignus. –

Sub Nro. 145 Andreas Cserny in Domo Jaculatoria Zagrabienſi, solita utpote Conventiculorum factionis ilirico Taberna – Diversitor – unus ex fervidissimus illyricis Sectariis, apud quem Conjuratio Ilirica super Vexillo projectati Regni ilirici facta fuit, prout id ex illis, quae coram priore Commissione Regia comprobata sunt ad evidentiam prodit – est non Testis, ast hostis meus et omnium avitis Patriae Institutis fidelium, – ostenditque suam Interessentiam in ipsa sub Nro 145 fassione sua, dum sub initium eiusdem “Comitem Nugent inter suos Rusticos fuisse” putare, “enarrat, tardius tamen decisive dicit “eum inter Rusticos suos dormivisse” quasi vero hic Comes Albertus Nugent eidem Diversitori, apud quem cum sua turma condescendit, jam antea non fuisset optime notus. –

Agnoscit porro ipsemet hic Testis, quod is jam praevis cum Iudice Civitatis Staydacher – uno ex primipillis Iliricis – de demonstratione per Cives contra Nobilitatem faciendam – Consilia iniverit; enarrat porro, quod in tanto timore fuerit, ut proles plane suas ad aliorum Domus recondiderit, et tamen tantus hic timor illum non cohibuit, quominus ad forum Sancti Marci ante Domum Comitatus proficisceretur, ubi pugnam futuram promettebat – Adfuit itaque perversus hic homo ibidem ipsemet bene armatus, successumque praevisae per illum pugnae praestolans, quae si cum Nostri exitio fuisset decisa, indubie unam ex principalibus Rolis lusurus. - Haec omnia ita clara sunt, ut nihil ultro in medium adducere necesse sit pro totali Testimonii hujus, in quantum contra me, aut aliquem Nostrum dirigitur, eversione. –

[7] Hoc sic inconcusse stante, explosio Pistoletae aut Sclopi per me – uti ipsemet fatetur – non praehabiti, a me praetensive interventa – figmentum ejusdem est; quo vero de Armatura Comitatus Nugent et rusticorum ipsius, ac Sersanorum per eum Visa et enarrata sunt, quae de insultu evaginatibus gladiis per 6– aut 8– a parte autem rei longe plures Illyros contra nos factis: de projectis contra nos ex parte ilirica lapidibus, prius quam parte ex nostra vel minima hostilis demonstratio facta est – enarrat idem Cserny, illa, velut propria ilirica cognitio praevalet contra illos – mille aliis Testibus, omnemque ulteriorem defensam supervacaneam reddunt. - Cum enim sic in evidentiis sit quod Comes Nugent sclopi, pistoletis et hastis armatos rusticos contra nos eduxerit: cum ipsemet hic Cserny recognoscat, per Illyros evaginatibus gladiis, et projectione Lapidum contra Nos insultum propriis fuisse factum: utique me et reliquos Nobiles pro Congregatione venientes in Statu licitae defensionis constitutos fuisse ex re ipsa patescit. –

Sub Nro 176. sutor Stephanus Tkachich est ille idem, qui etsi ignobilis sub Supremo Comite Nicolao Zdenchay in Congregationibus frequens ibidem etiam audire se permisit, et per Illyrisi successus – Sutores quoque in administrationem Comitatus publicam influxuros pro certo tenebat. – Homo hic a Nocturnis – cum turma Sutoreorum Sodalium servatis Conventiculis – et Conviviis, Urbisque perturbatione et contra Nobilitatem concitatione jam sub priori Commissione Regia notatus, etiam occasione 9^a Decembris 1843. in adiutorium reliquorum Illyrorum armatus venit, ac dum alea versa in fuga salutem quaesivit, ac post multas jam, quas dicit se audivisse – explosiones, – Me sclopium onerasse confingit; quae tamen Circumstantia, etsi falsa, nihil tamen aliud, quam

malitiam huius nequam hominis – justissime omnino per Illustritatem Vestram ad Juramentum non admissi extra dubium ponit. –

Sub Nro 101. Emericus Czulifay sub Restauratione Zdenchayana per praeexistentem Supremum Comitem [8] Nicolaum Zdenchay 31^a Mayi 1842 servata, et Altissime amnistiata – obtrusus particularis Cassae Perceptor, jam qua talis, et iliricus Sectarius est Testis nullius fidei; scivit homo hic perbene, quod ego sim unus ex illis, qui pro Cassatione Supremi Comitis et Restaurationis, adeoque et hujus Testis ab officio Amotione recurrimus; quid itaque mirum, quod me, qua suum maximum inimicum considerans – ipsemet hostilitatis suae virus contra me exeruerit. – Ostendit praeterea suam Interessentiam etiam per id, quod etsi per fenestram Generalis Cassae se aspexisse dicat, tamen de toto Excessu nihil prorsus fateri sciat, quam quod ego pistoletam explose- rim, estne autem vel conceptibile, ut homo per fenestram – in distantia 5 passuum incirca – ex loco securo aspiciens nihil aliud enarrare sciat. – Testis hic nihil scire vult, quis excusui initium posuerit, an plures explosiones et per quem factae sint, an gladii, et per quem evaginati; – an Lapides et unde projecti?

Quis ex Testimonio hac non perspicit, quod homo hic nullus fidei - ideo duntaxat in unico figmento sese concentraverit, ne, si plura enarraret, ex Combinatione circumstantiarum falsitas enarratorum palpabilis evadat. – Contra speciosum itaque hunc Testem ita, sicut et contra reliquos falsa fatentes in sensu promissorum solenniter protestor. –

Sub Nro 95. Michael Gavranich in Cancellaria Comitatus praeexistens practicans etiam fuit unus ex aggressoribus iliricis, qui prout ipsemet fatetur, fuga se salvavit. Homo in reliquo nequam, recentissime ex Cancellaria Comitatus per determinationem Inclyti Universitatis amandatus, qui de se fatetur, quasi ex manibus Bussichianis se liberasset, et per me, qua unus ex aggressoribus monstratus fuisset, et jam hoc ex incidenti; quae de se et pro se ipso fatetur, ad Cathedram illorum spectat, quibus nulla coram Jure fides tribui potest.

Quamvis jam ex his Illustritatem Vestram plene perspectiveam confidam, quod adductae contra me Fassionis Testium in propria Causae tuitionem confictae nihil probent, juvabit tamen provocare ad Testimonia sub Numeris [9] 2. 34. 51. 164. 217. 304. et 317. per Illustritatem Vestram excepta, et mecum gratiose communicata, – ex quibus non minus, quam reliquis per Illustritatem Vestram erutis Circumstantiis in apricum prodire debuit, praemeditatum – Nobilitatem aggrediendi – planum, in effectum etiam deduci tentatum, sed Providentia potissimum divina a me, et aliis Statuibus et Ordinibus amotum. Aggressores enim iliri Nos ad defensam coegerunt, ac dein in fugam acti, ex nobis tamen plures laeserunt, sed et etiam laesi fuerunt.

Si Illustritas Vestra illa, quo Excellentissimus Dominus Episcopus Zagrabiensis Georgius Haulik in postrema Regni Diaeta enarravit, quaeve in Diario Diaetali typis excusa prostant, – sibi in memoriam revocare dignata fuerit, dignabitur ex illis perspicere, quod is bene de Plano enecando Nobilitatis sciverit, cum in Excelsa Tabula Procerum palam et publice confessus sit, quod tale Planum iam tunc, dum prius pro Regni Congregatione veneramus, praestiterit, et ipsi bene cognitum fuerit. – An non haec Antistitis Nostri Recognitio praevaleat mille iliricis Testibus – alto Illustritatis Vestrae Judicio humillime dirimendum substerno. – Dolendum unice, quod Excellentissimus Dominus Antistes – fors qua Actualis Intimus Status Consiliarius Planum idem, uti ad notitiam ipsius pervenit, Suae Sacratissimae Majestati non detexerit, quo seditiosi hi Homines, Statum publicum perturbantes, ad condignam Poenam – Actore Fisco Regio

attracti fuissent, – cum interim iidem Seditiosi et nunc adhuc ad condignam poenam attrahendi veniant, supplico Illustritati Vestrae, dignetur mentionatum Dominum Episcopum Zagrabiensem ad detegendos Authores ejusdem scelerati Plani officiose provocare, demandataeque Illustritati Vestrae per Suam Sacratissimam Majestatem Comissioni subicere, quo sic scelerata haec [10] Conjuratorum Secta radicitus evelli, et Deliquentes Poenae subjici valeant. –

De cetero, licet firmissime convictus sim, memet ab omni Culpaе suspicionem immunem esse – si tamen id foro Illustritati Vestrae sic non videretur, supplico humillime, ut me a mittendis Maria Theresiopolim omni exceptione majoribus Testibus – ilirica figmenta, quae ex communicatis mecum eorum Testimoniis primum resciri, funditus prostraturis – gratiose dispensare, et vel Zagrabiam pro Continuatione Investigationis redire vel vero, si desiderio Inclytorum Statuum et Ordinum Comitatus Zagrabienensis, ad legale Jurium suorum Exercitium repositorum, defendum opinari dignatur, quaevis Acta Commissionalia eidem pro faciendo congruo Usu in Origine transponere, meque de effectu humillimi Petiti edocere eo magis gratiosissime dignaretur, quod Casum in contrarium – in Casu utpote necessitatis. – Testes etsi cum gravissimis Expensis et Temporis jactura in Praesentiam Illustritatis Vestrae Maria Theresiopolim statuere in Proposito habeam.

In reliquo Altis Gratiis commendatus peculiari Venerationis cum Cultu persevero.

Illustratis Vestrae

Lusniczae prope Zagrabiam die 16^a
Augusti 1845

humillimus Servus

Presvjetli gospodine kraljevski savjetniče,
veliki župane i kraljevski povjereniče!¹⁰⁴

Gospodine, meni najmilostiviji!

Prema milostivom pozivu Vaše Milosti upućenom 31. svibnja tekuće godine iz Subotice meni i mome bratu Đuri, njemu uručenom ne znam kojeg dana u drugoj polovici mjeseca srpnja, a koji je on meni odmah zatim priopćio, požurio bih na licu mjesta pripremiti ovu svoju izjavu da nisam bio zauzet prije restauracije¹⁰⁵ Magistrata slavne Zagrebačke županije, održane 28. srpnja tekuće godine i sljedećih dana, te završene 2. kolovoza,¹⁰⁶ kao član deputacije za prijem službenih magistratskih

¹⁰⁴ Rudić je kraljevski povjerenik zadužen za istragu o neredima prigodom restauracije Zagrebačke županije 9. XII. 1843. Svoj je posao obavljao vrlo sporo, pa je Zagrebačka županija u kojoj su prevagu imali mađaroni, na velikoj skupštini 2. VIII. 1845. tražila njegovu smjenu jer trinaest mjeseci nije iskaze svjedoka prosljedio osobama na koje se oni odnose. Rudić je izvještaj dovršio tek 1846. godine.

¹⁰⁵ Obnova dužnosnika i činovništva županije.

¹⁰⁶ Posrijedi je restauracija Zagrebačke županije tijekom koje je 29. VII. 1845. došlo do krvoprolića na Markovu trgu, u kojem je stradalo više osoba (Srpanjske žrtve). Zanimljivo je kako Levin ne nalazi za shodno niti jednom rječju spomenuti taj nemili događaj.

spisa i ovjeru vjerodajnica, te još k tome u više deputacija ustrojjenih na sjednicama Glavne skupštine, koja je slijedila odmah nakon restauracije, toliko da sam mogao osnovano predvidjeti da će Vaša Svjetlost ovu zakonitu spriječenost svojim milostivim i pravednim rasuđivanjem smatrati zadovoljavajućim razlogom tolikog odgađanja.

Iako su pak staleži i redovi ove županije putem restauracije održane na zakoniti način, oslonjeni na provedbu svojih prava, znajući da nimalo nije ukinuta nužnost nastavka istrage od strane Vaše Svjetlosti, koju, naime, sama jurisdikcija, nijednoj krizi posve podložna, može s pravom dovesti do završetka, kako su ponovno ponizno savjetovali Njegovom Presvetom Veličanstvu neka se udostoji narediti prijenos povjerenstvenih spisa Vaše Svjetlosti Zagrebačkoj županiji u svrhu sukladnog postupanja, tako su smjerno zamolili i Vašu Svjetlost da se udostoji svojim mišljenjem također pri najvišem mjestu poduprijeti ovu njihovu molbu. Budući da to što su staleži i redovi zaključili mene ne može zadržati u iskazivanju poslušnosti milostivim zapovijedima Vaše Svjetlosti, tako ovdje dolazim do same biti pitanja:

Prije svega, nesumnjivo je da se, prije nego što se izda konačna dobrotiva kraljevska odluka o sukobima koji su se dogodili u Zagrebu 31. svibnja 1842.¹⁰⁷ i ostalim okolnostima ilirske propagande povezane s njima, koje je istražio prijašnji kraljevski povjerenik, presvijetli gospodin Josip Šišković¹⁰⁸, kraljevski savjetnik i veliki župan slavne Virovitičke županije, te prije nego što se upute povjerenstveni spisi Zagrebačkoj županiji na postupanje sukladno potrebi, glede sukoba od 9. prosinca 1843.¹⁰⁹, nevinima, koji su ponizno zamolili Njegovo Kraljevsko Visočanstvo da naredi istragu putem Kraljevskog povjerenstva, među koje se i ja ubrajam, potpuno se sprečava obrana, koju treba postaviti tako kako je potrebno, dok se, s druge strane krivcima i prijestupnicima, kako za 31. svibanj 1842., tako i za 9. prosinac 1843. olakšava prikrivanje njihovih zločina. Naime, iz spisa prijašnjeg Kraljevskog povjerenstva te također iz dobrohotne kraljevske rezolucije koju treba izdati, najprije treba izići na vidjelo tko su bili tamošnji prijestupnici, te tko su bili svjedoci protiv njih. Iz njihove usporedbe najprije će ondje, nakon što se čamac nagne naprijed,

¹⁰⁷ Toga dana je bila restauracija Zagrebačke županije a izgredi su počeli još i prije okupljanja na Markovu trgu, kod Maksimira, gdje je došlo do omanjeg izgreda između mađarona i iliraca, no glavni sukob odigrao se uoči početka restauracije u dvorištu županijske kuće na Markovu trgu. Mađaroni, poglavito brojni turopljski plemići, došli su ranije i zauzeli položaje oko središnjeg stola za kojim zasjeda veliki župan. Nakon što je župan Nikola Zdenčaj došao, počelo je naguravanje iliraca i mađarona, tijekom kojeg je došlo i do fizičkih sukoba pa i vađenja sablji. Župan se udaljio i otišao po vojnu pomoć, nakon čega se situacija smirila i restauracija je nastavljena, donijevši pobjedu ilircima. *Agrar politische Zeitung* 8. VI. 1842. Indikativno je da Gajeve novine nisu donijele nikakve vijesti o sukobu, nego su reagirale tek 18. VI. negativno komentirajući dopis iz Zagreba od 1. lipnja objavljen u *Pesti Hirlap. Ilirske narodne novine* 18. VI. 1842. Politički vrh Monarhije vrlo je brzo reagirao na ovaj događaj, imenovavši grofa Franju Hallera za bana. Haller je bio produžena ruka kancelara Metternicha i Ugarskog namjesničkog vijeća. Ferdo Šišić, *Pregled*, 410-414; Arnold Suppan, «Mjere cenzure protiv ilirskih listova Ljudevita Gaja», u: *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj /1835-1918./*, Zagreb, 1999., 82-83.

¹⁰⁸ Šišković je kraljevski povjerenik za istragu o zbivanjima na restauraciji 31. svibnja 1842.

¹⁰⁹ Riječ je o županijskoj restauraciji na Markovu trgu na koju su mađaroni doveli mnoštvo naoružanih plemića jednoselaca, mahom turopljskih. U strahu od sukoba, N. Zdenčaj je odgodio skupštinu nakon čega su ogorčeni mađaroni zapodjeli sukob s grupom iliraca. Dva čovjeka su poginula a više ih je ranjeno. A. Kolak Bošnjak, *Horvatsko-vugerska stranka, 1841.-1848. godine*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2012., 139-140.

proizići da oni koji su tada pogriješili ne mogu, radi prikrivanja vlastitih zločina, sada također biti svjedoci drugima, a naročito ne onima, koji su se s najvišeg mjesta tužili protiv sukoba 31. svibnja 1842. i ilirske propagande,¹¹⁰ među koje i ja pripadam, ili kojima je tada bilo naređeno od Kraljevskog povjerenstva da trebaju izmamiti svjedočenja u skladu s istinom protiv njih, i takva su izmamili pripisujući. Iz nagnutog se čamca, nadalje, izvodi i to da su svi, ilirci, sektaši, očevitno zainteresirani protiv onih, koji su Njegovom Presvetom Veličanstvu razotkrili njihove zločinačke pothvate i potvrdili pred naprijed spomenutim gospodinom kraljevskim povjerenikom, još k tome i za mene nižepotpisanog. Onima koji stoje neuzdrmano svakako je izvan sumnje da sva navedena svjedočenja članova ilirske udruge protiv mene, druga, uostalom i ne postoje, zapravo ne potvrđuju ništa. Da ne bi izgledalo da je cijela moja obrana sadržana u ovoj izjavi, prelazim na pojedinačno:

Svjedoci pod brojevima: 68. 78. 82. 86. 91. 98. 103. 107. 112. 124. 134. 266. 270. 273. 292. i 301. svjedoče da su me 9. prosinca 1843. vidjeli kako među prvima idem iz kuće grofice Rogendorff¹¹¹ s ostalim staležima i redovima u Županijsku kuću¹¹², a nitko, pak, od njih ne svjedoči da sam bio naoružan drugačije osim opasan sabljom – čak 124-ti jasno kaže da “sam ja ne drugačije nego sabljom bio naoružan”. Kad tako sami ilirci i njihovi svjedoci ne znaju da sam ja, osim sablje korištene za glavne skupštine, ostalim bio nenaoružan, naime da sam imao pištolj – to sigurno ne bi prešutjeli u nastojanju da mi otežaju.¹¹³ Nipošto ne vidim da je, onda kao i poslije, nastojao otežati mi.

Što smo mnogi išli u formaciji: je li tko ovo igdje vidio, da slobodnom plemiću Ugarskoga kraljevstva nije dopušteno mirno s drugima ići na skupštinu, čak kada je dano u cijelom Ugarskom kraljevstvu i u državi? Bilo bi suvišno to opširnije objašnjavati, da nije proizišlo da je time naveden poseban razlog na teret iliraca:

Vaša Svjetlost je istražila i otkrila da je ilirac, grof Albert Nugent došao s otprilike 150 svojih slobodnjaka¹¹⁴ i serežana¹¹⁵, naoružanih puškama, pištoljima i dugim opasnim i zašiljenim motkama s ciljem ubijanja plemića na ovoj skupštini u Zagreb 8. prosinca i da su se oni u pratnji drugih iliraca razmjestili na Trgu svetog Marka i u susjednu Mletačku ulicu. Je li, dakle, čudno da su plemići, koji su 31. svibnja 1842. nenaoružani došli na restauraciju, i odatle bili potjerani od naoružane kohorte, s kojima se užasno postupalo i koji su bili ranjeni, povodom 9. prosinca 1843. u sa-

¹¹⁰ Već 1. VI. 1842. mađaroni su se žalili Ugarskoj dvorskoj kancelariji, velikom županu zagrebačkom ali i višim oblastima. Žalbu je potpisalo više od 300 mađarona. Posebnu je žalbu 11. lipnja uputilo turopoljsko plemstvo protiv iliraca i župana Zdenčaja. A. Kolak Bošnjak, *Horvatsko-vugerska stranka*, 132.

¹¹¹ Grofica Julijana Rogendorff vlasnica je ugaone kuće Katarinski trg 6/Dverce 2/Strossmayerovo šetalište 6. Lelja Dobronić, *Stare numeracije*, 36-37.

¹¹² Županijska kuća jedan je od objekata koji su prije postojali na mjestu današnje moderne sabornice. Posrijedi je ugaona zgrada na tadašnjoj adresi Markov trg 6/Županijska ulica 1 i 3/Opatička 3. L. Dobronić, *Stare numeracije*, 42-43.

¹¹³ Levin baš ne govori istinu jer je istragom utvrđeno da su Turopoljci počeli prvi pucati, a on je naveden kao jedan od onih koji su im davali oružje i puščani prah. Ilirci su također smatrali braću Rauch i još nekolicinu, odgovornima za smrt Nugentova čovjeka Mrzljaka, ranjenog 18 puta. *Dnevnik D. Rakovca*, 33.

¹¹⁴ Posrijedi su slobodnjaci, oslobođeni feudalne rente u zamjenu za vojnu službu.

¹¹⁵ Grof i časnik Nugent pristaša je preporoda. Na grafici Carla Goebela iz 1842. prikazan je njegov dolazak sa topolovačkim serežanima na bansko ustoličenje u Zagrebu. Bidermajer u *Hrvatskoj*, ur. V. Maleković, Zagreb, 1997.

jamsko doba, kada sa svih strana dolaze ljudi svake vrste, odlučili ići na skupštinu ne sami već zajedno i jer nam je stan gospodina Antuna Josipovića¹¹⁶ u kući grofice Rogendorff, koji je tada bio na kraljevskoj Dijeti¹¹⁷, ustupila na korištenje njegova gospođa supruga. Iz te smo kuće, kao iz većih spavaonica s prostranim dvorištem, išli mnogi, među kojima sam ja išao među prvima, kako dolikuje mom velikaškom karakteru, a tako se dogodilo zato jer sam ja smatrao i jer su smatrali drugi velikaši i razni zemaljski gospodari da, ako nas ilirci budu vidjeli da prednjačimo mirno i opasani samo sabljama, neće nas pokušati napasti i tako će skupština morati biti održana u miru, na koju, zaključili smo, treba pozvati tadašnjeg velikog župana posredovanjem naše posebne deputacije: rođenog grofa Aleksandra Draškovića¹¹⁸, umirovljenog i sad po drugi puta ordinarija podžupana gospodina Josipa Žuvića¹¹⁹ te gospodina kraljevskog arhivara Aurela Kuševića¹²⁰. Svađa koju su pokrenuli ilirci pred samom županijskom zgradom, kao i bitka koju su započeli, bile su prepreka da ovi izaslanici mogu poći naprijed k velikom županu.

Dalje, svjedok pod brojem 251., Pavao Bregeš, meni potpuno nepoznat, govori da je kao moj sluga postavio neki ručak za podložnike koji su bili moji zakupci na posjedu Gorica, u vlasništvu grofice Keglević, da je gorički provizor to platio za moj račun te da su se ovi seljaci iz sela bacili na ove ilirce. Na izjavu tog jednog usamljenog unajmljenog svjedoka ovo odgovaram: ako odatle ima nešto protiv mene, navodnog sudionika, ti se zaključci od nekoga nastoje izvesti, ja cijeli ovaj iskaz moram proglasiti izmišljotinom. Naime, njegova lažljivost jasna je već iz toga što ja 9. prosinca 1843. posjed Gorica¹²¹ nisam imao u zakupu, već sam ga prema prvom ugovoru ovdje priloženom pod A. primio u zakup u siječnju 1844.

Pod brojem 149. Juraj Hondrey, počasni zdenčajski prisežnik, zabrinut zbog zarade stjecanjem neke sadašnje službe, što je veće mogao navesti? Kao, što je bio jedan od najžešćih iliraca, koji o sebi samome pod brojem 149. priznaje da je s Karlom Staydacherom¹²² pred Županijskom kućom očekivao mene i ostale kako dolazimo, kako bi što prije bio u Mletačkoj ulici, gdje je, zna se, bila razmještena slobodnjačka kohorta grofa Nugenta. O tome bez izuzetka govori veći svjedok pod brojem 217., to jest, Karlo Stajdacher. Opskrbljeni pištoljima, prvi su se počeli svađati sa staležima i redovima koji su mirno išli na skupštinu. On je, nesumnjivo, bio među onima koji su, prema iskazima svjedoka pod brojem 164., iz županijske oružarnice 8. prosinca noću s nekim sebi sličnima, s prisežnikom Jakopovićem i mnogim drugima uzeli pištolje za sebe, priznajući, inače, postavljanje unaprijed na trgu svetog Marka pred Županijskom kućom povodom našeg dolaska.

Svjedoci pod brojem 2. i 51. izjavljuju da su ilirci započeli svađu i agresiju. On je bez ikakve sumnje bio u onoj kohorti iliraca, kamo je iz Streljačkog doma¹²³ napredovao u skupini slobodnjaka grofa Nugenta – na način opisan pod brojem 317.

¹¹⁶ Antun Daniel Josipović, turopoljski knez, mađaron.

¹¹⁷ Ugarski sabor.

¹¹⁸ Nećak Janka Draškovića, mađaron u čijoj je kući u današnjoj Demetrovoj ulici bilo mađaronsko okupljalište – Kazino.

¹¹⁹ Josip Žuvić, pravnik i političar, mađaron., 1837.-46. podžupan zagrebački. Na izborima 29. srpnja 1845. izabran za prvog podžupana pobijedivši kandidata iliraca Benka Lentulaja.

¹²⁰ Arhivar, mađaron.

¹²¹ Posrijedi je Gorica kraj Pregrade.

¹²² Mladi advokat, jedna od Srpanjskih žrtava.

¹²³ Streljana na današnjem Dubravkinu putu.

On je, zatim, jedan od kapetana sukoba od 9. prosinca 1843. Znači, nije svjedok, već jedan od sudionika zločina. Stoga, zbog same naravi prevratničke krivice, trebalo je slijediti da se Vaša Svjetlost, ne samo ne udostoji uslišati ga, nego mu ne dopustiti ni prisegu. Ukoliko u ovoj izjavi netko nešto spominje bez prisega o vjerodostojnosti, koristim uobičajeni oprez.

Pod brojem 263. svjedok govori da me vidio da sam imao sablju isukanu iz korica, što je zapravo istina. Naime, nakon što su me ilirci i njihovi pomagači napali pucnjevima pištolja i pušaka, isukanim sabljama i kamenjem, razum je nalagao da se obranim, kako sam bio dužan obraniti se, jer, tko bi to plemiću pripisao kao manu, osim onoga koji smatra vrlinom da se dopušta da se nekažnjeno napadaju vrlina i plemenština od ovakve gnjusne ilirske kohorte,¹²⁴ te je još k tome i sam gnjus i nedostojan plemstva koje su imali njegovi preci.

Pod brojem 145. Andrija Cserny¹²⁵, čest gost u zagrebačkom Streljačkom domu, uobičajenoj gostionici članova udruženja za ilirsku urotu, jedan od najžešćih ilirskih sektaša, kod kojeg je bila organizirana ilirska urota o zastavi planiranog Ilirskog kraljevstva, a to što je od njih, to je dokazano pred prethodnom kraljevskom komisijom. Izlazi na vidjelo da on nije svjedok nego neprijatelj moj i svih vjernih djeđovskim institucijama domovine. Očitovao je svoje sudjelovanje u samoj svojoj izjavi pod brojem 145, dok na njezinom početku govori da misli „da je grof Nugent bio među svojim slobodnjacima“, kasnije pak izričito kaže „da je on među svojim slobodnjacima spavao“, kao da ovaj grof Albert Nugent ovome čestome gostu, kod kojeg je sa svojom četom dolazio, već otprije nije bio najbolje poznat.

Priznaje, nadalje, isti ovaj svjedok da je prethodno zajedno s gradskim sucem Staydacherom, jednim od ilirskih kapetana, bio prisutan na vijećanju o demonstraciji koju moraju napraviti građani protiv plemstva. Pripovijeda, zatim, da je bio u tolikome strahu da je svoju djecu premjestio u tuđu kuću, ali ga ipak njegov toliki strah nije spriječio, naprotiv, da se zaputi na Trg svetog Marka pred Županijsku kuću, gdje se pribojavao buduće bitke. Tako je ovaj prevratnik sam ovdje bio prisutan dobro naoružan, očekujući uspjeh bitke koju je predvidio, u kojoj je, kad bi bila završena našom propašću, bez sumnje namjeravao igrati jednu od glavnih uloga. Sve je ovo tako jasno da ništa više ne treba dodati za potpuno rušenje njegovog svjedočenja, ukoliko se upravlja protiv mene ili bilo koga od naših.

Dok ovo postojano stoji, pucanj iz pištolja ili puške, koje ja, kako sam govori, prethodno nisam imao, a koji je navodno potekao od mene – njegova je izmišljotina. Što pripovijeda ovaj Cserny o naoružanju grofa Nugenta i njegovih slobodnjaka i serežana koje je on vidio i opisao, o napadu šestorice ili osmorice, u stvari daleko brojnijih iliraca s isukanim sabljama, izvedenom protiv nas, o bačenom kamenju s ilirske strane protiv nas, prije nego što je s naše strane iskazano i najmanje neprijateljstvo, to, kao vlastito ilirsko priznanje vrijedi više od tisuću drugih svjedoka protiv njih te svaku dodatnu obranu čini suvišnom. Budući da je očevitno da je grof Nugent protiv nas izveo slobodnjake naoružane puškama, pištoljima i kopljima i jer ovaj Cserny sam priznaje da je protiv nas najprije bio izveden napad od iliraca s isukanim sabljama i bacanjem kamenja, onda je sama po sebi jasna stvar da smo ja i ostali plemići odlazeći na skupštinu bili u položaju dopuštene obrane.

¹²⁴ Iz ovog i sličnih izraza razvidna je Rauchova tendencija da ilirce prikaže kao gnjusne izazivače nemira, koji ugrožavaju ustaljeni i zakoniti poredak. Sebe i sve mađarone prikazuje kao plemiće koji poštuju zakone, stare običaje i vrline plemstva.

¹²⁵ Andrija Černi je zagrebački građanin i član gradskog vijeća. Zastupnik grada Zagreba na Hrvatskom saboru 1848. Gorljivi je ilirac. V. Dnevnik D. Rakovca, 31.

Pod brojem 176. je onaj postolar Stjepan Tkalčić¹²⁶, kojem je, iako nije plemić, pod velikim županom Nikolom Zdenčajem¹²⁷ bilo dopušteno da bude prisutan na skupštinama i ondje sluša te je sigurnim držao da će putem ilirskog uspjeha i postolari također imati utjecaja u javnoj županijskoj administraciji. Ovaj čovjek obilježen je već od prvog Kraljevskog povjerenstva po održanim noćnim sastancima i gozbanama s četom drugova postolara, po gradskim nemirima i podbadanju protiv plemstva. Čak je 9. prosinca 1843. naoružan došao u pomoć ostalim ilircima, a nakon što se kocka okrenula, tražio je spas u bijegu. Poslije mnogo pucnjeva, za koje kaže da ih je čuo, izmišlja da sam ja pušku natovario. Ta okolnost, iako lažna, postavlja izvan sumnje ništa drugo nego zlobu ovog nikogovića kojem veoma pravedno Vaša Svjetlost nije dopustila prisegu.

Pod brojem 101. Mirko Czulifay¹²⁸, za zdenčajske restauracije, koja je 31. svibnja 1842. provedena od strane prijašnjeg velikog župana Nikole Zdenčaja te s najvišeg mjesta opozvana,¹²⁹ nametnut kao posebni predstojnik blagajne, već kao takav, te ilirski sektaš, svjedok je nikakve vjerodostojnosti. Znao je ovaj čovjek vrlo dobro da sam ja jedan od onih koji nastoje oko poništenja velikog župana i restauracije, još k tome za uklanjanje ovoga svjedoka s dužnosti. Što je, dakle, čudno da je on protiv mene, kojeg smatra svojim najvećim neprijateljem, izvukao otrov svoga neprijateljstva? Pokazao je, osim toga, svoj interes time što kaže da iako je promatrao kroz prozor Glavne blagajne, o cijelom sukobu ne zna reći ništa više nego da sam ja pucao iz pištolja. Je li baš prihvatljivo da čovjek, koji sa sigurnog mjesta gleda kroz prozor na razmaku od oko pet koraka ne zna ispričati ništa drugo? Ovaj svjedok ne želi znati ništa, što je potaknulo sukob, je li bilo više pucnjeva i tko je pucao, je li bilo sablji i tko ih je isukao, je li bilo kamenja i odakle je bacano?

Tko iz ovog svjedočenja ne vidi da se ovaj čovjek nikakve vjere usredotočio na jednu izmišljotinu zato da ne bi, kad bi ispričao više, neistinitost opisanih okolnosti uspoređivanjem postala opipljivom? Svečano prosvjedujem protiv ovog krasnog svjedoka, kao i protiv ostalih koji govore neistinu u smislu onih koji obećavaju.

Pod brojem 95. Mihovil Gavrančić, vježbenik u županijskoj kancelariji, bio je jedan od ilirskih napadača, koji se, kako sam kaže, spasio bijegom. Čovjek, uostalom, nevaljao, koji je nedavno uklonjen iz županijske kancelarije odredbom slavne skupštine¹³⁰, govori o sebi kako se iz Bušićevih ruku oslobodio i kako je od mene prokazan kao jedan od napadača iz ovog incidenta. To što o sebi i za sebe govori, smješta ga u kategoriju onih kojima se ne može dodijeliti nikakva vjera pred sudom.

Pouzdam se iz ovoga da će Vaša Svjetlost biti potpuno pronicava jer navedena svjedočenja svjedoka protiv mene, izmišljena zbog vlastitog zaštićivanja, neće ništa dokazati. Bit će od koristi pozvati se na svjedočenja pod brojevima 2. 34. 51. 164. 217. 304. i 317, koja je Vaša Svjetlost izuzela, a sa mnom su milostivo podijeljena, iz kojih je ne manje nego iz ostalih okolnosti, koje je Vaša Svjetlost istražila, moralo izići na vidjelo, da se prethodno smišljeni plan nasrtaja na plemstvo pokušao

¹²⁶ Gorljivi ilirac, član gradskog vijeća. V. Dnevnik D. Rakovca, 31-32, 40.

¹²⁷ Nikola Zdenčaj, veliki župan zagrebački 1838.-1844., pristaša preporoda. Morao je odstupiti zbog izgreda i sukoba na restauraciji 9. XII. 1843., pa je dužnost nakon njega preuzeo ban Haller.

¹²⁸ M. Culifaj je 1842. izabran za jednog od partikularnih kasa-perceptora Zagrebačke županije.

¹²⁹ Nije opozvana restauracija 1842. nego ona 1843.

¹³⁰ Universitas iz izvornika ne bi mogla značiti sveučilište, pa se vjerojatno misli na županijsku skupštinu. Zahvaljujem na pomoći Zvezdani Sikirić-Assouline.

provesti u djelo, ali je upravo Božjom providnošću od mene i od ostalih staleža i redova uklonjen. Naime, ilirski napadači su nas prisilili na obranu, zatim su natjerani u bijeg, mnoge od nas su ranili, ali su i bili ranjeni.

Ako se Vaša Svjetlost bude udostojila prisjetiti se kako je govorio preuzvišeni gospodin zagrebački biskup Juraj Haulik na posljednoj kraljevinskoj Dijeti, što je izgovoreno, stoji otiskano u dnevniku Dijete, moći će iz toga primijetiti da je on dobro znao za plan usmrćivanja plemstva budući da je na uzvišenom Stolu prvaka¹³¹ javno priznao da je takav plan postojao već prije nego što smo došli na Skupštinu i da je njemu samome bio dobro poznat. Vrijedi li ovo priznanje našeg prvog svećenika više nego tisuću ilirskih svjedoka – najponiznije podastirem na raščlambu prosudbi Vaše Svjetlosti. Ujedno, žalosno je da uzvišeni gospodin biskup, možda kao sadašnji osobni kraljev savjetnik ovaj plan, kad je saznao za njega, nije otkrio Njegovom Veličanstvu, kako bi ovi buntovnici, koji ruše javni poredak, bili s kraljevskim fiskom kao tužiteljem, bili dovučeni na zasluženu kaznu. Da bi, unatoč svemu, ovi buntovnici, koje treba i sad dovući, došli do zaslužene kazne, molim Vašu Svjetlost da se udostoji službeno pozvati spomenutog gospodina zagrebačkog biskupa na otkrivanje začetnika ovog zločinačkog plana, te podrediti Povjerenstvu ovlaštenom od Njegova Presvetog Veličanstva i Vašoj Svjetlosti, kako bi se iz korijena iščupala ova zločinačka sekta urotnika, a zločinci podvrgli kazni.

Uostalom, doista je moguće da se varam, da sam oslobođen od svake sumnje u krivnju. Ako, pak, to tako ne izgleda Vašoj Svjetlosti, najponiznije molim da milostivo podijeli sa mnom ilirske izmišljotine od većih svjedoka, koje treba poslati bez ikakvog izuzetka iz Subotice, da najprije saznam za njih iz njihovih svjedočenja podijeljenih sa mnom, koje će valjati iz temelja oboriti te, ili vrati u Zagreb radi nastavka istrage ili, ako se udostoji smatrati da je potrebna obrana za zakoniti postupak za povrat svojih prava, prema želji slavnih staleža i redova Zagrebačke županije, sve povjerenstvene spise u izvorniku njoj prenese za postupanje u skladu s potrebom, te neka se udostoji i mene o učinku najponiznije molbe tim više premilostivo obavijestiti, da u suprotnom slučaju, u slučaju potrebe, makar s vrlo velikim troškovima i gubitkom vremena, imam na raspolaganju svjedoke u prisutnosti Vaše Svjetlosti u Subotici.

Vaše Svjetlosti,

najponizniji sluga

U Lužnici blizu Zagreba,
16. kolovoza 1845.¹³²

Prevela i redigirala Branka Molnar

¹³¹ Gornji, velikaški, dom Ugarskog sabora. Rauch se obrušio na Haulika zato što je on potpomagao preporod. U istupima na Hrvatskom i Ugarskom saboru od 1839. sve do zadnjeg staleškog sabora 1847. protivio se nametanju mađarskog, zalagao se za utemeljenje sveučilišta, obnovu Hrvatskog kraljevinskog vijeća i osnutak hrvatsko-slavonske crkvene metropolije. Podrijetlom Slovak, Haulik je i izvan javnosti pomagao preporoditeljima. Tako je 1842. u povjerljivoj okružnici od svog dijecezanskog svećenstva tražio da utječe na niže plemstvo da se približi ilircima, a pomogao je i Gaju da dobije dopuštenje za tiskaru svojim zagovorom kod predsjednika Ugarske dvorske kancelarije. F. E. Hoško, «Haulik, Juraj», HBL, sv. 5, 2002.

¹³² [Na poleđini:]
Presvijetlom gospodinu
Josipu Rudiću

2. HDA, Bansko vijeće, Odjel za unutrašnje poslove, N 4785/985, k. 6
Levin i Đuro Rauch Josipu Jelačiću
Zagreb, 8. svibnja 1849.

Braća Rauch mole bana da im dopusti povratak u Hrvatsku. Ništa protiv domovine nisu učinili a već godinu dana iz nje izbivaju čime su njihova imanja dovedena u težak položaj. Spremni su potpisati revers i pokoriti se svim naredbama. Ban je molbu proslijedio Banskom vijeću koje je odlučilo ponovo pozvati oblasti da poduzmu istrage i podastru eventualne dokaze protiv neprijatelja domovine.

Preuzvišeni i Presvietli Gospodine Bane!

Istina je, mi k opozitii zpadalismo tak dugo, doklam njezino pogibelno načelo obilneje zpoznalismo - i onda od takove odstupili smo ter celo vreme, stranom u Gradu Gradcu, stranom u Tergovistu Bresci¹³³, obodvojem anda neutralnom miestu stanuvati [nečitko] smo, jerbo u domovinu nasu, akoprem mi dotično Poglavarstva za dopušćenje natrag se povratiti molili smo - i Preuzvišenost Vaša, kako nama dobro znano je, iz obće poznate, Vaše, za sve, što je pravo, ljubavi, blagoizvoljila je dopustiti svem onem, koji u neutralnom miestu se nalaziju, natrag dojt - nama vendar povratek se nedozvoluje - te tako celo godinu danah sa velikom našom žalostjum niti doma, niti domovinu imajući, kano prognaniki zvan Domovine naše stanuvati moramo, i tako u dobrah naših veliku štetu patimo - gde vendar mi glede naših činov segurni jesmo, da ni od vremena započese bune, niti proti vladi, niti proti domovini nista pogibeljnog učinili smo, i ako dotična Poglavarstva nas za pogibeljne smatraju i poradi nevernosti glede vlade, ali Domovine kakove dokaze proti nama imaju, neka se iztraživanje službeno učini, i svi dokazi neka se po dotičnem sudu, putem pravde pretreseju, mi se odgovoru, i sudbini podverči hoćemo, ar bez domovine biti dužje nemožemo.

Da nadalje zvan domovine naše, u kojoj mi dobra naša posedujemo, ostati nebudemo morali - Preuzvišenost Vašu ponizno molimo, primite nas u naručaj milosti Vaše, i blagoizvoljite nama milostivno podeliti dopušćenje u Domovinu našu natrag se slobodno povernuti. Mi hoćemo revers¹³⁴ potpisati, svim višešim naredbam se pokoriti, i onako se ponašati, kako se vrednog domoljuba pristoji.

Tverdu nadu gojeći, da naša prevedna želja uslišana bude, ostajemo. U Zagrebu, 8. svibnja 849

od Aljmaša,
dvorskome savjetniku, velikom županu
slavne Bačke županije i kraljevskom
povjereniku istražitelju za sukobe koji su se dogodili
9. prosinca 1843. u Zagrebu.
Izjava baruna Levina Raucha.

¹³³ Brežice. Vjerojatno su se braća Rauch sklonila na tamošnji posjed svojih prijatelja Krčelićevih.

¹³⁴ Bansko vijeće tražilo je od politički nepouzdanih pojedinaca da potpišu izjavu o vjernosti domovini. V. Fran Ilešič, Revers Levina Raucha, Savremenik 3, 1906, 231; Vladimir Koščak, Mađaronska emigracija 1848., HZ II., 1950., 39-124; Tomislav Markus, Korespondencija bana Jelačića i Banskog vijeća 1848.-1850., Zagreb, 1998.

Preuzvišenosti Vaše
Sluge pokorni
Baroni Levin i Gjuro Rauch¹³⁵
[na poledini]

Na Preuzvišenoga Gospodina Barona Josipa Jellačića Buzinskoga - Kraljevinah
Dalmacie, Hervatske i Slavonie Bana, c.k. Feldzeugemeistra [sic]
ponizna molba kano unutra
po Franji Kelemenu odvjetniku prim[ljeno] 12/5/49

na veliku sednicu

No 200

Banskom Veću, da imajući obzir na obstojeće okolnosti taj posao reši, i o onome
što za pravo pronašlo bude mene izvesti.

U Zagrebu, 8. svibnja 849
Jellačić Ban

N 4785/985 849 u vel. sednici banskog Veća od 15. svibnja¹³⁶

Gospoda Baroni Levin i Gjuro Rauchi, iz pogleda da njim dotične oblasti povratak u domovinu dozvoliti nećuju, njima ipak ništa dokazati se nemože, što bi za razlog služiti moglo njihovoga duljega od domovine odaljenja, moliju gospodina Bana, da im dopušta u domovinu vratiti se. - Gospodin Ban molbenicu ovu predao je banskomu Veću za rešenje, i za da njemu se izvestje dade.

Odluka

Buduć sve oblasti jakostju dopisa odavdi 25 ožujka g.t. pod br. 2928/628 pozvane bi bile, da iztraživanje proti svim u njihovom okružju nalazećim se dušmanom, i nevernikom odmah neka odrediju, i sva acta na iztraživanje, i dokaze spadajuća banskomu Veću podneseju, ovo ipak jošče nijedna oblast učinila nije; - zato imaju se sve oblasti opetovano pozvati i ujed naložiti, da dužnosti svojoj za 15 danah zadosta učiniju, to isto G. Banu javiti se mora.¹³⁷

¹³⁵ Nema vlastoručnih potpisa, rukopis je očito odvjetnika Kelemena. Isti je odvjetnik u ime Levina pokrenuo postupak protiv seljaka Juraja Gergasa iz Brdovca zbog počinjene štete. Izvod troškova zbog tužbe od 30. IX.1849. u: HDA, OF Rauch, k.1.

¹³⁶ Koncept nastao u kancelariji Banskog vijeća.

¹³⁷ [dopisano sa strane] : Županie

- 1) Zagrebačkoj
 - 2) Varaždinskoj
 - 3) Požeškoj
- Gradovim
Varaždinu
Zagrebu
Karlovcu
Koprivnici
Križevcima
Reki i
Bakru

Gospodo!

Pozvao sam vas već mojim dopisom od 25a ožujka t.g. br N 2928/628 da proti svim izdaicam domovine u Vašem području bavećim se iztraživanje poduzmete i sva dotična acta ovamo čim prije pošaljete, da se proti krivcem postupati može, te da se njihova sudbina i odnošenje prama domovini reši.

Budući da moj poziv (2) do sada nikakova uspeha niema, to vam strogo nalažem da za 15 danah vaš posao gotov ovamo podnesete, inače sam prisiljen moje nepoverenje proti Vama očitovati, i onda će bansko Veće bez daljnega oblastih pitanja postupati.

U Zagr 15. svibnja 849

Svetli Bane!

Budući ste vi moju naredbu, usled koje se proti svim izdaicam domovine po dotičnih oblastih iztražuje da se potrebiti dokazi ustrojenim sudištam koja će jim suditi predadu odobriti blagoizvolili, to se baronom Levinu i Gjuri Rauchu povratak u domovinu dozvoliti nemože, dok se njihova sudbina gori napomenutim putem i načinom nerieši.

Što dočim Vam na vašu odluku od 8a Svibnja t.g. br 200 s tim dodatkom odgovoram, da sve oblasti po meni opetovano pozvane su, da za 15 danah iztraživanja preduzmu, i svoja izvestja amo podneseju, ostajem s dubokim štovanjem

U Zag 15 svibnja 849

vidio Novak¹³⁸

Mrazović¹³⁹

3. HDA, Bansko vijeće, Odjel za unutrašnje poslove, N 7373/1504, k. 7

Levin Rauch Banskom vijeću

Zagreb, 11. srpnja 1849.

Levin Rauch upozorava kako još uvijek Zagrebačka županija nije postupila prema nalogu Vijeća i riješila njegovu molbu da se vrati u domovinu.

Visoko Veće Bansko!

Na moju molbenicu kod dolazka Preuzvišenoga Gospodina Bana u Grad Zagreb 8a svibnja 849 za povratak meni u Domovinu dozvoliti, podnešenu, blagoizvoljil je Preuzvišeni Gospodin Ban pod brojem 200 odluku sa ovom rečmi izdati "banskomu Veću da imajući obzir na obstojeće okolnosti taj posao reši, i o onome što za pravo pronašlo bude mene izvesti. U Zagrebu, 8a svibnja 849 Jellačić v.r. Ban" na koju odluku, blagoizvoljilo je Visoko Veće bansko u 15a svibnja 849 deržanoj sednici svojoj zaključiti: da Županija Zagrebačka usled već prije od 15a ožujka 849 pod brojem 2928/628 dobivenog, i u tom sastojećeg naloga, da se proti onem domovine sinom, koji u ovo burno vreme domovinu svoju ostavili su, iztraživanje predu-

¹³⁸ Franjo Novak, savjetnik Odjela za unutrašnje poslove.

¹³⁹ Matija Mrazović, činovnik istog Odjela.

zeti, svedoke poslušnuti, i sva potrebna učiniti, za da se deržavnim odvjetnikom, koji proti takovem pravedno postupali budu, potrebiti dokazi dati mogu - ima ova sva navedena za 14 danah neodložno sveršiti, i onda Visokomu banskomu Veću predložiti.

Ali žali bože, buduć, da ovo iztraživanje već četiri meseca traje, i jošte do sada niti započeto, niti dovršeno je, tak nedvojno bude se podužilo, i možebiti godinu danah bude trajalo, te ja tako zvan domovine moje sa velikom mojom štetom, bez ikakve krivnje baviti se budem moral.

Zato pouzdajuć se u velikodušje, i blagorodnost Visokog banskog Veća usudjujem se opetujuć moliti, da bi visoko bansko Veće blagoizvoljilo meni se natrag u domovinu moju, bez koje ja već dužje živiti nemožem, povratiti - iz sledećih uzrokov.

a) Istina jest, da ja sem domovinu moju ostavil, ali ne kao izdajica, već dobro promotreć, i znajuć, kako strasti prilikom tako burnog vremena ladaju, - zato za ukloniti se ovim otišiel sem u Grad Gradac jedno neutralno mesto, gde segurno, ako sta pogibeljnoga bi bio deloval, od onud, i iz Tergovišta Bresce, u kojem za vezda stanujem, bi mene već dotično Poglavarstvo odpravilo bilo.

b) da ja na rok po sl. županiji postavljen, kući nisam došel, zrok jesu nahustanja bivših mojih podložnikah proti meni.

c) Dobo ovo, gdje se sa mačom u ruki proti Kralju, i domovini vojuje, dobivaju takovi amnestiu, koj primer nam daje Italia i Madjarska, a ja bez da bi se meni išta jošte dokazati bilo, čim bi proti Kralju, ali domovini pogibeljno deloval bil, moram kao progananec u tudjoj domovini obitovati, gospodarstvo, koje jest blago obće države zanemariti pustiti, i tako meni, i istoj domovini veliku štetu zrokovati. [2]

d) Obća pravednost zahteva, da se jednakim krivcem jednaka kazna kroji - a znam, da je, nekojim koji su očito proti domovini postupali, pače se nekoji i u istoj Ugarski bavili, ta milost pripala da se u novie vreme u domovinu vratiti smeli

e) Da sam ja sve terhe i to dvojstručko, imenito porez vojnički, koje je domovina zahtevala podnel.- što već dosta bi kaznilo, ako tko misli da sam šta kriv, kao smatran domovine izdajica.

f) Kako ja u mojemi toliko puta već podnešenemi molbenicami navel jesam, i ja se u svakoj toj javno očitoval jesam, da se ja svim naredbam i svakom sudu glede moje krivnje podlažem - zato probitačnije mislim za domovinu bude, ako mene, proti kojemu i iztraživanje odredjeno jest, i službeno postupanje preduzelo se bude, kod kuće ima, i tako laglje osude izveršbu poprimiti može, jerbo proti nikomu zvan domovine bijućemu, niti jedno niti drugo zakonito, i zduševno poprimiti se može, ar u takvom stvarih stališu nemogućem postajem moju nedužnost pred sudom, i svetom dokazati.

Ovo su onda razlogi, koji ja na hervatsko dakle pravednost ljubeće sardce Visokog banskog Veća postavljam, nedvojeć da ovi polag svoje velike važnosti Visoko bansko veće uzdermali budu, i mene u naručaj mile domovine moje povratili budu.

U ostalom sa dubokim počitanjem ostajem
U Zagrebu 11 serpnja 849
Visokog banskog Veća
najpokorniji sluga
Baron Levin Rauch

Visoko bansko Veče!

Skupština Županie Varaždinske dopustila je meni da se ja kući, osobito u Imanje moje Martianec povratiti možem, i ovo meni podjeljeno dopušćenje Visokomu Banskomu Veču pod Br. 977 do znanja stavila jest i ja se usled ovoga dopušćenja u rečenom Imanju mojem nalazim, jedino želim bolestnu majku moju Gospoju Elisabethu Udovu Baronesu Rauch, koju vre poldrugo godina danah vidio nisam, u Zagrebu pohoditi, ali to bez dopušćenja Visokog banskog Veča učiniti neufam se.

Zato pouzdajuć se u velikodušje i blagodarnost Visokog banskog veča usudjujem se moliti, da bi Visoko bansko Veče blagoizvoljilo meni dopustiti u Grad Zagreb dojt, i mater moju pohoditi - stim bolje, jerbo skupština Županie Varaždinske, kao dotično poglavarstvo, po podjeljenom meni dopušćenju natrag kući dojt, sama pripoznala je, da ja nikakvo nepriateljsko proti Domovini poduzetje učinio nisam.

Ufam se onda, da prošnja moja uslišana bude. Sa najdubljim počitanjem ostajem.

U Zagrebu 18a Serpnja 849
Visokog Banskog Veča
Sluga pokoran
Gjuro Barun Rauch¹⁴⁰

Zaključak Velog Večja¹⁴¹

Buduć da oblasti opetovano opomenute upitana istaživanja u sled naloga gorenaznačenih proti osobam u neutralnom zemlištu bavećem se podneli nisu, a niti dopustitise može, da takovim bez temeljitoga uzroka u domovinu vratitise bi bilo zabranjeno, radi toga županii zagrebačkoj pise se da b. V. [Bansko vijeće] dopustilo vratitise Levinu Rauchu u domovinu pod uvjetom: da revers prepisani podpise i podžupanu da javi se.

U Zagrebu 20. Serpnja 849
Fr. Kukuljević¹⁴²

¹⁴⁰ [na poledini]

od 19. Juli 849

N 7374/1504 1849

Na Visoko banskoVeče trojedne Kraljevine dalmatinsko-hervatsko-slavonske

ponizna molba kao nutri

po Franji Kelemenu odvetniku

Odlučeno u Velom Večju

Dozvolujem se, i to isto pisati županii zagrebačkoj; [nečitko] pako dojduci u Zagreb podžupanu javiti se imade

U Zagrebu 20. Serpnja 849

Fr. Kukuljević

¹⁴¹ Zasebni list: koncept Franje Kukuljevića da se ponovo pozovu oblasti u roku od 8 dana inače će Bansko vijeće samo odlučiti.

¹⁴² Koncept dopisa Zagrebačkoj županiji 19. VII ponavlja rješenje za Levina i dodaje da Đuro može posjetiti majku ali da se javi podžupanu.

4. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm br. D-1287, fol. 26-28¹⁴³
Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Beč
Kabinettsarchiv, Geheimakten, kroatische politische Angelegenheiten,
k. 42 (prije k. 43)
Gyula Andrassy Franji Josipu I.
Budim, prosinac 1868.¹⁴⁴

Ugarski premijer predlaže vladaru da za bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije imenuje L. Raucha, koji je kao banski namjesnik pokazao administrativne sposobnosti te je sudjelovao pri sređivanju državnopravnih odnosa Hrvatske i Ugarske. Rauch uživa podršku trezvene hrvatske javnosti.

[dopisano rukom: ad 4574, 868]

Uebersetzung¹⁴⁵

des allerunterthänigsten Vortrages des treuehorsamsten königlich ungarischen Minister Präsidenten Julius Grafen Andrassy
dedato Ofen den [nepopunjeno] December 1868 Zahl [nepopunjeno]
wegen Ernennung des kroatischen Banus Stellvertreters Baron Levin Rauch
zum Banus von Kroatien, Slavonien und Dalmatien¹⁴⁶

Allergnädigster Herr!

Im Seinen des über die zwischen Ungarn und Kroatien zu Stande gekommenen staatsrechtliche Vereinbarung geschaffenen Gesetzartikels XXX¹⁴⁷ vom Jahre 1868 § 51 wird der Banus von Kroatien, Slavonien und Dalmatien, dessen Zivil-Würde im Sinne des § 52 von der militärischen abgesondert wurde, und der nach § 53 den Titel eines «Banus von Kroatien, Slavonien und Dalmatien»¹⁴⁸ führt, durch Euer kaiserlich königliche apostolische Majestät auf Vorschlag des gemeinsamen königlich ungarischen [2] Minister Präsidenten ernannt.

Nachdem die ehemöglichste Durchführung der erwähnten Vereinbarung und die sofortige Regelung der Verwaltungsangelegenheiten in Kroatien im Interesse beider Länder dringend nothwendig ist, und mit besonderer Rücksicht auf den Umstand, dass im Sinne des § 54 des obbezogenen Gesetzartikels die Initiation in der Organisirung der kroatischen Administration die Aufgabe des Banus ist, erlau-

¹⁴³ Dokumenti su numerirani u bečkom arhivu, stranice se navode kako bi se olakšalo snalaženje u mikrofilmiranoj građi.

¹⁴⁴ Levin je imenovan 8. prosinca banom.

¹⁴⁵ Pisano rukom na njemačkoj gotici.

¹⁴⁶ Ovaj je dokument zanimljiv zbog tog jer se prvi puta u dualističkom razdoblju, po novim, nagodbenim odredbama, imenuje hrvatski ban.

¹⁴⁷ Hrvatsko-ugarska nagodba prihvaćena je kao članak XXX. Ugarskoga i I. Hrvatskoga sabora 1868. godine. Andrassy razumljivo navodi ugarski članak.

¹⁴⁸ To su paragrafi Hrvatsko-ugarske nagodbe koji reguliraju položaj bana, koji više nije smio biti vojna osoba. Glede poretka dijelova Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije valja upozoriti da se hrvatski i mađarski tekst Nagodbe ne podudaraju, pa hrvatski izvornik dosljedno navodi tradicionalan poredak u kojem je Dalmacija na prvom mjestu, a mađarski onaj u kojem je to Hrvatska.

be ich Euer Majestät für diese Würde den gegenwärtigen Banal Stellvertreter Baron Levin Rauch

allerunterhänigst zu empfehlen.

Der benannte Banus-Stellvertreter hat auch während seiner bisherigen Tätigkeit zahlreiche Beweise seiner Administrations-Befähigung gegeben, er hat bei der Schlichtung der staatsrechtlichen Sorgen mitgewirkt,¹⁴⁹ und in Hinblick auf sein unter schwierigen Verhältnissen an den Tag gelegtes taktvolles Benehmen, glaube ich mich der Hoffnung hingeben zu können, daß er Euer Majestät [3] und dem Vaterlande auch in dieser neuen Stellung nützliche Dienste leisten wird.

Auf Grund des ehrfurchtsvoll Vorangegangenen, und da Baron Rauch sich auch des Vertrauens und der Sympathie der nüchternen kroatischen öffentlichen Meinung¹⁵⁰ erfreut, erlaube ich mir Euer Majestät den Baron Levin Rauch im Sinne der §§ 52 und 53 Gesetzartikels XXX vom Jahre 1868, zum «Banus von Kroatien, Slavonien und Dalmatien» allergnädigst zu ernennen, und den in diesem Sinne verfassten Entwurf der Allerhöchsten EntschlieÙung huldvoll zu genehmigen.

Entwurf der Allerhöchsten EntschlieÙung

Ueber Vortrag Meines ungarischen Minister-Präsidenten, ernenne Ich den Banus Stellvertreter Baron Levin Rauch zum Banus von Kroatien, Slavonien und Dalmatien, und verständige ihn gleichzeitig hievon mittelst eigenen Handschreibens [4]

Entwurf der Allerhöchsten EntschlieÙung

Lieber Baron Rauch! Auf Vortrag Meines ungarischen Minister-Präsidenten, ernenne Ich Sie zum Banus von Kroatien, Slavonien und Dalmatien.¹⁵¹

5. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva

Mikrofilm br. D-1287, fol. 131-133

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Beč

Kabinettsarchiv, Geheimakten, kroatische politische Angelegenheiten,

K. 26 (stara 29)

Aleksandar Wekerle Franji Josipu I.

BudimpeÙta, 7. siječnja 1908.

Ugarski premijer podastire vladaru ostavku A. Rakodczaya i predlaÙe za novog bana P. Raucha zbog njegove stalne podrÙke nagodbenom ustroju u Hrvatskoj te odanosti vladaru. Istiçe se da je Rauch sin Levina, koji je u Hrvatskoj proveo Nagodbu te da je jedan od prvaka unionista.

¹⁴⁹ Vrlo eufemistički izraz za činjenicu da je nezakonito nametnut novi saborski izborni red kojim je povećan broj virilista i omogućeno prihvaćanje Nagodbe.

¹⁵⁰ Andrásy se pokazuje kao pravi majstor diplomatskog diskursa. Fraza «trezveno javno mnijenje» trebala je prikriti stvarno stanje, naime da u Hrvatskoj postoje žestoki otpori Nagodbi, te da ju Narodno-liberalna stranka tada uopće ne priznaje.

¹⁵¹ Imenovanje, pristiglo putem mađarske vlade i na mađarskom jeziku sačuvano je u: HDA, OF Rauch, k. 1.

Übersetzung des allerunterthänigsten Vortrages des treuehorsamsten königl. ungar. Ministerpräsidenten¹⁵²

Alexander Wekerle
Budapest, am 7.-ten Jänner 1908
Zahl 8 2 I/M [nečitko]

betreffend die allergnädigste Enthebung
des Banus für Kroatien, Slavonien und Dalmatien Dr. Alexander Rakodczay und
Ernennung des Barons Paul Rauch zum Banus von Kroatien, Slavonien und
Dalmatien

Allergnädigster Herr!

Der Banus für Kroatien, Slavonien und Dalmatien, Dr. Alexander Rakodczay hat mit Hinweis darauf, dass seiner Ansicht nach eine andere Persönlichkeit möglicherweise eher geeignet wäre, um die durch die in Kroatien-Slavonien gegenwärtig vorherrschenden innerpolitischen Verhältnisse herbeigeführten Verwicklung zu beseitigen, - mir seinen Rücktritt von dem Posten eines Banus angemeldet.

Nachdem ich meinerseits die Motive der Abdankung des Alexander Rakodczay, welche ich mir erlaubte anlässlich meiner jüngsten allergnädigsten Audienz eingehend vorzutragen, - zu billigen gezwungen bin, erlaube ich mir Euerer kaiserlichen und apostolisch königlichen Majestät die alleruntertänigste Bitte zu unterbreiten, Allerhöchstdieselbe geruhen den Alexander Rakodczay bei voller Anerkennung seines unter schweren Verhältnissen bekundeten hingebungsvollen und unermüdlischen Eifers in Gnaden zu entheben und ihn aus diesem Anlasse die Würde eines wirklichen Geheimrates taxfrei allergnädigst zu verleihen.

Nachdem nun die gegebenen Verhältnisse die neuerliche Besetzung des Posten eines Banus dringend erheischen, erlaube ich mir, gleichzeitig auch diesbezüglich meinen alleruntertänigsten Vorschlag zu unterbreiten.

Wie ich mir schon anlässlich meiner obererwähnten allergnädigsten Audienz tiefehrfurchtsvoll darzulegen erlaubte, glaube ich in Baron Paul Rauch jenen Mann gefunden zu haben, der vermöge seiner hervorragenden Eigenschaften und seiner im politischen Leben Kroatiens und Slavoniens erungenen Position, geeignet erscheint, das politische Leben der Schwesterländer aus den obwaltenden Verwicklungen auf einen Ausweg zu leiten.

Baron Paul Rauch, der im Jahre 1865 in Luznica in Kroatien geboren wurde, ist ein Sohn des einstigen Banus von Kroatien und Slavonien Baron Levin Rauch.

Nachdem er seine Universitäts-Studien an der Budapester Universität absolviert und ebendasselbst das Doktorat des Rechts erworben hatte, übernahm er die Leitung der von seinem Vater ererbten Güter. Als Mitglied des kroatisch-slavonisch-dalmatinischen Landtages nimmt er schon seit einer langen Reihe von Jahren tätigen Anteil an dem politischen Leben Kroatiens in welchem ihm die historischen Traditionen seiner Familie, wie auch seine hervorragende Bildung und seine persönlichen Eigenschaften eine sehr vornehme Stellung gesichert haben.

Auf seiner politischen Laufbahn erwies er sich stets als ein unerschütterlicher Anhänger und Verfechter des ungarisch-kroatischen staatsrechtlichen Ausgleiches

¹⁵² Strojopis. Njemački prijevod s mađarskog.

vom Jahre 1868, als solcher wird er in Kroatien-Slavonien als einer der ersten politischen Führer der sogenannten "Unionisten" angesehen, demzufolge die Hoffnung begründet erscheint, dass es ihm ehestens gelingen könne, die Länder Kroatien und Slavonien aus der jetzigen schweren politischen Situation hinauszuführen.

Indem ich mir noch erlaube, tiefehrfurchtsvoll hervorzuheben, dass Baron Paul Rauch gegenüber Eurer Majestät und dem Allerhöchsten Herrscherhause jederzeit seine unverbrüchliche homagiale Treue und Hingebung bekundet hat, unterbreite ich Eurer kaiserlichen und apostolisch königlichen Majestät die allerunterthänigste Bitte, Allerhöchstdieselbe geruhen bei Annahme der Abdankung des Dr. Alexander Rakodczay auf den Position eines Banus auf Grund des Gesetzartikels XXX 1868, § 51, den Grossgrundbesitzer Baron Paul Rauch allergnädigst zu ernennen.

In Anhoffung [sic] der allergnädigsten Annahme dieses meines allerunterthänigsten Vortrages erlaube ich mir den in diesem Sinne verfassten Entwurf der Allerhöchsten Entschliessung und der zu erlassenden Allerhöchsten Handschreiben tiefehrfurchtsvoll beizuschliessen.

Resolutions-Entwurf

Über Vortrag meines ungarischen Ministerpräsidenten enthebe ich den Banus von Kroatien, Slavonien und Dalmatien, Dr. Alexander Rakodczay bei voller Anerkennung seines unter schwierigen Verhältnissen bekundeten hingebungsvollen und unermüdlichen Eifers von dieser seiner Stelle, verleihe ihm aus diesem Anlasse die Würde eines geheimen Rates taxfrei- und ernenne gleichzeitig Baron Paul Rauch zum Banus von Kroatien, Slavonien und Dalmatien.

[rukom na dnu] Wien, am 8. Jänner 1908

5a. NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R 6294b
Károly Khuen Héderváry Nikoli Tomašiću
Hédervár, 8. siječnja 1908.

Khuen Héderváry komentira postavljene P. Raucha za bana

Hedervar 8/I 908
Gyoer-megye.¹⁵³

Dragi prijatelju!

Deklaracija respective programm nar. stranke posve odgovara situaciji, više se učiniti nije dalo nit je potrebno bilo.¹⁵⁴ S daleka sudeć bilo je ipak više naših sakupljenih a novine sada čini mi se tendenciozno pišu da je samo malen broj bio se skupio? [2] Sad je samo pitanje kako će se ti naši ljudi držati prama Rauchu, koi je kako čitam već imenovan. Wekerleova svaka rieč je laž, pak tako i to, da Nj. Veličanstvo je želilo Raucha, to je takva impertinentia da joj nema para. Po mom mjenju stoji stvar tako, da ga Wekerle sam nije baš želio, nego Apponyi¹⁵⁵ Kossuth¹⁵⁶ etc багаža,

¹⁵³ "Hédervár, Gyoer-megye» otisnuto štambiljem. Pisano rukom, hrvatski.

¹⁵⁴ Narodna stranka okupila se 28.12. 1907. kako bi se postavila prema novim političkim okolnostima - raspustu Sabora i odlasku bana Rakodczaya.

¹⁵⁵ Grof Albert Apponyi.

¹⁵⁶ Ferenc Kossuth.

pa da ne prizna da je ovima popustio kaže sad da ga je Nj. Veličanstvo [3] želilo. Ja sam dobro slutio da će se oni radje i s vragom liirati nego li paktirati sa narodnom strankom respective s tobom. Ako će Rauch zbilja imenovati one koje čitam u N. Pressi¹⁵⁷ naime Czernkovicha Mixicha i Nikolića¹⁵⁸ [nečitko] onda neznam kako će to ići?, dobro svakako ne. Ali koja je ta visoka aristocrata na koju se po novinam oslanja g. Ban? Ja izim brata Gejze nebi znao nijednog virilista koi bi ga podupirao.

Nu za kratko vidit ćemo to novo društvo za eksploataciju narodnih [4] blagah na djelu, pak će se onda laglje suditi o njihovoj budućnosti.¹⁵⁹

Srdačnim pozdravom
Tvoj iskreni prijatelj
Khuen Hédervár

6. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm br. D-1284, fol. 66-67
Pavao Rauch Gezi Daruváryju von Daruvár
Zagreb, 31. siječnja 1908.

Ban je molio Rakodczaya da bude predsjednik Stola sedmorice. Izgledi na izborima nisu dobri zbog «terora masa». Rauch se tuži da je prekasno došao na vlast te da je činovništvo politički nepouzdan. Samo radom na gospodarskom polju će se nešto moći postići.

Agram: 31/1 1908

Verehrter Freund!¹⁶⁰

Heute sind es vierzehn Tage, dass ich Excelenz [sic!] von Rakodczay persönlich ersuchte den Posten des Präsidenten der Septemviraltafel zu übernehmen. Dass ich dabei durchleuchten liess, dass Sr. Majestät dies allergnädigst zu wünschen geruht, muss ich auch bemerken. Ich erhielt darauf zur Antwort, dass Sr. Excellenz sich die Sache erst noch überlegen müsse wegen Amtsmüdigkeit etc. Da ich aber noch einmal keine Antwort erhielt, erachte ich es für meine Pflicht Dir den Sachverhalt mitzutheilen mit der ergehenen Bitte, dies an allerhöchster Stelle zur allergnädigsten Kenntniss bringen zu wollen. Die Wahlaussichten sind keineswegs rosig, denn der Terror der Massen ist ganz unglaublich. Das Bemerkenswerthe hiebei ist, dass sich aber auch die diversen Oppositionsparteien untereinander auf die gleiche

¹⁵⁷ Neue Freie Presse.

¹⁵⁸ Nikola Crnković, Ferdinand Mikšić i Vladimir Nikolić.

¹⁵⁹ Iz pisma se jasno vidi da je Khuen ne samo odlično obaviješten nego i da i dalje drži Narodnu stranku u Hrvatskoj pod svojom kontrolom. U nizu pisama upućenih Tomašiću, Khuen ga stalno savjetuje što da radi i obavještava ga što se događa u vrhu Monarhije.

¹⁶⁰ Pisano rukom na papiru s memorandumom «Ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije». Vlastoručni banov potpis. Daruváry je Rauchov dugogodišnji prijatelj, no bez obzira na osobno poznanstvo, izravna komunikacija bana s predstojnikom vladareve kancelarije pokazuje specifičan Rauchov položaj kao eksponenta bečkog središta. Ta korespondencija nije imala privatni značaj, o čemu svjedoči činjenica da je sačuvana u građi kabinetske kancelarije. Rauchovi nasljednici više nisu održavali takvu komunikaciju. Osim što je Daruváryja a time i vladara, redovito izvještavao o zbivanjima u Hrvatskoj, Rauch je nerijetko tražio savjet kako da postupa.

Weise bekriegen und sich gegenseitig beschuldigen mit Gewaltmitteln zu arbeiten. Ich muss immer wieder darauf zurückkommen, dass ich zu spät kam um bei dem jetzigen Wahlgange erfolgreich eingreifen zu können, umsomehr als die Beamten-schaft keineswegs verlässlich ist. Ich meine damit nämlich nicht den ganzen Be-amtenkörper, aber ein grosser Theil lässt in diesem Punkte sehr viel zu wünschen übrig. Nur durch zielbewusste Arbeit auf volkswirtschaftlichem Felde kann man diese Agitation lahm legen, so dass die Bevölkerung zur Einsicht gelangt, dass die sogenannten Volks [nečitko] doch nur leere Worte reden, jedoch nichts Positives zu leisten vermögen. Mit den herzlichsten Grüssen Dein stets aufrichtig ergebener

Rauch

7. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva

Mikrofilm br. D-1284, fol. 23-24

Prijepis šifriranog telegrama Pavla Raucha Gezu Daruváryju von Daruvár

Zagreb, 23. IV. 1908., 12.40 sati

B. Medaković oteže s dvobojem, pa Rauch predlaže jednostrano rješenje. Moli da se objavi kako ima podršku vladara. Vladar je to odbio.

Chiffre-telegramm
eingelangt aus Agram am 23. April 1908
um 12 uhr 40 Min. vor

Sektionschef
Geza Daruváry von Daruvár
Wien

Gegner beanständet, dass ich nicht auf das Manifest der Koalition an die Nation und auf den ersten offenen Brief der Serben persönlich reagierte, trotzdem Minister-Präsident und Minister des Äusseren meine Erklärung guthiess. Die Zusammensetzung des Ehrenrates wird durch Gegner verschleppt, so dass es zweifelhaft ob dieser zu Stande kommt. Besonders Nominierung des Präsidenten ansichtslos. **Angelegenheit darum vermutlich nur einseitig zu lösen.** Wegen der Presse wäre die Veröffentlichung wünschenswert, dass Se. k. u. k. apostolische Majestät die Bewilligung gnädig erteilte. Erbitten diesbezügliche Ermächtigung.¹⁶¹ Rauch

[fol. 24]
Schönbrunn 23/IV. 908

Seine Majestät haben die in dem heutigen Chiffr. Telegramm erbetenen Ermächtigung nicht zu ertheilen gesucht. Daruváry
In chr. exp. 23. 4. 908

¹⁶¹ Olovkom stavljen upitnik i potcrtan gornji boldirani tekst, nastavak teksta također potcrtan, strelica vodi prema zadnjoj rečenici i napisano olovkom: «nein».

8. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm D-1284, fol. 36-38
Pavao Rauch Gezi Daruváryju von Daruvár
Zagreb, 9. svibnja 1908.

Zahvaljuje vladaru za 6.000 kruna namijenjenih kupnji umjetnina. Tuži se na kampanju tiska, prilažući uvredljivo članak iz Pokreta. Te tendencije se šire i među narodom, u čemu važnu ulogu imaju učitelji. Banu se predbacuje da postupa neeuropski, no on se pita jesu li ovdje ljudi Europljani. Balkan prestaje tek na štajerskoj granici.

Agram 9/5 1908

Verehrter Freund!¹⁶²

Gestern mit der Abendpost erhielt ich den Zuschrift dass Sr. Majestät zum Ankaufe von Kunstwerken¹⁶³ die Summa von 6 000 K huldvollst bewilligen geruhten und mich zum Ankaufe gnädigstvollst möchtigen. Ich bitte Dich meinen allerunthertänigsten Dank für diesen Act der Allerhöchsten Vertrauens aussprechen und verdolmetschen zu wollen, bis es mir nicht versäumt sein wird dies persönlich [2] thun zu dürfen. In der Beilage¹⁶⁴ sende ich Dir abermals eine Blüthenlese unserer Presse, woran Du ersehen wirst, dass es unter solchen Umständen einfach unmöglich ist mit diesen Leuten mit Normalmitteln auszukommen. Aus meiner letzten Sendung ersahst Du die Allserbische Tendenz und das Hineintragen der Passivenresistenz in die Armee, heute wieder beliebt es diesen Herrschaften mich als ein herabgekommenes Individuum darzustellen, dass einfach unfähig ist einen halbwegs möglichen Gedanken zu fassen. Diese Lehren gelingen unter das Volk und finden den entsprechenden Wiederhall, der seine traurigen Früchte zeitigen wird - dran ist nichts zu zweifeln. Besonders die Lehrer sind die Träger dieser Action und diese sorgen dafür, dass die Lecture gehörig verbreitet werde, auch denjenigen zu Ohren komme, die des Lesens unkundig sind. Darum muss ich abermals darauf aufmerksam machen, dass es Erwägung zu ziehen sei, ob man [3] die hiesigen abnormalen Zustände mit normalen Mitteln in Geleise bringen kann. Man macht hier ein Geschrei, dass ich nicht europäisch verfahrte. Zugegeben; aber sind die Leute hier Europäer? Ich würde mir nur die Bemerkung erlauben: Man merkt, dass der Balkan erst an der steirischen Grenze aufhört. Mit den freundlichsten Grüßen Dein stets aufrichtig ergebener

Rauch

¹⁶² Rukopis i potpis P. Raucha.

¹⁶³ Tijekom audijencije ban je obavijestio vladara o izložbi koja se priprema u Zagrebu, pa je ovaj odlučio dotirati otkup umjetnina.

¹⁶⁴ Prilog je prevedeni članak o blamaži rauchovaca iz *Pokreta* 8. svibnja. Između ostalog se navodi da Rauch u Martijancu drži svinje, svoje jedino društvo u Hrvatskoj.

9. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm D-1284, fol. 40-44
Beč, 14. svibnja 1908.

Tajni referat o situaciji u Hrvatskoj, u kojoj zbog jačanja velikosrpskih tendencija u Koaliciji sve više na značajnu dobivaju frankovci s čijim se vođom već dogovarao i ugarski premijer. Prikazuje se situacija u stranci, nakon formalnog odstupa Franka. Kritizira se ban Rauch te ističe da u Hrvatskoj treba uvesti komesarijat ne srede li se prilike.

Geheim¹⁶⁵

Angesichts der Tatsache daß der großserbische Gedanke in der kroatisch-serbischen Koalitionspartei immer tiefere Wurzel faßt, gewinnt die Starčević-Partei, die unter den obwaltenden Umständen in Kroatien die einzige ist, die den katholisch-kroatischen Gedanken repräsentiert, an Interesse und Bedeutung.

Von dieser Erwägung ausgehend, hat auch der Herr königlich ungarische Ministerpräsident bereits mit dem Führer dieser Partei, dem kroatischen Abgeordneten Dr. Josef Frank, Fühlung gesucht.

In einer mehrstündigen Unterredung die im Beginne des laufenden Jahres in Budapest stattfand, hat Dr. Wekerle seinem Mitredner Dr. Frank dargelegt, daß es mit Rücksicht auf die großserbischen Aspirationen der in der Koalition vertretenen Serben, ein Gebot der politischen Klugheit für die Kroaten wäre, Anlehnung und Stütze in Ungarn zu suchen. [2] Wie Dr. Frank angibt, hatte ihm der Herr königlich ungarische Ministerpräsident weitgehende Avancen gemacht, denen gegenüber Dr. Frank erklärt habe, die Kroaten würden nur auf dem Fuße der Gleichberechtigung mit Ungarn verhandeln wollen; auch in dieser Beziehung will Dr. Frank zufriedenstellende Zusicherungen seitens Dr. Wekerle für die Zukunft erhalten haben.

Bekanntlich ist Dr. Frank vor kurzem vom Präsidium der Starčević-Partei formell zurückgetreten. Er selbst erklärt diesen taktischen Schritt mit den Ambitionen einzelner seiner Parteigenossen, der Herren Mile und Luka Starčević, die als Blutsverwandte des Gründers der Partei Anspruch auf die Führerschaft erhoben hätten. Diesen Ambitionen glaubte Dr. Frank nicht entgentreten zu sollen und hat daher bei den letzten statutenmäßigen Neuwahlen auf die Präsidentschaft, und zwar zu Gunsten des Luka Starčević verzichtet, ohne aber das Heft aus der Hand gegeben [3] zu haben. Mile Starčević und einige seine engsten Anhänger, die inzwischen Verbindungen mit den «Selbstständigen» in der Koalition befindlichen serbischen Partei gesucht hatten, wurden seither zum Austritt aus der Starčević-Partei gezwungen und so die Parteidisziplin in derselben wieder hergestellt.

Mit Rücksicht auf die dringende Notwendigkeit, die Bereinigung der bosnischen Frage allmählich vorzubereiten, erscheinen die Anschauungen Dr. Franks

¹⁶⁵ Strojopis, bez oznake autora. U slijedu dokumenata stavljen nakon pisma Pavla Raucha od 9. svibnja. Posrijedi je vjerojatno referat A. Musulina ili samog ministra vanjskih poslova Aehrenthala. (M. Gross, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, ČSP 2, 1970., 209-211). Mislim da je posrijedi Aehrenthal. Musulin u svojim memoarima uopće ne spominje situaciju u Hrvatskoj i svoju ulogu, osim lapidarne konstatacije da ga je Aehrenthal konzultirao o svim južnoslavenskim pitanjima (o čemu su raspravljali još dok su zajedno bili u službi u Petrogradu), te je s njim pretresao sve probleme hrvatskog stranačkog života. Za Aehrenthala je, piše Musulin, aneksija način rješavanja južnoslavenskog pitanja. Alexander Musulin, Das Haus am Ballhausplatz, München, 1924., 165.

über die zukünftige Stellung der okkupierten Provinzen von besonderem Interesse.

Dr. Frank ist ein Anhänger der Annexions-Idee; er denkt sich, daß die Verschmelzung Kroatiens und Slavoniens mit den okkupierten Provinzen seinerzeit unter derselben Modalitäten erfolgen könnte wie vor ungefähr 30 Jahren die Vereinigung der Militärgrenze mit Zivil-Kroatien; mit Rücksicht auf den Umstand, daß Bosnien bereits ein besonderes Finanz- und Zollwesen besitze, wurde formell Kroatien an [4] Bosnien fallen.

Da es mir angezeigt erscheint, mit dem Führer jener Partei, die aller Voraussicht nach berufen sein wird, bei der Lösung des südslavischen Problems eine wichtige Rolle zu spielen, auch persönlich in Kontakt zu treten, um so eine vorsichtige Orientierung dieser Partei über die ihrer in Zukunft harrenden Aufgaben herbeizuführen, beabsichtigte ich, mit Dr. Frank eine persönliche Rücksprache zu pflegen.

Ich will Dr. Frank gegenüber vor allem bemerken, daß an dieser Stelle volles Verständnis für die Aufgabe des kroatischen Volkstammes vorhanden sei, der frei von jedem politischen oder nationalen Irredentismus, die Entwicklung seiner natürlichen Kräfte nur im Rahmen und gestützt auf die Großmachtstellung der Monarchie zu erreichen suche. Wenn den Kroaten sonach im dreieinigem Königreiche die politische Führerrolle unbedingt zufalle, erweise es [5] sich andererseits als Gebot der politischen Klugheit, die orthodoxen Bewohner Kroatiens nicht an die Wand zu drücken, und sie so den von außen kommenden Versuchungen in die Arme zu treiben.

Das Verhältnis zu Ungarn anlangend sei es unbedingtes Erfordernis einer praktischen Realpolitik, die staatsrechtlichen, auf dem Programme der Starčević-Partei befindlichen Fragen derzeit zurückzustellen und der Möglichkeit eines Verfassungskonfliktes mit einer der beiden Reichshälften aus dem Wege zu gehen, für die desiderata der Starčević-Partei bleibe der Weg offen und sie könne sich daher vorläufig damit bescheiden, Evolution in dem bisherigen gesetzlichen Rahmen vorzubereiten. Gehe die Starčević-Partei auf diesen Gedanken ein und komme es daher im Laufe der Begebenheiten zur Etablierung eines politischen Regimes in Kroatien, das sich auf den national-kroatischen Gedanken stützt, so werde es [6] auch leichter möglich sein, ein von demselben Prinzip ausgehendes Verwaltungs-System auch in den okkupierten Provinzen zu inaugurierten.

In Kroatien treiben inzwischen die Dinge einer Krise zu. Es war ein ursprünglich gewiß richtiger Gedanke, die Regierungszeit des Banus Baron Paul Rauch zu einer parlamentarischen Entwirrung der Situation und zu einer allmählichen Annäherung an die Starčević-Partei zu benutzen, während gleichzeitig eine Repression aufgedeckter großserbischer Umtriebe hätte stattfinden können. In der Voraussetzung, daß diese politischen Aufgaben erfüllt werden würden, war man auch bereit, dem Banus nach dem Versuche einer Landtags-Session im kommenden Herbste die Auflösung des Landtages und die Ausschreibung von Neuwahlen zu bewilligen.

Wie es sich nun herausstellt, hat Baron Rauch nicht den Weg der Entwirrung [7] gewählt, er scheint vielmehr dem offenen Konflikte zuzusteuern und befindet sich hiebei, dank seinen etwas unvorsichtigen allgemeinen Äußerungen über die großserbischen Tendenzen der Koalition und nach dem durch die Maßregelung des Professors Šurmin verursachten Exodus der kroatischen Universitätsjugend (ein Vorkommnis, das auch vom Standpunkte der äußeren Politik zu beklagen ist), in einer keineswegs günstigen Position.¹⁶⁶ Erscheint nun aber eine verfassungsmä-

¹⁶⁶ Bečko središte je dakle već svibnja 1908. nezadovoljno Rauchom.

ßeige und parlamentarische Klärung der Situation in Kroatien im gegenwärtigen Augenblicke nicht möglich, so dürfte es auch empfehlenswert sein, die Zügel der Regierungsgewalt nicht in den Händen des Banus zu belassen, der immerhin ein Parteiprogramm repräsentiert und in seiner Verfügungsgewalt beschränkt ist, sondern sie einer absolut unparteiischen Persönlichkeit mit den Machtvollkommenheiten eines königlichen Kommissärs anvertrauen.

[8] Der eventuelle königliche Kommissär hätte während seines Interregnums das Land bloß zu administrieren und für die nachherige definitive Ordnung vorzubereiten; von diesem Gesichtspunkte aus müßte auch sein Wirkungskreis geregelt werden.

Der letzte Fall der Ernennung eines königlichen Kommissärs mit exekutiver Gewalt war in Kroatien jener des Baron Ramberg¹⁶⁷, der im September des Jahres 1883 unter Gegenzeichnung des damaligen königlich ungarischen Ministerpräsidenten Herrn von Tisza¹⁶⁸ zum königlichen Kommissär «für Kroatien, Slavonien und die vereinigt gewesene Militärgrenze» ernannt wurde.

Diese Ernennung wurde – da eine gesetzliche Basis für dieselbe allerdings nicht vorhanden ist – zwar ebenso in Kroatien wie in Ungarn als illegal bezeichnet, aber seitens des ungarischen Reichstages in der Sitzung vom 10. Oktober [8] 1883 nachträglich zustimmend zur Kenntnis genommen.

Wien, am 14. Mai 1908.

10. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm D-1284, fol. 46-51
Promemorija o komesarijatu
Beč, 14. svibnja 1908.

Razmatra se pravna i povijesna podloga za uvođenje komesarijata u Hrvatskoj

Promemoria über die Frage der Entsendung eines königlichen Kommissärs¹⁶⁹

Die Institution eines königlichen Kommissärs mit einem besonderen Wirkungskreis hinsichtlich der exekutiven Gewalt ist dem ungarischen Staatsrechte gänzlich unbekannt. Der § 3 des G.[esetz] A.[rtikels] II: 1848 sagt nämlich, daß die exekutive Gewalt von Seiner Majestät durch das ungarische verantwortliche Ministerium ausgeübt wird. Auch betreffend die rein persönliche Herrscherrechte besteht die Verfügung daß dieselben von Seiner Majestät nur Höchstpersönlich ausgeübt werden können. Diesen Grundprinzipien entsprechend enthält das Corpus juris

¹⁶⁷ Herman Ramberg.

¹⁶⁸ Kálman Tisza.

¹⁶⁹ O imenovanju carskog generala za kraljevskog komesara u Hrvatskoj u velikoaustrijском krugu razmišlja se 1906. godine. Za tu opciju zalažu se i načelnik glavnog stožera Conrad v. Hötendorf kao i istaknuti časnici s vezama u Hrvatskoj, poput Auffenberg Komarówa. Iste je godine donesen i tajni *Orientierungsbehelf über Ausnahmungsverfügungen für den Kriegsfall*, koji je vrijedio u Cislajtanija a 1908. donesen je i za Bosnu i Hercegovinu.

Komesarijat je u Hrvatskoj proglašen u dva navrata, 1883. za narodnog pokreta te 3. IV. 1912., kada je ban Cuvaj imenovan komesarom. M. Gross, Hrvatska politika, 9-74; A. Suppan, «Osvrt na pitanje uvođenja izvanrednog stanja», u: Oblikovanje nacije, 323-327.

Hungarici betreffend die königlichen Kommissäre keine meritorische Verfügung. Gerade mit Rücksicht auf diesen Tatbestand hat Graf Andrassy in seinem Motivenberichte zu der sogenannten «lex Andrassy»¹⁷⁰ folgendes gesagt:

«Es war auch der Gedanke aufgetaucht, [2] daß das Beschwerderecht expressis verbis auch gegen das Vorgehen der im Gesetze zwar nicht systemisierten, wohl aber tatsächlich verwendeten Organe der Exekutive erteilt werde.

Von der Verwirklichung dieser Idee bin ich aber abgekommen.

Ich glaube, daß eine solche Maßnahme nicht notwendig und auch bedenklich wäre.

Ueberflüssig halte ich eine solche Maßnahme, weil man, wenn ein gesetzlich nicht systemisiertes Organ der Exekutive (z.B. ein königlicher Kommissär) den Wirkungskreis eines im Gesetze systemisierten Organes oder irgendwelchen gesetzwidrigen Wirkungskreis ausüben wollte, mit Bestimmtheit annehmen kann, daß der Verwaltungsgerichtshof die Beschwerde gegen die Verfügungen dieses Organes nicht zurückweisen wird.»

Im Sinne des § 4 des G.A. XXI: 1886 hat die ungarische Regierung das Recht, das im Wirkungskreise der Selbstverwaltung befolgte Vorgehen der Munizipien, [3] deren innere Geschäftsführung und Geldmanipulation durch ihr eigenes exmittiertes Organ (also durch einen Regierungs-Kommissär) wann immer untersuchen zu lassen; ebenso kann auch Seine Majestät durch ein eigenes exmittiertes Organ (also durch einen Regierungs-Kommissär) einen Kongreß eröffnen, wie es in Karlocza¹⁷¹ geschieht, sogar einen Fall durch dieses Organ untersuchen lassen, ohne aber diesen Organen die exekutive Gewalt übertragen zu können. Will man die exekutive Gewalt auf einen königlichen Kommissär übertragen, so muß dies durch ein eigenes Gesetz geschehen, wie es z.B. bezüglich Szeged mit dem G. A. XX: 1879 geschehen ist.

Trotz diesem ist der königliche Kommissär in der Administration des Landes nicht unbekannt.

So ist in dem G.A. XI vom Jahre 1791 ein königlicher Kommissär entsendet zur Eröffnung des Landtages in Siebenbürgen und Entgegennahme des Treueeides der Stände. Es wurde auch in den 40er Jahren [4] für den hajduker Bezirk ein königliches Kommissariat errichtet, welches dann durch den G.A. XXVI ex 1848 aufgehoben wurde. In den 70er Jahren bestand ein königliches Kommissariat in Fiume und die Kosten dieses Kommissariates sind in dem G.A. XIII:1871 bewilligt worden. In den zwei letzteren Fällen sind die königlichen Kommissäre mit einer Allerhöchsten Verordnung ernannt worden.

Was nun die Institution eines königlichen Kommissärs in Kroatien anbelangt, so ist hier einmal die exekutive Gewalt betreffend die mit Ungarn gemeinsamen, zweitens aber betreffend die autonomen Angelegenheiten Kroatiens zu unterscheiden. Hinsichtlich der mit Ungarn gemeinsamen Angelegenheiten enthält der § 43 und 45 des G.A. XXX:1868 die Verfügung, daß die Exekutivgewalt diesbezüglich auch in Kroatien durch die in Budapest residierende Zentralregierung und zwar

¹⁷⁰ Osnova zakona iz 1907. koju je sročio ministar unutrašnjih poslova Gyula Andrassy mlađi. Posrijedi je tendencija da se onemogući neparlamentarnu vladu da mijenja ugarski ustav, što bi se postiglo smanjenjem izvršnih ovlasti vladara i jačanjem municipija. Predviđa se da ugarske oblasti i državni namještenici mogu odbiti provođenje dekreta i zakona neparlamentarne vlade. Povod je što je vladar postavio neparlamentarnu Fejerváryjevu vladu.

¹⁷¹ Misli se na srpski crkveno-narodni sabor u Srijemskim Karlovcima.

entweder durch ihre eigene Organe, oder aber, ebenfalls von der Zentralregierung, durch die autonome Organe aus[5]geübt wird.

Wenn auch also dieses ungarische Reichsgesetz der Zentralregierung die Möglichkeit bietet, behufs Ausübung der exekutiven Gewalt in den gemeinsamen ungarischen Reichsangelegenheiten ein eigenes Organ, daher auch ein Kommissär zu entsenden, sagt bezüglich der autonomen Angelegenheiten Kroatiens der autonome G.A. II:1869, § 32, daß die exekutive Gewalt von Seiner Majestät in den autonomen Angelegenheiten durch die verantwortliche kroatische Landesregierung, an deren Spitze der Banus steht, ausgeübt wird. Ist ein Banus nicht ernannt, so steht an der Spitze der Landesregierung im Sinne des § 10 desselben Gesetzes der Sektionschef der Inneren.

Aus diesen Verfügungen ist ersichtlich, daß die Institution eines königlichen Kommissärs zur Ausübung der exekutiven Gewalt in Kroatien ebenfalls illegal ist, wenn auch der königliche Kommissär an und für sich in der kroatischen autonomen Landesgesetzesammlung nicht [6] unbekannt ist, denn im § 6 des autonomen G.A. II vom Jahre 1870 steht, daß die Landesversammlung entweder von Seiner Majestät selbst oder aber durch einen zu diesem Zwecke eigens ernannten Stellvertreter eröffnet, beziehungsweise geschlossen wird.

In der Administration Kroatiens ist aber der königliche Kommissär ebenso nicht unbekannt, als wie in Ungarn.

So wurde mit dem Allerhöchsten «Rescript» vom 8. Juni 1871 behufs Übergabe der gewesenen Militärgrenze an Kroatien beziehungsweise Ungarn der damalige Banus Graf Pejacsevich zum königlichen Kommissär ernannt. Dieses Rescript wurde gegengezeichnet von Graf Andrassy, dem Banus und dem damaligen kroatischen Minister Bedekovich¹⁷².

Diese Allerhöchste Verfügung hat das ungarische Gesetz vom Jahre 1873, G.A. XXX. und das kroatische autonome Landesgesetz vom 30. Dezember 1873 inartikuliert und mithin nachträglich genehmigt.

[7] Mit der «Allerhöchsten kaiserlichen und königlichen Verordnung» vom 10. Juli 1881 wurde der Banus Pejacsevich behufs Übergabe der Verwaltung des Grenzgebietes in die Hände des Ban von Kroatien abermals zum königlichen Kommissär ernannt. Die Allerhöchste Verordnung trug diesmal die Gegenzeichnung Herrn v. Tizsas u. des gemeinsamen Kriegsministers Grafen Bylandt-Rheidt¹⁷³. Diese Verordnung wurde mit dem autonomen kroatischen Gesetze vom 27. November 1882 gleichfalls nachträglich inartikuliert. Die nachträglichen Inartikulierungen der obigen Allerhöchsten Verordnungen sind die besten Beweise der Richtigkeit des vorher Gesagten.

Im Jahre 1883 sind die Verhältnisse in Kroatien unhaltbar geworden. Der Banus Graf Pejascevich gab seine Demission und am 6. September 1883 erschien in dem Amtsblatte das nachstehende Allerhöchste Handschreiben:

«Lieber Baron Ramberg! Zur Durchführung der Verfügungen, welche infolge [8] der Ereignisse in Kroatien-Slavonien und in der mit diesen Ländern verbunden gewesene Militärgrenze notwendig geworden sein, sowie auch zur provisorischen Leitung der Verwaltung und überhaupt der Landesregierung, bis die Stelle eines Banus wieder wird besetzt werden können, ernenne Ich Sie auf Vorschlag Meines ungarischen Minister-Präsident zu Meinem königlichen Kommissär für Kroatien

¹⁷² Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar u ugarskoj vladi Koloman Bedeković.

¹⁷³ Arthur Maximilian Bylandt-Rheidt.

und Slavonien und die mit diesen Ländern im Jahre 1881 vereinigt gewesene Militärgrenze.

Die etwa notwendig erscheinenden weiteren Instruktionen erhalten Sie von Meinem ungarischen Minister-Präsidenten. Wien, 4. September 1883.»

Franz Joseph, m.p. Koloman Tisza, m.p.

Nach der Publizierung der Allerhöchsten EntschlieÙung gaben die in der Konferenz am 6. September 1883 versammelten Mitglieder der landtäglichen Nationalpartei die Erklärung, daß die ungarisch-kroatische Regierung durch die Ernennung des königlichen Kommissärs die Verfassung [9] in ihren Kardinalbestimmungen verletzt habe und selbst Desider von Szilagy¹⁷⁴ bezeichnete das Verfahren der Regierung in seiner Rede als ungesetzlich.

Der damalige Ministerpräsident Koloman v. Tisza gab in seiner Antwort selbst zu, daß es ein unliebsamer Ausnahmzustand und eine Ausnahmsregel sei; die Bestellung eines königlichen Kommissärs sei aber mit Rücksicht auf das Prinzip «salus rei publicae suprema lex»¹⁷⁵ ein unvermeidlicher Ausfluß der Exekutivgewalt gewesen.

Der ungarische Reichstag hat die Antwort in der Sitzung vom 10. Oktober 1883 zur Kenntnis genommen und hiedurch den Fall als eine Präzedenz in der Administration Kroatiens sanktioniert. Bemerkenswert ist aber auch noch der Umstand, daß nach der am 1. Dezember 1883 erfolgten Enthebung Baron Rambergs Graf Khuen-Hederváry mit dem Allerhöchsten Handschreiben vom 1. Dezember 1883 zum Banus von Kroatien-Slavonien-Dalmatien und zugleich zum königlichen Kommissär für die ehemalige Militär-[10]Grenze ernannt wurde.

Was endlich die Frage betrifft, ob der zu entsendende königliche Kommissär zu dem Militärstande gehören soll, muß bemerkt werden, daß Seine Majestät diesbezüglich selbstverständlich ein freies Verfügungsrecht besitzt. Es verdient erwähnt zu werden, daß im Jahre 1883 in Ungarn gerade der Umstand den Gegenstand heftiger Angriffe bildete, daß Baron Ramberg General der Kavallerie war. Ferner wäre auf die analoge Bestimmung des § 52 des G.A. XXX: 1868 beziehungsweise § 7 des G.A. XXXIV: 1873, wonach der Banus nicht zu dem Militärstande gehören kann, hinzuweisen.

Die diesbezügliche Allerhöchste Handschreiben wäre auf Vorschlag des ungarischen Ministerpräsidenten und bei Gegenzeichnung desselben zu erlassen.

Wien, am 14. Mai 1908.

¹⁷⁴ Ugarski političar, ministar pravosuđa i predsjednik Donjeg doma Ugarskog sabora.

¹⁷⁵ Dobrobit države je iznad zakona.

11. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm br. D-1284, fol. 105-106
Pavao Rauch Gezi Daruváryju von Daruvár
Budimpešta 6. listopada 1908.

Rauch izvještava da je s ugarskim premijerom zbog situacije na jugu dogovorio oštar kurs protiv antidinastičkih akcija. U Beču je bio razgovarao i s ministrom vanjskih poslova.

Budapest: 6/10 1908

Verehrter Freund!¹⁷⁶

Nachdem ich Dich zweimal gesucht und auch Exc. Schiessl¹⁷⁷ nicht finden konnte, bitte ich Dich folgendes zur Kenntnis zu nehmen und es auch Sr. Majestät gütigst vortragen zu wollen. Da die Situation im Süden äusserst kritisch zu sein scheint, habe ich mit Ministerpräsident Wekerle nachfolgenden Beschluss gefasst: Jedwede wie immer geartete, den Rahmen des Möglichen überschreitende, demnach antidynastische oder staatsfeindliche Action mit den schärfsten Mitteln zu unterdrücken. Dass dies nur mit der entsprechenden Vorsicht und nach reiflicher Überlegung geschehen wird, wird natürlich meine heiligste Pflicht sein. Da es mich sehr nach Agram drängt um auf meinem Posten zu sein, werde ich heute Abend abreisen. Gestern hatte ich in Wien mit Aehrenthal eine für Kroatien nicht unwichtige Unterredung. Mit den herzlichsten Grüßen Dein stets aufrichtigst ergebener

Rauch

12. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm br. D-1284, fol. 141-150
Pavao Rauch Franji Josipu I.
Bez datuma

Izveštaj o banovoj djelatnosti u 1908. godini. Rauch navodi kako je ugarskom premijeru Wekerelu iznio krajem 1907. nužnost uvođenja komesarijata u Hrvatskoj, no ovaj ga je razuvjerio. Mađarska vlada ga je u mnogim potezima (poput Željezničarske pragmatike) onemogućavala da se uspješno pozicionira na hrvatskoj političkoj sceni. Spominje demonstracije prilikom svog prvog dolaska kao bana u Zagreb, kampanju u tisku protiv njega i njegovih suradnika, zbog čega nije mogao uspjeti na izborima. Izvještava o otvaranju Sabora i govoru E. Barčića, agitaciji pokretaša i umirovljenju Šurmina, sukobu sa Srpskom samostalnom strankom i Koalicijom, o napadima na njega u Kninu i Novom. Izdvaja uspješne poteze u gospodarskom i prosojetnom području. Opširno prikazuje pripreme i tijek Veleizdajničkog procesa. Ističe suradnju s frankovcima, ali priznaje da slamanje i podjela Koalicije još nije uspjelo. No, rezultati općinskih izbora su ohrabrujući. Smatra da je hrvatski katolički element sklon vladi, ali presudan će biti ishod Veleizdajničkog procesa. Predlaže kao način ukidanja imuniteta šestorici optuženih koji su zastupnici raspust Sabora, u kojem

¹⁷⁶ Pisano rukom na memorandumu kabinetske kancelarije.

¹⁷⁷ Tajni savjetnik vitez Franz Schiessl, k.u.k. Kabinettsdirektor, kasnije barun Schiessl von Perstorff.

slučaju valja raspisati izbore. Optimalno vrijeme za to je lipanj, ukoliko ne dođe do rata. U potonjem slučaju, valjalo bi uvesti komesarijat.

Allernädigster Herr!¹⁷⁸

Als ich Ende des Jahres 1907¹⁷⁹ von Ministerpräsidenten Dr. Wekerle berufen ward ihm über die Zustände in Kroatien ein getreues Bild zu entwerfen, konnte ich nur meiner grössten Besorgnis Ausdruck verliehen, denn das ganz Volk war durch die Demagogie der kroatisch-serbischen Koalition in ein abnormales geistiges Stadium getreten, die Behörden hatten jede Autorität verloren, ja viele Beamte hatten sich einfach in den Dienst der Koalition gestellt. Ich sah die Zukunft in den dunkelsten Farben und glaubte an das Zustandekommen eines parlamentarischen Regimes nicht, ich sah das einzige Heil in einem strammen Regime [sic! Regime], welches Jahre zu dauern hätte um normale Zustände zurückkehren zu lassen. Mit einem Worte ich plädirte für die Einführung des Commissariates.

Dr. Wekerle hielt meine Befürchtungen für unbegründet oder doch wenigstens für sehr übertrieben. Ich beugte mich seiner Anschauung in der Vorraussetzung, dass der Ministerpräsident einen genaueren Einblick in die Lage haben werde, als ich, der als einfacher Privatmann zurückgezogen auf dem Lande lebte.

Aufgefordert unter diesen Umständen die Banalwürde anzunehmen erklärte ich keine Garantie für das Gelingen meines Unternehmens übernehmen zu wollen, jedoch die Hoffnung zu hegen, dass es mit der Zeit gelingen werde aus der desperaten Lage einen Ausweg zu finden, wenn sich die massgebenden Kreise mit sehr viel Geduld [sic!] wappnen.

Ministerpräsident Wekerle nahm diese meine Ausführungen zur Kenntnis und erstattete Euer Majestät einen allerunterthänigsten Bericht, worauf ich den 6ten Jänner 1908 von Euer Majestät allergnädigst in Audienz empfangen wurde. Ich durfte hiebei als Grundprinzip einer jeden Politik das Axiom aufstellen, dass eine jede Verrückung der heutigen Landesgrenzen ausgeschlossen sei beziehungsweise, dass es zu keiner neuerlichen Länderagglomeration kommen solle. Ferner war es mir erlaubt auf die Nothwendigkeit hinzuweisen, dass an dem heutigen staatsrechtlichen Verhältnisse Kroatiens zu Ungarn keine nennenswerthe Änderung eintreten solle.

Euer Majestät geruhten diese Grundprinzipien gnädigst gutzuheissen und speciell eine konservative Entwicklung der Dinge allergnädigst zu wünschen.

Darauf erfolgte den 8-ten Jänner 1908 die allergnädigste Ernennung meiner Person zum Banus von Kroatien, worauf ich den 9-ten Jänner den Eid in die Hände Euer Majestät ablegen durfte.

Meine erste Sorge war danach mit der ungarischen Regierung das Regierungsprogramm festzusetzen. Hiebei musste ich eine bittere Erfahrung machen. Der Text jener Erklärung welche sich auf die Eisenbahnpragmatik bezog, wurde im Ministerrathe einer einschneidenden Änderung unterzogen. In meinen Besprechungen mit dem Ministerpräsidenten Dr. Wekerle war der Text nämlich dahin vereinbart worden, dass ich die kroatische Auffassung vertrete, der Ministerrath änderte diese

¹⁷⁸ Strojopis, bez datuma i potpisa. Iz sadržaja teksta jasno je da je autor ban P. Rauch jer je rukom na listu prije toga napisano: «Bericht des Banus Rauch über seine Amtsthätigkeit in 1908».

¹⁷⁹ Rauch razgovara s Wekerleom u studenom 1907. Očito je da je sugerirao uvođenje komesarijata u Hrvatskoj, ali je ubrzo pristao na banski položaj i suradnju s Frankovom strankom.

Fassung dahin, dass die beste Deutung dieser Textirung so ausgelegt werden kann, dass ich dieser Frage neutral gegenüberrete.

Obwohl ich meine schweren Bedenken darüber äusserte, konnte ich mit meiner Ansicht nicht durchdringen, dass ich den kroatischen Standpunkt zu vertreten hätte. Diesem Umstande ist es auch zuzuschreiben, dass es zu keiner Versöhnung mit der kroatisch-serbischen Koalition bis heute kommen konnte.

Nachdem die Regierung gebildet war und Euer Majestät auch meine Vorschläge bezüglich der wichtigsten Obergespansposten allergnädigst gut geheissen hatten, begab ich mich den 15-ten Jänner von Budapest nach Agram in Begleitung der Sektionschefs und Obergespäne.

In Agram wurden wir alle durch eine wüste Demonstration empfangen, die sogar in Steinewerfen ausartete. Die Polizei war in den Händen der koalitionistischen Stadtrepräsentanz und duldete dieses Treiben des Pöbels. Am Abende desselben Tages vergass sich ein Trupp junger Leute so weit, dass sogar ein k.u.k. Officier aufgefordert wurde an den Demonstrationen theilzunehmen und als dieser pflichtgemäss ablehnte, wurde er sogar schwer misshandelt.

Unter solchen Umständen vollzog sich der Beginn meiner Amtsthätigkeit. Die koalitionistische Presse begann eine bisher unerhörte Presscampagne gegen meine Person, die Sektionschefs und neuernannten Obergespäne. Ausser dem Amtsblatt gab es auch nicht ein der Regierung halbwegs geneigtes Blatt.

Unter solchen Umständen hiess es vor allem die äusserst skeptisch dastehende ungarische Presse für den einzuschlagenden Kurs zu gewinnen und in Kroatien eine Presse zu schaffen. Beides gelang mit grosser Mühe und noch grösseren Kosten. Die ganze Action in dieser Hinsicht war und ist auch noch heute in meiner Hand concentrirt.

Die Aufgabe der Presse war es nun dem grossen Publikum die Stabilität des heutigen Kurses beizubringen, was aber bis heute noch nicht ganz gelungen ist. Jedes Wort, das ein ungarischer Minister mit einem Abgeordneten der kroatisch-serbischen Koalition wechselt, wird schon dahin ausgelegt, dass die kroatische Regierung bereits über Bord geworfen wurde. Dieser Kampf muss bis zu einem gedeihlichen Ende durchgeführt werden.

Die moralische Unterstüztung von Seite der ungarischen Regierung war recht schwach und schlug öfter ins wenn auch unbeabsichtigte Gegentheil um. Ich will nur diejenige Reichstagsrede des Ministerpräsidenten Dr. Wekerle erwähnen, worin der Banus der Exponent der ungarischen Regierung genannt wurde. Dieses ein Wort fügte dem heutigen Kurse ganz unsagbaren Schaden zu, da daraus von der kroatisch-serbischen Koalition ganz bedeutendes politisches Kapital geschlagen wurde.

Die Wahlen für den kroatischen Landtag wurden ausgeschrieben und die letzten Tage Februar durchgeführt. Von Hochdruck konnte überhaupt keine Rede sein, da die Regierung nicht einmal Organe besass um die leiseste Pression ausüben zu können. Die Beamten waren entweder der Koalition zugethan oder standen unter deren Terror. Der gewesene Sektionschef des Innern Vladimir von Nikolić hielt eine Wahlrede in Agram, worin er den Beamten zurief: Wir suchen keinen Pardon, werden aber auch keinen geben.

Alles war überzeugt, die Tage des Banus Rauch seien gezählt und die Koalition komme in längstens paar Wochen neuerdings ans Ruder.

Der Erfolg der Wahlen war auch dementsprechend.

Es wurden im ganzen sechs Abgeordnete gewählt, von denen eine Regierungsfreundlichkeit vorauszusetzen war. Und von diesen schloss sich auch der gewesene Banus Graf Theodor Pejacsevich der Koalition an.

Es kam zur Eröffnung des Landtages. Der praesumptive Alterspräsident Erasmo Barčić lehnte es ab mit dem Präsidium der Landesregierung wegen der Eröffnungsmodalitäten eine Verständigung anzubahnen. Dafür hilt er eine Rede, in welcher er nach der Lobpreisung Garibaldis etc. der kroatischen und ungarischen Regierung zurief: «Hinaus mit den Fremden.» Euer Majestät treuehormsamsten Banus apostrophirte er am Schlusse mit dem Bemerkn: »Nieder mit dem Unwürdigen.« Dies gab die Veranlassung um von dem allerhöchsten Verdagungsreskripte Gebrauch zu machen, denn der Alterspräsident und mit ihm der ganze wild applaudirende Landtag hatten sich hiemit über die Schränken des Gesetzes gestellt und einen revolutionären Standpunkt eingenommen.

Bald danach kam es zu neuerlichen Erregtheiten, welche hauptsächlich durch die Fortschrittspartei angefehcht wurden. Die Pensionirung des Universitätsprofessors Surmin¹⁸⁰ [sic] gab die Veranlassung hiezu. Man nannte diese Pensionirung einen Eingriff in die Autonomie der Universität, eine Brutalität und Tyrannei, obwohl es dafür nicht nur in Kroatien¹⁸¹ sondern auf der ganzen Welt ungezählte Präcedenzfälle gab. Der Erfolg dieser Hetzereien war der Exodus der Universitäts-hörer auf die österreichischen Universitäten.¹⁸² Da jedoch das Auswanderungs-Komitee nicht genug Mittel besass um die jungen Leute zu erhalten, endigte dieser an sonsten meisterhaft inscenirte Strike mit der Rückkehr sämtlicher Studirender an die heimische den Allerhöchsten Namen Euerer Majestät führende Universität zu Zagreb. Den wohlthätigen und mit der treuehormsamsten Landesregierung immer einverständlichen Einfluss des heurigen Universitäts-Rektors Janeček¹⁸³ darf ich nicht unerwähnt lassen, der die Disciplin unter den Studenten so weit wieder herstellte, dass es vor einigen Wochen zu einer Promotion sub auspiciis kommen konnte, welche ohne den geringsten Misston verlief.

Beinahe gleichzeitig mit dieser Action, welche nur den Zweck hatte meine Position unmöglich zu machen, inscenirte die selbstständige Serbenpartei einen nicht minder heftigen persönlichen Angriff gegen mich. Die Worte, mit welchen ich mich Mitte Jänner über den tätlichen Angriff auf den Oberleutnant Danko¹⁸⁴ äusserte,

¹⁸⁰ Đuro Šurmin, sveučilišni profesor i političar, član Napredne stranke, tada je dekana Filozofskog fakulteta. Rauch ne spominje i drugog nastavnika, Gavru Manojlovića, sveučilišnog profesora povijesti, pristašu Srpske samostalne stranke. Zanimljivo je da je Šurmin 1903. postao izvanredni profesor hrvatske književnosti kao vladin kandidat a većina profesorskog zbora bila je protiv njega. Mirjana Gross, Studentski pokret 1875-1914., u: Spomenica u povodu proslave 300. godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, sv. 1, Zagreb, 1969., 463.

¹⁸¹ Rauch se mogao pozivati na Khenov primjer. Za njegova je banovanja 1884. suspendiran i sam rektor Blaž Lorković, što je odjeknulo daleko izvan hrvatskih granica. Do suspenzije je došlo zato što rektor nije htio po nalogu bana provesti još jednu istragu o studentskoj izjavi u povodu 10. godišnjice sveučilišta, u kojoj se oštro napalo mađaronstvo Josipa Miškatovića.

¹⁸² Do odlaska studenata došlo je zbog tog što je ban obustavio nastavu pa je u ljetnom semestru 1907.-8. ogromna većina studenata otišla na studij u Beč, Graz, Prag ali njih oko 40 i u Beograd. U tom je semestru na sveučilištu od ukupno 1464 studenta ostalo njih samo 136! Studenti su svečano ispraćeni a uživali su političku podršku Koalicije te grupacije oko Mile Starčevića. U zimskom semestru 1908.-9. godine, većina se vratila u Zagreb, vani je ostalo oko 400 studenata. M. Gross, Studentski pokret, 463-464.; Jaroslav Šidak, Sveučilište do prvog svjetskog rata, u: Spomenica, sv. 1, n. dj., 115.

¹⁸³ Gustav Janeček, rektor 1908.-1909.

¹⁸⁴ Posrijedi je časnik napadnut u valu demonstracija prigodom svečanog dočeka bana u Zagrebu.

indem ich sagte, dass die Urheber derartiger Attentate,- speciell Šupilo [sic!] und sein nächster Anhang,- die selbstständigen Serben- a n t i d y n a s t i s c h e T e n d e n z e n [spac. u izvorniku] hegen müssen, wurden tendenziös umgemodelt und der Chor der Koalitionsblätter wiederholte durch Wochen einstimmig, dass ich sie verleumdet hatte, denn ich hätte sie des Hochverrathes geziehen. Es hiess unausgesetzt: Entweder gerichtlich beweisen, dass es in der Koalition Hochverräter gebe oder der Banus Rauch ist ein Lügner, Denunziant und Verleumder. Überdies wurde erklärt, man wisse über den Banus auch Dinge zu vermelden, die seine dynastische Treue in einem ganz merkwürdigem Lichte erscheinen lassen würden. Der Reichstagsabgeordnete Dr. Dušan Popović sagte dies sogar in öffentlicher Reichstagsitzung¹⁸⁵.

Da auch dies meinen Sturz nicht herbeiführte, unterschrieben alle Abgeordneten der selbstständigen Serbenpartei einen offenen Brief an mich, in dem sie mich aufforderten entweder den ihnen /gar nicht einmal/ vorgeworfenen Hochverrath gerichtlich zu beweisen oder aber ich sei ein Lügner, Denunziant und Verleumder.

Als ich den Präsidenten der selbstständigen Serbenpartei Dr. Medaković¹⁸⁶ mit Allerhöchstem Consens forderte,¹⁸⁷ verschanzte sich dieser hinter alle möglichen Ausflüchte und zog es vor die Consequenzen seines Vorgehens nicht zu ziehen.

Unterweilen verdichteten sich die nur zu sehr berechtigte Vermuthungen, dass Šupilo [sic], die selbstständigen Serben und die Fortschrittler eine staatsgefährliche, centrifugale Agitation betreiben, immer mehr. Der unterthänigst Gefertigte liess an den verschiedensten Orten des Landes vertrauliche Erhebungen vornehmen, welche den Verdacht ausnahmslos bestätigten. Damit vergingen Monate.

Während dessen trachtete ich an der Wiederaufrichtung der behördlichen Autorität im Lande zu wirken, was auch in einem wenn auch langsamen Tempo geschah und zwar örtlich sehr verschieden, je nach dem die betreffenden Beamten mehr oder weniger Energie und Tüchtigkeit zeigten.

Im Sommer begab ich mich auf meine Inspectionsreise in das Likaner Comitatz, um durch persönlicher Verkehr mit dem Volke viele Vorurtheile zu zerstreuen, die durch die Koalitions-Presse über meine Person verbreitet waren. Der Erfolg dieser Reise war ein unabstreitbar guter, denn die Bevölkerung sah, dass sich der Landeschef um ihr Wohl und Wehe kümmere. Die attentatartigen Zwischenfälle in Knin und Novi verfehlten ihre Wirkung ebenfalls, nachdem die beabsichtigte Einschüchterung meiner Person keineswegs gelang.

Andererseits arbeitete die treuehorsaamste Landesregierung an den unterschiedlichsten Verbesserungen in cultureller und volkswirtschaftlicher Hinsicht. In Kürze sei es nur erwähnt: Die Anschaffung [sic!] eines Schulschiffes für die nautische Schule zu Bakar, die Reformen am Gebiete des Mittelschulwesens, die Errichtung eines geodätischen Courses, die Umgestaltung der Forstakademie so, dass sie Gleichberechtigung mit der Forstakademie zu Selmecz-Bánya erhielt, die bahnbrechenden Vorarbeiten zur Gründung eines Landesspitals, wobei es im Herbst schon zur Grundsteinlegung kam, was allgemein freudigst begrüsst wurde, umso mehr als Euer Majestät huldvollst zu gestatten geruhten, dass dieses humanitäre Institut den Allerhöchsten Namen Euerer Majestät führen dürfe, die Vorarbeiten

¹⁸⁵ Ugarski sabor.

¹⁸⁶ Bogdan Medaković.

¹⁸⁷ Iz ove formulacije proizlazi da je Rauch imao vladarevo odobrenje da izazove Medakovića na dvoboj, no iz ovdje objavljenog dokumenta (II. br. 7) vidi se da je vladar to odbio.

zur provisorischen Verstaatlichung der Zagreber Polizei, die Übernahme der Polizei in Regierungshände in vielen kleineren Orte, was hauptsächlich in Folge der unsicheren äusseren Verhältnisse geboten erschien und so weiter.

Da erschien im Sommer die vielbesprochene Broschüre von Georg Nastić.¹⁸⁸ So sehr diese einerseits grosse Anhaltspunkte für die Untersuchung über die grossserbische Propaganda lieferte, ebenso sehr schädigte sie andererseits den Gang der bishin geheim geführten Untersuchung. Die staatsanwältlichen und gerichtlichen Funktionäre waren gezwungen sofort mit den Verhaftungen zu beginnen. In Folge dessen wurde die ganze Angelegenheit zu früh der Öffentlichkeit übergeben und es wurde gewiss manch werthvolles Beweismaterial vernichtet, welches sonst vorgefunden worden wäre. Der Volksmund behauptet auch, dass in den unterschiedlichen Gewässern Waffen und Sprengstoffe versenkt worden wären. Diese Gerüchte sind sogar sehr glaubwürdig.

Die Untersuchung wurde fortgesetzt. Da sich jedoch nur der Staatsanwalt Accurti¹⁸⁹ und der Untersuchungsrichter Košutić¹⁹⁰ als wirklich fähige und gleichzeitig verlässliche Personen in dieser überaus heiklen Affaire erwiesen, nahm diese einen langsamen Verlauf, der durch die Aufopferung dieser beiden Funktionäre nicht wett gemacht werden konnte.

Heute ist die Untersuchung räumlich sistirt, jedoch die Anklageschrift bereits fertig gestellt.¹⁹¹ An das Präsidium des Reichstages und Landtages wurde das Auslieferungsgebehren gegen sechs Abgeordnete gestellt und zwar gegen: Svetozar Pribičević, Bude Budisavljević, Jovan Banjanin /Mitglieder beider Parlamente/, Milenko Marković, Dušan Peleš und Bogdan Stojanović /Mitglieder des kroatischen Landtages/. Der Beginn der Schlussverhandlung durfte Anfang des Monats Februar laufenden Jahres stattfinden, wenn die Angeklagten dieselbe nicht selber durch Einwendungen gegen die Anklageschrift verzögern sollten, was kaum anzunehmen ist.

Schliesslich muss ich noch besonders in aller Unterthänigkeit darauf die Allerhöchste Aufmerksamkeit lenken, dass die Partei des Dr. Frank gegen meine Person und gegen meine Thätigkeit keineswegs eine feindliche Stellung einnimmt, sondern im Gegentheile trotz der conträren staatsrechtlichen Stellung sympathisch gegenübersteht, was aus der Neujahresrede Dr. Franks augenscheinlich hervorgeht.

Die Sprengung der Koalition ist zum heutigen Tage wohl noch immer nicht gelungen, denn der suggestive Einfluss Šupilos [sic], der Serben und der Fortschrittler ist noch immer nicht ganz gebrochen. Jedoch der am 28-ten Dezember abgehaltene Parteitag der kroatischen Rechtspartei brachte einen Sprung in die Koalition, der sich in kürzester Zeit zu einem Risse erweitern wird. Diese Meinung findet ihre Bekräftigung in der Sprache, welche das Organ des Abgeordneten Zagorac¹⁹² die «Hrvatska» seit jenem Tage führt.

Als Bekräftigung dieser Anschauung ist zum Schlusse noch der Erfolg der Gemeinderathswahlen in Mitrovica und Končanica zu erwähnen, wo es gelang eine

¹⁸⁸ Riječ je o brošuri *Finale*, kojom se nizom falsificiranih dokumenata nastoji dokazati veleizdajnička djelatnost članova Srpske samostalne stranke.

¹⁸⁹ Milan Accurti, političar i pravnik, državni odvjetnik u Veleizdajničkom procesu.

¹⁹⁰ Mirko Košutić, od 1907. vijećnik a od 1913. potpredsjednik zagrebačkog Sudbenog stola. Istražni je sudac u Veleizdajničkom procesu.

¹⁹¹ Optužnica je podignuta 12. I. 1909.

¹⁹² Stjepan Zagorac, član Hrvatske stranke prava, članice Koalicije.

vollkommen unionistische Mehrheit zu erzielen, während die Gemeinderathswahlen in Karlstadt - der Hochburg der Koalition - eine wenn auch unbedeutende combinirte Frankianisch-unionistische Mehrheit ergab. Dabei ist hervorzuheben, dass zwei Matadore und Abgeordnete der Koalition Dr. Lukinić¹⁹³ und Modrušan¹⁹⁴ nicht wiedergewählt wurden.

Der Stand der heutigen politischen Situation lässt sich demnach dahin präcisiren, dass sich das kroatisch-katholischen Element trotz des staatsrechtlich entgegengesetzten Standpunctes, der Regierung sympathisch nähert, währenddessen es andererseits der Koalition entweder feindlich gegenübersteht /Frankianer/, oder aber sich wenigstens anschiebt die Koalition zu verlassen /Pravašen/.

Die Entwicklung der Situation dürfte in erster Linie von dem Ausgange des Hochverrathsprocesses abhängt [sic! abhängen]. Wenn die Verurtheilung der heute Angeklagten und Inhaftirten erfolgt, woran ich nach genauer Information keineswegs zweifle, so wird sich die Nothwendigkeit einstellen auch die sechs durch die Immunität geschützten Abgeordneten, welche in diese Affaire verwickelt erscheinen, Gerichte überliefern zu müssen. Dass diese Abgeordneten vom Reichstage ausgeliefert werden, kann ich nicht bezweifeln. Fraglich ist nur, wie man die Immunität des kroatischen Landtages aufheben soll. An eine Auslieferung durch diesen zu denken halte ich für ein eitel Beginnen. Mithin ergibt sich nur die Modalität den kroatischen Landtag aufzulösen, worauf die Inhaftirung der vom Budapester Reichstage ausgelieferten Abgeordneten ruhig erfolgen kann.

Durch diesen Schritt wurde es aber nothwendig erscheinen Neuwahlen auszuschreiben. Die Vorarbeiten hiezu wurden zwar in so weit dies möglich ist, gemacht, jedoch heute ist ihr Ausgang noch immer ein zweifelhafter, beziehungsweise für die Regierung ein sicher ungünstiger, wenn auch ein Compromiss mit Dr. Frank gemacht würde, wozu alle Vorbedingungen vorhanden sind. Erst nach der Erledigung des Hochverrathsprocesses erhoffe ich eine derartige Ernüchterung der Gemüther, dass Wahlen eine Aussicht auf Erfolg bieten würden.

Dieser Einfluss auf die Gemüther wird noch durch zwei Umstände erhöht werden. Die Geldgebarung und Vermögensverwaltung des Agramer und Djakovarer Domkapitels ist nämlich - gelinde gesagt - desolat. Die Aktion, welche auf die Sanirung dieser Misstände abzielt, wird beiläufig gleichzeitig mit der Schlussverhandlung des Hochverraths-Processes ihren Culminationpunkt erreicht haben. Und ebenso gleichzeitig wird es zur Enthüllung ganz bedeutender Misstände bei gewissen Creditinstituten kommen, die sich angelegentlichst mit oppositioneller Politik beschäftigten.¹⁹⁵ Wenn diese nicht zu unterschätzenden Umstände in Rechnung gezogen werden, so kann unter dem Drucke all dieser Begebenheiten die Neuwahl des kroatischen Landtages mit einiger Aussicht auf Erfolg ins Auge gefasst werden.

Diese Combination basirt natürlich auf der Prämisse, dass der Friede erhalten bleibt und es zu keinerlei Complicationen kommt. Sollte dieser letztere beklagenswerthe Fall dennoch eintreten, müsste ich dringend rathen in Kroatien ein Regime zu etablieren, das mit ausserordentlichen Vollmächten auszurüsten wäre, da nur durch ein solches die Ruhe im Lande verbürgt werden konnte.¹⁹⁶

¹⁹³ Edo Lukinić.

¹⁹⁴ Gustav Modrušan.

¹⁹⁵ Rauch nastoji potresti Srpsku banku i Prvu hrvatsku štedionicu.

¹⁹⁶ Ugarski premijer Wekerle je dao naredbu Ministarstvu unutrašnjih poslova da predloži nacrt zakona o provođenju izvanrednog stanja. O tome se raspravljalo na sjednici ugarske vlade

Bleibt der Friede – wie zu hoffen – erhalten, wäre der Monat Juni eventuell als Wahltermin ins Auge zu fassen, da dann die grösste Feldarbeit im Zuge ist, so dass die Agitatoren den geringsten Einfluss ausüben könnten. Die Anzahl der Mandate welche zu gewinnen wäre, ist mit 39 als Minimum zu veranschlagen, denn in diesem Falle wäre mit der Heranziehung einer Anzahl von Virilisten die Majorität gesichert, welche nur für das Budget und die Wahl des Präsidenten unbedingt nöthig ist. Bei allen übrigen Abstimmungen kommt der principielle Gegensatz der staatsrechtlichen Opposition Dr. Franks nicht zum Ausdruck. Selbst bei der Wahl von Regnicolardeputation ist eine absolute Majorität überflüssig, denn das Stimmenverhältniss der zu wählenden Mitglieder lässt sich leicht im Compromisswege regeln. Bei der Schaffung von positiven Gesetzen lässt sich auch immer eine Majorität von Fall zu Fall herstellen.

Dies ist das Bild, wenn es gelingt die Wahlen in obgenanntem Sinne durchzuführen. Sollte die Koalition abermals einen kaum vorauszusehenden Erfolg erringen, wäre die Situation eine wenig erfreuliche, so dass das heutige parlamentarische System auch weiter aufrechterhalten bleiben müsste, wenn nicht beschlossen werden wollte, andere Bahnen einzuschlagen, welche aber in der Zukunft unheilvolle Folgen zeitigen müssten.

Zum Schluss muss ich in aller Ergebenheit nur noch merken, dass die ungarische Regierung ganz bedeutende Mittel für die Wahlen beschaffen sollte, wenn man auf irgend einen Erfolg rechnen will. Ohne dieser Vorbedingung ist es unnützlich den Gedanken an Neuwahlen zu ventilieren.

13. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm br. D-1284, fol. 189-190
Pavao Rauch Gezi Daruváryju von Daruvár
Martijanec, 27. lipnja 1909.

Rauch zahvaljuje na posredovanju u aferi Mikšić, piše o krizi u Ugarskoj i svom položaju kao ugarskim premijerom postane Khuen

Martianec: 27/6. 1909

V e r e h r t e r F r e u n d !¹⁹⁷

22. III. 1909. godine, na kojoj je sudjelovao i ban. Istog su nadnevka prijedlozi 4 zakona koje je P. Rauch poslao hrvatskom ministru u Budimpešti, Gezi Josipoviću. Posrijedi su sljedeći zakoni: 1. o mjerama u slučaju rata 2. o podređenosti građanskih osoba kao pratilaca vojske vojničkoj kaznenoj vlasti 3. o vladinom povjereniku za slučaj spreme (mobilizacije) i 4. o izvanrednoj kaznenoj vlasti političkih oblasti. Ban je sugerirao njihovo predlaganje Hrvatskom saboru, ili, ne bude li to moguće, da se bana ovlasti da ih uvede naredbenim putem. Zakone je Josipović, dakako uz odobrenje ugarske vlade, prosljedio vladaru. Premda su u Beču temeljito proučeni, te sugerirane izmjene, vladar je odgovorio da do daljnjega njihova provedba nije potrebna. HDA, Kr. hrv.-slav.-dalm.ministar u Budimpešti, Predsjedništvo, br. 148/1909., k. 26. A. Suppan., «Osvrt na uvođenje izvanrednog stanja», u: Oblikovanje, 322-340.

¹⁹⁷ Strojopis.

Vor allem sage ich Dir meinen innigsten und besten Dank für Deine gütige Vermittlung in der Angelegenheit Mixich. Den 30-en bin ich wieder in Agram und werde sofort alles weiters veranlassen. Ich kann Dich versichern, dass diese Geschichte faktisch auf meine Nerven gegangen ist. Es kam mir vor als ob man jemanden mit gebundenen Händen ertrinken sehen würde und man kann nicht helfen. Wie der gute Mann so hineinfallen konnte, ist mir einfach unbegreiflich!¹⁹⁸ Der grösste Uibelstand ist, woher einen entprechenden Nachfolger einzuführen. Wie das ohne dem Manne gehen wird, ist mir unklar, denn er stand auf der Höhe der Ansprüche, die man an so jemanden stellen muss.

Was mit mir sein wird, ist mir ebenfalls unklar. Ich sehe nämlich zwei Eventualitäten im Verlaufe der ungar. Krise, die beide nicht darnach angethan sind mir ein gedeihliches Wirken für die Zukunft zu sichern. Entweder kommt es zu einem Ministerium der reinen 48ger Couleur¹⁹⁹ oder aber es kommt zu einem Kampfmministerium, in dem dann aller Wahrscheinlichkeit nach auch Khuen-Héderváry Platz haben dürfte. Wenn ich unter dem konniventen Wekerle oft den unglaublichsten Schwierigkeiten begegnete, wie wird das erst unter einem nicht konniventen Ministerium ausschauen. Dies die Frage, die mich intensiv beschäftigt.

[2] Im anderen Falle aber ist es die alte Differenz, welche aus der vorvergangenen Zeit zwischen mir und Khuen besteht. Ich bin zwar der Ansicht, dass über diese Geschichte schon genug Gras gewachsen sei, aber es kann sein, dass Khuen nicht so denkt, wie ich und dann möchte ich nicht, dass aus diesem Grunde der Allerhöchste Dienst und eventuell das Land und das Gesamtwohl leide. Wenn es unter den heutigen wirklich unvorausehbaren Umständen dahin käme, dass mein Scheiden erwünscht wäre, so bitte ich dich inständig mir den entsprechenden Wink sofort zu geben.

Nach der auch Dir bekannten Äusserung, welche Sr. Majestät bei meiner letzten Audienz allergnädigst zu thun geruhte, und nach den Worten Wekerles sollte eine Demission meinerseits nicht nötig oder gar erwünscht sein, jedoch das war vor einem Monate und seither kann sich so manches geändert haben, was ich nicht weiss. Es können auch über Nacht derartige Umstände eintreten, dass ein Scheiden meinerseits von Nutzen sein könnte. Dass ich unter den heutigen Umständen den Sektionschef erhalten habe, spricht zwar dafür, dass meine Tätigkeit weiter fortzusetzen ist. Ich sage desshalb diese Worte nur, damit Du weisst, wie ich über diese Eventualität denke.

In Budapest fragten mich viele Herrn ob ich auch demissioniere, ich antwortete immer ausweichend. Mit den herzlichsten Grüssen, Dein stets aufrichtigst ergebener

Rauch [vlastoručni potpis]

¹⁹⁸ Ferdinand pl. Mikšić, upleten je u privatnu aferu o kojoj je izvijestilo novinstvo ali nije htio dati ostavku što je dodatno razljutilo bana koji ga je pokušao spasiti. Za Mikšića su čak urgirali kod Daruváryja i Aehrenthala križevački biskup Drohobecy, a kod bana njegov brat Geza, no bezuspješno pa je Mikšić 15. srpnja dao ostavku.

¹⁹⁹ Stranka nezavisnosti F. Kossutha.

14. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm br. D-1284, fol. 195-196
Pavao Rauch Gezi Daruváryju von Daruvár
Zagreb, 30. rujna 1909.

Rauch izvještava o tijeku i očekivanim osudama u Veleizdajničkom procesu. Vladarevu sugestiju o pomilovanju smatra preuranjenom jer bi značila aboliciju. Moli za audijenciju.

Agram: 30. IX. 1909.

Verehrter Freund!²⁰⁰

Mit Bezug auf Dein Schreiben gestatte ich mir Dir Folgendes zur geneigten Kenntnis zu bringen. Das Urtheil im Hochverrathprocesse wird den 5-ten Oktober publicirt werden, die Richter hoffen wenigstens bis zu diesem Termin mit der ganz exorbitanten Arbeit fertig werden zu können. Nach der natürlich keineswegs massgebenden Ansicht des Staatsanwaltes werden etwa dreissig zu diversen Freiheitsstrafen verurtheilt werden, während etwa 23 freigesprochen werden dürften. Ich liess die Herrn ersuchen unter allen Umständen gerade diesen Tag fertig zu werden, da dies mit Rücksicht auf die Eröffnung des ungar. Parlamentes äusserst vorteilhaft wäre.²⁰¹

Auf Sr. Majestat allergnädigster Wunsch und Befehl kann ich jetzt noch nicht mit den entsprechenden Vorschlägen hervortreten. Die Frage der Begnadigung tritt erst dann in Aktualität, wenn das Urtheil rechtskräftig geworden ist – im anderen Falle käme dies sonst einer Abolition gleich, welche ich im konkreten Falle keinesfalls empfehlen könnte. Wenn dieser Zeitpunkt eintreten wird, lässt sich heute auch nicht annäherungsweise bestimmen, denn das hängt davon ab, wenn das Septemvirat sein Verdikt fällen wird. Dies jedoch dürfte kaum vor Jahresschluss der Fall sein.

Da die Krise in Ungarn auf die hiesigen Verhältnisse empfindlich reagirt, so fahre ich den 3-ten Oktober Abend nach Budapest um mich einigermassen zu orientieren. Wenn es möglich wäre den 7-ten oder 8-ten von Sr. Majestät allergnädigst in Audienz²⁰² empfangen zu werden, so würde ich Dich ersuchen in diesem Sinne meine allerunthertänigste Bitte vorzutragen und mich noch in Agram davon zu benachrichtigen, ob dies auch möglich sein wird. Sollte eine andere [sic] Tag bestimmt werden, so bitte ich erst recht um die Nachricht, damit ich [2] meinen Fahrplan darnach einrichten kann. Ich muss nämlich immer darauf Rücksicht nehmen, dass ich meine Route stets über Budapest nehme, was eine grosse Zeitvergäudung ist, jedoch nur unter der Bedingung kann man mir eine Reise nach Wien halbwegs verzeihen.²⁰³

Mit den herzlichsten Grüssen Dein stets aufrichtigst ergebener

Rauch [vlastoručni potpis]

²⁰⁰ Strojopis.

²⁰¹ Posve je dakle jasno da se ban kao čelnik izvršne vlasti upliće u rad pravosuđa te određuje rok izricanja presude kako bi odgovarao njegovim političkim planovima.

²⁰² Banu je telegramom javljeno da će ga vladar 7. X. primiti u audijenciju. Isto, mikrofilm br. D-1284 fol. 197.

²⁰³ Zanimljivo je kako Rauch svoje odlaske u Beč na konzultacije nastoji hrvatskoj javnosti prikazati kao tek usputno svraćanje na putu prema Pešti.

15. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm br. D-1284, fol. 198-199
Pavao Rauch Gezi Daruváryju von Daruvár
Zagreb, 18. listopada 1909.

I. Krapac postao je vranskim priorom čime može biti ugroženo njegovo imenovanje za đakovačkog biskupa. Moli Daruváryja za savjet.

Agram: 18. X. 1909.²⁰⁴

V e r e h r t e r F r e u n d !

Weihbischof Krapac,²⁰⁵ der zum Bischof von Djakovar vorgeschlagen ist, hat mir heute seine Nomination zum Prior Auramae²⁰⁶ [sic] durch den Agramer Erzbischof überreicht, das ist nämlich die Ausübung des päplichsten Rechts der Präsentation an Sr. Majestät. Ich hatte vor etwa zwei Monaten Krapac, gesagt, dass ich befürchte, dass dadurch seine Ernennung zum Bischofe von Djakovar eventuell gefährdet werden könne, besonders in dem Falle, wenn ich von der besagten Präsentation Gebrauch machen würde und auf Grundlage dessen einen allerunterthänigsten Vortrag erstatten wurde, der speciell in dem konkreten Falle sicher auch bestätigt werden könnte.

Nun erlaube ich mir die Frage an Dich zu richten, ob diese Befürchtung auch effektiv begründet ist. Ehrlich gesagt sehe ich keinen Grund dazu, aber man kann nicht wissen, wie man in Rom denkt! Damit wollte ich keineswegs auf Dich eine Pression üben um mir eine Meinung zu offenbaren, ich bitte nur um einen Rath, den Du mir sicher nicht vorenthalten wirst, da Du der erfahrener und praktische Staatsmann bist, der mit solchen Dingen gewiss schon [sic] viel zu thun hattest.

Die Gründe, die dafür sprechen, sind die folgenden:

1/ Bischof Krapac versieht alle Agenden des Erzbisthums Agram seit Jahren ohne dafür irgend einen Entgelt zu haben als seine Einkünfte als Agramer Domherr, so dass es ganz angemessen erscheine ihm die jährlichen 12 000 Kronen zukommen zu lassen. Es ist nämlich nach der heutigen Sachlage mehr als ungewiss, wann seine Ernennung zum Bischof von Djakovar erfolgen konnte. Der Standpunkt in der Fiumaner - Frage zwischen Appony²⁰⁷ und mir ist zu divergierend, als dass ein Ausgleich erfolgen könnte – und bei einem eventuellem Nachfolger Appony's hoffe [2] ich auf keine bessere Einsicht in Betreff der kroatischen Politik. Mithin glaube ich diesen Punkt motiviert zu haben.

2/ Weihbischof Krapac ist keineswegs mehr jung, denn er nähert sich schon den 70, obwohl noch in vollkommener Kraft, möchte ich ihn für alle Fälle asekurieren.

3/ Sollte Erzbischof Posilović²⁰⁸ plötzlich oder auch langsam mit dem Tode abgehen, was bei einem Paralitiker täglich zu erwarten ist, so wurde sich in dem Falle

²⁰⁴ Strojopis.

²⁰⁵ Ivan Krapac.

²⁰⁶ Vranski prior.

²⁰⁷ Grof Albert Apponyi predlagao je izdvajanje Rijeke iz Senjsko-modruške biskupije i njeno podvrgavanje ugarskoj metropoliji.

²⁰⁸ Juraj Posilović umro je tek 1914.

als Krapac zum Prior Auranae ernannt wäre die unabwendbare Konsequenz ergeben, dass er so zu sagen ipso facto der Capitular Vicar werden müsste, da das Kapitel unmöglich einen anderen Kandidaten wählen könnte. Dies ist unter Berücksichtigung der Zukunft von äusserster Wichtigkeit.

4/ Wenn wir die zukünftige Gestaltung im kroatischen Landtage in Anbetracht ziehen hat seine Erennung zum Prior Auranae auch seine Wichtigkeit, da dieser eine Stimme im Landtage hat, und ich mithin auf eine sichere Stimme rechnen könnte.

Bitte Dich also diese Umstände in Erwägung zu ziehen und mir Deine geneigte Wohlmeinung je eher zukommen zu lassen.

Mit den herzlichsten Grüßen Dein stets aufrichtigst ergebener

Rauch [vlastoručni potpis]

16. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm br. D-1284, fol. 201-202
Pavao Rauch Gezi Daruváryju von Daruvár
Zagreb, 21. listopada 1909.

Na zahtjev samog vladara ban mora podnijeti izvještaj o učenju ćirilice u Hrvatskoj. Ističe kako je njeno učenje prebačeno iz 2. u 3. razred pučkih škola iz didaktičkih razloga.

Agram am 21. Oktober 1909.

V e r e h r t e r F r e u n d !²⁰⁹

Auf Dein Schreiben vom 19. Oktober l. J. worin Du mir den aller höchsten Wunsch S e i n e r M a j e s t ä t zur Kenntnis bringst, über die Neuordnung der Lehrung der Cirilica in den hierländischen Volksschulen eine erschöpfende Aufklärung einzubringen, erlaube ich mir nachfolgendes vorzulegen:

Mittelst Dicasterialverordnung²¹⁰ vom 7. April 1861 nro. 583/111 wurde angeordnet, dass die cirilische Schrift in die kroatischen Schulen eingeführt werde, um auf diese Weise der Jugend die serbischen Literatur zugänglicher zu machen.

Als im Jahre 1872 die Ausarbeitung der kroatischen Volksschullesebücher dem pädagog.[ischen] literar. [ischen] Verein²¹¹ in Agram anvertraut wurde, beschloss dieser in seiner Versammlung vom 26. Mai 1873 mit Stimmenmajorität diese Schrift schon in das Lesebuch für die II. Klasse einzuschalten.

In der Praxis hat es sich gezeigt, dass die Einführung einer zweiten Schrift, ja dort wo deutsch gelehrt wird sogar einer dritten Schrift in das zweite Schuljahr sehr verfrüht ist und beantragte der hierländische Landesschulrat im Jahre 1878, man möge die zweite Schrift in dem II. Schuljahre aus dem ersten Semester in den zweiten Semester [2] übertragen.

Auch nach diesem Vorschlage wurden Klagen laut, dass die hierländischen Schulkinder im Lesen schwach fortschritten. Als Grund hiezu wurde angeführt,

²⁰⁹ Strojopis.

²¹⁰ Dalmatinsko-hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij na čelu s I. Mažuranićem.

²¹¹ Hrvatski književno-pedagoški zbor, udruga učitelja u kojoj je tada izuzetno utjecajan Ivan Filipović.

dass selbe kaum eine Schrift in dem I. Schuljahre erlernen, diese über die grossen Schulferien verlernen, gleich aber bei Beginn des II. Schuljahres mit dem Lernen der zweiten Schrift beginnen.

Fachblätter, Lehrerversammlungen, einzelne Lehrkörper und Ortsschulausschüsse brachten Vorschläge ein, die Cirilica aus dem II. Schuljahre in das III., IV. eventuell V. Schuljahr zu übertragen. Es wurden sogar Stimmen laut, diese Schrift aus dem Rahmen der Volksschule ganz auszuschalten.

Da in den letzten Jahren bittere Klagen vorkamen, dass unter den Analfabeten eine beträchtliche Zahl solcher vorkommt, welche die Volksschule besuchten und trotzdem das Lesen verlernten, glaubte man nicht ohne Grund, die Ursache hiezu im Lernen von zwei, ja wie früher erwähnt stellenweise sogar von drei Schriften gefunden zu haben. Als aber

1/ einige Komitatskongregationen, hunderte von Ortsschulausschüssen und Lehrkörper hierorte ansuchten die Cirilica aus der Volksschule gänzlich auszuschalten und

2/ bereichert durch die Erfahrung, dass in Dalmatien, wo auch eine bedeutende Zahl serbischer Kinder die Schulen besuchen, die Ćirilica erst in das III. Lesebuch aufgenommen wurde und auch hier dem betreffenden [3] Lesebuche nur ein cirilischer Anhang von zwei Druckbogen beigelegt ist, entschloss sich die kroatische Landesregierung das Lernen dieser Schrift aus didaktischen Gründen nur aus einer Schulklasse /II/ in die andere /III./ zu übertragen²¹² und hiedurch den Erfolg im Lesen der einen und der anderen Schrift zu sichern.

Diese Verordnung der kroatischen Landesregierung ist bereits im ganzen Lande in grösster Ruhe durchgeführt, nur der Wunsch der 2/3 Majorität der hierländischen Bevölkerung dringt noch immer durch, man möge mit der Ausschaltung der Ćirilica auch aus den übrigen Schuljahren fortsetzen.

Wenn nur am allerhöchsten Orte Bittschriften einlangen, die gegen diesen gewiss gut durchdachten und sehr mässigen Erlass der Landesregierung Stellung nehmen, so ist dies wieder auf politische Hetzereien zurückzuführen.²¹³ Es ist mir nämlich bekannt, dass ein Formular zu diesen Bittschriften im ganzen Lande an die serbische Bevölkerung versendet wurde mit der Aufforderung, sich selben Formulars zu bedienen und auf diese Weise dem wohlwollenden Streben der kroatischen Landesregierung entgegen zu treten.

Mit den herzlichsten Grüssen Dein stets aufrichtigst ergebener

Rauch [vlastoručni potpis]

²¹² Rauch ne spominje da je njegova vlada zatražila da svi službeni dopisi budu pisani latini-com. Također valja upozoriti na Raučov stav prema srpstvu, ćirilici i Srpskoj pravoslavnoj crkvi, izražen u dopisu ugarskom ministru predsjedniku od 22. svibnja 1909. Ban odgovara na protest pravoslavnog svećenstva zbog obrazloženja optužnice protiv 53 Srba u Veleždajničkom procesu, zauzimajući stavove jednake onima iznesenim u optužnici, naime da se donedavno u Hrvatskoj nije ni upotrebljavao naziv Srbin, da se nisu služili ćirilicom te da je ogromna većina pravoslavnog stanovništva nesrpskog podrijetla, tek pod utjecajem Crkve počele sebe smatrati Srbima. HDA, Kraljevski hrv.-slav.-dalm. ministar u Budimpešti, Predsjedništvo, br. 149/1909., k. 26.

²¹³ Ban je sam priznao da je posrijedi zapravo političko pitanje. Zanimljivo je da je propustio navesti regulaciju srpske autonomije za Khuena.

17. NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R 6294b
Pavao Rauch Nikoli Tomašiću
Martijanec, 8. rujna 1913.

Rauch zajedno sa svojim nekadašnjim političkim protivnikom N. Tomašićem pokušava onemogućiti dolazak Hrvatsko-srpske koalicije na vlast

Preuzvišeni gospodin
dr. NIKOLA pl. TOMASSICH²¹⁴
nj. Vel. pr.t. [pravi tajni] savjetnik itd. itd.
Z.P. OZALJ
Treščerovec

Martianec: 8. IX. 1913.

Preuzvišeni gospodine!

Neću mnogo govoriti [sic] o dogodjajima zadnjih dana, jerbo ne trebaju komentara, oni vele sami sve. Dajem vam samo na znanje, da sam onaj list i zaista danas odposlao našem komesaru.²¹⁵ Dopuštam si izraziti svoje mnijenje onamo, da bi bilo veoma probitačno, da i vi napišete nješta sličnoga. Nadalje sam pisao Tisszi²¹⁶ [sic], da ću ga potražiti dne 2Iga tek. mjeseca, pošto držim, da je potrebno, da znademo, koliko je sati. Ako oni gori sbilja kane načiniti tu nesgrapnost, da predadu vlast koaliciji, onda smo mi veoma nepotrebni, što bi stajalo i u onom slučaju, da imade biti Czrnkovich²¹⁷ [sic] vezom sa koalicijom, što si u ostalom ne mogu predstaviti. Bilo bi dakle dobro, da se i vi odputite u Budapest u isto vrijeme, kano i ja, da uzajedno radimo i da spasimo, ako se u obće jošte nješta spasiti dade.

Očekujući vaše blagohotne glasove, jesam uz izraz svog najizvrstnijeg veleštovanja vaš vazda iskreni

Rauch

18. NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R 6294b
Pavao Rauch Nikoli Tomašiću
Martijanec, 15. rujna 1913.

Rauch obavještava Tomašića da ide na sastanak s ugarskim premijerom te ga moli da se prije toga sastanu

Martianec: 15. IX. 1913.

Primio sam jučer vaše ljubezno pismo, na kojem vam se najljudnije zahvaljujem, jer crpim iz njega temeljitu nadu, da će dobra stvar uza sve to pobiediti.

²¹⁴ Pisano pisaćim strojem na crno obrubljenom papiru, puno pogrešaka. Potpis crvenom tintom «Rauch». Od prvog pisma sačuvana je koverta sa žigom pošte u Ludbregu i markicom preporuke, marka odlijepljena, adresirana strojem na N. Tomašića. Vrlo vjerojatno je pismo na stroju pisao sam Rauch, što je činio i dok je bio ban.

²¹⁵ Slavko Cuvaj od Ivanjske.

²¹⁶ Ugarski premijer Istvan Tisza.

²¹⁷ Nikola Crnković, Rauchov stari pouzdanik.

Javljam, da sam dobio od ministrapredsjednika list, u kojem mi veli, neka budem 22-ga tek. mj. u Budapeštu, gdje će me primiti.²¹⁸ Ja sam se naime obratio bio na njega izraziv mus [sic] moju bojazan glede razvitka stvari, umah kako je bio maknut Šporčić.²¹⁹ Čini se dakle, da su viesti, koje širi koalicija neistinite ili barem pretjerane. Ili je možda ciela veoma nespretno [sic], jerbo bi dobroj stvari a i eventualnom nasljedniku silno otežalo rad.

Prema tomu prispjeti ću u Zagreb dne 20-ga pod večer, valjda sa zagorskim vlakom, pa bi vas molio, da budete svakako dne 21-ga – dakle u nedelju – u Zagrebu, da se dogovorimo najtočnije, što da gori kažem i kako, da govorim, jerbo je od najveće važnosti, da smo do najtanjih tančina vazda suglasni. Uru, kada bi vas imao potražiti – valjda u banci – izvolite mi javiti kroz Accurtija.

Uz izraze svog najizverstnijeg veleštovanja jesam vaš vazda iskreni

Rauch

19. HDA, RO Kršnjavi, k. 19
Pavao Rauch Izidoru Kršnjavom
Martijanec, 29. XII. 1913.

Rauch obavještava Kršnjavog da nije otišao na put u Afriku ali će doskora u J. Ameriku. Političku situaciju u Hrvatskoj ocjenjuje nepovoljnom i ne želi više u njoj sudjelovati.

Presvetli gospodine!²²⁰

Na vašoj ljubaznoj čestitici zahvaljujem vam od sveg srдца, pa ju uzvraćam isto tako toplo, kano što ste ju slali meni. Ne mogu no ino, a da vam me odgovorim dosta meritorno na sve vaše ljubazne rieči. Prije svega nisam do sada odputovao i to iz jednostavnog razloga, jer sam morao napustiti pravac u Afriku, jerbo me je mladi Fricke Kulmer ostavio na cedilju, pošto je imao zaista za to opravdana razloga, naime uredjenje svoje ostavštine iza svog djeda Türka. Ali zato putujem ipak, i to u Argentiniju da tamo razgledam kako ljudi živu pod posve drugim prilikami, nego li kod nas. Silno me zanima upoznati ondašnje gospodarske prilike, i osobito način gospodarstva, koje mora biti upravo čudnovato, jer se obavlja skoro bez ruke čovječje – sa strojevi. Uza to pako imao sam pravi poticaj, da idem u onaj kraj, jer mi moja sestra Jellachich jur odavna fantasira o tome, da vidi još jednom [za] svog života svog sina Vuka,²²¹ koj je ovdje na žalost malko skrahirao. Odputovati ću nekako koncem sječnja ili početkom veljače – ne znam bo jošte, za koju ladju ćemo dobiti prikladne kabine.

Vašu tugu da su ozgor natjerali naše ljude opeta u radikalnu politiku, dielim i ja. Ali, što ćemo, kada ne imade gore pameti. Ja sam se dosta mučio, tumačio svima, a nije ništa koristilo. Sada ne preostaje drugo, van da se prepusti vremenu, da

²¹⁸ Rauch se brine zbog onog što će se dogoditi, tj. da se novi ban dogovorio s Hrvatsko-srpskom koalicijom uz suglasnost mađarske vlade. Dio toga kompromisa je ukidanje komesarijata i obnova ustavnosti.

²¹⁹ Mirko Šporčić, šef redarstva.

²²⁰ Strojopis, vlastoručni potpis P. Raucha. Zahvaljujem kolegi Stjepanu Matkoviću, koji me upozorio na Rauchova pisma Kršnjavom.

²²¹ O Vuku v. tekst uvodne studije.

ono kano najveći lječnik obavi svoje. Ja u sabor ne idem i neću ići, jer ne imadem nakanu, da se onda meni na koncu rekne, da sam i ja sve pokvario.²²² Neka se samo paze, što će biti, ja sam svikuda kazao, kako će doći, a sada neka [2] se razvije poviest. Osvedočen sam, da će mi dati pravo, jerbo sam označio budućnost kano kaos, iz kojeg će biti samo jedan izlaz i to je c. i k. general sa priekim sudom. Da će tomu tako biti, čini se, da već dosadašnji dogodjaji potvrđuju. Sloge ne imade izmed vlade i njezine stranke /horribile dictu/²²³, svako vuče na svoj kraj, a pošto naravski koalicija imade jači kraj u svojoj ruci takodjer sa većim uspjehom. To će jedno vrieme gledati, a onda će im izginuti strpljivost, pa će doći do onog mog eno naznačenog konca. Pitanje je samo, je li će se hrvatska misao kano takova moći jošte održati jedno vreme. Ako hoće, onda je sve dobro, jer to mi ni najmanje ne smeta, što su malko radikalno nadahnuti redovi tih borioca.

Ako se dakle s te strane promatra stvar, onda jošte nije tako desperatna, tim više što veoma važne ličnosti - kako za stalno znadem – sa najvećom pako pazkom prate razvoj velikosrbske propagande kod nas. Tako i valja, a konac može onda jošte uvieke biti dobar. Zato presvetli gospodine ne klonite ni vi duhom, nego gledajte sa malko bistrijim okom u godinu 1914. možda će nam ipak donieti malko više radosti i veselja, nego li nesretna broj 13.

Uz izraz svog najizvrstnijeg veleštovanja vaš veoma iskreno odani

Rauch

20. HDA, RO Kršnjavi, k. 19
Pavao Rauch Izidoru Kršnjavom
Mendoza, 13. III. 1914.

P. Rauch opisuje ukratko svoj boravak u Čileu i Argentini te komentira politički položaj Hrvatske u Monarhiji.

Mendoza: 13/3 1914

Presvetli gospodine!²²⁴

Sada sam upravo jedno 24 sata u tom zaista udobnom mjestu, bolje rekuć gradu, koj je u ostalom središtem vinske industrije, jer to se ne može nazvati vinogradarstvom. U ostalom nisam jošte vidio u tom pogledu baš ništa, ali mogu punim pravom kazati, da bih najvolio stanovati ovdje, ako bi me zlosretni udes prisilio, da stanujem u Argentini. Bio sam takodjer na drugoj strani Anda u Valaparaisu i u Santiagu. Put preko Anda željeznicom, koja se uzpinje do visine od po prilici 3180 M. prekrasan je, pa mi nije žao, da sam si svoje jur ostare kosti dao na toj uskotračnici malko protresti. [2] Da ne vodim točan dnevnik, gdje danomice bilježim baš sve, ne bih znao kod kuće baš ništa jezgrovita pripovedati. Utisci se

²²² U studenom 1913. Hrvatsko-srpska koalicija se sporazumjela s I. Tiszom, čime je svaka mogućnost ponovnog dolaska na vlast bilo P. Raucha (s oslonom na novu ujedinjenu stranku prava) ili N. Tomašića, otklonjena.

²²³ Grozno je reći.

²²⁴ Rukopis nije Rauchov nego gotovo sigurno njegove sestre Marije Jelačić, ali je potpis njegov.

mijenjaju kao u kinematografu munjevitom brzinom. Svaki dan, skoro svaku uru nešto novoga! Ali zato mi je uza sve to, a i uza naporno putovanje veoma milo, da sam se odlučio na to izraživanje. Vidio sam mnogo toga. Koristi neće imati od toga baš nitko, ali možda ni koga uzimati od velikog kvara. Istina imade ovdje zlata dosta, pitanje je samo tko će to suho zlato znati razlikovati u silnim nagomilanim hrpama talmija²²⁵, a tih imade ovdje veoma mnogo. [3] Inače sam vidio da je moj nazor o skorom razsulu naše monarhije posve opravdan. «Nas» nije vidjeti baš nigdje, mi smo veliki u neprisutnosti kod velike utakmice velikih naroda, medju koje moram na našu veliku sramotu ubrojati i Nizozemce. Veoma gorko, ali ne manje istina! U ostalom sam baš danas dočuo za jednu veliku polit. dogodovštinu kod nas! Odsudili su dakle 23 [nečitko]. Pitam, pa zašto je trebalo onda kontrole Evrope sa celom kasnijom sramotom, da se nije odsudilo onih 53, koji u ostalom danas vode u nas glavnu i odlučujuću rječ?²²⁶ Oprostite, ali nisam u stanju razumjeti tu činjenicu, a [4] jošte manje kazati odriešito svoje mnijenje, jer se je moj ionako malo američki duh jošte više poameričio. Nu što me briga, što kod nas rade. Dva mjeseca jesam još na putu, a ako Bog dade, na kasnu jesen opet. Uza sve to želim vam veoma udobne i vazda uzkrсне svetke, što moram činiti jur danas, ako hoću, da moje čestitke dospiju pravodobno u vaše ruke. Uz molbu, da blagoizvolite izručiti presvetloj gospodji vašoj moj najsmjerniji rukoljub, jesam s najprijaznijim pozdravom od vazda iskreno odani

Rauch

21. HDA, RO Kršnjavi, k. 19
Pavao Rauch Izidoru Kršnjavom
Asuncion, 13. IV. 1914.

P. Rauch opisuje paragvajski krajolik i svakodnevicu stanovništva. Hrvati u Čileu, Paragvaj i Argentini su po njegovom mišljenju još više pod utjecajem propagande negoli oni u Hrvatskoj, a Rauch im nije po volji.

Asuncion 13/IV 1914

Sehr geehrter Herr!

Also hiemit wäre ich bis nach Paraguay vorgedrungen. Ehrlich gesagt, sieht man ausser einer recht netten Gegend, einer herrlichen Vegetation und scheusslicher Weibern hier nichts. Die Leute befinden sich hier noch so ziemlich in einem paradiesischen Zustande. Das Kleiden der Jugend, ich sage mit Fleiss nicht Kinder, kostet nichts, denn sie wandert meistens in ihrem braunen Naturgewande. Die Nahrung besteht aus Manioca, Orangen und Bananen, die Liebe wird hier meistens ohne den diversen lästigen Zwangsjochen der Kultur betrieben. Also was fehlt noch zum Paradiese? Sozusagen nichts, denn zu arbeiten braucht man kaum [2] und das überlassen die Männer grosswillig den Frauen. Diese liegen auf der fau-

²²⁵ Vjerojatno se misli na talmi-zlato, patvorinu pravog zlata.

²²⁶ Riječ je o 53 Srba optuženih u Veleizdajničkom procesu vođenom za Rauchova banovanja 1909.

len Haut, rauchen mit den p. t. Damen um die Wette Cigarren und wenn sie paar Grosche haben, werden diese in Lana[?] recte Rum, umgesetzt, wobei als Schlussunterhaltung meistens die Chasser und Revolver zu tun haben. Dass ich als passionierter Gärtner hier wahre Orgien feiere, brauche ich nicht besonders zu betonen. Gestern zum Beispiel hatte ich Gelegenheit reifen Kaffee zu pflücken, der natürlich sofort nach meiner Heimkehr angebaut werden wird. Auch andere Sämereien habe ich schon an diversen Orten gesammelt. Freilich heisst es Geduld haben, bis die Dinger bei [3] mir zum Blüten gelangen werden. Auch politisch habe ich etwas profitirt. Unsere p. t. Kompatrioten sind nämlich hier noch um einige % von der Propaganda inficirter als bei uns oder besser gesagt sie genießen sich nicht es zu zeigen, woran sie daheim das Schamgefühl – gennant Angst vor dem Zuchthause noch einigermaßen hindert. Das ist in Argentinien, in Chile und in Paraguay dasselbe Lied. Wenn ich das so recht überdenke, capiere ich erst warum die Kerle so fuchsteufelswild waren, dass ich mich erkühnte mich in diesen entlegenen Erdenwinkel zu verirren. Meine Nase war ihnen naturgemäss nicht sehr sympatisch! Das stimmt. [4] Diesen Brief dürften Sie ziemlich gleichzeitig mit meiner Ankunft in Europa erhalten, denn ich werde ihn lieber erst in Buenos Aires aufgeben, wo ich in 4 Tagen eintreffe. Es is sicherer und wahrscheinlich sogar schneller. Nach dem 20/V hoffe ich schon einen Rutscher nach Agram machen zu können, bei welcher Gelegenheit ich auf einen ausgiebigen Plausch mit Ihnen zähle. Indem ich Sie bitte Ihrer Frau Gemalin meinen ergebenster Handkuss vermelden zu wollen, bin ich mit den freundlichsten Grüßen Ihr stets aufrichtigst ergebener

Rauch

22. HDA, Mikrofilmovi iz inozemstva
Mikrofilm br. D-1287, fol. 755-757
Pavao Rauch Gezi Daruváryju von Daruvár
Martijanec, 13. kolovoza 1915.

P. Rauch upozorava da će na svečanosti u povodu 85. rođendana vladara, na kojoj će sudjelovati predstavnici svih gradova i municipija, hrvatske predstavnike predvoditi ugarski premijer a ne ban, što će u Hrvatskoj izazvati veliko nezadovoljstvo. Poziva se na odjeliti i autonomni položaj Hrvatske te napominje da na takvoj manifestaciji neće sudjelovati jer kao sin tvorca Nagodbe, ne želi biti među grobarima hrvatske autonomije

Martianec: 13. August 1915²²⁷

V e r e h r t e r F r e u n d !

Du musst Dich vor allem wundern dass Du meine [nečitko] wieder einmal zu Gesicht bekommst. Ich bin aber leider dazu gezwungen, denn meine Maschine versagte plötzlich den Gehorsam denn sie scheint schon etwas altersschwach zu sein. Heute handelt es sich aber wieder um ein Thema, das mich mit schwerer Sorge für die Zukunft erfüllt, denn der Wiederhall den das kommende Gescheheniss in Kroatien auslösen wird, muss schwerer Groll sein. Es handelt sich um Folgendes.

²²⁷ Pisano rukom.

Es wird – wie Dir sicher bekannt – geplant anlässlich des vollendeten 85-ten Lebensjahres Sr. Majestät eine Huldigung darzubringen, an welcher sich sämtliche Municipien & Städte beteiligen hätten, was unbedingt eine herliche Idee ist. Die Ausführung derselben mit Rücksicht auf Kroatien hingegen involviret eine Unmöglichkeit in staatsrechtlicher [2] Beziehung, denn die Deputationen der kroatischen Municipien werden gleichzeitig mit den Deputationen der ungarischen Municipien durch den Ministerpräsidenten vorgeführt werden. Dies aber bildet eine ärgere Ausgleichsverletzung, als bisher irgend eine stattgefunden hat. Um dies zu erkennen, braucht man nur das Gesetz zur Hand zu nehmen, aus welchem nur nachfolgende Tatsachen entnehmen.

1) Kroatien bildet für sich ein besonderes Territorium 2) Die Kroaten sind eine politische Nation 3) Die Verwaltung ist autonom. Daraus folgt vor allem, dass bei solchen Anlässen die Deputationen der Municipien durch den Banus und nicht durch den Ministerpräsidenten zu führen sind, denn die Municipien sind unbedingt autonome Körper, die geradezu die politische Nation und das besondere Territorium repräsentieren, besser gesagt, ausmachen. Der Ministerpräsident kann nicht berufen sein der Führer der kroat. Municipien zu sein, denn er ist in keiner Weise dazu qualificirt. Daran [3] ändert auch der Umstand nicht, dass unsere autonomen Municipien, gewisse gemeinsame Agenden im übertragenen Wirkungskreis erledigen, denn laut Gesetze geschieht das nur, wenn die gemeinsame Regierung keine Organe dazu hat. Unterstellt sind sie in keinerlei Hinsicht weder dem Ministerpräsidenten noch einem anderen Minister, sondern ausschliesslich nur dem Banus, voraus wieder folgt, dass dieser Umstand meine Anschauung stärkt und nicht entkräftet.

Die weitere Konsequenz dieses Planes ist eine doppelte. Von Seite der ungar. Regierung bedeutet dies einen Eingriff schwerster Sorte in die Autonomie Kroatiens – von Seite der kroat. Regierung aber und von Seite aller die sich an einer durch den Ministerpräsidenten geführten Deputation beteiligen, ein Aufgeben der Autonomie Kroatiens, ein unbedingtes Entsagen auf gesetzlich festgelegte Rechte. Wenn man an den berühmten Ausspruch Deaks²²⁸ denkt, welcher sagte, dass auch ein entrissenes [4] Recht keineswegs verloren sei, so lange man es nicht selbst aufgibt – erfasst man die richtige Tragweite dieser geplanten Handlung, welche zwei schwerwiegende Umstände zur Durchführung einer staatsrechtlichen [nečitko] missbrauchen will: Die geheiligte Person Sr. Majestät und die schweren Kriegseiten. Ich glaube mir eingehendere Kommentare erlassen zu dürfen, aber auch jedwede Erläuterung darüber, welchen Sturm der Entrüstung dies in Kroatien hervorrufen wird. Dass ich bei einer durch den Ministerpräsidenten geführten Deputation nicht erscheinen werde, brauche ich nach dem Gesagten nicht zu betonen, denn ich kann als Sohn des Schöpfers des Ausgleiches unmöglich unter die Totengräber der Autonomie Kroatiens gehen.

Wenn du kannst, verhüte das drohende Unheil. Dixi et salvavi animam meam!
Mit den herzlichen Grüßen Dein stets aufrichtigst ergebener

Rauch [vlastoručni potpis]

²²⁸ Ferenc Deák, ugarski premijer i jedna od ključnih ličnosti sklapanja Austro-ugarske nagodbe.

IZVORI I LITERATURA

A. NEOBJAVLJENI IZVORI

A.1. Arhiv HAZU

A.1.1. RO Mirka Bogovića, fond br. 15.

A.1.2. OF Jelačić, fond br. 6.

A.1.3. OF Sermage, fond br. 10.

A.2. Arhiv župe sv. Trojstva, Donja Stubica
Spomenica župe Donja Stubica 1885.-1938. godine.

A.3. Arhiv župe sv. Vida, Brdovec
Status animarum, kasno 19. i 20. stoljeće

A.4. DAVŽ

Zemljišno-knjižni ured kotarskog suda Varaždin, fond br. 1019.

A.5. DAZG

A.5.1. Odvjetnička pisarnica Želimira Mažuranića, fond br. 97.

A.5.2. OF Jelačić, fond br. 825.

A.5.3. OF Rauch, fond br. 828.

A.5.4. OF Zrinski, fond br. 834.

A.5.5. RO Ivana Ulčnika, fond br. 857.

A.5.6. Zbirka fotografija, fond br. 866.

A.5.7. Zbirka matičnih knjiga, fond br. 870.

A.6. GMV

A.6.1. Kartografska zbirka

A.6.2. Zbirka slika, skulptura, grafika i crteža

A.6.3. Zbirka tekstila, nakita i modnog pribora

A.6.4. Zbirka građanskog života

A.7. HDA

A.7.1. Ban kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije (Banska pisma), fond br. 66.

A.7.2. Bansko vijeće, fond br. 67.

A.7.3. Grafička zbirka, fond br. 903.

A.7.4. Kartografska zbirka, fond br. 902.

A.7.5. Kraljevski ministar hrvatsko-slavonsko-dalmatinski u Budimpešti, fond br. 77.

A.7.6. Mape hrvatskog plemstva, fond br. 884.

A.7.7. Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NRH, fond br. 289.

A.7.8. Namjesničko vijeće, fond br. 70.

A.7.9. OF Barac, fond br. 842.

- A.7.10. OF Čikulini Sermage, fond br. 706
- A.7.11. OF Izidora Kršnjavoga, fond br. 804
- A.7.12. OF Josipović-Vojković, fond br. 726
- A.7.13. OF Patačić, fond br. 752.
- A.7.14. OF Praunsperger, fond br. 759.
- A.7.15. OF Rauch, fond br. 766
- A.7.16. RO Rudolfa Horvata, fond br. 799.
- A.7.17. Zavod za kolonizaciju, Likvidacija posjeda, fond 247.
- A.7.18. Zbirka matičnih knjiga, fond br. 883.
- A.7.20. Zbirka mikrofilmova. Mikrofilmovi iz inozemstva, fond br. 1450.
- A.7.21. Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji, fond br. 1448.
- A.7.22. Zbirka rodoslovlja, fond br. 888.
- A.7.23. Zemaljska vlada. Predsjedništvo, fond br. 78.
- A.7.24. Zemaljska vlada. Unutrašnji odjel, fond br. 79.

A. 8. HPM

- A.8.1. Dokumentarna zbirka I.
- A.8.2. Zbirka slika, grafika i skulptura
- A.8.3. Zbirka zastava i zastavnih vrpca

A.9. Institut za povijest umjetnosti, Zagreb Fototeka

A.10. Kajkaviana Fotografije obitelji Steeb i Golubovca

A.11. MGZ

- A.11.1. Fototeka
- A.11.2. Zbirka slikarstva, grafike i primijenjene grafike

A.12. Ministarstvo kulture RH

- A.12.1. Središnji arhiv, Zapisnici KOMZA-e
- A.12.2. Uprava za kulturni razvitak i kulturnu politiku, Fototeka kulturne baštine

A.13. MUO

- A.13.1. Zbirka slikarstva
- A.13.2. Zbirka starije fotografije

A.14. Nadbiskupski arhiv, Zagreb

- A.14.1. Arhiv župe Pušća
- A.14.2. Zapisnici Nadbiskupskog duhovnog stola

A.15. NSK

A.15.1. Zbirka rukopisa i starih knjiga

RO Adama Baltazara Krčelića R 3673b

RO Dragutina Kušlana R 5867

RO Vladimira Lunačeka R 4851b

RO Ivana Mažuranića R 5844 b

RO Vladimira Mažuranića, R 6965 b

Positiones ex elementis rei rusticae....in regia Academia Iaurinensi...; Györ (Đur), 1783.
R IIF-8°-1250-adl.24

Positiones ex physica universa.... in regia Academia Iaurinensi, Györ (Đur), 1783. R
IIF-8o-1250-adl.23

RO Nikole Tomašića R 6294b

RO Ivana Vončine R 6048

Zbirka osmrtnica R 4017 i 7638

A.15.2. Grafička zbirka

A.16. Pučko otvoreno učilište «Dragutin Novak», Ludbreg

RO Marije Winter

B. OBJAVLJENI IZVORI

Aus dem Nachlaß Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Aussenpolitik 1885-1912, prir. S. Wank et al., sv. I-II., Graz, 1994.

Bojničić, Ivan, Popis plemića proglašanih na saboru kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije g. 1557-1848, Zagreb, 1896.

Cipek, T.-Matković, S., Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914., Zagreb, 2006.

Das Aktenmaterial und das ritterliche Affaire des Baron Paul Rauch, Zagreb, 1908.

Deželić, Đuro, Pet Vučetića iz prošlog stoljeća, Dragoljub 15, Zagreb, 1878., 45-46.

Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896-1907, prir. Eva Somogyi, Budimpešta, 1991.

Feldmarschall Conrad, Aus meiner Dienstzeit 1906-1909, Beč-Berlin-Leipzig-München, 1921.

Hrvatske kraljevske konferencije, sv. I.-V., Zagreb, 1985.-1993.

Iz crnoga lista nedavne prošlosti (iz dobe L. Raucha), Varaždin, 1904., pretisak po Novom listu iz Naših pravica.

Izvori za povijest obitelji Jelačić u Državnome arhivu u Zagrebu, ur. Branka Molnar, Zagreb, 2012.

Kassowitz Cvijić, Antonija, Hrvatice iz galantnog stoljeća, Jutarnji list, XV., 13. lipnja 1926.

Katalog Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe, Zagreb, 1864.

Krčelić, Adam Baltazar, Annuae ili historija, Zagreb, 1952.

Krška, Josip, Statistika i šematizam veleposjednika u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1902.

- Kršnjavi, Iso, *Zapisci, prir. I. Krtalić, sv. I.-II.*, Zagreb, 1986.
- Isti, *Scotus Viator über Kroatien, Österreichisches Rundschau XXI.*, br. 3, Beč, 1909.
- Kutarčić, Pavao, *Općina i župa Brdovec (rodoslovlja) 1800-2000.*, Ključ Brdovečki , 2004.
- Marijaterzijanski urbari Varaždinske županije 1774.-1784., sv. 1-2, Donjopoljski kotar, ur. Vida Pavliček, Varaždin, 2011.
- Markus, Tomislav, *Korespondencija bana Jelačića i Banskog vijeća 1848.-1850.*, Zagreb, 1998.
- Masaryk, T. G., *Der Agramer Hochverratsprozess und die Annexion von Bosnien und Herzegowina*, Beč, 1909.
- Matković, Stjepan, *Pilarovo pismo Emiliju Laszowskom. O položaju hrvatskoga plemstva*, *Pilar* 2008., 97-103.
- Medaković, Bogdan, *Je li ban Rauch lagao, objedio i denuncirao?*, Zagreb, 1908.
- Mesić, Matija, *Korespondencija Krčelićeva i nešto građe iz njegove velike pravde*, *Starine JAZU VIII*, 1876., 93-242.
- Molnar B.-Topolovec M.-Horvat K., *Knjiga pisama. Izbor iz fundusa Državnog arhiva u Zagrebu*, Zagreb, 2005.
- Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, sv. XXX., 1901., A. B. Krčelić *Annuae* i dodaci, prir. T. Smičiklas.
- Musulini, Freiherr von, Alexander, *Das Haus am Ballhausplatz, München*, 1924.
- Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.*, ur. Z. Matijević i M. Štambuk-Škalić, Zagreb, 2008.
- Neizdane isprave o progonu vještica u Hrvatskoj*, *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, VI., 1904., 221-241.
- Noršić, Vjekoslav, *Genealoški podatci o plemićkim porodicama iz matica župe Zlatar*, *Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva* 11, Zagreb, 1945.
- Isti, *Genealoški podatci o plemićkim porodicama iz matica župe Brdovec*, ZG 1999.
- Oršić, grof Slavetički, Adam, *Rod Oršića*, Zagreb, 1943.
- Peršić, Ivan, *Kroničarski spisi, prir. Stjepan Matković*, Zagreb, 2002.
- Isti, *Tračak svjetla o Raucho-frankovačko-furtimaškom tajnom radu*, *Hrvatska sloboda* 41, Zagreb, 1910.
- Pfeiffer, Julije, *Uspomene na bana Pavla Raucha*, *Hrvatski list* 3. XII. 1933.
- Pribičević, Adam, *Moj život, prir. Čedomir Višnjić*, Zagreb, 1999.
- Pribičević, Svetozar, *Izabrani politički spisi, prir. Hrvoje Matković*, Zagreb, 2000.
- Program svečanosti povodom ustoličenja [...]*, Zagreb, 1869., tisk K. Albrecht
- R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni. *Korespondencija 1906-1941*, sv. 1-2, London-Zagreb, 1976.
- Rauch, Pavao, *Govori izrečeni u hrvatskom saboru*, Zagreb, 1897.
- (Rauch, Pavao), *Hrvatska u godini 1907. i 1908.*, napisao Veridicus (izvornik na njemačkom), Zagreb, 1908.
- Rakovac, Dragutin, *Dnevnik, prir. E. Laszowski i V. Deželić*, Zagreb, 1922., p.o. iz Narodne starine.
- Schmidt-Brentano, Antonio, *Die k.k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918*, Österreichisches Staatsarchiv, 2007.

- Scotus Viator (R. W. Seton-Watson), *Absolutismus in Kroatien*, Beč-Leipzig, 1909.
- Slavi preuzvišenoga gospodina Levina baruna Raucha od Nyéka [...] prigodom umještenja na čast i dostojanstvo bana [...] gradjani ovih kraljevina, Zagreb, 1869. tisak K. Albrecht.
- Spomenica župe Brdovec u zapisima župnika: Pavao Belas, Dragutin Jambrečak, Matija Penić, *Brdovečki zbornik 6-7, 2007.-8.*, 71-93.
- Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905., knj. 1., Zagreb, 1913.
- Statističko izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu 1881-85., Zagreb, 1887.
- Steeb, barun Wolfgang-Vuk, *Odlomci iz autobiografije*, Hrvatsko zagorje. Časopis za kulturu, sv. XIII., Krapina, 2007., 125-134.
- Stenografski zapisnik...o glavnoj raspravi protiv Adama Pribičevića i 52 druga..., Zagreb, 1909.
- Ugarković, Stjepan, *Izložbeni katalog Gospodarsko-šumarske izložbe Hrvatsko-slavonskog društva 1891.*, Zagreb, 1891.
- Urica, Nikola, *Ban Levin barun Rauch od Nyéka u pravom svjetlu*, Zagreb, 1905.
- Isti, kako je postala «uniја» između Hrvatske i Ugarske, Zagreb, 1905.
- Vrhovac, Maksimilijan, *Dnevnik*, sv. I., prir. M. Hrg, J. Kolanović, Zagreb, 1987.
- (Vučetić, Stjepan), *Wie stehen wir? Worte zur rechten Zeit von einem Vaterlandsfreunde*, Zagreb, 1872.
- Wildner, Većeslav, *Dva smjera u hrvatskoj politici*, Zagreb, 1918.
- Zagrebačka enciklopedija Ivana Ulčnika, prir. Katarina Horvat et al., Zagreb, 2007.
- Zaključci Hrvatskog sabora, sv. I.-XII., Zagreb, 1958.-1980.

C. LITERATURA

- A living Anachronism? European Diplomacy and the Habsburg Monarchy*, Lothar Höbelt-Thomas Otte, ur., Beč-Köln-Weimar, 2010.
- Adamček, Josip, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, Zagreb, 1980.
- Isti, *Ekonomsko-društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. st.*, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. st.*, ur. M. Gross, Zagreb, 1981., 59-82.
- Balen, Branka, *Josip Franjo Mücke 1821.-1883.*, Zagreb, 2000.
- Barle, Janko, *Nekoji odličniji članovi bratovštine sv. Barbare u Brdovcu*, *Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalmatinskog zemaljskog arkiva XIV.*, 1912.
- Barok u Hrvatskoj*, ur. Anđela Horvat et al., Zagreb, 1982.
- Beatović, Đorđe-Milanović, Dragoljub, *Veleizdajnički procesi Srbima u Austro-Ugarskoj*, Beograd, 1989.
- Belošević, Stjepan, *Županija varaždinska i slob. i kr. grad Varaždin*, Zagreb, 1926.
- Bojničić, Ivan, *Der Adel von Kroatien und Slawonien*, Nürnberg, 1899., pretisak Zagreb, 1995.
- Isti, *O plemstvu: s osobitim obzirom na hrvatsko plemstvo*, Zagreb, 1908.
- Borošak Marijanović, Jelena, *Zastave hrvatskih banova*, u: *Znamenja vlasti i časti u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, HPM, Zagreb, 1993., 23-37.
- Ista, *Zastave kroz stoljeća*, Zagreb, 1996.
- Bošković, Dora, *Hladno lovačko oružje*, Zagreb, 2000.

- Brajković, Vlasta, Grbovi, grbovnice, rodoslovlja, Zagreb, 1976.
- Bregovac Pisk, Marina, Portreti u zbirci grafika Hrvatskog povijesnog muzeja, Zagreb, 2008.
- Ista, Serijski portreti druge polovine 19. stoljeća u Hrvatskoj, u: Znamenja vlasti i časti, n. dj., 63-68.
- Ista, Obitelj Rauch, u: Život u palači od 1764. do 2004., Zagreb, 2004., 53-63.
- Budak, Neven, Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku, Zagreb, 2007.
- Buntak, Franjo, Povijest Zagreba, Zagreb, 1996.
- Buturac, Josip, Stubica Donja i Gornja 1209-1982.; iz povijesti obiju župa, Stubica-Zagreb, 1982.
- Cohen, Gary, Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy 1867-1914, Central European History, XL., 2007.
- Cornwall, Mark, News, rumour and the control of information in Austria-Hungary 1914-1918, History LXXVII., 1992., 50-64.
- Isti, The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds, Basingstoke, 2000.
- Cvekan, Paškal, Samostan u Marija Gorici 1517-1786., ZG 1994., 9-22; ZG 1995., 30-50.
- Cvitanović, Đurđica-Laljak, Stjepan, Župa Pušća - župna crkva i kapele, ZG XII., 2002., 80-95.
- Deželić, Đuro, Stubičke toplice kako su pripale Rauchom, Dragoljub, 1903.
- Deželić, Mladen, Velimir Deželić i Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Vjesnik bibliotekara Hrvatske sv. 33, br. 1-4. 1990.
- Dobronić, Lelja, Dvorac Golubovec, Zagreb, 1972.
- Ista, Palača Hrvatskog povijesnog muzeja 1764-2004., Zagreb, 2004.
- Ista, Stare numeracije kuća u Zagrebu, Zagreb, 1959.
- Dučakijević, Mirjana, Stalni postav starih majstora. Vodič Galerije starih i novih majstora, Varaždin, 1994.
- Dulibić, Frano, Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine, Zagreb, 2010.
- Faber, Karl Georg, Mitteleuropäischer Adel im Wandel der Neuzeit, Geschichte und Gesellschaft 2, 1981., 276-296.
- Fiolić, Marta, Seiwerth Nikola, Genealogija plemenite obitelji Ferić de Hudibitek, *Pro tempore* 10-11, 2012.-13.
- Fotografija u Hrvatskoj 1848-1951., MUO, ur. V. Maleković, Zagreb, 1994.
- Frie, Ewald, Adelsgeschichte des 19. Jahrhunderts. Eine Skizze. Geschichte und Gesellschaft br. 3, 2007., 398-414.
- Gamulin, Grga, Hrvatsko slikarstvo XIX stoljeća, Zagreb, 1995.
- Glassheim, Eagle, Noble Nationalists: The Transformation of the Bohemian Aristocracy, Harvard Un. Press, Cambridge Massachusetts-London, 2005.
- Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice, ur. Z. Matijević, Zagreb, 2010.
- Godsey Jr., David, Aristocratic Redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 1999.
- Isti, Quarterings and Kinship: The Social Composition of the Habsburg Aristocracy in the Dualist Era, The Journal of Modern History LXXI., ožujak 1999., 56-104.

- Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häusern, Gotha, 1906.
- Grković, Sanja, Fotografija u službi zaštite kulturne baštine, Zagreb, 2007.
- Grofovi Oršić u Hrvatskom zagorju, ur. V. Filipčić Maligec, Gornja Stubica, 1996.
- Gross, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, ČSP 2, 1970.
- Ista, Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine, p.o. iz Istorija XX veka, sv. III., 1962.
- Ista, Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret, Zagreb, 2000.
- Ista, O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća, HZ 1978.-79, 123-149.
- Ista, Počeci moderne Hrvatske, Zagreb, 1985.
- Ista, Vijek i djelovanje Franje Račkoga, Zagreb, 2004.
- Ista, Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907., Beograd, 1960.
- Gross, Mirjana-Szabo, Agneza, Prema hrvatskome građanskom društvu, Zagreb, 1992.
- Historicizam u Hrvatskoj, ur. V. Maleković, Zagreb, 2000.
- Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret, ur. N. Stančić et al., Zagreb, 1895.
- Holjevac, Željko, Hrvatsko-mađarski odnosi 1860-1883., doktorat obranjen na Filozofskom fakultetu, Zagreb, 2006.
- Horvat, Rudolf, Hrvatska na mučilištu, Zagreb, 1942.
- Isti, Povijest grada Varaždina, pretisak 1993.
- Horvat, Josip, Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941., Zagreb, 1984.
- Isti, Pobuna omladine 1911-1914., Zagreb, 1967., pretisak 2006.
- Isti, Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939., Zagreb, 1962.
- Horvat, Siniša, Adolf Jurinac, prosvjetno-pedagoški i društveni radnik, u: Adolf Jurinac i njegovo djelo 1854.-2004., Zagreb – Varaždin, 2004., 39-58.
- Horvat-Levaj, Katarina, Utvrde i dvorci, u: Umjetnička topografija sv. III., Ludbreg/Ludbreška Podravina, ur. K. Horvat-Levaj i I. Reberski, Zagreb, 1997., 91-101.
- Ista, Župna crkva Presvetog Trojstva u donjoj Stubici, Peristil 38, 1995., 73-82.
- Horvatić-Gmaz, Vlasta, Znanstveni rad golubovečkog vlastelina baruna Kristijana Steeba, Stubički glasnik br. 7, 1998.
- Ivančan, Ljudevit, Buna varaždinskog generalata i pograničnih kmetova god. 1775., Vjesnik Zemaljskog arkiva, 1902.
- Janković, Julije, Pabirci po poviesti županije varaždinske, Varaždin, 1898.
- Janković, Valentina, Njezini okviri slobode, RZHP 45, 2013., 39-58.
- Jerić, Tea, Graditeljstvo Crikvenice između dva svjetska rata, Vinodolski zbornik 9, 2004.
- Karaman, Igor, Privredni život banske Hrvatske 1750. do 1850., Zagreb, 1989.
- Kessler, Wolfgang, Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, München, 1981.
- Kolak Bošnjak, Arijana, Horvatsko-vugerska stranka 1841.-1848. godine, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2012.
- Kolar, Mira, Agrarna reforma na posjedu Gejze Raucha u Lužnici, ZG 2003.
- Ista, Ban Pavle Rauch i Hrvatska u njegovo vrijeme, PP 18, 1999., 241-323.
- Ista, Ban Pavle Rauch i Podravina, Podravski zbornik XXIV.-XXV., 1998.-99., 113-136.

- Ista, Baruni Rauch u hrvatskoj povijesti, ZG 2006., 302-324.
- Ista, Požeška županija za banovanja Pavla Raucha s posebnim osvrtom na grad Požegu (1908.-veljača 1910.), Zlatna dolina. Godišnjak Požeštine, 4, 1998., 59-85.
- Ista, Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća, Osijek, 2001.
- Ista, Stjepan Radić i kunovečka buna 1903. godine, Podravina br. 4, Koprivnica, 2003.
- Ista, Šumarsko-gospodarska izložba 1891. godine, ZG 2007., 158-165.
- Ista, Zum Schicksal des Adels in Nordkroatien in der Zwischenkriegszeit, u: Kroatien, Beč-Köln-Weimar, 1995., 211-234.
- Kožul, Stjepan, Književnica Marija Jurić Zagorka i Jurići u župi Nevinac kod Bjelovara, Tkalčić. Godišnjak za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, sv. XII., 2008., 151-276.
- Isti, Znameniti Jurići porijeklom iz Starih Pavljana kod Bjelovara, Zagreb, 2011.
- Gordana Krivokapić-Jović, Položaj Srba u Habsburškoj monarhiji i izbivanje Prvoga svetskog rata, Dijalog povjesničara-istoričara 7, Zagreb, 2003., 213-227.
- Ista, Srbi u Hrvatskoj prema hrvatskoj državnoj ideji na prelomu 19. i 20. stoljeća, Dijalog povjesničara-istoričara 5, Zagreb, 2002., 173-191.
- Krivošić, Stjepan, Slike iz prošlosti zaprešićkog kraja od 1209. do 1903., ZG III., 1993., 205-258.
- Krpan Smiljanec, Marina, Plemstvo i knjižnice, Hrvatsko zagorje XIII., br. 1-2, 21-35.
- Laljak, Stjepan, Gospodarska izložba 1864. Izlagači s našega područja, ZG XIV., 2004., 485-491.
- Isti, Hrvatski ban Levin Rauch, ZG XVII., 2007., 101-135.
- Isti, Rauchov dvor u Gornjoj Pušći, ZG XII., 2002., 96-99.
- Laszowski, Emil, Pabirci iz obiteljskih arhiva Sermage i Josipović, Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva 9-10, Zagreb, 1941.
- Lentić Kugli, Ivy, Zgrade varaždinske povijesne jezgre, Zagreb, 2001.
- Lončarić, Magdalena, Plemstvo županije varaždinske, Varaždin, 1996.
- Ludbreg, ur. V. Mađarić, Ludbreg, 1984.
- Ludbreg, ur. K. Horvat-Levaj et al., Zagreb, 1997.
- Ljubović, Enver, Brinjska i senjska plemenita obitelj Vučetić-Vuchetich, Senjski zbornik XXXII., 2005., 77-94.
- Maček, Pavao, Rod Orehovečkih od Svetog Petra Orehovca, Zagreb, 2008.
- Isti, Rod Patačića od Zajezde, Zagreb, 2004.
- Matasović, Josip, Die Briefe der Grafen Sermage, Zagreb, 1923.
- Isti, Iz galantnog stoljeća, Zagreb, 1921.
- Isti, Prilog genealogiji Patačića, Narodna starina XXIV., br. 4, 1930.
- Matijević, Zlatko, Isidor Kršnjavi and Robert W. Seton Watson on Politics in Croatia during the Reign of Ban Pavao Rauch, Review of Croatian History VI., 2010., 105-114.
- Isti, U sjeni dvaju orlova, Zagreb, 2005.
- Matković, Stjepan, Aneksijska kriza, Hrvatska revija IX., 2009., 114-118.
- Isti, Čista stranka prava 1895.-1903., Zagreb, 2001.
- Isti, Ivo Pilar i Robert Seton Watson, Pilar, 2006., 21-46.

- Isti, Izbori za Hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Khuenove autokracije, ČSP br. 3, 1997., 469-489.
- Isti, Obilježja političko-stranačkih kretanja u banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Istri i Bosni i Hercegovini 1842.-1914., u: T. Cipek-S. Matković, Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914., Zagreb, 2006.
- Mayer, Arno, The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War, New York, 1981.
- Naj u gradskom muzeju, Varaždin, 2010.
- Nikolić, Nikola, Kronika župe Bistra, GGPH 14, Zagreb, 1962.
- Novak, Božidar, Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću, Zagreb, 2005.
- Obad Šćitaroci, Mladen, Perivoji i dvorci Hrvatskoga zagorja, Zagreb, 1990.
- Isti, Revitalizacija dvorca Golubovec u Donjoj Stubici, Hrvatsko zagorje. Časopis za kulturu XIII., Krapina, 2007., 111-124.
- Isti, Stubički Golubovec, u: Osam stoljeća Stubice, ur. G. Horjan, Donja Stubica, 2009., 96-105.
- Obad Šćitaroci, Bojan-Bojanić Obad Šćitaroci, Bojana, Dvorac Golubovec u Donjoj Stubici –prostorno-konzervatorska studija revitalizacije i obnove dvorca, perivoja, perivojne šume i vilinskih poljana, Zagreb, 2008.
- Isti, Dvorci i perivoji u Slavoniji, Zagreb, 1998.
- Od svagdana do blagdana. Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1993.
- Osam stoljeća Stubice, ur. G. Horjan, Donja Stubica, 2009.
- Osamsto godina pisanoga spomena Stubice (1209.-2009.), ur. A. Jembrih, Donja Stubica, 2011.
- Pavličević, Dragutin, Seljačke bune i nemiri u središnjoj Hrvatskoj šezdesetih godina 19. stoljeća, HZ XXXIII.-XXXIV., 1980.-81., 13-50.
- Pfeiffer, Julije, Uspomene na bana Pavla Raucha, Hrvatski list XIV., 334, 1933.
- Popović, Štefanija, Problemi i metode istraživanja strukture seljačkog i vlastelinskog posjeda u vrijeme likvidacije feudalnih odnosa, RIHP XII., 1979., 25-126.
- Ista, Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848., Zagreb, 1993.
- Portreti plemstva u 19. stoljeću – izbor iz zbirke Hrvatskog povijesnog muzeja iz Zagreba i zbirke obitelji Hellenbach iz Marije Bistrice, katalog Muzeja Hrvatskog zagorja i Muzeja seljačkih buna, Gornja Stubica, 1995.
- Pravaška misao i politika, ur. Jasna Turkalj et al., Zagreb, 2007.
- Prilozi za povijest župe sv. Vida, ur. V. Trkmić, 2010.
- Rumenjak, Nives, Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba, Zagreb, 2005.
- Sarić, Nikolina-Šimetin Šegvić, Filip, Žene na bečkom dvoru u predterezijansko doba (17. i 18. stoljeće), Pro tempore, 6-7, 2009., 88-131.
- Schneider, Marijana, Portreti 1800.-1870., Zagreb, 1974.
- Ista, Portreti 1600-1800., Zagreb, 1982.
- Ista, Slikar Ivan Zasche (1825.-1863.), Zagreb, 1975.
- Schödl, Günter, Kroatische Nationalpolitik und «Jugoslavenstvo», München, 1990.
- Sikirić Assouline, Zvezdana, U obranu municipalnih prava i latinskoga jezika, Zagreb, 2006.

- Sirotković, Hodimir, Pravni i politički aspekti procesa «Reichspost-Friedjung», *Starine* LII., 1962., 49-173.
- Slava Saboru, Zagreb, 1997.
- Stančić, Nikša, Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću, Zagreb, 2002.
- Isti, Hrvatski narodni preporod 1790-1848, u: N. Stančić (ur.), Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta, Zagreb, 1985., 1-30.
- Strecha, Mario, Razvoj političkog katolicizma u Banskoj Hrvatskoj uoči Prvog svjetskog rata (1904-1910), doktorski rad obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 2002., tiskan pod istim naslovom u Zagrebu 2011.
- Suppan, Arnold, Grossserbische Propaganda und Agrarer Hochverratsprozess, u: *Velike sile i Srbija pred Prvi svjetski rat*, Beograd, 1976., 629-648.
- Isti, Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj /1835.-1918./, Zagreb, 1999.
- Isti, Zur Frage eines österreichisch-ungarischen Imperialismus in Südosteuropa: Regierungspolitik und öffentliche Meinung um die Annexion Bosniens und Herzegowina, u: *Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918*, ur. A.Wandruszka et al., Beč, 1978., 103-136.
- Szabo, Agneza, Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873., sv. I.-II., Zagreb, 1988.
- Szabo, Gjuro, Instalacija nagodbenoga bana barona Levina Raucha godine 1869., Zagreb, 1938., p.o. iz Narodne starine.
- Isti, Kroz Hrvatsko zagorje, Zagreb, 1940.
- Šercer, Marija, Obred ustoličenja hrvatskih banova, u: *Znamenja vlasti i časti*, n. dj., 31-44.
- Ista, Plemićke sablje 19. stoljeća, u: isto, 49-54.
- Šidak, Jaroslav, Hrvatske zemlje u Vrhovčevo doba 1790.-1827., u: M. Vrhovac, *Dnevnik*, n. dj., 9-51. (objavljeno i u HZ XXXIII.-XXXIV., 1980.-81.).
- Isti, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb, 1973.
- Šidak, J.-Gross, M.-Karaman, I.-Šepić, D., *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Zagreb, 1968.
- Šidak, J.-Foretić, V.-Grabovac, J.-Karaman, I.-Strčić, P.-Valentić, M., Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret, Zagreb, 1988.
- Šimončić-Bobetko, Zdenka, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-1941, priredila Mira Kolar, sv. I.-II., Zagreb, 1997.
- Ista, Mijena strukture podiobe zemljišnih gospodarstava u Hrvatskoj 1895-1931., PP XII., 1993., 229-279.
- Šterk, Slavko, *Fotografski albumi obitelji Hellenbach iz Marije Bistrice*, Zagreb, 2009.
- Tenšek, Marijan, Djetinjstvo Marije Jurić Zagorke na imanju Šenjugovo u Hrvatskom zagorju, *Hrvatsko zagorje* XIII., 2007., br. 3-4, 268-274.
- Težak, Spomenka, Škole pri uršulinskom samostanu u Varaždinu 1703.-1946., u: *Varaždinske uršulinke. 300 godina od dolaska u Varaždin*, Varaždin, 2003., 37-88.
- Trogrlić, Marko, Hrvatska i «hrvatsko pitanje» u korespondenciji Josipa Franka i Moritza von Auffenberg-Komarówa (1908.-1910.), u: *Pravaška misao i politika*, ur. J. Turkalj et al., Zagreb, 2007., 167-180.
- Turkalj, Jasna, *Pravaški poket 1878.-1887.*, Zagreb, 2009.
- Ugarković, Rozalija, *Spomenica samostana u Lužnici*, 1966.

- Umjetnička topografija Hrvatske, knj. IV., Krapinsko-zagorska županija, Zagreb, 2008.
- Wank, Solomon, *In the Twilight of Empire. Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854-1912). Imperial Habsburg Patriot and Statesman*, Böhlau, Beč-Köln-Weimar, 2009.
- Isti, *The Archduke and Aehrenthal: The Origins of a Hatred*, *Austrian History Yearbook XXXIII.*, 2002., 77-104.
- Wehler, Hans-Ulrich, ur., *Europäischer Adel 1750-1950*, Göttingen 1990.
- What Makes the Nobility Noble? Comparative Perspectives from the Sixteenth to the Twentieth Century*, Jörn Leonhard i Christina Wieland, ur., Göttingen, 2011.
- Winter, Marija, *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, sv. I-II., Koprivnica, 2000.
- Valentić, Mirko, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom (1849-1881)*, Zagreb, 1981.
- Vračić, Berislava-Kovačić, Alfonza, «Marijin dvor» Lužnica, ZG 2007., 166-181.
- Iste, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu 1845.-1995.*, Zagreb, 1996.
- Vuchetich od Brinja i Cseneya, Branimir, *Plemići Vuchetichi (Vučetići) od Brinja i Cseney-a. Sažeti povijesni prikaz*, Zagreb, 2007.
- Vuk, Ružica, *Ludbreška Podravina*, Samobor, 2009.
- Zwischen Schande und Ehre. Erinnerungsbrüche und die Kontinuität des Hauses. Legitimationsmuster und Traditionsverständnis des frühneuzeitlichen Adels im Umbruch und Krise*, ur. Martin Wrede i Horst Carl, Mainz, 2007.

POPIS KRATICA

BV = Bansko vijeće

čhv = četvorni hvat

ČSP = Časopis za suvremenu povijest

DAVŽ = Državni arhiv u Varaždinu

DAZG = Državni arhiv u Zagrebu

fav = forinta austrijske vrijednosti

for. = forinta

GMV = Gradski muzej Varaždin

GS = Galerija slika

ha = hektar

HAZU = Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

HDA = Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv u Beču

HKK = Hrvatske kraljevske konferencije

HPM = Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu

HZ = Historijski zbornik

j.= jutro

JAZU = Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

k.= kutija

K = kruna

KA = Kabinettsarchiv

KOMZA = Komisija za sakupljanje kulturno-historijskih spomenika pri
Ministarstvu
prosvjete NRH

KPO = Kulturno-povijesni odjel

MGZ = Muzej grada Zagreba

MUO = Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu

NAZ = Nadbiskupski arhiv u Zagrebu

NDS = Nadbiskupski duhovni stol

NN = Narodne novine

NSK = Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

NV = Namjesničko vijeće

OF = Obiteljski fond

PP = Povijesni prilozi

PrZV = Predsjedništvo Zemaljske vlade

RIHP = Radovi Instituta za hrvatsku povijest

RO = Rukopisna ostavština

RZHP = Radovi Zavoda za hrvatsku povijest

s.a. = sine auctore (bez oznake autora)

s.l. = sine loco (bez oznake mjesta)

UOZV = Unutrašnji odjel Zemaljske vlade

ZG = Zaprešićki godišnjak

ZHS = Zaključci Hrvatskoga sabora

ANATOMY OF AN ARISTOCRATIC FAMILY. RAUCH DE NYÉK

SUMMARY

The author presents her research on the noble Rauch de Nyék family history since 17th century until the present day, with a focus on 19th century. The aim of the book is to fill at least a part of the void in the Croatian history-writing concerning the nobility, especially in the period after 1918. Frequent political and social discontinuities reflected themselves on historiography and the history of the nobility after the World War I was rarely of interest to Croatian historians, as if it had perished alongside with the Habsburg Monarchy. The end of World War II and the onsetting communist regime brought about a ruthless retribution with already decimated noble landowners. However, noblemen lost not only their estates, but also their castles and manors, art and book collections, their archival material and very often their personal belongings, being thus deprived of part of their history and memories. Many castles and manors were purposely turned into nursery homes, poultry farms or were put to other unsuitable and damaging uses. Some noble tombs were looted or walled in. It is therefore only understandable that many noble families left Croatia for the Western countries. The communist regime was also very eager to promote the negative interpretation of their class enemy, stigmatizing nobility as a cruel exploiter of the people. However, Croatian historiography was at its best able to resist this approach, and since the late 1960s and 1970s it was possible to put forward positive aspects of noblemen's activities in the political, national, economic and cultural field. Yet, there was a line that was not to be crossed in this interpretation, particularly regarding the relationship between the nobility and the serfs/peasants.

After the fall of socialist Yugoslavia and the founding of independent Croatian state, the relationship to nobility suddenly changed. Not few noblemen returned, set foot again in Croatia, especially looking forward to denationalization of their landed property. As is often the case, political situation exerted influence on history-writing. In a way the pendulum swung back, and there were some attempts at interpreting the nobility exclusively in the national context.

This book is not meant to be a nostalgic search for old times. It tries to reconstruct the history of an aristocratic family and integrate it into the vertical of Croatian tradition. Therefore, the author is not concentrated solely on political activity and economic basis of the said family, but presents the reader with various elements of their everyday life, from family life to visual presentation and symbols to their living spaces and death culture. A separate chapter is devoted to women.

The Rauch family is of German origin, yet it settled in Hungarian Transylvania (today in Romania) where it obtained nobility in the mid 16th century. The first family member who came to Croatia was Daniel in 1635 and the family continuously lived in Croatia until 1945.

Political and social rise of the family took place in late 17th and early 18th century with Adam Daniel being a deputy of the *ban* (i.e. Croatian Vice-Roy). His son Ivan obtained the same honour, but unlike his father he belonged to the close circle of noblemen who created Croatian policy. Ivan's enormous political influence was abruptly put to end through his cruel putting down of the peasant rebellion in 1755; yet it should be stated that this was just an excuse for the Vienna centre to crush down the autonomous policy of Croatian nobility. Through his political fall Ivan was impeded from obtaining the title of a baron, but his son Paul obtained it in 1763. Until 1840s the Rauchs were not politically all too active, but from then on, they were again among the policy makers, and they were consistently pro-Hungarian oriented. Levin Rauch and his two brothers were among the founders of a pro-Hungarian political party and *Casino* in Zagreb. In 1868 Levin became a ban as a reward for his efforts on instigating the acceptance of the Croatian-Hungarian settlement in the Croatian parliament. Levin's regime was notorious for its persecution of the press and opposition in general. Levin was not able to pacify Croatia and his position as a ban was additionally

undermined through a series of articles that showed him as a corrupted politician. His son Paul followed his father's footsteps and became a ban in 1908. His task was to break the Croatian-Serbian Coalition and to set scene for the annexation of Bosnia nad Herzegovina by preparing the High Treason Trial in Zagreb. The intention was to show that Serbs were antidynastic terrorists, keen to ruin the Habsburg Monarchy. The High Treason Trial was politically biased and together with the Friedjung Trial it discredited the Habsburg Monarchy in general, and the Rauch regime in particular.

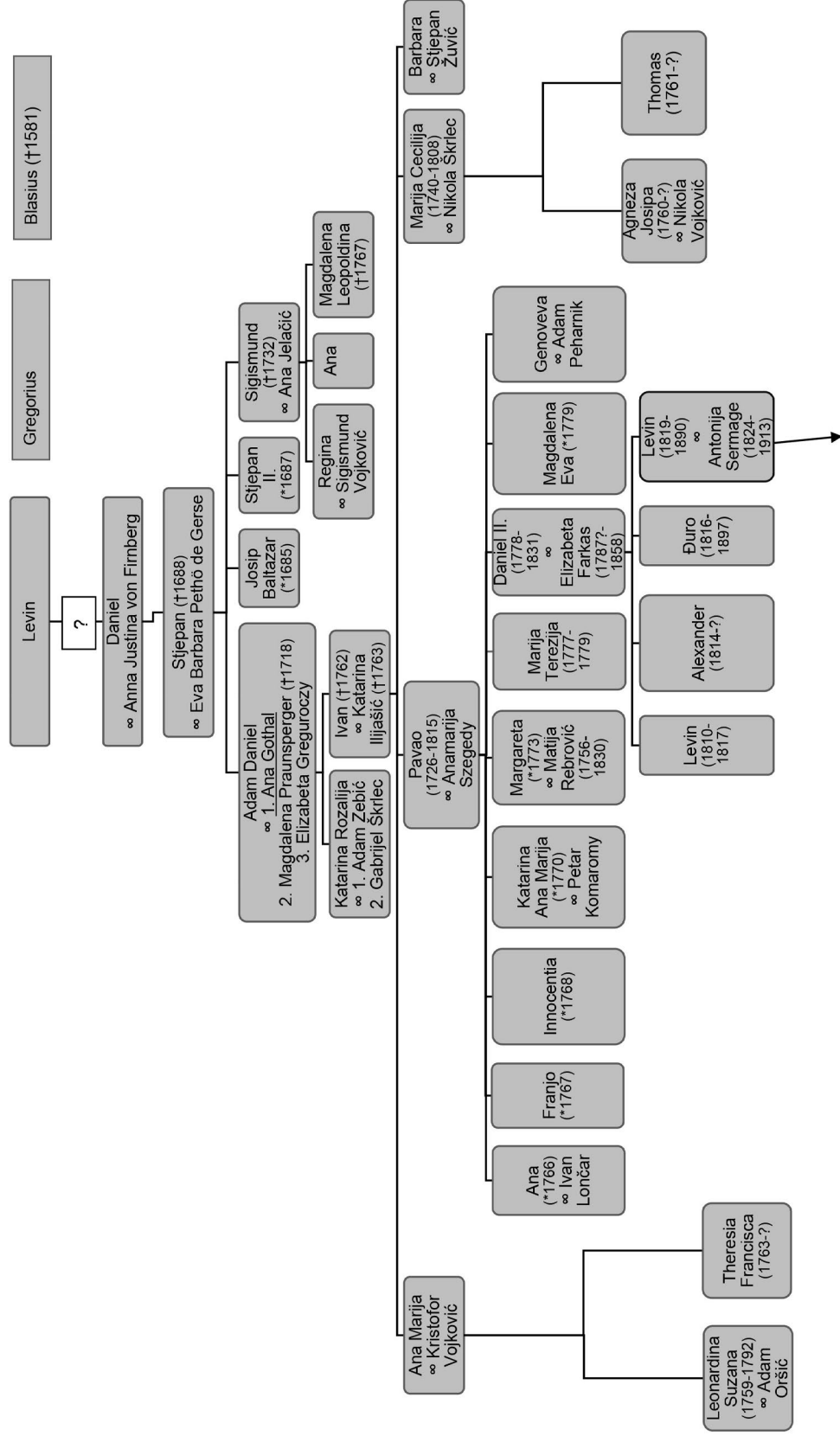
Political rise of the Rauchs was followed by the economic one. The family obtained many new estates, the main ones being Lužnica, Martijanec and Stubički Golubovec. The Rauchs were as a rule capable landowners, able to sustain their estates even when after 1848 the feudalism was abolished and landowners lost a part of their landed property. They had to cope with agricultural crisis, conflicts with peasants, shortage of capital and as a consequence got more and more encumbered with debts. However, they managed to keep their estates until 1918, and a part of the family situated in Stubički Golubovec (the Steebs) and Martijanec (the Vučetićs) even until 1945. However, the Yugoslav agrarian reform, launched in 1919 brought hard times to noble landowners.

The author shows the life on noble estates, the role of noble landowners in the local community especially their material support of churches and schools and their relationship to serfs/peasants. She also analyzes how the estates were run by numerous personnel headed by a steward.

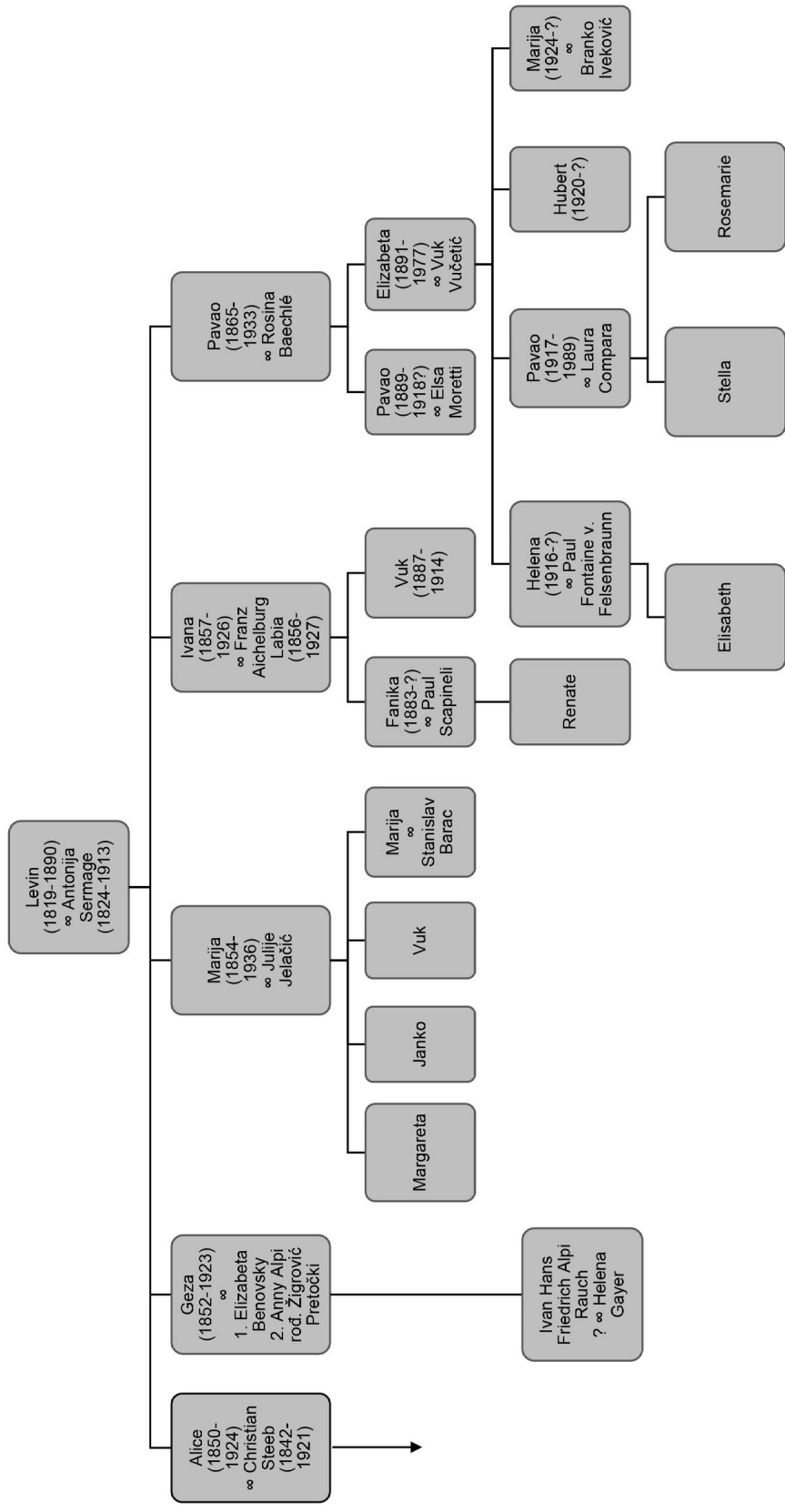
The next chapter is devoted to castles, manors and the city palace of the Rauchs. The aristocratic way of life meant representative objects with spacious gardens and parks. The most important ones were baroque castles in Lužnica and Martijanec, the classicist one in Golubovec, the baroque palace in the Zagreb upper town and the villa at the seaside resort Crikvenica, built by Pavao Rauch in 1921. The castles were elaborately, often luxuriously equipped with valuable furniture, pictures, book and weapon collections, hunting trophies, in the baroque, rococo, Biedermeier or historical styles. Since visual representation was an important part of aristocratic self-stylization all objects contained numerous oil on canvas or graphic representations of ancestors and members of the family since 18th century. Men are shown as firm and self-assured pillars of society, and women as elegant ladies. On many portraits both of them were shown with decorations and other status symbols. The author elaborates various status and power symbols (coat-of-arms, decorations, chamberlain's key, ban's sceptre and banner etc.).

The last chapter is devoted to death culture. Aristocrats were buried in crypts, but in the 20th century many members of the extended Rauch family were buried at public cemeteries. The central burial place built by Levin Rauch – the crypt in St. George's church in Pušća near Zaprešić, was in 1940 looted and later completely filled in with a wall, showing the *damnatio memoriae* at work.

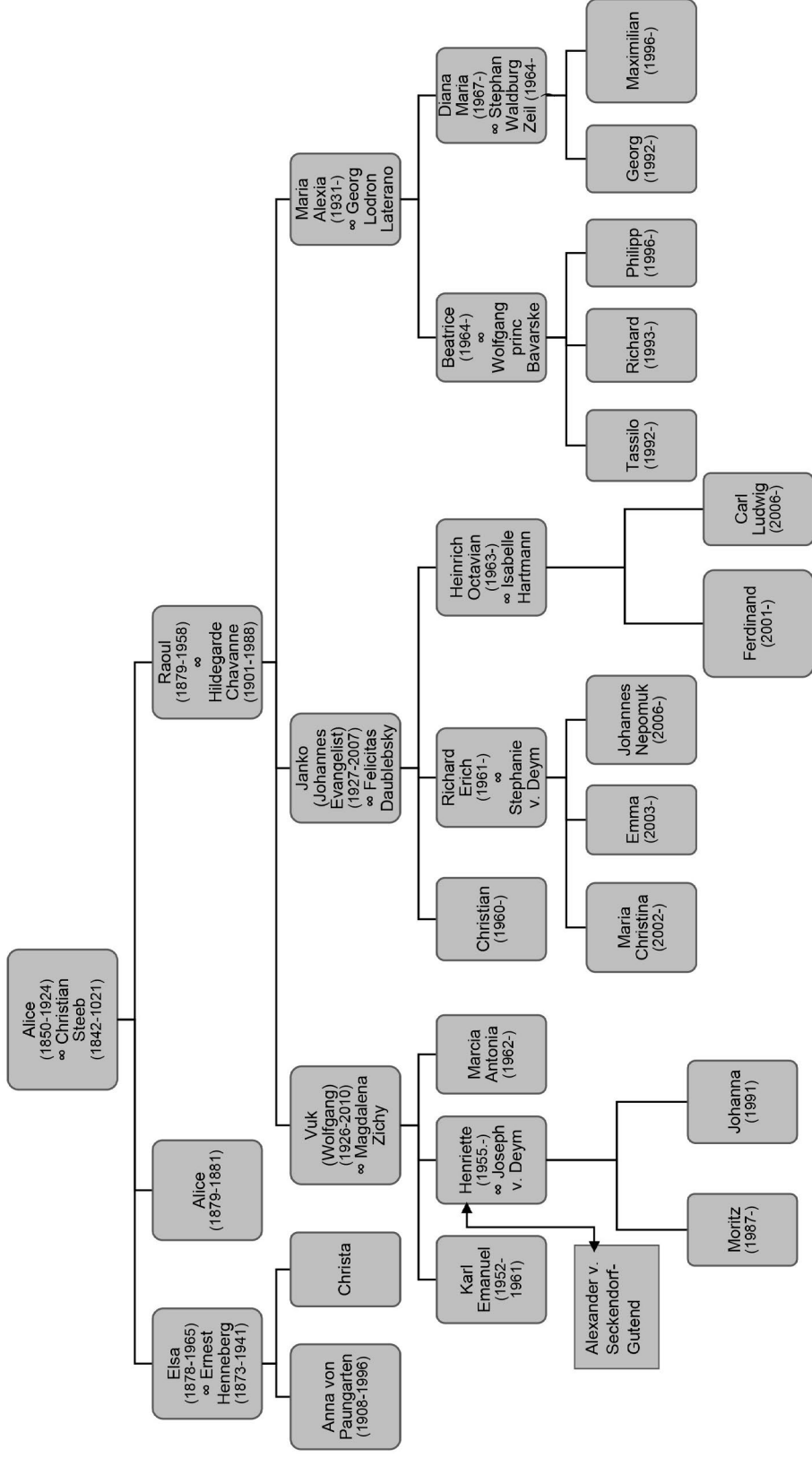
Genealogija Rauchovih (1)

Genealogija Rauchovih (2)

Genealogija Rauchovih (3)

KAZALO IMENA

A

- Accurti, Milan, 63, 67, 70, 250, 259
Aehrenthal von Lexa, barun Alois, 22, 54,
55-58, 61, 65-67, 71, 76, 77, 245
Aichelburg-Labia, barun Franz Paul, 32,
140, 145, 175
Aichelburg-Labia, barunica Ivana (Jeanne)
r. Rauch de Nyék, 31-33, 91, 140, 155,
156, 175, 178, 182, 184, 187, 188, 195,
203, 206, 207, 211, 213
Aichelburg-Labia, barun Vuk (Wolfgang),
33, 155
Alpi, Linni, 213
Alpi Rauch, Helena, 133
Alpi Rauch de Nyék, barun Ivan Hans
Friedrich, 34, 101, 212
Alpi-Rauch-Vrbanić-Gušić-Žigrović,
obitelj, 133
Althan, grof Michael, 42
Amruš, Milan, 59
Andrássy, grof Julije (Gyula), 49, 50, 55,
232, 242, 243
Apponyi, grof Albert, 235, 255
Aranicki (Aranitzky), Slavko, 59, 206, 207

B

- Babić, Ljubo v. Đalski, Ksaver Šandor
Babočaj, Ivan,
Bach, Alexander, 81
Baechlé, Josip, 33
Baechlé, Josip ml., 33
Baechlé, Rosina Eleonora r. Thavonat von
Thavon, 33
Banvitz, Klara, 171
Banjanin, Jovan, 250
Barčić, Erazmo, 245, 248
Batthyány, grof Adam, 26
Batthyány, grof Karlo, 41
Bauer, Hinko, 112
von Beck, barun Max Vladimir, 57, 62
Bedeković, Ivan, 89
Bedeković, Koloman, 18, 51, 243
Bedeković, Marko, 89
Bedeković (obitelj), 116

- Beroldingen, grofica, 35
von Bismarck, grof Otto, 55
Blühweiss, Rudolf, 203, 205-207, 210
Bogović, Mirko, 19, 46, 51
Bombelles, grof, 35
Bombelles (obitelj), 92
Borojević, Svetozar, 63
Bornemissa, N., 63
Bošković, Dora, 145
Bošnjak, Karlo, 76
Branjug, Juraj, 26
Breges, Pavao, 217, 223
Bresztyenszky, Aleksandar, 64
Budisavljević, Bude, 250
Bürger, Johanna, 169, 170
Bukovac, Vlaho, 135
Burián, István, 56, 58
Bužan, Alojz, 89
Bužan, Herman, 89
Bužan, Ivan, 41
Bylandt-Rheidt, grof Arthur Maximilian, 243

C

- Cepulić, 205, 207,
Cigler, Josip, 117, 118, 151, 152
Conrad von Hötendorf, Franz, 54
Coronini, grof Johann Baptist, 82
Crnković (Czernkovich, Czrnkovich),
Nikola, 53, 59, 73, 152, 236
Crnojević, Arsenije, 70
Cserny, Andrija, 218, 224
Cuvaj, Slavko, 59, 72
Czulifay (Culifaj), Mirko, 219, 225

Č

- Čolnić, Josip, 27

D

- Daruváry von Daruvár, Geza, 62, 64, 66,
69, 71, 72, 77, 236, 237, 238, 245, 252,
254-256, 262
Deák, Ferenc, 263
Delivuk, M., 89

Deym zu Střítež, grofica Henriette r. Steeb,
7, 145
Deželić, Đuro Stjepan, 19, 52
Deželić, Velimir, 74
Diklić, Stjepan, 68
Domjanić, Franjo Adam, 89
Domjanić, Josip, 89
Dorffmeister, Stephan, 131, 135
Dovranić, Mirko, 118
Drašković, grof Aleksandar, 13, 43, 217,
223
Drašković, grofica Elizabeta, 138, 141
Drašković, grof Ivan, 40
Drašković, grof Janko, 13, 43
Drašković, grof Josip, 41, 42
Drašković, grof Juraj, 138
Drašković, grof Karlo, 138
Drašković, grofica Suzana r. Malatinszky, 27
Drašković (obitelj), 13, 85, 138, 142
Držanić (obitelj), 150

Đ

Đalski, Ksaver Šandor, 107, 138

E

Eisl, 116
Elegović, Ivo, 76
Elizabeta, austrijska carica i ugarsko-hrvat-
ska kraljica (supruga Franje Josipa I.),
49
Erdödy, grof Antun, 43
Erdödy, grof Ljudevit, 39, 41
Erdödy, grof Marija r. Stubenberg, 39
Erdödy, grof Rudolf, 53, 138
Erdödy, grof Stjepan, 52, 138
Erdödy (obitelj), 79, 116, 138, 142
Erny, Rudolf, 99

F

Farkaš (Farkas de Nagy Jóka aliter Hügye),
Elisabeth r. Foglár de Tésa, 29
Farkaš (Farkas de Nagy Jóka aliter
Hügye), Ivan Baptist, 29
Ferdinand I., 14, 142
Ferić, Tadija, 45
Fejérváry, barun Géza, 54

Festetics, grof György, 148
Filić, Krešimir, 126
Fontaine von Felsenbrunn, Elisabeth, 37
Fontaine von Felsenbrunn, Helena r. Vuče-
tić, 35, 37, 141
Frágney, Louis, 139
Francisci, Hinko, 148
Frangeš, Otto, 89
Frangeš Mihanović, Robert, 75
Frank, Josip, 33, 64, 71, 239, 240, 250-252
Franjo Ferdinand, 54, 55, 59, 67
Franjo Josip I., 49, 62, 64, 74, 232, 233, 244,
245
Freudenreich, Josip, 148
Friedjung, Heinrich, 65, 66
Friedländer, 35

G

Gaj, Božidar, 189, 191, 192, 205, 207
Gašparić, 119
Gavrančić, Mihovil, 219, 225
Gavranić, Petar, 59
Gayer (obitelj), 137
Georgijević, Mojsije, 48
Georgijević, Teodor, 60
Gereczy, Baltazar, 15
Gergac, Juraj, 31
Gjurgjević, Vladimir, 103
Glatz, F., 133
Godsey, David, 144
Gołuchowsky, grof Agenor, 56
Gothal, Đuro, 25
Gothal, Gabrijel, 26
Gothal, Katarina r. Vojković, 15, 25
Gothal (obitelj), 78
Grba, Rade, 75
Gregorijanec, Marta, 25
Gregurovečki, Ana r. Orehovečki (Ore-
hoczy), 25
Gregurovečki, Petar, 25
Gross, Mirjana, 51
Gušić (obitelj), 135

H

Hadrović (obitelj), 150
Haller, Franjo, 46

- Halper, Vladimir, 54
 Hanžek, Agnes, 172
 Hatz, Vilim, 19
 Haulik, Juraj, 45, 46, 119, 219, 226
 Hellenbach, barun Dioniz, 196
 Hellenbach, barunica Klotilda r. Jelačić, 89, 170, 172
 Hellenbach, barun Lazar, 89
 Hellenbach (obitelj), 19, 116
 Henning (obitelj), 25
 von Henneberg, Christa, 36
 von Henneberg, Elsa r. Steeb, 30, 36, 37, 102, 104, 194
 von Henneberg, Ernest, 36, 37, 102, 123, 155
 von Henneberg (obitelj), 37, 125
 Hideghety, Imbro, 60, 68
 Hirc, Miroslav, 24
 Holjevac, Željko, 51
 Hondrey, Juraj, 217, 223
 Horvat, Josip, 77
 Horst, F., 134
 Hribar, A., 86, 93
 Hrvoić (Hrvojić), Ivan, 19, 52
- /
- Ilijašić, Ana Budachky de Buča i Gorica, 26
 Ilijašić, Adam, 26
 Ilijašić (obitelj), 26, 79
 Inkey (obitelj), 116
 Ivančić, Geza, 118
 Ivančić, Ivan, 111, 114, 118, 152, 153, 176
 Iveković, Branko, 37
 Iveković, Marija r. Vučetić, 7, 35, 37, 96, 104, 125, 141
 Izabela Zapoljska, 14
 Izvoljsky (Izvoljski), grof Aleksej 57
- J
- Jagić, Vatroslav, 50
 Jagnić, Đorđe, 68
 Jambrečak, Dragutin, 153
 Janda, Josip, 21
 Jelačić, Ana, 25
 Jelačić, Dragutin (Karl), 31, 48, 116
 Jelačić, grof Đuro, 25, 151
 Jelačić, Eleonora, 89
 Jelačić, Franciska (Franjica) r. Sermage, 31, 89, 162, 163, 165-167, 169, 170, 172
 Jelačić, Janko, 31, 32, 98, 141
 Jelačić, grof Josip, 48, 81, 227-229
 Jelačić, Julije, 19, 31, 32, 38, 51-53, 59, 116, 140-142, 144, 147, 148, 170, 172, 175
 Jelačić, Margareta, 31, 32
 Jelačić, Marija r. Rauch de Nyék, 30-32, 38, 59, 90, 91, 140, 144, 155, 175, 178, 192, 187, 189, 195, 202, 203, 206, 207, 210, 213, 259,
 Jelačić, Rikard, 43, 89
 Jelačić, Stjepan, 89
 Jelačić, Vuk, 31, 32, 259
 Jelačić (obitelj), 13, 32, 38, 91, 150
 Ježić, P., 63
 Josip II., 150
 Josipović, Antun Daniel, 43, 44, 46, 218, 223
 Josipović, Geza, 59, 64, 71, 75
 Josipović, Imbro, 53
 Judson, Pieter, 68
 Junković, Julije, 60, 72, 176, 177
 Jurčec, Ivan, 99
 Jurić, Ivan, 112, 114, 115
 Jurić Zagorka, Marija, 66, 108, 111-114
 Jurinac, Adolf, 24, 86
- K
- Kajfež, Franjo 133
 Kálnoky, grof Gustav, 55
 Kanky, Elisabeth, 164, 168
 Kavanagh, barun, 19
 Keglević, grofica 217, 223
 Keglević, grof Josip, 28
 Keglević, grof Oskar, 148
 Keglević, T., 89
 Kelemen, Franjo, 48, 228
 Kelemen, Nacek, 213
 Kempf, Julije, 72
 Khuen-Héderváry, grof Károly (Karl), 21, 22, 53, 58, 60, 61, 64, 72, 73, 76, 113, 148, 152, 235, 236, 244, 252, 253
 Khuen-Héderváry, braća, 51
 Khuen-Héderváry, grof Hinko (Heinrich), 19
 Kirin, Vladimir, 127
 Ključarić, S., 118

Komáromy, Katarina Ana Marija r. Rauch
de Nyék, 27, 28
Komáromy, Petar, 28
Kossuth, Ferenc, 54, 56, 58, 235
Kossuth, Lajos, 46, 47
Kušević, Aurel, 51, 217, 223
Košutić, Mirko, 67, 250
Kovačić, Alexandar, 187
Kovačić, Ante, 107, 108, 115
Kovačić, Ivan, 115
Kovačić, Josip, 133
Kralj, Aleksandar, 164, 168, 187
Kranjčević, Antun, 198, 203, 205
Krapac, Ivan, 76, 255, 256
Krčelić, Adam Baltazar, 25, 26, 41, 42, 131,
143, 144, 150
Krčelić (obitelj), 48, 150
Krestić, Nikola, 106
Krežma, Franjo, 148
Krizmanić, Anka, 134, 135
Križanić, Dragutin, 112
Kršnjavi, Izidor (Iso), 22, 31, 33, 53, 59, 64,
77, 138, 259-261
Kukuljević, Franjo, 231
Kukuljević, Ivan, 75, 107
Kulmer, barun Ferdinand, 28
Kulmer, barunica Josipa r. Oršić, 27, 28,
38, 40
Kulmer, obitelj, 82, 83, 92, 119
Kundera, Milan, 12
Kušević, Aurel, 51, 223

L

Laszowski, Emil, 21, 74
Laxa, Eugen, 195, 198, 203-207, 210
Ledinsky, Stefan, 164
Lentulaj, barun Mirko, 47
Leskovar, Janko, 107
Ligutić (obitelj), 150
Lodron-Laterano i Castelromano grofica
Marija-Aleksija (Maria Alexia) r.
Steeb, 36, 37, 118, 141, 142
Lončar, Ana r. Rauch de Nyék, 28
Lončar, Ivan, 28
Lónyay, Melchior (Menyhért), 51, 52, 148
Lotek, Franz, 134

Lubynski, Rudolf, 74
Lučić, 83
Lukinac (Lukenac), Alois, 164, 168
Lukinić, Edo, 251
Lunaček, Vladimir, 74
Luterotti, Vjekoslav, 152

M

Mahnić (Mahnič), Antun, 64
Malakoczy, barunica, 25
Manojlović, Gavro, 64
Marija Terezija, 16, 41, 42, 130, 143, 150
Marković, Milenko, 68, 250
Marun, Lujo, 62
Masaryk, Tomáš Garrigue, 65, 66
Matačić, Berta, 41, 89
Matačić, Ivan, 41
Mathachich, Thomas, 169,
Matko, Janko, 115, 129
Mažuranić, Ivan, 19, 51, 52, 75, 106, 149
Mažuranić, Tereza, 63
Mažuranić, Vladimir, 114
Mažuranić, Želimir, 100, 101, 128, 129
Medaković, Bogdan, 61, 62, 67, 237, 249
Metternich, knez Klemens Wenzel, 43
Mihanović, Nikola, 76, 77
Mikšić, Ferdinand, 59, 74, 196, 236, 252, 253
Mikšić, Koloman, 19, 59
Mikšić, Nikola, 20
Millitz, Johann Michael, 131, 135
Milošević, Nikola, 112
Modrušan, Gustav, 251
Mollinary von Monte Pastello, barun
Anton, 50, 51
Moretti, Marija r. Petek, 24
Moretti, Maximilian, 24
Moscon, Ida, 171
Mosinger, Rudolf, 138, 149
Mrazović, Matija, 49, 229
Mücke, Josip Franjo, 133, 135, 145
von Musulin, barun Aleksandar, 61

N

Nádasdy, grof Franjo, 27
Najšić, Adam, 41

Nastić, Đorđe, 65, 250
Negovac, 114
Nikolić, Vladimir, 236, 247
Novosel, Anton, 163
Novosel, Franjica (Franziska) r. Vrhovac, 18, 163, 167
Nugent, grof Albert, 216, 217, 218, 222-224
Nugent, grof Arthur, 19, 152

O

Odescalchi, knez Lorant, 138
Oršić, grof Adam, 27, 28, 39, 40, 42
Oršić, grof August, 89
Oršić, grofica Franciska r. Keglević, 28, 40
Oršić, grofica Josipa r. Kulmer, 133
Oršić, grofica Josipa r. Zichy, 39
Oršić, grof Juraj, 27
Oršić, grof Krsto (Kristofor), 27, 39
Oršić, grofica Leonardina r. Vojković, 27, 28, 39, 40
Oršić, grof Petar, 27
Oršić, grof Robert, 19
Oršić, grofica Wilhelmina r. Hiller, 28
Oršić (obitelj), 13, 119
Ožegović, barunica Ivana r. Sermage, 31, 82, 161, 162, 164, 165, 167-170
Ožegović, barun Luis (Ljudevit), 171
Ožegović, barun Metel, 31, 161, 163, 164, 167, 171

P

Palacký, František, 12
Patačić, grofica Barbara, 27
Patačić, grof Bartol, 79, 105
Patačić, grofica Eleonora, 29, 79, 105
Patačić, grof, 89
Patačić, grof Ivan, 79
Patačić, grofica Katarina, 39
Patačić, grof Ljudevit, 79
Patačić (obitelj), 16, 78, 79, 81, 106, 125
Paungarten, Anna r. von Henneberg, 36, 37, 103, 104, 116, 123, 124, 142, 155
Peharnik, Adam, 28
Peharnik, Genoveva r. Rauch de Nyék, 27, 28
Peičić, Robert, 34

Pejačević, grof Teodor, 54, 247
Pejačević, grof Ladislav, 17, 19, 48, 51, 243
Peleš, Dušan, 250
Pethö de Gerse, Stjepan, 25
Pethö de Gerse, Suzana Slavetićka r. Oršić, 25
Pfeiffer, Julije, 23
Piskachek, Viktorie, 171, 172
Pismarović, Dora, 31
Pommer, Franjo, 137
Pongratz, Guido, 17, 31
Popović, Dušan, 249
Posilović, Juraj, 59, 64, 255
Potočnjak, Franko, 63
Praunsperger, Daniel Rupert, 25
Pressi, N., 236
Pribičević, Adam, 65
Pribičević, Svetozar, 250
Pribičević, Valerijan, 65
Prica, Nikola, 68

R

Rački, Franjo, 119, 120
Radić, braća, 58
Radić, Stjepan, 93
Raffay, Josip, 41
Rajačić, Vladimir, 60
Rakodczay, Alexander, 54, 75, 233-236
Rakovac, Dragutin, 43
Ramberg, Herman, 241-244
Rauch de Nyék, Adam Daniel, 15, 25, 40, 41, 78, 79, 157, 276
Rauch de Nyék, barun Aleksandar (Alexander), 17, 38, 43, 47, 80, 132, 157
Rauch de Nyék, Ana r. Jelačić, 25
Rauch de Nyék, Ana Helena r. Gothal, 15, 25, 78, 79
Rauch de Nyék, Ana Marija r. Szegedy, 28
Rauch de Nyék, Anna Justina von Fürnberg, 25
Rauch de Nyék, barunica Anny (Ana) Alpi r. Žigrović Pretočki (kasnije preudana Peičić), 33, 34, 38, 40, 101, 134, 211, 212
Rauch de Nyék, Blaž (Blasius), 14, 142
Rauch de Nyék, Daniel, 14, 25, 130, 157, 276

- Rauch de Nyék, barun Daniel II., 16, 17, 29, 42, 43, 79, 80, 117, 118, 132, 144, 150
- Rauch de Nyék, barunica Donata Antonija r. Sermage, 18, 19, 29-33, 38, 82-84, 87, 90, 93, 101, 112, 123, 127, 128, 132, 133, 138, 139, 141, 144, 151, 154-156, 161, 162, 164, 165, 167-174, 177, 178, 180-184, 186, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 197, 203-207
- Rauch de Nyék, barun Đuro (†1816.), 17, 176
- Rauch de Nyék, barun Đuro (*1816.), 17, 29, 30, 39, 47-49, 78, 80, 81, 83, 85, 86, 107, 117, 119, 125, 132, 138, 148, 154, 157, 215, 220, 227, 228, 229
- Rauch de Nyék, barunica Elisabeth (Elsa) r. Moretti, 24
- Rauch de Nyék, barunica Elizabeta r. Benyovsky de Benyón et Urbanóv, 33
- Rauch de Nyék, barunica Elizabeta r. Farkaš, 17, 20, 28, 29, 38, 39, 79, 80, 116-118, 132, 143, 150, 156, 231
- Rauch de Nyék, Elizabeta r. Gregurovečki (Greguroczy), 25
- Rauch, Eva Barbara r. Pethö de Gerse, 15, 25
- Rauch de Nyék, barun Franjo, (*1767.), 16
- Rauch de Nyék, barun Geza, 18-22, 30, 33, 34, 38, 52, 62, 66, 77, 78, 84-87, 90-93, 98-101, 109, 111-114, 116-119, 125, 128, 134-136, 138-140, 144, 151-154, 156, 173-184, 187-191, 194-197, 206-211, 214, 236-238, 245, 252-256, 262
- Rauch de Nyék, Gregor (Gregorius), 14, 142
- Rauch de Nyék, Innocentia, 28
- Rauch de Nyék, Ivan (†1762.) 15, 16, 25-27, 39, 41, 42, 78, 79, 116, 117, 130, 131, 135, 143, 144, 150, 156, 157, 276
- Rauch de Nyék, Josip Baltazar (*1685.), 15
- Rauch de Nyék, Katarina r. Ilijašić, 16, 26, 131
- Rauch de Nyék, Levin (16. st.), 14, 142
- Rauch de Nyék, barun Levin (†1817.), 17, 150
- Rauch de Nyék, barun Levin (1819.-1890.), 11, 13, 17-19, 21, 27, 30-33, 35, 37, 43-45, 47-54, 59, 74, 78, 80-84, 86, 87, 106, 107, 109-112, 114, 115, 117-119, 121, 123, 127, 128, 130, 132, 133, 136, 139, 141, 143-147, 149-154, 156, 157, 161, 163, 164, 167, 173, 175-177, 180, 183, 184, 215, 227-234, 276, 277
- Rauch de Nyék, Magdalena r. Praunsperger, 25
- Rauch de Nyék, barunica Magdalena Eva, 28
- Rauch de Nyék, barunica Marija Terezija, 28
- Rauch de Nyék, barun Pavao (1726.-1815.), 16, 22, 28, 39, 40, 42, 78, 79, 131, 135, 142-144, 150, 157, 276
- Rauch de Nyék, barun Pavao (1865.-1933.), 11, 13, 21-23, 30-33, 35, 47, 50, 52-54, 58, 59, 65, 72-74, 76-78, 84, 85, 87, 90-97, 106, 112, 116-118, 121, 125, 128-130, 136-139, 140, 142, 144-146, 149, 153, 154, 156, 157, 175, 178, 182, 188-190, 194, 195, 197, 207-212, 234, 235, 237, 238, 240, 245, 247, 252, 254-263, 277
- Rauch de Nyék, barun Pavao ml. (1889.-1918.?), 22-24, 33, 38, 141, 155, 156
- Rauch de Nyék, barunica Rozina (Rosina, Rosalie) r. Baechlé, 22, 33
- Rauch de Nyék, Sigismund (Žigmund) (†1732.), 15, 25, 78
- Rauch de Nyék, Stjepan (†1688.), 15, 25
- Rauch de Nyék, Stjepan II. (*1687.), 15
- Rauch de Nyék (obitelj), 1-3, 5, 7, 9, 11, 13-18, 21-23, 25-28, 30, 31, 35, 37-40, 42, 43, 48, 50, 61, 78-83, 87, 90-93, 98, 99, 104, 106-107, 110-121, 125-136, 138, 142-144, 146, 147, 149-151, 154-157, 276
- Rebrović, Margareta r. Rauch, 28
- Rogendorf, grofica, 216, 217, 222, 223
- Rojc, Anton, 164, 169
- Rovešnjak, Stjepan, 128
- Rubido, Radoslav, 148
- Rudić, J., 44

S

- Saić, Ivan, 41
- Sančić, 205
- Savorić, Stjepan, 213

Scapinelli di Leguino, grofica Franciska (Fanika, Fanny) r. Aichelburg-Labia, 33, 140

Scapinelli di Leguino, grof Paul, 33

Scapinelli di Leguino, grofica Renata, 33

Scheure, Eugen Viktor, 78

Schlegel, Toni, 24, 118

Schlippenbach, grofica Henriette, 89

Schwarz, 31

Schrott, Josip, 45

Sermage, grofica Alojzija (Lujza), 32, 38, 82, 155, 161-165, 167-169

Sermage, grofica Amalia, 89

Sermage, grofica Ana r. Novosel, 18, 27, 29, 30, 38, 82, 89, 122, 132, 133, 151, 155, 161, 164, 165, 169, 170

Sermage, grof Dioniz, 43, 48

Sermage, grof Heinrich, 28

Sermage, grofica Julijana, 41

Sermage, grofica Lujza (Louise), 32, 38, 138, 155, 165, 169, 171, 172

Sermage, grof Ljudevit (Ludwig), 18, 133, 155, 161, 163, 165, 170

Sermage, grof Maksimilijan (Max), 161

Sermage, grof Otto, 167

Sermage, grofica Regina r. Oršić, 27, 28

Sermage (obitelj), 13, 38, 165

Seton-Watson, Robert William, 65

Sever, Dragutin, 104

Soić, Vjenceslav, 49, 148

Stajdacher, Karlo, 217, 223

Standl, Ivan, 139, 140

Starčević, Luka, 239

Starčević, Mile, 64, 239

Starkel, Joseph, 171

Steeb, barunica Alice (Alica) r. Rauch de Nyék, 30, 31, 36, 90, 91, 101, 102, 118, 120, 134, 139, 140, 145, 155, 171, 175, 178, 182-184, 187-191, 194, 195, 198-210, 213

Steeb, barun Christian, 7, 30, 31, 35, 109, 134, 140, 145, 155, 175, 197, 203-207

Steeb, barunica Hildegarde r. von Chavanne, 36-38, 120, 123,

Steeb, barun Janko (Johannes-Evangelist), 36, 37, 104, 109, 141, 142, 155

Steeb, barun Raoul (Rudolf), 30, 36, 37, 93, 102, 104, 110, 123, 155

Steeb, barun Vuk (Wolfgang), 36, 37, 109, 110, 123, 141, 142, 145, 155

Steeb (obitelj), 37, 102, 104, 109, 118, 120, 122, 123, 125, 142, 149, 157, 277

Stojanović, Bogdan, 250

Stroy, Michael, 133, 135

Sunko, Dioniz, 74

Supilo, Frano, 249, 250

Szabo, Đuro, 13, 42, 154

Szapary, grof Friedrich 151

Szechenyi, grof, 152

Szegedy, Franjo 28

Szegedy, Rozalija r. Somogy, 28

Szende de Keresztes, Bela, 19

Szilagyi, Desider, 244

Szögeny, S., 89

Š

Šalamun, 21

Šercer, Marija, 147

Šišković, Josip (Joseph), 44, 216, 221

Škrlec, Gabrijel, 25

Škrlec, Marija Cecilija r. Rauch de Nyék, 26, 27, 131

Škrlec, Nikola, 26

Škrlec (Skerlec), barun Ivan, 76

Škrlec (obitelj), 26, 27, 37

Šokčević, barun Josip, 106, 107

Šporčić, Mirko, 259

Šurmin, Đuro, 64, 240, 245, 248

Šušković, Daniel, 106, 107

T

Tallian, Eduard, 152

Taufrer, barunica Ana, 89

Tisza, grof István, 258

Tisza, Kálmán (Koloman), 70, 76, 241, 243, 244

Tkalčić, Stjepan, 218, 225

Tomašić, Nikola, 22, 58, 61, 72, 76, 235, 258

Tramšek, Fric, 95, 96, 112

Trenk, barun Franjo, 131

Trešcec, Vladimir, 74

Trnski, Dragan, 59

Tucić, Branimir, 112

Turković (obitelj), 92

V

Vahtarić, Branko, 36
 Vakanović, Antun, 19, 51, 148
 Valčić, Šandor, 176, 177
 Valdec Rudolf, 75
 Valentić, Mirko, 50
 Várady (obitelj), 116
 Varga, Juraj, 214
 Vay, grofica, 74
 Venchiarutti, Giovanni, 117
 Vidicz, Marie, 172
 Vlajčević, Davor, 104
 Vojkffy od Vojkovića i Klokoča, grof Sigmund I., 25-27, 37, 41, 126
 Vojkffy od Vojkovića i Klokoča, grofica Regina r. Rauch de Nyék, 25, 26, 40
 Vojkffy od Vojkovića i Klokoča, grofica Ana Marija r. Rauch de Nyék, 26, 27, 39, 131
 Vojkffy od Vojkovića i Klokoča, grofica Elizabeta r. Malatinszky, 27
 Vojkffy od Vojkovića i Klokoča, grof Kristofor (Krstó) (†1806.), 27, 37
 Vojkffy od Vojkovića i Klokoča (obitelj), 15, 26, 27, 37, 78
 Volkmann, S., 139
 Vranjican, barun Ljudevit, 135, 138
 Vranjican (obitelj), 90, 135, 142
 Vrbanić, Fran, 61
 Vrbanić, Rosemarie, 135
 Vrhovac, Maksimilijan, 18, 27, 82, 84, 85, 89, 118, 121, 123, 124, 155, 163
 Vučetić, Aleksandar (Šandor), 21, 34, 35, 59, 62, 69, 75, 196
 Vučetić, Branimir, 7, 134
 Vučetić, Elizabeta r. Rauch de Nyék, 33-36, 39, 92-94, 96, 98, 104, 112, 118, 129, 134, 136, 155
 Vučetić, Jelena r. Dávid od Turocz Szent Petera i Isztebnye, 35
 Vučetić, Helena, 96
 Vučetić, Hubert, 35, 37, 96

Vučetić, Laura r. Compara, 37
 Vučetić, Pavao, 35, 37, 96, 134
 Vučetić, Rosemarie, 37
 Vučetić, Stella, 37
 Vučetić, Stjepan, 19, 21, 35, 52
 Vučetić, Vuk, 35, 36, 86, 93, 134, 136, 137, 141
 Vučetić, obitelj, 157
 Vugrinc, Anka, 115
 Vukić-Lupis, Ivan, 65

W

Wekerle, Aleksandar (Šandor, Sándor), 21, 54, 57, 58, 61, 62, 64, 71, 72, 233-235, 239, 245-247, 253
 Wickerhauser, Emil, 169

Z

Zagorac, Stjepan, 64, 250
 Zarnik, Valentin, 20
 Zasche, Ivan, 115
 Zdenčaj, Nikola, 44, 225
 Zebić, Adam, 25
 Zebić, Antonije, 39
 Zebić, Katarina Rozalija r. Rauch de Nyék (u 2. braku Škrlec), 15, 25, 27, 38, 39, 79, 132, 135

Ž

Žerjavić, Ferdinand, 169
 Žigrović Pretočki, Anka r. Gušić, 134
 Žigrović Pretočki, Franjo, 134
 Žigrović Pretočki, Ivan, 134
 Živković, barun Jovan, 148
 Žuvić, Barbara r. Rauch de Nyék, 26, 40, 131
 Žuvić, Franjo, 26
 Žuvić, Josip, 45, 217, 223
 Žuvić, Stjepan, 26
 Žuvić (obitelj), 26, 150

POPIS ILUSTRACIJA

1. Stubičke toplice, HDA, UOZV 5-14, 24631/1909, k. 3454
2. Stari Jožek na golubovečkom majuru, snimila obitelj Steeb prije 1945., Kajkaviana, Donja Stubica
3. Kuharica u Golubovcu, snimila obitelj Steeb prije 1945., Kajkaviana, Donja Stubica,
4. Lužnica, Ministarstvo kulture RH, Fototeka kulturne baštine, snimio Nino Vranić; inv. br.: 30458; negativ: IV-457
5. Lužnica, prozor s ukrasima u natprozorniku i parapetu, snimio Nino Vranić, 1970. god.; inv. br.: 30313; neg.: II-7521
6. Golubovec, Ministarstvo kulture RH, Fototeka kulturne baštine inv. br. 55687, negativ
7. Dvor Golubovec – dvorište s gospodarskim zgradama; snimio Harold Bilinić, 1945. god.; inv. br.: 55690, negativ
8. Golubovec, zapadni salon, snimila obitelj Steeb prije 1945., Kajkaviana, Donja Stubica
9. Golubovec, pušačka soba, snimila obitelj Steeb prije 1945., Kajkaviana, Donja Stubica
10. Martijanec, pročelje sa tri ulaza oko 1900. god.; Ministarstvo kulture RH, Fototeka kulturne baštine, inv. br.: 8516; neg.: II-16670
11. i 11a Fotografije interijera palače Rauch-Oršić, HPM 89637 i 89638
12. Interijer palače Rauch-Oršić, litografija kredom, Vladimir Kirin, Mapa *Zagreb*, list br. 20, Zagreb, 1925.
13. Vila *Nemo* u Crikvenici, snimila Tea Rosić
14. Levin Rauch, ulje na platnu, s.a., GMV 67486
15. Ivan Rauch, ulje na platnu, s.a., GMV 67408
16. Pavao Rauch, ulje na platnu, kopija F. Wutsohla iz 1908., vl. Christian Steeb
17. Katarina Zebić rođ. Rauch, ulje na platnu, s.a., GMV 61848
18. Daniel II. Rauch, ulje na platnu, Mihael Stroy, GMV GS 511
19. Levin Rauch, ulje na platnu, Franjo Mücke, MGZ 3568
20. Antonija Rauch, ulje na platnu, K. Glatz, MGZ 3569
21. Pavao Rauch, MGZ, Fototeka 3660
22. Geza Rauch i supruga Elisabeth v. Benyovsky, vl. Christian Steeb
23. Antonija Rauch, foto Krziwanek, Beč, vl. Christian Steeb
24. i 24a Pavao Rauch, na poleđini ljubavna posveta supruzi, Krziwanek Beč, vl. Neven Budak
25. Alice, Marija i Ivana Rauch 1873. g., k. k. Hoffotographin Adele, Beč, vl. Christian Steeb
26. Pavao ml. i Elizabeta Rauch, vl. Neven Budak
- 26a Elizabeta Rauch, vl. Neven Budak
27. Vuk Vučetić i djeca 1927. g., vl. Neven Budak
28. Hildegarde Steeb i djeca, vl. Christian Steeb
- 28a. Alice Steeb, snimila obitelj Steeb 1930-ih godina, Kajkaviana, Donja Stubica
29. Janko i Vuk Steeb 1943. g., vl. Christian Steeb

- 29a Janko i Vuk Steeb, Marija Alexia Lodron-Laterano i Castelromano rođ. Steeb, vl.
Christian Steeb
30. Barunski grb iz grbovnice Pavla Raucha, HDA, OF Rauch, k. 1
31. Žezlo Levina Raucha tijekom instalacije nosi Julije Jelačić, MGZ, stalni postav
32. Natpis na zidu crkve sv. Jurja u Pušći

STUBIČKE TOPLICE.

*Stupe kupališnog prastora s prvojim zajedno sa miz zemljanim koje vlastelinstvo
 krcijem vremena stranom prikupilo a stranom od spojij inog vlastelinstvoj pasje,
 da spojilo kupališnom prastoru, ličkom orijenenti od god. 1861 - 1907.*

Opaska!

U ovom planu prikazane su samo one parcele koje su u vlasništvu države i općine. Ostale parcele su u vlasništvu privatnih osoba i nisu prikazane.

Mjerilo 1:4000

Pisrast čestica od god. 1861-1907.

Čestice a Stubici dob. 1861-1908.

Red. Broj čestice	Vel. kat.ore	Aršina	Spaska
u obć. Oroslavje.			
1	1/2	100	100
2	1/2	100	100
3	1/2	100	100
4	1/2	100	100
5	1/2	100	100
6	1/2	100	100
7	1/2	100	100
8	1/2	100	100
9	1/2	100	100
10	1/2	100	100
11	1/2	100	100
12	1/2	100	100
13	1/2	100	100
14	1/2	100	100
15	1/2	100	100
16	1/2	100	100
17	1/2	100	100
18	1/2	100	100
19	1/2	100	100
20	1/2	100	100
21	1/2	100	100
22	1/2	100	100
23	1/2	100	100
24	1/2	100	100
25	1/2	100	100
26	1/2	100	100
27	1/2	100	100
28	1/2	100	100
29	1/2	100	100
30	1/2	100	100
31	1/2	100	100
32	1/2	100	100
33	1/2	100	100
34	1/2	100	100
35	1/2	100	100
36	1/2	100	100
37	1/2	100	100
38	1/2	100	100
39	1/2	100	100
40	1/2	100	100
41	1/2	100	100
42	1/2	100	100
43	1/2	100	100
44	1/2	100	100
45	1/2	100	100
46	1/2	100	100
47	1/2	100	100
48	1/2	100	100
49	1/2	100	100
50	1/2	100	100
51	1/2	100	100
52	1/2	100	100
53	1/2	100	100
54	1/2	100	100
55	1/2	100	100
56	1/2	100	100
57	1/2	100	100
58	1/2	100	100
59	1/2	100	100
60	1/2	100	100
61	1/2	100	100
62	1/2	100	100
63	1/2	100	100
64	1/2	100	100
65	1/2	100	100
66	1/2	100	100
67	1/2	100	100
68	1/2	100	100
69	1/2	100	100
70	1/2	100	100
71	1/2	100	100
72	1/2	100	100
73	1/2	100	100
74	1/2	100	100
75	1/2	100	100
76	1/2	100	100
77	1/2	100	100
78	1/2	100	100
79	1/2	100	100
80	1/2	100	100
81	1/2	100	100
82	1/2	100	100
83	1/2	100	100
84	1/2	100	100
85	1/2	100	100
86	1/2	100	100
87	1/2	100	100
88	1/2	100	100
89	1/2	100	100
90	1/2	100	100
91	1/2	100	100
92	1/2	100	100
93	1/2	100	100
94	1/2	100	100
95	1/2	100	100
96	1/2	100	100
97	1/2	100	100
98	1/2	100	100
99	1/2	100	100
100	1/2	100	100

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

11a

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

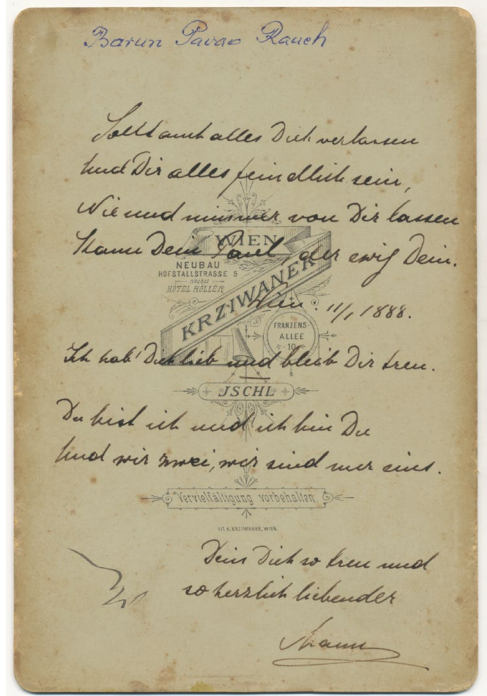
21.

22.

23.

24. i 24a

25.

26.

26a

27.

28.

28a.

29.

29a

30.

31.

32.

BILJEŠKA O AUTORICI

Iskra Iveljić rođena je 1959. u Frankfurtu na Majni. Maturirala je na Klasičnoj gimnaziji i diplomirala povijest i engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Redovni je profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Bavi se hrvatskom poviješću 19. stoljeća, poglavito građanskom i plmećkom elitom te svakodnevnim životom na prijelomu 19. i 20 stoljeća. Također se u nekoliko radova pozabavila stanjem u hrvatskoj historiografiji nakon pada Berlinskog zida te odnosom između povijesti i društva tijekom istog razdoblja. Napisala je dvije autorske knjige (Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća, Zagreb, 2007.; Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećena apsolutizma do 1848. godine, Zagreb, 2010.) i pet uredničkih knjiga te objavila tridesetak radova na hrvatskom, francuskom i njemačkom jeziku. Bila je članom uredništva historijskih časopisa (*Časopis za suvremenu povijest*, *Otium. Časopis za povijest svakodnevce*) i održala referate na više međunarodnih konferencija u Njemačkoj, Austriji, Italiji, Mađarskoj, SAD, Rumunjskoj, Sloveniji i Velikoj Britaniji. Sudjelovala je u nekoliko međunarodnih (*Kroaten in Wien 1790-1918*, prof. dr. Nevena Budaka i doc. dr. Harald Heppnera, te na projektu *Geschichte Südosteuropas als europäische Geschichte* prof. dr. Holma Sundhausena) i više hrvatskih znanstvenih projekata. Voditelj je projekta Sveučilišta u Zagrebu «Prosvjetne i kulturne veze Zagreba, Beča i Budimpešte od kasnog 18. do sredine 20. stoljeća».

